

**Lwowskie środowisko historyczne
w okresie międzywojennym
(1918–1939)**

Joanna Pisulińska

**Lwowskie środowisko historyczne
w okresie międzywojennym
(1918–1939)**

**WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
RZESZÓW 2012**

Recenzował
prof. dr hab. LEONID ZASZKILNIAK

Opracowanie redakcyjne i korekta
WŁADYSŁAW WÓJTOWICZ

Opracowanie techniczne
KRYSTYNA BARAN

Projekt okładki
GRZEGORZ WOLAŃSKI

© Copyright by
Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2012

ISBN 978-83-7338-796-6

806

WYDAWNICTWO UNIwersytetu Rzeszowskiego
35-959 Rzeszów, ul. prof. S. Pigoń 6, tel. 17 872 13 69, tel./faks 17 872 14 26
e-mail: wydaw@univ.rzeszow.pl; <http://wydawnictwo.univ.rzeszow.pl>
wydanie I; format B5; ark. wyd. 23,85; ark. druk. 22,375; zlec. red. 29/2012

Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział I	
Tradycje historiograficzne Lwowa	14
Rozdział II	
Zaplecze instytucjonalne w latach 1918–1939	44
1. Uniwersytet Jana Kazimierza i inne uczelnie	44
2. Zakład Narodowy im. Ossolińskich i inne biblioteki naukowe	76
3. Archiwa	85
4. Muzea	89
5. Polskie Towarzystwo Historyczne i inne towarzystwa naukowe	92
Rozdział III	
Statystyczny obraz środowiska	122
1. Liczebność środowiska i jego struktura demograficzna	122
2. Struktura narodowościowa	132
3. Pochodzenie terytorialne i społeczne	135
4. Wykształcenie	143
5. Stopnie naukowe	153
6. Struktura zawodowa	163
7. Poglądy i postawy polityczne	167
Rozdział IV	
Zainteresowania twórcze	177
1. Zakres przestrzenny	177
2. Okresy historyczne	192
3. Dziedziny badań	216
Rozdział V	
Gehenna lat 1939–1944 i powojenne rozproszenie	251
1. Wojna i okupacja	251
2. Poza Lwowem	270
Zakończenie	286
Bibliografia	293

Wykaz historyków objętych zestawieniem statystycznym	320
Spis tabel i wykresów	328
Indeks nazwisk	329
Aneks	343

Wstęp

*Coś jest w tym mieście,
które widzę we śnie.
Obecność żywych
i tych co odeszli*

Maria Łotocka, *Opuszczone miasto*

W ostatnich latach w polskiej i ukraińskiej historiografii znacznie wzrosło zainteresowanie dziejami Lwowa. Przyjęło ono formę prac naukowych, popularnonaukowych czy wspomnieniowych, które poruszając wiele aspektów, znacznie poszerzyły naszą wiedzę o przeszłości tego miasta oraz przywróciły pamięć o odnoszących się do niego sprawach¹. Niektóre z nich poświęcone są lwowskiej nauce, oświacie, historiografii i nieprzeciętnym lwowskim badaczom reprezentującym różne dyscypliny historyczne w latach 1918–1939. Najważniejszymi pracami z tego zakresu jest pięciotomowy zbiór studiów i szkiców historiograficznych² oraz *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*³. Są one efektem wielo-

¹ Między innymi S.S. Niciejka, *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986*, Wrocław 1988; W. Szolginia, *Historiografia architektury i urbanistyki dawnego Lwowa*, Warszawa 1989; M. Matwijów, *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996; A. Bonusiak, *Lwów w latach 1918–1939*, Rzeszów 2000; G. Hryciuk, *Polacy we Lwowie 1939–1944*, Warszawa 2000; K. Szmyd, *Twórcy nauk o wychowaniu w środowisku akademickim Lwowa (1860–1939)*, Rzeszów 2003; W. Wierzbieniec, *Żydzi w województwie lwowskim w okresie międzywojennym*, Rzeszów 2003; *Lwów. Genius Loci*, Lwów 2004; *Lwowskiy nacjonalnyj uniwersytet im. Iwana Franka*, Lwów 2004; J. Kamińska-Kwak, *Inteligencja województwa lwowskiego w okresie międzywojennym*, Rzeszów 2005; K. Wnęk, L.A. Zyblikiewicz, E. Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa w latach 1857–1938*, Kraków 2006; *Istorija Lwowa u tr'och tomach*, Lwów 2006–2007; G. Mazur, *Życie polityczne polskiego Lwowa 1918–1939*, Kraków 2007; *Encyklopedia Lwowa*, t. 1 pod red. A. Kozackocho i I. Pidkowy, Lwów 2007; t. 2 pod red. A. Kozackocho, Lwów 2008; t. 3 pod red. A. Kozackocho, Lwów 2010; J. Jarowiecki, *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*, Kraków–Wrocław 2008; A. Redzik, *Prawo prywatne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, Warszawa 2009; *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura*, t. I–VII pod red. H.W. Żalińskiego, K. Karolczaka, Ł. Sroki, Kraków–Lwów 1995–2010; R. Duda, *Lwowska szkoła matematyczna*, Wrocław 2007; L. Michalska-Bracha, *Między pamięcią a historiografią. Lwowskie debaty o powstaniu styczniowym (1864–1939)*, Kielce 2011; *Universitatis Leopoliensis trecentiesimum quinquagesimum anniversarium suae fundationis celebranti* pod red. W. Lohman, Kraków 2011; A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, Kraków 2012.

² *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. I–V pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, Rzeszów 2004–2007.

³ Pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007.

letnich badań międzynarodowego zespołu naukowego „Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX wieku”, w którego prace zaangażowało się wielu historyków z Polski, Ukrainy i Niemiec. Pragnęli oni, pod przewodnictwem profesorów Jerzego Maternickiego i Leonida Zaszkiłniaka, przywrócić pamięci lwowskie środowisko historyczne i podkreślić jego szczególne miejsce *na naukowej mapie Polski i Ukrainy*. Badania te miały również wymiar integrujący współczesne środowiska uczonych zajmujących się historiografią polską, ukraińską i żydowską. Lwów bowiem był miejscem skupiającym badaczy i popularyzatorów historii różnych narodowości: Polaków, Ukraińców, Żydów, Ormian, Niemców⁴.

Wymienione publikacje stały się punktem wyjścia dla niniejszych dociekań – dążących do całościowego ujęcia dziejów lwowskiego środowiska historycznego i określenia jego miejsca na mapie historiograficznej II Rzeczypospolitej.

Rozprawa ta nawiązuje również do prac ogólnopolskiego zespołu naukowego „Polskie środowisko historyczne 1918–1939”. Rozpoczął on w latach osiemdziesiątych XX wieku systematyczne badania nad lokalnymi środowiskami historycznymi. Ich wynikiem było m.in. pięć tomów prac zbiorowych *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*⁵, w których zamieszczono również teksty bezpośrednio dotyczące środowiska lwowskiego. Warto tu wspomnieć niewielki syntetyczny szkic Hanny Winnickiej *Lwowskie środowisko historyczne 1918–1939*⁶, jak również prace charakteryzujące polskie badania w zakresie poszczególnych subdyscyplin historycznych (m.in.: Bohdana Jagiełły *Historycy wojen i wojskowości w latach 1918–1939 (zarys problematyki)*⁷; Jerzego Kolendy *Historycy świata antycznego 1918–1939*⁸; Czesława Majoraka *Polska historiografia oświatowa (1918–1939)*⁹; Anzelma Weissa *Nauczanie historii Kościoła w Polsce w latach 1918–1939*¹⁰; Hanny Wójcik-Łagan *Autorzy podręczników szkolnych i dydaktycy historii okresu II Rzeczypospolitej w świetle kart dokumentacyjnych*¹¹).

W ramach projektu „Polskie środowisko historyczne” opublikowano kilka monografii¹². Na szczególną uwagę zasługują dwie z nich: Wacława Marmona

⁴ J. Maternicki, *Program badawczy „Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.”* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego, t. I, Rzeszów 2004, s. 17–19.

⁵ *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*, cz. I–V pod red. J. Maternickiego, Warszawa 1986–1990.

⁶ Tamże, cz. V, Warszawa 1990, s. 121–137.

⁷ Tamże, cz. II, Warszawa 1987, s. 321–333.

⁸ Tamże, cz. IV, Warszawa 1990, s. 201–214.

⁹ Tamże, cz. III, Warszawa 1989, s. 239–266.

¹⁰ Tamże, s. 330–340.

¹¹ Tamże, cz. II, Warszawa 1987, s. 348–370.

¹² A. Stępnik, *Historia regionalna i lokalna w Polsce 1918–1939. Badania i popularyzacja*, Warszawa 1990; M. Dyba, *Kształtowanie się polskiego środowiska historycznego na Śląsku*

Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939 oraz Jerzego Maternickiego *Warszawskie środowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej*. Miały one charakter analityczno-kwantytatywny. Założenia metodologiczne tych badań zostały także – po pewnych modyfikacjach – zastosowane w niniejszej pracy. W ten sposób uzyskano możliwość porównania lwowskiego środowiska historycznego z konkurującymi z nim środowiskami warszawskim i krakowskim. Badania kwantytatywne nie są celem samym w sobie, lecz jedynie pomocą w opisie i analizie interesujących mnie zjawisk historycznych. Objęto nimi tylko te zagadnienia, które można w ten sposób przedstawić.

Nawiązując do prac kierowanego przez profesora Jerzego Maternickiego zespołu, przyjęto również stosowaną przez ten zespół definicję historyka. Uwzględniono badaczy, którzy podczas pobytu we Lwowie w omawianym okresie opublikowali przynajmniej jedną pracę historyczną. Należy pamiętać, że dla niemałej grupy historyków miasto nad Pełtwią było jedynie krótkim epizodem w ich karierze naukowej. Wzięto też pod uwagę historyków, którzy zmarli lub opuścili Lwów na początku okresu będącego przedmiotem badań. Na liście historyków znalazły się również nazwiska bardzo młodych ówczesznie badaczy, nieposiadających przed 1939 rokiem znaczących prac w swoim dorobku (np. Ludwika Bazyłowa, Bohdana Puczyńskiego, Krystyny Śreniowskiej), co może budzić pewne wątpliwości. Dotyczy to jednak wyłącznie historyków aktywnych na polu naukowym po 1945 roku.

Na pierwszy plan zostali wysunięci badacze dłużej związani ze środowiskiem. Wielu z nich to wybitne indywidualności twórcze. Niektórym zostały poświęcone, zwłaszcza w ostatnich latach, osobne monografie. Warto wymienić tu prace: Ewy Brodackiej-Adamowicz *Stanisław Lempicki (1886–1947) – człowiek i historyk*¹³; Ewy Laszak *Działalność naukowa Aleksandra Czołowskiego (1865–1944)*¹⁴; Heleny Madurowicz-Urbańskiej *Franciszek Bujak – o nowy kształt historii*¹⁵; Romana Nowackiego *Oswald Balzer (1858–1933)*¹⁶ i *Przemysław Dąbkowski (1877–1950). Profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza*¹⁷; Stefanii Pawłyszyn *Oleksandr Barwiński*¹⁸; Magdaleny Pyter *Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna*¹⁹; Zbigniewa Romka *Olgierd Górka. Historyk*

w latach 1918–1939, Katowice 1993; W. Marmon, *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939*, Kraków 1995; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej*, Rzeszów 1999 (praca ta była opublikowana wcześniej, w latach 1987–1996, w formie odrębnych rozpraw i artykułów).

¹³ Toruń 2003.

¹⁴ Łódź 2004.

¹⁵ F. Bujak, *Wybór pism*, t. I, Warszawa 1976; wyd. II, Kraków 2001.

¹⁶ Opole 1998.

¹⁷ Opole 2002.

¹⁸ Lwów 1997.

¹⁹ Lublin 2010.

w służbie myśli propaństwowej (1908–1955)²⁰, Pawła Sierżęgi Kazimierz Tyszkowski (1894–1940). *Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*²¹; Jadwigi Suchmiel *Lucja Charewiczowa (1897–1943). Życie i dzieło*²²; Bogny Szafraniec *Franciszek Bujak (1875–1953). Życie, działalność naukowo-dydaktyczna i społeczna*²³; Iwony Zimy *Aleksander Czołowski 1865–1944. Luminarz lwowskiej kultury*²⁴. Z prac zbiorowych na uwagę zasługują m.in. studia poświęcone: Iwanowi Krypiakewyczowi (*Iwan Krypiakewycz u rodywnij tradycji, nauci, suspilstwi* pod red. F. Steblija, Lwów 2001), Mojżeszowi Schorrowi (*Prof. Mojżesz Schorr. Materiały z sesji naukowej. Kraków 16 XI 1993* pod red. K. Pilarczyka, Kraków 1995) i Henrykowi Wereszyckiemu (*Henryk Wereszycki (1898–1990). Historia w życiu historyka* pod red. E. Orman i A. Cetnarowicza, Kraków 2001). Wielu jednak lwowskich historyków okresu międzywojennego, zarówno polskich, jak i ukraińskich oraz żydowskich, wciąż czeka na swoją monografię.

W pracy tej zostali również uwzględnieni znaczący uczeni reprezentujący dyscypliny wyspecjalizowane – archeologię, historię sztuki i architektury, literatury i języka, medycyny, filozofii, muzyki, religii. Pod uwagę brani byli przede wszystkim ci, którzy współpracowali z historykami sensu stricto. Dobrymi przykładami są Karol Badecki i Ludwik Bernacki, którzy podejmowali kwestie dotyczące zarówno dziejów literatury, jak i historii „właściwej”. Archeologami o szerszych zainteresowaniach historycznych byli zaś na przykład Edmund Bulański i Kazimierz Michałowski.

Osobnym zagadnieniem wymagającym wyjaśnienia jest wielokulturowość lwowskiego środowiska historycznego. Rozprawa zasadniczo traktuje o historykach polskich i na nich koncentruje uwagę. Historiografie ukraińska i żydowska ukazane zostały w sposób mniej wyczerpujący, jako pewnego rodzaju kontekst działalności historyków polskich. Mam świadomość, że nie należy patrzeć na Lwów wyłącznie przez pryzmat jego polskości; z całą pewnością lwowska historiografia ukraińska i żydowska zasługuje na bardziej systematyczne i wyczerpujące badania.

Monografia oparta jest głównie na materiałach archiwalnych i rękopiśmiennych przechowywanych przede wszystkim w archiwach i bibliotekach lwowskich. Najbogatsze i najciekawsze z nich znajdują się w Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego (Derżawnyj Archiw Lwowskojji Oblasti). Wymienić tu należy m.in. zespoły Uniwersytetu Jana Kazimierza, a zwłaszczateczki osobowe historyków studiujących i pracujących na UJK, które w dużej mierze stały się podstawą tej pracy. Pomocne w ustaleniu wielu danych osobowych okazały się

²⁰ Warszawa 1997.

²¹ Rzeszów 2011.

²² Częstochowa 2001.

²³ Toruń 2009.

²⁴ Gdynia 2011.

również materiały Archiwum Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu imienia Iwana Franki (Archiw Lwiwśkocho Nacionalnoho Uniwersytetu imeni Iwana Franka) oraz Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Wykorzystano także materiały ze zbiorów Centralnego Państwowego Archiwum Ukrainy we Lwowie (Centralnyj Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lwowi) oraz Oddziału Rękopisów Lwowskiej Naukowej Biblioteki im. W. Stefanyka (Lwiwska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy), odnoszące się do lwowskich instytucji i towarzystw naukowych oraz spuścizny kilkunastu historyków polskich i ukraińskich.

Skrupulatną kwerendą zostały również objęte zbiory Polskiej Akademii Nauk w Warszawie i Krakowie oraz Oddziału Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Skorzystałam także z materiałów znajdujących się w archiwach uczelni, do których po 1945 roku trafili lwowscy badacze, m.in. Uniwersytetu Wrocławskiego i Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także zasobów Instytutu Pamięci Narodowej.

W monografii został ponadto wykorzystany bogaty materiał wspomnieniowy. Wyróżnić tu należy – ze względu na całościowe spojrzenie na lwowskie środowisko historyczne – książki Mariana Tyrowicza: *W poszukiwaniu siebie. Wspomnienia i refleksje*, t. 1: *Pod lwowskim niebem*²⁵ oraz *Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939*²⁶. Jest on również autorem szkicu *Lwowski ośrodek historyczny w okresie międzywojennym (1918–1939). Garść wspomnień*²⁷. Na podkreślenie zasługują również wspomnienia: Ludwika Bazyłowa²⁸, Ryszarda Gansinca²⁹, Mieczysława Gębarowicza³⁰, Stanisława Gیزی³¹, Iwana Krypiakewycza³², Stanisława Łempickiego³³, Kazimierza Michałowskiego³⁴, Wasyla Mudryja³⁵, Mieczysława Opałka³⁶, Tadeusza Silnickiego³⁷.

²⁵ Lublin 1988.

²⁶ Wrocław 1991.

²⁷ W: *Środowisko historyczne II Rzeczypospolitej*, cz. III, s. 319–329.

²⁸ L. Bazyłow, *Wspomnienia o Józefie Skrzypku*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1977, R. XVI, nr 2, s. 130–140.

²⁹ R. Gansiniec, *Na straży miasta*, „Karta” 1994, s. 7–27.

³⁰ *Gębarowicz Mieczysław: Dziennik 22 VI – 2 VII 1941*, przyg. do druku M. Matwijów, „Czasopismo ZNiO” 1994, z. 4, s. 37–42.

³¹ S. Giza, *Na ekranie życia. Wspomnienia z lat 1908–1939*, Warszawa 1972.

³² I. Krypiakewycz, *Społady (Awtobiohrafija)* [w:] *Iwan Krypiakewycz u rodywnij tradyciji, nauci, suspilstwi* pod red. F. Steblija, Lwiv 2001, s. 77–140.

³³ S. Łempicki, *Wspomnienia ossolińskie*, Wrocław 1948.

³⁴ K. Michałowski, *Wspomnienia*, Warszawa 1986.

³⁵ W. Mudryj, *Zmahannja za ukrajnśki uniwersytety w Hałyczyni*, Lwiv–N’ju Jork 1999.

³⁶ M. Opałek, *Ze wspomnień lwowskiego bibliofila*, Rzeszów 2001.

³⁷ T. Silnicki, *Wspomnienia o seminariach Profesorów Oswalda Balzera i Władysława Abrahamy* [w:] *Z zagadnień dydaktycznych wyższego szkolnictwa*, z. 1 pod red. J. Rutkowskiego, Poznań 1948, s. 77–81.

Opracowanie składa się z pięciu rozdziałów. W pierwszym z nich zostało przedstawione lwowskie środowisko historyczne przed rokiem 1918, jego najwybitniejsze indywidualności, osiągnięcia naukowe, znaczenie i pozycja w nauce polskiej. Nieco uwagi wypadło też poświęcić kształtowaniu się i rozwojowi w XIX wieku lwowskich instytucji naukowych skupiających historyków. W rozdziale drugim rozważania koncentrują się wokół instytucji naukowych funkcjonujących w latach 1918–1939 we Lwowie. Zwrócono uwagę na dwa nurty ich działalności: 1) zaspokajający potrzeby lokalnego środowiska historycznego i 2) mający wymiar ogólnopolski. Na temat infrastruktury naukowej Lwowa powstało kilka opracowań zwartych. Ich autorami są m.in.: Jan Draus³⁸, Wiesława Kocyba-Kamińska³⁹, Tadeusz Kondracki⁴⁰, Ołeh Kupczynskij⁴¹, Lidija Łazurko⁴², Adam Redzik⁴³, Jadwiga Suchmiel⁴⁴, Józef Wołczański⁴⁵.

Dwa następne rozdziały prezentują statystyczny obraz środowiska oraz zainteresowania twórcze historyków lwowskich. Ogólnie rzecz biorąc, starałam się odpowiedzieć na trzy fundamentalne pytania: 1) w jakim stopniu odzyskanie niepodległości wpłynęło na pozycję lwowskiego środowiska historycznego w nauce polskiej? 2) co wnieśli badacze lwowscy do historiografii polskiej lat 1918–1939 i jaki był ich wkład w rozwój poszczególnych subdyscyplin historycznych? oraz 3) jakie były konsekwencje odzyskania niepodległości dla historyków ukraińskich i żydowskich i w jakiej mierze współpracowali oni z historykami polskimi?

W rozdziale trzecim zostały przedstawione takie zagadnienia, jak liczebność środowiska i jego struktura (podział według płci, wieku), pochodzenie narodowe, terytorialne i społeczne, wykształcenie, stopnie naukowe oraz działalność zawodowa. W rozdziale tym omówiono również postawy ideowe i polityczne historyków lwowskich. W rozdziale czwartym poddano zaś analizie zainteresowania twórcze historyków. Przedstawiając ich zakres przestrzenny, wyodrębniono historię narodową, powszechną i regionalną. Polacy i Ukraińcy (w mniejszym stopniu Żydzi) zajmowali się głównie przeszłością swoich narodów.

³⁸ J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portrety kresowej uczelni*, Kraków 2007.

³⁹ W. Kocyba-Kamińska, *Oficyna ossolińska w latach 1920–1939*, Wrocław 1973.

⁴⁰ T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939*, Toruń 2006.

⁴¹ *Z istoriji Naukoho Towarystwa imeni Szewczenka* pod red. O. Kupczynskoho, Lwiv 1998.

⁴² L. Łazurko, *Czasopis Kwartalnik Historyczny i rozwytok polskoj i istoriohrafiji ostannoji czwerti XIX – perszoji połowyny XX stolittja*, Drohobycz 2010.

⁴³ A. Redzik, *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939–1946*, Lublin 2006.

⁴⁴ J. Suchmiel, *Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do 1939*, Częstochowa 2000.

⁴⁵ J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1939*, Kraków 2002.

Analizując zakres chronologiczny, wyróżniono: historię starożytną, średniowieczną, nowożytną, XIX wieku i współczesną. W rozdziale czwartym została również omówiona problematyka prac badanych historyków.

Ostatnia część monografii poświęcona jest losom historyków lwowskich w latach wojny i okupacji (radzieckiej i niemieckiej), a także w okresie powojennym. Na temat życia naukowego Lwowa w latach 1939–1944 powstało kilka interesujących prac, m.in. przywołane już publikacje J. Drausa i A. Redzika; należy również wspomnieć o książkach: *Lwowskie środowisko naukowe w latach 1939–1945. O Jakubie Karolu Parnasie* pod red. Ireny Stasiewicz-Jasiukowej⁴⁶; Macieja Matwijowa *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946*⁴⁷ oraz Mieczysława Ingłota *Polska kultura literacka Lwowa lat 1939–1941*⁴⁸. W rozdziale ostatnim przedstawiono koleje życia historyków po 1945 roku. Przeważająca większość uwzględnionych w książce badaczy została zmuszona do opuszczenia Lwowa i związała swą przyszłość z innymi ośrodkami naukowymi w Polsce.

Na koniec pragnę szczególnie podziękować Profesorowi Jerzemu Maternickiemu, inspiratorowi przeprowadzonych przeze mnie badań, który od samego początku mej pracy naukowej okazywał mi życzliwość, wyrozumiałość i cierpliwość. Dziękuję również Profesorowi Leonidowi Zaskilniakowi oraz wszystkim Kolegom z Ukrainy za pomoc w dotarciu do interesujących mnie materiałów znajdujących się we lwowskich archiwach i bibliotekach. Kieruję również podziękowania do Koleżanek i Kolegów – uczestników seminarium naukowego prowadzonego na Uniwersytecie Rzeszowskim przez Profesora Jerzego Maternickiego. Osobne zaś wyrazy wdzięczności składam mojej rodzinie i przyjaciółom; bez ich wsparcia i miłości praca nad tą książką byłaby o wiele trudniejsza.

⁴⁶ Warszawa 1993.

⁴⁷ Warszawa 2003.

⁴⁸ Wrocław 1995.

ROZDZIAŁ I

Tradycje historiograficzne Lwowa

Lwów zaczął wyrastać na znaczący ośrodek badań historycznych dopiero od przełomu XVIII i XIX wieku. W polskiej historiografii wcześniejszych stuleci można wprawdzie odnaleźć dziejopisarzy mających lwowskie korzenie, ale w niewielkim stopniu wywarli oni wpływ na przemiany zachodzące w polskim piśmiennictwie historycznym. Znajdujemy wśród nich historyków Kościoła (Klemens Chodykiewicz), badaczy zajmujących się dziejami Słowian (Franciszek Salezy Czajkowski), dziejopisów żydowskich przedstawiających losy swoich rodaków licznie zamieszkujących ziemie wschodnie (Joszua Falk). Na szczególną jednakże uwagę zasługują miłośnicy przeszłości Lwowa. Jest wśród nich mieszczanin Jan Alembek, autor pierwszego drukowanego opisu tego miasta, mieszkający we Lwowie od drugiej połowy XVI wieku i – jak pisała Łucja Charewiczowa – *prototyp szperacza historycznego w mieszczańskim społeczeństwie lwowskim*⁴⁹; biskup archidiecezji lwowskiej Tomasz Jędrzejewicz Nałęcz Pirawski, który pozostawiał po sobie opis stanu *archidioecesis leopoliensis*; Józef Bartłomiej Zimorowic, jeden z nielicznych związanych ze Lwowem *tradycją rodzicielską* – kwiecieście opisujący dzieje swojego grodu, czy Jan Tomasz Józefowicz – autor kroniki Lwowa⁵⁰. Wzrost zainteresowania historią lokalną, jak również dziejami współczesnymi, zwłaszcza wśród osób świeckich, świadczył o tym, że lwowscy dziejopisarze znali ówczesne idee historiograficzne, ale ich prace nie stały wysoko pod względem metodologicznym, nadal odzwierciedlały przede wszystkim tradycyjne wzorce. Nie miała również zasadniczego wpływu na rozwój ówczesnego dziejopisarstwa powołana w połowie XVII wieku Akademia Jezuitska, w której kształciła się szlachta, także w zakresie treści historycznych wchodzących w skład kanonu przedmiotów obowiązkowych.

Pod koniec XVIII i na początku XIX wieku powstają dwie instytucje, które od tej pory stały się najważniejszymi lwowskimi ośrodkami badań historycznych do 1939 roku. Najpierw w 1784 roku w dawnym kolegium jezuitskim powstaje uniwersytet z czterema fakultetami: teologicznym, prawnym, medycznym i filozoficznym. Przez wiele dziesiątków lat zachowywał on prowincjonalny charak-

⁴⁹ Ł. Charewiczowa, *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, Warszawa 1990 (wyd. I, Lwów 1938), s. 9.

⁵⁰ Tamże, s. 7–34.

ter. To prawda, że nie był najsilniejszy i nie stanowił konkurencji dla innej galicyjskiej wszechnicy – uniwersytetu krakowskiego, ale skupiał profesorów, wykładowców historii, badaczy nauk pomocniczych historii, którym trudno odmówić wkładu w rozwój badań historycznych we Lwowie.

Pierwsi wykładowcy historii na Uniwersytecie Lwowskim wywodzili się z terenów niemieckojęzycznych; nie mieli oni wcześniej ściślejszych kontaktów z Polakami i przeszłością narodu polskiego. W większości nie mieli też ambicji prowadzenia poważniejszych badań naukowych. Koncentrowali się na wykładach, często opierając się na jednym podręczniku historii, co było wymagane przez rząd – *dla każdej z [...] nauk przepisany był najwyższem postanowieniem podręcznik, od którego nie wolno było pod groźbą nagany, a nawet utraty katedry odstępować w wykładach*⁵¹. Ludwik Edward Zehnmark (1753–1814), przybyły do Lwowa z Brna w roku 1784, kierując katedrą historii powszechnej i austriackiej, opierał się na trzutomowym dziele Juliusza Augusta Remera *Podręcznik historii powszechnej*. We Lwowie nie napisał żadnej pracy historycznej. W 1811 roku zastąpił go Józef Mauss (1778–1856), wykształcony w Wiedniu nauczyciel historii⁵². Bardzo dobrze został on oceniony przez badaczy dziejów lwowskiego uniwersytetu, głównie ze względu na otwartość na przeszłość narodu polskiego, a zwłaszcza Galicji. Prowadząc seminarium, wręcz zachęcał studentów do skierowania swych zainteresowań w tym kierunku⁵³. Wynikało to ze zmiany stanowiska rządzących monarchią austriacką. W 1804 roku Franciszek, przyjmując dziedziczny tytuł cesarza Austrii jako Franciszek I oraz zrzekając się w 1806 roku tytułu cesarza rzymskiego i króla niemieckiego, sprawił, że usuwano na uniwersytetach i w liceach historię państwa niemieckiego, zalecając *zwrot ku historii austriackiej i ku dziejom prowincjonalnym*⁵⁴.

W pamiętnikach Władysława Zawadzkiego Mauss został nazwany *perłą między profesorami uniwersytetu lwowskiego* ze względu na swoje gruntowne wykształcenie, szlachetność w stosunku do studentów oraz zainteresowanie literaturą polską⁵⁵. Pamiętano o nim jeszcze wiele lat później. W roku 1937 jeden z lwowiaków pisał: *Uważam jednak za wskazane wymienić Niemca, który żył się z miastem i ludźmi, zyskując sobie nie tylko miłość i szacunek studentów, lecz*

⁵¹ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894, s. 61.

⁵² Por. A. Mannówna, *Józef Mauss, profesor Uniwersytetu Lwowskiego*, „Ziemia Czerwieńska” 1936, z. 2, s. 281–301; M. Kril, *Pedahohiczna i naukowa dijalnist’ Jozefa Maussa* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka, t. IV, Lwów 2006, s. 93–106.

⁵³ M. Kril, *Istoriczna nauka u Lwowi (kineć XVIII – poczatok XIX st.)* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka, t. III, Rzeszów 2005, s. 86.

⁵⁴ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu*, s. 185.

⁵⁵ W. Zawadzki, *Pamiętniki życia literackiego w Galicji*, oprac. A. Knot, Kraków 1961, s. 36.

*i szerokich kręgów społeczeństwa, które odkryło w duszy cudzoziemca przywiązanie do kraju*⁵⁶.

Mauss prowadził także zajęcia z nauk pomocniczych historii. Od samego początku działalności Uniwersytetu Lwowskiego istniała w ramach Wydziału Filozoficznego nadzwyczajna katedra dyplomatyki, heraldyki i chronologii. Jej pierwszym kierownikiem został Gotfryd Uhlich. Mimo że twórcy Uniwersytetu odwoływali się do niemieckiego modelu uprawiania historii – opierającego się na doskonaleniu warsztatu historycznego m.in. poprzez rozwój nauk pomocniczych historii, poziom tego przedmiotu nie był wysoki. Po roku 1817 zajmował znikome miejsce w wykładach prowadzonych przez austriackich historyków. Wspomniany Uhlich był pierwszym, ale zarazem jedynym historykiem do czasu reorganizacji Uniwersytetu doceniającym ważność dyplomatyki, heraldyki i numizmatyki, a zwłaszcza tej ostatniej, o czym świadczy zorganizowanie przez niego na Uniwersytecie Lwowskim w 1785 roku gabinetu numizmatycznego⁵⁷.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że wraz z powołaniem Uniwersytetu powstała Biblioteka Uniwersytecka – pierwsza lwowska biblioteka naukowa, której podstawą był księgozbiór jezuickiej akademii powiększany o dzieła z kasowanych klasztornych księżnic. Kilkadziesiąt lat później, w 1835 roku, powstało zaś Archiwum Uniwersyteckie, ale już w 1848 roku zostało prawie kompletnie spalone.

Doniosłe znaczenie dla lwowskiego życia umysłowego, zwłaszcza ze względu na słabość Uniwersytetu, miało otwarcie w 1827 roku powołanego równo dziesięć lat wcześniej Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Fundator, Józef Maksymilian Ossoliński (1748–1826), znany badacz przeszłości, uczynił z tej instytucji najważniejszy przez cały okres zaborów warsztat pracy historycznej, skąd wychodziło wiele inicjatyw badań naukowych w zakresie historii.

Wprawdzie nie od razu Ossolineum stało się centrum spotkań i pracy lwowskich historyków, ale już pierwszy dyrektor tej instytucji – historyk Franciszek Siarczyński (1758–1829) – bardzo poważnie podszedł do realizacji zasadniczego zamierzenia samego fundatora, uczynienia z Zakładu instytucji naukowej prowadzącej przede wszystkim badania w zakresie historii Polski oraz języka i literatury polskiej⁵⁸. Pod koniec życia udało mu się jeszcze zainicjować wydawanie poważnego periodyku „Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego im. Ossolińskich”. W latach późniejszych pismo to wielokrotnie zmieniało tytuł, ale zawsze przeważały w nim teksty historyczne.

⁵⁶ B. Braiter, *Dawny Lwów. Na tkance osobistych wspomnień w gadanince pod piecem*, Lwów 1937, s. 71.

⁵⁷ S. Ciara, *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Lwowskim do 1918* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. III, s. 199 i n.

⁵⁸ A. Kawalec, *Książdz Franciszek Siarczyński. Życie i działalność*, Wrocław 2007.

Sam Siarczyński podczas pobytu we Lwowie nie zaniedbywał swojej pracy naukowej. Świadczy o tym przede wszystkim ilość jego tekstów zamieszczanych w „Czasopiśmie”. Opublikował w tym czasie wiele prac, ale warto wymienić przede wszystkim część drugą (wydanie pierwszej zostało wstrzymane przez cenzurę) najważniejszego jego dzieła *Obraz wieku panowania Zygmunta III, króla polskiego i szwedzkiego zawierający opis osób, żyjących pod jego panowaniem* (1828). Dzieło to, podporządkowane idei monarchicznej, było wynikiem wieloletniej pracy badawczej⁵⁹.

Po śmierci Siarczyńskiego kierownictwo Ossolineum przejął Konstanty Słotwiński, który podobnie jak poprzednik był miłośnikiem przeszłości, autorem m.in. popularnego podręcznika historii *Potok genealogiczny królów i książąt polskich* (1819). On również chciał uczynić z Zakładu, zgodnie ze statutem, ważną instytucję wydawniczą. Jednakże w 1834 roku, po trzech latach sprawowania swej funkcji, został aresztowany za opublikowanie w drukarni Ossolineum nielegalnych pism patriotycznych.

Ogólnie oceniając lwowskie środowisko historyczne, w okresie oświecenia można zauważyć jego dwie cechy: wielokulturowość i jednocześnie prowincjonalność. Badacze wywodzący się z Austrii, z terenów niemieckich, pochodzenia ukraińskiego i żydowskiego i w końcu Polacy (nie zawsze lwowianie) patrzyli na przeszłość przeważnie poprzez losy Galicji czy Lwowa. Nie tworzyli wielkich, oryginalnych dzieł, dzięki którym zdobyliby rozgłos czy szersze uznanie, nie zabierali głosu w toczonych ówczesnie dyskusjach na tematy teoretyczne czy metodologiczne, nie nurtowało ich pytanie o przyczyny upadku państwowości polskiej. Nie sprzyjały temu warunki, zwłaszcza wzrost aktywności cenzorów w latach 1815–1830, a także wzmożona presja kultury niemieckiej.

W okresie późnego oświecenia i preromantyzmu, wraz z rozwojem Lwowa, powiększa się również grono historyków. Nie miało to jednak wpływu na rozwój historiografii krytycznej. Tylko nieliczni z nich byli chętni podjąć próbę badania przeszłości zgodnie z duchem epoki. Oprócz historyków wspomnianych wyżej w związku z ich pracą w uniwersytecie i ZNiO należy wymienić Ignacego Chodynickiego (1786–1847) oraz Ignacego Lubicz Czerwińskiego (1769–1834). Pierwszy z nich, publikując *Dzieje historyczno-polityczne Europy i innych części świata na początku XIX wieku* (1817–1820), zrobił pewien krok w kierunku syntezy realizującej postulat uniwersalizmu oświeceniowego. Cały ten tekst ma jednak charakter kompilacji, bezkrytycznego spojrzenia na dzieje współczesne. Bardziej znany w środowisku lwowskim był popularyzator historii Ignacy Lubicz Czerwiński. Jego *Rys dziejów kultury i oświecenia narodu polskiego...*

⁵⁹ Por. A. Kawalec, *Książdz Franciszek Siarczyński*, s. 116 i n.; M. Królikowska, *Szkola narusze-wiczowska i jej miejsce w historiografii polskiej XIX wieku*, Warszawa 1989; J. Maternicki, *Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX wieku* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. III, s. 28–29.

(cz. I–II, 1816) był przez ówczesnych historyków, zwłaszcza przez Joachima Lelewela, dobrze przyjęty. Doceniał on autora za umiejętność szerszego spojrzenia na dzieje. W latach późniejszych pojawiało się coraz więcej opinii negatywnych, zwłaszcza na temat zdolności pisarskich Czerwińskiego, co miało zażywać na percepcji jego dzieł; *Czerwiński był płodnym pisarzem – pisano – ale pisma jego, jakkolwiek mogły być pożyteczne w swym czasie, nie wywołały ruchu umysłowego w kraju, nie wskrzesiły literatury, nie posiadał albowiem potrzebnego na to geniuszu twórczego i potęgi pióra*⁶⁰. Należy jednak podkreślić, że historyk lwowski był jednym z ciekawszych popularyzatorów dziejów doby późnego oświecenia i nie miał konkurencji wśród lwowskich uczonych⁶¹.

W odniesieniu do tego okresu można już mówić o początkach historiografii ukraińskiej. Postacią wyróżniającą się był Denys Zubryćkyj (1777–1862), zdaniem badaczy ukraińskich, autor *fundamentalnych prac dotyczących halickiej historii*⁶². Pozostawił po sobie również wiele prac z zakresu nauk pomocniczych historii oraz przeszłości Lwowa. Zubryćkyj był bardzo zaangażowany w działalność najważniejszej lwowskiej instytucji ukraińskiej o charakterze kulturalno-oświatowym – Instytutu Stauropigialnego. Jego początków należy szukać jeszcze w XVI wieku. Była to najstarsza instytucja stawiająca sobie za główny cel rozwój kulturalny narodu ruskiego m.in. poprzez wydawanie świeckich prac naukowych i tworzenie bibliotek, archiwów i księgarń⁶³.

W polskiej historiografii postać Zubryćkiego nie była oceniana pochlebnie. Nie wywiązał się bowiem w sposób należyty z nałożonych na niego w 1838 roku obowiązków uporządkowania i zinwentaryzowania części materiałów znajdujących się w Archiwum Miasta Lwowa. Karol Badecki pisał wręcz o *zgubnym* wpływie poczynań Zubryćkiego na przyszłą działalność archiwum. Miał on w środowisku opinię rusofila, który doprowadził do utraty wielu materiałów znajdujących się w archiwum, przekazując je bezpowrotnie Michałowi Pogodiniowi, badaczowi przeszłości Rusi⁶⁴.

⁶⁰ W. Zawadzki, *Pamiętniki życia literackiego*, s. 56.

⁶¹ M. Hoszowska, *Ignacy Lubicz-Czerwiński i jego „Dodatek wieku XVIII”* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka, t. II, Rzeszów 2004, s. 59–69.

⁶² M. Kril, *Denys Zubrycki (1777–1862)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku* pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, s. 43; I. Orłewycz, *Denys Zbryćkyj – awtor „Chroniky mista Lwowa”* [w:] D. Zubryćkyj, *Chronika mista Lwowa*, Lwów 2006, s. XI–XXI; por. L. Zaskilniak, *Formuwannja nowoczasnoji ukrajinskoji istoriohrafiji w Halyczyni u XIX stolitti* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka, t. V, Rzeszów 2007, s. 46 i n.

⁶³ Por. I. Orłewycz, *Stawropihijśkyj Instytut u Lwowi (kineć XVIII – 60-ti rr. XIX st.)*, Lwów 2001.

⁶⁴ Ł. Charewiczowa, *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, s. 76; K. Badecki, *Archiwum Miasta Lwowa. Jego stan obecny oraz potrzeby reorganizacyjne, inwentaryzacyjne i wydawnicze*, odb., Lwów 1934, s. 5.

Ważne zmiany przyczyniające się do rozwoju naukowego środowiska we Lwowie nastąpiły w połowie XIX wieku, a zwłaszcza w latach sześćdziesiątych tego stulecia. Można mówić o unowocześnieniu nauki historycznej na uniwersytecie, do czego w niemalym stopniu przyczynił się Austriak Henrich Zeissberg (1839–1899). Najpierw kierował od 1863 roku katedrą historii, a następnie katedrą historii powszechnej (od 1869 roku). W tym roku również powołano katedrę historii austriackiej, którą objął rodak Zeissberga Robert Rösler (1836–1874). Zeissberg był dobrze przygotowany do prowadzenia badań historycznych, interesował się też dziejami Polaków, dzięki czemu cieszył się dużym autorytetem wśród polskich uczonych. Prowadził badania nad polskim średniowieczem i historiografią, korzystając ze zbiorów Ossolineum.

W czasie jego pobytu na uczelni lwowskiej kierownikiem katedry historii literatury polskiej (od 1856 roku) był Antoni Małecki (1821–1913)⁶⁵, zaliczany do elity umysłowej ówczesnego Lwowa, *lwowianin z własnego wyboru i z „zasiedzenia”, a arcyłwowianin ze swych osiągnięć i zasług*⁶⁶. Nie bez znaczenia było wygłoszenie przez niego pierwszych wykładów w języku polskim, pomimo braku zezwolenia władz. Jak się okazało w latach późniejszych, wprowadzenie prawa wykładania w języku polskim miało ogromny wpływ na podniesienie znaczenia uniwersytetu i poziomu prowadzonych w nim wykładów.

W tym okresie historykami mającymi duże zasługi w podtrzymywaniu polskości byli romantycy: Henryk Schmitt (1817–1883) i Karol Szajnocha (1818–1868). Idąc śladem największego polskiego historyka tego okresu Joachima Lelewela nie poświęcali się wyłącznie pisarstwu, nauce historycznej, lecz jednocześnie angażowali się w działalność organizacji konspiracyjnych podejmujących na różnych polach walkę z zaborcą. Nie byli wprawdzie do zawodu historyka profesjonalnie przygotowani, niemniej stworzyli dzieła długo pozostające w pamięci zbiorowej społeczności polskiej.

Obaj, odwołując się do optymistycznej koncepcji dziejów Polski Joachima Lelewela⁶⁷, stworzyli dzieła, dzięki którym *Lwów był w latach 50. i 60. jednym*

⁶⁵ Antoni Małecki posiadał w swoim dorobku prace z zakresu historii literatury. Prowadził również systematyczne badania historyczne. Opublikował m.in. *Panowanie Bolesława Krzywoustego* (1873), *Z przeszłości dziejowej* (2 tomy 1897), *Znaczenie unii horodelskiej w roku 1413 z punktu widzenia heraldycznego* (1898).

⁶⁶ W. Szolginia, *Tamten Lwów. Arcyłwowianie*, t. VIII, Wrocław 1997, s. 91.

⁶⁷ Schmitt bezsprzecznie zaliczany jest do szkoły lelewelowskiej. Szajnocha z kolei nie przez wszystkich historyków historiografii jest z nią wiązany. Są wśród nich tacy, którzy uważają go bardziej za prepozytywistę, prekursora zmian dokonujących się w historiografii lat siedemdziesiątych XIX wieku. A. Wierzbicki pisał: *historyka czasem, lecz całkiem niesłusznie, łączono z nurtem lelewelowskim. Szajnocha był bliski Lelewelowi, przyjmując koncepcję pierwotnego, przepojonego „duchem wolności” gminowładztwa słowiańskiego oraz stając w rządzie apologetów Rzeczypospolitej szlacheckiej. Zbieżność tych elementów nie wystarcza jednak, by całokształt twórczości tego historyka łączyć z lelewelizmem [...]. W twórczości Szajnochy odnajdziemy natomiast wiele elementów daleko od lelewelizmu odbiegających.* A. Wierzbicki, *Historiografia polska doby romantyzmu*, Wrocław 1999, s. 435.

z głównych ośrodków polskiej myśli historycznej⁶⁸. Szajnocha w latach pięćdziesiątych wydał m.in. znane i cenione do dzisiaj dzieła: *Szkice historyczne* (1854)⁶⁹ i *Jadwiga i Jagiełło. 1374–1413. Opowiadania historyczne* (t. I–III, 1855)⁷⁰. Schmitt z kolei w tym okresie opublikował najważniejsze i następnie najpopularniejsze w swym dorobku prace: *Rys dziejów narodu polskiego od najdawniejszych czasów znanych (aż) do roku 1763* (t. I–III, 1855–1860); *Dzieje narodu polskiego od najdawniejszych do najnowszych czasów potocznie opowiedziane przez...* (1863)⁷¹ oraz *Zdarzenia najważniejsze z przeszłości narodu polskiego zestawil w potocznym opowiadaniu...* (1869). Autorom tym przyświecał cel podtrzymywania czytelników na duchu. Występowali przeciw zniechęceniu i rozpaczcy, bo najważniejszą dla nich wartością była niepodległość. Ich piarstwo historyczne cieszyło się dużą popularnością m.in. dzięki przykładaniu ogromnej wagi do strony estetycznej dzieł. Mistrzem w plastycznym, sugestywnym, a jednocześnie przejrzystym ujmowaniu dziejów był Szajnocha⁷². Nie można im również wiele zarzucić pod względem umiejętności warsztatowych. Reprezentowali pod tym względem wyższy poziom niż ich poprzednicy, choć nie byli badaczami w pełni krytycznymi.

Schmitt pozostawał pod ogromnym urokiem dzieł Lelewela i był *najwierniejszym z kontynuatorów jego myśli*⁷³. Wprawdzie jego prace nie dorównywały pod względem metodologicznym dziełom mistrza, ale i tak zyskały ogromną popularność, zwłaszcza podręczniki, wśród nauczycieli i uczniów Galicji i Królestwa Polskiego. Poglądy bowiem w nich wyrażane, pełne nadziei, entuzjazmu dla narodowej tradycji były bliskie ówczesnej polskiej młodzieży w przeddzień wybuchu kolejnego powstania⁷⁴.

Szajnocha był w większej mierze niż Schmitt samodzielny w spojrzeniu na przeszłość, przez co zapewne posiadał większy autorytet i wpływ na ówczesne lwowskie środowisko historyczne. Ujmował swoim sposobem badania i przedstawiania przeszłości. Jego najbliższymi współpracownikami byli Bernard Kalicki oraz Walery

⁶⁸ J. Maternicki, *Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w.* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. III, s. 32.

⁶⁹ W 1854 roku Karol Szajnocha opublikował pierwszy tom *Szkiców historycznych*, trzy następne tomy wyszły kolejno w latach 1857, 1861 i po jego śmierci w 1869 roku.

⁷⁰ Drugie wydanie, czterotomowe, rozszerzone i poprawione przez autora oraz poprzedzone wstępem ukazało się w 1861 roku we Lwowie.

⁷¹ Kontynuacją tego dzieła były *Dzieje Polski XVIII i XIX wieku osnowane na nie wydanych dotąd źródłach*, t. I–III, Kraków 1866–1868.

⁷² Por. V. Julkowska, *Historia dla wyobraźni. Recepcja i interpretacja piarstwa historycznego Karola Szajnochy*, Poznań 2010.

⁷³ A. Wierzbicki, *Historiografia polska*, s. 346 i n.

⁷⁴ W. Górczyński, *Podręcznikowe zarysy dziejów Polski Henryka Schmitta* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. II, s. 70–81; tenże, *Prace monograficzne Henryka Schmitta* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. IV, s. 123–144.

i Władysław Łoziński. Zwłaszcza ten ostatni położył duże zasługi w rozwoju historii kultury. Jego prace, wprawdzie opracowywane nie zawsze zgodnie z obowiązującymi wówczas standardami metodologicznymi, w środowisku lwowskim niosły powiew świeżości, zwłaszcza pod względem formy⁷⁵. Podkreśla się również jego zasługi na polu lwowskiej historii sztuki⁷⁶.

Za walory merytoryczne ceniono wówczas prace braci Stadnickich: Aleksandra i Kazimierza, publikujących w czasopiśmie wydawanym przez ZNiO. Pierwszy z nich zajmował się dziejami prawodawstwa i społecznymi, drugi zaś problematyką Słowiańszczyzny i litewską. Głośną była jego dwutomowa praca *Synowie Giedymina* wydana w 1847 roku.

Pierwiastki romantyczne zauważamy w ówczesnej lwowskiej historiografii ukraińskiej, której najwybitniejszym przedstawicielem był Iwan Wahylewycz (1811–1866). Posiadając ogromną wiedzę, erudycję i wierząc w romantyczne ideały, szukał w przeszłości potwierdzenia tezy o istnieniu samodzielnego narodu rusko-ukraińskiego *jako jednego z równoprawnych i dawnych narodów słowiańskich*⁷⁷. Jego bliskim współpracownikiem był Jakiw Hołowaćkyj (1814–1888) – historyk literatury, któremu powierzono w 1848 roku kierownictwo katedry języka i literatury ruskiej na Uniwersytecie Lwowskim⁷⁸.

Większość prac historyków ukraińskich koncentrowało się na dziejach Kościoła greckokatolickiego. Dziewiętnastowieczna historiografia ukraińska była bowiem tworzona przede wszystkim przez duchownych; w związku z tym, jak obliczył lwowski autor halicko-ruskiej bibliografii – Iwan Łewiцьkyj, na 124 publikacje wydane w Galicji w języku ukraińskim, tylko 34 dotyczyły spraw świeckich⁷⁹. Przykładem mogą być prace poświęcone historii Cerkwi w okresie średniowiecza duchownego greckokatolickiego Antina Petruszewycza (1821–1913), jednej z najbardziej znaczących postaci ukraińskiego dziejopisarstwa⁸⁰. Innymi

⁷⁵ V. Julkowska, *Obraz przeszłości w pracach historycznych i literackich Władysława Łozińskiego* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. III, s. 337–361.

⁷⁶ Por. A. Małkiewicz, *Z dziejów polskiej historii sztuki. Studia i szkice*, Kraków 2005, s. 32–33.

⁷⁷ L. Zaszkiłniak, *Iwan Wagilewicz na tle epoki i historiografii* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. IV, s. 153; tenże, *Iwan Wahylewicz (1811–1866)* [w:] *Złota księga*, s. 63–79. Por. również R. Radyszewskyj, *Przedmowa* [w:] J.D. Wagilewicz, *Pisarze polscy Rusini wraz z dodatkiem Pisarze łacińscy Rusini*, Przemyśl 1996, s. 5–22.

⁷⁸ I. Wahylewycz i Jakiw Hołowaćkyj wraz z poetą Markianem Szaszkewyczem tworzyli „Ruską Trójcę” – ugrupowanie mające na celu poszerzanie wiedzy z zakresu ukraińskiego języka i literatury. Wywarło ono duży wpływ na kształtowanie świadomości narodowej społeczności ukraińskiej w Galicji. Por. W. Mokry, „Ruska Trójca”. *Karta z dziejów życia literackiego Ukraińców w Galicji w pierwszej połowie XIX wieku*, Kraków 1997.

⁷⁹ R. Radyszewskyj, *Przedmowa*, s. 8.

⁸⁰ L. Tymoszenko, *Anton Petruszewicz (1821–1913)* [w:] *Złota księga*, s. 121–130; L. Zaszkiłniak, *Formuwanie nowoczesności ukraińskiej istoriografii*, s. 42–53.

duchownymi greckokatolickimi zajmującymi się historią kościelną byli m.in. Julian Pełesz (1843–1896)⁸¹ i Stepan Kaczała (1815–1888).

Podobny charakter miała również lwowska historiografia żydowska. Jednym z jej przedstawicieli w XIX wieku był Salomon Buber (1827–1906), autor *Midrasy* – interpretacji *Biblii*. Jest on jednak także przedstawicielem rozwijającego się w drugiej połowie tegoż stulecia wśród historyków żydowskich nurtu koncentrującego się na badaniu przeszłości własnych gmin. Na przełomie XIX i XX wieku opublikował dwa słowniki bio-bibliograficzne napisane w języku hebrajskim: *Anszei Szem, Biographien und Leichensteininschriften von Rabbinern, Lehrhausvorstehern in Lemberg in den J. 1500–1890* (1895) i *Kirja Nisgaba, Biographien und Leichensteininschriften hervorragender Männer, Rabbiner, Gemeindevorsteher... der Stadt Żółkiew* (1903). Oba te dzieła, jak pisał Majer Bałaban w 1937 roku, *daleko wychodzą poza ramy Lwowa i Żółkwi i stanowią do dnia dzisiejszego doskonale (choć nie wolne od błędów) podręczniki dla badaczy dziejów Żydów w Polsce*⁸². Prace te następnie zostały wykorzystane przez Ezechiela Caro (1844–1915) w przygotowanej przez niego *Geschichte der Juden in Lemberg...* Wydał ją w 1894 roku, pełniąc już od trzech lat (od 1891 roku) funkcję rabina we Lwowie⁸³.

W latach sześćdziesiątych XIX wieku coraz większego znaczenia w życiu lwowskiego środowiska historycznego zaczęło nabierać Ossolineum. Stało się tak głównie za sprawą Augusta Bielowskiego (1806–1876). Jak zauważyła Agnieszka Kawalec, *niewątpliwie był to cenny „nabytek”, ponieważ to on jako pierwszy zapoczątkował na szeroką skalę prace badawcze i edytorskie w Ossolineum dotyczące źródeł historii Polski*⁸⁴. Bielowski rozpoczął pracę w Ossolineum w 1845 roku na stanowisku skryptora, a w 1851 roku objął stanowisko kustosza, jednocześnie pełniąc obowiązki zastępcy dyrektora; formalnie został nim w 1869 roku. Dążył przede wszystkim do obsadzenia w Bibliotece ZNiO prawie wszystkich stanowisk uczonymi. Wówczas to, w 1869 roku, stanowisko kustosza objął historyk literatury Władysław Wisłocki, autor prac z zakresu bibliografii polskiej, a stanowisko sekretarza naukowego wspomniany wyżej Władysław Łoziński, badacz przeszłości kultury polskiej.

Sam Bielowski zapisał się w pamięci swych rodaków jako twórca *Monumenta Poloniae Historica* (od 1864 roku). Mimo znacznych trudności, głównie

⁸¹ S. Nabywaniec, *Biskup Julian Pełesz – historyk Kościoła greckokatolickiego* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. III, s. 279–284.

⁸² M. Bałaban, *Buber Salomon (1827–1906)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. III, Kraków 1937, s. 74.

⁸³ Por. R. Żebrowski, *Historiografia* [w:] *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon* pod red. J. Tomaszewskiego i A. Żbikowskiego, Warszawa 2001, s. 172–184.

⁸⁴ A. Kawalec, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich a historiografia lwowska w dobie przedautonomicznej* [w:] *Historia – mentalność – tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii* pod red. K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzoska i L. Zaskilniaka, Poznań 2010, s. 107.

finansowych, ale z poczuciem ogromnej odpowiedzialności i słuszności swojego przedsięwzięcia oraz przy pomocy przyjaciół (m.in. Joachima Lelewela, Stanisława Pilata, Iwana Wahylewycza)⁸⁵ publikacja ta stała się największym w XIX wieku wydawnictwem źródłowym. Przyniosła też Bielowskiemu dużą renomę, i to zarówno wśród uczonych krajowych, jak i zagranicznych. We Lwowie należał do ścisłej elity, znano go powszechnie i szanowano, jakkolwiek nie przejawiał zbytniego entuzjazmu dla życia towarzyskiego i nie olśniewał salonów dowcipem i elokwencją⁸⁶. Inicjatywa podjęta przez Bielowskiego stała się początkiem odrodzenia polskiej historiografii⁸⁷.

Bielowski miał szersze ambicje naukowe. Większość jego też dotyczących wczesnych dziejów słowiańskich zaprezentowanych m.in. w *Początkowych dziejach Polski* (1842), czy we *Wstępie krytycznym do dziejów Polski* (1850) nie wytrzymała jednak próby czasu. Już Joachim Lelewel i Julian Bartoszewicz, wybitni ówczesni historycy, udowodnili ich bezpodstawność.

Bliskie stosunki z A. Bielowskim utrzymywał jeden z najwybitniejszych lwowskich historyków narodowości ormiańskiej – dominikanin Sadok Barącz (1814–1892). Wprawdzie najważniejsze prace naukowe napisał, przebywając w klasztorze w Podkamieniu, ale Lwów odgrywał w jego życiu znaczące miejsce, m.in. studiował na lwowskim uniwersytecie oraz w domikańskim Studium Filozoficzno-Teologicznym, a w latach 1851–1853 był jego profesorem nauk biblijnych. Z jego prac warto wymienić: *Pamiętniki dziejów polskich* (1855); *Żywoty sławnych Ormian w Polsce* (1856); *Rys dziejów ormiańskich* (1869)⁸⁸.

Następcą Bielowskiego w Ossolineum, w 1876 roku, został Wojciech Kętrzyński (1838–1918), świetnie przygotowany do pracy w tego rodzaju instytucji⁸⁹. Znał ją zresztą bardzo dobrze, wcześniej pełnił w tej instytucji funkcję sekretarza naukowego i kustosa. Posiadał wykształcenie historyczne zdobyte na Uniwersytecie w Królewcu, tytuł doktora oraz niemały dorobek naukowy.

Podobnie jak jego poprzednik przykładął dużą wagę do uczynienia z Ossolineum znaczącego ośrodka naukowego. Pomagał wszystkim tym, którzy byli zainteresowani przeszłością Polski. Promował pracowników prowadzących badania naukowe, a nie tylko wykonujących przypisane im obowiązki. Za dyktowania Kętrzyńskiego zaczynają swoje kariery naukowe m.in. Wilhelm Bruch-

⁸⁵ A. Bielowski, *Przedmowa* [w:] *Monumenta Poloniae Historica – Pomniki dziejowe Polski*, wydał A. Bielowski, t. I, Lwów 1864, s. XI–XXXII.

⁸⁶ A. Wierzbicki, *August Bielowski (1806–1876)* [w:] *Złota księga*, s. 58–59.

⁸⁷ S. Zakrzewski, *Polacy i Rusini na Ziemi Czerwieńskiej w przeszłości* [w:] E. Romer, S. Zakrzewski, S. Pawłowski, *W obronie Galicji Wschodniej*, Lwów 1919, s. 54.

⁸⁸ A. Knot, *Barącz Sadok Wincenty Fererjusz (1814–1892)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. I, Kraków 1935, s. 290–292.

⁸⁹ Por. K. Korzon, *Wojciech Kętrzyński 1838–1918. Zarys biograficzny*, Wrocław 1993; N. Bończa Tomaszewski, *Źródła narodowości. Powstanie i rozwój polskiej świadomości w II połowie XIX i na początku XX wieku*, Wrocław 2006.

nalski, Bronisław Czarnik, Bronisław Gubrynowicz, Aleksander Hirschberg, Władysław Podlacha, Mieczysław Treter i Władysław Żyła.

On sam natomiast skoncentrował się na publikowaniu źródeł historycznych, penetrując w tym celu polskie biblioteki – *publikował teksty dawnych roczników, kronik, kalendarzy i żywotów świętych polskich, księgi zmarłych i przynależności do bractw dawnych klasztorów, a także dokumenty. Materiały pozyskane podczas rozlicznych i rozległych kwerend archiwalno-bibliotecznych opracował szybko, wykazując się świetną znajomością paleografii*⁹⁰. Kętrzyński przyczynił się do rozwoju nauk pomocniczych historii, zwłaszcza dyplomatyki. Innymi sferami jego zainteresowań historycznych były dzieje Kościoła, Prus oraz stosunków polsko-pruskich w okresie średniowiecza. Prace historyczne dotyczące tej problematyki zdecydowały o tym, że długoletni (41 lat) dyrektor Ossolineum stał się jedną z czołowych postaci lwowskiego środowiska historycznego.

Istotną działalnością Ossolineum było zatrudnianie stypendystów. Dla wielu młodych ludzi chcących poświęcić się studiowaniu przeszłości literatury, języka polskiego i dziejów Polski dawało to możliwość spełnienia swych zamierzeń. Mieli oni obowiązek za określone (niewygórowane) stypendium pracować w Bibliotece Ossolineum około trzech godzin dziennie, ale zyskiwali możliwość szerszego dostępu do znajdujących się tam rękopisów i bogatego zbioru poloników. Historykami mającymi w swych życiorysach epizod ossoliński byli m.in. Zdzisław Hordyński, Bernard Kalicki, Emil Kipa, Juliusz Kleiner, Michał Lityński, Stanisław Lempicki, Tadeusz Mańkowski, Czesław Nanke, Władysław Podlacha, Władysław Stroner, Mieczysław Treter, Władysław Wisłocki i wielu innych. Niektórzy z nich otrzymywali zatrudnienie w Zakładzie, inni szukali swojej szansy na Uniwersytecie Lwowskim i w innych instytucjach naukowych, nie tylko lwowskich.

Prawdziwy przełom w rozwoju historiografii lwowskiej nastąpił jednak wraz z polonizacją miejscowego uniwersytetu. Wówczas to pojawiają się postacie wybitne, mające bezsprzecznie ogromny wpływ na kształtowanie i podniesienie znaczenia środowiska lwowskiego. Zaczyna się wówczas w pełni rozwijać lwowska historiografia profesjonalna – krytyczna. Większość prac, które wtedy powstają, była wzorowa pod względem warsztatowym. Postacią, która bez wątpienia się do tego przyczyniła, był Ksawery Liske (1838–1891)⁹¹. Obejmując w 1871 roku katedrę po Zeissbergu, rozpoczął nowy okres w działalności nie tylko uniwersytetu, ale również całego życia naukowego Lwowa. Wszechstronnie wykształcony (m.in. uczęszczał na wykłady najwybitniejszych ówczesnych historyków niemieckich – Leopolda von Rankego i Johana G. Droysena oraz

⁹⁰ A. Toczek, *Wojciech Kętrzyński (1838–1918)* [w:] *Złota księga*, s. 144–145.

⁹¹ *Xawery Liske*, „Kwartalnik Historyczny” 1891, R. V, s. 466–539; V. Julkowska, *Ksawery Liske (1838–1891)* [w:] *Złota księga*, s. 181–200.

Philippa Jaffé), zasłużył się dla środowiska lwowskiego, tworząc własną szkołę historyczną i jej zaplecze organizacyjne. Całe swoje dorosłe życie, nawet wtedy, gdy był bardzo chory, poświęcił swoim uczniom, przekazując im przede wszystkim zdobytą w Niemczech wiedzę o warsztacie nauki historycznej. Wyznaczył polskiemu piśmiennictwu historycznemu standardy, które pozwoliły lwowskiemu ośrodkowi stać się jednym z głównych centrów profesjonalnych badań historycznych. Historia staje się dla młodych lwowskich badaczy dyscypliną traktującą o faktach, które naprawdę miały miejsce, a historyk ma przy tym być obiektywny, unikać wyrażania swoich własnych opinii. Liske podkreślał, że przeszłość poznajemy za pośrednictwem krytycznie zanalizowanych źródeł i to one są jedynymi wyznacznikami naszej wiedzy o dawnej rzeczywistości. Wprawdzie nie opublikował traktatu o charakterze teoretycznym, ale cała jego praktyka naukowa i dydaktyczna świadczy o jego dużej kulturze metodologicznej. W pracy *Studia z dziejów wieku XVI*, wydanej w języku polskim w 1867 roku⁹², koncentrował się na relacjonowaniu wyników swoich badań naukowych bez zbędnego wyrażania własnych opinii i ocen. We Lwowie stała się ona *wzorcową pod względem metody krytycznej i sposobu opowiadania*⁹³.

Liske był inicjatorem i pierwszym prezesem założonego w 1886 roku we Lwowie Towarzystwa Historycznego. Jego powołanie było czynnikiem w znacznej mierze przyczyniającym się do rozwoju nauk historycznych na ziemiach polskich. W pierwszych latach istnienia Towarzystwa głównym jego celem było *wzbudzanie i popieranie rozwoju nauk humanistycznych ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Rusi Czerwonej*. Cel ten chciano osiągnąć, organizując posiedzenia naukowe, odczyty publiczne, utrzymując współpracę z innymi towarzystwami naukowymi, oraz przez wydawanie czasopisma (pisma periodycznego) poświęconego naukom historycznym⁹⁴. We Lwowie w tym okresie nie wychodziło żadne fachowe pismo historyczne. Było więc rzeczą naturalną, jak pisał J. Maternicki, że kiedy powstało Towarzystwo Historyczne, zajęto się przede wszystkim sprawą powołania do życia odpowiedniego organu naukowego⁹⁵. W 1887 roku ukazał się pierwszy zeszyt „Kwartalnika Historycznego”; jego założycielem był Ksawery Liske.

Autorytet Liskego już w pierwszym roku działalności towarzystwa przyczynił się do jego dużej popularności. Ponad dwustu członków, w tym 3/4 wywodzących się ze Lwowa, zapewniło aktywność stowarzyszeniu i szybki jego roz-

⁹² Teksty, które znalazły się w tym tomie, najpierw zostały wydane w języku niemieckim.

⁹³ V. Julkowska, *Ksawery Liske (1838–1891)* [w:] *Złota księga*, s. 190.

⁹⁴ T. Kondracki, *Ksawery Liske i początki Polskiego Towarzystwa Historycznego* [w:] *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów* pod red. S. Kuczyńskiego, Wrocław 1990, s. 82.

⁹⁵ J. Maternicki, *Miejsce i rola „Kwartalnika Historycznego” w dziejach historiografii polskiej* [w:] tegoż, *Historia jako dialog*, Rzeszów 1996, s. 279.

wój. Aktywnymi członkami Towarzystwa Historycznego byli początkowo także Ukraińcy: m.in. Ołeksandr Barwiński, Mychajło Hruszewski, Myron Korduba, Kyryło Studynski i Iwan Franko. Ten ostatni, zaliczany obecnie m.in. za zasługi na polu naukowym do *ukraińskiego panteonu narodowego*, wielokrotnie uczestniczył w posiedzeniach Towarzystwa i często publikował swoje prace w „Kwartalniku Historycznym”⁹⁶.

Liske był świetnym dydaktykiem; pod jego kierunkiem kształciła się młodzież zarówno narodowości polskiej, jak i ukraińskiej. Stworzone przez niego seminarium historyczne to, jak pisał jego uczeń, *zasługa wielka i niespożyta*. Skupił wokół siebie wielu uczniów, dla których seminarium było *świątynią szkołą krytycznego, sumiennego badania dziejów, [...] areną, na której młodzi początkujący pracownicy zaprawiali swe siły, próbowali swego talentu, ostrzyli swój zmysł krytyczny, by dobrze uzbrojeni i wyćwiczeni wystąpić na szersze pole nauki*. Był mistrzem wymagającym i nierzadko bezwzględnym, ale nie wobec tych, którzy podobnie jak on *z całą miłością oddawali się nauce*⁹⁷. Sam Liske za najzdolniejszego swego ucznia uważał przedwcześnie zmarłego Stanisława Lukasa. Mimo że żył on zaledwie 27 lat, pozostawił po sobie sporo prac, spośród których na uwagę zasługuje zwłaszcza monografia *Erazm Ciołek, biskup płocki*. Innymi uczniami Liskego byli m.in. Ferdynand Bostel, Ludwik Finkel, Bronisław Gorczak, Saturnin Kwiatkowski. Byli oni również najaktywniejszymi członkami założonego przez Liskego Akademickiego Koła Uczniów Uniwersytetu Lwowskiego.

Od 1873 roku historykiem kierującym katedrą historii austriackiej w Uniwersytecie Lwowskim był Ukrainiec Isydor Szaranewycz (1829–1901). Nie był on uczonym tej miary co Liske, ale na jego seminarium uczęszczało rocznie 11–13 osób⁹⁸. Wykładał w języku polskim i w tym języku opublikował większość swoich prac. Były one poświęcone niemal wyłącznie historii Rusi Halickiej. Tej tematyki dotyczy najważniejsza w jego dorobku praca *Historia Halicko-Włodzimierskiej Rusi od czasów najdawniejszych do 1453 roku* (1863). Wiele cennych ustaleń wniósł do badań nad miastami galicyjskimi oraz historią Cerkwi na ziemiach zachodnio-ukraińskich w okresie nowożytnym. Niekiedy krytycznie oceniano stronę metodologiczną jego publikacji. Największą natomiast zasługą Szaranewycza było *uaktywnienie ukraińskich badań naukowych we Lwowie*⁹⁹ – zachęcał wielu młodych ukraińskich historyków do badań nad przeszłością

⁹⁶ L. Tymoszenko, *Iwan Franko (1856–1916)* [w:] *Złota księga*, s. 252; Por. N. Franko, *Lwów a Iwan Frank* [w:] *Znani i nieznanzi dziewiętnastowiecznego Lwowa. Studia i materiały* pod red. M. Przeniosły i L. Michalskiej-Brachy, Kielce 2007, s. 69–77; J. Hrycak, *Prorok we własnym kraju. Iwan Franko i jego Ukraina (1856–1886)*, Warszawa 2010.

⁹⁷ F. Bostel, *Wspomnienia pośmiertne*, „Muzeum” 1891, R. VII, z. 3, s. 216–217.

⁹⁸ R. Ławrecki, *Izydor Szaraniewicz (1829–1901)* [w:] *Złota księga*, s. 134.

⁹⁹ Tamże, s. 138.

swojego narodu. W tym m.in. celu powołał Szaranewycz w 1889 roku we Lwowie Muzeum przy Instytucie Staupigialnym, posiadające cenne zbiory rękopiśmienne z czasów średniowiecza¹⁰⁰.

Kolejnym historykiem, który na uniwersytecie dołączył do profesorów Liskego i Szaranewycza, był Tadeusz Wojciechowski (1838–1919)¹⁰¹. Mając silne poparcie Liskego, objął on w 1884 roku nowo utworzoną katedrę historii polskiej. Z pewnością był to jeden z momentów zwrotnych dla lwowskiego środowiska historycznego. Mimo że był już wówczas dojrzałym mediewistą, swoje najważniejsze teksty napisał właśnie we Lwowie. Największym jego osiągnięciem badawczym były *Szkice historyczne XI wieku* opublikowane po raz pierwszy w 1904 roku. Podkreślić należy, że Wojciechowski należał do niewielu współczesnych polskich historyków mających ambicje teoretyczne. Rozważania na temat historii – jej przedmiotu, celów, zadań ogłosił w rozprawie *Co to jest historia i po co się jej uczymy?* (1883). Na temat periodyzacji dziejów Polski wypowiedział się rok później, publikując *Podział i zakres dziejów polskich*. Teksty te świadczą o erudycji autora oraz znajomości najnowszej literatury zachodnioeuropejskiej z tego zakresu. Wprawdzie skupienie niemal całej uwagi na własnej pracy twórczej i jednocześnie introwertyczny charakter nie przysporzyły mu zbyt wielu uczniów, ale jego dorobek, wyniki badawcze do dzisiaj są cenione przez mediewistów¹⁰².

Wykładowcami uniwersyteckimi prowadzącymi badania historyczne w tym okresie byli również przedstawiciele innych dyscyplin humanistycznych, m.in. Zygmunt Węclewski (1824–1887), profesor zwyczajny filologii klasycznej w latach 1872–1887. Interesował się on historią starożytnego teatru i literatury greckiej. Krótko, zaledwie trzy lata (1878–1881) na Uniwersytecie Lwowskim wykładał Aleksander Brückner (1856–1939) – w okresie późniejszym jeden z najbardziej znanych polskich historyków języka, literatury i kultury.

Środowisko historyczne bardzo szybko się powiększało. Alfred Toczek, prowadzący badania nad środowiskiem lwowskim w latach 1860–1918, szacuje liczebność tego środowiska na ok. dwustu badaczy przeszłości, jej popularyzatorów, edytorów źródeł historycznych, autorów pamiętników i opracowań dydaktycznych, którzy *oprócz publikacji wnieśli korzystny, praktyczny wkład w rozwój swojego środowiska historycznego*¹⁰³. Wyniki jego badań potwierdzają, jak szybko i prężnie rozwijał się ośrodek lwowski. Ogromną zaletą tego środowiska

¹⁰⁰ I. Szaranewicz, *Ruskie Muzeum Instytutu Staupigijskiego we Lwowie*, Lwów 1937.

¹⁰¹ Por. A. Gieysztor, *Wstęp* [w:] T. Wojciechowski, *Szkice historyczne XI wieku*, Warszawa 1970, s. 5–25; K. Olejnik, *Tadeusz Wojciechowski (1838–1919)* [w:] *Złota księga*, s. 201–214.

¹⁰² Por. np. G. Labuda, *O historykach. Kto jest kim w dziejopisarstwie polskim?*, Poznań 2010, s. 98, 147.

¹⁰³ A. Toczek, *Środowisko historyków lwowskich w latach 1860–1918*, „Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Historii Nauki” 2004, t. IV, s. 125.

było rozbudowane zaplecze instytucjonalne, ale przede wszystkim nagromadzenie wielu wybitnych indywidualności naukowych.

Następcy Liskego nie zawsze wywodzili się z seminarium uczonego. Po jego śmierci w 1891 roku katedrę historii powszechnej objął Bronisław Dembiński (1858–1939) – historyk pochodzący z zaboru pruskiego¹⁰⁴. Otrzymał tę posadę dzięki swemu wpływowemu protektorowi mającemu silną pozycję polityczną – Michałowi Bobrzyńskiemu. W wyborze Dembińskiego, jak sugerował Adam Skalkowski, *zaznaczył się znów antagonizm, jaki z dawną istniał między demokratycznym Lwowem a sferami zachowawczymi Krakowa*¹⁰⁵. Sposób otrzymania katedry miał też, jak sądzi Tomasz Kawski, wpływ na mniejsze zainteresowanie prowadzonym przez niego seminarium, ale i jego dorobek naukowy nie mógł jeszcze wówczas konkurować z osiągnięciami poprzednika¹⁰⁶. Dembiński we Lwowie prowadził przede wszystkim badania nad schyłkiem XVIII wieku w dziejach Polski i powszechnych; opublikował m.in. *Papięstwo wobec upadku Polski* (1893), *Rosja a rewolucja francuska* (1896); *Stanisław August i książę Józef Poniatowski w świetle własnej korespondencji* (1904).

Zastępcą Szaranewycza na stanowisku kierownika katedry historii austriackiej został w 1899 roku Ludwik Finkel (1858–1930)¹⁰⁷. Był on przez wiele lat najbliższym współpracownikiem Liskego: *Już pierwszy rok studiów zbliżył go do profesorów, w szczególności zaś do Liskego, do którego przyłgnął całą duszą, podobnie jak całe szeregi innych studentów i pod jego głównie kierownictwem pracował*¹⁰⁸. Był sekretarzem komitetu redakcyjnego „Kwartalnika Historycznego”, pomagał swemu mistrzowi w redagowaniu działu *Bibliografia dzieł zagranicznych*, organizował II Zjazd Historyków Polskich. W 1891 roku został sekretarzem Towarzystwa Historycznego. Nie tylko w sferze organizacyjnej, ale przede wszystkim w naukowej były widoczne nawiązania do postawy i myśli jego mentora. W najważniejszych dziełach Finkla (m.in. *Charakterystyka Zyg-*

¹⁰⁴ Por. m.in. M. Serwański, *Bronisław Dembiński* [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy* pod red. J. Strzelczyka, Poznań 1989, s. 172–181; T. Pawelec, *Bronisław Dembiński (1858–1939)* [w:] *Złota księga*, s. 269–284; *Bronisław Dembiński (1858–1939) wybitny historyk, polityk i działacz społeczny* pod red. W. Jastrzębskiego, Toruń 2004.

¹⁰⁵ Za H. Barycz, *Askenazy w oczach współczesnych i potomnych. Próba portretu* [w:] tegoż, *Na przelomie dwóch stuleci. Z dziejów polskiej humanistyki w dobie Młodej Polski*, Wrocław 1977, s. 282, szerzej H. Barycz, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonej galicyjskich*, t. 2, Kraków 1963, s. 222–224.

¹⁰⁶ T. Kawski, *Profesor Bronisław Dembiński – rektor i nauczyciel akademicki w Uniwersytecie Lwowskim* [w:] *Bronisław Dembiński*, s. 28.

¹⁰⁷ Por. m.in. T.E. Modelski, *Ludwik Finkel (20 II 1858 – 24 X 1930). Zarys biograficzny*, „Kwartalnik Historyczny” 1932, z. 1–2, s. 98–147; [Red.], *Ludwik Finkel* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. VI, Kraków 1948, s. 466–469; K. Błachowska, *Ludwik Finkel (1858–1930)* [w:] *Złota księga*, s. 285–308; M. Hoszowska, *Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności. Z dziejów współpracy naukowej Lwowa i Krakowa na przelomie XIX i XX wieku*, Rzeszów 2011.

¹⁰⁸ T.E. Modelski, *Ludwik Finkel*, s. 105.

munta Augusta – 1888; *Okopy św. Trójcy. Dwa epizody z dziejów Polski* – 1889; *Elekcja Zygmunta I. Sprawy dynastii jagiellońskiej i unii polsko-litewskiej* – 1910) można zauważyć silny wpływ pozytywistycznych wzorów metodologicznych. Naśladował swego mistrza także w otwartości na młodych ludzi: *Seminaryjne prace badał tak, jakby każda z nich miała być premiowana, a uczniom-autorom poświęcał wiele czasu, jakby każdy z nich miał zostać uczniem*¹⁰⁹. Jego wiedza była ogromna, a pozycja naukowa wysoka, co tym bardziej zyskiwało mu poważanie wśród uczniów i całego środowiska uczonych.

Ważnym wydarzeniem, szczególnie dla Ukraińców, było przybycie do Lwowa w 1894 roku Mychajły Hruszewskiego (1866–1934)¹¹⁰. Objął on na Uniwersytecie Lwowskim katedrę historii powszechnej ze szczególnym uwzględnieniem wschodniej Europy i ruskim językiem nauczania. Mimo młodego wieku od samego początku pracy na Uniwersytecie posiadał ogromny autorytet, zwłaszcza u studentów przyznających się do narodowości ukraińskiej, ale to im przede wszystkim Hruszewskij poświęcał najwięcej uwagi. Zależało mu bowiem na *przygotowaniu nowej kadry ukraińskich historyków, rekrutujących się głównie ze studentów Uniwersytetu Lwowskiego*¹¹¹. Rzeczywiście udało mu się ożywić środowisko uczonych ukraińskich, zwłaszcza kiedy został prezesem Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki (od 1897 roku). Wówczas to zainicjował wydawanie czasopisma naukowego „Zapysky Naukoho Towarystwa im. Szewczenka”, w którym publikowali historycy głównie narodowości ukraińskiej, uważający się za uczniów Hruszewskiego: m.in. Iwan Franko, Iwan Krypiakewycz, Stepan Tomaszewskij. Hruszewskij był jednakże przede wszystkim wybitnym historykiem, autorem wielu publikacji o charakterze naukowym, źródłoznawczym i informacyjnym. We Lwowie zainicjował wydawanie wielkiej *Istoriji Ukrajiny–Rusi* (1898–1936) – którą zdołał doprowadzić do XVII wieku¹¹². Innymi pracami jego autorstwa zasługującymi na uwagę, a opublikowanymi we Lwowie, są: *Oczierk istoriji ukraińskoho naroda* (1904) i *Iliustrowana istorija Ukrajiny* (1911).

Tak jak dla studiującej młodzieży narodowości ukraińskiej postacią wyjątkową był Hruszewskij, tak dla polskiej Szymon Askenazy (1865–1935)¹¹³ –

¹⁰⁹ S. Lam, *Życie wśród wielu*, Warszawa 1968, s. 35.

¹¹⁰ Literatura poświęcona M. Hruszewskiemu jest bardzo bogata. Por. m.in. W. Telwak, W. Telwak, *Mychajło Hruszewskij jak doslidnik ukraińskoj istoriohrafiji*, Kijiw–Drohobycz 2005; L. Wynar, *Mychajło Hruszewskij i naukowe towarystwo im. Szewczenka 1892–1934*, New York–Drohobycz–Lwów 2006; K. Kondratiuk, *Naukowo-pedahohiczna dijalnist’ Mychajła Hruszewskoho u Lwowi (1894–1914 roku)* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. IV, s. 199–208.

¹¹¹ W. Telwak, *Mychajło Hruszewski (1866–1934)* [w:] *Złota księga*, s. 347.

¹¹² M. Hruszewskij opublikował dziesięć tomów *Historii Ukrainy–Rusi*. Podczas pobytu we Lwowie opublikował osiem tomów tej pracy w latach 1904–1913, tom IX w dwóch częściach został wydany w 1931 roku, a tom X już po jego śmierci w 1936 roku.

¹¹³ Por. m.in. J. Dutkiewicz, *Szymon Askenazy i jego szkoła*, Warszawa 1958; A. Zahorski, *Szymon Askenazy i jego dzieło* [w:] S. Askenazy, *Księżę Józef Poniatowski 1763–1813*, Warszawa 1974,

wykładający na Uniwersytecie Lwowskim od 1898 roku nowożytną historię Polski. Przez pierwsze pięćdziesiąt lat wykładał jako docent prywatny, przez następne jako profesor tytularny (nadzwyczajny). Kierownikiem katedry historii powszechnej ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Polski został dopiero w 1907 roku. Przez kilkanaście lat działalności dydaktycznej we Lwowie stworzył *najbardziej prężny ośrodek badań historycznych nad dziejami Polski drugiej połowy XVIII w. i pierwszego trzydziestolecia wieku XIX*¹¹⁴. Swoją pasją badawczą, oryginalnością i śmiałością w spojrzeniu na przeszłość, a przede wszystkim ogromną wrażliwością na sprawy narodowe przyciągał i zarażał młodych miłośników historii nie tylko z Galicji, ale także z zaboru rosyjskiego i pruskiego. Kilkanaście lat później tak zostanie podsumowana jego praca w ośrodku lwowskim: *Podjął wielkie wydawnictwo pt. „Monografie w zakresie dziejów nowożytnych” – jakich wydał 20 tomów, które zawierały prace uczniów, a poruszały właśnie tematy z przytaczanych już stuleci. W ten sposób stworzył prawdziwie wielką, poważną i jedyną na ziemiach polskich szkołę badaczy dziejów nowożytnych, z której wyszli uczeni, już dzisiaj o głośnych nazwiskach w nauce naszej. Lwowowi znowu przypadł zaszczyt i chluba – formowania i prowadzenia tejże szkoły. Badacz-uczony na miarę europejską, umysł niezwykle wszechstronny, pisarz-artysta, mógł się poszczycić tak imponującymi wynikami!*¹¹⁵. Dorobek naukowy Szymona Askenazego szczególnie wzbogacił się w czasie jego działalności we Lwowie. Wówczas to napisał ważne prace: *Przymierze polsko-pruskie* (1900); *Wczasy historyczne* (t. I–II, 1902–1904), *Księżę Józef Poniatowski 1763–1813* (1904), *Łukasiński* (1908), *Napoleon a Polska* (1918–1919), dzięki którym na trwałe zapisał się w dziejach polskiej historiografii.

Nie Askenazy jednakże otrzymał katedrę historii Polski po przejściu na emeryturę Wojciechowskiego, mimo jego poparcia, ale Stanisław Zakrzewski – protegowany Dembińskiego. Zadecydowały o tym bardziej osobiste animozje i względy polityczne niż kwalifikacje naukowe¹¹⁶. Askenazy spotykał się z poważnymi trudnościami we Lwowie, nie ukrywał też, że zawsze bliższa była mu Warszawa. Pracę na Uniwersytecie Lwowskim traktował jako narodowy obowiązek.

Sprawa obsadzenia katedry po T. Wojciechowskim pokazała, jak bardzo ówczesne środowisko uniwersyteckie było podzielone i jak mocno zapatrywania polityczne, osobiste pretensje i urazy rzutowały na ocenę osiągnięć na-

s. 5–34; J. Maternicki, *Historyk i historia. Szymon Askenazy (1865–1935)* [w:] tegoż, *Historia i życie narodu. Pogląd i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2009, s. 375–403.

¹¹⁴ J. Maternicki, *Historyk i historia*, s. 394–395.

¹¹⁵ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: ZNiO we Wrocławiu), Dział Rękopisów. Dorobek naukowy lwowskich szkół wyższych, Opracowanie dotyczące wkładu Lwowa do nauki polskiej, przygotowane przez lwowskie środowisko naukowe, sygn. 17191 II, k. 113.

¹¹⁶ H. Barycz, *Askenazy w oczach współczesnych*, s. 264 i n.

ukowych poszczególnych historyków. Henryk Barycz, dokładnie badając podłoże sporów między Askenazym i Dembińskim, konkludował: *W rzeczywistości narosłe w wyniku walki namiętności, antagonizmy i obsesje przetrwały lata, zakłócając [...] życie uczelni [...] a reperkusje tych bojów sięgały poza grób antagonistów*¹¹⁷.

Kilka lat (1880–1886) we Lwowie przebywał Walerian Kalinka – przedstawiciel tzw. krakowskiej szkoły historycznej. Napisał tutaj i opublikował drugi tom ważnego w swoim dorobku naukowym dzieła *Sejm Czteroletni*, które – jak twierdził A.F. Grabski – obok pracy poświęconej ostatnim latom panowania Stanisława Augusta miało również *dla historiografii polskiej znaczenie przełomowe*¹¹⁸ głównie ze względu na szeroką podstawę źródłową. Autor udowodnił w nim tezę o samozawinionym upadku Polski. Jak się wydaje, prace Kalinki nie wywoływały we Lwowie szerszej dyskusji na temat przyczyn utraty niepodległości. Jerzy Maternicki zauważył, że *w rzeczy samej historycy lwowscy nie wypracowali wówczas, w latach 70., a także później, w latach 80. i 90. XIX w., odrębnej koncepcji dziejów narodowych*¹¹⁹.

Nie tylko historycy sensu stricto zapewniali ośrodkowi lwowskiemu nadal wysoką pozycję. Antoniego Małeckiego w 1874 roku na stanowisku kierownika katedry historii literatury i języka polskiego zastąpił wyróżniający się pod względem wykształcenia i erudycji jego uczeń Roman Pilat (1846–1906), interesujący się życiem i dziełami Adama Mickiewicza¹²⁰. Był on też pierwszym prezesem powołanego w 1886 roku naukowego Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza, jednego z najprężniej rozwijających się towarzystw lwowskich, skupiających przede wszystkim historyków literatury nie tylko z Galicji, ale także z Królestwa Polskiego i z zagranicy.

Roman Pilat jest przykładem profesora bardzo angażującego się w działalność środowiska naukowego, w którym mu przyszło pracować. Nie był on w tym odosobniony. Ówczesny profesor filologii klasycznej Ludwik Ćwikliński (1853–1942)¹²¹ miał ogromny wpływ na utworzenie biblioteki seminarium filologicznego, założenie zbioru archeologicznego, ale przede wszystkim na powołanie we Lwowie Towarzystwa Filologicznego w 1892 roku. Został jego pierwszym prezesem oraz redaktorem wydawanego przez to towarzystwo, bardzo cenionego w późniejszych latach, czasopisma naukowego „Eos”.

¹¹⁷ Tamże, s. 284.

¹¹⁸ A.F. Grabski, *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2003, s. 128.

¹¹⁹ J. Maternicki, *Opozycja szkoły warszawskiej i dylematy historyków lwowskich* [w:] tegoż, *Historia i życie narodu*, s. 231.

¹²⁰ *Biogramy uczonych polskich*, cz. I: *Nauki społeczne*, z. 3: P–Z, Wrocław 1985, s. 82–83.

¹²¹ K. Królczyk, *Ludwik Ćwikliński (1853–1942). Lwowski uczyony, działacz społeczny i polityk drugiej połowy XIX w.* [w:] *Istorija – mentalnist’ – identycznist’. Istoryczna pamjat’ ukrajinciw i poljakiw u period formuwannja nacionalnoji swidomosti w XIX-perszij połowyni XX stolittja* pod red. L. Zaszkiłniaka, J. Pisulińskiej, P. Sierżęgi, t. IV, Lwów 2011, s. 96–114.

Żaden z wymienionych wyżej historyków nie mógł natomiast dorównać Oswaldowi Balzerowi (1858–1933)¹²² – uczniowi Ksawerego Liskego i Michała Bobrzyńskiego, od 1887 roku profesorowi nadzwyczajnemu prawa polskiego. Był on postacią wyjątkową, jednym z tych, którzy w największym stopniu przyczynili się do uczynienia ze Lwowa bardzo ważnego ośrodka naukowego. Cechował go profesjonalizm w wykonywaniu swojego zawodu, a także praca na rzecz całego społeczeństwa, głównie poprzez tworzenie i wspieranie poważnych instytucji o charakterze naukowym, narodowym, społecznym. Najważniejsze prace Balzera z tego okresu to: *Geneza Trybunału Koronnego* (1884–1885), *Studia nad prawem polskim* (1889) i *Genealogia Piastów* (1895). Balzer bardzo aktywnie działał w towarzystwach naukowych, od 1891 roku był redaktorem „Kwartalnika Historycznego”, w tym też roku został dyrektorem Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich. Jego największą zasługą było powołanie w 1901 roku we Lwowie Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej. W pamięci pokoleń zachowały się jego dwa wystąpienia publiczne, które przyniosły mu ogromny autorytet nie tylko w społeczeństwie polskim. Pierwsze to otwarte, ale rzeczowe i pełne godności wystąpienie przeciwko nacjonalistycznym i agresywnym wypowiedziom niemieckiego historyka Theodora Mommsena. Po raz drugi spotkał się z zasłużonym uznaniem, kiedy zabrał głos w sporze między Austrią a Węgrami o Morskie Oko. Odwołując się przede wszystkim do argumentów historycznych, dowiódł przynależności tego terytorium do Polski.

Balzer, podobnie jak Liske, bardzo poważnie podchodził do swych obowiązków dydaktycznych. Dla uczniów był *umysłowością niepospolitą, wiedzą najczystsza krynica*, dzięki czemu przyciągał wielu młodych, później wyróżniających się historyków państwa i prawa¹²³.

Na Wydziale Prawa Uniwersytetu Lwowskiego obok Balzera wykładali wówczas uczeni tej miary, co Władysław Abraham, Stanisław Głabiński, Stanisław Starzyński, Leon Piniński, Władysław Pilat. Spośród nich najszerze badania historyczne prowadził Abraham (1860–1941), zajmujący się przede wszystkim organizacją Kościoła w Polsce w wiekach średnich.

Badania nad historią Kościoła były prowadzone głównie przez uczonych zatrudnionych na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego. Najwybitniejszym spośród wykładowców tej problematyki był ks. Jan Fijałek (1864–1936). Podczas pobytu we Lwowie w latach 1896–1912 na szeroką skalę rozwinął badania w tym zakresie. Jako pierwszy wprowadził seminarium historii kościelnej¹²⁴.

¹²² Por. m.in. R. Nowacki, *Oswald Balzer (1858–1933)*, Opole 1998; A. Wierzbicki, *Oswald Balzer (1858–1933)* [w:] *Złota księga*, s. 253–268; M. Pyter, *Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna*, Lublin 2010.

¹²³ Z. Dębicki, *Iskry w popiołach*, Poznań b.r.w., s. 31–32; M. Pyter, *Oswald Balzer*.

¹²⁴ A. Toczek, *Historycy Kościoła w środowisku lwowskim (1867–1918)* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. II, s. 139.

W latach dziewięćdziesiątych XIX wieku na uniwersytecie rozpoczął pracę znawca historii sztuki Jan Bołoz-Antoniewicz (1858–1922). Wszechstronnie wykształcony, stworzył we Lwowie prężnie działające środowisko historyków sztuki. Pewien dorobek z zakresu historii sztuki i archeologii miał Wojciech Dzieduszycki. Był on przede wszystkim popularyzatorem dziejów i kultury starożytnej.

Historycy znajdowali zatrudnienie w istniejących we Lwowie bibliotekach i archiwach. Z Biblioteką Uniwersytecką byli związani m.in.: Aleksander Semkowicz, Fryderyk Papée, Zdzisław Hordyński, Bolesław Mańkowski, Tadeusz Sternal. Prawie każdy z nich prowadził badania naukowe, wykorzystując umiejętności i wiedzę zdobyte na seminarium Liskego, którego w większości byli uczniami. Aleksander Semkowicz, doktor habilitowany historii powszechnej, zanim w roku 1892 został dyrektorem biblioteki, opublikował wiele prac cenionych w świecie naukowym (m.in. *Krytyczny rozbiór Dziejów polskich Jana Długosza do roku 1384 – 1887*). Świadczy o tym wymienianie jego nazwiska wśród kandydatów na następcę Liskego. Papée prowadził badania nad przeszłością Polski XV–XVI wieku, pracując jako nauczyciel, a następnie skryptor w Ossolineum, by w roku 1883 rozpocząć pracę w Bibliotece Uniwersyteckiej na stanowisku kustosa. Uważany był za świetnego organizatora, który przyczynił się do usprawnienia funkcjonowania ksiąźnicy. Do najważniejszych prac, które opublikował we Lwowie, można zaliczyć: *Skole i Tucholszczyzna* (1891); *Historia miasta Lwowa w zarysie* (1894) i przede wszystkim monografię *Polska i Litwa na przełomie wieków średnich*, t. 1: *Ostatnie dwunastolecie Kazimierza Jagiellończyka* (1903).

Z kolei Hordyński, historyk literatury, bardzo energicznie działał w Towarzystwie Literackim od samego początku jego funkcjonowania. Pomagał przede wszystkim w opracowywaniu bibliografii mickiewiczowskiej. Sternal po ukończeniu studiów historyczno-literackich na Uniwersytecie Lwowskim i po rocznym pobycie w Rzymie w ramach ekspedycji penetrującej tamtejsze biblioteki i archiwa otrzymał pracę w Bibliotece Uniwersyteckiej, mając już w swym dorobku ciekawą publikację (m.in. *Oblężenie Kamieńca w historii i w powieści*, 1890).

Zainteresowania naukowe zatrudnionych w bibliotece miały wpływ na jej zbiory. Najbogatsze były działy historii, geografii i nauk pokrewnych. Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie była jedną z trzech placówek w monarchii (obok wiedeńskiej i praskiej), z której wypożyczano najwięcej dzieł¹²⁵, a przecież nie była to jedyna ksiąźnica w mieście.

Historycy pracujący w Bibliotece Uniwersyteckiej w większości zdobywali swoje pierwsze doświadczenia w Ossolineum, które w tym okresie przeżywało rzeczywisty rozkwit. I to ludzie, związani w tym czasie z tą instytucją, zapewnili

¹²⁵ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu*, s. 373.

jej miano *wielkiej skarbnicy polskiej nauki, kultury i sztuki*¹²⁶. Jak wspominał Stanisław Lempicki, była ona odwiedzana przez wielu gimnazjalistów, nauczycieli, naukowców, trudno było niekiedy znaleźć wolne miejsce w czytelni: *Przepelnienie jej da się łatwo wytłumaczyć. Istniała poza Ossolineum tylko jedna jedyna, świeżo wybudowana i wszystkimi luksusami lśniąca Biblioteka Uniwersytecka. Śliczna biblioteczka Baworowskich była otwarta tylko w pewne dni po południu, a biblioteka Poturzycka (Dzieduszyckich) w pięknym ogrodzie na Kurkowej wtedy, kiedy zacna pani Zajączkowska miała czas. Nie istniały żadne biblioteki publiczne. Coś zaś najważniejsze, nie było w uniwersytecie bibliotek zakładowych i seminaryjnych, które dopiero krok za krokiem zaczynały się tworzyć. Zarówno profesoria i docenci, jak i młodzież pracująca naukowo skupiali się w Ossolineum i w Uniwersyteckiej*¹²⁷.

Wspomniana Biblioteka Dzieduszyckich została udostępniona czytelnikom w latach pięćdziesiątych XIX wieku. Z jej zbiorów korzystali m.in. K. Szajnocha i H. Schmitt, A. Bielowski, A. Małecki oraz osoby spoza Lwowa: Józef Szujski, Karol Estreicher. Wypożyczać książki do domu mogły jedynie osoby polecane, które wcześniej uzyskały pozwolenie od właściciela biblioteki Włodzimierza Dzieduszyckiego¹²⁸. Kierownictwo biblioteki, liczącej wówczas około 37 tys. tomów, powierzył właściciel swojemu przyjacielowi Józefowi Łozińskiemu. W 1880 roku Dzieduszycki stworzył również muzeum – uznane za jeden z ważniejszych ośrodków badań nad prehistorią ziem polskich.

Biblioteka Baworowskich została otwarta dla publiczności wiele lat później, w 1900 roku. Wcześniej mogły korzystać z niej osoby posiadające odpowiednią pozycję w środowisku naukowym. Przeważali wśród nich historycy, m.in. A. Bielowski, S. Kętrzyński, J. Szujski, H. Zeissberg. Ich zainteresowanie księgozbiorem Wiktora Baworowskiego wynikało z faktu, iż przeważały w nim rękopisy i druki dotyczące historii Polski. Bibliotekarzem był tam m.in. Henryk Schmitt, który miał ogromny wkład w jej uporządkowanie. Na przełomie XIX i XX wieku biblioteka ta coraz bardziej zaczęła zyskiwać na znaczeniu, zwłaszcza w związku z pojawianiem się w niej tak poważnych i cenionych w ówczesnym środowisku badaczy, jak W. Abraham, O. Balzer, S. Askenazy¹²⁹.

Kierownikiem Biblioteki Pawlikowskich od 1883 roku był Ludwik Kubala (1838–1918), historyk znany w społeczeństwie polskim (nie tylko galicyjskim), świetnie się bowiem wpisywał w nurt przedstawiania dziejów zapoczątkowany

¹²⁶ W. Szolginia, *Tamten Lwów. Arcylwowanie*, t. VIII, s. 86.

¹²⁷ S. Lempicki, *Wspomnienia ossolińskie*, s. 103.

¹²⁸ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. *Z pamiętnika starego bibliotekarza (Wspomnienia Józefa Łozińskiego o Bibliotece Poturzyckiej Dzieduszyckich)*, sygn. 14078, k. 16.

¹²⁹ J. Szocki, *Księgozbiór Wiktora Baworowskiego – lwowskiego kolekcjonera i fundatora biblioteki* [w:] *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura*, t. II pod red. H.W. Żalińskiego i K. Karolczaka, Kraków 1998, s. 447–455.

przez Szajnochę. Wykorzystując swój talent literacki, trafiał do szerokiego grona czytelników. Zarzucano mu wiele uchybień warsztatowych czy metodologicznych, ale jednocześnie zazdrozczono niebywałej umiejętności wciągania czytających w świat przeszły. *Sztuka pisarska na tym polega – podkreślał Kubala – aby umieć zainteresować publiczność, trafić w jej usposobienie i upodobanie, w ton czasu i przedstawić treść rzeczy z tej strony, gdzie jest zupełnie jasną i najlepiej zrozumiałą dla czytelnika. Bez tego największa myśl, najlepsza treść będzie martwym płodem, dzieło nudnym, a autor nie oceniony należyście*¹³⁰. Na przełomie XIX i XX wieku opublikował kilka tomów poważnych dzieł poświęconych wojnom toczonym przez Polaków w XVII wieku.

Największy zbiór wartościowej literatury ukrajinoznawczej, z którego korzystali historycy ukraińscy, znajdował się w Bibliotece Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki założonej w 1892 roku. Dzięki m.in. Mychajłowi Hruszewskiemu jej zbiór bardzo szybko się powiększał, by w 1914 roku osiągnąć 70 tys. tomów. Na początku XX wieku powstała we Lwowie również Biblioteka Gminy Żydowskiej (w 1902 roku) – pierwsza tego typu placówka w Polsce. Inicjatorem jej powołania był Salomon Buber, który przekazał jej również swój bardzo bogaty księgozbiór¹³¹.

Nie tylko biblioteki, ale zwłaszcza archiwa stały się miejscem pracy historyków; wywarli oni największy wpływ na ich funkcjonowanie. Nie brakowało ich w Archiwum Krajowym Aktów Grodzkich i Ziemskich, Archiwum Namiestnictwa, następnie Archiwum Akt Dawnych Miasta Lwowa. Pierwsze z nich wprawdzie zostało założone jeszcze w 1784 roku w celu zgromadzenia staropolskich ksiąg sądowych, ale cel naukowy zaczęło spełniać wraz z przejściem pod kuratelę Wydziału Krajowego w 1878 roku. O jego znaczeniu decydowali powoływani kierownicy – profesorowie uniwersytetu¹³² – najwybitniejsi ówczesni historycy: Ksawery Liske sprawujący tę funkcję w latach 1878–1891 i jego następcą Oswald Balzer do śmierci w 1933 roku. Pracownicy Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich mogli się wykazać niemałym dorobkiem naukowym, który gwarantował wysoki poziom instytucji. Wśród osób tam zatrudnionych przed I wojną światową spotykamy historyków tej miary, co Ludwik Finkel, Władysław Semkowicz, Przemysław Dąbkowski, Wojciech Hejnosz¹³³. W Ar-

¹³⁰ Cyt. za: H. Barycz, *Wśród gawędzarzy*, t. 2, s. 231–232.

¹³¹ M. Bałaban, *Nauka żydowska w Polsce Odrodzonej oraz Judaici polscy za granicami Państwa*, „Głos Gminy Żydowskiej” 1938, s. 280.

¹³² Obowiązkowo każdym dyrektorem Archiwum był profesor Uniwersytetu Lwowskiego.

¹³³ S. Ciara, *Archiwa i uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78–1918*, Warszawa 2002; tenże, *Archiwa lwowskie w dobie autonomii galicyjskiej* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. II, s. 110 i n.; tenże, *Rola archiwów i archiwistów lwowskich w polskim życiu narodowym Galicji do 1918 roku* [w:] *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku* pod red. J. Pisulińskiej, P. Sierzęgi, L. Zaszkiłniaka, Rzeszów 2008, s. 267 i n.

chiwum tym zaczynał swoją karierę archiwisty i naukowca Antoni Prochaska – jeden z wyróżniających się historyków w lwowskim środowisku uczonych.

Archiwum Namiestnictwa powstało jeszcze w 1854 roku na bazie Archiwum Gubernialnego przechowującego od końca XVIII wieku akta *wytwarzane przez władze reprezentujące w Galicji cesarza*¹³⁴. Zaczęło ono prawidłowo funkcjonować około roku 1908. Wtedy rozpoczęto systematyczne porządkowanie akt i szersze udostępnianie ich badaczom przeszłości. W tym roku dyrektorem Archiwum został uczeń Balzera Alojzy Winiarz, który miał znaczny udział w pomnażaniu, porządkowaniu i opracowywaniu zbiorów. W 1912 roku instytucja ta przyjęła nazwę Archiwum Państwowego, a rok później jej dyrektorem został Eugeniusz Barwiński, pełniący tę funkcję do 1939 roku.

W drugiej połowie XIX wieku można zauważyć proces organizacji i inwentaryzacji archiwum miejskiego. Zarządzali nim historycy: Aleksander Hirschberg, Aleksander Semkowicz, a w 1891 roku powołano *na skutek postulatów i starań, przedsięwziętych przez swego profesora [Liskego – J.P.]*¹³⁵, pierwszego *stałego archiwariusza* w osobie Aleksandra Czołowskiego, który od 1905 roku przez długie kolejne lata pełnił funkcję dyrektora Archiwum Akt Dawnych i Muzeum Historycznego Królewskiego Stołecznego Miasta Lwowa. Czołowski uczynił z tej instytucji prawdziwą placówkę naukową dorównującą *innym podobnym galicyjskim placówkom, dzięki którym rozwijały się nauki pomocnicze historii*¹³⁶. Udostępnił swe zbiory badaczom naukowym, rozpoczął wydawanie „Pomników Dziejowych Lwowa” i przede wszystkim rozwinął *szeroką i systematyczną akcję około gromadzenia nowych źródeł, materiałów rękopiśmiennych, książek drukowanych i zabytków muzealnych do dziejów miasta*¹³⁷. Ostatecznie jednak archiwum lwowskie, zdaniem Stefana Ciary, ustępowało ówczesnemu Archiwum Akt Dawnych w Krakowie ze względu na nieprzemyślane porządkowanie zbiorów przez Czołowskiego¹³⁸. Był on człowiekiem angażującym się w wiele inicjatyw społecznych oraz naukowych. Był m.in. popularyzatorem historii Lwowa, ale przede wszystkim uważany jest za jednego z pierwszych badaczy zajmujących się historią wojskowości¹³⁹. Przedmiotem jego zainteresowania były wojny toczone przez Polskę z Tatarami, Turkami, Mołdawianami, Kozakami. Najważniejszą w jego dorobku pracą z tego zakresu jest *Bitwa pod Obertynem r. 1531*¹⁴⁰.

¹³⁴ S. Ciara, *Archiwa lwowskie*, s. 112.

¹³⁵ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Dorobek naukowy lwowskich szkół wyższych, sygn. 17191 II, k. 103.

¹³⁶ E. Laszak, *Działalność naukowa Aleksandra Czołowskiego (1865–1944)*, Łódź 2004, s. 97.

¹³⁷ K. Badecki, *Archiwum Miasta Lwowa*, s. 7.

¹³⁸ S. Ciara, *Archiwa lwowskie*, s. 115.

¹³⁹ Por. B. Miśkiewicz, *Polska historiografia wojskowa. Próba analizy i syntezy*, Toruń 2003, s. 124 i n.

¹⁴⁰ „Kwartalnik Historyczny” 1890, t. IV, s. 631–662.

Za dyrektury L. Finkla bardzo dobrze funkcjonowało Archiwum Uniwersyteckie. Uporządkował znajdujące się w archiwum materiały, opracował inwentarz. Znalezione materiały pozwoliły mu na przygotowanie sumiennej pracy *Historia Uniwersytetu Lwowskiego* (1894).

Krótko we Lwowie znajdował się Zarząd Polskiego Archiwum Wojennego zorganizowanego w 1915 roku w Wiedniu, *celem gromadzenia materiałów historycznych, dotyczących sprawy polskiej w toczącej się wojnie światowej i udziału Polaków w tej wojnie*. Wśród honorowych członków zarządu byli Oswald Balzer i Ludwik Finkel. Osobami faktycznie nim kierującymi byli Władysław Semkowicz i Stefan Vrtel-Wierczyński. Już w 1916 roku zarząd przeniósł się Krakowa w związku z powierzeniem Semkowiczowi katedry historii średniowiecznej na UJ¹⁴¹.

Środowisko historyczne drugiej połowy XIX wieku aktywizowało się, tworząc kolejne towarzystwa naukowe. Tym najważniejszym było przywołane wcześniej Towarzystwo Historyczne. Warto wspomnieć o innych. W roku 1875 powstało Towarzystwo Archeologiczne Krajowe, które było rzadkim przykładem współdziałania ze sobą badaczy i popularyzatorów polskich i ukraińskich. Obok Polaków: bibliotekarza Antoniego Schneidera, popularyzatora historii Władysława Zawadzkiego, historyka i dziennikarza Karola Widmanna czy historyka sztuki i kolekcjonera Juliana Kołaczkowskiego działali w tym towarzystwie Ukraińcy – historycy A. Petruszewycz i ówczesny profesor Uniwersytetu Lwowskiego I. Szaranewycz. Największy wpływ na ożywienie pracy towarzystwa miał Wojciech Dzieduszycy. Obejmując prezesurę w 1882 roku i wspierając finansowo, przyczynił się do ożywienia jego działalności. Znaczenia nabral zwłaszcza wydawany przez Towarzystwo „Przegląd Archeologiczny”¹⁴².

W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX wieku znacznie zwiększyła się liczba towarzystw naukowych prowadzących badania w zakresie szeroko rozumianych nauk historycznych. Jest to zjawisko ogólnoeuropejskie. W Niemczech, Francji i Anglii sami miłośnicy historii organizowali się w stowarzyszenia pomagające w prowadzeniu badań historycznych, ich publikowaniu i popularyzacji. Miały one najczęściej charakter lokalny i regionalny. We Lwowie do upowszechnienia wiedzy historycznej z określonej dziedziny przyczyniły się powstałe w tym czasie towarzystwa: Koło Literacko-Artystyczne (od 1880), Związek Naukowo-Literacki (od 1896), Towarzystwo Filologiczne (od 1893), Towarzystwo Ludoznawcze (od 1895), Towarzystwo Oświaty Ludowej. Aktywność wykazywali także uczeni lwowscy narodowości ukraińskiej należący do Instytutu Staupigialnego, Matycy Hałycko-Ruskiej, „Proswity”, Towarzystwa Miłośników Ukraińskiej Nauki, Literatury i Sztuki, a zwłaszcza do Towarzystwa

¹⁴¹ J. Semkowiczowa, *Polskie Archiwum Wojenne*, „Archeion” 1966, R. XLV, s. 63–74.

¹⁴² J. Kostrzewski J., *Czterdzieści lat istnienia Polskiego Towarzystwa Archeologicznego*, „Z Otcłani Wieków” 1960, R. XXVI, z. 3, s. 193–197.

Naukowego im. T. Szewczenki¹⁴³, które było określane mianem ogniska pracy historycznej we Lwowie zwłaszcza po jego reorganizacji w 1892 roku¹⁴⁴. Utworzona wówczas Sekcja Historyczno-Filozoficzna rozwinęła ożywioną działalność w zakresie szeroko rozumianych nauk historycznych, skupiając spory zastęp uczonych ukraińskich. Naukowe instytucje wspierające badaczy narodowości żydowskiej pojawiały się kilka lat później.

Działalność wspomnianych towarzystw świadczy o utrzymywaniu się wielonarodowościowego charakteru lwowskiego środowiska historycznego na przełomie XIX i XX wieku. W porównaniu z okresem wcześniejszym można jednak zauważyć zmianę proporcji pomiędzy poszczególnymi grupami narodowościowymi. Grupa polskich historyków nadal jest najliczniejsza, ale aktywizują się historycy narodowości ukraińskiej i żydowskiej. W wyniku przemian politycznych i polonizacji instytucji naukowych i oświatowych praktycznie zniknęli natomiast historycy austriaccy i niemieccy. Nie oznacza to jednakże, że zanikły również wpływy nauki historycznej niemieckiej na polską. Nowe pokolenie historyków lwowskich to wychowankowie uniwersytetów niemieckich – widać więc *niemieckiego ducha* zarówno w ówczesnym lwowskim, jak i całym polskim piśmiennictwie historycznym¹⁴⁵.

Jak powszechnie wiadomo, prawie wszyscy czołowi historycy ukraińscy i żydowscy tego okresu zamieszkujący ziemie polskie wywodzili się z Galicji. I to Lwów właśnie, a zwłaszcza tamtejszy uniwersytet stał się dzięki temu miejscem szczególnym dla historiografii ukraińskiej i żydowskiej. Jego studentami byli Ukraińcy Stefan Tomaszewski, Miron Korduba, Iwan Krewecki, Iwan Krypiakewycz oraz Żydzi: Majer Bałaban, Ignacy Schiper, a zwłaszcza Mojżesz Schorr, postacie związane z początkami naukowej żydowskiej historiografii. Zajmowali się oni prawie wyłącznie przedstawianiem losów swoich narodów, nie świadczy to jednakże o zamykaniu się tych historyków w środowiskach, z którymi się utożsamiali¹⁴⁶.

W drugiej połowie XIX wieku zauważamy żywą współpracę pomiędzy historykami i naukowymi towarzystwami polskimi i ukraińskimi. Nie miała ona jednakże mocnych podstaw, o czym świadczy niemal całkowite jej zaniechanie już na początku następnego stulecia. Było to następstwo narastania konfliktów polsko-ukraińskiego, polsko-żydowskiego i ukraińsko-żydowskiego. Początek XX wieku to czas zmiany wzajemnych relacji między historykami narodowości

¹⁴³ A. Toczek, *Lwów – historycy w działalności towarzystw naukowych miasta (1867–1918)* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. V, s. 211–239.

¹⁴⁴ B. Łepki, *Towarzystwo Naukowe imienia Szewczenki we Lwowie*, „Ruch Słowiański”, R. I, t. 1, Kraków 1905, s. 109–119; W. Hnatiuk, *Naukowe Towarzystwo imeny Szewczenka. Z nahody 50-littia joho zasnowannija (1873–1923)*, Lwiv 1923.

¹⁴⁵ Por. S. Zakrzewski, *Historiografia polska wobec wskrzeszenia państwa* [w:] tegoż, *Zagadnienia historyczne*, t. I, Lwów 1936, s. 223.

¹⁴⁶ Por. A. Toczek, *Środowisko historyków lwowskich*, s. 128–129.

polskiej, ukraińskiej i żydowskiej. Wystarczy popatrzeć na listę członków Towarzystwa Historycznego. Przed 1900 rokiem znajdowało się na niej jedenastu Ukraińców, a po 1900 roku było ich już tylko trzech. Na liście z 1917 roku widniało tylko jedno nazwisko ukraińskie – Ołeksandra Barwińskiego¹⁴⁷. Rozpoczynająca się walka polsko-ukraińska o narodowy charakter Galicji uniemożliwiała kontynuowanie naukowej współpracy uczonych obu narodowości. O. Barwiński jako jeden z nielicznych próbował nadal utrzymywać stosunki z uczonymi polskimi, wśród których też było niewielu otwartych na współpracę z Ukraińcami. Barwiński wierzył w porozumienie między Polakami i Ukraińcami. Z polskich historyków – zwolenników współdziałania z „obcymi” warto wymienić Oswalda Balzera, Ludwika Kubalę, Aleksandra Brücknera.

Lata 1900–1914 były okresem kontynuacji przemian organizacyjnych i wzmożonej aktywności naukowej zapoczątkowanej w epoce wcześniejszej¹⁴⁸. Do istniejących już towarzystw dołączyły nowe. Celem powstałego w 1902 roku Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie było udzielanie pomocy materialnej polskim uczonym, a także instytucjom prowadzącym badania naukowe we wszystkich dziedzinach wiedzy. Jego majątek stanowiły fundusze utworzone przez towarzystwo (zakładowy, jubileuszowy i bibliotek prowincjonalnych) oraz fundacje założone przez hojnych ofiarodawców, przede wszystkim Bolesława Orzechowicza. W 1918 roku było już 977 członków czynnych i wspierających. Inicjatorem powołania towarzystwa był Oswald Balzer i faktycznie od samego początku nim kierował, mimo że przypadła mu funkcja wiceprezesa. Prezesem został Antoni Małecki. Po dwudziestu latach działalności towarzystwo pozostawiło 64 publikacje naukowe, częściowo kilkutomowe: w tym dziewięć tomów „Archiwum Naukowe” w dziale historyczno-filologicznym.

W 1906 roku zostały założone Towarzystwo Heraldyczne i Towarzystwo Miłośników Przeszłości Lwowa, skupiające najwięcej historyków, amatorów i popularyzatorów historii. Trzy lata wcześniej powstało we Lwowie Żydowskie Koło Naukowe, którego inicjatorami byli rabin Synagogi Postępowej we Lwowie dr Samuel Wolf Guttman oraz nauczyciel religii w szkołach średnich dr Zygmunt Taubes-Sens. Przyciągało ono wielu młodych badaczy, którzy przyczynili się do stworzenia w pełni naukowej historiografii żydowskiej.

Na początku XX wieku historycy lwowscy wywarli silny wpływ na reorientację poglądów na przeszłość narodową. Rehabilitacji polskiego wysiłku zbrojnego w XIX wieku dokonał Szymon Askenazy. Oswald Balzer z kolei wprowadził do historiografii „nowy optymizm”. W niewielkim natomiast stopniu historycy lwowscy byli zainteresowani nowymi koncepcjami metodologicznymi. Przyglądali się z boku ówczesnym propozycjom zmian i rzadko tylko zabierali głos w dyskusji toczony między zwolennikami historii „historyzującej”

¹⁴⁷ A. Toczek, *Lwów – historycy w działalności towarzystw*, s. 217.

¹⁴⁸ Por. J. Maternicki, *Historiografia polska XX wieku*, cz. I: *Lata 1900–1918*, Wrocław 1982.

i „socjologizującej”. We Lwowie, jak i w innych polskich ośrodkach naukowych, przewodzili zwolennicy pozytywistycznego modelu historii.

Również młodzi wychowankowie Uniwersytetu we Lwowie rzadko wypowiadali się na tematy metodologiczne. Znamienne, że historycy młodszego pokolenia opowiadający się przeciwko pozytywizmowi i szerzej prezentujący swoje poglądy byli z reguły przybyszami. Adam Szelański przybył do Lwowa w 1895 roku, kontynuując na UJK studia historyczne rozpoczęte na Uniwersytecie Warszawskim i Jagiellońskim. Nadal się jednak przyjaźnił z uczonymi-historykami z Warszawy i Krakowa. Jak pisał jego przyjaciel Zdzisław Dębicki, przebywając we Lwowie, rozmawiali o Warszawie i stosunkach w Królestwie, *pomimo bowiem, że we Lwowie było nam dobrze, tęskniliśmy jednak za środowiskiem, z którym wiązało nas tyle wspomnień*¹⁴⁹.

W 1898 roku A. Szelański opublikował tekst *O socjologicznym traktowaniu dziejów*. Praca ta, jak pisał J. Maternicki, *była pierwszym studium metodologicznym na ten temat, napisanym przez historyka polskiego. Wszystkie wcześniejsze wypowiedzi dotyczące wzajemnych relacji między historią i socjologią miały u nas charakter ogólny, bądź bardzo fragmentaryczny. Praca A. Szelańskiego miała więc w pewnej mierze charakter pionierski. Trzeba też podkreślić, że autor podjął zadanie trudne, szczególnie dla początkującego badacza, mającego dotąd, w swoim publikowanym dorobku naukowym, zaledwie kilkanaście not recenzyjnych*¹⁵⁰. Zaprezentowane przez autora poglądy świadczą o jego dobrej znajomości ówczesnych europejskich koncepcji historiozoficznych. Niewątpliwie do rozważań tych ośmielił Szelańskiego jego lwowski mistrz Tadeusz Wojciechowski, który – jak zauważono wyżej – jako jeden z nielicznych nie unikał dociekań na tematy teoretyczne.

Rozważania metodologiczne podejmował również inny z historyków lwowskich – Stanisław Zakrzewski. Do Lwowa przybył później niż Szelański, w roku 1905, obejmując z czasem (1907) katedrę historii Polski. Był ukształtowany w dużej mierze przez środowisko krakowskie. W napisanym już we Lwowie szkicu *Kultura historyczna* (1906)¹⁵¹ zabrał głos w toczony wówczas dyskusji między zwolennikami historii „historyzującej” i „socjologizującej”, otwarcie opowiadając się za tą pierwszą, broniąc jednocześnie historii politycznej i heroizującej. Przedstawił się także jako wyznawca intuicjonizmu, któremu był wierny, jak wspominają jego uczniowie, przez całe swoje życie¹⁵².

¹⁴⁹ Z. Dębicki, *Iskry w popiołach*, s. 62.

¹⁵⁰ J. Maternicki, *Adam Szelański wobec idei historii socjologicznej* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. IV, s. 185.

¹⁵¹ Tekst ten po raz pierwszy został wygłoszony w 1906 roku, a następnie opublikowany w tym samym roku w „Słowie Polskim”. Po uzupełnieniu o część drugą wydano go w zbiorze *Zagadnienia historyczne we Lwowie* w 1908 roku.

¹⁵² S. Zajackowski, *Stanisław Zakrzewski 1873–1936*, „Ateneum Wileńskie” 1936, s. 938.

Przed I wojną światową we Lwowie przeważają prace dotyczące dziejów Polski i historii politycznej. Niewiele powstawało w tym okresie opracowań dotyczących spraw społecznych i gospodarczych. Najciekawszym z nich jest bardzo dobrze przyjęta przez środowisko naukowe monografia Adama Szelągowskiego *Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce* (1902). Miała ona wpływ na rozwój polskich badań historycznogospodarczych¹⁵³. We Lwowie przed 1914 roku przebywali również młodzi badacze zagadnień gospodarczych, którzy w latach późniejszych wyrosli na uczonych miary europejskiej: Jan Rutkowski i Ignacy Schiper.

Lwów zajmował w czasach neoromantyzmu szczególne miejsce w badaniach nad historią prawa. Było to zasługą Oswalda Balzera i stworzonej przez niego szkoły. Historycy lwowscy dominowali również w przedstawianiu zagadnień związanych z przeszłością Kościoła (Władysław Abraham, Jan Fijałek). Prężnie zaczęła się rozwijać historia kultury. Zajmowali się nią Władysław Łoziński, piszący m.in. o kulturze lwowskich mieszczan, oraz o wiele młodszy od niego Stanisław Lempicki i Kazimierz Hartleb, będący na początku kariery naukowej.

Bezspornie zasługą ośrodka lwowskiego, a zwłaszcza związanych z nim dwóch wielkich indywidualności, Ksawerego Liskego i Szymona Askenazego, było ukierunkowanie badań na historię nowożytną i porozbiorową. To tym historykom, a także Tadeuszowi Wojciechowskiemu, Bronisławowi Dembińskiemu, Ludwikowi Finklowskiemu, Oswaldowi Balzerowi, Władysławowi Abrahamowi Lwów zawdzięczał wysoką pozycję, dzięki której mógł konkurować z Krakowem i Warszawą, a w niektórych dziedzinach (historia prawa, porozbiorowa) zaczął od połowy lat osiemdziesiątych XIX wieku przodować. Lwów odegrał też ważną rolę w inicjowaniu takich kierunków badawczych, jak historia gospodarcza (Adam Szelągowski) i historia wojskowości (Aleksander Czołowski). Podkreślić również należy, że wielu wychowanków Uniwersytetu Lwowskiego zasililo inne ośrodki akademickie, zajmując w nich z czasem stanowiska profesorskie. Dotyczy to w szczególności uczniów Szymona Askenazego i Oswalda Balzera.

We Lwowie od drugiej połowy XIX wieku dominowały badania analityczne, na ogół wzorowe pod względem warsztatowym. Stan ten utrzymywał się w dużej mierze także w wieku XX (do 1914 roku). W większości historycy lwowscy, podobnie jak w innych ośrodkach, hołdowali tradycyjnym wzorcom badawczym. Wprawdzie na początku XX wieku ujawniły się nowe prądy metodologiczne, ale ich wpływ na historyków lwowskich był dość ograniczony.

¹⁵³ Por. J. Maternicki, *Adam Szelągowski – ostatni polski polihistor* [w:] tegoż, *Historia jako dialog*, Rzeszów 1996, s. 82.

Trwałym osiągnięciem lwowskiego środowiska historycznego okazała się stworzona przez nie w XIX wieku infrastruktura o znaczeniu nie tylko lokalnym, ale i ogólnopolskim – Uniwersytet Lwowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Towarzystwo Historyczne oraz „Kwartalnik Historyczny”.

Lwów to również miejsce szczególne dla rozwijającej się wówczas nowoczesnej historiografii ukraińskiej i żydowskiej. Niemal bowiem od początku lwowskie środowisko historyczne miało wielokulturowy charakter, ale prawdziwy rozkwit przeżywało w ostatnim trzydziestoleciu poprzedzającym wybuch I wojny światowej. Wówczas to aktywni byli historycy, bez których trudno sobie wyobrazić współczesną historiografię obu narodów. Spośród historyków ukraińskich nie sposób nie wymienić Michajła Hruszewskiego, Iwana Frankę, Ołeksandra Barwińskiego, Kyryłę Studynskiego, aktywnych na polu naukowym i społecznym. We Lwowie zaczynali swoją karierę naukową również najwybitniejsi przedstawiciele naukowej historiografii żydowskiej, którzy znaleźli w tym mieście dobrą atmosferę naukową i indywidualnych „sprzymierzeńców” dążeń do unaukowania badań nad dziejami Żydów na ziemiach polskich. Najwybitniejsi z nich – Majer Bałaban i Mojżesz Schorr wiele zawdzięczali Szymonowi Askenazemu oraz Ludwikowi Finklowi i Bronisławowi Dembińskiemu. To m.in. z ich inspiracji Schorr napisał we Lwowie pracę: *Organizacja Żydów w Polsce od najdawniejszych czasów aż do r. 1772* (1899) i przede wszystkim *Żydzi w Przemyślu do końca XVIII wieku* (1903), a M. Bałaban m.in. *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku* (1906), *Dzielnica żydowska we Lwowie* (1909).

Czas I wojny światowej okazał się trudnym okresem dla lwowskiego środowiska historycznego. Nastąpił kryzys kadrowy. Do Lwowa nie powrócił Szymon Askenazy, którego wojna zaskoczyła na wakacjach w Szwajcarii. Opuścili również Lwów jego uczniowie, m.in. Emil Kipa, posiadający już w swoim dorobku znaczące prace dotyczące doby napoleońskiej. W 1916 roku ze Lwowa wyprowadził się również mediewista i wybitny znawca nauk pomocniczych historii Władysław Semkowicz, przyjmując katedrę na Uniwersytecie Jagiellońskim. Do Warszawy wyjechał Bronisław Dembiński, który z czasem przeniósł się na nowo powstały Uniwersytet Poznański.

Wyjechało również ze Lwowa wielu historyków ukraińskich i żydowskich, przede wszystkim ci, którzy byli filarami tych środowisk. Opuścił Lwów Hruszewski i więcej już do niego nie powrócił. W marcu 1916 roku senat Uniwersytetu Lwowskiego pozbawił go posady profesora z powodu *trwałego niewykonywania obowiązków służbowych*. Czynniki rządowe zarzucały mu separatystyczne poglądy i działalność antypaństwową¹⁵⁴. Jeszcze przed wybuchem wojny Lwów opuścili Bałaban i Schiper. W późniejszym okresie do emigracji histo-

¹⁵⁴ W. Telwak, *Mychajło Hruszewski (1866–1934)* [w:] *Złota księga*, s. 353.

ryków żydowskich ze Lwowa przyczynił się pogrom z 22 listopada 1918 r., po którym tym bardziej *nastroje polskiej ludności Lwowa, także po wygaśnięciu pogromu, były wybitnie antysemickie*¹⁵⁵. Lwów, jak pisał Bałaban, *wyludnił się*¹⁵⁶, co nie zmieniało faktu, że pozostał nadal wielokulturowy.

¹⁵⁵ P. Róžański, *Pogrom lwowski 22 listopada 1918 roku w świetle zeznań organizacji syjonistycznej złożonych przed Komisją Morgenthaua*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2004, nr 3, s. 355.

¹⁵⁶ M. Bałaban, *Nauka żydowska w Polsce Odrodzonej*, s. 282.

ROZDZIAŁ II

Zaplecze instytucjonalne w latach 1918–1939

1. Uniwersytet Jana Kazimierza i inne uczelnie

Koniec I wojny światowej nie oznaczał dla nauki historycznej w państwach zachodnioeuropejskich znaczących zmian. Dla Polski, nowo tworzonego państwa, przeciwnie – ogromne, przede wszystkim w zakresie infrastruktury. *Od początku niepodległości – pisał Marian H. Serejski – zwłaszcza w pierwszych jej latach, sprawy organizacyjne absorbowały historyków. Stały one na porządku dziennym przede wszystkim na konferencji towarzystw naukowych w Warszawie w r. 1920 oraz na Zjeździe Historyków w Poznaniu w r. 1925. Wysuwane i uchwalane tam postulaty dotyczyły różnorodnych spraw: budowy nowych instytucji, organizacji archiwów i urzędów konserwatorskich, inwentaryzacji archiwaliów czy zabytków sztuki, rewindykacji zbiorów polskich z państw zaborczych, kontaktów z zagranicą, założenia stacji i instytucji attachés naukowych w krajach obcych, czasopism historycznych itd.*¹⁵⁷

Lwów w tym okresie, spośród wszystkich miast uniwersyteckich, znalazł się w najtrudniejszej sytuacji ze względu na konflikt polsko-ukraiński, a później wojnę polsko-radziecką. Placówki naukowe rozpoczęły działalność z opóźnieniem. Uniwersytet Lwowski, który wkrótce po odzyskaniu niepodległości otrzymał imię Jana Kazimierza (23 listopada 1919 r.), dopiero w październiku 1920 roku zaczął normalną pracę dydaktyczną i naukową¹⁵⁸. Wprawdzie uroczy-

¹⁵⁷ M.H. Serejski, *Wstęp* [w:] *Historycy o historii 1918–1939*, zebrał, wstępem i komentarzem opatrzył M.H. Serejski, Warszawa 1966, s. 24.

¹⁵⁸ Por. m.in. ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Dorobek naukowy lwowskich szkół wyższych, rkps 17191 II, t. 1–3 – DE 2814–2816; *Kroniki Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1920/1921–1929/1930)*, *Składy Uniwersytetu Jana Kazimierza w latach 1919/1920–1938/1939*, *Programy Uniwersytetu Jana Kazimierza od roku ak. 1919/1920 do 1930/1931 oraz Spisy wykładów od 1928/1929 do 1939/1940*; *Szkoły wyższe Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1930, s. 84 i n.; S. Męcarski, *Z dziejów Uniwersytetu Jana Kazimierza w okresie niepodległości 1919–1939* [w:] *Kongres Współczesnej Nauki i Kultury Polskiej na Obczyźnie*, Londyn 1970, s. 177–185; *Życie naukowe w Polsce w drugiej połowie XIX i XX wieku. Organizacje i instytucje* pod red. B. Jaczewskiego, Wrocław 1987; E. Łochowa, *Z działalności Uniwersytetu Jana Kazimierza w pierwszych latach Drugiej Rzeczypospolitej*, „Akcent” 1990, nr 1–2, s. 356–361; J. Złotorzycka, *Szkice z życia Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, „Analecta. Studia i materiały

sta inauguracja pierwszego roku akademickiego odbyła się niemal równo rok wcześniej (25 października 1919 r.), ale zajęcia były prowadzone nieregularnie. Najwcześniej wykłady rozpoczął Wydział Teologiczny (27 października 1920 r.), pozostałe (Prawa i Umiejętności Politycznych, Lekarski oraz Filozoficzny) podjęły działalność w styczniu 1921 roku, kiedy już *prawie wszystka zdemobilizowana i urlopowana z wojska młodzież zapisała się na Uniwersytet*¹⁵⁹. Całkowita normalizacja pracy na uczelni nastąpiła po kilku miesiącach. Młodzież męska służąca w wojsku jeszcze dość długo afiszowała się swoją przynależnością do niego, chodząc na zajęcia w mundurach, chwając się otrzymanym żołdem, deputatami czy przydziałem na amerykańskie papierosy¹⁶⁰.

Okres działań wojennych dla profesorów uniwersyteckich, podobnie jak dla wszystkich mieszkańców Lwowa, był bardzo trudny. Większość z nich pozostała we Lwowie, inni ewakuowali się w głąb ziem polskich, skupiając się na dbaniu o bezpieczeństwo własne i rodzin. Znamienne są wspomnienia z tego okresu Stanisława Zakrzewskiego: *W r. 1920 latem tak już byłem przemęczony nerwowo, że nie miałem sił wysiadywać we Lwowie z ciągłym pytaniem siebie, czy bolszewicy wkroczą tutaj czy nie; wyjechałem wówczas na lipiec i sierpień do Krakowa*¹⁶¹.

Środowisko lwowskich uczonych, podobnie jak w innych ośrodkach, zaangażowało się w sprawy przyszłości polskiej nauki. Mimo trudności politycznych poszczególni profesorowie UJK włączyli się w dyskusję nad określeniem formy organizacji i funkcjonowania wyższych uczelni. W czerwcu 1919 roku profesor Kazimierz Twardowski przekazał Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego propozycje kierowanej przez niego komisji senackiej powołanej w sprawie reorganizacji uniwersytetów i następnie powtórzył je na konferencji wszystkich delegatów szkół akademickich 28 czerwca na Uniwersytecie Warszawskim. Jak zanotował wybitny filozof w swym „Dziennikach”: *Głównie omawiano kwestię, czy Uniwersytety mają być korporacjami, czy zakładami państwowymi, czy mogą też istnieć prywatne Uniwersytety, jak wtedy ze stopniami naukowymi*¹⁶². W nowej ustawie, uchwalonej ostatecznie 13 lipca 1920 r., wzorującej się wyraźnie na doświadczeniach niemiecko-austriackich, pozostawiono polskim uczelniom niemal zakres samodzielności¹⁶³.

z dziejów nauki”, R. IX, z. 1(17), Warszawa 2000, s. 191–267; J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza*; R. Ławreńcyj, *Istoryczna oswita ta nauka u Lwiwśkomu Uniwersyteti w 1918–1939 rokach*, Lwów 2000, s. 74 (mps).

¹⁵⁹ Por. K. Michałowski, *Wspomnienia*, Warszawa 1986, s. 34–35.

¹⁶⁰ Tamże.

¹⁶¹ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Szkic autobiograficzny napisał S. Zakrzewski profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza 1873–1931, sygn. 15369 II, k. 19.

¹⁶² K. Twardowski, *Dzienniki, cz. I: 1915–1927*, Warszawa–Toruń 1997, s. 112.

¹⁶³ Por. A. Redzik, *Prawo prywatne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, Warszawa 2009, s. 10 i n.

Młodzież studiowała historię na Wydziale Filozoficznym, który był w latach dwudziestych największy na Uniwersytecie pod względem liczby katedr zwyczajnych i nadzwyczajnych. Nie zmienił tego stanu rzeczy dokonany w 1924 roku podział wydziału na Humanistyczny i Matematyczno-Przyrodniczy. Wydział Humanistyczny liczył wówczas 28 katedr. Wprawdzie nie był on największy pod względem liczby studentów (przewyższał go Wydział Prawa), ale za to przyjmował najwięcej kobiet. Przez cały okres międzywojenny stanowiły one ponad 50% studiujących na Wydziale Humanistycznym, a w latach trzydziestych nawet 80%. Kobiety wybierały przede wszystkim studia filologiczne, przeważały również wśród studentów historii sztuki. Ten ich znaczny napływ na studia humanistyczne miał być wynikiem niewielkiego z kolei zainteresowania nimi wśród mężczyzn w związku z coraz gorszymi płacami w szkolnictwie¹⁶⁴. Na Wydziale Humanistycznym najwięcej zaś studentów poświęcało się studiom historycznym¹⁶⁵. Pod względem narodowości społeczność studencka kształtowała się różnie. Historia była dosyć popularna wśród wyznawców religii greckokatolickiej i mojżeszowej. Przykładowo pierwsi z nich stanowili pod koniec lat dwudziestych ponad 30%, Żydzi zaś ok. 20%¹⁶⁶. Młodzież studiująca wywodziła się w większości z Galicji Wschodniej, przez co coraz częściej Uniwersytet Lwowski był określany mianem *kresowego*. Także sami wykładający na nim profesorowie używali tego określenia¹⁶⁷.

Przez cały okres międzywojenny największą *bolączką* [...] *wszystkich zakładów naukowych Wydziału Humanistycznego* było *stosunkowo bardzo niskie wyposażenie zakładów w dotacje naukowe*¹⁶⁸. Trudności lokalowe – ciasne, małe sale oraz *szczupłość wyposażenia* bardzo często nie pozwalały na przyjęcie wszystkich zgłaszających się do danych pracowni kandydatów. Wielu profesorów czekało na odpowiednie lokum mogące pomieścić nie tylko studentów, ale potrzebne zbiory biblioteczne czy muzealne. W celu rozwiązania tej trudnej sytuacji podjęto *walkę* o przejęcie budynków po galicyjskim Sejmie Krajowym. Podkreślano bowiem, że

¹⁶⁴ Por. S. Hoszowski, *Kronika Seminarjum Historji Społecznej i Gospodarczej Uniw. J.K. we Lwowie za pierwszych dziesięć lat jego istnienia 1921–1931*, Lwów 1931, s. 11.

¹⁶⁵ *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1924–1925*, Lwów 1925, s. 128; H. Wójcik-Lagan, *Nauczyciele historii szkół średnich i powszechnych w latach 1918–1939*, Kielce 1999, s. 96–98.

¹⁶⁶ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 1, Listy od różnych osób, litery A–B, lata 1896–1935, List Franciszka Bujaka do Stanisława Zakrzewskiego z 10 IV 1929 r., sygn. 7343/II, k. 335.

¹⁶⁷ Derżawnyj Archiw Lwywśkoji Oblasti (dalej: DALO). Licznoje deło profesora Bulandy Edmunda, f. 26, op. 5, spr. 174, List Dziekana Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego do „Świętego Grona Profesorów Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Warszawskiego” z 3 XI 1919 r.

¹⁶⁸ DALO. Otczety diekanata za 1926/27, f. 26, op. 7, spr. 1081, k. 2; ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Dokumentacja Stanisława Kulczyńskiego dotycząca lwowskiego środowiska uniwersyteckiego w l. 1925–1939, sygn. 18425/III, k. 1–4.

Uniwersytet bez tego gmachu byłby przez długie lata skazany na nędzne wegetowanie, a tym samym na zaprzepaszczenie kultury polskiej na kresach. W przyznaniu ich Uniwersytetowi w największym stopniu zaangażowani byli historyk Stanisław Zakrzewski i prawnik Alfred Halban. Ostatecznie zostały one przekazane ustawą z dnia 23 kwietnia 1923 r.¹⁶⁹ Jak się później okazało, nie były wystarczające w stosunku do potrzeb i w niewielkim tylko stopniu osłabiły niezadowolenie profesury lwowskiej z warunków lokalowych.

Po wojnie, w wolnym już Lwowie, okazało się, że Wydział Filozoficzny, w tym głównie historia, nie ma dostatecznej obsady¹⁷⁰. Pod koniec roku 1919 obsadzona była jedynie (przez Stanisława Zakrzewskiego) katedra historii Polski¹⁷¹. Najpierw w czerwcu 1919 roku „zrzekł się” katedry historii powszechnej Bronisław Dembiński¹⁷². Jak sam pisał, został *powołany na inne odpowiedzialne stanowisko*¹⁷³. Przyjął katedrę na nowo powstałym Uniwersytecie Poznańskim. Zdecydowało o tym wiele czynników. Jednym z nich zapewne były osobiste związki z ziemiami zachodnimi. Dembiński urodził się w Małej Komorzy w Prusach Zachodnich, w Poznaniu ukończył gimnazjum św. Marii Magdaleny, a studia historyczne odbył m.in. we Wrocławiu. Wpływ na podjęcie tej decyzji miały również ogromne poczucie obowiązku, względy polityczne, a także pewna obcość odczuwana przez Dembińskiego we Lwowie.

Kilka miesięcy później z katedry historii nowożytnej powszechnej ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Polski ostatecznie zrezygnował Szymon Askenazy, który już w 1914 roku zaniechał przyjazdów do Lwowa i spędzał czas w Warszawie. W liście do grona profesorów Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu we Lwowie datowanym 11 października 1919 r. napisał: *Niniejszym upraszam się o zwolnienie mnie ze stanowiska profesora Uniwersytetu Lwowskiego [...]. Wysiłek fizyczny (nie mówiąc już o nakładzie materialnym jaka w warunkach powyższych pociągała za sobą cała moja służba uniwersytecka) połączony z tem rozdzieleniem między Lwowem a Warszawą poczyna przechodzić moje siły. Już i wiek i zdrowie nie po temu. Co za główną, ustal właściwy tego wysiłku obowiązek. Tkwił on dla mnie dotychczas tem, że nie mogąc w zruszczonej warszawskiej, należało w narodowej lwowskiej Wszechnicy wpajać dzieje nowożytne polskie młodzieży polskiej. To się dziś na szczęście skończyło. Mają*

¹⁶⁹ *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1922–1923*, Lwów 1926, s. 36.

¹⁷⁰ Por. J. Pisulińska, *Historia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza* [w:] *Historia – mentalność – tożsamość*, t. I, s. 427–438; K. Stopka, *Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim* [w:] *Universitati Leopoliensi*, s. 225–266.

¹⁷¹ Por. J. Maternicki, *Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914–1918*, Warszawa 1975, s. 503–504.

¹⁷² DALO. Licznoje deło Dembinskowo Bronisława, f. 26, op. 5, spr. 557, List Dziekana Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego do Bronisława Dembińskiego z dnia 20 VII 1919 r., k. 98.

¹⁷³ Tamże, k. 99.

*swe wolne narodowe Wszechnice i katedry dziejów nowożytnych polskich obok Krakowa i Lwowa również Lublin, Poznań, Wilno, a przede wszystkim Warszawa. Szczęśliwy żem się tego doczekał, odchodzę skądem przyszedł. Mnie już więcej we Lwowie nie potrzeba*¹⁷⁴. Ostatecznie Szymon Askenazy został zwolniony 25 listopada 1919 r.

W okresie I wojny światowej Askenazego zastępował we Lwowie jego najstarszy uczeń Adam Skałkowski (1877–1951). Prowadził wykłady, opiekował się katedrą, ale nie mógł się doczekać profesury. Podążył śladami Dembińskiego, w 1919 roku przeniósł się na Uniwersytet Poznański, gdzie otrzymał katedrę historii nowożytnej. Poznań, obiecując szybsze awanse i katedry oraz odpowiednie wynagrodzenia, ściągnął na swój Uniwersytet kilku innych młodych lwowskich naukowców. Znaleźli tam pracę historycy zaczynający karierę naukową we Lwowie, m.in.: historyk prawa Zygmunt Wojciechowski, badacz dziejów gospodarczych Jan Rutkowski, mediewista Józef Widajewicz.

Uniwersytet Lwowski opuściła również jedna z najważniejszych jego postaci – Ludwik Finkel. Po prawie trzydziestu latach kierowania katedrą historii austriackiej uczony przeszedł w 1918 roku na emeryturę. Decyzję tę tłumaczył złym stanem zdrowia i zmęczeniem. Zdawał sobie jednocześnie sprawę, że wraz z odzyskaniem niepodległości kierowana przez niego katedra nie będzie już potrzebna. Nie wyłączył się jednakże całkowicie z życia naukowego. Pochłonięty był nadal problemami Towarzystwa Historycznego i wydawanego przez nie „Kwartalnika Historycznego”, w dalszym ciągu pisał i publikował prace historyczne.

W obsadzanie opuszczonych katedr i tworzenie nowych szczególnie zaangażował się Stanisław Zakrzewski, również ze względu na pełnioną funkcję dziekana Wydziału Filozoficznego. Miał on ogromne wpływy na wydziale. Jak sam pisał – *fakultet szedł na ogół za moimi wnioskami* – dzięki czemu sprowadził na powrót do Lwowa Adama Szelałagowskiego oraz pozyskał dla Uniwersytetu Franciszka Bujaka i Jana Ptaśnika, z czego był ogromnie dumny. *Działo się to bowiem – pisał – w najcięższych czasach dla Uniwersytetu i dla Lwowa; objęcie we Lwowie obowiązków przez Ptaśnika i Bujaka uważam za ich wielką zasługę, działo się to bowiem podczas masowej emigracji ze Lwowa*¹⁷⁵. W zakresie rozwoju nauki historycznej Lwów zawdzięczał Zakrzewskiemu, jak się wydaje, najwięcej. Miał on zresztą *decydujący głos* w Radzie Wydziału UJK przez cały okres międzywojenny, nie tylko w kwestiach naukowych i kadrowych, ale również w sprawach stypendiów, wydawnictw i subwencji, co nie zawsze

¹⁷⁴ Por. J. Maternicki, *Historyk i historia. Szymon Askenazy (1865–1935)* [w:] tegoż, *Historia i życie narodu*, s. 399; DALO. Licznoje deło profesora Askenazy Szymona, f. 26, op. 5, spr. 35, Pismo pożegnalne S. Askenazego „Do Uniwersytetu Lwowskiego” z 11 X 1919 r., k. 152.

¹⁷⁵ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Szkic autobiograficzny napisał S. Zakrzewski, profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza 1873–1931, sygn. 15369 II, k. 20.

wzbudzało u innych sympatię. Jeden z ówczesnych profesorów lwowskich pisał: *Zakrzewski przy wielu zaletach, m.in. prezentował świetną znajomość wszystkich ustaw i przepisów, sypał paragrafami, unicestwiając swych przeciwników. To też na Wydziale przeważnie nie lubiano go*¹⁷⁶.

Zakrzewski był historykiem o ogromnych ambicjach naukowych. Cechowała go wielka pasja twórcza, skłonność do formułowania hipotez, *śmiałych wniosków*, które z kolei spotykały się niekiedy z krytyką innych badaczy przeszłości. On sam natomiast pisał: *Praca moja naukowa w latach 1914–1921 obracała się głównie dookoła początków dziejów Polski. Pracując nad nimi już od r. 1910, uświadomiłem sobie konieczność rewizji szeregu podstawowych, a banalnych komunałów, uchodzących za niezbite prawdy naukowe*¹⁷⁷. Natomiast po jego śmierci jeden z najwybitniejszych ówczesnych polskich historyków, Marcei Handelsman, napisał o nim: *Zbudował podwaliny wiedzy o początkach państwa polskiego, postawił zagadnienia nowe dla dziejów Polski średniowiecznej, w tej dziedzinie ważniejszy nie tyle przez wskazania, które daje, ile przez inicjatywę, którą wnosi*¹⁷⁸. W okresie międzywojennym Stanisław Zakrzewski zajmował się również dziejami historiografii oraz zagadnieniami polsko-ruskimi w okresie jagiellońskim¹⁷⁹.

Zakrzewski należał do najbardziej popularnych profesorów wśród młodzieży studiującej historię na lwowskiej wszechnicy, mimo swojej opryskliwości i czynionych niekiedy złośliwości, zwłaszcza wobec kobiet¹⁸⁰. Popularność, jak wspominają niektórzy uczniowie, wynikała z umiejętności sugestywnego przekazywania wiedzy – *wykłady [Stanisława Zakrzewskiego – J.P.] należały do najlepszych, najbardziej wartościowych, jakie kiedykolwiek w murach uniwersyteckich rozbrzmiewały. Za czym szły ćwiczenia i seminaria na odpowiednim postawione poziomie*¹⁸¹. W wykładach koncentrował się przede wszystkim na omówieniu panowania w Polsce poszczególnych dynastii. W niektórych tylko latach wybierał tematy wychodzące poza przyjęty

¹⁷⁶ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (dalej: Archiwum PAN w Warszawie). Materiały Henryka Ułaszyna, sygn. III-162, t. 255, Pamiętnik, cz. II, Druga Rzeczpospolita, k. 183.

¹⁷⁷ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Szkic autobiograficzny napisał S. Zakrzewski profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza 1873–1931, sygn. 15369 II, k. 17.

¹⁷⁸ M. Handelsman, *Stanisław Zakrzewski 1873–1936*, „Droga” 1937, R. XVI, s. 420.

¹⁷⁹ Por. m.in. K. Śreniowska, *Stanisław Zakrzewski. Przyczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej 1893–1839*, Łódź 1956; K. Błachowska, *Stanisław Zakrzewski (1873–1936)* [w:] *Złota księga*, s. 379–397.

¹⁸⁰ Por. L. Bazyłow, *Wspomnienia o Józefie Skrzypku (W trzecią rocznicę zgonu)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” XVI, z. 2, s. 133; Archiwum PAN w Warszawie. Materiały Henryka Ułaszyna, sygn. III-162, t. 255, Pamiętnik, cz. II: Druga Rzeczpospolita, k. 183.

¹⁸¹ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Dorobek naukowy lwowskich szkół wyższych, rkps 17191 II, t. 3, DE-2816, k. 117; por. M. Tyrowicz, *Wspomnienia o życiu kulturalnym i obywatelskim Lwowa 1918–1939*, Wrocław 1991, s. 120.

przez siebie schemat. Omawiał na przykład polską historiografię czy dzieje wojen kozackich¹⁸². Zakrzewski prowadził również ćwiczenia przygotowujące do seminarium, w trakcie których kładł nacisk na umiejętność pracy ze źródłami epoki średniowiecznej oraz kształtowanie prawidłowej ich krytyki. Z reguły na ćwiczenia te były przyjmowane osoby dobrze znające język łaciński. Nie zrażało to chętnych, o czym świadczy liczba seminarzystów i prac powstałych pod jego kierunkiem. Zapewne, jak twierdzą niektórzy jego uczniowie, wynikało to też z zaangażowania Zakrzewskiego w pomoc swym seminarzystom, wychodzącą często poza standardowe poprawianie prac i nanoszenie uwag. Zakrzewski dbał o stypendia i wyjazdy zagraniczne dla swoich podopiecznych – *Z jego inicjatywy, bądź za pośrednictwem poparcia* otrzymali je: Michał Antonów, Mieczysław Gębarowicz, Kazimierz Lewicki, Karol Maleczyński, Bronisław Włodarski, Stanisław Zajączkowski. Także *w miarę możliwości* profesor starał się *zawsze od szeregu lat o drukowanie najlepszych prac uczniów*¹⁸³. Przemysław Dąbkowski – sekretarz lwowskiego Towarzystwa Naukowego, wymieniając zasługi S. Zakrzewskiego, szczególnie podkreślał referowanie i ogłaszanie przez niego w wydawnictwach towarzystwa licznych prac uczniów. Naliczył ich aż 17, dodając: *gdy chodziło o druk pracy którego ze swoich uczniów, był niestrudzonym orędownikiem takich spraw wobec Zarządu Towarzystwa*¹⁸⁴.

Najpierw w 1907 roku Zakrzewski założył seminarium i pracownię dziejów Polski na Uniwersytecie Lwowskim: *Pracownia ta była w ogóle pierwszą humanistyczną przez cały dzień dostępną dla słuchaczy (poza Seminarium Filozoficznym)*¹⁸⁵, następnie już w Polsce niepodległej powołał Instytut Historii Polski. Spod jego skrzydeł wyszło wielu historyków kontynuujących jego badania nad polskim średniowieczem¹⁸⁶. W okresie międzywojennym Zakrzewski wypromował najwięcej prac doktorskich – trzydzieści pięć¹⁸⁷. Do jego uczniów, którzy uzyskali w latach 1918–1939 veniam legendi, należeli: Stanisław Zajączkowski, Karol Maleczyński i Bronisław Włodarski. Asystentami Zakrzewskiego byli

¹⁸² Zakrzewski nie wyklądał w trzecim trymestrze roku akademickiego 1920/1921.

¹⁸³ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, Korespondencja, lata 1892–1935, t. IX, sygn. 7351/II, List Stanisława Zakrzewskiego do Dyrekcji Funduszu Kultury Narodowej w Warszawie ok. 1931–1932 r., k. 61.

¹⁸⁴ P. Dąbkowski, *Profesor Stanisław Zakrzewski*, „Sprawozdanie Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1936, R. XVI, z. 1, s. 103–104.

¹⁸⁵ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, sygn. 7351/II, List Stanisława Zakrzewskiego do Dyrekcji Funduszu Kultury Narodowej w Warszawie ok. 1931–1932 r., k. 51.

¹⁸⁶ Tamże, k. 55.

¹⁸⁷ J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. I, s. 233–249.

natomiast Izydor Edmund Chrzęszcz, Karol Maleczyński, Ewa Maleczyńska, Michał Antonów i Józef Skrzypek¹⁸⁸.

Katedrę Zakrzewskiego po jego nagłej śmierci w 1936 roku przejął Ludwik Kolankowski (1882–1956)¹⁸⁹, uczeń Ludwika Finkla i Tadeusza Wojciechowskiego. Katedra nie straciła na znaczeniu. Nadal wykłady, ćwiczenia i seminarium z tego przedmiotu cieszyły się ogromnym zainteresowaniem studentów¹⁹⁰. Kolankowski był uważany ówczesnie za najwybitniejszego znawcę epoki jagiellońskiej i dziejów litewskich, tych też zagadnień dotyczyły wykłady wygłoszone przez niego w latach 1937–1939. Jako pedagog nie mógł jednak w tak krótkim czasie osiągnąć sukcesów.

Początkowo Zakrzewskiego wspomagali tylko profesorowie Adam Szelągowski (1873–1961) i Franciszek Bujak (1875–1953). Szelągowskiemu Lwów był znany, studiował tu historię, pracował jako nauczyciel w lwowskich gimnazjach, by w 1909 roku otrzymać tytułarną profesurę nadzwyczajną i stałe wykłady z historii społeczno-gospodarczej na Uniwersytecie Lwowskim. W 1914 roku Rada Wydziału Filozoficznego przyjęła wniosek o jego awansie na profesora rzeczywistego, niezrealizowany z powodu wybuchu wojny i komplikacji politycznych¹⁹¹. W 1919 roku powołano go na stanowisko profesora zwyczajnego historii społecznej i gospodarczej czasów nowożytnych, ale niebawem – 1 kwietnia 1920 r. – powierzono mu katedrę historii powszechnej nowożytnej, która w 1925 roku została przemianowana na katedrę historii nowożytnej¹⁹². Funkcję jej kierownika sprawował do 1939 roku. Szelągowski

¹⁸⁸ DALO. Licznoje deło profesora Maleczyńskiego Karola, f. 26, op. 5, spr. 1180, m.in. Pismo do K. Maleczyńskiego od Rektora UJK z 26 VI 1924 r., k. 1; Licznoje deło Antonowa Michała, f. 26, op. 5, spr. 15, Pismo Senatu Akademickiego z 26 VIII 1926 r., k. 2; Licznoje deło asystenta Skrzypka Józefa, f. 26, op. 5, spr. 1743, Życiorys z 1935 roku, k. 46; ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Archiwum Stefana Inglota, Akc. 64/88/2. Opinie o dorobku naukowym i recenzje prac różnych osób, Życiorys Józefa Skrzypka, b.p.; L. Bazyłow, *Wspomnienia o Józefie Skrzypku*, s. 133 i n.; „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1934, s. 92–93.

¹⁸⁹ Por. m.in. *Ludwik Kolankowski 1882–1982. Materiały sesji w stulecie urodzin* pod red. A. Tomczaka, Toruń 1983; J. Pisulińska, *Sprawa obsadzenia katedry historii Polski na UJK w 1936 roku* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. III, s. 441–454; R. Stobiecki, *Ludwik Kolankowski (1882–1956)* [w:] *Złota księga*, s. 509–524.

¹⁹⁰ DALO. Deło o działalności katedry istorii Polszy w 1938 g., f. 26, op. 7, spr. 1584, k. 55.

¹⁹¹ Por. m.in. J. Maternicki, *Adam Szelągowski – ostatni polski polihistor*; tenże, *Trudna profesura. Adam Szelągowski wśród przeciwności i niepowodzeń życiowych we Lwowie w latach 1909–1939* [w:] tegoż, *Historia i historycy*, Rzeszów 2005, s. 174–203; tenże, *Adam Szelągowski (1873–1961)* [w:] *Złota księga*, s. 361–376.

¹⁹² J. Maternicki, *Początki kariery profesorskiej Adama Szelągowskiego na Uniwersytecie Lwowskim (1909–1919)* [w:] *Historyk i historia. Studia dedykowane pamięci Prof. Mirosława Franćicia* pod red. A. Walaszka, K. Zamorskiego, Kraków 2005, s. 115–127.

był historykiem o szerokim spektrum zainteresowań. Podejmował tematy niecieleszące się współcześnie zainteresowaniem wśród polskich historyków z powodu potrzeby gruntownych poszukiwań archiwalnych, zwłaszcza w archiwach zagranicznych, wymagające szczególnych umiejętności w poszukiwaniu powiązań dziejów polskich ze światem europejskim.

Nie zapewniło mu to jednak tak wielkiej popularności wśród młodzieży, jaką posiadał Stanisław Zakrzewski czy jego poprzednik na katedrze Szymon Askenazy. Szelągowski dwukrotnie podejmował próbę wydawania publikacji ułatwiających druk tekstów swoich podopiecznych. Nie przetrwały one długo ze względu na brak środków finansowych. Niewątpliwą zaś jego zasługą było położenie większego nacisku, w porównaniu z wieloma innymi badaczami, na historię powszechną, pozapolityczną i najnowszą zarówno w swoich własnych badaniach, jak i wykładach. Przybliżał studentom zwłaszcza dzieje dziewiętnastowiecznych i dwudziestowiecznych państw zachodnioeuropejskich. Najczęściej omawiał okres rewolucji francuskiej. Od 1922/1923 roku prowadził ćwiczenia (najczęściej z polskich dziejów nowożytnych) wprowadzające do zajęć seminaryjnych. Nie czynił jednak tego systematycznie. Do studentów miał stosunek raczej ambiwalentny. Do jego najzdolniejszych uczniów zaliczyć należy: Jadwigę Lechicką, Mariana Tyrowicza, a zwłaszcza Henryka Wereszyckiego. Żadna z tych osób nie zrobiła habilitacji za czasów jego kierowania katedrą, a ich wspomnienia przedstawiają Szelągowskiego na ogół jako osobę dosyć chłodną, w niewielkim stopniu zainteresowaną osiągnięciami swoich podopiecznych. Wereszycki pisał wręcz o niechęci profesora do niego¹⁹³.

Szelągowski stał też na uboczu ówczesnego środowiska uniwersyteckiego. Już od początku pracy na uniwersytecie był krytykowany przez sporą część profesury. Jego najzagorzalszym oponentem był Kazimierz Twardowski, mający wówczas ogromny autorytet. Twardowskiemu, prowadzącemu niemal spartański tryb życia, fanatykowi obowiązkowości i dokładności, przeszkadzał profesor lekceważący obowiązujące standardy obyczajowe, żyjący ponad stan¹⁹⁴.

Przeciwnictwem Szelągowskiego był profesor historii społecznej i gospodarczej Franciszek Bujak. Przybył do Lwowa już jako znany i ceniony badacz tej młodej wówczas dziedziny historii¹⁹⁵. Podejmując pracę na UJK,

¹⁹³ H. Wereszycki, *Historyk sam o sobie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1986, nr 3–4, s. 647.

¹⁹⁴ J. Maternicki, *Trudna profesura*, s. 190 i n.

¹⁹⁵ Por. m.in. H. Madurowicz-Urbańska, *Franciszek Bujak – o nowy kształt historii*, Kraków 2001; tejsze, *Franciszek Bujak 1875–1953* [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Historycznego* pod red. J. Dybca, Kraków 2000, s. 208–211; Z. Budzyński, *Franciszek Bujak (1875–1953)* [w:] *Złota księga*, s. 423–440; B. Szafraniec, *Franciszek Bujak (1875–1953). Życie, działalność naukowo-dydaktyczna i społeczna*, Toruń 2009.

zrezygnował z lepiej płatnej posady w Ministerstwie Rolnictwa, ale jak sam pisał, pragnął pracować we Lwowie, *ponieważ skupić chcę siły swe wyłącznie na terenie badań naukowych, w możliwym zaciszu, czego stolica dać nie może*¹⁹⁶. Podobnie pisał w liście do Stanisława Zakrzewskiego, który osobiście zaproponował mu katedrę na Uniwersytecie Lwowskim. Bujak licząc na *czas i spokój do pracy*, obiecywał sobie, że nie zaangażuje się w żadne prace organizacyjne i polityczne; zamierzał również zrezygnować z tworzenia seminarium i osobnej biblioteki¹⁹⁷. Nic z tego nie wyszło. Bujak we Lwowie publikował mało i żadna z jego nowych prac nie dorównywała wcześniejszym, wydanym przed 1920 rokiem. Nie dzięki książkom czy artykułom więc, ale zaangażowaniu w pracę dydaktyczną i zorganizowanie silnego ośrodka badań nad historią gospodarczą zapisał się na trwałe w dziejach historiografii lwowskiej. Stworzył prężnie działający zakład, angażując wielu młodych badaczy do podjęcia prac nad sprawami ekonomicznymi, społecznymi, geografiami historyczną, historią klęsk elementarnych, miar, wag, kredytu. Umiał przyciągać młodych adeptów historii, którym nie szczędził sił ani czasu. Nawet kiedy prosił w 1934 roku o zniżkę godzin wykładu, tłumaczył to potrzebą poświęcenia czasu na *wykończenie i ostateczną redakcję oraz przeprowadzenie druku szeregu prac uczniów głównie z historii cen i klęsk elementarnych*¹⁹⁸. Wymagał wiele od siebie, ale również od studentów. Zachowały się szczegółowe sprawozdania jego uczniów z postępów pracy nad konkretnymi tematami badawczymi¹⁹⁹. Wiele prac jego podopiecznych zostało opublikowanych w powołanym przez Bujaka wydawnictwie „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”. Zjednywał ich sobie również życzliwością, uprzejmością, pomocą materialną (poprzez zdobywanie odpowiednich stypendiów, zasiłków), wreszcie umiejętnością wyszukiwania odpowiednich dla nich stanowisk pracy²⁰⁰. Skupił wokół siebie wielu młodych talentów naukowych. Można mówić o szkole Bujaka, a najwybitniejszymi jej członkami byli: Stefan Ingot, Stanisław Hoszowski, Tadeusz Lutman, Antoni Walawender. W okresie międzywojennym Bujak stworzył we Lwowie najważniejszy polski ośrodek badań nad historią gospodarczą.

¹⁹⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN w Warszawie). Akta osobowe – Bujak Franciszek, B-10897, Uchwała Główna Profesorów Wydziału Filozoficznego UJK z 18 II 1920 r., k. 95.

¹⁹⁷ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 1, Listy od różnych osób, litery A–B, lata 1896–1935, sygn. 7343/II, List Franciszka Bujaka do Stanisława Zakrzewskiego z 1919 r., k. 305–307.

¹⁹⁸ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Bujak Franciszek, B-10897, List F. Bujaka do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 11 V 1934 r., k. 31.

¹⁹⁹ Biblioteka PAN-PAU w Krakowie, Dział Rękopisów. Korespondencja F. Bujaka, Sprawozdania z postępów pracy, rkps 7510.

²⁰⁰ ZNiO, Dział Rękopisów. Dorobek naukowy lwowskich szkół wyższych, rkps 17191, t. 3, k. 148.

Uczniowie, wspominając wykłady Bujaka, najczęściej zwracali uwagę na brak zdolności oratorskich. Tematy podejmowane przez Bujaka sugerują chęć syntetycznego spojrzenia na dzieje gospodarcze powszechne i polskie. Z reguły jego wykłady i ćwiczenia dotyczyły tych zagadnień, do których w danym roku czy latach chciał zachęcić młodych studentów historii. Rozpoczął od osadnictwa na ziemiach polskich, następnie przeszedł m.in. do geografii historycznej, polityki agrarnej, metod badań monograficznych życia społeczno-gospodarczego i innych. Wprowadzając ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej dla początkujących, Bujak potwierdził w ten sposób po raz kolejny swoją niebywałą otwartość na studentów. Wspólnie z asystentem Stanisławem Hoszowskim (1904–1987) prowadził również wstęp do historii społecznej i gospodarczej, głównie w celu zaznajomienia zainteresowanych z podstawowymi pojęciami ekonomicznymi i społecznymi oraz z metodą statystyczną.

Trafną decyzją Stanisława Zakrzewskiego i następnie całej Rady Wydziału Filozoficznego było sprowadzenie do Lwowa Jana Ptaśnika (1876–1930), najaktywniejszego wówczas historyka kultury w Polsce²⁰¹. Objął on w 1920 roku katedrę historii powszechnej średniowiecznej i nauk pomocniczych historii. Podobnie jak Franciszek Bujak, posiadał już wówczas bogaty dorobek naukowy. Wychowanek krakowskiej wszechnicy, zajmował się zagadnieniami związanymi z historią kultury, mieszczaństwa, życia obyczajowego i religijnego. Badał też stosunki gospodarcze i narodowościowe oraz wpływ elementów obcych na polskie życie duchowe. Opuszczając z pewnym żalem Kraków, wierzył, że uda mu się wraz z Stanisławem Zakrzewskim, Adamem Szelańskim i Franciszką Bujakiem stworzyć we Lwowie najważniejszy ośrodek badań historycznych w Polsce²⁰². Praca Jana Ptaśnika zaowocowała wykształceniem wielu przedstawicieli rozwijającej się dopiero historii kultury. Jego wykłady uniwersyteckie, które bardzo rzadko powtarzał, dotyczyły życia prywatnego, politycznego, religijnego czasów średniowiecza i wczesnego odrodzenia. Nie były one wygłaszane w sposób interesujący, więc studenci mieli do nich stosunek dość ambiwalentny.

Najwybitniejszą uczennicą Jana Ptaśnika była Łucja Charewiczowa (1897–1943)²⁰³, jego długoletnia asystentka. Przez wiele lat prowadziła zajęcia z nauk po-

²⁰¹ Por. m.in. Ł. Charewiczowa, *Jan Ptaśnik (1876–1930)*, „Przegląd Humanistyczny” 1930, R. V, s. 242–250; A.K. Banach, *Jan Ptaśnik [w:] Uniwersytet Jagielloński*, s. 214–223; J. Kolbuszewska, *Jan Ptaśnik (1876–1930) [w:] Złota księga*, s. 423–440; P. Biliński, M. Ćurčanský, *Korespondencja Jana Ptaśnika z Jarosławem Bidło*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2011, R. LVI, nr 2, s. 7–44.

²⁰² ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 6, Listy od różnych osób, litery P–R, lata 1903–1936, sygn. 7348/II, List Jana Ptaśnika do Stanisława Zakrzewskiego z dnia 8 XI 1919 r., k. 148.

²⁰³ Por. J. Suchmiel, *Łucja Charewiczowa (1897–1943). Życie i dzieło*, Częstochowa 2001.

mocniczych historii oraz od 1925 roku wstęp do nauk historycznych. Była wymagająca wobec studentów i samej siebie. Najbliższe były jej zagadnienia z zakresu obyczajowości dawnego Lwowa, kultury materialnej i przede wszystkim dziejów kobiet. W tej ostatniej dziedzinie jest uważana za prekursorkę tego rodzaju naukowych badań w Polsce²⁰⁴. W katedrze kierowanej przez Jana Ptaśnika pracowały również Maria Świeżawska-Wojciechowska i Zofia Dymnicka.

Po śmierci Jana Ptaśnika, w 1930 roku, katedrę powierzono Teofilowi Emilowi Modelskiemu (1881–1967), wychowankowi Uniwersytetu Lwowskiego, uczniowi Ludwika Finkla²⁰⁵. Modelski wyjechał ze Lwowa w 1924 roku, kiedy powołano go na kierownika katedry historii średniowiecznej na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, mimo że od kilku lat, pracując w Archiwum Uniwersyteckim, wykładał jako docent na Uniwersytecie Lwowskim oraz prowadził ćwiczenia historyczne, polegające głównie na zaznajamianiu studentów z zasadami krytyki źródeł. Z braku perspektyw otrzymania katedry podjął decyzję o zmianie miejsca zatrudnienia. Powrócił do Lwowa w 1930 roku. Obejmując katedrę historii powszechnej średniowiecznej, nie kontynuował badań prowadzonych przez swojego poprzednika, lecz skupiał się wyłącznie na sprawach politycznych w średniowieczu i czasach nowożytnych. W wykładach przybliżał studentom także dziejopisarstwo wieków średnich oraz historię stosunków polsko-krzyżackich. Najbliższymi współpracownikami Modelskiego byli m.in. Walenty Wagner, Stanisław Pazyra oraz Marian Haisig²⁰⁶, którzy prowadzili ćwiczenia paleograficzno-dyplomatyczne oraz sfragistyczne.

Zagadnienia z dziejów kultury były przedmiotem badań Stanisława Łempickiego (1886–1947) – kierownika powołanego w 1924 roku zakładu historii

²⁰⁴ A. Kusiak, *Lucja Charewiczowa – inicjatorka badań nad przeszłością kobiet polskich* [w:] *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim* pod red. A. Żarnowskiej i A. Szwarca, t. IV, Warszawa 1996, s. 99–103; Por. J. Suchmiel, *Lucja Charewiczowa*.

²⁰⁵ Por. m.in. M. Haisig, *Modelski Teofil Emil (1881–1967)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXI, Wrocław 1976, s. 519–520; J. Tyszkiewicz, *Teofil Emil Modelski (1881–1967)* [w:] *Złota księga*, s. 497–506.

²⁰⁶ Por. m.in. DALO. Licznoje deło asystenta Haisiga Mariana, f. 26, op. 5, spr. 340, Pismo Walentego Wagnera z prośbą o zwolnienie go z obowiązków asystenta z 1936 roku, k. 15; tamże, Licznoje deło Wagnera Waleryja, f. 26, op. 5, spr. 194, Pismo potwierdzające pracę W. Wagnera jako asystenta w katedrze nauk pomocniczych historii w latach 1931–1935, k. 2; tamże, Licznoje deło asystenta Haisiga Mariana, f. 26, op. 5, spr. 340, Informacje o jego zatrudnieniu w katedrze nauk pomocniczych historii Wydziału Humanistycznego UJK, k. 7, k. 15; DALO. Licznoje deło asystenta Pazyry Stanisława, f. 26, op. 5, spr. 1448, Pismo potwierdzające pracę S. Pazyry jako asystenta w katedrze historii powszechnej średniowiecznej w latach 1931–35, k. 22–27; D. Tomczyk, *In memoriam. Profesor Marian Haisig (31 V 1908 – 10 VI 1996)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1997, t. III (XIV), s. 1–4; E. Kościak, *Profesor Marian Haisig jako uczony*, „Sobótka” 1997, nr 3–4, s. 247–252.

oświaty i szkolnictwa²⁰⁷. Dokładnie zarówno badania jego, jak i jego uczniów koncentrowały się wokół czterech grup tematycznych: 1) mecenatu w Polsce; 2) stosunków kulturalnych Polski z innymi krajami; 3) dziejów kultury duchowej i życia umysłowego na ziemiach południowo-wschodniej Rzeczypospolitej; 4) prądów wychowawczych i budowania ideału wychowawczego. Łempicki należał do profesorów utrzymujących ze swoimi uczniami bardzo przyjacielskie stosunki, co wyrażało się nie tylko w pomocy w sprawach naukowych, lecz i prywatnych: *wyrabiał często studentom stypendia, umożliwiał dorywcze zarobki, ułatwiał leczenie w czasie choroby, pomagał w sprawach osobistych, podtrzymywał na duchu kiedy tego potrzebowali*²⁰⁸. Osobami zacinającymi pod jego kierunkiem swoje kariery naukowe byli: Antoni Knot, Bronisław Nadolski, Łukasz Kurdybacha, Karol Lewicki, Amelia Dician, Oskar Kanfer. Asystentem prowadzącym wspólnie z nim proseminarium był Łukasz Kurdybacha (1907–1972)²⁰⁹. Łempicki był wykładowcą bardzo twórczym, proponował w ciągu roku kilka tematów zarówno o charakterze syntetycznym, jak i analitycznym, pokazujących często zagadnienia polskie na tle powszechnym, dotyczące różnych okresów w dziejach szkolnictwa, oświaty i wychowania.

Po 1918 roku postanowiono powołać na Uniwersytecie Lwowskim katedrę historii starożytnej. Do tej pory była ona domeną filologów klasycznych. Do 1921 roku seminarium z historii starożytnej prowadził filolog klasyczny Stanisław Witkowski, koncentrujący się w pracy ze studentami na historiografii greckiej. W roku tym do Lwowa zaproszono Konstantego Chylińskiego (1881–1939)²¹⁰, absolwenta Uniwersytetu w Petersburgu, posiadającego dyplom I stopnia nauk humanistycznych ze szczególnym uwzględnieniem historii starożytnej²¹¹, który po przyjeździe z Rosji do Polski najpierw został zatrudniony na Uniwersytecie Lubelskim. W 1921 został mianowany profesorem zwyczajnym UJK we Lwowie, zachowując jednocześnie wykłady i seminarium na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Chyliński, przybywając do Lwowa, był człowiekiem w pełni sił twórczych, wierzącym, że tamtejsze za-

²⁰⁷ Por. m.in. E. Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki (1886–1947) – człowiek i historia*, Toruń 2003; W. Szulakiewicz, *Łempicki Stanisław (1886–1947)* [w:] *Złota księga*, s. 553–568.

²⁰⁸ E. Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki*, s. 38; Ł. Kurdybacha, *Wspomnienie o Stanisławie Łempickim*, „Pamiętnik Literacki” 1947, R. 37, s. 375.

²⁰⁹ Zob. biogramy w *Słowniku biograficznym polskiej historii wychowania* pod red. A. Meisnera i W. Szulakiewicza, Toruń 2008.

²¹⁰ Por. m.in. K. Zakrzewski, *Śp. Konstanty Chyliński*, „Kwartalnik Historyczny” 1939, R. LIII, s. 373–377; J. Pisulińska, *Konstanty Chyliński – profesor historii starożytnej na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (1921–1939)* [w:] *Znani i nieznan*, Kielce 2007, s. 25–34.

²¹¹ Tytuł ten odpowiadał polskiej habilitacji.

plecze instytucjonalne zapewni mu w większym stopniu niż Lublin możliwości pracy naukowej. W niewielkim jednakże stopniu spożytkował swe siły w pracy naukowej. Chyliński był bardziej zaabsorbowany działalnością organizacyjną, społeczną i polityczną. Nie miał też zbyt wielu uczniów uznających go za swego mistrza, choć prowadzone przez niego wykłady i seminaria cieszyły się dużym zainteresowaniem zwłaszcza wśród studentów pochodzenia żydowskiego i ukraińskiego.

Popularność seminarium z historii starożytnej wśród studentów-Żydów była różnie interpretowana²¹². Zwracano uwagę na tolerancyjność mistrza, wzrost zainteresowania historią starożytną wśród młodzieży, ale również na stawianie przez Chylińskiego niewielkich wymagań swoim uczniom. Rzeczywiście, w kilku wypadkach ocena „zewnątrznego” recenzenta prac powstających pod kierunkiem Chylińskiego była bardziej surowa niż opinia promotora. Znamienny jest również list Franciszka Bujaka do Stanisława Zakrzewskiego w sprawie niejednakowego traktowania studentów przez egzaminatorów. Pisał: *Zasadniczo nie można mieć nic przeciw zgłaszaniu się do egzaminu kandydatów wszystkich trzech narodowości [Polaków, Rusinów, Żydów – J.P.] jednak byłoby niesprawiedliwym, gdyby większość kandydatów obcych narodowości korzystała z przywileju mniejszych wymogów egzaminacyjnych. Wobec tego uważam za konieczne wyrównanie tych wymagań i w tym celu jest niezbędne porozumienie się egzaminatorów. Ponieważ o ile wiem, wymagania stawiane pracom są mniej więcej jednakowe u prof. Zakrzewskiego, Ptaśnika, Szelągowskiego i u mnie, wydawało by się słuszne dostosowanie się pod tym względem prof. Chylińskiego do większości*²¹³. Nie można jednak zaprzeczyć temu, że to właśnie na seminarium Chylińskiego Żydzi najczęściej wybierali tematy związane z przeszłością ich narodu. Żadna praca doktorska autora pochodzenia żydowskiego, powstała na pozostałych seminariach historycznych, nie dotyczyła losów społeczności żydowskiej.

Nigdy Chyliński nie miał, jak się wydaje, ambicji stworzenia we Lwowie silnego ośrodka badań nad starożytnością. Brakowało mu też odpowiedniego autorytetu²¹⁴. Przez cały okres międzywojenny to Kraków i Warszawa były centrami tej dyscypliny naukowej przyciągającymi wielu młodych, w przyszłości nieprzeciętnych naukowców, także ze środowiska lwowskiego, wychowanków Chylińskiego (Stefan Przeworski, Kazimierz Zakrzewski).

²¹² Por. K. Zakrzewski, *Śp. Konstanty Chyliński*, s. 376; J. Pisulińska, *Konstanty Chyliński*, s. 30.

²¹³ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 1, Listy od różnych osób, litery A–B, lata 1896–1935, sygn. 7343/II, List Franciszka Bujaka do Stanisława Zakrzewskiego z dnia 10 IV 1929 r., k. 335.

²¹⁴ K. Michałowski, *Wspomnienia*, s. 54.

Studenci historii uczęszczali też na wykłady docentów, z których prawie wszyscy byli absolwentami lwowskiej wszechnicy (najwięcej z nich było uczniami Stanisława Zakrzewskiego). Wykładali: Teofil E. Modelski (m.in. dzieje Galicji), Olgierd Górka (historia południowego Wschodu), Kazimierz Hartleb (historia i kultura Polski nowożytnej), Stanisław Zajączkowski (historia średniowieczna), Czesław Nanke (historia nowożytna Polski), Kazimierz Tyszkowski (historia Polski nowożytnej ze szczególnym uwzględnieniem Europy Wschodniej), Karol Maleczyński (nauki pomocnicze historii), Bronisław Włodarski (historia średniowieczna powszechna), Franciszek Smolka (historia starożytna), Kazimierz Zakrzewski (historia starożytna z uwzględnieniem dziejów wczesnego Bizancjum), Łucja Charewiczowa (historia miast i ich kultura), Stefan Ingłot, Stanisław Hoszowski (obaj historia gospodarcza). Krótko wykładali też docenci Marian Auerbach, Karol Badecki, Witold Kamieniecki, Waław Lipiński i Marian Zimmermann.

W 1934 roku powierzono doktor Ewie Maleczyńskiej wykłady z zakresu dydaktyki historii, włącznie z hospitowaniem lekcji. Pod koniec lat trzydziestych, wraz ze wzrostem zainteresowania dydaktyką historii, powołano też studium dla kandydatów na nauczycieli historii w szkołach średnich. Prowadzone tam wykłady i ćwiczenia były obowiązkowe dla wszystkich studentów historii. Ich zaliczenie było wymagane przed dopuszczeniem do końcowego egzaminu magisterskiego z historii. Zajęcia te miały poszerzać wiedzę przyszłych nauczycieli z zakresu historii gospodarczej, kartografii i geografii, prawa państwowego i historii sztuki²¹⁵.

Studenci zainteresowani historią starożytną, a zwłaszcza sztuką tego okresu udawali się w sprawach naukowych do ówczesnego kierownika katedry archeologii klasycznej Edmunda Bulandy (1882–1951)²¹⁶. Pełniąc tę funkcję przez cały okres międzywojenny koncentrował się w swoich wykładach na dziejach antycznej rzeźby, teatru i architektury. Podobnie jednak jak Konstany Chyliński przedkładał nad badania naukowe zaangażowanie w liczne sprawy na rzecz Uniwersytetu: *Prof. Bulanda opracowuje w Uniwersytecie każdą sprawę budżetową, analizuje i uzgadnia z Dziekanem i Rektorem plany finansowo-gospodarcze wszystkich zakładów Uniwersytetu, opracowuje, uzgadnia i referuje senatowi wszelkie sprawy budowy i remontów domów, referuje senatowi wszelkie sprawy gospodarcze i personelu administracyjnego [...]. Do tego dochodzą jeszcze zajęcia w Komisji*

²¹⁵ Por. H. Wójcik-Łagan, *Nauczyciele historii szkół średnich i powszechnych w latach 1918–1939*, Kielce 1999, s. 72–80.

²¹⁶ Por. J. Ziomecki, *Profesor Edmund Bulanda*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1997, nr 3–4, s. 243–245; J. Draus, *Profesor Edmund Bulanda ostatni rektor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie [w:] Z dziejów Polski i emigracji (1939–1989)*, Gorzów Wlkp. 2003, s. 153–157.

Wychowania Fizycznego młodzieży akademickiej ośrodka lwowskiego i cały szereg odpowiedzialnych zajęć przewodniczącego olbrzymiej maszyny, jaką jest Komisja Opieki zdrowotnej młodzieży. Wszystko to robił społecznie²¹⁷. Kazimierz Michałowski tłumaczył jego zaangażowanie w sprawy uniwersyteckie brakiem wiary w możliwości rozwoju polskiej archeologii klasycznej²¹⁸. Konsekwencją tego było więc zaniedbywanie swej własnej pracy naukowej. Sam Bulanda rzeczywiście w niewielkim stopniu przyczynił się do rozwoju swojej dyscypliny naukowej. W przeciwieństwie jednak do Konstantego Chylińskiego wydał, mimo licznych obowiązków, pracę *Etruria i Etruskowie*, do dzisiaj uważaną za podstawowe opracowanie z tego zakresu²¹⁹. Potrafił również wychować uczniów, a najbliżsi jego współpracownicy, pomagający mu w obowiązkach, m.in. asystenci: Janina Oroszówna (1920–1928), wspomniany Kazimierz Michałowski (1929–1933) i Kazimierz Majewski (1935–1939)²²⁰, wywarli po II wojnie światowej ogromny wpływ na rozwój archeologii polskiej.

Edmund Bulanda w roku akademickim 1919/1920 miał prowadzić również wykłady z zakresu prehistorii, ale już w roku następnym powołano profesora tej dyscypliny naukowej – Leona Kozłowskiego (1892–1944)²²¹. Początkowo, ze względu na niewielkie zainteresowanie przedmiotem wśród studentów, nie miał zajęć dydaktycznych. Kozłowski od najwcześniejszych lat współpracował z Janem Czekanowskim (1882–1965) – kierownikiem Zakładu Antropologiczno-Etnologicznego. Obaj podkreślali potrzebę bliskiej współpracy między tymi dziedzinami nauki. Wynikiem tego było zatrudnienie w katedrze prehistorii, na początku jej działalności, antropologów: Karola Stojanowskiego i Jana Bryka²²².

²¹⁷ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Bulanda Edmund, sygn. B-10907, k. 27.

²¹⁸ K. Michałowski, *Wspomnienia*, s. 49.

²¹⁹ J. Ziomecki, *Profesor Edmund Bulanda*, „Sobótka” 1997, nr 3–4, s. 244.

²²⁰ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Oroszówna Janina, B-13748, Kariera zawodowa J. Oroszówny, k. 17; AAN w Warszawie. Akta osobowe – Michałowski Kazimierz, B-13360, Życiorys z 1933 roku, k. 3; AAN w Warszawie. Akta osobowe – Majewski Kazimierz B-13165, Curriculum vitae z 1934 r., k. 48,

²²¹ K. Jażdżewski, T. Jędruszczak, *Kozłowski Leon Tadeusz (1892–1944)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XV, Wrocław 1970, s. 19–21; *Biogramy uczonych polskich*, cz. I: *Nauki społeczne*, z. 2, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, Warszawa 1984, s. 171–173; B. Gogol, J. Tebinka, *Wstęp* [w:] L. Kozłowski, *Moje przeżycia w więzieniu sowieckim i na wolności w czasie wojny w Rosji sowieckiej*, Warszawa 2001, s. 5–12; M. Wojciechowski, *Wojenne perypetie profesora Leona Kozłowskiego*, „Przegląd Humanistyczny” 2004, nr 6, s. 33–38.

²²² Por. m.in. J. Czekanowski, *Działalność Zakładu Antropologiczno-Etnologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w piętnastolecie 1914–1928*, Lwów 1929, odb.; B. Stolpiak, *Rozwój prehistorii polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego*, cz. I: *1918–1928*, Poznań 1984, s. 125 i n.

Leon Kozłowski w latach trzydziestych w większym stopniu zaangażował się w politykę. W okresie pełnienia przez niego obowiązków posła i ministra z ramienia BBWR (1931–1935) oraz przez krótki czas także premiera (15 maja 1934 – 28 marca 1935 r.) katedrą kierował Tadeusz Sulimirski (1898–1983), uczeń Kozłowskiego. Jak się okazało, przerósł on mistrza. Uważa się bowiem, że to Sulimirski w większym stopniu wpłynął na ożywienie badań na polu prehistorii w Polsce²²³. Oprócz niego asystentami profesora-polityka byli Marcjań Smiszko (1900–1981)²²⁴ i Kazimierz Majewski. Wszyscy ze względu na położenie Lwowa interesowali się archeologią ziem południowo-wschodniej Polski²²⁵.

Historia starożytna była nadal domeną filologów klasycznych. Na Wydziale Humanistycznym UJK istniały trzy katedry tej dyscypliny nauki, którymi kierowali profesorowie: Stanisław Witkowski (1866–1950)²²⁶, Jerzy Kowalski (1893–1848)²²⁷ i Ryszard Ganszyniec (1888–1958)²²⁸. Najstarszy spośród nich Witkowski objął katedrę po zasłużonym dla środowiska lwowskiego Ludwiku Ćwiklińskim jeszcze w 1902 roku. W 1920 roku obsadzone zostały dwie kolejne katedry filologii klasycznej przez Kowalskiego i Ganszynieca. Ci dwaj filolodzy otrzymali tytuł profesorów nadzwyczajnych i kierownictwo katedr z pominię-

²²³ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Sulimirski Tadeusz, sygn. B-14955, Charakterystyka T. Sulimirskiego napisana przez Tadeusza Lehra-Spławińskiego, k. 41; T. Radzik, *Profesor Tadeusz Sulimirski – archeolog (1898–1983)* [w:] *Kimmerowie, Scytowie, Sarmaci. Księga poświęcona pamięci Profesora Tadeusza Sulimirskiego* pod red. J. Chochorowskiego, Kraków 2004, s. 17–19.

²²⁴ DALO. Licznoje deło Smiszko Marcjana, f. 26, op. 5, spr. 1758, Ocena działalności M. Śmiszki jako asystenta w Zakładzie Prehistorii, k. 43; J. Gurba, A. Kokowski, *Działalność naukowa Marcjana Śmiszki w okresie przed II wojną światową* [w:] *Spotkania polsko-ukraińskie* pod red. Z. Mańkowskiego, Lublin 1992, s. 87–94.

²²⁵ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Sulimirski Tadeusz, sygn. B-14955, Charakterystyka Katedry Prehistorii, k. 20–21.

²²⁶ *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie* 1921, s. 37–39; Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego (dalej AUW). Album Dwudziestolecia Uniwersytetu Wrocławskiego im. Bolesława Bieruta we Wrocławiu 1945–1965. Życiorysy, k. 160–161; *Biogramy uczonych polskich*, cz. I: *Nauki społeczne*, z. 3, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław 1985, s. 521–524.

²²⁷ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Kowalski Jerzy, sygn. B-12586; AUW. Album Dwudziestolecia Uniwersytetu Wrocławskiego im. Bolesława Bieruta we Wrocławiu 1945–1965. Życiorysy, k. 73–76; AUW. Akta osobowe – Kowalski Jerzy s. Karola 1945–49 RK-120/alf; J. Starnawski, *Jerzy Kowalski (23 V 1893–22 I 1948)* [w:] tegoż, *Sylwetki*, s. 180–186; J. Łanowski, *Kowalski Jerzy Włodzimierz* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIV, Kraków 1968–1969, s. 555–557; *Biogramy uczonych polskich*, cz. I: *Nauki społeczne*, z. 2, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, Warszawa 1984, s. 161–163.

²²⁸ W 1949 roku zmienił brzmienie swego nazwiska na Gansiniec. Por. m.in. R. Gansiniec, *Biografie rodziców* [w:] tegoż, *Notatki lwowskie (1944–1946)*, Wrocław 1995, s. 194–212; J. Budzyński, *Profesor Ryszard Gansiniec (1888–1958). Uczony, mistrz, humanista* [w:] *Profesor dr Ryszard Gansiniec. Z życia i twórczości. Materiały posesyjne*, Katowice 1997, s. 9–19.

ciem habilitacji. W pierwszych latach niepodległości w związku z trudnościami kadrowymi takie wypadki nie należały do rzadkości.

Filolodzy lwowscy bardzo przysłużyli się historii starożytnej, interesując się wieloma pozapolitycznymi kwestiami. Domeną Witkowskiego były: papirologia, hellenistyka, dzieje literatury polsko-łacińskiej i historia starożytnego Egiptu. Podkreśla się zwłaszcza zapoczątkowanie przez niego rozwoju papirologii w polskiej nauce historycznej i na Uniwersytecie Lwowskim, który w przyszłości dzięki Franciszkowi Smolce (1882–1942) i Jerzemu Manteufflowi (1900–1954), zastępcy Witkowskiego po jego przejściu na emeryturę w 1935 r., stał się najważniejszym ośrodkiem tej dziedziny badań w kraju.

Jerzy Kowalski z kolei w największym stopniu badał historię literatury starożytnej oraz zajmował się archeologią starożytnej Grecji, jej mitologią i etnografią. Najważniejszym jednak jego dziełem było opracowanie wykładów lozańskich Adama Mickiewicza. Był człowiekiem bardzo pracowitym, posiadającym talent pisarski. Jego najbliższym współpracownikiem i wieloletnim asystentem był Bronisław Biliński²²⁹, późniejszy profesor Uniwersytetu Wrocławskiego.

Najwszechstronniejszy natomiast wśród lwowskich filologów klasycznych był Ryszard Ganszyniec. Swoje szerokie zainteresowania, erudycję i niezwykłą wręcz energię w popularyzacji nauki chciał przelać na studentów. W tym celu w 1925 roku stworzył zakład kultury starożytnej, który jak sam pisał, *jako dotychczas jedyny w Polsce zajmuje się dziejami kultury starożytnej* rozumianej przez jego twórcę jako dzieje kultury duchowej (literatury, religii, filozofii, nauki) oraz kultury materialnej. Chcąc pogłębić te studia, w roku akademickim 1934/1935 wprowadził ćwiczenia z zakresu projektowania i modelowania obiektów starożytnych. Było to zupełne novum w Polsce²³⁰.

Stanisław Witkowski i Ryszard Ganszyniec wykładali również na historii. Pierwszy z nich współpracował z historykami jeszcze w pierwszych latach niepodległości. Wykładał historiografię grecką oraz, o czym wspomniano wyżej, prowadził seminarium z historii starożytnej, dopóki nie powierzono go Konstantemu Chylińskiemu. Później, w latach trzydziestych, prowadził wykłady na temat „Egipt za Ptolemeuszów”. Ryszard Ganszyniec z kolei zaproponował studentom historii wykłady połączone z ćwiczeniami krytycznego odczytywania łacińskich kronik Galla i Wincentego Kadłubka. Miały one charakter incydentalny, bez zamiaru ich kontynuowania, w przeciwieństwie do prowadzonych przez docenta Franciszka Smolkę, który omawiał systematycznie od 1934 roku m.in. problemy antysemityzmu, życia religijnego i gospodarczego w Egipcie grecko-rzymskim.

²²⁹ Por. DALO. Licznoje deło asystenta Bilinskiego Bronisława, f. 26, op. 5, spr. 116; J. Ślaski, *Bronisław Biliński (1913–1996)*, „Przegląd Humanistyczny” 1997, nr 6, s. 87–92.

²³⁰ Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy (dalej: LNB). Ganszyniec Ryszard, sygn. O/H nr 158, Sprawozdanie z działalności Zakładu Kultury Starożytnej UJK za rok 1938/1939, k. 71–73.

Katedrą historii sztuki czasów nowożytnych do 1922 roku kierował Jan Bołoz Antoniewicz²³¹, którego zastąpił jego uczeń Władysław Kozicki, kontynuujący zainteresowania swego mistrza sztuką włoską²³². Pierwszy jego wykład, powierzony mu w 1923 roku, dotyczył sztuki wczesnego renesansu we Włoszech. Historię sztuki wykładali też docenci: Mieczysław Treter w latach 1925–1927²³³, a następnie Mieczysław Gębarowicz od 1928/1929. W 1935 roku Gębarowicz otrzymał profesurę tytularną²³⁴. Był jednym z nielicznych historyków podejmujących też problemy z zakresu metodologii historii sztuki.

W 1919 roku powołano drugą katedrę sztuki nowożytnej, a jej kierownikiem został Władysław Podlacha (1875–1951)²³⁵. W przeciwieństwie do profesorów „konkurencyjnej” katedry skierował swe zainteresowania w stronę sztuki polskiej i wschodnioeuropejskiej. Stworzył własną szkołę historii sztuki (należeli do niej m.in. Ksawery Piwocki, Zbigniew Hornung, Władysław Terlecki, Jerzy Güttler)²³⁶. Dbał o zaplecze biblioteczne i wyposażenie pracowni w liczne fotografie dzieł sztuki. Był uważany za świetnego, choć nierzadko nieco szorstkiego i często nieobecnego pedagoga²³⁷.

W latach dwudziestych XX wieku zabiegano o stworzenie we Lwowie silnego ośrodka badań orientalistycznych, który miał być ogniskiem studiów z tego zakresu w związku ze szczególnym charakterem Lwowa, miasta zamieszkanego

²³¹ Por. W. Podlacha, *Jan Bołoz Antoniewicz 1858–1922*, „Prace Sekcji Historii Sztuki i Kultury”, t. 1, z. 1, Lwów 1924, s. 1–21.

²³² AAN w Warszawie. Akta osobowe – Kozicki Władysław B-12616; M. Gutowski, *Kozicki Władysław (1879–1936)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIV, Wrocław 1968–1969, s. 613–615.

²³³ „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1921, s. 58–59; Archiwum PAN w Warszawie. Spuścizna Mieczysława Tretera, III-137. Życiorys, k. 1; S. Łempicki, *Wspomnienia ossolińskie*, s. 58–60.

²³⁴ Por. m.in. AAN w Warszawie. Akta osobowe – Gębarowicz Mieczysław, B-11575, Pismo z 12 VI 1935 r. do MWRiO w sprawie zamianowania dr. M. Gębarowicza tytularnym profesorem UJK, k. 4–11; ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery osobiste Mieczysława Gębarowicza z lat 1912–1984, t. 1, rkps 17137 I; M. Gębarowicz, *Autobiografia. Jeden żywot w służbie nauki*, „Znak” 1982, nr 330, s. 416–442; S.S. Nicieja, *Mieczysław Gębarowicz*, „Kwartalnik Historyczny” 1985, nr 1, s. 205–210; Z. Wójcik, *Mieczysław Gębarowicz (1893–1984)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1986, R. 31, nr 1, s. 223–231; M. Matwijów, *Mieczysław Gębarowicz (1893–1984). Ostatni dyrektor lwowskiego Ossolineum*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1993, z. 2, s. 9–69.

²³⁵ Por. m.in. AAN w Warszawie. Akta osobowe – Podlacha Władysław, sygn. B-14059; AUW. Album Dwudziestolecia Uniwersytetu Wrocławskiego im. Bolesława Bieruta we Wrocławiu 1945–1965. Życiorys, k. 361–364; „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1921, s. 34; L. Kalinowski, *Podlacha Władysław (1875–1951)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXVII, Wrocław 1982, s. 113–115; Z. Hornung, *Władysław Podlacha 1875–1951* [w:] *Księga ku czci Władysława Podlacha* pod red. W. Floryana, Wrocław 1957, s. 7–27.

²³⁶ Por. K. Michałowski, *Wspomnienia*, s. 36–39.

²³⁷ J. Wrabec, *Profesor Zbigniew Hornung – lwowski historyk sztuki we Wrocławiu*, „Sobótka” 1997, nr 3–4, s. 254.

przez dość licznych przedstawicieli wschodnich narodów (Żydów, Ormian, Tatarów)²³⁸. Na Wydziale Humanistycznym UJK zostało zorganizowane w 1926 roku Studium Orientalistyczne – jedyne w Polsce. W jego skład weszły: studium biblijne i językoznawstwa porównawczego oraz katedry orientalistyczne: Bliższego Wschodu, Indii oraz Azji Środkowej i Wschodniej. Spośród wykładowców na wymienienie zasługują Andrzej Gawroński, Stefan Stasiak (indianiści), Władysław Kotwicz (mongolista), Zygmunt Smogorzewski (arabista). Wspomnianemu Kotwiczowi (1872–1944) powierzano prowadzenie wykładów na historii. Wygłosił w latach 1934–1937 prelekcje poświęcone dziejom Turków i Mongołów do XIII wieku, ludom koczowniczym Azji Środkowej i ich ekspansji na zachód. W 1936 roku dołączył do niego Jerzy Kuryłowicz (1895–1978) – kierownik katedry gramatyki porównawczej, który przez współczesnych językoznawców uważany jest za *największego językoznawcę polskiego i jednego z największych w ogóle, zaliczany do najbardziej wszechstronnych przedstawicieli indoeuropeistyki w świecie, o niezwykle rozległych horyzontach badawczych*²³⁹. Dla historyków wybrał temat „Ludy indoeuropejskie i ich wędrówki”²⁴⁰.

Badania orientalistów były bardzo popularne wśród historyków, którzy stanowili prawie połowę wszystkich studentów orientalistyki. Zwłaszcza w latach trzydziestych *daje się zauważyć specjalny duży udział w pracach Zakładu [Nauk Orientalistycznych – J.P.] studentów-historyków, którzy opracowując pewne zagadnienie z dziejów Polski i Ukrainy-Rusi korzystali ze wskazówek i rad kierownika Zakładu i biblioteki, bo – jak dalej pisał Marian Lewicki, sprawujący od 1936 roku funkcję starszego asystenta w katedrze filologii Dalekiego Wschodu – nie mogli pominąć roli inwazji m.in. mongolskiej, a później tatarskiej na dzieje danego państwa*²⁴¹.

W mniejszym stopniu zabiegano we Lwowie o rozwój studiów sławistycznych. Nie zamierzano konkurować z ośrodkiem krakowskim, który rezygnując ze starań o znaczących uczonych z zakresu orientalistyki (np. Władysława Kotwicza) – rozwijał badania z zakresu sławistyki²⁴². Rzadko więc czołowi przedstawiciele

²³⁸ T. Mańkowski, *Życie naukowe współczesnego Lwowa*, „Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój” 1934, t. XIX, s. 145; W. Kotwicz, *Studja orientalistyczne w Polsce*, „Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój” 1929, t. X, s. 323–331.

²³⁹ *Sprawozdania z Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego* 49(1994) Seria A – Dodatek 1, s. 105.

²⁴⁰ *Spis wykładów UJK na rok ak. 1936/37*, Lwów 1936, s. 49.

²⁴¹ Archiwum PAN-PAU w Krakowie. Spuścizna Mariana Lewickiego, sygn. K III-7, List do Sekcji Naukowej Miejscowego Komitetu Państwowego Uniwersytetu Lwowskiego z 26 X 1939 r., b.p.

²⁴² Archiwum PAN-PAU w Krakowie. Spuścizna Władysława Kotwicza, sygn. K III-19, t. 137, List do Władysława Kotwicza od dziekana Wydziału Filozoficznego UJK z 15 III 1922 r., b.p. W liście tym orientaliści lwowscy pod przewodnictwem dziekana WF UJK Kwietniewskiego zareagowali na złożoną Kotwiczowi przez WF UJ propozycję objęcia katedry orientalistyki pisząc m.in.: *Nie mamy najmniejszego zamiaru wchodzić w drogę Uniwersytetowi Krakowskiemu. Z uczonymi tamtejszymi łączą nas stosun-*

tej nauki przebywali we Lwowie dłuższy czas. Krótko (1919–1922) pozostawał we Lwowie profesor języka polskiego Henryk Ułaszyn (1874–1956)²⁴³. Tadeusz Lehr-Spławiński (1891–1965) był kierownikiem katedry filologii słowiańskiej przez siedem lat (1922–1929)²⁴⁴. Zastępujący go Witold Taszycki (1898–1979) sprawował tę funkcję do 1936 roku, by następnie objąć katedrę języka polskiego na UJK. W 1939 roku Taszycki otrzymał propozycję objęcia katedry języka polskiego na UJ. Przyjął ją z *wielką i szczerą radością*, bowiem zawsze pragnął stać się jego profesorem²⁴⁵, ale względy rodzinne nie pozwoliły mu tego marzenia spełnić. Do Lwowa przybył natomiast młody docent Zdzisław Stieber (1903–1980), wychowanek Uniwersytetu Jagiellońskiego, jednogłośnie wybrany w 1936 roku na kierownika katedry filologii słowiańskiej na UJK²⁴⁶.

Na Wydziale Humanistycznym UJK wykładali wybitni historycy literatury, m.in. Wilhelm Bruchnalski (1859–1938), Juliusz Kleiner (1886–1957) i Eugeniusz Kucharski (1880–1952), czyniąc ze Lwowa najważniejszy w Polsce ośrodek badań nad literaturą porozbiorową – zwłaszcza romantyczną. Największy wkład w wypromowanie wielu historyków literatury miał najstarszy spośród nich Wilhelm Bruchnalski, kierujący katedrą języka polskiego i literatury polskiej na Uniwersytecie Lwowskim od 1906 roku²⁴⁷. Członkiem tego bardzo popularnego wśród studentów seminarium był również Juliusz Kleiner – później najwybitniejszy znawca polskiego romantyzmu. Był on jednocześnie świetnym pedagogiem, a jego seminarzyści sami nazywali się „kleinerczykami”²⁴⁸. Eugeniusz Kucharski z kolei miał najrozleglejsze spośród nich zainteresowania naukowe. Badał literaturę polską od średniowiecza po współczesność, zajmował

ki bliskie i przyjazne właśnie dlatego jednak rozłożyliśmy prace w ten sposób, że Kraków ma stać się ogniskiem studiów slawistycznych, Lwów zaś orientalistycznych.

²⁴³ Archiwum PAN w Warszawie, III-162. Materiały Henryka Ułaszyna.

²⁴⁴ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej: Archiwum UJ). Spuścizna Tadeusza Lehra-Spławińskiego, sygn. DXLVI – 1; *Biogramy uczonych polskich*, cz. I: *Nauki społeczne*, z. 2, s. 303–308.

²⁴⁵ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Taszycki Witold, B-15211, List Witolda Taszyckiego do dziekana Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego z dnia 14 VI 1939 r., k. 5.

²⁴⁶ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Stieber Zdzisław, B-14885, List dziekana Wydziału Humanistycznego UJK do MWRiOP, Dep. IV Nauki i Szkół Wyższych, k. 35.

²⁴⁷ Por. m.in. ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery osobiste Wilhelma Bruchnalskiego z lat 1867–1938, rkps 14725/ III; DALO. Licznoje delo Bruchnalskiego Wilhelma, f. 26, op. 5, spr 164; J. Starnawski, *Wilhelm Bruchnalski (21 V 1859 – 6 XII 1938)* [w:] tegoż, *Sylwetki lwowskich*, s. 75–87; *Biogramy uczonych polskich*, cz. 1: *Nauki społeczne*, s. 158–162.

²⁴⁸ Archiwum UJ. Kleiner Juliusz, S III-246; *Juliusz Kleiner. Księga zbiorowa o życiu i działalności*, Lublin 1961; J. Starnawski, *Juliusz Kleiner (24 IV 1886 – 23 III 1957)* [w:] tegoż, *Sylwetki lwowskich*, s. 150–175; S. Skwarczyńska, *Kleiner Juliusz Edwin (1886–1957)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIII, Kraków 1967–1968, s. 580–583; H. Markiewicz, *Juliusz Kleiner (1886–1957)* [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Filologicznego* pod red. J. Michalika i W. Waleckiego, s. 343–353; W. Sawrycki, *Współtwórcy szkolnej polonistyki dwudziestolecia międzywojennego*. Kazimierz Wóycicki, Konstanty Wojciechowski, Juliusz Kleiner, Konrad Górski, Toruń 1984.

się także zagadnieniami teoretycznymi i metodologicznymi z zakresu historii literatury²⁴⁹.

Po 1918 roku dość długo nie była obsadzona katedra filologii ruskiej (nie ukraińskiej)²⁵⁰. Objął ją dopiero w 1925 roku Polak Jan Janów (1888–1952)²⁵¹. Nie spotkało się to z przychylnym przyjęciem ze strony studentów narodowości ukraińskiej, tym bardziej że wcześniej sprawował tę funkcję profesor Kyryło Studynskij (1868–1941), który stracił swe stanowisko odmówiwszy złożenia ślubowania na wierność i posłuszeństwo państwu polskiemu²⁵². Jeden ze studiujących Ukraińców wspominał, że on i jego koledzy częściej wybierali wykłady Tadeusza Lehra-Splawińskiego i Juliusz Kleintera niż Jana Janowa, najpierw docenta i zastępcę profesora na katedrze filologii ruskiej, a następnie profesora nadzwyczajnego (1927) i profesora zwyczajnego (1935)²⁵³. Zapewne nie wynikało to jedynie z pobudek naukowych, ale również politycznych. Ułaszyn przyczynę bojkotowania wykładów Janowa przez studentów narodowości ukraińskiej upatrywał w unikaniu przez niego w wykładach i licznych jego pracach terminu „ukraiński”²⁵⁴. Pomimo tego wykształcił on liczną grupę polskich i ukraińskich językoznawców²⁵⁵. Polscy językoznawcy uważali, że Janów utrzymywał tę katedrę na odpowiednim poziomie, również ze względu na rozległość podejmowanych przez niego tematów dotyczących nie tylko językoznawstwa, ale również historii piśmiennictwa staroruskiego, literatury polsko-ukraińskiej oraz ludoznawstwa i dziejów książki w XVI wieku²⁵⁶.

W latach 1930–1939 na Wydziale Humanistycznym funkcjonowały studia pedagogiczne, na których w różnych latach wykładali m.in.: dzieje oświaty

²⁴⁹ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Kucharski Eugeniusz, B-12777; A. Hutnikiewicz, *Kucharski Eugeniusz (1880–1952)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XVI, Wrocław 1971, s. 47–49; J. Starnawski, *Eugeniusz Kucharski (12 XII 1880 – 12 VIII 1952)* [w:] tegoż, *Sylwetki lwowskich*, s. 209–219; *Biogramy uczonych polskich*, cz. I: *Nauki społeczne*, s. 250–252.

²⁵⁰ Przed 1918 rokiem na Uniwersytecie Lwowskim były dwie katedry języka i literatury ruskiej. Po odzyskaniu niepodległości, w 1923 r., jedna z katedr została zlikwidowana, a druga była podporządkowana kierownikowi katedry filologii słowiańskiej; w 1925 roku została ona obsadzona przez Jana Janowa.

²⁵¹ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Janów Jan, sygn. B-12020; T. Ulewicz, *Janów Jan (1888–1952)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. X, Wrocław 1962–1964, s. 575–576; *Biogramy uczonych polskich*, cz. 1, s. 504–505.

²⁵² DALO. Licznoje delo Studinskowo Cyryla, f. 26, op. 5, spr. 1833, Orzeczenie Najwyższego Trybunału Administracyjnego w sprawie skargi Cyryla Studynskiego z dnia 14 XII 1931 r., k. 47 i n.

²⁵³ P. Kostruba, *Juliusz Kleiner (Ze wspomnień studenta Ukraińca)* [w:] *Juliusz Kleiner. Księga zbiorowa o życiu i działalności*, Lublin 1961, s. 183.

²⁵⁴ PAN w Warszawie. Materiały Henryka Ułaszyna III-162, t. 255, Pamiętnik, cz. II: Druga Rzeczpospolita, k. 193.

²⁵⁵ Por. S. Stępień, *Ukraińskie życie naukowe w Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Polska. Ukraina. Osadczuk* pod red. B. Berdychowskiej, O. Hnatiuk, Lublin 2007, s. 204.

²⁵⁶ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Janów Jan, sygn. B-12020. Opinia na temat J. Janowa z 1925 roku, k. 77.

i wychowania Stanisław Łempicki przy współpracy asystentów Antoniego Knota lub Łukasza Kurdybacy; szkolnictwo greckie w Egipcie – Franciszek Smolka; Ewa Maleczyńska prowadziła zajęcia z dydaktyki historii, a Mieczysław Gębarowicz z dziejów sztuki nowożytnej. Stanisław Łempicki był jedynym profesorem prowadzącym seminarium w ramach tych studiów.

Pisząc o lwowskim środowisku historycznym, nie sposób pominąć historyków pracujących na Wydziale Prawa, na którym dalej prym wiedli Władysław Abraham²⁵⁷, Oswald Balzer²⁵⁸ i Przemysław Dąbkowski (1877–1950)²⁵⁹ – *triumwirat uczonych* [i zarazem bliskich przyjaciół – J.P.], *którzy wspólnym wysiłkiem sprawili, iż reprezentowanemu przez nich ośrodkowi przypadła główna rola w polskiej nauce historycznoprawnej okresu międzywojennego*²⁶⁰. Wciąż szczególnym autorytetem spośród nich cieszył się Oswald Balzer, który wprawdzie ze względu na wiek i kłopoty ze zdrowiem nie był już tak aktywny naukowo i społecznie jak przed 1918 rokiem, ale nadal z jego głosem bardzo się liczone, wymawiając jego nazwisko z czcią i szacunkiem, podobnie jak Władysława Abrahama – historyka prawa kanonicznego. Najmłodszy z nich Dąbkowski, uczeń Balzera, nie był może już tak ceniony wśród studentów, ale posiadał w okresie międzywojennym znaczącą pozycję naukową w środowisku historycznoprawnym. Świadczy o tym powierzanie mu coraz znacześniejszych stanowisk. Od 1919 roku (z kilkumiesięczną przerwą) pełnił funkcję kierownika katedry dawnego prawa prywatnego polskiego. Bliskimi współpracownikami Dąbkowskiego byli Jan Adamus (1896–1962) i Karol Koranyi (1897–1964), których pomocy wręcz potrzebował od końca lat dwudziestych, kiedy ciągle przybywało mu nowych obowiązków²⁶¹. W 1926 roku, po śmierci Alfreda Halbana, dotychczasowego kierownika katedry prawa zachodnioeuropejskiego, Dąbkowski przejął jego wykłady i ćwiczenia. W końcu w 1933 roku, po śmierci Balzera, zaproponowano mu wykłady z historii ustroju Polski²⁶². Przyjął je, tworząc jedną katedrę historii prawa polskiego. Ćwiczenia z tego przedmiotu prowadził

²⁵⁷ Por. m.in. T. Silnicki, *Wstęp* [w:] W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962, s. 11–87; J. Pisulińska, *Władysław Abraham (1860–1941)* [w:] *Złota księga*, s. 309–320; M. Pyter, *Lwowska szkoła historii prawa kościelnego*, „Roczniki Teologiczne” 2002, t. XLIX, z. 4, s. 107–128.

²⁵⁸ Por. przypis 121.

²⁵⁹ L. Pauli, *W setną rocznicę urodzin Przemysława Dąbkowskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1978, t. 30, nr 2, s. 187–201; R. Nowacki, *Przemysław Dąbkowski (1877–1950) profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, Opole 2002; S. Ciara, *Przemysław Dąbkowski (1877–1950)* [w:] *Złota księga*, s. 483–494.

²⁶⁰ L. Pauli, *W setną rocznicę*, s. 200.

²⁶¹ DALO. Liczne doświadczenia Adamusa Jana, f. 26, op. 5, spr. 5, m.in. listy Przemysława Dąbkowskiego z 18 XII 1923 i 31 VII 1924 do dziekana Wydziału Prawa i Umiejętności Politycznych UJK we Lwowie.

²⁶² AAN w Warszawie. Akta osobowe – Dąbkowski Przemysław, sygn. B-11152, k. 147; R. Nowacki, *Przemysław Dąbkowski (1877–1950)*, s. 95, tenże, *Wybitni uczeni Kresów Wschodnich. Przemysław Dąbkowski (1877–1950)*, „Przegląd Wschodni” 2002, t. VIII, z. 2(30), s. 429.

wspólnie z asystentami: Zbigniewem Sochą, Janem Loho-Sobolewskim i Wojciechem Hejnoszem²⁶³.

Oswald Balzer, Władysław Abraham i Przemysław Dąbkowski zasługują na uwagę nie tylko ze względu na badania naukowe, ale duże zainteresowanie prowadzonymi przez nich wykładami i seminariami zarówno wśród studentów prawa, jak i historii. Wielu spośród ich uczniów obejmowało później katedry uniwersyteckie i niejeden z nich przyczynił się do rozwoju nie tylko dyscyplin będących przedmiotem badań promotorów, ale w ogóle historii (Adam Gerstmann, Edward Gintowt, Leon Halban, Piotr Kałwa, Karol Koranyi, Zdzisław Obertyński, Helena Polaczkówna, Jakub Sawicki, Tadeusz Silnicki, Zbigniew Socha, Michał Wyszynski)²⁶⁴.

W ramach Wydziału Prawa funkcjonowało od 1930 roku Studium Dyplomatyczne, które było nie tylko *jedyną w Polsce państwową instytucją, w której odbywało się zorganizowane w odrębną całość nauczanie zagadnień międzynarodowych, ale i [...] także ośrodkiem badań naukowych w tym zakresie*²⁶⁵. Programu Studium obejmował również przedmioty niewchodzące w skład studiów prawnych, które m.in. wykładali historycy: Stanisław Zakrzewski (historię polityki mocarstwowej Polski), Adam Szelągowski (historię dyplomacji) i Czesław Nanke (historię powszechną do wojny siedmioletniej i historię dyplomacji)²⁶⁶.

Historycy z zakładu historii gospodarczej nawiązali współpracę z zakładem ekonomii politycznej na Wydziale Prawa. Korzyści były obopólne. Wiedza z zakresu doktryn ekonomicznych czy metod statystycznych była niezbędna dla badaczy stosunków społeczno-gospodarczych, z kolei ekonomiści nawiązujący do założeń szkoły historycznej wykazywali się niejednokrotnie dużą erudycją i dobrą znajomością metod badań historycznych. Kierownikiem zakładu ekonomii społecznej był Stanisław Grabski (1871–1949), a jego wieloletnim asystentem Wincenty Styś (1903–1960).

Na Wydziale Teologicznym zajmowano się badaniami z zakresu historii Kościoła w Polsce i na Rusi oraz historii sztuki kościelnej²⁶⁷. Wykłady z historii Kościoła prowadzone były m.in. przez ks. Mieczysława Tarnawskiego (1886–1928). Badaczami interesującymi się tą problematyką byli również ks. Henryk Cichowski

²⁶³ DALO. Licznoje deło docenta Hejnosza Wojciecha, f. 26, op. 5, spr. 387, k. 1–3.

²⁶⁴ Por. J. Kodrębski, *Oswald Balzer i jego szkoła*, s. 51–65; M. Pyter, *Oswald Balzer*.

²⁶⁵ DALO. Otczeti diplomaticzeskowo studima za 1934/1935 uczebnyj god, f. 26, op. 6, spr. 1271, k. 10.

²⁶⁶ Por. m.in. L. Ehrlich, *Nowe studia uzupełniające na lwowskim Wydziale Prawa*, Warszawa 1930; A. Redzik, *Lwowska szkoła dyplomatyczna. Zarys historii Studium Dyplomatycznego przy Wydziale Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1930–1939)*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2006, t. 6, nr 5(33), s. 121–150.

²⁶⁷ Por. *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1933*, Lwów 1934; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu*.

(1892–1936), ks. Teofil Długosz (1887–1971), ks. Józef Umiński (1888–1954). Przez cały okres międzywojenny postacią mającą największy autorytet w kwestiach historycznokościelnych był jednakże Władysław Abraham.

Brakowało natomiast wybitnych indywidualności wykładających filozofię chrześcijańską. Ks. Kazimierz Wais (1865–1934) *nie wskazywał filozofii katolickiej nowych dróg, nie stworzył nowego systemu filozoficznego, ani nawet nie ulepszył już istniejącego, lecz zebrał skrzętnie to wszystko, co przekazała nam wielka tradycja średniowieczna*²⁶⁸, podobnie jak zastępujący go w latach 1929/1930 Jan Stepa (1892–1959). Prężnie zaś w ośrodku lwowskim rozwijała się historia religii, archeologia i filologia biblijna. Liczba publikacji z tego zakresu, zwłaszcza ich szeroki zakres tematyczny, zdaje się świadczyć o dominacji Lwowa w tych dziedzinach badań w Polsce. Przyczynili się do tego m.in. ks. Szczepan Szydelski (1872–1967), ks. Aleksy Kławek (1890–1969), ks. Piotr Stach (1886–1961), o. Atanazy Fic (1901–1943)²⁶⁹. Na uwagę zasługuje również katedra sztuki kościelnej kierowana przez ks. Władysława Żyłę (1877–1925). Jego wykłady, poświęcone powszechnej historii sztuki kościelnej oraz jej lokalnemu, lwowskiemu wymiarowi, cieszyły się sporym zainteresowaniem. Prowadził osobne wykłady i ćwiczenia dla studentów teologii i osobne dla wszystkich innych wydziałów. Po jego śmierci zajęcia te zostały przejęte przez znawcę i miłośnika sztuki starożytnej, Edmunda Bulandę.

Natomiast na Wydziale Lekarskim UJK dopiero w 1930 roku zostały wprowadzone pierwsze wykłady z historii medycyny; powierzono je Witoldowi Ziembickiemu (1874–1950). Cztery lata później został on kierownikiem nowo założonego zakładu historii medycyny, a w 1936 roku profesorem tytularnym²⁷⁰.

W 1933 roku Ministerstwo WRiOP, wprowadzając oszczędności finansowe w związku z kryzysem ekonomicznym, zlikwidowało niektóre katedry, m.in. historii sztuki, kierowaną przez Władysława Kozickiego²⁷¹. Po jego przejściu na emeryturę w 1934 roku wykłady z tego zakresu przejęła w 1936 roku docent Karolina Lanckorońska (1898–2002)²⁷². W 1933 roku zlikwidowano również katedrę Bliskiego Wschodu, która od śmierci jej kierownika Zygmunta Smogo-

²⁶⁸ J. Stepa, *Ś.p. ks. Kazimierz Wais jako filozof* [w:] *Ks. Kazimierz Wais jako człowiek i filozof (1865–1934)*, Lwów 1935.

²⁶⁹ M. Mikołajczyk, *Warszawski i lwowski ośrodek katolickiego religioznawstwa w Polsce międzywojennej*, Opole 1987, s. 59–121.

²⁷⁰ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Ziembicki Witold, B-15876, Życiorys, k. 1; Archiwum PAN w Warszawie. Spuścizna Witolda Ziembickiego, sygn. III-216, „Opis życia” z 7 I 1940 r., b.p.

²⁷¹ Wykład z historii sztuki renesansowej Kozicki prowadził jako prof. emerytowany jeszcze w r. ak. 1935/1936, w roku następnym zastąpiła go Karolina Lanckorońska.

²⁷² A. Małkiewicz, *Karolina Lanckorońska (1898–2002): w służbie narodowi* [w:] tegoż, *Z dziejów polskiej historii sztuki. Studia i szkice*, Kraków 2005, s. 149–156.

rzewskiego (1884–1931) nie była obsadzona, oraz katedrę filologii angielskiej kierowaną przez Władysława Tarnawskiego (1885–1951). Decydującym motywem redukcji tych właśnie katedr była chęć osłabienia na Uniwersytecie wpływów endecji. Władysław Kozicki, jak i Władysław Tarnawski byli bardzo zaangażowani politycznie, nie ukrywali swych sympatii proendekich, byli też ostrymi krytykami rządów sanacyjnych. Zamierzano również zlikwidować trzecią katedrę filologii klasycznej, ale o jej pozostaniu zadecydowała osoba kierownika – Ryszarda Ganszyńca, zwłaszcza jego zasługi w zakresie popularyzacji filologii klasycznej, na polu dydaktycznym i organizacyjnym²⁷³. Zlikwidowano natomiast niektóre katedry na Wydziale Prawa²⁷⁴.

Profesorowie UJK najczęściej narzekali na nadmiar obowiązków, choć zdarzały się utyskiwania na nie najlepszą sytuację materialną. W trudniejszej jednakże sytuacji majątkowej znajdowali się asystenci. Bez dodatkowych płatnych zajęć, a zwłaszcza stypendiów, trudno było im utrzymać siebie i swoje rodziny. Należy więc podkreślić zaangażowanie takich profesorów, jak Stanisław Zakrzewski, Oswald Balzer, Franciszek Bujak, posiadających szerokie kontakty, bardzo aktywnych w wyszukiwaniu pomocy dla swoich uczniów. Zwłaszcza Franciszek Bujak, jak pisał Stanisław Hoszowski, *z nadzwyczajnym zapalem, z dużym poświęceniem osobistym, z uporem iście chłopskim umiał [...] zdobyć środki finansowe*²⁷⁵.

Wymowny jest list z roku 1927 podpisany przez Jana Ptaśnika i Stanisława Zakrzewskiego do ówczesnego dyrektora Archiwum Akt Dawnych i Muzeum Historycznego we Lwowie, Aleksandra Czołowskiego, wiele mówiący o trudnościach napotykanym przez ówczesnych młodych naukowców. Prosząc o zatrudnienie w Muzeum docenta Kazimierza Hartleba konkludowali: *Dodajmy iż naszym zdaniem Dr Hartleb może dłużej na niem pracować, ponieważ obecnie warunki przyszłości docentów na Uniwersytetach i przechodzenie ich na katedry przedstawiają się zupełnie niepomyślnie*²⁷⁶. Docenci zasadniczo nie otrzymywali na Uniwersytecie żadnego wynagrodzenia, mieli jedynie prawo do bezpłatnego wykładania. Otrzymywali jedynie gratyfikacje za zleczone im ćwiczenia i wykłady. Niektórzy pracowali jednocześnie w szkołach średnich. Ich sytuacja skomplikowała się zwłaszcza pod koniec lat dwudziestych, kiedy to Ministerstwo WRiOP wycofało się z przyznawania docentom wykładającym na Uniwersytecie

²⁷³ Por. AAN w Warszawie. Akta osobowe – Kozicki Władysław B-12616, W sprawie katedry filologii klasycznej, k. 124.

²⁷⁴ Na Wydziale Prawa UJK zlikwidowano w 1933 roku katedry: prawa rzymskiego, historii prawa polskiego, ekonomii politycznej, prawa i postępowania sądowego karnego, ogólnego i polskiego nowożytnego prawa politycznego. W 1937 roku na UJK przywrócono katedrę filologii angielskiej W. Tarnawskiego, ekonomii politycznej S. Głębińskiego i historii prawa polskiego P. Dąbkowskiego.

²⁷⁵ Archiwum PAN-PAU w Krakowie. Spuścizna Stanisława Hoszowskiego, K III, 49, j. 31, Materiały twórczości naukowej, Wspomnienia o Franciszku Bujaku, b.p.

²⁷⁶ Biblioteka PAN-PAU w Krakowie, Dział Rękopisów. List J. Ptaśnika i S. Zakrzewskiego do A. Czołowskiego z 27 I 1927 r., rkps 9682.

zniżek godzin w szkole, motywując to w sposób następujący: *w zasadzie bowiem nauczyciel szkoły średniej nie ma z tytułu swego charakteru docenta prawa do żadnych ulg w wypełnianiu swych obowiązków służbowych w szkole średniej. Ministerstwo zaś udzielając w interesie nauki tych ulg w indywidualnych wypadkach nie może być krępowane w swej swobodnej decyzji*²⁷⁷.

Młodym pracownikom nauki trudno było awansować, świadczy o tym chociażby fakt, że żaden z wyżej wymienionych docentów wykładających historię na UJK nie doczekał się katedry na macierzystej uczelni. Pewnym zadośćuczynieniem miało być przyznawanie im od 1928 roku godności profesora tytularnego. Mógł on być nadany docentom wykładającym na danym uniwersytecie przez co najmniej pięć lat i mającym znaczący dorobek naukowy. Oprócz prestiżu nie dawało to żadnych korzyści, np. odpowiedniego wynagrodzenia. Do 1939 roku na UJK profesorami tytularnymi zostało zaledwie pięciu historyków: Kazimierz Hartleb (1929), Olgierd Górka (1934), Czesław Nanke (1938), a tuż przed wybuchem wojny – Karol Maleczyński i Stefan Ingłot.

Bywało, że młodszy historycy, mimo niemałych osiągnięć naukowych, nadal pełnili obowiązki asystentów. Od 1924 do 1939 roku na UJK pracował jako asystent w katedrze prawa zachodnioeuropejskiego Karol Koranyi. Nie awansował po uzyskaniu w 1931 roku habilitacji, mimo bardzo dobrych o nim opinii. Przemysław Dąbkowski np. doceniał zaangażowanie asystenta w działalność naukową i dydaktyczną. Zwracano również uwagę na jego kontakty z zagranicą. Ogłaszając rozprawy w zagranicznych czasopismach podnosił, jak pisano, prestiż nauki polskiej u obcych²⁷⁸. Brak perspektyw powodował więc, że zdolni studenci, a nierzadko i początkujący badacze rezygnowali z kariery naukowej i wybierali np. lepiej płatną posadę nauczycielską.

Drogę do awansu zamykano licznie studiującym na wydziale kobietom. Uniwersytet we Lwowie nie różnił się pod tym względem od innych polskich uczelni. Wprawdzie we Lwowie nie czyniono kobietom tak *spektakularnych przeszkód w dopuszczaniu do regularnych studiów, jak w Krakowie*²⁷⁹, ale ich kariera naukowa najczęściej zatrzymywała się na stanowisku *sil pomocniczych*. Jedyne trzy kobiety: Łucja Charewiczowa (historia), Karolina Lanckorońska (historia sztuki) i Stefania Strzelbicka-Skwarczyńska (filologia polska) zostały dopuszczone na Wydziale Humanistycznym UJK do habilitacji²⁸⁰. Wielu profesorów Wydziału otwarcie optowało za ograniczeniem czy wręcz zakazem mianowania kobiet docentami i profesorami Uniwersytetu. Świadczy o tym chociażby odrzucenie wniosku o dopuszczenie

²⁷⁷ DALO. Licznoje delo profesora Smolki Franciszka, f. 26, op. 5, spr. 1761, k. 119.

²⁷⁸ Archiw Lwiwśkocho Nacionalnoho Uniwersytetu imeni Iwana Franka (dalej: ALNUiF), f. 88. Karol Koranyi, k. 22–25.

²⁷⁹ J. Dybiec, *Wartości uniwersalne w Uniwersytecie Lwowskim*, „Studia i Materiały z Dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego”, t. V, Wrocław 2004, s. 39.

²⁸⁰ J. Suchmiel, *Działalność naukowa kobiet*, s. 194 i n.

Heleny Polackówny do habilitacji. Jej mistrz Oswald Balzer skomentował to w sposób następujący: *Oczywiście nie mogło się to stać z powodów rzeczowo-naukowych, weszły tu w grę inne pobudki, z którymi nie kryli się niektórzy członkowie – nastroje antyfeministyczne na tym polu*²⁸¹. Ostatecznie Helena Polackówna habilitowała się w 1930 roku na Uniwersytecie Poznańskim.

Lwów był społecznością wielokulturową. Przeważali Polacy, stanowiący ok. 50%. Pozostali mieszkańcy to przede wszystkim Żydzi (31,9%) i Ukraińcy (16%) oraz inne mniejszości narodowe. Inteligencja ukraińska w wyniku konfliktu polsko-ukraińskiego znalazła się w trudnej sytuacji. Przedstawiciele tej narodowości nie byli zatrudniani w polskich instytucjach naukowych bez złożenia przysięgi lojalności wobec państwa polskiego. Dodatkowo senaty Uniwersytetu i Politechniki w 1919 roku przyjęły uchwały o przyjmowaniu na studia wyłącznie młodzież mającą obywatelstwo polskie, która odbyła służbę wojskową w armii polskiej lub nie została do tej armii przyjęta. Jeszcze przed wojną elita działaczy ukraińskich zaczęła zabiegać o powołanie ukraińskiej wyższej uczelni. Wielu też z nich nie wyobrażało sobie innej jej lokalizacji niż Lwów. Władze polskie, nie godząc się na to, jak i wcześniej na prowadzenie kursów uniwersyteckich w języku ukraińskim przez Towarzystwo Wykładów Naukowych im. Petra Mohyły, a później w Instytucie Stauropigialnym, spowodowały Ukraińców do utworzenia we Lwowie tajnego uniwersytetu²⁸². Powołano go w 1921 roku, z trzema wydziałami: filozoficznym, prawniczym i medycznym. Studiowało na nich 101 studentów. Pierwszym rektorem został historyk literatury Wasyl Szczurat, dziekanem Wydziału Filozoficznego historyk Myron Korduba. Wykładali na nim zaś m.in. Bohdan Barwiński, Iwan Bryk, Fiłaret Kolessa, Iarion Swenciński, Kyryło Studynski, Iwan Krypiakewycz. Ten ostatni, wykładający historię państwa ukraińskiego XVII–XVIII wieku oraz ukraińską historiografię, wspominał, że w jego zajęciach odbywających się w salach Towarzystwa „Proswita” uczestniczyło 20–30 studentów. Najaktywniejszymi z nich byli m.in. Marcejan Smiszko i Illja Baran (Wytanowycz)²⁸³, którzy następnie kontynuowali studia na UJK, broniąc prace doktorskie pod kierunkiem polskich

²⁸¹ Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu nr 148/43. Cyt. za: S. Ciara, *Helena Polackówna (1881–1942) – historyk, kustosz Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie* [w:] *Znani i nieznani*, Kielce 2009, s. 60.

²⁸² Por. m.in. P. W. Łazeczko, *Z istoriji stworennja ta dijalnosti ukrajinskoho tajemnoho uniwersytetu u Lwowi (1921–1925 rr.)*, „Ukrajinskiy Istorycznyj Żurnał” 1994, nr 6, s. 64–71; R. Jadczyk, *Polsko-ukraiński spór o charakter uniwersytetu lwowskiego w latach 1900–1922* [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa* pod red. W. Rezmera, Z. Karpusa, E. Wiszki, Toruń 1997, s. 421–430; W. Mudryj, *Zmahannja za ukrajinski*; K. Szmyd, *Z dziejów Narodowego (Tajnego) Uniwersytetu Ukraińskiego we Lwowie (1919–1926)* [w:] *Polska i jej wschodni sąsiedzi*, t. 5 pod red. A. Andrusiewicza, Rzeszów 2004, s. 134–153.

²⁸³ I. Krypiakewycz, *Spohady*, s. 118.

profesorów. Ostatecznie bowiem w 1925 roku tajny uniwersytet został zamknięty. Jego likwidacja była spowodowana polskimi represjami wobec kadry profesorskiej i studentów, ale i nieuznawaniem dyplomów tajnych szkół przez władze polskie. Coraz więcej Ukraińców zaczęło więc studiować w innych miastach polskich czy zagranicznych oraz zapisywać się w samym Lwowie na UJK, Politechnikę czy następnie Grekokatolicką Akademię Teologiczną²⁸⁴. Ostatnia z wymienionych uczelni, powstała 22 lutego 1928 r. we Lwowie, stała się w okresie międzywojennym *poważną placówką badań ukrajoznawczych, nie tylko w dziedzinie teologii, ale także literatury, historii Ukrainy, historii sztuki, językoznawstwa, archeologii, a nawet antropologii*. Wykładali na niej m.in. Mykoła Czubyatj, Ilarion Swiencićkyj, Josafat Skrućen²⁸⁵.

Na Uniwersytecie Jana Kazimierza było zatrudnionych zaledwie kilku historyków narodowości ukraińskiej. Trzech z ich pełniło funkcję adiunkta (I. Swiencićkyj, Iwan Starczuk²⁸⁶ i wspomniany wyżej Marcjan Smiszko²⁸⁷), a jeden otrzymał stanowisko zastępcy asystenta w katedrze historii społeczno-gospodarczej (Iwan Szewczuk)²⁸⁸. Wiele lat o katedrę starał się Swiencićkyj, który jeszcze w 1913 roku otrzymał veniam legendi z historii literatur słowiańskich ze szczególnym uwzględnieniem południowych i wschodnich Słowian. W 1932 roku, czyli dwadzieścia lat później, prosił Stanisława Zakrzewskiego o pomoc w powołaniu dla niego katedry porównawczej literatury wschodnich i południowych Słowian²⁸⁹.

Ukraińcy (identycznie jak Polacy) byli zobowiązani do złożenia ślubowania na wierność i posłuszeństwo państwu polskiemu. Nie wszyscy chcieli to uczynić, co miało niekiedy dramatyczne konsekwencje, zwłaszcza dla zatrudnionych na Uniwersytecie przed 1918 rokiem. Problemy finansowe uczonych narodowości ukraińskiej, kłopoty ze znalezieniem innego zatrudnienia, trudności w otrzymaniu emerytury były też często wynikiem niechęci i obaw Polaków wobec mniejszości ukraińskiej we Lwowie.

Wśród wykładowców na Wydziale Humanistycznym, w tym na historii, nie spotykamy również wykładowców narodowości żydowskiej, co w jakiejś mierze było wynikiem niewielkiego po 1918 roku zainteresowania wśród Ży-

²⁸⁴ P.W. Łazeczko, *Z istoriji stworennja*, s. 64–71; R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Kraków 1989, s. 289–290; S. Stępień, *Ukraińskie życie*, s. 185–190.

²⁸⁵ S. Stępień, *Kształtowanie się warstwy inteligencji w warunkach braku własnego państwa. Ukraińska inteligencja w Rzeczypospolitej polskiej w latach 1918–1939*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2006, t. LXVI, s. 123 i n.

²⁸⁶ DALO. Licznoje deło asystenta Starczuka Jana, f. 26, op. 5, spr. 1802, k. 1–21.

²⁸⁷ DALO. Licznoje deło Smiszko Marcjana, f. 26, op. 5, spr. 1758, Ocena działalności M. Śmiszki jako asystenta w Zakładzie Prehistorii, k. 43.

²⁸⁸ DALO. Licznoje deło asystenta Szewczuka Jana, f. 26, op. 5, spr. 2101, k. 1.

²⁸⁹ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 7, Listy do różnych osób, litera S, lata 1896–1935, sygn. 7349/II, List Ilariona Swiencyckiego do Stanisława Zakrzewskiego z dnia 17 X 1932 r., k. 417.

dów naukami humanistycznymi, w tym historią. Preferowali oni zawody bardziej praktyczne. Jednocześnie przykład Mojżesza Schorra pokazuje, że powodów tej nieobecności można też szukać w negatywnym nastawieniu polskiej profesury wobec obcych²⁹⁰.

Schorr związany był z Uniwersytetem Lwowskim prawie dwadzieścia pięć lat²⁹¹. Od kwietnia 1910 roku był docentem języków semickich i historii staro-semickiego Wschodu, w 1916 roku został profesorem nadzwyczajnym. W pierwszych latach niepodległości odszedł od tematyki żydowskiej, koncentrując się na asyriologii. Jeszcze w roku akademickim 1919/1920 zaproponował wykład poświęcony kulturze Izraela na tle dziejów Wschodu, ale w latach następnych nie powracał już do tych tematów. Zajęcia przez niego prowadzone nie cieszyły się zbytnim zainteresowaniem. Odwoływał wykłady z powodu małej liczby słuchaczy lub nieodpowiedniego przygotowania do nich studentów. Doświadczenia ówczesnych polskich orientalistów dowodzą, że rzeczywiście liczba studentów wybierających przedmioty orientalne we Lwowie była niewielka w porównaniu z Uniwersytetem Warszawskim. Fakt ten mógł wpłynąć na decyzję Schorra o wyjeździe ze Lwowa. Jednakże w większym stopniu, jak się wydaje, zaważały na tym kłopoty z otrzymaniem profesury zwyczajnej. Według relacji Henryka Ułaszyna, uczestnika Rady Wydziału Filozoficznego UJK, 8 kwietnia 1921 r., większość głosujących opowiedziała się przeciwko wnioskowi komisji historycznej w sprawie mianowania Schorra profesorem zwyczajnym. Ułaszyn, bardzo negatywnie ustosunkowany do większości profesury lwowskiej z powodu jej endeckich przekonań, skomentował tę decyzję słowami sugerującymi jej nienaukowy aspekt. Pisał m.in.: *Widzę w tem naruszenie praw konstytucji naszej, zabezpieczającej prawa i do piastowania katedr uniwersyteckich przez wszystkich obywateli polskich bez względu na ich wyznanie i narodowość, a więc tym bardziej takiego obywatela, jakim jest prof. Schorr, który poza znakomitą działalnością naukową, pismami swymi niemieckimi, [...] działał na pożytek Państwa Polskiego broniąc jego dobrego imienia; wreszcie widzę w tem zamach na dobre imię tolerancji polskiej [...], naruszono zasadę sprawiedliwości w ogóle i obiektywności naukowej w szczególności oraz postępowanie na szkodę zarówno nauki jak i uniwersytetu lwowskiego, jak wreszcie imienia polskiego*²⁹².

²⁹⁰ Por. D. Grinberg, *Fenomen historiografii żydowskiej w II Rzeczypospolitej*, „Studia Judaica” 1998, nr 1, s. 18–32; A. Eisenbach, *Historiografia żydowska w Polsce w okresie międzywojennym* [w:] *Środowiska historyczne*, cz. II, Warszawa 1987, s. 235–291.

²⁹¹ DALO. Licznoje delo profesora Schorra Mojżesza, f. 26, op. 5, spr. 1721; *Prof. Mojżesz Schorr. Materiały z sesji naukowej. Kraków 16 XI 1993* pod red. K. Pilarczyka, Kraków 1995; W. Wierzbieniec, *Mojżesz Schorr (1874–1941)* [w:] *Złota księga*, s. 399–420.

²⁹² Archiwum PAN w Warszawie. Materiały Henryka Ułaszyna, sygn. III-162, t. 255, Pamiętnik, cz. II, Druga Rzeczpospolita, k. 203.

Podobną opinię wyraził już po II wojnie światowej Olgierd Górka. *Ze względów rasistowskich – pisał – M. Schorr mimo poparcia bardziej liberalnie myślących profesorów, napotkał się z takimi trudnościami, że zrażony przeszedł na teren pracy rabinackiej i zainteresowań raczej judaistycznych*²⁹³.

Schorr wyjechał z Lwowa w grudniu 1923 roku, kiedy powierzono mu funkcję rabina pozaokręgowego gminy warszawskiej. Początkowo Rada Wydziału Filozoficznego UJK jednomyślnie zgodziła się na udzielenie mu bezpłatnego urlopu dziekańskiego na II i III trymestr roku akademickiego 1923/1924. Ostatecznie Schorr pożegnał się z UJK w 1926 roku, informując dziekana Wydziału Filozoficznego o zatwierdzeniu przez Uniwersytet Warszawski jego habilitacji. Świadczy to, jak ważna była dla niego praca naukowa i że to jej przede wszystkim zamierzał poświęcić swe siły²⁹⁴.

Pisząc o Uniwersytecie, nie sposób pominąć licznych stowarzyszeń studenckich, w które angażowali się również studenci historii. W latach trzydziestych istniało ich już około pięćdziesięciu o charakterze pomocowym, ideowo-wychowawczym, kulturalno-towarzyskim oraz naukowym. Najstarszym spośród tych ostatnich była Czytelnia Akademicka utworzona na Uniwersytecie Lwowskim w 1867 roku w celu *rozbudzania i rozwijania zainteresowań naukowych wśród młodzieży akademickiej*, a działali w niej tak wybitni przyszli naukowcy, jak np. Oswald Balzer, Wilhelm Bruchnalski, Przemysław Dąbkowski, Ludwik Finkel, Juliusz Kleiner, Ludwik Kolankowski, Stefan Mękarski, Kazimierz Tyszkowski²⁹⁵. Należeli oni także w różnych latach, najpierw jako studenci, a niekiedy z nich później jako pracownicy Uniwersytetu, do Akademickiego Koła Historycznego Uczniów Uniwersytetu Lwowskiego. Koło było kontynuacją historycznych i historyczno-literackich „rozpraw czwartkowych” organizowanych przez Czytelnię Akademicką. Ostatecznie koło to oderwało się od czytelnicy w 1921 roku, przyjmując rok później nazwę Akademickie Koło Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie²⁹⁶. Kuratorem koła historyków w okresie międzywojennym był m.in. Teofil Emil Modelski.

Innymi stowarzyszeniami przyczyniającymi się do rozwoju badań historycznych były: Akademickie Koło Historii Politycznej Studentów UJK (kurator Stanisław Zakrzewski), Koło Historyczno-Prawne Studentów UJK (Przemysław Dąbkowski), Koło Historyków Sztuki Studentów UJK (Władysław Podlacha),

²⁹³ Archiwum PAU-PAN w Krakowie. Spuścizna Mariana Lewickiego, sygn. K III-7, k. 3. List Olgierda Górki do Mariana Lewickiego z 19 XII 1953 r.

²⁹⁴ DALO. Licznoje delo profesora Schorra Mojzesza, f. 26, op. 5, spr. 1721, List Mojzesza Schorra z 4 XII 1917, k. 80.

²⁹⁵ *Sprawozdanie Czytelni Akademickiej we Lwowie za okres 1914–1923; Sprawozdanie Komitetu urządzającego Zjazd byłych członków Czytelni Akademickiej*, Lwów 1924.

²⁹⁶ K. Góra-Szkaradek, *Rola Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w życiu umysłowym uczelni i miasta (1878–1939)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1994, nr 1–2, s. 87–95.

Koło Historyków Społeczno-Gospodarczych Studentów UJK (Franciszek Bujak), Koło Filologiczne Studentów UJK (Stanisław Witkowski).

Swoje towarzystwa zawodowe posiadali również profesorowie i asystenci szkół wyższych we Lwowie. Historycy należeli m.in. do powstałego w 1920 roku Związku Profesorów Najwyższych Uczelni Rzeczypospolitej Polskiej we Lwowie, ale byli w nim mało aktywni. Skupiał on wszystkich czynnych profesorów trzech uczelni lwowskich (Uniwersytetu Lwowskiego, Politechniki Lwowskiej i Akademii Medycyny Weterynaryjnej). Celem Związku były *ochrona i rozwój kultury duchowej narodu, popieranie interesów nauki i sztuki, ochrona i troska o zabezpieczenie potrzeb najwyższych zakładów naukowych, troska o zapewnienie profesorom odpowiedniego ich zawodowi stanowiska w społeczeństwie, ochrona ich interesów materialnych i gospodarczych tudzież praw obywatelskich*²⁹⁷. Historycy byli też mało widoczni w Stowarzyszeniu Asystentów Uniwersytetu Jana Kazimierza i Akademii Medycyny Weterynaryjnej, działającym w latach 1912–1939. Stowarzyszenie miało osobny „Fundusz dla popierania prac naukowych członków”. Powołana komisja, składająca się z grona profesorów, wybierała jedną pracę z każdego wydziału. Do konkursu nie mogły być zgłaszane rozprawy magisterskie, doktorskie i habilitacje. Przyznawano też zasiłki, o które mogli się ubiegać wszyscy członkowie tego stowarzyszenia.

Oceniając studia historyczne we Lwowie, należy podkreślić, że wprawdzie pod względem liczby studentów nie ustępowało ono pozostałym polskim uniwersytetom, ale biorąc pod uwagę ilość katedr, sytuacja przedstawiała się gorzej. Więcej ich miały nie tylko takie ośrodki, jak Kraków czy Warszawa, ale także o wiele mniejsze, jak np. Wilno. Brakowało przede wszystkim katedry historii powszechnej. W pewnym tylko stopniu lukę tę zapełniali Adam Szelągowski i Jan Ptaśnik, kładący w wykładach uniwersyteckich i w swoich badaniach duży nacisk na dzieje powszechne. Brakowało natomiast specjalistów z zakresu historii najnowszej; potrzeba utworzenia odpowiedniej katedry była czasami podnoszona w lwowskim środowisku, ale dostrzegano ogromne trudności w znalezieniu odpowiedniego kandydata na jej kierownika. Zagadnienia z dziejów współczesnych były poruszane m.in. przez Adama Szelągowskiego i Wacława Lipińskiego.

Lwów nie mógł także konkurować z Warszawą i Krakowem o miano polskiego centrum badań nad starożytnością. Kierownik katedry historii starożytnej Konstanty Chyliński nie opublikował w okresie piastowania tego stanowiska żadnej liczącej się pracy naukowej.

W największym stopniu o poziomie studiów historycznych we Lwowie decydowali uczeni koncentrujący się w swoich badaniach nad poszczególnymi subdyscyplinami tej dziedziny wiedzy. Wprawdzie w życiu Franciszka Bujaka

²⁹⁷ DALO. Dęło o rehistracji sojuza profesorow wyzszych uczebnych zawiedeny w Lwowie, f. 1, op. 54, spr. 1632, k. 5.

i Jana Ptaśnika, bo o nich głównie mowa, okres lwowski nie należał do najważniejszych w ich biografii twórczej, ale był ogromnie ważny w działalności dydaktycznej. Szczególnie dzięki Bujakowi i jego uczniom Lwów stał się jednym z cenionych w Europie ośrodków badań nad historią społeczną i gospodarczą.

We Lwowie w okresie międzywojennym oprócz Uniwersytetu funkcjonowały: Politechnika, Akademia Medycyny Weterynaryjnej oraz niewielka, jedno-wydziałowa Wyższa Szkoła Handlu Zagranicznego, później Akademia Handlu Zagranicznego²⁹⁸. Ze względu na charakter tych uczelni zaledwie kilku uczonych zajmujących się badaniem przeszłości znalazło na nich zatrudnienie. Wspomnieć należy wykładowców w Szkole Politechnicznej we Lwowie (od 1921 roku Politechnice Lwowskiej), znanych w środowisku lwowskim historyków sztuki i architektury: Jana Sasa-Zubrzyckiego, Mariana Osińskiego, Ignacego Drexlera, Tadeusza Broniewskiego, Michała Kowalczyka; historyka przemysłu Zygmunta Przyrembla i Stefana Pawlika wykładowcę historii gospodarczą wsi.

Prawdziwym centrum – kuźnicą kadr nie tylko dla Lwowa, ale i dla całej Polski był jednak Uniwersytet. Absolwenci historii znajdowali głównie zatrudnienie w szkołach, bibliotekach naukowych, archiwach i muzeach. W ten sposób Uniwersytet wpływał na kulturę historyczną Lwowa, głównie, rzecz jasna, polskich mieszkańców tego miasta.

2. Zakład Narodowy im. Ossolińskich i inne biblioteki naukowe

Miejszem szczególnym dla nauki historycznej we Lwowie w latach 1918–1939 był nadal Zakład Narodowy im. Ossolińskich²⁹⁹. Zadania stawiane przed nim w XIX wieku realizowano w następnym stuleciu. W latach dwudziestych

²⁹⁸ Por. *Wyższe uczelnie polskie na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej*, Londyn 1989; Z. Popławski, *Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945*, Wrocław 1992; A. Redzik, *Szkic z dziejów szkolnictwa wyższego we Lwowie*, „Niepodległość i Pamięć” 2006, nr 24, s. 93–109.

²⁹⁹ Por. m.in. M. Gębarowicz, K. Tyszkowski, *Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich we Lwowie*, Lwów 1926; A. Fischer, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Zarys dziejów*, Lwów 1927; F. Pajęczkowski, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich w ostatnim dwudziestolecu (1928–1948)*, Wrocław 1948; *Zakład imienia Ossolińskich 1827–1956. W dziesięciolecie działalności we Wrocławiu*, Wrocław 1956; *Ossolineum. Księga pamiątkowa w 150-lecie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* pod red. B. Olszewicza, Wrocław 1967; J. Trzynadłowski, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1817–1976. Zarys dziejów*, Wrocław 1967; W. Jankowerny, J. Okopień, *Zawsze pod kopułą. 150 lat Ossolineum*, Warszawa 1970; M. Gałyga, *Status Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w okresie zaborów i w latach międzywojennych*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1992, z. 1, s. 21–44; M. Matwijów, *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946*, Warszawa 2003.

XX w. pojawiły się wprawdzie projekty ukierunkowania prowadzonych w nim badań wyłącznie w stronę Słowiańszczyzny i Europy Wschodniej, ale pomimo poparcia ze strony ówczesnych autorytetów naukowych, przedsięwzięcie to nie zostało zrealizowane³⁰⁰.

Przez cały okres międzywojenny dyrektorem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich był Ludwik Bernacki, historyk literatury, *doskonały teatrolog*, *wytrawny edytor*, posiadający od 1919 roku habilitację z zakresu historii bibliografii³⁰¹. Objął to stanowisko ze względu na dorobek naukowy, talent organizacyjny, *energię, rzutkość, i wielką kulturę*³⁰². Ważne było także duże zaangażowanie Bernackiego w życie naukowe Lwowa³⁰³. Już na początku jego pracy w Ossolineum na stanowisku skryptora literackiego, jak wspominał Stanisław Wasylewski, *Biblioteka jakby odmłodziła w ciągu kilku miesięcy, zaczęła się ruszać energicznie i – śpiewać*. Zarażał swoim wigorem, nowymi pomysłami, ale jednocześnie *był mistrzem w zrażaniu sobie ludzi stosując do nich manierę wytwornej impertynencji [...]. Szczególnie obawiał się ludzi, którzy kroili na pewną indywidualność*³⁰⁴. Rzeczywiście wśród jego najbliższych współpracowników brakowało wybitnych uczonych; Tadeusz Czapelski (sekretarz naukowy w latach 1926–1930), Władysław Tadeusz Wisłocki (od 1920 kustosz działu druków), Adam Fischer (w latach 1920–1924 zastępca kustosa), Kazimierz Tyszkowski (od 1924 kustosz i kierownik Oddziału Rękopisów) nadrabiali zdolnościami organizacyjnymi. W okresie międzywojennym liczba pracowników naukowych (włącznie ze stypendystami) nie przekraczała siedemnastu osób. Przez cały ten czas narzekano na brak rąk do pracy i kłopoty finansowe, co miało przede wszystkim konsekwencje w liczbie katalogowanych druków.

Do największych zasług Bernackiego w okresie międzywojennym można zaliczyć usprawnienie działalności biblioteki, uporządkowanie zbiorów przekazanych przez osoby prywatne (m.in. zbioru Pawlikowskich), wznowienie wydawania „Przewodnika Bibliograficznego”, nawiązanie stosunków z zagranicznymi instytu-

³⁰⁰ Zamierzano m.in. skompletować zbiory dotyczące wspomnianej tematyki, stworzyć pismo i organizować odpowiednie wykłady dla szerszej publiczności oraz myślano o utworzeniu Instytutu Badań nad Słowiańszczyzną i Wschodem Europy; ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Materiały dotyczące Zakładu Narodowego im. Ossolińskich 1882–1939, sygn. 17051/II, Zebranie naukowe pracowników Ossolineum, k. 16.

³⁰¹ F. Pajęczkowski, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich w ostatnim dwudziestolecu (1928–1948)*, Wrocław 1948, s. 5.

³⁰² H. Barycz, *Rozwój historii oświaty, wychowania i kultury w Polsce*, Kraków 1949, s. 67.

³⁰³ Por. ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Ludwika Bernackiego, t. 35, Prace naukowe i literackie, rkps 7062/II, k. 257; W. Olszewicz, *Ludwik Bernacki (1882–1939)*, „Roczniki Biblioteczne” 1963, R. VII, s. 177–189; K. Korzon, *Ludwik Bernacki – bibliolog i edytor*, Wrocław 1974.

³⁰⁴ S. Wasylewski, *Pod kopułą lwowskiego Ossolineum*, Wrocław 1958, s. 134 i n.

cjami w celu wymiany publikacji³⁰⁵. Współcześni podkreślają również jego zasługi w gromadzeniu zbiorów oraz w uaktywnieniu działalności wydawnictwa³⁰⁶.

Biblioteka ZNiO składająca się z pięciu oddziałów: pracowni naukowej, wypożyczalni, biura katalogowego, biura czasopism i oddziału starych druków XV i XVI wieku oraz oddziału rękopisów, była najważniejszą częścią Zakładu. Ta *narodowa instytucja naukowa, dostępna dla wszystkich pragnących z niej korzystać w celach naukowych* była głównie otwarta dla profesorów, docentów, wykładowców, sił pomocniczych szkół wyższych oraz nauczycieli szkół średnich i powszechnych³⁰⁷. Największą grupę zarówno wśród pracujących na różnych stanowiskach, jak również korzystających z Biblioteki stanowiły osoby posiadające wykształcenie historyczne oraz miłośnicy i popularyzatorzy historii. *Biblioteka – jak wspominał Stefan Ingłot – miała swoich stałych bywalców, dla których była często miejscem spotkań i ciekawych rozmów. Pamiętam sędziwego romanistę Edwarda Porębowicza, filologa klasycznego Stanisława Witkowskiego, z historyków dostojnego Stanisława Zakrzewskiego, długobrodego, z rosyjska zaciągającego Konstantyna Chylińskiego*³⁰⁸. Pracownicy Uniwersytetu najczęściej wypożyczali książki z Biblioteki, oni też najdłużej je przetrzymywali. Niewielu było takich, jak Oswald Balzer, oddający książki zawsze w terminie. W 1932 roku kontrola przeprowadzona w Ossolineum wykazała, że *profesorowie, docenci, asystenci [...] mieli wypożyczone ogółem 170 dzieł. PP. Prof. Chyliński, Romer, Starzyński i Zakrzewski nie reagowali na listy z zapytaniem czy dzieł pożyczonych potrzebują, nie ma więc nadziei, by książki te wróciły do Biblioteki*³⁰⁹. Zdarzało się, że wracały one na swoje miejsce dopiero po śmierci wypożyczających³¹⁰.

Biblioteka Ossolineum należała do największych w Polsce; pod względem liczby książek polskich mogła z nią rywalizować jedynie Biblioteka Jagiellońska. Ossolineum miało również bogaty zbiór czasopism oraz map (w 1939 roku – 3077 egzemplarzy kartografików), co stawiało je *w rzędzie najbogatszych pośród ówczesnych księżnic polskich*³¹¹. Podkreślano przede wszystkim zasługi działalności Biura Wymiany skoncentrowanego na pozyskiwaniu publikacji, zwłaszcza z zagranicy. Dzięki wymianie stworzono bardzo dobrze zaopatrzone

³⁰⁵ A. Fischer, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich*, s. 74.

³⁰⁶ Por. M. Gałyga, *Status Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, s. 21–44.

³⁰⁷ *Regulamin Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie (Lwów 15 luty 1927)* [w:] W. Bruchnański, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich ustawy, przywileje i rzeczy jego dotyczące*, Lwów 1928, s. 677.

³⁰⁸ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Relacje pracowników Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, sygn. 17174/II, Rozmowa z profesorem Stefanem Ingłotem z 18 XII 1987 r., k. 25.

³⁰⁹ Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy (dalej: LNB), Dział Rękopisów. Sprawozdanie z czynności Zakładu, f. 54, op. 5, spr. 61, k. 197.

³¹⁰ S. Wasylewski, *Pod kopułą lwowskiego Ossolineum*, Wrocław 1958, s. 102 i n.

³¹¹ R. Wytyczak, *Zbiory kartograficzne Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie przed 1939 r.*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1994, 49A, s. 22.

dział slawistyczny, bogaty szczególnie w książki rosyjskie. Korzystali z niego historycy z całej Polski³¹².

Stan zainteresowania publikacjami identyczny jak przed I wojną światową osiągnięto w drugiej połowie lat dwudziestych (ok. 15 tys. osób wypożyczających i korzystających z książek w pracowni naukowej). Trudności lokalowe i finansowe nie pozwalały jednak na sukcesywny rozwój tej instytucji zgodnie z oczekiwaniami jej pracowników.

Biblioteka była dla historyków przede wszystkim miejscem pracy naukowej. Również zatrudnieni w niej w większości nie ograniczali się do wypełniania obowiązków bibliotecznych, ale wykorzystując dostępne zbiory, zajmowali się konkretnymi tematami naukowymi. Najbardziej twórczymi pracownikami Ossolineum byli: Władysław Tadeusz Wisłocki (autor wydawnictw bibliograficznych i publikacji dotyczących zagadnień słowiańskich XIX wieku), Kazimierz Tyszkowski (znawca stosunków polsko-rosyjskich w XVI–XVII w.), Jan Bronisław Richter (bibliotekarz w latach 1924–1929, prowadził czytelnię naukową, autor prac z zakresu historii literatury), Stefan Inglot (bibliotekarz od 1924 roku, znawca dziejów społeczno-gospodarczych) oraz Janina Kelles-Krauz (bibliotekarka, kierowniczka wypożyczalni, autorka m.in. książki *Opieka nad małoletnimi sierotami w projektach do „Kodeksu Stanisława Augusta”*, Lwów 1927)³¹³. Z młodszych pracowników Ossolineum, rozpoczynających karierę naukową, warto wymienić Tadeusza Lutmana, Franciszka Pajączkowskiego, Karola Maleczyńskiego, Mariana Jakóbca. Bardzo często zaczęli oni karierę w Ossolineum jeszcze jako studenci, by pozostać tam kolejne lata.

W skład Zakładu Narodowego im. Ossolińskich wchodziło Muzeum im. Lubomirskich, które ucierpiało w czasie walk o Lwów: *granaty ukraińskie nadwyrężyły bowiem jego mury a gruz i pył z rumowiska wpłynął ujemnie na obiekty*, dobrze rozwijało się w okresie późniejszym. W latach trzydziestych XX wieku jego zbiory archeologiczno-historyczne liczyły prawie cztery tysiące obiektów. Muzeum miało również bogaty zbiór graficzny, fotograficzny, a zwłaszcza numizmatyczny i falerystyczny (ordery, odznaczenia, odznaki, pierścienie patriotyczne)³¹⁴.

W 1919 roku posadę kustosa Muzeum objął historyk sztuki Mieczysław Treter, który wcześniej przez wiele lat pracował tam jako skryptor. Był odpowiednim człowiekiem na tym stanowisku, zajmował się głównie historią sztuki, estetyką, muzeologią i krytyką artystyczną, podobnie jak jego następcy – Władysław Żyła (1923–1924) i Mieczysław Gębarowicz (1924–1940). Wszyscy

³¹² LNB, Dział Rękopisów. Sprawozdanie z czynności Zakładu, f. 54, op. 5, spr. 61, k. 609.

³¹³ LNB, Dział Rękopisów. Sprawozdanie z czynności Zakładu za lata 1928–1929, f. 54, op. 1, spr. 60, k. 600–603.

³¹⁴ G. Sukiennik, *Zbiór monet, medali i odznaczeń Gabinetu Numizmatyczno-Sfragistycznego Biblioteki ZNiO*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1995, 50A, s. 22.

byli aktywni naukowo. Zwłaszcza prace Gębarowicza z zakresu historii sztuki średniowiecznej były bardzo wysoko cenione w środowisku naukowym³¹⁵. Młodszyimi historykami sztuki, pracownikami Muzeum, będącymi na początku kariery naukowej, byli Helena Blumówna i Ksawery Piwocki.

Wyodrębnioną częścią Zakładu była Biblioteka im. Gwalberta Pawlikowskiego. Została ona włączona do Ossolineum jako wieczysty depozyt rodziny w 1921 roku. Pod koniec lat trzydziestych liczyła ponad 20 tys. druków. Z powodu ciągłych trudności finansowych, braku wykwalifikowanych pracowników, odpowiedniego lokalu bardzo powoli postępowała inwentaryzacja Biblioteki. Dopiero w 1937 roku została ona przeniesiona do nowego, zaadaptowanego dla niej pomieszczenia.

W ramach Zakładu funkcjonowało wydawnictwo zajmujące się publikacją dzieł naukowych, beletrystycznych i podręczników szkolnych, które w okresie międzywojennym *stało się jedną z największych i najlepszych firm wydawniczych w Polsce*³¹⁶. To dzięki dochodom zeń płynącym Ossolineum było instytucją *samowystarczalną*³¹⁷. Wydawnictwo to publikowało także rozprawy pracowników Biblioteki i Muzeum, w tym takich historyków, jak: Karol Badecki, Ludwik Bernacki, Mieczysław Gębarowicz, Stanisław Lempicki, Tadeusz Mańkowski, Jan Ptaśnik.

Ossolineum podejmowało różne inicjatywy na polu naukowym, kulturalnym i oświatowym. Współpracując z licznymi polskimi i zagranicznymi towarzystwami naukowymi, nierzadko organizowało lub współorganizowało konferencje, zjazdy naukowe, wystawy. W 1937 roku została m.in. urządzona wystawa *Lwowska nauka historyczna*, z okazji 50-lecia Polskiego Towarzystwa Historycznego i Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza. Pokazano na niej dorobek naukowy historyków lwowskich XIX i początku XX wieku.

Ciekawym przedsięwzięciem, które jednak nie spotkało się z pełną aprobatą pracowników, było stworzenie w kilku pomieszczeniach Ossolineum w 1930 roku Muzeum Zasłużonych Polek. Inicjatorką jego powołania i główną organizatorką była Maria Bruchnalska (1869–1944), autorka *Cichych bohaterek*, ukazujących rolę kobiet w powstaniu styczniowym. W Muzeum zostały wystawione zachowane listy, pamiątki, przedmioty z tamtych czasów. Żona profesora Uniwersytetu Wilhelma Bruchnalskiego, przystępując do organizowania Muzeum, żaliła się, że *męski zespół Biblioteki ani dyrektor, ani kustosze nie doceniali inicjatywy, podśmiechiwali się i nie okazywali naukowej pomocy*³¹⁸.

³¹⁵ M. Matwijów, *Mieczysław Gębarowicz (1893–1984). Ostatni dyrektor lwowskiego Ossolineum*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1993, z. 2, s. 16 i n.

³¹⁶ W. Kocyba-Kamińska, *Oficyna Ossolińska*, s. 158.

³¹⁷ Tamże, s. 44.

³¹⁸ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Ossolineum we Lwowie. Raport Janiny Kelles-Krauz, sygn. 5519/I, k. 72; por. L. Michalska-Bracha, *Między pamięcią*, s. 328 i n.

Ossolineum pozostało ważnym ogniwem w rozwoju naukowym wielu pracowników. Dla niektórych wstępem do kariery uniwersyteckiej było stypendium Ossolińskiego przyznawane studentom literatury, języka polskiego i historii polskiej. Otrzymali je m.in.: Stanisław Łempicki, Adam Fischer, Juliusz Kleiner, Czesław Nanke, Stefan Vrtel-Wierczyński, Edward Dubanowicz, Władysław Podlacha, Tadeusz Mańkowski, Kazimierz Tyszkowski. Stypendyści zasilali następnie kadre naukową Zakładu³¹⁹.

W związku z jubileuszem stulecia istnienia Zakładu w 1927 i 1928 roku przygotowano pierwszy i drugi „Rocznik Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich” zawierający rozprawy i przyczynki aktualnych pracowników. Zamierzano w ten sposób *wskrzesić dzieło zaniechane*, czyli wydawanie czasopisma naukowego Biblioteki Ossolińskich. Niedostatek środków finansowych nie pozwolił na jego kontynuację.

Brak z kolei wystarczających funduszy na zakup i konserwację zbiorów bibliotecznych i muzealnych zmobilizował ówczesne środowisko Biblioteki do powołania w 1926 roku Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum³²⁰. Jego członkowie dokonywali zakupów rzadkich i cennych druków, rękopisów czy muzealiów. Zachęcano również do bezpłatnego przekazywania ich Bibliotece. Darczyńcami byli chociażby: Oswald Balzer, Franciszek Bujak, Ludwik Ćwikliński, Ludwik Kolankowski. Ze składek członków Towarzystwa opłacano również opracowywanie, katalogowanie, inwentaryzowanie i powielanie zbiorów³²¹.

W działalność Towarzystwa było zaangażowanych wielu historyków. Zasiadali oni w jego zarządzie. Obowiązki skarbnika i sekretarza pełnił niezastąpiony kustosz Ossolineum Kazimierz Tyszkowski, faktycznie kierujący Towarzystwem, które pod koniec okresu międzywojennego liczyło już 350 członków³²². Cenną inicjatywą podjętą przez niego było pozyskiwanie od wszystkich członków Towarzystwa odbitek ich prac drukowanych. Akcja ta, trwająca w latach 1932–1939, miała niemały wpływ na pomnożenie zbiorów Biblioteki³²³.

Często odwiedzanymi przez historyków bibliotekami lwowskimi były też: Biblioteka Uniwersytetu im. Jana Kazimierza, Biblioteka Fundacji Wiktora hr.

³¹⁹ Zatrudnianie stypendystów nie było jedyną formą pomocy organizowanej przez Ossolineum. Jak podaje Wiesława Kocyba-Kamińska, m.in. w 1935 r. ustanowiono stypendium im. Henryka Sienkiewicza dla niezamożnych studentów, udzielano także pomocy finansowej młodzieży szkół średnich, handlowych i powszechnych oraz finansowano publikacje naukowe: W. Kocyba-Kamińska, *Oficyna ossolińska*, s. 25–31.

³²⁰ J. Albin, *Działalność Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum w latach 1926–1939*, „Roczniki Biblioteczne” 1974, R. XVIII, z. 1–2, s. 383–406; „Sprawozdania Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum” za lata 1928–1929; 1929–1932, 1933–1934; 1935, 1936, 1937, 1938.

³²¹ *Sprawozdanie Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum za rok 1938*, s. 4; LNB, Dział Rękopisów. Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, Apx. Occ. 61–64; P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski*, s. 131–135.

³²² *Sprawozdanie Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum za rok 1938*, s. 4.

³²³ P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski*, s. 131–135.

Baworowskiego i Biblioteka Ordynacji hr. Dzieduszyckich. Pierwsza z nich w okresie międzywojennym znacznie powiększyła swój zbiór, dzięki wprowadzeniu w 1919 roku ustawy o egzemplarzu obowiązkowym druków. W okresie międzywojennym Biblioteka Uniwersytecka mogła się pochwalić dość bogatymi zbiorami książek i czasopism zagranicznych oraz wszelkich druków publikowanych w południowo-wschodnich województwach. Zgromadziła również bogaty zbiór monet i medali.

Kierowali nią historycy Bolesław Mańkowski (1912–1921)³²⁴ i Rudolf Kotula (1921–1939)³²⁵. Bibliotekarzami byli: Franciszek Smolka, Stefan Mękarski, Anna Jędrzejowska, Eustachy Gaberle i Marian Des Loges; adiunktem w Bibliotece Uniwersyteckiej był Paweł Rybicki. Oprócz wypełniania przypisanych im obowiązków prowadzili samodzielne badania naukowe. Przedmiotem ich zainteresowania były przede wszystkim dzieje literatury, książki, czasopiśmiennictwa. Prawie wszyscy mieli stopień doktora.

Studenci historii UJK najczęściej wykorzystywali księgozbiory kompletowane przy poszczególnych seminariach, tym bardziej że było to zalecane przez kierowników katedr. Powstawały one dzięki kolejnym rocznikom czytelników wpłacających odpowiednią kwotę na zakup książek. Mogli z nich korzystać wyłącznie członkowie seminarium. Największymi zbiorami książek o tematyce historycznej mogły się poszczycić biblioteki Instytutu (Zakładu) Archeologii Klasycznej oraz Instytutu (Zakładu) Historii Sztuki Nowożytnej. Studenci często korzystali również z księgozbiorów znajdujących się przy Seminarium Historii Oświaty i Szkolnictwa, Seminarium Historii Polski, Seminarium Historii Powszechnej Średniowiecznej oraz Seminarium Historii Społecznej i Gospodarczej. Szczególnie to ostatnie, prowadzone przez Franciszka Bujaka, miało liczny i wartościowy zbiór książek, map i fachowych czasopism. Zbiory te odegrały zapewne niemałą rolę w przygotowaniu prac z zakresu historii społeczno-gospodarczej³²⁶.

W 1922 roku powierzono Rudolfowi Kotuli uporządkowanie Biblioteki Ordynacji hr. Dzieduszyckich, która ówczesnie liczyła prawie 50 tys. tomów. Działalność biblioteki po pierwszej wojnie zamarła. W 1925 roku, chcąc ożywić działalność placówki chlubiącej się cennymi starymi drukami i rękopisami, powołano stałego bibliotekarza – Mariana Des Logesa (1898–1957). Sprawował tę funkcję do 1930 roku. O stanowisko dla Logesa zabiegał sam Kotula, obciążony

³²⁴ Por. K. Szmyd, *Twórcy nauk o wychowaniu w środowisku akademickim Lwowa (1860–1939)*, Rzeszów 2003, s. 143–151.

³²⁵ Rudolf Kotula jednocześnie kierował Biblioteką Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie. Por. K. Korzon, *Rudolf Kotula – dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie (1923–1939)*, „Roczniki Biblioteczne” 1977, R. XXI, z. 3–4, s. 801–847; S. Korajska, *Kotula Rudolf (1923–1940)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIV, Wrocław 1968–1969, s. 503–504.

³²⁶ Biblioteka PAU-PAN w Krakowie. Materiały do biografii członków Ligi Narodowej, rkps 7785, t. 1, k. 344.

zbyt wieloma obowiązkami³²⁷, a jego protegowany znalazł dość dobrze księgozbiór, pomagał mu bowiem wcześniej jako wolontariusz w inwentaryzowaniu.

Kotula w większym stopniu zaangażował się natomiast w pracę na rzecz innej lwowskiej biblioteki – Baworowskich. Za jego kierownictwa w latach międzywojennych jej zasób został znacznie powiększony. Z nabytków zasługuje na uwagę prawie kompletny zbiór afiszów teatralnych z lat 1845–1908, podstawowe źródło do historii teatru lwowskiego. Książnica ta była z roku na rok coraz popularniejsza, np. w latach 1925/1926 korzystało z niej już ponad 2500 osób³²⁸. Praca Rudolfa Kotuli w Bibliotece zaowocowała również opublikowaniem przez niego m.in. *Katalogu inkunabułów Biblioteki Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie* (Lwów 1932), przychylnie przyjętego przez recenzentów³²⁹. Przy porządkowaniu zbiorów pomagali mu Anna Jędrzejowska, Władysław Bandura oraz Stefania Żurowska i Eleonora Żdżańska.

Na uwagę zasługuje również Biblioteka Miejska, powstała w 1917 roku, ale przez długie lata, z powodu braku pomieszczenia mogącego pomieścić zbiór liczący ok. 8000 dzieł, znajdująca się pod opieką Archiwum Miejskiego. Dopiero w 1938 roku umieszczono książki w osobnym budynku. Podstawą jej księgozbioru były darowizny lwowskiego mecenasa kultury i zarazem inicjatora powołania biblioteki – Tadeusza Rutowskiego, następnie Polskiej Akademii Umiejętności, Lwowskiego Towarzystwa Naukowego i Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Później Biblioteka powiększyła swój zbiór m.in. dzięki przekazaniu bogatego księgozbioru przez żonę zmarłego w 1930 r. Jana Ptaśnika³³⁰. Większość prac, broszur i druków ulotnych odnosiła się do Lwowa. Co roku korzystało z nich ok. 400 osób.

Historycy uczęszczali również do bibliotek wyposażonych w zbiory o charakterze specjalistycznym: np. Biblioteki Wojskowej Dowództwa Okręgu Korpusu VI, gromadzącej przede wszystkim książki o treści wojskowej, czy bibliotek istniejących przy poszczególnych polskich towarzystwach naukowych we Lwowie (m.in. Biblioteki Polskiego Towarzystwa Filologicznego, Polskiego Towarzystwa Heraldycznego, Sekcji Dydaktycznej Oddziału Lwowskiego Polskiego Towarzystwa Historycznego, Towarzystwa Miłośników Książki, Towarzystwa

³²⁷ M. Des Loges, *Biblioteka Ordynacji hr. Dzieduszyckich* [w:] *Publiczne biblioteki lwowskie. Zarys dziejów* pod red. L. Bernackiego, Lwów 1926, s. 53–55.

³²⁸ J. Szocki, *Księgozbiór Wiktora Baworowskiego – lwowskiego kolekcjonera i fundatora biblioteki* [w:] *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura* pod red. H.W. Żalińskiego i K. Karolczaka, Kraków 1998, s. 454; A. Doleczek, *Dzieje siedziby Biblioteki Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, z. 3, s. 25–31.

³²⁹ Zob. A. Kawecka [rec.], *Kotula Rudolf: Katalog inkunabułów Biblioteki Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie, Lwów 1932*, „Przegląd Biblioteczny” 1933, R. VII, z. 2–3, s. 85–91.

³³⁰ K. Badecki, *Biblioteka Publiczna miasta Lwowa z powodu uroczystego jej otwarcia w dwudziestolecie obrony Lwowa w dniu 21 listopada 1938 r.*, Lwów 1939.

Miłośników Przeszłości Lwowa, Naukowego Towarzystwa im. T. Szewczenki). Na uwagę zasługuje zwłaszcza Biblioteka Lwowskiego Oddziału PTH, zbierająca wszelkie książki nadesłane do redakcji „Kwartalnika Historycznego”. Biblioteka ta, tak jak i wszystkie pozostałe we Lwowie, była wyposażona dość dobrze w publikacje dotyczące historii Polski. Brakowało natomiast biblioteki stricte historycznej, kompletującej prace z zakresu historii powszechnej. Ubolewał nad tym chociażby Franciszek Bujak, wysuwając pomysł utworzenia takiej biblioteki przy Polskim Towarzystwie Historycznym³³¹. Historyk ten, jako prezes PTH, wspólnie z Ossolineum i Towarzystwem Naukowym w 1937 roku podjął też inicjatywę gromadzenia, ochrony i ewidencji materiałów dotyczących przeszłości Galicji w okresie autonomicznym³³².

Wielu historyków posiadało także imponujące księgozbiory prywatne. Najbogatszy miał Aleksander Czołowski – jego zbiory liczyły w 1939 roku 15 tys. tomów. Duże zbiory mieli też Ludwik Bernacki, Franciszek Ksawery Biesiadec ki, Eugeniusz Barwiński³³³.

Historycy ukraińscy korzystali przede wszystkim z Biblioteki Naukowego Towarzystwa im. T. Szewczenki. Gromadziła ona przede wszystkim druki ukraińskie, a w 1934 roku otrzymała prawo do egzemplarza obowiązkowego. W okresie międzywojennym dysponowała bardzo bogatym zbiorem prac dotyczących zagadnień ukraińskich z XIX i XX wieku. Biblioteką kierowali Iwan Kreweckij i Wołodymyr Doroszenko.

Spośród ukraińskich bibliotek na uwagę zasługują również Biblioteka Bazyliańców mieszcząca rękopisy słowiańskie i ruskie, przede wszystkim zaś archiwalia galicyjskich monasterów bazyliańskich, Biblioteka Rusko-Narodowego Instytutu „Narodnego Domu” zawierająca m.in. archiwalia dotyczące halicko-ruskiej historii i literatury XIX w.³³⁴ oraz Biblioteka Ukraińskiego Bohosłowskiego Naukowego Towarzystwa, licząca ponad 10 tys. tomów odnoszących się do dziejów Cerkwi.

Lwowska społeczność żydowska, w porównaniu z ukraińską, nie miała aż tak wielu księżnic. W okresie międzywojennym nadal wprawdzie funkcjonowała Biblioteka Żydowskiej Gminy Wyznaniowej licząca w latach trzydziestych ponad 16 tys. książek³³⁵, ale nie spełniała ona pokładanych w niej oczekiwań³³⁶. Majer

³³¹ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 1, Listy od różnych osób, litery A–B, lata 1896–1935, sygn. 7343/II, List Franciszka Bujaka do Stanisława Zakrzewskiego z dnia 1 IV 1932 r., k. 350.

³³² Por. P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski*, s. 165 i n.

³³³ *Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej. Informator* pod red. B. Bieńkowskiej, Poznań 1998, s. 302–377.

³³⁴ J. Janczak, *Biblioteka „Narodnego Domu” we Lwowie*, „Przegląd Biblioteczny” 1935, R. IX, z. 2, s. 110–113.

³³⁵ *Biblioteki na wschodnich ziemiach*, s. 302–377.

³³⁶ M. Bałaban, *Nauka żydowska w Polsce Odrodzonej oraz Judaici polscy za granicami Państwa*, „Głos Gminy Żydowskiej” 1938, s. 280.

Bałaban już w 1922 roku pisał: *Lecz na ogół jest biblioteka na wpół umarłą instytucją, nie pod względem czytelników – gdyż ci garną się do niej tłumnie, ale pod względem kompletowania zbiorów*³³⁷. Przez wiele lat nie przywiązywano wagi do jej zbiorów rękopiśmiennych, dopiero w 1925 roku, dzięki ówczesnemu komisarzowi Zarządu Gminy Maurycemu Allerhandowi zaczęto je porządkować. Kustoszem biblioteki w tym czasie był Jehuda Kolm.

3. Archiwa

Duże znaczenie dla historyków lwowskich miały miejscowe archiwa. Oswald Balzer, kierujący jednym z najważniejszych archiwów lwowskich – Archiwum Ziemskim³³⁸ zatrudniał w nim głównie swoich najzdolniejszych seminarzystów, chcąc im w ten sposób pomóc w przygotowaniu się do przyszłej pracy naukowej. Mieli oni do dyspozycji m.in. bogaty zbiór obejmujący akta grodzkie i ziemskie województw ruskiego i bełzkiego, dokumenty, księgi i fascykuly gmin miejskich i wiejskich oraz galicyjskie metryki gruntowe. Aplikantura w archiwum *miała to być szkoła młodych ludzi, którym udostępniono poznanie i zgłębienie bezcennego materiału historycznego i prawno-historycznego, aby w związku z jednocześnie odbywanymi studiami uniwersyteckimi przygotować ich do szerszej działalności profesorskiej na katedrach uniwersyteckich. Dzięki takiemu postawieniu kwestii archiwum wydało w ciągu lat szereg poważnych pracowników naukowych, z których niektórzy zajęli z czasem wybitne stanowiska naukowe i społeczne*³³⁹. Kustoszami tego najstarszego i, jak się wydaje, najważniejszego z lwowskich archiwów³⁴⁰ byli Antoni Prochaska i Przemysław Dąbkowski, aplikantami zaś m.in.: Wojciech Hejnosz, Karol Koranyi, Helena Polaczówna, Władysław Semkowicz, Karol Maleczyński³⁴¹. Szczególnie bliski Balzerowi był Antoni Prochaska (1852–1930)³⁴² związany z Archiwum Ziemskim ponad pięćdziesiąt lat: *To właśnie Ar-*

³³⁷ Za: B. Michniak, *Biblioteki żydowskie w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Biuletyn ŻIH” 1998, nr 3, s. 37.

³³⁸ Wcześniej nazywało się ono Archiwum Krajowe Aktów Grodzkich i Ziemskich – zwane potocznie od siedziby w dawnym klasztorze Bernardynów Archiwum Bernardyńskim; nazwę Archiwum Ziemskie przyjęło w 1919 roku.

³³⁹ Za: S. Ciara, *Oswald Balzer jako dyrektor Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie*, „Przegląd Humanistyczny” 1999, nr 2/3, s. 149.

³⁴⁰ T. Mańkowski, *Życie naukowe współczesnego Lwowa*, „Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój” 1934, t. XIX, s. 136; por. I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006.

³⁴¹ R. Nowacki, *Oswald Balzer*, s. 196; S. Ciara, *Oswald Balzer*, s. 147–151.

³⁴² Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lwovi (dalej: CDIAUL). Prochaska Antoni, f. 139, op. 1, spr. 35; DALO. Licznoje deło Prochaski Antoniego, f. 26, op. 7, spr. 808.

chiwum ziemskie – jak pisał jego przełożony – *uczynił ośrodkiem swojej pracy naukowej, tutaj, także poza godzinami obowiązkowymi, śpieszył, żeby jak najwięcej czasu poświęcić umiłowanej pracy*³⁴³.

Archiwum Państwowe z kolei, w którym po śmierci Balzera w 1933 roku znalazły się również materiały Archiwum Ziemskiego, także było dogodnym miejscem do prowadzenia indywidualnych badań naukowych. Gromadzono w nim dokumenty urzędowe wszystkich działów administracji państwowej oraz wszelkie materiały dotyczące dziejów najnowszych z zakresu historii społeczno-gospodarczej oraz państwa i prawa. Jego wieloletni dyrektor (od 1913 roku) Eugeniusz Barwiński (1874–1947)³⁴⁴, sam posiadający doktorat z zakresu historii, prowadzący badania nad okresem panowania Zygmunta III oraz stosunkami polsko-mołdawskimi w XVI i XVII wieku, narzekał, że brakowało pracowników, dla których archiwum byłoby celem samym w sobie. On sam za takich uważał Kazimierza Tyszkowskiego, Feliksa Pohoreckiego i Michała Mendysa. Szczególnie ten ostatni, pracujący w Archiwum od 1919 roku, był według Barwińskiego *jednym z najzdolniejszych, najwytrawniejszych, najgruntowniejszych współpracowników*³⁴⁵. Dyrektor Archiwum bardzo cenił Mendysa za *wyjatkowe wprost zdolności organizacyjne, szczególną pomysłowość w rozwiązywaniu najzawilszych trudności, nadzwyczajną gruntowność w badaniu każdej kwestii i umiejętność wprowadzenia podjętych zamiarów w czyn*³⁴⁶. Jednakże dla większości pracowników praca w Archiwum była tylko jednym z etapów w ich karierze naukowej czy urzędniczej. Bardzo często po zdobyciu stopnia doktora nauk humanistycznych czy habilitacji znajdowali lepiej płatne stanowiska. Wspomniany Michał Mendys, mimo pokładanych w nim nadziei, w 1928 roku – już jako doktor – zatrudnił się w Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego na stanowisko urzędnika, K. Tyszkowski – w Ossolineum, S. Łempicki został profesorem UJK, S. Zajączkowski zaś w 1932 roku został profesorem Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Archiwistom brakowało często czasu na indywidualną pracę naukową. Świadomy tego E. Barwiński starał się pomagać początkującym badaczom, informując ich chociażby o znajdujących się w archiwum zbiorach³⁴⁷.

W Archiwum Miasta Lwowa – *najstarszej kulturalnej instytucji lwowskiej*³⁴⁸ – spotykali się zwłaszcza miłośnicy przeszłości tegoż miasta. Byli nimi

³⁴³ O. Balzer, *Pamięci Antoniego Prochaski*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1930, s. 115.

³⁴⁴ A. Kamiński, *Eugeniusz Barwiński historyk, bibliotekarz i archiwista*, „Archeion” 1959, R. XXX, s. 95–121.

³⁴⁵ CDIAUL. Archiwum Państwowe we Lwowie, f. 776, op. 1, spr. 101, Wykaz etatów ustalonych na okres 1928/1929 dla Archiwum Państwowe we Lwowie, k. 12.

³⁴⁶ CDIAUL. Archiwum Państwowe we Lwowie, f. 776, op. 1, spr. 97, Materiały dotyczące zatrudnienia w Archiwum, k. 6.

³⁴⁷ H. Wereszycki, *Historyk sam o sobie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1986, nr 3–4, s. 647.

³⁴⁸ K. Badecki, *Lwowskie zbiory naukowe i muzealne*, Lwów 1932, s. 10.

też kierownicy tej instytucji – dwie silne osobowości, Aleksander Czołowski (dyrektor) i Karol Badecki (od 1920 roku wicedyrektor). Bardzo często dochodziło między nimi do ostrych konfliktów. Podłożem największego z nich był referat wygłoszony przez Badeckiego na posiedzeniu naukowym lwowskiego Oddziału PTH 30 czerwca 1933 r., poświęcony przeszłości i przyszłości Archiwum. Został on potraktowany przez Czołowskiego jako *tendencyjna, złośliwa* krytyka jego działalności w tejże instytucji³⁴⁹. Po stronie Badeckiego opowiedzieli się m.in. Eugeniusz Barwiński i Franciszek Bujak. Zgadzała się z zarzutami złej organizacji i inwentaryzacji zbiorów Archiwum, m.in. z opinią Badeckiego, że *Archiwum XIX i XX w. nie jest dostępne badaczom, ponieważ materiały z tych czasów są złożone w piwnicy, oraz że zasada „mam wszystko w głowie” nie może być zasadą archiwisty*³⁵⁰.

Pierwszy z antagonistów, jak pisałam wyżej, był znawcą dziejów Lwowa, interesował się historią wojskowości i sztuki, natomiast Badecki zajmował się dziejami ludwisarstwa we Lwowie, następnie rozszerzył swoje zainteresowania naukowe na historię literatury, z której zrobił habilitację w 1937 roku na UJK, by rok później rozszerzyć ją na tejsze uczelnię na archiwistykę i bibliografię. Obaj ci historycy mieli również inne priorytety zawodowe. Badecki *był archiwistą nie tylko z wykształcenia, ale także i zamiłowania, a swe zainteresowania w tej dziedzinie rozwijał w trakcie studiów zagranicznych w archiwum Brna i Wiednia*³⁵¹. Czołowski miał za to wielkie zasługi w dziedzinie muzealnictwa i organizacji placówek kulturalnych. Dzięki jego zabiegom powstało Muzeum Historyczne m. Lwowa i Galeria Narodowa m. Lwowa.

Pracownicy archiwum, podobnie jak w innych placówkach tego typu, publikowali prace naukowe, korzystając ze znajdujących się w nim materiałów. Koncentrowali się na tematyce lwowskiej. Stanisław Rachwał ogłosił drukiem m.in. broszurkę *Kopiec Unii Lubelskiej we Lwowie 1869–1919* (1919), zaś uczeń Lempickiego – Józef Skoczek, pracujący tam na stanowisku asystenta, wydał bardzo dobrze przyjętą pracę: *Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu* (1939).

Archiwum Miejskie od połowy lat dwudziestych było coraz popularniejsze wśród studentów historii i osób przygotowujących prace doktorskie. W ciągu roku odwiedzało je ponad pięćset osób. Zbiory powiększono m.in. dzięki darom prywatnym. Bardzo cenne były akta XVII–XIX wieku dotyczące dziejów lwowskich zakonów, kościołów, kamienic, cechów, rodów mieszczzańskich itp.³⁵²

³⁴⁹ CDIAUL. Archiwum Akt Dawnych m. Lwowa, f. 55, op. 1, spr. 250, Doniesienia dyrektora Archiwum miasta Lwowa A. Czołowskiego na swojego zastępcę K. Badeckiego, k. 1 i n.

³⁵⁰ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Teka dokumentów i rękopisów dotycząca naukowej i zawodowej działalności dra Karola Badeckiego, sygn. 17217-I, t. 2, k. 420.

³⁵¹ E. Laszak, *Działalność naukowa*, s. 97.

³⁵² CDIAUL. Archiwum Akt Dawnych m. Lwowa, f. 55, op. 1, spr. 9, Informacje o archiwach, muzeach i bibliotekach Lwowa, k. 8–9.

Profesjonalną kadre pracowników w okresie międzywojennym miało również Archiwum Uniwersytetu. Jego dyrektorem był nadal profesor Uniwersytetu Ludwik Finkel. Pomocnikiem Finkla w latach 1921–1923 był Jan Janów – późniejszy profesor języka i literatury ruskiej w UJK, którego zastąpił uczeń Finkla Teofil Emil Modelski. Po śmierci Finkla w 1930 roku dyrektorem został na krótko Stanisław Zakrzewski; już w tym samym roku zastąpił go Modelski, obejmujący jednocześnie stanowisko kierownika katedry historii średniowiecznej powszechnej i połączonego z nią zakładu nauk pomocniczych historii w UJK. Jego asystentami w Archiwum byli Antoni Knot i Karol Lewicki, zajmujący się historią oświaty i szkolnictwa.

Cenne były też lwowskie archiwa kościelne. Ogromne zasługi w porządkowaniu zbiorów Archiwum Kapituły Łacińskiej oraz w organizowaniu Archiwum Archidiecezji Lwowskiej miał jeden z najzdolniejszych uczniów S. Zakrzewskiego – Stanisław Zajączkowski (1890–1977). W pierwszym z nich pracował już w czasie studiów w latach 1911–1914, by kilkanaście lat później, w 1932 roku, zostać jego kierownikiem. Równocześnie organizował Archiwum Archidiecezji Lwowskiej. Oba te archiwa dzięki Zajączkowskiemu stały się ważnymi ośrodkami badań na dziejami Kościoła i Lwowa. Zajączkowski ogłosił cenną pracę *Archiwum Kapituły Łacińskiej we Lwowie* (1923), która m.in. świadczyła o szerokich kompetencjach autora z dziedziny nauk pomocniczych historii. Praca ta zawiera *opis i analizę dokumentów i szeregu ksiąg, wraz z treścią historią samego Archiwum*³⁵³. Innymi kościelnymi archiwami były m.in.: Archiwum Kapituły Ormiańskiej, Archiwum Kościoła św. Jerzego, Archiwum Metropolii Lwowsko-Ruskiej, Archiwum Monasteru św. Onufrego.

Istniało również we Lwowie Archiwum Wojskowe przy Dowództwie Okręgu Generalnego Lwów. Gromadziło ono księgi i akta odnoszące się do spraw wojskowych Galicji od chwili pierwszego rozbioru Polski. W okresie międzywojennym jego głównym zadaniem było zbieranie wszelkich pamiątek dotyczących dziejów ziem polskich w okresie „Wielkiej Wojny”. Na kierownika Archiwum powołano T.E. Modelskiego, który rozpoczął pracę w grudniu 1918 roku. Jego zastępcą był Józef Białynia Chołodecki³⁵⁴. Przy pomocy personelu wojskowego i cywilnego zaczęto porządkować zbiory zniszczone w wyniku walk polsko-ukraińskich. Przy Archiwum istniał dział biblioteczny, muzealny i likwidacyjny.

Młodzi pracownicy archiwów i bibliotek w większości zawdzięczali przyjęcie do pracy protekcji Stanisława Zakrzewskiego. Szukali u niego pomocy

³⁵³ DALO. Licznoje delo Zajaczkowskowo Stanisława, f. 26, op. 5, spr. 704, Referat i wniosek Komisji w sprawie habilitacji Stanisława Zajączkowskiego przedstawiony na posiedzeniu 18 VI 1930 r., k. 50.

³⁵⁴ W. Ćwik, *Archiwum Wojskowe we Lwowie*, Lwów 1922.

w znalezieniu dla siebie zajęcia we Lwowie. Szczególnie Eugeniusz Barwiński, przyjmując nowych pracowników, bardzo liczył się z opinią tegoż profesora – *ponieważ* – jak sam pisał – *rekomendacje prof. Zakrzewskiego okazywały się bardzo [...] trafne, a jego kierunek kształcenia uczniów bardziej odpowiada potrzebom i wymaganiom Archiwów*³⁵⁵.

Badacze ukraińscy zainteresowani przeszłością swego narodu korzystali z Archiwum Instytutu Stauropigialnego; znajdowało się ono przy Muzeum Instytutu założonego w 1886 roku. W Archiwum gromadzono dokumenty od XIV wieku odnoszące się do dziejów Rusi Halickiej. Były one tylko częściowo uporządkowane i można było z niego korzystać wyłącznie za zgodą prezesa Instytutu.

4. Muzea

Miejszem pracy historyków – szczególnie historyków sztuki – były także muzea lwowskie³⁵⁶, zwłaszcza kierowane przez Aleksandra Czołowskiego Muzeum Narodowe im. Króla Jana III, mieszczące się w pięknej renesansowej kamienicy w Rynku Głównym – zostało ono założone w 1908 roku. Muzeum to szczyciło się przede wszystkim zbrojownią, ale też zbiorem ok. 500 portretów. Kustoszem był Rudolf Mękicki, zarządzający również istniejącą przy Muzeum podręczną biblioteką liczącą ok. 400 pozycji i zbiorami Bolesława Orzechowicza.

Wymienić należy także wspomniane Muzeum Historyczne Miasta Lwowa i Galerię Narodową Miasta Lwowa, powołane również dzięki zabiegom Czołowskiego. Muzeum mieściło wyłącznie eksponaty odnoszące się do przeszłości Lwowa. Koncentrowało się na kompletowaniu obrazów, portretów wybitnych lwowian i fotografii. Pieczę nad nimi sprawowała kustosz Lucja Charewiczowa. Pracując tam, napisała wiele rozpraw i artykułów dotyczących dziejów Lwowa, popularyzując w ten sposób historię miasta.

Galeria liczyła na początku niepodległości ponad 2 tys. dzieł sztuki: obrazów, medalionów, miniatur, rzeźb. Zajmował się nimi m.in. Jerzy Güttler. Jego obowiązkiem było spisywanie dzieł sztuki, udzielanie informacji, oprowadzanie wybitniejszych osób i zbiorowych wycieczek. Güttler skatalogował obrazy malarzy polskich (do 1850 roku) i obcych, a także rzeźby.

Ciekawe zbiory posiadało Muzeum Przemysłu Artystycznego kierowane od 1915 roku przez historyka sztuki Władysława Stronera (1863–1933). Jako kustosz tej instytucji, a następnie jej kierownik uporządkował i zinwentaryzo-

³⁵⁵ CDIAUL. Archiwum Państwowe we Lwowie, f. 776, op. 1, spr. 100, Materiały dotyczące zatrudnienia w Archiwum Emila Brücknera, s. 18.

³⁵⁶ M. Matwijów, *Muzea lwowskie wczoraj i dziś*, „Niepodległość i Pamięć” 2006, nr 24, s. 175–196.

wał ciągle rozrastającą się kolekcję. Utworzył w Muzeum bibliotekę muzealną i czytelnię, dbając o powiększenie zbioru głównie o prace z zakresu sztuki stosowanej i historii kultury³⁵⁷. W Muzeum organizował wiele wystaw oraz wykładów, m.in. w 1919 roku odbył się kurs dla przewodników po Lwowie na temat „Rozwój stylów w architekturze (architektura lwowska na tle rozwoju architektury w ogóle)” prowadzony przez profesora Uniwersytetu Władysława Żyłę³⁵⁸. W latach 1932–1936 Stronera zastąpił docent UJK Kazimierz Hartleb. Następnie funkcję tę, do wybuchu wojny, sprawował Aleksander Czołowski³⁵⁹.

Warto również wspomnieć o Muzeum Przyrodniczym. Jego założycielem w 1880 roku był Włodzimierz Dzieduszycki (1825–1899). Według jego intencji Muzeum miało być pracownią naukową zwłaszcza dla *geologów*, *paleontologów*, *florystów*, *faunistów*, *etnografów*, ale przede wszystkim historyków zajmujących się prehistorią ziem polskich³⁶⁰. Jeszcze przed I wojną światową Muzeum wydawało czasopismo „Rozprawy i Wiadomości z Muzeum im. Dzieduszyckich”. W okresie międzywojennym, ze względu na brak odpowiednich środków finansowych oraz małe zaangażowanie pracujących tam naukowców, straciło na znaczeniu. W latach trzydziestych pisano o katastrofalnym wręcz stanie budynku oraz o zniszczeniu części zbiorów³⁶¹.

Bohdan Janusz bardzo pozytywnie ocenił zasoby etnograficzne Ukraińskiego Muzeum Narodowego im. ks. Szeptyckiego i Muzeum Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki³⁶². Pierwsze z nich, kierowane przez kustosa Iłariona Swencickiego (1876–1956), miało cenny zbiór rękopisów, starych druków i przede wszystkim ikon udostępnianych zwiedzającym. Wydawało również szereg publikacji autorów ukraińskich dotyczących dziejów książki, sztuki, architektury. Z kolei Muzeum założone w 1892 roku przy Naukowym Towarzystwie im. Szewczenki zostało otwarte dla publiczności w 1921 roku. Zwiedzający mogli podziwiać przede wszystkim bardzo bogate oddziały: archeologiczny i etnograficzny. Kierował nim Jurij Polanśkyj. Cenne zbiory posiadało także Lwowskie Muzeum Akademii Teologicznej, którym kierował dr Mychajło Dragan, oraz Muzeum Instytutu Stauropigialnego, które zamknięte od czasów I wojny światowej, zostało ponownie otwarte w 1931 roku. W muzeach tych znajdowały się cenne zbiory rękopiśmienne.

³⁵⁷ „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1921, s. 58.

³⁵⁸ Tamże, s. 60.

³⁵⁹ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa*, s. 805.

³⁶⁰ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Z pamiętnika starego bibliotekarza (wspomnienia Józefa Łozińskiego o Bibliotece Poturzyckiej Dzieduszyckich), sygn. 14078, k. 2; A. Abramowicz, *Historia archeologii polskiej XIX i XX wiek*, Warszawa–Łódź 1991, s. 116.

³⁶¹ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa*, s. 611–613.

³⁶² B. Janusz, *Wartość naukowa naszych zbiorów publicznych [w:] Lwów dawny i dzisiejszy* pod red. B. Janusza, Lwów 1928, s. 56 i n.

Swoje muzeum posiadali także Żydzi – było to Muzeum Żydowskiej Gminy Wyznaniowej we Lwowie. Inicjatorem jego powstania był bankier Wiktor Chajes, postać znana i ogromnie wpływowa we Lwowie, dwukrotny wiceprezydent Lwowa (w 1930 i 1934 roku). Założono je w 1933 roku. Na zbiory składały się przedmioty związane z obrzędowością religijną Żydów i ich życiem prywatnym. Kustoszem tych zbiorów był znany żydowski malarz i kolekcjoner Ludwik Lille. Ich podstawą była kolekcja Maksymiliana Goldsteina, bogaty zbiór numizmatyczny oraz przedmioty sztuki żydowskiej³⁶³. Kolekcjonowaniem judaików zajmowali się też inni lwowscy Żydzi, np. Leopold Reiss.

Historycy, archiwiści, muzealnicy i bibliotekarze lwowscy działali często w kilku instytucjach. Wielu związanych było z Uniwersytetem. Byli tacy, którzy dzielili swoje życie pomiędzy Uniwersytet i Ossolineum (m.in. Mieczysław Gębarowicz, Kazimierz Tyszkowski, Stanisław Łempicki), Uniwersytet i Archiwum (m.in. Oswald Balzer, Przemysław Dąbkowski, Karol Maleczyński) czy Uniwersytet i Muzeum Historyczne m. Lwowa (Łucja Charewiczowa). Wykładowcy Uniwersytetu podejmujący pracę w innych instytucjach naukowych i paronaukowych w większości czynili to z pobudek materialnych. Ich aktywność na różnych polach wynikała niejednokrotnie z miłości do nauki oraz z rozumienia swej pracy jako służby społeczeństwu. Mieczysław Gębarowicz podkreślał, że jego praca w Ossolineum nie polega wyłącznie na *byciu bibliotekarzem-biurokratą albo stojącym poza życiem mołem książkowym, lecz przede wszystkim obywatelem, czynnym współtwórcą kultury narodu*³⁶⁴.

Jednocześnie należy zaznaczyć, że podejmowanie wielu zadań w różnych instytucjach odbywało się często kosztem pracy naukowej. Na nadmiar obowiązków narzekali zwłaszcza asystenci, na których spoczywały obowiązki związane nie tylko z prowadzeniem ćwiczeń (wyjątkowo wykładów) ze studentami, ale również opiekowaniem się zbiorami bibliotecznymi i muzealnymi oraz załatwianiem spraw organizacyjnych. Jak pisał Tadeusz Sulimirski, asystent w zakładzie prehistorii, te liczne obowiązki zabierały asystentom *czas całodzienny. Tylko dzięki zamilowaniu do nauki i zrozumieniu ważności sprawy przez asystenta [...], ma zakład możliwość podolać tym wszystkim zadaniom*³⁶⁵. Asystenci podlegli profesorom – kierownikom katedr musieli uzyskać od nich zgodę na wszelkie płatne zajęcia uboczne. Ci bardzo często się zgadzali, wiedząc, jak trudno za pensję asystenta utrzymać siebie i rodzinę. Miało to jednak daleko idące konsekwencje. Na brak czasu narzekali najbliżsi współpracownicy Oswalda Balzera: Helena Polaczkówna i Przemysław Dąbkowski. Niewielki dorobek twórczy Kazimierza Tyszkowskiego tłumaczy się

³⁶³ M. Goldstein, K. Dresdner, *Kultura i sztuka ludu żydowskiego na ziemiach polskich*, Lwów 1935.

³⁶⁴ M. Gębarowicz, *Oczyrna starszego ossolińczyka [w:] Zakład imienia Ossolińskich 1827–1956 w dziesięciolecie działalności we Wrocławiu*, Wrocław 1956, s. 14.

³⁶⁵ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Sulimirski Tadeusz, sygn. B-14955, List T. Sulimirskiego z 10 I 1935 r., k. 22.

jego bezustanną pracą redakcyjną i organizacyjną m.in. w Ossolineum i Polskim Towarzystwie Historycznym³⁶⁶.

Młodzi pracownicy archiwów i bibliotek w większości przypadkowo za-
wdzięczali swoje zatrudnienie protekcji Stanisława Zakrzewskiego. Świadczy
o tym nie tylko cytowana wcześniej opinia Eugeniusza Barwińskiego³⁶⁷. Podob-
nie Rudolf Kotula, jako dyrektor Biblioteki UJK, o wszelkich zwolnieniach
i wolnych etatach informował Zakrzewskiego, licząc się z jego opinią i propozy-
cjami obsady poszczególnych stanowisk³⁶⁸.

Niekiedy zdarzało się, że stanowiska w instytucjach naukowych obejmo-
wały osoby nieposiadające odpowiednich kwalifikacji. Było to przedmiotem
krytyki. Narzekano na źle przygotowane konkursy, prowadzenie rozmów wy-
łącznie z wybranymi osobami, pomijanie uzdolnionych archiwistów i bibliote-
karzy mających często znaczny dorobek naukowy i wymagane lata praktyki.

W polskich instytucjach naukowych nie zatrudniano na wyższych stano-
wiskach historyków innej niż polskiej narodowości. Była to konsekwencja
narastającej od lat 1918–1919 nieufności wobec społeczności ukraińskiej
i żydowskiej. Zwłaszcza w latach trzydziestych wraz ze wzrostem nastrojów
antysemickich spotykamy takie stwierdzenia, jak w liście Stanisława Rosen-
berga – dyrektora Instytutu Gospodarczego Ziemi Wschodnich do Bujaka:
*jakiej opinii jest Pan Profesor o p. Dr Tadeuszu Ladenbergerze, którego wy-
suwa się na kierownika badań [nad stanem gospodarczym miast województwa
tarnopolskiego – J.P.], a który jest podobno Pana uczniem. Czy Pan Dr L.
dysponuje istotnie odpowiednią wiedzą fachową i odznacza się dostatecznym
zmysłem organizacyjnym? Nie-aryjskie pochodzenie p. L. nie jest wprawdzie
przeszkodą stanowczą, ale caeteris paribus aryjczyk mógłby liczyć na pierw-
szeństwo*³⁶⁹.

5. Polskie Towarzystwo Historyczne i inne towarzystwa naukowe

W okresie międzywojennym we Lwowie działało około stu towarzystw
o różnym charakterze: narodowym, społecznym, zawodowym, literackim i arty-
stycznym, kulturalno-oświatowym oraz naukowym. Wśród tych ostatnich naj-

³⁶⁶ P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski*.

³⁶⁷ Por. s. 89.

³⁶⁸ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 4, Listy od
różnych osób, litera K, lata 1899–1936, sygn. 7346/II, List Rudolfa Kotuli do Stanisława Zakrzew-
skiego z 15 III 1935 r., k. 307–308.

³⁶⁹ Biblioteka PAN-PAU w Krakowie. Korespondencja F. Bujaka, Poufny list kierownika In-
stytutu Gospodarczego Ziemi Wschodnich Stanisława Orsini-Rosenberga do Franciszka Bujaka
z 17 III 1938 r., rkps 7505, k. 23.

więcej reprezentowało nauki społeczne i humanistyczne; w mniejszym stopniu nauki medyczne, techniczne, przyrodnicze³⁷⁰.

Lwowskie towarzystwa naukowe i pokrewne prezentowały się imponująco w porównaniu z analogicznymi, funkcjonującymi w innych polskich ośrodkach naukowych, zarówno pod względem ich liczebności, jak i aktywności *referatowo-dyskusyjnej* i wydawniczej³⁷¹.

Lwowscy historycy, popularyzatorzy i miłośnicy przeszłości tworzyli lub współpracowali w stopniu najszerszym z około dwudziestoma towarzystwami działającymi we Lwowie i koncentrującymi się na badaniach i szerzeniu w społeczeństwie wiedzy historycznej. Wśród tych towarzystw możemy wyróżnić: 1) ogólnonaukowe (Towarzystwo Naukowe, Naukowe Towarzystwo im. Tarasa Szewczenki); 2) ogólnohistoryczne (Polskie Towarzystwo Historyczne); 3) skupiające przedstawicieli nauk pomocniczych (Towarzystwo Heraldyczne, Związek Numizmatyków Lwowskich); 4) reprezentujące inne dziedziny wyspecjalizowane (m.in. Lwowskie Towarzystwo Prehistoryczne, Polskie Towarzystwo Filologiczne, Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, Towarzystwo Miłośników Książki, Lwowski Oddział Komisji do Badania Dziejów Wychowania i Szkolnictwa w Polsce, Polskie Towarzystwo Orientalistyczne) oraz 5) historyczno-regionalne (Towarzystwo Miłośników Przeszłości Lwowa, Zrzeszenie Miłośników Lwowa, Towarzystwo Badania Historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich, Instytut Ziemi Południowo-Wschodnich).

Towarzystwa te, z których wiele miało zasięg ogólnopolski, w większości powstawały w latach dwudziestych XX wieku. Rzadko zakładano instytucje naukowe po 1930 roku, na co w jakimś stopniu miał wpływ kryzys gospodarczy i związane z tym trudności finansowe, ale również przeświadczenie, że Lwów jest siedzibą już tak wielu instytucji i towarzystw naukowych, iż ważniejsza jest ich konsolidacja i intensyfikacja działań niż tworzenie nowych³⁷².

Najliczniejszą grupę historyków, popularyzatorów i miłośników historii skupiało nadal Towarzystwo Historyczne związane od początku działalności ze Lwowem. Było ono najważniejszym miejscem spotkań i wymiany myśli naukowej historyków lwowskich.

³⁷⁰ B. Jaczewski, *Życie naukowe w Polsce odrodzonej* [w:] *Życie naukowe w Polsce w drugiej połowie XIX i w XX wieku. Organizacje i instytucje* pod red. B. Jaczewskiego, Wrocław 1987, s. 206–234; J. Kamińska-Kwak, *Inteligencja województwa*. We Lwowie w 1925 roku funkcjonowały ponad 42 towarzystwa naukowe, w tym 7 towarzystw lekarskich, w 1939 roku było ich 38; por. *Historia nauki polskiej* pod red. B. Suchodolskiego, t. V: *1918–1951*, cz. I, Wrocław 1992, s. 117–118, 265; W. Muszyński, *Polskie towarzystwa naukowe i wspierające naukę we Lwowie w latach 1867–1939*, „Nauka Polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój”, 10(35), Warszawa 2001, s. 72–148.

³⁷¹ Por. W. Rolbiecki, *Towarzystwa naukowe w Polsce*, Warszawa 1972, s. 219.

³⁷² W. Muszyński, *Polskie towarzystwa naukowe*, s. 145.

W okresie międzywojennym w jego działalności możemy wyróżnić dwa okresy. Datą przełomową był rok 1925, kiedy przyjęło charakter ogólnopolski z siedzibą we Lwowie, zmieniając jednocześnie nazwę na Polskie Towarzystwo Historyczne.

Pierwsze lata niepodległości zastały Towarzystwo w stanie *krytycznym*, jak to określili ówczesny jego prezes Ludwik Finkel³⁷³. Związane to było z trwającą wojną. Towarzystwo dotykały trudności finansowe (nie było pieniędzy na pokrycie kosztów wydania ostatniego zeszytu „Kwartalnika Historycznego” z 1918 roku, w zupełności ustało nadsyłanie składek członków spoza Lwowa), ale także kadrowe. Niektórzy spośród ówczesnych współpracowników Towarzystwa opuścili Lwów. Najbardziej żałowano Emila Kipy, zasłużonego współredaktora „Kwartalnika”, który otrzymał posadę archiwariusza w Ministerstwie Spraw Zewnętrznych w Warszawie. Trudny okres utrzymywał się dość długo. Sytuacja tylko w niewielkim stopniu poprawiła się wraz z otrzymaniem wsparcia finansowego z Ministerstwa WRiOP pod koniec 1919 roku. Przez kolejne lata nadal zmagano się z problemami finansowymi.

Na skutek tych kłopotów, ale i toczących się konfliktów, pierwsze walne zgromadzenie członków Towarzystwa w wolnej Polsce odbyło się dopiero 7 lipca 1920 r. Na prezesa wybrano ponownie Ludwika Finkla, wiceprezesem został Władysław Abraham, skarbnikiem Tadeusz Urbański, sekretarzem Teofil Emil Modelski. Członkami wydziału (zarządu) zostali: Eugeniusz Barwiński, Wilhelm Bruchnalski, Aleksander Czołowski, Jan Ptaśnik, Zygmunt Luba Radziwiński, Adam Szelągowski, Stanisław Zakrzewski. Na redaktora „Kwartalnika” wybrano Aleksandra Semkowicza, zaś w skład komitetu redakcyjnego pisma weszli: Władysław Abraham, Bronisław Gebert, Bronisław Gubrynowicz, Kazimierz Hartleb, T.E. Modelski, Czesław Nanke, Helena Polackówna, Henryk Sawczyński, Tadeusz Silnicki, Kazimierz Tyszkowski. Wiele spośród wymienionych tu osób zasiadało po raz pierwszy w gremiach Towarzystwa; byli to ludzie przeważnie młodzi, na początku kariery naukowej.

Bardziej znaczące zmiany personalne nastąpiły w 1923 roku. Ludwik Finkel już od dłuższego czasu zapowiadał ustąpienie ze stanowiska prezesa Towarzystwa w związku z pogarszającym się stanem zdrowia. Jako swego następcę widział Franciszka Bujaka, ostatecznie jednak na walnym zgromadzeniu członków Towarzystwa 26 czerwca tegoż roku, po porozumieniu się uprzednio z Bujakiem, Finkel zaproponował Stanisława Zakrzewskiego, który jednomyślnie został na to stanowisko wybrany³⁷⁴.

³⁷³ *Sprawy Towarzystwa*, „Kwartalnik Historyczny” 1918, R. XXXII, s. 526.

³⁷⁴ Franciszka Bujaka powołano na zastępcę prezesa (wobec rezygnacji W. Abrahama). Redaktorem „Kwartalnika Historycznego” został Jan Ptaśnik, skarbnikiem Tadeusz Urbański, sekretarzem Teofil Emil Modelski, a zastępcą sekretarza Kazimierz Tyszkowski. Członkami wydziału zostali ustępujący ze swych funkcji: W. Abraham i L. Finkel oraz E. Barwiński, W. Bruchnalski,

Wraz z powołaniem nowego prezesa nastąpiło zintensyfikowanie procesu reorganizacji Towarzystwa. Jej celem, jak przedstawił to Franciszek Bujak w czerwcu 1924 roku, było nie tylko rozszerzenie działalności na teren całego państwa, ale i szersze reprezentowanie historyków polskich wobec zagranicy. Towarzystwo miało przybrać bardziej zawodowy charakter, co nie oznaczało zamykania drzwi przed miłośnikami historii. Pomocne w tym miało być utworzenie oddziałów w ważniejszych „ogniskach” naukowych, co zresztą czyniono już poprzednio (przykładem było założenie koła w Krakowie). Powyższe zasady reorganizacji Towarzystwa uchwalono jednomyślnie w lipcu 1924 roku.

Mimo utrzymujących się trudności nadal zwoływano posiedzenia naukowe. Jako pierwszy w odrodzonej Polsce wystąpił Oswald Balzer, który 8 lutego 1919 r. nieprzypadkowo podjął temat „W przededniu odnowienia Królestwa Polskiego w r. 1295”, wskazując na ogólnopolski, *wybitnie uniwersalny* charakter odrodzenia Polski w XIII wieku³⁷⁵.

Od tego czasu historycy lwowscy spotykali się dość regularnie raz w miesiącu (poza okresem wakacji). W latach 1919–1924 odbyło się czterdzieści spotkań we Lwowie, na których wygłoszono 46 odczytów i komunikatów. Znaczny wzrost aktywności naukowej zauważamy w latach 1923–1924, wraz z nastaniem nowych władz. Wynikało to prawdopodobnie także z uspokojenia sytuacji politycznej w kraju.

Wygłoszone referaty koncentrowały się przeważnie na historii Polski okresu nowożytnego (13) i średniowiecznego (9). Mniej wystąpień dotyczyło XIX wieku (6). Nie było referatów z zakresu historii powszechnej, starożytności i dziejów najnowszych. Dominowała historia polityczna. Należy podkreślić, że wygłoszono także cztery referaty o tematyce metodologicznej: Franciszek Bujak *O zagadnieniu syntezy w historii*; Ludwik Finkel *Wstęp do historii powszechnej*, Jan Czekanowski przekonywał o potrzebie uczynienia z antropologii i etnografii nauk pomocniczych historii, zaś Roman Lutman mówił o zagadnieniu prawdy w historii. Kilku prelegentów informowało słuchaczy o zasobach archiwalnych i ich przydatności do badań historycznych, głównie dziejów XVIII i XIX wieku.

W omawianym czasie wystąpiło 24 referentów. Najaktywniejszymi byli: Kazimierz Tyszkowski (5 referatów), Kazimierz Sochaniewicz (4), Józef Białynia Chołodecki (4), Franciszek Bujak (4), Jan Ptaśnik (4), Aleksander Czołowski (3). Prawie wszyscy referenci mieszkali i pracowali we Lwowie. Spoza Lwowa zaproszono jedynie historyka węgierskiego, badacza stosunków polsko-węgierskich Adorjana Divéky, który wygłosił odczyt *Wpływy węgierskie na kulturę polską w wiekach średnich*.

A. Czołowski, Z. Luba Radziwiński, A. Szelągowski. W skład Komitetu Redakcyjnego weszli: F. Bujak, P. Dąbkowski, B. Gebert, K. Hartleb, C. Nanke, H. Polaczkówna, H. Sawczyński, K. Sochaniewicz, Z. Stroński.

³⁷⁵ *Sprawy Towarzystwa*, „Kwartalnik Historyczny” 1919, R. XXXIII, s. 218–224.

Ogólnie oceniając tematykę wystąpień, można zauważyć, że głównie interesowano się przeszłością lokalną i regionalną. Poszczególne prelekcje skierowane były nie tylko do historyków – fachowców, ale także do szerszej publiczności, w tym do studentów i nauczycieli.

Ostatniego dnia sierpnia 1924 roku zatwierdzono nowy statut z nazwą Polskie Towarzystwo Historyczne. Jego siedzibą pozostał Lwów. Cel towarzystwa był sformułowany w sposób ogólny: *popieranie rozwoju nauk historycznych i zrzeszanie w tym celu ogółu polskich historyków i miłośników historii*³⁷⁶. Na czele Towarzystwa stał Zarząd Główny składający się z prezesa, trzech wiceprezesów (w tym dwóch spoza Lwowa) i dwunastu członków (w tym czterech spoza Lwowa) i sześciu ich zastępców. W skład zarządu wchodził także redaktor, sekretarz i skarbnik oraz ich zastępcy. Wraz ze wzrostem liczebności członków zwiększano także skład ZG w poszczególnych nowelizacjach statutu z lat 1929, 1933, 1937. Historycy lwowscy nadal jednak mieli największy wpływ na działalność Towarzystwa.

Na stanowisko prezesa PTH byli wybierani historycy – profesorowie Uniwersytetu Jana Kazimierza: Stanisław Zakrzewski (1925–1932, 1934–1936), Franciszek Bujak (1932–1934, 1936), Ludwik Kolankowski (1937–1939).

Do zadań PTH zaliczono m.in. *organizowanie zjazdów historyków w Polsce, udzielanie nagród i zapomóg na badania naukowe, a zwłaszcza udzielanie informacji fachowych i zawodowych władzom państwowym i organizacjom społecznym oraz propaganda i reprezentacja polskich nauk historycznych za granicą*. W 1933 roku dopisano jeszcze jedno zadanie PTH, *przedsięwzięcie ekspedycji naukowych*³⁷⁷.

W okresie międzywojennym zorganizowano trzy zjazdy historyków polskich: w 1925, 1930, 1935 roku (zjazd zaplanowany na rok 1940 nie doszedł do skutku z powodu wybuchu wojny). Historycy ze Lwowa uczestniczyli w każdym zjeździe, tworząc liczną grupę (w Poznaniu 72 osoby, w Warszawie 90, w Wilnie 43). Często też wygłaszali referaty.

Polskie Towarzystwo Historyczne umożliwiało udział historyków polskich w zagranicznych i międzynarodowych konferencjach historycznych. Spośród historyków lwowskich najczęściej brał w nich udział Franciszek Bujak, m.in. uczestniczył w V Międzynarodowym Kongresie Historyków w Brukseli w 1923 roku, gdzie wygłosił referat *Problem syntezy w historii*. Był to pierwszy kongres, na którym Polacy reprezentowali odrodzoną II Rzeczpospolitą. W kolejnym Kongresie Nauk Historycznych w Oslo w 1928 roku ze Lwowa uczestniczyli S. Zakrzewski, Aleksy Klawek, Karol Koranyi i Stanisław Witkowski. Na kongresie w 1933 roku w Warszawie w skład Komitetu Organizacyjnego wchodził F. Bujak, S. Zakrzewski i K. Tyszkowski.

³⁷⁶ T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne*, s. 95–96.

³⁷⁷ Tamże, s. 97.

W 1927 roku PTH podjęło inicjatywę powołania Federacji Towarzystw Historycznych Europy Wschodniej. Najbardziej aktywnym historykiem lwowskim w ramach tej federacji był Franciszek Bujak, który m.in. przewodniczył Komitetowi Redakcyjnemu Słownika Starożytności Słowiańskich. Członkiem tego Komitetu został natomiast filolog lwowski pochodzenia ukraińskiego Iłarion Swencićkij.

Towarzystwo Historyczne podejmowało współpracę z towarzystwami o podobnym charakterze, działającymi w innych państwach słowiańskich. Spośród historyków lwowskich F. Bujak i B. Włodarski, a później także S. Zakrzewski mocno zaangażowali się we współpracę z historykami czechosłowackimi. PTH organizowało wspólne konferencje (polsko-węgierską, polsko-angielską), zabiegało także o współpracę z historykami francuskimi.

Podstawową jednakże sferą działalności Towarzystwa było nadal wydawanie „Kwartalnika Historycznego”, który przez cały okres międzywojenny borykał się z wieloma trudnościami³⁷⁸. W ich przezwyciężeniu ogromną rolę odegrał Jan Ptaśnik, redaktor pisma w latach 1923–1930. W tym czasie „Kwartalnik” zwiększył znacznie objętość, zyskał także nowych współpracowników, głównie młodych historyków. Po śmierci Ptaśnika redaktorem pisma został T.E. Modelski, a po jego ustąpieniu Kazimierz Tyszkowski³⁷⁹.

W 1929 roku rozpoczęto wydawanie „Wiadomości Historycznych” jako dodatku do „Kwartalnika Historycznego”. Miały one być pismem o charakterze informacyjnym. Zawierały artykuły historyczne i dydaktyczne, przeglądy literatury historycznej, zapiski bibliograficzne, przegląd czasopism, kronikę naukową itp. „Wiadomości” wychodziły do 1933 roku. Od tego roku rozpoczęto też wydawanie „Wiadomości Historyczno-Dydaktycznych” poświęconych nauczaniu historii. Ich redaktorem był K. Tyszkowski, a od 1937 roku pomagał mu Antoni Knot. W piśmie tym najczęściej publikowali autorzy spoza Lwowa³⁸⁰.

Od 1925 roku obok zebrań Zarządu Głównego PTH zaczęto organizować osobne spotkania jego lwowskich członków; spotkaniom tym przyznano w 1927 roku charakter wydziału wykonawczego ZG PTH. Z grona lwowskiego wychodziły niemal wszystkie ważniejsze inicjatywy naukowo-organizacyjne PTH³⁸¹. Lwowscy członkowie zarządu spotykali się w następującym

³⁷⁸ J. Maternicki, *Miejsce i rola „Kwartalnika Historycznego” w dziejach historiografii polskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1988, R. XCV, z. 1, s. 3–20; L. Łazurko, *Czasopis „Kwartalnik Historyczny”*; P. Sierzęga, *Kazimierz Tyszkowski*, s. 243–255.

³⁷⁹ P. Sierzęga, *Kazimierz Tyszkowski*, s. 243–255.

³⁸⁰ J. Rulka, „*Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*” 1932–1939. *Próba analizy i oceny* [w:] tegoż, *Współczesne problemy edukacji historycznej*, Toruń 2002, s. 67–79; P. Sierzęga, *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne 1933–1939* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. V, s. 476–499.

³⁸¹ Archiwum PAN w Warszawie. Polskie Towarzystwo Historyczne, zesp. 156, Protokoły posiedzeń lwowskich członków Zarządu Głównego PTH 1929–1938, sygn. I-3, t. 6.

gronie (w różnych latach): wymienieni wyżej prezesi, tj. F. Bujak, S. Zakrzewski i L. Kolankowski oraz: W. Abraham, E. Barwiński, Ł. Charewiczowa, A. Czołowski, P. Dąbkowski, L. Finkel, M. Gębarowicz, O. Górka, W. Hejnosz, K. Hartleb, S. Inglot, S. Lempicki, T.E. Modelski, F. Pohorecki, J. Ptaśnik, K. Tyszkowski, ks. J. Umiński, T. Urbański, B. Włodarski, S. Zajączkowski.

Najczęściej poruszonymi przez nich tematami w latach 1925–1939 były: reedycja *Bibliografii historii polskiej* Ludwika Finkla oraz *Polski słownik biograficzny*. Pomysł wznowienia bibliografii pojawił się w 1928 roku. Podjęto wówczas kroki zmierzające do nabycia od Ludwika Finkla prawa własności do *Bibliografii* i następnie powołano specjalną komisję do przeprowadzenia druku bibliografii. Na jej przewodniczącego wybrano Eugeniusza Barwińskiego, członkami zaś zostali Mieczysław Gębarowicz, Kazimierz Hartleb, Karol Maleczyński i Kazimierz Tyszkowski. Ostatecznie reedycja *Bibliografii historii polskiej* była najpoważniejszą porażką naukowo-organizacyjną PTH w okresie międzywojennym. Ciągnęła się ok. 11 lat [...] angażowała duże środki materialne i energię ludzi; przyniosła zaś efekt wątki i – co gorsza – w części (tom I) w znacznym stopniu niezadawalający³⁸². Najbardziej tego projektu żałowali Karol Maleczyński i Bronisław Włodarski, poświęcili mu bowiem wiele czasu, przeprowadzając kwerendę i sporządzając fiszki³⁸³.

Z kolei inicjatywa wydawania słownika biograficznego czasów porozbiorowych wyszła od historyków lwowskich – Ludwika Finkla i Stanisława Zakrzewskiego w celu uczczenia dziesięciolecia państwa. Szczegółowy projekt opracował Kazimierz Tyszkowski, który był przewidywany na redaktora słownika³⁸⁴. Ostatecznie opracowywanie PSB w szerszym już kształcie przejęła Polska Akademia Umiejętności, wybierając Władysława Konopczyńskiego na redaktora naczelnego. Konflikt o założenia i formę słownika między historykami lwowskimi i krakowskimi trwał dość długo. Mimo „zwycięstwa” krakowian uczeni ze Lwowa nie stornili od udziału w tym przedsięwzięciu. We Lwowie powstał Komitet Regionalny, którego zadaniem było zgromadzenie materiału biograficznego dla Małopolski Wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem Lwowa. W tym celu wysyłano prośby do badaczy lwowskich o propozycje postaci mających się znaleźć w słowniku. Przewodniczącym Komitetu został Franciszek Bujak. Wybór nie był przypadkowy. Przez cały okres przepychanek o kontrolę nad projektem zajmował on postawę mało klarowną. Można jednak odnieść wrażenie, że bardziej sprzyjał swoim krakowskim przyjaciółom – Władysławowi Konopczyńskiemu i Stanisławowi Kutrzebie – niż współpracownikom ze Lwowa. Jego osoba miała więc gwarantować

³⁸² T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo*, s. 243.

³⁸³ K. Jasiński, *Nekrolog. Bronisław Włodarski (1895–1974)*, „Zapiski Historyczne” 1975, t. XL, z. 1, s. 182; Por. T. Kondracki, *Niefortunna reedycja (prace nad reedycją Bibliografii Historii Polskiej Ludwika Finkla w latach 1928–1939)*, „Kwartalnik Historyczny” 1988, R. XCV, nr 2, s. 149–171; P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski*, s. 194–213.

³⁸⁴ Por. P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski*, s. 256 i n.

realizację opracowanej w Krakowie koncepcji. Zastępcą Bujaka został Kazimierz Tyszkowski, sekretarzem zaś Zygmunt Zborucki.

16 stycznia 1925 r. utworzono – jako pierwszy – oddział lwowski PTH. Na inauguracyjnym posiedzeniu ukonstytuował się jego zarząd z prezesem Władysławem Abrahamem. Już rok później zastąpił go Eugeniusz Barwiński, który pełnił tę funkcję do 1932 roku. Po nim na czele oddziału stanął Stanisław Zakrzewski, a od 1936 roku ks. Józef Umiński.

Oddział lwowski w 1925 roku liczył 116 osób, a pod koniec omawianego okresu 222 osoby. Pod względem liczby członków ustępował wyłącznie oddziałowi warszawskiemu. Gorzej było jeżeli chodzi o ilość zebrań naukowych. W latach 1925–1939 oddział ten zorganizował 165 zebrań. Częściej spotykali się historycy warszawscy, krakowscy czy nawet poznańscy. Nie wszyscy członkowie w jednakowym stopniu angażowali się w działalność oddziału. Na zebrania naukowe przychodziło od dwudziestu do czterdziestu osób. Przyjmując, że lwowskie środowisko historyczne należało do najliczniejszych w Polsce, to wskaźnik ten był raczej niski. Najliczniejszą grupę uczestników spotkań PTH stanowili uczniowie Stanisława Zakrzewskiego (odbywały się one w lokalu katedry historii Polski). Stanisław Giza wspominał, że uczestniczył w posiedzeniach naukowych Towarzystwa podobnie jak jego koledzy z seminarium, bowiem *wymagał* tego od nich promotor – Stanisław Zakrzewski³⁸⁵.

W porównaniu z wcześniejszym okresem zauważamy urozmaicenie tematyki wystąpień³⁸⁶. Prelegenci częściej podejmowali tematy pozapolityczne. Szczególnie historycy młodszego pokolenia omawiali zagadnienia z historii społeczno-gospodarczej, kultury, prawa, historii Kościoła wschodniego, kobiet, historiografii i dydaktyki historii. Nadal wprawdzie dominowały okresy nowożytny i średniowieczny, ale coraz częściej wygłaszano prelekcje z historii starożytnej i najnowszej (Aleksy Klawek, Jerzy Kowalski).

Wprawdzie nadal przeważały referaty dotyczące historii Polski, ale od początku lat trzydziestych można zauważyć wzrost wystąpień dotyczących dziejów powszechnych. Dość często omawiano też historiografię obcą (szwedzką, niemiecką, francuską). Był to wynik starań zarządu, który postulował położenie większego nacisku na tę problematykę³⁸⁷.

Spośród członków oddziału lwowskiego z referatami występowały najczęściej osoby pełniące funkcje w zarządzie: Stanisław Zakrzewski, Kazimierz

³⁸⁵ S. Giza, *Na ekranie życia. Wspomnienia z lat 1908–1939*, Warszawa 1972, s. 143.

³⁸⁶ Por. S. Ciara, *Codzienne i niecodzienne sprawy lwowskich historyków w dobie II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczny” 2007, t. XCVIII, z. 4, s. 505–511.

³⁸⁷ Archiwum PAN w Warszawie. Polskie Towarzystwo Historyczne, sygn. I-3, Sprawozdanie z działalności Oddziału lwowskiego PTH za czas od 13 maja 1932 do dnia 8 kwietnia 1933, k. 39; za czas 1 maja 1934 do 29 kwietnia 1935, k. 11.

Hartleb, Eugeniusz Barwiński, Kazimierz Tyszkowski, rzadziej Franciszek Bujak, Karol Maleczyński, Stanisław Łempicki. Aktywność pozostałych zależała od prezesa. Za kierownictwa S. Zakrzewskiego częściej występowali jego uczniowie, później liczniej pojawiały się referaty z zakresu historii społeczno-gospodarczej przygotowane na seminarium Bujaka.

W 1933 roku zarząd oddziału lwowskiego rozszerzył działalność, uchwalając powołanie własnego wydawnictwa poświęconego południowo-wschodnim ziemiom Rzeczypospolitej. Ostatecznie zdecydowano się na wydawanie czasopisma „Ziemia Czerwieńska”, pomyślanego jako pismo półroczne. Redakcję pisma powierzono K. Hartlebowi i K. Tyszkowskiemu, którzy zachęcając do współpracy historyków lwowskich pisali: *charakter naukowy pisma przy formie prostej i łatwej winien zainteresować szerokie koła kulturalne naszego społeczeństwa, którym droga jest pamięć dziejów tej ziemi a na sercu leży jej rozwój zasłużony i konieczny. Na drodze naukowej pragniemy realizować zamiary regionalne*³⁸⁸. Pierwszy zeszyt „Ziemi Czerwieńskiej” został rozesłany lwowskim członkom PTH w 1935 roku. Wydanie tego czasopisma było możliwe dzięki blisko trzyletniemu gromadzeniu środków finansowych przez oddział lwowski PTH. Jednakże przez cały okres wydawania redakcja czasopisma borykała się z trudnościami finansowymi, głównie w wyniku niewielkiej liczby prenumeratorów wydawnictwa oraz niewielkiego wsparcia ze strony instytucji finansowych i władz lokalnych³⁸⁹. W „Ziemi Czerwieńskiej” publikowali głównie historycy lwowscy, m.in. Eugeniusz Barwiński, Aleksander Czołowski, Łukasz Kurdybacha³⁹⁰.

W 1931 roku została powołana sekcja dydaktyczna oddziału lwowskiego PTH. Jej inauguracyjne posiedzenie odbyło się 11 grudnia 1931 r. w obecności kuratora Stefana Świderskiego, członków Towarzystwa i reprezentantów środowiska pedagogicznego. Do zarządu zostali wybrani: Kazimierz Tyszkowski (prezes), Ewa Maleczyńska (zastępca prezesa), Aleksy Gilewicz (sekretarz). Sekcja ta koncentrowała się na pracy wydawniczej; opublikowano m.in. serię „Biblioteka Historyczna dla Młodzieży”; podręcznik dziejów ziem południowo-wschodnich *Lwów i Ziemia Czerwieńska* (1938) autorstwa Karola Maleczyńskiego, Feliksa Pohoreckiego, Tadeusza Mańkowskiego i Mariana Tyrowicza³⁹¹. W ramach sekcji powołano komisję regionalną. Jej zadaniem

³⁸⁸ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Korespondencja Karola Badeckiego z lat 1907–1940, litery T–Z, rkps 13993/II, List K. Tyszkowskiego i K. Hartleba do K. Badeckiego z 1933 roku, k. 141.

³⁸⁹ Archiwum PAN w Warszawie. Polskie Towarzystwo Historyczne, sygn. I-3, Sprawozdanie z działalności Oddziału lwowskiego PTH za czas 25 kwietnia 1936 do 14 maja 1937, k. 23 i n.

³⁹⁰ P. Sierżęga, „Ziemia Czerwieńska” (1935–1938) [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. II, s. 387–397.

³⁹¹ O jej powstaniu napisał m.in. Marian Tyrowicz w książce *W poszukiwaniu siebie*, t. I: *Pod lwowskim niebem*, Lublin 1988, s. 198–199.

było przygotowywanie dla nauczycieli wszystkich typów szkół regionu materiałów przeznaczonych do wykorzystania na lekcjach historii. Opracowała ona m.in. *Wskazówki i materiały do nauczania historii regionalnej i lokalnej Ziemi Czerwieńskiej*. Podjęto także serię odczytów z historii gospodarczej jako dziedziny sprawiającej największe trudności w nauczaniu. Odbyły się m.in. odczyty Franciszka Bujaka *Życie gospodarcze Polski w czasach Kazimierza Wielkiego* oraz Stefana Inglota *Życie gospodarcze Polski w XVI w.*

Sekcja rozwinęła także akcję ankietową, obejmując obszar całego okręgu kuratorium lwowskiego. Pierwsza ankieta rozesłana do wszystkich szkół dotyczyła stanu bibliotek szkolnych w zakresie książek historycznych oraz innych pomocy do nauczania historii. Odślaniały one niejednokrotnie rozpaczliwy stan rzeczy. Kolejna ankieta dotyczyła doboru lektur historycznych do drugiej klasy gimnazjum, stając się podstawą opracowania listy lektur dla gimnazjów okręgu lwowskiego.

Największymi indywidualnościami PTH i jednocześnie najbardziej zaangażowanymi w jego działalność uczonymi byli Stanisław Zakrzewski i Franciszek Bujak. Stworzyli oni we Lwowie prężny ośrodek pracy historycznej, znany na arenie ogólnopolskiej i międzynarodowej. Osiągnęli to m.in. dzięki szczególnej umiejętności przywiązywania do siebie uczniów, skupiania wokół siebie młodych ludzi o ambicjach naukowych³⁹². W działalności organizacyjnej lwowskiego oddziału PTH w latach 1926–1930 dużą rolę odgrywali też Eugeniusz Barwiński (zasiadał w zarządzie PTH nieprzerwanie przez piętnaście lat)³⁹³ i Kazimierz Tyszkowski³⁹⁴. Ten ostatni, *wszędobylski, rozgadany, skrzący inteligencją i dowcipem*³⁹⁵ w znacznej mierze przyczynił się do rozwoju PTH. Według Kazimierza Lepszego, Tyszkowski potrafiący łączyć *gruntowną znajomość problemów historycznych z pierwszorzędnym talentem organizatorskim, pracowitość i sumiennosc z taktem i zdolnością zjednywania sobie ludzi* stał się kimś niezbędnym dla PTH – *stał się filarem Towarzystwa*. Pracując przy zmieniających się prezesach, był gwarancją ciągłości poczynań *Towarzystwa i dlatego słusznym zdaje się koleżeński epitet, którym go ktoś obdarzył: oto nasz stały podsekretarz stanu*³⁹⁶.

Ogromną rolę w konsolidacji lwowskiego środowiska naukowego, w tym także historycznego, odegrało lwowskie Towarzystwo Naukowe, powołane w 1920

³⁹² K. Tyszkowski, *Stanisław Zakrzewski (Wspomnienia pośmiertne)*, „Nowe Czasy” 1936, nr 6, s. 11.

³⁹³ T. Kondracki, *Kierownicze gremia Polskiego Towarzystwa Historycznego w latach 1925–1939* [w:] *Środowiska historyczne*, cz. III, s. 150.

³⁹⁴ Por. P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski*, s. 172 i n.

³⁹⁵ S. Lempicki, *Wspomnienia ossolińskie*, s. 68.

³⁹⁶ K. Lepszy, *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940)*, Kraków 1946 (odb.), s. 2–3.

roku w miejsce Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej³⁹⁷. Było ono najważniejszym naukowym towarzystwem lwowskim reprezentującym ten ośrodek uniwersytecki na arenie ogólnopolskiej (obok Polskiej Akademii Umiejętności, Akademii Nauk Technicznych i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego).

Celem Towarzystwa Naukowego we Lwowie była nie tyle pomoc materialna, lecz praca nad rozwojem i postępowaniem nauki we wszystkich dziedzinach wiedzy. Osiągano go, głównie organizując odczyty, wykłady połączone z dyskusjami, wydając prace naukowe lub źródłowe. Udzielanie zasiłków, stypendiów, pokrywanie kosztów druków znalazło się na dalszym planie zadań Towarzystwa.

Pierwszy *zawiązek Towarzystwa Naukowego* utworzyli ci członkowie Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej, którzy byli członkami Polskiej Akademii Umiejętności (czynnymi lub korespondentami) i na stałe mieszkali we Lwowie. Następnie osoby te typowały uczonych (w dowolnej liczbie), spośród których wybierano kolejnych członków czynnych zarówno miejscowych, jak i zamiejscowych w danym wydziale. Prezesem został Oswald Balzer, który do swojej śmierci *silną ręką obejmował wszystkie prace Towarzystwa*³⁹⁸; wiceprezesem Władysław Abraham, sekretarzem generalnym Przemysław Dąbkowski. Ten ostatni, jak pisał do O. Balzera, *sekretarzem generalnym Towarzystwa Naukowego został wybrany bez swojej wiedzy i woli* i dopiero po wyborze został o nim zawiadomiony. Dąbkowski nie ubiegał się o stanowisko sekretarza, gdyż jego *zamiarem* było – jak pisał – *oddać się zupełnie pracy naukowej*, a obowiązki sekretarza były czasochłonne. Pełniąc tę funkcję w Towarzystwie dla Popierania Nauki Polskiej, przez szesnaście lat pracował dzień w dzień (nie wyłączając niedziel i świąt) przez cztery godziny³⁹⁹. Mimo usilnych starań o następcę na to stanowisko Dąbkowski pełnił funkcję sekretarza do 1939 roku, także w czasie prezesury Franciszka Bujaka (1933–1939). Trudności w znalezieniu osoby mogącej zastąpić Dąbkowskiego wynikały nie z braku ludzi mających odpowiednie kwalifikacje naukowe czy zdolności administracyjne, lecz z braku chętnych chcących poświęcić swój czas Towarzystwu. Było to charakterystyczne nie tylko dla tegoż Towarzystwa, ale i innych. Każdy z historyków podejmujących się nowych obowiązków wiedział, że będą one wykonywane kosztem pracy naukowej.

W ramach Towarzystwa Naukowego utworzono trzy wydziały: filologiczny, historyczno-filozoficzny i matematyczno-przyrodniczy. W 1920 roku wydział historyczno-filozoficzny był kierowany przez Władysława Abrahama, a sekretarzem mianowano Jana Ptaśnika. Rok później w ramach tego wydziału utworzono sekcję historii sztuki i kultury. Jej przewodniczącymi byli Jan

³⁹⁷ „Sprawozdanie Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1921, s. 14.

³⁹⁸ Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego, Oddział Rękopisów. Korespondencja W. Semkowicza, sygn. 9533 III, List F. Bujaka do W. Semkowicza, 25 IX 1929, k. 250.

³⁹⁹ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Korespondencja Oswalda Balzera jako prezesa Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej i Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Listy od różnych osób, Lit. A–Ki, rkps 7705 II, List Przemysława Dąbkowskiego do O. Balzera, k. 317–319.

Bołoz-Antoniewicz (1921–1922) i Leon Piniński (1922–1939). W maju 1935 roku powstała sekcja historii społeczno-gospodarczej z przewodniczącym Franciszkiem Bujakiem. Spośród historyków lwowskich zostali do niej zaproszeni przede wszystkim uczniowie tego ostatniego. Bujak kierował również komisją dla opracowania *Atlasu historycznego Polski*.

Postaciami mającymi największy wpływ na rozwój Towarzystwa byli prezesi Oswald Balzer i Franciszek Bujak; dużo do powiedzenia w wielu sprawach miał też Stanisław Zakrzewski. Formalnie pełnił on tylko funkcję sekretarza wydziału historyczno-filozoficznego (w latach 1923–1928), faktycznie jednak odgrywał znacznie ważniejszą rolę: wpływał na wybór nowych członków, troszczył się o działalność naukową i powołanie nowych wydawnictw⁴⁰⁰.

W latach 1920–1939 odbyło się 179 spotkań wydziału historyczno-filozoficznego, na których wygłoszono blisko 240 referatów dotyczących zagadnień historycznych. Za prezesury Oswalda Balzera najwięcej referatów dotyczyło historii prawa (w tym historii prawa polskiego, kościelnego, zachodnioeuropejskiego, rzymskiego, żydowskiego). Występowali: W. Abraham, O. Balzer, P. Dąbkowski, ale przede wszystkim historycy młodszego pokolenia: Wojciech Hejnosz, Karol Koranyi, Michał Wyszynski, Wiaczesław Zajikin. Wielu prelegentów poruszało też tematy z zakresu historii gospodarczej i historii religii. Biorąc pod uwagę zakres chronologiczny referatów, dominowało średniowiecze, następnie starożytność. W przeciwieństwie do odczytów prezentowanych na posiedzeniach PTH częściej podejmowano tematy z zakresu historii powszechnej; z reguły prezentowały one wysoki poziom naukowy. Członkowie Towarzystwa zabiegali o to, by nie było referatów przypadkowych. Skróty odczytów, referatów i komunikatów zamieszczano w poszczególnych zeszytach „Sprawozdań Towarzystwa Naukowego we Lwowie”. Spotkania odbywały się w Pracowni Naukowej Ossolineum. Tam również znajdował się lokal Towarzystwa⁴⁰¹.

Towarzystwo Naukowe koncentrowało się na finansowaniu publikacji naukowych, stając się *obok Polskiego Towarzystwa Historycznego i Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, [...] najważniejszym ośrodkiem historycznej produkcji Lwowa. Inne bowiem centra wydawnicze albo zamarły – jak zauważyła Łucja Charewiczowa – albo produkują głównie na użytek szkolnictwa podręczniki i mapy, wyjątkowo angażując się w historyczne wydawnictwa naukowe, które jeszcze od czasu do czasu zasila także mecenasostwo Zarządu Miejskiego*⁴⁰². Wprawdzie w 1934 roku zarząd Towarzystwa zalecał przeznaczenie większych środków na wydawnictwa nauk ścisłych i stosowanych, ale do 1939 roku sytuacja nie uległa zmianie. Wynikało to zapewne przede wszystkim z zaintereso-

⁴⁰⁰ P. Dąbkowski, *Profesor Stanisław Zakrzewski*, „Sprawozdanie Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1936, R. XVI, z. 1, s. 99–109.

⁴⁰¹ W. Kocyba-Kamińska, *Oficyna ossolińska*, s. 165.

⁴⁰² Ł. Charewiczowa, *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, Lwów 1938, s. 220.

wań prezesów Towarzystwa, którzy w największej mierze decydowali, jakie prace zostaną opublikowane. Wymowna jest opinia Ryszarda Ganszyna; otóż obwiniał on Balzera – przedstawiciela rodzimego tradycjonalizmu – za odrzucenie przez Towarzystwo jego *Listów miłosnych dawnych wieków*, mimo oczyszczenia ich z *nieprawości heretyckich*⁴⁰³.

Prace historyczne były publikowane w ramach serii wydawniczych Towarzystwa: „Archiwum Naukowego” oraz „Archiwum Towarzystwa Naukowego”. Towarzystwo wydało również 18 tomów „Studiów nad Historią Prawa Polskiego”, „Zabytki Dziejowe” (6 tomów) i „Akta Grodzkie i Ziemskie” (25 tomów); w 1927 i 1930 roku ogłosiło drukiem większą publikację – tomy *Acta officii consistorialis Leopoliensis antiquissima* (I obejmujący lata 1482–1489, II 1490–1498) w opracowaniu Wilhelma Rolnego. Osobno publikowała swe prace sekcja historii sztuki i kultury („Prace Sekcji Historii Sztuki i Kultury”). Od roku 1931 Towarzystwo wydawało również wysoko notowane „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” pod redakcją F. Bujaka i Jana Rutkowskiego.

Lwowscy historycy narodowości ukraińskiej współpracowali z Naukowym Towarzystwem im. Tarasa Szewczenki⁴⁰⁴, najważniejszym, a niektórzy nawet uważali, że *jedynym ośrodkiem reprezentującym ukraińską naukę*⁴⁰⁵. Jego działalność w dużej mierze zależała od politycznej i ekonomicznej koniunktury. Sytuacja finansowa Towarzystwa była po 1918 roku bardzo trudna, polepszyła się dopiero w II połowie lat trzydziestych XX wieku, kiedy otrzymało ono pozwolenie na wydawanie podręczników szkolnych.

Historycy należeli do sekcji historyczno-filozoficznej kierowanej w okresie międzywojennym przez Iwana Krypiakewycza, ucznia Hruszewskiego. Krypiakewycz chciał zaktywizować członków sekcji i pragnął przede wszystkim uczynić z niej, jak i całego Towarzystwa, centrum badań naukowych prowadzonych w duchu „konserwatywno-państwowym”, akcentującym państwowotwórczą działalność narodu ukraińskiego. W związku z tym prace historyków należących do sekcji skoncentrowane były przede wszystkim na badaniu przeszłości państwa halicko-wołyńskiego w XIII–XIV w., Kozaczyzny oraz Galicji i walki Ukraińców o własne państwo. Swoje prace historycy ukraińscy publikowali w głów-

⁴⁰³ R.G., *Testament Oswalda Balzera*, „Przegląd Humanistyczny” 1933, R. VIII, z. 1, s. 1.

⁴⁰⁴ W. Serczyk, *Historycy ukraińscy w Polsce międzywojennej* [w:] *Środowiska historyczne*, cz. II, s. 292–307; O. Ohłoblyn, *Ukraińska istoriohrafia 1917–1956. Istoryczna nauka w Haliczini w 1920–1940-ch rokach (do 1944 r.)*, „Ukrajinijskyj istoryk” 2004, t. XLI, s. 12–37; Z. Budzyński, *Towarzystwo Naukowe im. Tarasa Szewczenki we Lwowie 1873–1998. Szkice do monografii*, cz. I, „Problemy Społecznego Ruchu Naukowego” 1997, 3, 3/4, s. 119–139; O. Kupczynskij, *Towarzystwo naukowe im. Tarasa Szewczenki we Lwowie i jego działalność wydawnicza*, „Biuletyn Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego”, Przemyśl 1998, s. 178–187; S. Stępień, *Ukraińskie życie*, s. 183–185.

⁴⁰⁵ *Mniejszości narodowe w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe” 1935, R. IX, nr 5, s. 458.

nym organie NTSz, w „Zapyskach Naukowego Towarzystwa im. T. Szewczenka”. W latach 1924–1937 wydano w ramach „Zapysok” trzynaście tomów „Praci Istoryczno-filosoficznoji Sekciji” pod redakcją I. Krypiakewycza⁴⁰⁶. Aktywnymi członkami sekcji byli zarówno badacze starszej generacji, którzy zaczęli swoją pracę przed 1914 rokiem (m.in. Bohdan Barwiński, Myron Korduba, Iwan Krewecki, Stepan Tomaszewski, Omeljan Terleckij), jak i młodszy, rozpoczynający działalność naukową w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku (np. Mykoła Andrusiak, Mykoła Czubatij, Mychajło Wozniak). W latach 1926–1939 w ramach sekcji odbyło się 89 spotkań naukowych, na których ogłoszono 80 referatów.

W latach 1938–1939 w celu zaktywizowania naukowego historyków należących do Towarzystwa Krypiakewycza zdecydował się na utworzenie w ramach sekcji historyczno-filozoficznej trzech komisji: starożytnej historii Ukrainy, którą sam kierował, nowożytnej historii Ukrainy (kier. Illja Wytanowycz) i źródłoznawczej (kier. Omeljan Terleckij). Osobno działały komisje ekonomii narodowej, socjologii i statystyki. Sekcja jako całość miała skoncentrować się na sprawach organizacyjnych, m.in. planowaniu działalności i przygotowywaniu prac do druku⁴⁰⁷.

Spośród towarzystw przyczyniających się do rozwoju badań nad naukami pomocniczymi historii należy wymienić Lwowskie Towarzystwo Heraldyczne i Związek Numizmatyków Lwowskich. Z organizacjami tymi związani byli zarówno miłośnicy heraldyki, genealogii, sfragistyki, numizmatyki, jak i profesjonalni historycy. Lwowskie Towarzystwo Heraldyczne powstało w 1906 roku z inicjatywy Ludwika Pierzchały. W 1926 roku przyjęło charakter ogólnopolski z siedzibą we Lwowie (w 1932 r. przeniesiono ją do Warszawy). Prezesem oddziału lwowskiego został Aleksander Czołowski, wiceprezesem zaś Franciszek Biesiadecki. Na sekretarza wybrano Kazimierza Sochaniewicza, nauczyciela gimnazjalnego posiadającego w swym dorobku wiele prac z zakresu nauk pomocniczych historii. Prezentował on bardzo często wyniki swych badań na posiedzeniach naukowych Towarzystwa. Oprócz niego z referatami występowali także m.in.: Przemysław Dąbkowski, Helena Polackówna, Jan Ptaśnik. Towarzystwo obrało sobie za cel przeprowadzenie inwentaryzacji zbiorów bibliotek prywatnych, kościelnych i publicznych oraz metryk kościelnych. Nie zaniedbywano pracy wydawniczej. Publikowano źródła heraldyczne, opracowywano herbarze, badano zabytki rękopiśmienne, pieczęcie. Organem Towarzystwa był

⁴⁰⁶ *Bibliografija Zapysok Naukowego Towarzystwa imeni Szewczenka Tomi I–CCXL 1892–2000*, Lwiv 2003.

⁴⁰⁷ O. Najda, *Okremi aspekty dijalnosti istoryczno-filosoficznoji sekciji Naukowego Towarzystwa im. Szewczenka 1913–1940 roky* [w:] *Z istoriji Naukowego Towarzystwa imeni Szewczenka*, Lwiv 1998, s. 24–33.

„Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, ale już w 1921 roku był on wydawany w Krakowie⁴⁰⁸.

W 1925 roku we Lwowie powołano również Związek Numizmatyków Lwowskich. Wśród jego działaczy znaleźli się: Aleksander Czołowski, Franciszek Biesiadecki, Rudolf Mękicki, Wiktor Chomiński i Tadeusz Solski. Członkowie (było ich niewiele ponad trzydziestu) organizowali aukcje monet, wystawy i zebrania naukowe. Szczególnie w działalność Związku zaangażowany był R. Mękicki, sam posiadający i udostępniający zainteresowanym bardzo bogaty zbiór numizmatyczny. Redagował on i finansował organ wydawniczy „Zapiski Numizmatyczne”, który po raz pierwszy ukazał się w 1925 roku, asygnował również pewną sumę na prace monograficzne, takie jak np. Mariana Gumowskiego *Mennica gnieźnieńska w czasach piastowskich* (Lwów 1926) czy Wiktora Chomińskiego *Skorowidz monet polskich* (Lwów 1929).

Miłośnicy numizmatyki spotykali się także na zebraniach organizowanych przez znaną lwowskiemu środowisku naukowemu kolekcjonerkę Helenę Dąbcańską. W swoich wspomnieniach pisała: *w jeden dzień tygodnia, we czwartek zbierali się u mnie numizmatycy. Przedmiotem zebrań bywał zawsze jakiś referat, na podstawie którego rozwijała się później rzeczowa, niekiedy nawet gorąca dyskusja. Uczestniczyli w tych zebraniach Luba Radziwiński, Tyszkowski, Skalkowski, Solecki, Łoś, Sochaniewicz, Rutkowski*⁴⁰⁹.

Wielu historyków działało w towarzystwach skupiających uczonych zajmujących się określonymi dziedzinami. Badacze i miłośnicy historii starożytnej blisko współpracowali z filologami. Towarzystwo Filologiczne⁴¹⁰ istniejące we Lwowie od 1893 roku było jednym z najprężniej działających stowarzyszeń nie tylko w samym mieście, ale i w Polsce. Przyczynili się do tego ludzie mający znaczącą pozycję w środowisku. W Polsce niepodległej pierwsze posiedzenie zarządu głównego tegoż Towarzystwa odbyło się 8 kwietnia 1919 r. w składzie: Stanisław Witkowski, Wincenty Śmiałek, Bonawentura Czesław Graczyński, Mikołaj Szczerbański, Franciszek Smolka. W tym też roku Towarzystwo przybrało charakter ogólnopolski z siedzibą we Lwowie. Prezesem został Stanisław

⁴⁰⁸ Wcześniej Towarzystwo wydawało „Miesięcznik Heraldyczny” (I zeszyt opublikowano w 1908 roku) pod redakcją Władysława Semkowicza. W 1915 roku zaprzestano jego wydawania. Ponownie do życia przywrócił go w 1930 roku Oskar Halecki, ówczesny prezes Oddziału Warszawskiego Polskiego Towarzystwa Heraldycznego.

⁴⁰⁹ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Helena Dąbcańska, Pamiętnik zbieraczki, t. 1, sygn. 12184/II, k. 208.

⁴¹⁰ CDIAUL. Polskie filologiczne towarzystwo m. Lwów, f. 713, op. 1; S. Dworacki, *Stulecie „Eos”* [w:] *Antiquorum non immemores... Polskie Towarzystwo Filologiczne (1893–1993)* pod red. J. Łanowskiego i A. Szastyńskiej-Siemion, Warszawa–Wrocław 1999, s. 90–97; J. Mańkowski, *Powstanie Polskiego Towarzystwa Filologicznego Lwów 1892–1893–1894* [w:] tamże, s. 125–139; D. Łowicka, M. Wróbel, *Koło lwowskie i kola terenowe w Galicji* [w:] tamże, s. 140–156.

Witkowski, którego w 1925 roku zastąpił Konstanty Chyliński. W 1929 roku funkcję prezesa powierzono Ludwikowi Ćwiklińskiemu – wielce zasłużonemu dla Towarzystwa, który piastował tę godność do 1939 roku.

Podstawowy cel Towarzystwa – *pielęgnowanie i krzewienie filologii klasycznej z uwzględnieniem potrzeb nauki szkolnej* – realizowano poprzez dość regularne spotkania naukowe. Wśród prelegentów najaktywniejsi byli profesorem UJK: Jerzy Kowalski, Ryszard Ganszyniec i Stanisław Witkowski. Bardzo często dyskutowano o obronie *zagrożonych gimnazjów klasycznych*. Poświęcono tej kwestii *wiele czasu i trudu* przez cały okres działalności⁴¹¹.

Polskie Towarzystwo Filologiczne prowadziło bardzo aktywną działalność wydawniczą, do czego w największym stopniu przyczynił się Ryszard Ganszyniec – człowiek-instytucja o niespożytej wręcz energii i przede wszystkim obdarzony niezwykłymi umiejętnościami zdobywania pieniędzy⁴¹². Wniósł on znaczący wkład do uczynienia z wydawanego od 1894 roku czasopisma „Eos” *fachowego pisma poświęconego filologii klasycznej, rozchodzącego się nie tylko w kraju, ale znanego także chlubnie za granicą*⁴¹³. Redaktorzy Tadeusz Zieliński (profesor Uniwersytetu Warszawskiego) i R. Ganszyniec szczególnie zabiegali o rozpowszechnienie polskiej filologii za granicą, publikując teksty wyłącznie w językach obcych: łacińskim, francuskim, angielskim, włoskim i niemieckim⁴¹⁴. W „Eosie” zamieszczano teksty dotyczące języków łacińskiego i greckiego, literatury greckiej i rzymskiej, kultury klasycznej oraz ogólnie rozumianej „humanistyki polskiej”. Lwowskimi współpracownikami czasopisma byli m.in. Jakub Handel, Rudolf Kotula, Jerzy Kowalski, Edward Porębowicz, Ryszard Skulski, Szczepan Szydelski, Stanisław Witkowski. Podobną renomę miało wychodzące od 1929 roku pismo „Eos Supplementa”, w ramach którego ukazało się czternaście tomów prac naukowych, przeważnie obcojęzycznych. Ganszyniec powołał również w 1927 roku „Kwartalnik Klasyczny” poświęcony dydaktyce szkolnej i uniwersyteckiej oraz popularyzowaniu wiedzy filologicznej⁴¹⁵, podobnie jak wychodzący w latach 1930–1934 „Przegląd Humanistyczny”. W latach 1935–1939 Ganszyniec redagował „Przegląd Klasyczny”, w ramach którego zaangażował do współpracy m.in. Edmunda Bulandę i Kazimierza Zakrzewskiego. Mieli oni pomóc przede wszystkim w przygotowywaniu rzetelnej informacji bibliograficznej. W 1929 roku założył czasopismo „Filomata” adresowane do młodzieży zainteresowanej filologią klasyczną. Dodatkowo do

⁴¹¹ *Sprawozdanie z czynności Polskiego Towarzystwa Filologicznego za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1920*, „Eos” 1919–1920, XXIV, s. 3.

⁴¹² Por. m.in. J. Starnawski, *Ryszard Gansiniec (6 III 1888 – 8 III 1958)* [w:] tegoż, *Sylwetki lwowskich*, s. 187–202.

⁴¹³ CDIAUL. Polskie filologiczne towarzystwo m. Lwów, f. 713, op. 1, spr. 44, k. 48.

⁴¹⁴ Tamże.

⁴¹⁵ Por. tamże, k. 65.

tegoż pisma była „Biblioteka Filomaty” i „Biblioteczka Filomaty”. PTF wydawało również „Studia Leopolitana” założone i redagowane przez Stanisława Witkowskiego. Były to oddzielne rozprawy przedstawiające wyniki badań nad językiem greckim.

Koło lwowskie Towarzystwa powstało dopiero w 1928 roku. Przewodniczącym Koła został Franciszek Smolka, którego już w 1930 roku zastąpił młody badacz Wincenty Śmiałek. Członkowie spotykali się co miesiąc (oprócz miesięcy wakacyjnych) na posiedzeniach naukowych. Najczęściej występowali: Ryszard Ganszyniec, Władysław Chodaczek, Stanisław Witkowski, Artur Rapaport, Wincenty Śmiałek, Stanisław Pilch, Jan Smereka, Franciszek Smolka. Na każdym posiedzeniu jeden z członków prezentował najważniejsze publikacje z zakresu filologii klasycznej, które ukazały się za granicą. Osoby te propagowały potrzebę rozszerzania wiedzy z zakresu filologii klasycznej poprzez wykłady w różnych miastach: Rzeszowie, Przemyślu, Czortkowie, Samborze.

Kolejną inicjatywą Ryszarda Ganszyńca było powołanie w 1928 roku Towarzystwa Przyjaciół Humanizmu, które cztery lata później przyjęło nazwę Polskie Towarzystwo Humanistyczne. Celem Towarzystwa było *popularyzowanie i pogłębienie wiedzy i kultury humanistycznej*⁴¹⁶. Organizowano wykłady i dyskusje oraz publikowano prace dotyczące humanizmu. Sam Ganszyniec wierzył, że w ten sposób podniesie prestiż Polski na arenie międzynarodowej⁴¹⁷. Po ustąpieniu Ganszyńca prezesem został Ludwik Bernacki.

Osobno trzeba wspomnieć o Lwowskim Towarzystwie Prehistorycznym, które stało się jednocześnie pierwszym⁴¹⁸ lokalnym oddziałem Polskiego Towarzystwa Prehistorycznego z siedzibą w Poznaniu⁴¹⁹, zachowującym swą odrębność. Inicjatorami powołania oddziału we Lwowie w 1932 roku byli przede wszystkim pracownicy Instytutu Prehistorii Uniwersytetu Jana Kazimierza. Obok pracowników Uniwersytetu (Konstantego Chylińskiego, Edmunda Bulandy, Adama Fischera, Tadeusza Sulimirskiego, Marcjana Smiszki) wśród *członków założycieli* wymieniani byli m.in. Aleksander Czołowski, Zbigniew Hornung, technik dentysta Ludwik Krener czy urzędnik skarbowy Edward Olek-

⁴¹⁶ *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. II: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 2 pod red. B. Sordylowej, Warszawa 1994, s. 78.

⁴¹⁷ Biblioteka PAN-PAU w Krakowie. Korespondencja ks. Jana Fijałka t. 2, List Ryszarda Ganszyńca do Jana Fijałka, rkps 4682, k. 19.

⁴¹⁸ Por. R. Jakimowicz, *Działalność Polskiego Towarzystwa Prehistorycznego w latach 1920–1950*, „Z Otchłani Wieków” 1950, R. XIX, z. 1–2, s. 2–6.

⁴¹⁹ Józef Kostrzewski, sekretarz Polskiego Towarzystwa Prehistorycznego, wspominał, że Lwowskie Towarzystwo Prehistoryczne zachowało odrębność, jedynie współpracowało z PTP. Powodem tego miał być według niego *mieszany skład polsko-ukraiński* Towarzystwa. Por. J. Kostrzewski, *Czterdzieści lat istnienia Polskiego Towarzystwa Archeologicznego*, „Z Otchłani Wieków” 1960, R. XXVI, z. 3, s. 194.

sin⁴²⁰. Podstawowym kryterium, którym kierowano się przy przyjmowaniu chętnych, było nie tylko zainteresowania archeologią, ale także *nieposzlakowany charakter*⁴²¹. Wyżej wymienieni, jak donoszono do Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego Urzędu Wojewódzkiego we Lwowie, *zachowywali się pod względem moralnym i politycznym bez zarzutu*⁴²². Towarzystwo zostało zarejestrowane w 1933 roku i działało do 1939 roku. Tuż przed wybuchem II wojny światowej liczyło ono 39 członków. Celami Towarzystwa było *popieranie badań naukowych nad pradziejami kraju, szerzenie zrozumienia i zamiłowania do archeologii przedhistorycznej oraz współdziałanie z władzami konserwatorskimi w ochronie zabytków przedhistorycznych*. Pierwszym prezesem został Konstanty Chyliński; sprawował tę funkcję krótko, bowiem już w 1934 roku zastąpił go młody profesor UJK, pełen energii i pomysłów Leon Kozłowski, który był już wtedy cenionym fachowcem cieszącym się uznaniem wśród ówczesnych polskich prehistoryków⁴²³. W zarządzie zasiadali zaś Tadeusz Sulimirski oraz ukraiński historyk Jarosław Pasternak. Towarzystwo opublikowało dwa tomy „Prac Lwowskiego Towarzystwa Prehistorycznego”.

Historycy oświaty skupili się we Lwowskim Oddziale Komisji do Badania Dziejów Wychowania i Szkolnictwa w Polsce⁴²⁴. Został on powołany przez krakowską Komisję Główną 2 marca 1920 r. Prezesem Oddziału został Kazimierz Twardowski, sekretarzem zaś Stanisław Łempicki. Za swoje zadania Oddział przyjął zinwentaryzowanie materiałów rękopiśmiennych do historii szkolnictwa i wychowania w Polsce, znajdujących się w archiwach i bibliotekach lwowskich, jak również wydawanie prac przyczyniających się do poszerzenia wiedzy na temat historii szkolnictwa polskiego⁴²⁵. Najbardziej w prace Oddziału zaangażowany był Stanisław Łempicki. To za jego sprawą Władysław Tadeusz Wisłocki miał podjąć się inwentaryzacji materiałów do historii wychowania w zbiorach rękopiśmiennych Ossolineum, Ferdynand Bostel – przystąpić do opracowywania zbiorowej publikacji poświęconej dziejom szkolnictwa galicyjskiego, Michał Rolle – uzupełnić drugie wydanie swej monografii *Ateny wołyńskie*, a Alojzy Wanczura – podjąć pracę nad historią szkolnictwa na Rusi⁴²⁶.

⁴²⁰ DALO. Lwowskoje istoriczeskoje towarystwo we Lwowie, f. 1, op. 54, spr. 1252, Lista członków z 1933 roku wraz z podaniem do Urzędu Wojewódzkiego we Lwowie o zarejestrowanie, k. 1.

⁴²¹ Tamże, Statut Lwowskiego Towarzystwa Prehistorycznego, k. 5.

⁴²² Tamże, k. 1.

⁴²³ Por. K. Michałowski, *Wspomnienia*, s. 54.

⁴²⁴ W literaturze używa się zamiennie nazwy Podkomisja Lwowska Komisji do Badania Dziejów Wychowania i Szkolnictwa w Polsce lub Oddział Lwowski Komisji do Badania... Por. W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918–1939. Studium historiograficzne*, Toruń 2000, s. 48; teźże, *Członkowie Lwowskiego Oddziału Komisji do badania Dziejów Wychowania i szkolnictwa w Polsce (1920–1929)* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. V, s. 386–394.

⁴²⁵ „Kwartalnik Historyczny” 1920, R. XXXIV, s. 193.

⁴²⁶ E. Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki*, s. 115.

Organem lwowskiej podkomisji były „Wiadomości z Dziejów Wychowania i Szkolnictwa w Polsce”, które ukazywały się w latach 1921–1922. Pismo było skierowane głównie do nauczycieli. Ukazały się jedynie dwa numery „Wiadomości...”, *do czego* – jak pisał sam redaktor S. Łempicki – *przyczyniły się stosunki redakcyjne i finansowe, a także osobiste zajęcia redaktora*⁴²⁷.

Oddział, zwany też podkomisją lwowską, został rozwiązany w 1929 roku, tj. w tym samym roku, kiedy rozwiązano całą Komisję do Badania Dziejów Wychowania i Szkolnictwa w Polsce. Jak zwróciła uwagę Władysława Szulakiewicz, nie tylko problemy finansowe były przyczyną zaprzestania funkcjonowania Komisji Głównej oraz oddziału lwowskiego. Duże znaczenie miały też kłopoty z dostępem do zbiorów archiwalnych polskich i zagranicznych, brak odpowiedniego lokalu, a także za małe zaangażowanie w prace podkomisji jej członków, wykonujących jednocześnie wiele innych prac⁴²⁸.

Historycy oświaty i wychowania współpracowali też z Komisją Historyczną Towarzystwa Pedagogicznego. Wydawała ona w latach 1927–1929 kwartalnik „Minerwa Polska”, którego redaktorem był Stanisław Łempicki. Został on również dyrektorem Polskiego Muzeum Szkolnego we Lwowie, znajdującego się pod opieką Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyzszych⁴²⁹. Muzeum gromadziło zbiory dotyczące przeszłości szkolnictwa i pedagogiki w Polsce. Przez cały okres międzywojenny TNSŚiW kontynuowało wydawanie we Lwowie czasopisma poświęconego sprawom wychowania i szkolnictwa „Muzeum”, a w jego działalność angażowali się znani lwowscy historycy-nauczyciele: Maria Jaroszewiczowa, Czesław Nanke, Maria Polaczówna, Bronisław Włodarski.

Stowarzyszeniem skupiającym historyków literatury było przede wszystkim Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza. W okresie II Rzeczypospolitej jego prezesami byli dwaj wybitni lwowscy historycy literatury: Wilhelm Bruchnalski i Juliusz Kleiner. Lata prezesury pierwszego z nich należały do najtrudniejszych pod względem finansowym. Sam Bruchnalski wspominał, że często myślano o zlikwidowaniu stowarzyszenia⁴³⁰. W przezwyciężeniu kryzysu ogromną rolę odegrał zastępca prezesa (od 1924 roku) i długoletni redaktor (1925–1932) „Pamiętnika Literackiego” – Bronisław Gubrynowicz – będący wówczas w Warszawie, gdzie objął w 1920 roku stanowisko profesora na tamtejszym uniwersytecie. Po jego śmierci w 1933 roku redakcję „Pamiętnika...” objął Ludwik Bernacki,

⁴²⁷ Por. W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania*, s. 37.

⁴²⁸ W. Szulakiewicz, *Instytucjonalizacja lwowskiej historii oświaty i kultury* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. II, s. 333.

⁴²⁹ *Sprawozdanie Zarządu Kola lwowskiego TNSW za rok 1936*, Lwów 1937.

⁴³⁰ W. Bruchnalski, *Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza*, „Pamiętnik Literacki” 1936, R. 33, z. 4, s. 685.

który od wielu lat zabiegał o to stanowisko. Pismo to bowiem był uważane za *ultrapoważne*, ale i *senne*, potrzebujące ożywienia⁴³¹. Bernacki był redaktorem „Pamiętnika Literackiego” w latach 1934–1937, borykał się jednakże nadal z trudnościami finansowymi i malejącą liczbą prenumeratorów.

Juliusz Kleiner, w porównaniu z Bruchnalskim, był prezesem bardziej efektywnym. Miał więcej umiejętności w zdobywaniu funduszy na realizację działalności Towarzystwa. Zorganizował comiesięczne odczyty naukowe – „Wieczory Pamiętnika Literackiego” – cieszące się ogromną popularnością, także wśród historyków. Zacieśnił ponadto współpracę Towarzystwa z Zakładem Narodowym im. Ossolińskich. Razem m.in. zorganizowano wystawę „Stulecie Pana Tadeusza” oraz zjazd naukowy im. Ignacego Krasickiego (8–10 czerwca 1935 r.), który *miał charakter ogólnokrajowego kongresu polonistów*⁴³².

Na posiedzeniach naukowych najczęściej zabierali głos poloniści, ale również historycy, m.in. Ludwik Finkel *miał zawsze dość czasu i zainteresowań, by przychodzić na posiedzenia Wydziału i radzić o różnych sprawach o tem np. jak należy urządzać uroczystości mickiewiczowskie, jak opracować „Bibliografię”, dlaczego nie należy zbyt się śpieszyć z wydaniem „Dziel” poety*. Był on też autorem wielu artykułów zamieszczonych w „Pamiętniku”. *Zresztą miał już taką ambicję, by czemkolwiek zasilić każdy tom – pisał Bronisław Nadolski – oceniał tedy książki i artykuły o filomatach i filaretach, romantyzmie „Dziadów”, genezie utworów, chronologii i wpływie Schillera w „Odzie do młodości”*. Był poza tem jednym z *najsympatyczniejszych uczestników towarzyskich zebrań „Kółka Mickiewiczowskiego”, o którym przechowywał niejaki wiadomości*⁴³³. Aktywnie współpracowali z Towarzystwem Literackim również Kazimierz Tyszkowski i Stanisław Łempicki. Na zebrania zapraszano także m.in. polonistów z Warszawy⁴³⁴.

Towarzystwo Literackie, podobnie jak PTH, tworzyło oddziały poza Lwowem. Przez cały jednak okres międzywojenny ich aktywność była niewielka; w ostatnich latach przed wybuchem wojny zaprzestały działalności.

Mniejszą rolę we Lwowie odgrywały Związek Naukowo-Literacki i Towarzystwo Filologów Nowożytnych, głównie ze względu na krótki okres ich aktywności naukowej. Pierwsze ze stowarzyszeń, założone jeszcze w 1898 roku przez lwowskich pisarzy, po odzyskaniu niepodległości reaktywowało się w 1920 roku. Wybrano wówczas zarząd w składzie: Jan Kasprówicz (prezes), Władysław Kozicki i Waclaw Wolski (wiceprezesi), Stefan Mękarski (sekretarz). Organizowano pogadanki, odczyty z dyskusją, wieczory literacko-artystyczne dla członków oraz wykłady dla szerszej publiczności, które doty-

⁴³¹ S. Wasylewski, *Pod kopułą*, s. 134.

⁴³² S. Fita, *Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza 1886–1986*, Wrocław 1990, s. 62.

⁴³³ B. Nadolski, *Towarzystwo Literackie imienia Adama Mickiewicza 1886–1936. Zarys historii*, Lwów 1937, s. 16–17.

⁴³⁴ S. Fita, *Towarzystwo Literackie*, s. 52–53.

czyły różnych zagadnień, w tym także historii literatury, muzyki i szkolnictwa. W 1921 roku aktywność Związku osłabła, a w roku następnym zaniechał całkowicie działalności.

Towarzystwo Filologów Nowożytnych zostało założone w 1918 roku z inicjatywy wielkiego znawcy kultur i narodów romańskich Edwarda Porębowicza, pierwszego prezesa tegoż towarzystwa. Wydawało ono „Prace Towarzystwa Filologów Nowożytnych”, w których publikowali m.in. Kazimierz Jarecki, Zygmunt Czerny, Stefan Glixelli. Towarzystwo miało na celu *popieranie umiejętnych badań z dziedziny języków nowożytnych*, głównie romańskich, z uwzględnieniem potrzeb szkolnych. Działo do 1929 roku.

Niektórzy historycy współpracowali z Towarzystwem Ludoznawczym⁴³⁵. Po roku 1918⁴³⁶, wraz z powstaniem katedry etnografii na Uniwersytecie, coraz więcej jego pracowników angażowało się w działalność Towarzystwa. Do zarządu weszli Jan Czekanowski, Adam Fischer i Wilhelm Bruchnalski. Ten ostatni od 1917 roku sprawował funkcję prezesa. Szczególnie Fischer wpisał się w historię Towarzystwa, będąc przez prawie trzydzieści lat jego sekretarzem i redaktorem „Ludu” – czasopisma wydawanego przez Towarzystwo, oraz inspiratorem i kierownikiem wielu badań⁴³⁷. W „Ludzie” często publikowali archeolodzy i prehistorycy: m.in. Leon Kozłowski, Tadeusz Sulimirski, Marcejan Smiszko. Niekiedy zamieszczali oni również swe teksty w „Kosmosie” – organie Towarzystwa Przyrodniczego im. M. Kopernika.

Miłośnicy i znawcy przeszłości oraz kultury Wschodu spotykali się na zebraniach organizowanych przez założone w 1922 roku Polskie Towarzystwo Orientalistyczne. Najaktywniejszymi członkami byli: Władysław Kotwicz (piastujący od 1923 roku godność prezesa) i Tadeusz Kowalski (w latach 1929–1936 wiceprezes). PTO wydawało pismo „Rocznik Orientalistyczny”. Zamieszczane w nim teksty poświęcone były kulturze i językom Wschodu. Najważniejszym jednakże celem tegoż czasopisma było *ulatwienie światu uczoneму w Europie i poza nią przeglądu wyników pracy orientalistycznej polskiej*. W tym celu drukowano często teksty w języku łacińskim lub angielskim oraz wydawano międzynarodowy biuletyn⁴³⁸. Orientaliści lwowscy (Andrzej Gawroński, Mojżesz Schorr, Tadeusz Kowalski, Władysław Kotwicz i inni) stanowili trzon autorów pisma. Towarzystwo wydawało również (współ-

⁴³⁵ Z. Kłodnicki, *Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie* (dziesięciolecie Antoniego Kaliny), „Literatura Ludowa” 1995, nr 4/5, s. 3–25; A. Jacher-Tyszkowa, *Polskie Towarzystwo Ludoznawcze w stulecie istnienia [w:] Czy stowarzyszenia są dzisiaj potrzebne? Tradycje i teraźniejszość na przykładzie stowarzyszeń działających na terenie południowej Polski* pod red. R. Majkowskiej, Kraków 2000, s. 67–77.

⁴³⁶ Towarzystwo Ludoznawcze powstało w 1895 roku we Lwowie.

⁴³⁷ A. Jacher-Tyszkowa, *Polskie Towarzystwo Ludoznawcze*, s. 70–71.

⁴³⁸ *Od redakcji*, „Rocznik Orientalistyczny” 1914–1915, R. I, s. 1.

nie z ZNiO) w ramach „Biblioteki Wschodniej” książki popularnonaukowe o Wschodzie.

Historycy religii i Kościoła prezentowali wyniki swych badań w powołanym we Lwowie w 1924 roku Polskim Towarzystwie Teologicznym. Na organizowanych przez to towarzystwo zebraniach naukowych wygłaszano odczyty dotyczące m.in. historii religii (ks. Szczepan Szydelski, ks. Piotr Stach i in.), archeologii (o. Atanazy Fic), bibliistyki (ks. Aleksy Klawek), historii i organizacji katolickiego religioznawstwa w Polsce (ks. Alojzy Bukowski, ks. Konstanty Michalski). PTT finansowało również wydawnictwa, biblioteki oraz organizowało ogólnopolskie zjazdy. Działalność ta miała na celu rozwój nauk teologicznych oraz sprawowanie pieczy nad naukowymi ośrodkami katolickimi w Polsce. Pierwszoplanową rolę w PTT odgrywali uczeni lwowscy: Szczepan Szydelski (najpierw wiceprezes, następnie prezes), Aleksy Klawek (sekretarz), Teofil Długosz (współinicjator powołania towarzystwa), Piotr Stach (skarbnik). Dużą rolę w rozwoju nauk teologicznych, a także historii Kościoła i religii odgrywało czasopismo „Przegląd Teologiczny”, które w 1931 roku stało się pismem międzynarodowym, zmieniając jednocześnie nazwę na „Collectanea Theologica”⁴³⁹. W latach 1931–1939 redaktorem pisma był ks. Aleksy Klawek.

Ukraińskich historyków Cerkwi skupiała Bohosłowski Naukowe Towarzystwo we Lwowie założone w 1923 roku⁴⁴⁰. Wydawało ono kwartalnik „Bohosłowija” zawierający rozprawy i artykuły poświęcone przeważnie historii unii. Redaktorem był Josoph Slipyj, rektor seminarium duchownego. Poza tym wydawało m.in. „Praci Bohosłowskoho Naukowoho Towarystwa”⁴⁴¹. Towarzystwo organizowało we Lwowie i innych miastach byłej Galicji akademickie wieczory, podczas których wygłaszano referaty z zakresu historii i innych nauk humanistycznych⁴⁴².

We Lwowie bardzo aktywne było środowisko bibliofilów, które w 1925 roku powołało do życia Towarzystwo Miłośników Książki. Pierwszym jego prezesem został Jan Kasproicz; z czasem zastąpił go Franciszek Biesiadecki, inicjator powstania Towarzystwa⁴⁴³. Do zarządu weszli zaś: Rudolf Kotula, Mieczysław Opalek, Rudolf Mękicki, Ludwik Bernacki i Stanisław Wasylewski. Kolejnymi prezesami Towarzystwa byli krótko Stanisław Lempicki i Rudolf Kotula. TMK miało na celu, poprzez organizowanie odczytów, konkursów, działalność wydawniczą *rozwickać w społeczeństwie zamiłowanie do książki* oraz zabiegać o podniesienie poziomu *estetycznego i technicznego* wydawnictwa.

⁴³⁹ M. Mikołajczyk, *Warszawski i lwowski ośrodek katolickiego religioznawstwa w Polsce międzywojennej*, Opole 1987, s. 59–121.

⁴⁴⁰ S. Stępień, *Ukraińskie życie*, s. 190–191.

⁴⁴¹ CPAHUL. Hreko-katolyčka bohosłowska akademija m. Lwiw, f. 451, op. 1, spr. 114, k. 24.

⁴⁴² *Bohosłowski Naukowe T-wo*, „Bohosłowija” 1936, t. XIV, s. 76–77.

⁴⁴³ M. Opalek, *Ze wspomnień lwowskiego bibliofila*, Rzeszów 2001, s. 31.

W ramach wydawnictwa Biblioteka Miłośników Książki we Lwowie opublikowało w latach 1928–1937 dziewiętnaście tomów, m.in.: Kazimierza Hartleba *Biblioteka Zygmunta Augusta* (1928), Mieczysława Opalka *Echa bibliofilstwa w poezji* (1934), Łukasza Kurdybachy *Księgarnia J.A. Hebanowskiego we Lwowie* (1937)⁴⁴⁴.

Podobny charakter miało założone w 1928 roku Ukraińskie Towarzystwo Bibliofilów. Kierował nim literaturoznawca i bibliograf Jewhen Pełeński. Inicjatorami jego powołania byli historycy literatury Wasyl Szczurat i Iwan Bryk.

Dla wielu historyków lwowskich ważne było uprawianie historii regionalnej i lokalnej. Prace w tej dziedzinie podjęło Towarzystwo Miłośników Przeszłości Lwowa, które powstało w 1906 roku. W czasie I wojny światowej zawiesiło działalność. Dopiero w 1926 roku zwołano ponownie Walne Zgromadzenie. Inicjatorem spotkania był Józef Białynia-Chołodecki, który mimo braku wykształcenia historycznego był jednym z najaktywniejszych działaczy Towarzystwa. Wybrano wówczas zarząd. Prezesem został Aleksander Czołowski, zastępcami Jan Ptaśnik i Michał Lityński. Drugi z zastępców (Lityński) był do tej pory kierownikiem Zrzeszenia Miłośników Lwowa (działającego od 1921 roku), które postanowiło połączyć się z Towarzystwem MPL. Wymiernym skutkiem tego faktu było rozszerzenie celów Towarzystwa; stało się dla niego ważne nie tylko poznawanie przeszłości Lwowa, ale również m.in. przybliżenie mieszkańcom walorów przyrodniczych i kulturalnych miasta i okolic⁴⁴⁵.

Sekretarzem Towarzystwa od 1926 roku był Bohdan Janusz, który sprawował tę funkcję do samobójczej śmierci w 1930 roku. Został on nieprzypadkowo wybrany na to stanowisko. Z pochodzenia Ukrainiec, wyznania greckokatolickiego, posiadał szeroką wiedzę o dawnym Lwowie, jego dziejach, kulturze, instytucjach, a zwłaszcza o architekturze i zabytkach sztuki⁴⁴⁶. Był on również, o czym warto wspomnieć, inicjatorem powołania w listopadzie 1921 roku ukraińskiego Kółka Miłośników Lwowa⁴⁴⁷. Po Januszu funkcję sekretarza TMPL objęła Łucja Charewiczowa.

Na początku swej „nowej” działalności Towarzystwo liczyło zaledwie 28 członków (przed wojną było ich ok. 200), wśród których przeważali historycy. Głównym więc celem Towarzystwa było pozyskiwanie nowych współpracowników. Ważnym zadaniem było też staranie się o fundusze na publikację kolejnych tomów „Biblioteki Lwowskiej” rozesyłanych następnie wielu instytucjom naukowym i osobom prywatnym. W latach 1918–1939 opublikowano czternaście

⁴⁴⁴ *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. II, cz. 2, s. 458–459.

⁴⁴⁵ Tamże, s. 459–460, 519–520.

⁴⁴⁶ Ł. Charewiczowa, *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, s. 157.

⁴⁴⁷ Prezesem ukraińskiego Kółka Miłośników Lwowa był Iwan Krypiakewycz, a jego członkami m.in. Iwan Bryk i Mykoła Hołubeć. Por. A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, s. 143.

prac monograficznych poświęconych miastu. Ich autorami byli wybitni znawcy przedmiotu: Antoni Prochaska, Bohdan Janusz, Józef Białynia Chołodecki, Lucja Charewiczowa, Mieczysław Opalek, Kazimierz Sochaniewicz, Zygmunt Zygmuntowicz i inni. Prace te, pisane przystępnym językiem, bogato ilustrowane, miały niemały wpływ na wzrost zainteresowania przeszłością i kulturą Lwowa zwłaszcza wśród młodzieży. Członkowie Towarzystwa wygłaszali niekiedy bezpłatne prelekcje skierowane do szerszego grona słuchaczy (np. A. Czołowski *Ostatni pobyt króla Jana III we Lwowie*, Ł. Charewiczowa *Kobiety dawnego Lwowa*, T. Mańkowski *Podróż Ormianina lwowskiego do Persji w 1601 r.*). W 1934 roku działacze TPL wspólnie ze Związkiem Obrońców Lwowa przygotowali cykl wykładów *Nasz Lwów*. Chciano dotrzeć do szerszego grona osób zainteresowanych przeszłością Lwowa, również za pomocą radia. Jednakże z *projektowanego i przedłożonego do wyboru długiego wykazu odczytów zatwierdzono tylko 2 prelekcje: A. Czołowskiego „Rola wojenna Lwowa” i S. Lempickiego „Rola kulturalna Lwowa”*⁴⁴⁸.

Aktywność członków Towarzystwa spowodowała, że w 1938 roku liczyło ono już 190 członków. Z Towarzystwem MPL współpracowało m.in. Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Sztuki oraz Towarzystwo Obrony Interesów i Kultury Lwowa, które połączyła potrzeba działania na rzecz ratowania zniszczonych zabytków Lwowa.

Wielu historyków zasiadało w zarządzie powołanego w 1928 roku Towarzystwa Badania Historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich⁴⁴⁹. Byli wśród nich m.in. Stanisław Zakrzewski, Karol Baczyński (wiceprezes Związku Obrońców Lwowa), Karol Badecki, Aleksander Czołowski, Olgierd Górka, Kazimierz Hartleb, Stanisław Zajączkowski. Głównym zadaniem tegoż Towarzystwa było *naukowe zobrazowanie i przekazanie potomności pamiętnych wydarzeń z lat 1918–1920, które zapewniły miastu Lwowowi i ziemiom południowo-wschodnim trwałą przynależność do Państwa Polskiego*. W tym celu Towarzystwo koncentrowało się na zbieraniu, porządkowaniu, katalogowaniu i wreszcie naukowym opracowywaniu wszelkich materiałów, dokumentów, pamiętek, relacji dotyczących tych zdarzeń. Pierwszymi dwoma prezesami tegoż towarzystwa byli wojskowi znający te wydarzenia z autopsji: gen. bryg. Bolesław Popowicz (1928–1935) i gen. bryg. Aleksander Litwinowicz (1936). Następnie objął to stanowisko dotychczasowy wiceprezes Eugeniusz Barwiński (1936), któremu od 1937 roku pomagał Stanisław Ostrowski – prezydent m. Lwowa i prezes Związku Obrońców Lwowa.

⁴⁴⁸ *Towarzystwo Miłośników Przeszłości Lwowa w latach 1931 do 1935. Sprawozdanie Zarządu*, Lwów 1936, s. 6.

⁴⁴⁹ O. Pawłyszyn, *Towarzystwo wyuczennia istoriji oborony Lwowa ta piwdenno-schidnych wojewodst w: struktura ta dijalnist (1928–1939)* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. II, s. 376–386.

Organem Towarzystwa, *wykonującym właściwe prace historyczne*, była komisja naukowa. Jej pierwszy prezes Stanisław Zakrzewski już w 1928 roku deklarował dążenie członków do rzetelnego odtworzenia wydarzeń lat 1918–1919. Zamierzano badać genezę i przebieg walk o Lwów z *polskiej i ruskiej strony*. Chciano, *by pełny obraz prawdy historycznej stanął przed naszymi oczami*⁴⁵⁰.

Stanisław Zakrzewski, obejmując funkcję przewodniczącego komisji naukowej, od razu podkreślił, że będzie ona jedynie *nominalną*⁴⁵¹, tuż bowiem przed otrzymaniem tego stanowiska został senatorem RP z ramienia BBWR. Najwięcej pracy spadło na kierowników biura i archiwum komisji. Powoływano na te stanowiska uczniów Zakrzewskiego. Najpierw Michała Antonowa, który jednakże bardzo szybko zawiódł oczekiwania gen. Popowicza i S. Zakrzewskiego. Kierownikiem biura i archiwum został wówczas Stanisław Giza. *Praca nasza* – pisał on – *polegała głównie na zbieraniu wszelkich materiałów źródłowych, kompletowaniu biblioteki, wypożyczaniu dokumentów celem ich wiernego skopiowania, wystawianiu zaświadczeń o udziale w walkach w latach 1918–190 dla potrzeb instytucji i władz państwowych*⁴⁵². *Najważniejszą* *wszakże częścią* *naszej pracy* *było przepisywanie materiałów historycznych, w kilku kopiach, zawsze uwierzytelnionych, które udało nam się od ich właścicieli na pewien okres wypożyczyć*⁴⁵³. Po opuszczeniu Lwowa przez Gizę zastąpił go major Józef Klink.

Aktywnością wyróżniał się Eugeniusz Wawrzkowicz, sekretarz Towarzystwa w latach 1930–1939, a od 1937 roku kierownik jego prac naukowych. Przygotował on do druku trzy tomy *Źródeł do dziejów walk o Lwów i województwa południowo-wschodnie, t. I–III. Obrona Lwowa 1–22 listopada – Relacje uczestników* (1933–1939). Pierwsze dwa tomy zawierają ponad pięćdziesiąt relacji osób różnych zawodów i poglądów politycznych. W tomie trzecim zamieszczono natomiast dokładny rejestr osobowy uczestników obrony Lwowa. Publikacje te zostały pozytywnie przyjęte zarówno przez historyków polskich, jak i ukraińskich. Docenili oni dążenie do obiektywnego naświetlenia wypadków z 1918 roku we Lwowie⁴⁵⁴.

⁴⁵⁰ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Badania Historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich za rok 1928*, Lwów 1929, s. 3.

⁴⁵¹ Archiwum PAN w Warszawie. Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział PTH we Lwowie, 1925–1939, sygn. 156, k. 2.

⁴⁵² W innym miejscu Giza pisał: *Dla byłych obrońców Lwowa najważniejsze były spisy żołnierzy poszczególnych odcinków czy oddziałów. Przydały się one bardzo dla potrzeb podkomisji Kapituły Krzyża i Medalu Niepodległości, nie mówiąc już o innych instytucjach, które przy angażowaniu do pracy preferowały w pierwszym rzędzie byłych uczestników walk. Nawet w czasie starań o pracę w miejskiej kanalizacji bez naszego zaświadczenia nie można było o niej marzyć. Również starania o budkę z gazetami czy wyrobami tytoniowymi wymagały naszego zaświadczenia*, S. Giza, *Na ekranie życia*, s. 160.

⁴⁵³ Tamże, s. 157.

⁴⁵⁴ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Badania Historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich za rok 1932/1933*, Lwów 1933, s. 20.

Ważną inicjatywą było rozpoczęcie w 1931 roku opracowania bibliografii historii obrony Lwowa i województw południowo-wschodnich w latach 1918–1923. Przygotowywał ją Józef Skrzypek, członek komisji naukowej od 1933 roku. W 1934 roku opublikował *Materiały do bibliografii historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich*.

Towarzystwo wydawało „Rocznik Towarzystwa Badania Historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich” pod redakcją E. Wawrzkowicza i J. Klinka. Po raz pierwszy ukazał się on w 1936 roku, a inicjatorem jego powołania był S. Zakrzewski. Rocznik był oparty *na tych samych założeniach ideowych, które od pierwszej chwili wszystkim pracom Towarzystwa przyświecały*⁴⁵⁵. Z czasopiśmie tym współpracowali również autorzy ukraińscy.

Tuż przed wybuchem II wojny światowej, 8 kwietnia 1939 r., do rejestru Stowarzyszeń i Związków Urzędu Wojewódzkiego Lwowskiego wpisano Instytut Ziem Południowo-Wschodnich. Stowarzyszenie to miało na celu przede wszystkim *naukowe badanie obecnego stanu i przeszłości ziem południowo-wschodnich Rzeczypospolitej i obszarów sąsiednich*⁴⁵⁶. W ramach Instytutu powołano cztery komisje: geograficzną, socjologiczną, etniczną i historyczną. W skład tej ostatniej weszli historycy lwowscy: Eugeniusz Barwiński, Franciszek Bujak, Łucja Charewiczowa, Przemysław Dąbkowski, Teofil Długosz, Mieczysław Gębarowicz, Ludwik Kolankowski, Eugeniusz Kucharski, Kazimierz Lewicki, Stanisław Łempicki, Waclaw Mejbaum, Teofil Modelski, Feliks Pohorecki, Helena Polackówna, Józef Umiński, Bronisław Włodarski⁴⁵⁷. Wybuch wojny przekreślił możliwość realizacji planowanych zamierzeń.

Kilka z wymienionych polskich towarzystw naukowych i pokrewnych⁴⁵⁸ wstąpiło do Związku Polskich Towarzystw Naukowych. Inicjatorzy jego powołania (m.in. Ludwik Finkel) wierzyli, że dzięki bliższemu współdziałaniu poszczególne towarzystwa będą mogły lepiej realizować swe indywidualne zadania. Związek podjął m.in. starania o pozyskanie domu, w którym znajdowałyby się biura, sale posiedzeń, zbiory, magazyny i wydawnictwa towarzystw boryka-

⁴⁵⁵ *Słowo wstępne*, „Rocznik Towarzystwa Badania Historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich” 1936, s. XII.

⁴⁵⁶ *Statut Instytutu Ziem Południowo-Wschodnich*, Lwów 1939, s. 4.

⁴⁵⁷ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery naukowe Teofila Modelskiego z l. 1930–1939, sygn. 17215/II, k. 181–185.

⁴⁵⁸ Do Związku Polskich Towarzystw Naukowych w 1919 roku przystąpiło siedemnaście towarzystw: Polskie Towarzystwo Matematyczne, Towarzystwo Historyczne, Towarzystwo Ludoznawcze, Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej (Towarzystwo Naukowe), Towarzystwo Lekarzy Polskich Byłej Galicji, Towarzystwo Filologów Nowożytnych, Towarzystwo Heraldyczne, Polskie Towarzystwo Prawnicze, Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Polskie Archiwum Wojenne i Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Sztuki i Kultury, Polskie Towarzystwo Politechniczne, Polskie Towarzystwo Przyrodników im. Kopernika, Polskie Towarzystwo Filologiczne, Lwowskie Towarzystwo Lekarskie, Towarzystwo Miłośników Przeszłości Lwowa, Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza. W 1927 roku Związek liczył 38 towarzystw i instytucji, a w 1936 roku – 43.

jących się z trudnościami lokalowymi. Miał on również ułatwić zajmowanie wspólnego stanowiska w sprawach narodowych⁴⁵⁹. W 1921 roku została wprowadzona zmiana do statutu, dopuszczająca do Związku także instytucje naukowe, jak biblioteki, muzea, instytuty naukowe itp.

Związek wydawał sprawozdania informujące o rezultatach prac prowadzonych przez należące do niego towarzystwa. Wersja polska „Sprawozdania Związku Polskich Towarzystw naukowych we Lwowie” wychodziła w okresie 1920–1922, wersja francuska – „Bulletin de l’Union des Sociétés Savantes Polonaises de Léopol” – w latach 1920–1934. Starano się pokazać, *w jakiej mierze i w jakim stopniu miasto Lwów jest placówką nauki i kultury polskiej, a zatem cywilizacji zachodniej, łacińskiej, wysuniętą na dalekie kresy wschodnie, oraz jednym z głównych czynników twórczych cywilizacji polskiej na równi z Warszawą i Krakowem*⁴⁶⁰.

Warte uwagi są również towarzystwa ukraińskie o charakterze kulturalno-oświatowym. Najważniejsze z nich, sięgające swymi początkami roku 1868 – Towarzystwo Oświatowe „Proswita” powołano w celu wspomagania ukraińskiej oświaty poprzez publikowanie i rozdawanie broszur i książek. Przyczyniło się też do zachowania materiałów służących poznaniu przeszłości Ukrainy. Prezesami „Proswity” w okresie międzywojennym byli działacz oświatowy Mychajło Hałuszczynskij (1923–1931) i historyk literatury Iwan Bryk (1932–1939). Podobny charakter miało reprezentujące orientację rusonofilską Towarzystwo im. Mychajła Kaczkowskiego, którego przewodniczącym był historyk Adrian Kopystianskij.

Nadal w okresie międzywojennym *rolę centrum życia intelektualnego i kulturalnego* rusofilskiej części społeczeństwa ukraińskiego pełnił Instytut Straupigialny, ale jego działalność nie była już tak aktywna jak przed wojną⁴⁶¹.

Istniało również powołane jeszcze w 1907 roku Towarzystwo Ukraińskich Naukowych Wykładów im. Petra Mohyły, pełniące rolę uniwersytetu ludowego, oraz Ukraińskie Towarzystwo Pedagogiczne „Ridna Szkoła”, skoncentrowane na prowadzeniu szkół ukraińskich wszystkich stopni. Organizowało ono także akademie, koncerty i przedstawienia z okazji świąt narodowych oraz kursy doszkalaćcające z zakresu ukrajoznawstwa, bibliotekarstwa itp. Towarzystwo utrzymywało również biblioteki, księgarnie i własne wydawnictwa. We Lwowie powołano także Stowarzyszenie Ukraińskich Nauczycieli Szkół Średnich. Było ono dość aktywne i wysuwało m.in. żądania w sprawie utworzenia na UJK katedr języka i literatury ukraińskiej i obsadzenia ich przez profesorów Ukraińców, utworzenia państwowych ukraińskich liceów pedagogicznych oraz nauczania języka ukraińskiego na takim samym poziomie jak języka polskiego i prowadzenia w szkołach lekcji historii Ukrainy.

⁴⁵⁹ DALO. Statut polskowo naukowo towarzystwa u Lwowi, f. 843, op. 1, spr. 49, k. 1.

⁴⁶⁰ *Sprawozdanie Związku Polskich Towarzystw Naukowych we Lwowie*, 1920, nr 1, s. 9.

⁴⁶¹ S. Stępień, *Ukraińskie życie*, s. 200.

Polacy nie angażowali się w działalność towarzystw ukraińskich. Jedynymi polskimi członkami Towarzystwa Naukowego im. T. Szewczenki byli Oswald Balzer i Przemysław Dąbkowski. Zostali oni wybrani do sekcji historyczno-filozoficznej w celu podkreślenia ich wielkich zasług dla polskiej i nadzwyczajnej przychylności dla ukraińskiej nauki⁴⁶². Również niewielu Ukraińców współpracowało z towarzystwami polskimi.

Towarzystwa odgrywały ogromną rolę w uczynieniu ze Lwowa bardzo ważnego ośrodka wydawniczego czasopism naukowych⁴⁶³. Niektóre powstały jeszcze pod koniec XIX i na początku XX wieku: „Kwartalnik Historyczny” (1887), „Eos” (1894), „Rocznik Orientalistyczny” (1914), „Muzeum” (1885), „Lud” (1895), „Pamiętnik Literacki” (1902), „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego” (1908), „Zapiski Naukowego Towarzystwa im. Szewczenka. Praci Istoryczno-filozoficnoji Sekcji” (1892). W latach 1918–1939 powołano kilka czasopism specjalistycznych zaspokajających potrzeby poszczególnych dyscyplin historycznych. W latach 1930–1936 ukazywało się najważniejsze ówczesnie czasopismo historyczno-prawne „Przewodnik Historyczno-Prawny”. Inicjatorem jego powołania był Przemysław Dąbkowski, który powołał na współredaktorów dwóch swoich ówczesnych asystentów: Jana Adamusa i Karola Koranyiego. Pismo, zgodnie z zamierzeniami jego twórcy, było otwarte na specjalistów spoza Polski, a zwłaszcza z państw słowiańskich. Przyjmowano teksty w językach polskim i obcych; wymagano, aby referaty o charakterze *informacyjno-programowym* były pisane w jednym z języków zachodnioeuropejskich.

W latach 1928–1938 wychodził we Lwowie „Ruch Słowiański”. Pomysłodawcą jego powołania był m.in. kustosz Ossolineum Władysław Wisłocki. Pismo zostało utworzone z obaw przed *imperializmem obcoplemiennym* i postawiło sobie za cel *szerzenie w społeczeństwie polskim zgodnej z prawdą i rzeczywistością wiedzy o innych narodach słowiańskich, zaznajamianie go z wszelkimi dziedzinami ich złożonego nowoczesnego życia*. Kierownictwo czasopisma objął Tadeusz Lehr-Spławiński⁴⁶⁴.

Rok później, w 1929 roku, ukazał się pierwszy zeszyt czasopisma powołanego przez Adama Szelągowskiego „Insurekcje. Materiały i badania do dziejów powstań oraz ruchów społecznych i narodowych w Polsce”. Zgodnie z zamie-

⁴⁶² ALNU. Teczka osobowa Przemysława Dąbkowskiego, f. 119, op. 1, spr. 103; O. Najda, *Okremi aspekty dijalnosti*, s. 25–26.

⁴⁶³ W. Górczyński, *Geografia autorska polskich czasopism historycznych 1918–1939* [w:] *Środowiska historyczne*, cz. IV, s. 53–75; J. Jarowiecki, *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*, Kraków–Wrocław 2008, s. 254.

⁴⁶⁴ *Nasze cele i dążenia*, „Ruch Słowiański” 1928, R. I, 1929, R. II, Lwów 1930, s. 1. Por. S. Grudzień, *Rusini czy Ukraińcy? Stanowisko „Ruchu Słowiańskiego”*, „Dzieje Najnowsze” 2007, nr 3, s. 27–41; Z. Baran, „*Realni osnovy jednosti slowian*”: z istoriji intelektualnych dyskusyj miżwojennoho dwadcyatylittia [w:] *Polska – Słowacja – Europa Środkowa w XIX–XXI wieku* pod red. J. Pisulińskiego, E. Rączy, K. Żarny, Rzeszów 2011, s. 31.

rzeniem redaktora pismo miało być przede wszystkim otwarte na młodych badaczy podejmujących tematy dotyczące dążeń Polaków do odzyskania niepodległości. Z powodu braku środków finansowych ukazały się tylko trzy zeszyty tomu pierwszego.

We Lwowie znajdowała się siedziba „Roczników Dziejów Społecznych i Gospodarczych” (1931–1939), fachowego czasopisma poświęconego historii gospodarczej. Jak już wyżej wspomniałam, było ono redagowane wspólnie przez Franciszka Bujaka i profesora Uniwersytetu Poznańskiego Jana Rutkowskiego. Redaktorzy pisma koncentrowali się głównie na przedstawianiu wyników badań nad dziejami społeczno-gospodarczymi Europy Wschodniej, chcąc w ten sposób konkurować (w pozytywnym znaczeniu) z czasopismami zachodnioeuropejskimi o podobnym charakterze.

W 1924 roku pod redakcją Bohdana Janusza, ówczesnego konserwatora zabytków przedhistorycznych okręgu lwowskiego, i za jego pieniądze wyszedł pierwszy numer „Wiadomości Konserwatorskich”. Był to miesięcznik poświęcony ochronie zabytków kultury i sztuki. W piśmie prezentowano zbiory prywatne i publiczne znajdujące się we Lwowie, opisywano najpiękniejsze i najciekawsze zabytkowe budowle mieszczące się na obszarze objętym Lwowskim Okręgiem Konserwatorskim. Kolejny numer się nie ukazał z powodu braku środków finansowych.

Z ukraińskich czasopism wychodzących we Lwowie warto wymienić miesięcznik „Ukraińska Knyha”, założony w 1937 roku. Zamieszczano w nim teksty z zakresu dziejów książki i bibliotek ukraińskich.

Liczba wspomnianych wyżej czasopism potwierdza opinię Wita Górczyńskiego o dynamicznym rozwoju czasopiśmiennictwa we Lwowie, który znacznie przewyższał inne polskie ośrodki⁴⁶⁵. Znaczenie wielu z nich wykraczało poza region i kraj. Był to wynik szczególnej aktywności wielu historyków doceniających potrzebę szerszego prezentowania wyników swych prac. Niektórzy z nich posiadli szczególną umiejętność pozyskiwania środków finansowych na ten cel (m.in. F. Bujak, R. Ganszyniec, S. Zakrzewski).

Historycy lwowscy byli także członkami albo współpracownikami instytucji i towarzystw naukowych mających siedziby w innych polskich miastach lub poza granicami kraju. Z Polską Akademią Umiejętności współpracowało ponad 20% lwowskich historyków. Kilku z nich zostało wybranych (jeszcze przed 1918 rokiem) na członków Akademii Umiejętności. To oni byli najaktywniejsi w poszczególnych komisjach AU-PAU: Władysław Abraham⁴⁶⁶, Oswald Balzer, Ludwik Finkel⁴⁶⁷, Stanisław Witkowski, Jan Bołoz-Antoniewicz, Ferdynand Bostel, Aleksander Semkowicz. Z historyków, którzy otrzymali członkostwo

⁴⁶⁵ W. Górczyński, *Geografia autorska*, s. 59.

⁴⁶⁶ K. Stachowska, *Listy Władysława Abrahama w zbiorach Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1981, R. XXVI, s. 175–251.

⁴⁶⁷ M. Hoszowska, *Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności*.

Akademii po 1918 roku, należy wymienić Franciszka Bujaka, Stanisława Łempickiego, Feliksa Pohoreckiego, Jana Ptaśnika, Stanisława Zakrzewskiego. PAU, będąc najważniejszą instytucją naukową w Polsce, w 1920 roku powołała delegatów mających ułatwić współpracę z pozakrakowskimi ośrodkami naukowymi. We Lwowie delegatem został Władysław Abraham. W mniejszym stopniu historycy lwowscy współpracowali z Towarzystwem Naukowym Warszawskim.

Środowisko naukowe Lwowa było bardzo otwarte na kontakty z zagranicznymi instytucjami i uczonymi. Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych większego znaczenia zaczęły nabierać instytucje i czasopisma wspierające badania nad Wschodem i Słowiańszczyzną. Było to w pewnej mierze wynikiem sondażu przeprowadzonego w 1928 roku przez MWRiOP i Kasę im. Mianowskiego, wskazującego m.in. na potrzebę intensyfikacji badań w obu tych kierunkach. Najbardziej czynni na polu współpracy z zagranicznymi instytucjami byli: Oswald Balzer, Edmund Bulanda, Franciszek Bujak, Andrzej Gawroński, Ryszard Ganszyniec, Władysław Kotwicz, Jan Ptaśnik, z młodszych natomiast: Henryk Batowski, Olgierd Górka, Karol Koranyi, Kazimierz Michałowski, Jerzy Manteuffel, Kazimierz Majewski, Helena Polackówna.

Przytoczone wyżej fakty świadczą, iż Lwów w okresie międzywojennym miał rozbudowaną infrastrukturę badań historycznych. Wiele instytucji naukowych i paranaukowych istniejących w tym mieście miało znaczenie ogólnopolskie. Ich działalność była jednak niejednokrotnie mocno ograniczona z powodu niedostatku środków finansowych. Z czasem dały o sobie znać negatywne skutki odpływu młodszej kadry naukowej do innych, bardziej dynamicznie rozwijających się ośrodków naukowych, przede wszystkim Warszawy i Poznania. Będzie o tym mowa w jednym z następnych rozdziałów.

Bezspornie największy wpływ w omawianym okresie na rozwój nauk historycznych we Lwowie miał Uniwersytet. Nie wszyscy historycy byli jego pracownikami, ale praktycznie wszyscy byli mniej lub bardziej z nim związani i jako jego absolwenci korzystali z biblioteki uniwersyteckiej czy konsultacji profesorów UJK. Także działalność towarzystw naukowych opierała się na profesorach i docentach UJK, oni również na ogół pełnili w nich funkcje kierownicze. W salach Uniwersytetu były też najczęściej organizowane spotkania członków towarzystw. W końcu ich członkowie uzyskiwali stopnie i tytuły naukowe właśnie na UJK.

Ważnym ogniwem infrastruktury lwowskiego środowiska historycznego były też takie instytucje, jak ZNiO oraz PTH. Wspomnieć należy również o istniejących we Lwowie bibliotekach i archiwach. One także stanowiły w latach 1918–1939 zaplecze instytucjonalne dla wielu poczynąń naukowych.

ROZDZIAŁ III

Statystyczny obraz środowiska

1. Liczebność środowiska i jego struktura demograficzna

Lwowskie środowisko historyczne należało do najliczniejszych w II Rzeczypospolitej. Badaniami zostało objętych 372 lwowskich historyków. Stanowili oni ok. 24% całej populacji⁴⁶⁸ i pod względem liczebności tworzyli drugą grupą w Polsce, nieznacznie wyprzedzając krakowian. Pierwszeństwo przypadło historykom skupionym w stolicy Polski – mieście najszybciej rozwijającym się, pulsującym życiem naukowym, przyciągającym z innych ośrodków wielu ludzi młodych i aktywnych⁴⁶⁹. Lwów stopniowo tracił na znaczeniu m.in. w sferach politycznej i gospodarczej. Coraz częściej zaczęto określać go mianem miasta prowincjonalnego i w dodatku na jednym z końców Polski – jak pisał wykładowca japonistyki na Uniwersytecie Warszawskim Bohdan Richter⁴⁷⁰, ale nadal dorównywał innym ośrodkom na polu naukowym.

W porównaniu z okresem wcześniejszym liczba historyków lwowskich wzrosła w II Rzeczypospolitej o ponad 80%⁴⁷¹. Wielu przedstawicieli tego środowiska było już aktywnych w czasach autonomii galicyjskiej. Jednakże niektórzy z nich w pierwszych latach niepodległości przenieśli się do innych ośrodków naukowych. Jak wiadomo, uczelnie lwowska i krakowska były jedynymi w Polsce mogącymi po 1918 roku zasilić kadrę naukową pozostałych uniwersytetów (warszawskiego, poznańskiego, wileńskiego i lubelskiego). Pisano wręcz o *dotkliwym uszczupleniu* lwowskiego grona profesorów *na rzecz uniwersytetów*

⁴⁶⁸ Zespół „Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej” określił liczebność historyków w tym okresie w Polsce na ok. 1550 osób. Por. J. Maternicki, *Polskie środowisko historyczne w latach 1918–1939. Założenia metodologiczne badań, ich organizacja i dotychczasowe wyniki*, „Kwartalnik Historyczny” 1986, R. XCIII, nr 1, s. 165–185; tenże, *Geografia historiograficzna II Rzeczypospolitej* [w:] *Środowiska historyczne*, cz. IV, s. 9; tenże, *Warszawskie środowisko*, s. 18.

⁴⁶⁹ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 180 i n.

⁴⁷⁰ Biblioteka PAN-PAU, Oddział Zbiorów Specjalnych. Korespondencja do W. Kotwicza, List B. Richtera do W. Kotwicza, k. 80.

⁴⁷¹ Zob. A. Toczek, *Środowisko historyków lwowskich w latach 1860–1918*, „Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Historii Nauki” 2004, t. VI, s. 123–165.

warszawskiego i poznańskiego⁴⁷². Zwłaszcza lata 1919–1921 to czas ciągłej walki o to, aby UJK, jak i całe środowisko, nie straciły swoich wybitnych przedstawicieli. Tylko niektórych udało się przekonać do pozostania (np. Edmunda Bulandę) lub szybkiego powrotu do Lwowa. Przemysław Dąbkowski na przykład, mimo otrzymania w 1919 roku propozycji z Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, już 4 sierpnia 1920 r. wrócił do miasta nad Pełtwią⁴⁷³. Wyjechali zaś do Poznania: Bronisław Dembiński (wcześniej był krótko związany w Warszawie), Adam Skalkowski, Henryk Ułaszyn; do Warszawy: Bronisław Gubrynowicz, Mojżesz Schorr, Irena Pannenkowa; do Krakowa z kolei powrócili: Józef Kallenbach i Kazimierz Nitsch. Podawano różne powody opuszczenia Lwowa. Jednym z nich, i zapewne w wielu przypadkach decydującym, były względy finansowe. Zwłaszcza młode uniwersytety przyciągały możliwością awansu i lepszym wynagrodzeniem oraz dogodnymi warunkami mieszkaniowymi⁴⁷⁴. Na decyzje wyjazdu ze Lwowa miały również wpływ układy personalne, osobiste sentymenty i nawet względy polityczne. Nie należy zapominać, że w pierwszych miesiącach po odzyskaniu niepodległości we Lwowie toczyły się walki z Ukraińcami, a latem 1920 roku zagroziły mu wojska bolszewickie, wielu więc intelektualistów, w tym historyków, z obawy o życie swoje i swoich rodzin, a także zauważając upadek miasta w wyniku zniszczeń, nie chciało już wiązać swych losów z tym miastem. Niektórzy jednak toczące się walki we Lwowie uznali za wystarczający powód, by w tym mieście się ostatecznie osiedlić. Jan Ptaśnik miał przyjąć propozycję objęcia katedry na Uniwersytecie Lwowskim właśnie ze względów narodowych⁴⁷⁵.

Na szczęście więc dla lwowskiego środowiska historycznego migracje odbywały się również w drugą stronę. Do 1925 roku do niegdysiejszej stolicy Galicji przybyło ok. 25 badaczy przeszłości, nierzadko o uznanych już nazwiskach, m.in.: Franciszek Bujak, Konstanty Chyliński, Ryszard Ganszyniec, Jan Janów, Aleksy Klawek, Myron Korduba, Władysław Kotwicz, Leon Kozłowski, Jan Ptaśnik, Tadeusz Lehr-Spławiński, Zygmunt Smogorzewski, Piotr Stach, Stepan Tomaszewski. Motywy ich przyjazdu były różnorakie. Wielu łączyło przekonanie o dużym potencjale naukowym Lwowa, a także nadzieja na podniesienie, jak

⁴⁷² AAN w Warszawie. Akta osobowe – Bulanda Edmund, sygn. B-10907, List dziekana Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego do Ministerstwa WROiOP z 3 XI 1919 r., k. 78.

⁴⁷³ R. Nowacki, *Przemysław Dąbkowski*, s. 94–95, tenże, *Wybitni uczeni Kresów Wschodnich. Przemysław Dąbkowski (1877–1950)*, „Przegląd Wschodni” 2002, t. VIII, z. 2(30), s. 428.

⁴⁷⁴ K. Krasowski, *Wydział Prawno-Ekonomiczny Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–1939*, Poznań 2006, s. 87.

⁴⁷⁵ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 6, rkps 7348/II, List J. Ptaśnika do Zakrzewskiego z dnia 26 X 1919, k. 146.

pisał Jan Ptaśnik, *temperatury naukowej* wśród historyków⁴⁷⁶. Lwów ciągle też przewyższał młodsze ośrodki naukowe bogatymi zbiorami bibliotecznymi i archiwalnymi. Było to ważne zarówno dla znanych historyków szukających dogodnych warunków do pracy naukowej (Franciszek Bujak, Konstanty Chyliński), jak i młodych, będących na początku swej kariery naukowej. Do pozostania we Lwowie zachęcało także historyków bogate zaplecze instytucjonalne umożliwiające realizację projektów badawczych.

Jeśli chodzi o historyków napływających do Lwowa, to pierwsze lata ich pobytu i pracy w tym mieście z reguły nie były łatwe. Nieustannie walczyli o zadowalające warunki mieszkaniowe. Długo na odpowiednie lokum czekali Franciszek Bujak i Jan Ptaśnik. Bujak mieszkał początkowo w lokalu zastępczym, następnie, jak pisano, „kątem” w domu radcy miejskiego. Dopiero w 1924 roku, czyli cztery lata po przyjeździe, otrzymał odpowiednie mieszkanie. Jan Ptaśnik dostał mieszkanie dopiero wówczas, kiedy zaszantażował władze UJK opuszczeniem uczelni. Wynikało to z *katastrofalnego* wręcz braku mieszkań we Lwowie na początku lat dwudziestych⁴⁷⁷. Narzekano również na warunki pracy. W 1920 roku dziekan Wydziału Filozoficznego pisał: *osobistym oglądem stwierdziłem, że zakład nauk pomocniczych historii UJK kierowany przez Prof. Ptaśnika z powodu zupełnego braku środków materialnych ma powybijane okna, nie ma oświetlenia sztucznego i najkonieczniejszych mebli*⁴⁷⁸.

Wzrost liczby aktywnych naukowo historyków w stosunku do okresu wcześniejszego był znaczący, nie można go jednak porównywać z tym, który można było zaobserwować w Warszawie. Ponadto w latach 1918–1920 więcej uczonych ze Lwowa wyjechało niż się do niego przeprowadziło. W późniejszych latach zaczynają zasilać środowisko lwowskie młodzi wychowankowie UJK, urodzeni w samych Lwowie bądź wywodzący się z terenów byłej Galicji. W 1929 roku środowisko historyczne było już o prawie 55% liczniejsze niż dziesięć lat wcześniej. Zwiększanie się jego liczebności nie było jednak tendencją stałą. Pod koniec lat trzydziestych można zauważyć niewielki (o 8%) spadek liczby historyków. Dotyczyło to przede wszystkim mężczyzn; spadek liczby kobiet zajmujących się historią był prawie niezauważalny (wykres 1). Podobna sytuacja wystąpiła w Krakowie. Tamtejsze środowisko tak samo jak lwowskie doświadczało negatywnych skutków migracji w pierwszych latach niepodległej Polski, by następnie osiągnąć największy wzrost w latach 1928–1930 i doświadczyć niewielkiego spadku liczebności w latach późniejszych⁴⁷⁹. Wyłącznie w Warszawie, ze

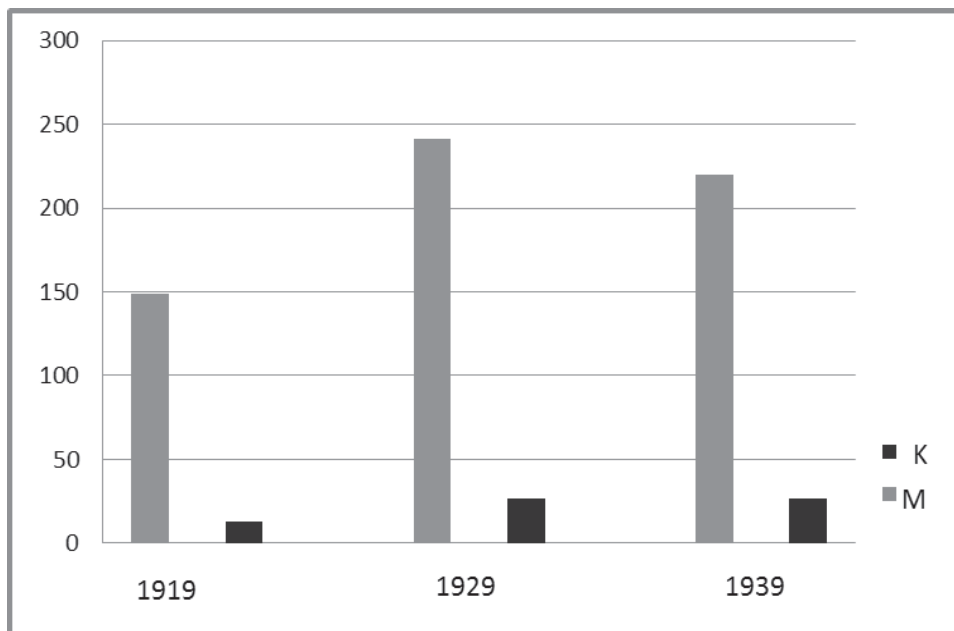
⁴⁷⁶ Tamże.

⁴⁷⁷ Por. m.in. A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa*, s. 122.

⁴⁷⁸ DALO. Licznoje delo Ptaśnika Jana, f. 26, op. 5, spr. 1566, List dziekana Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego do Ministerstwa WRiOP z 22 X 1920 r., k. 18.

⁴⁷⁹ W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 59–64.

względu na jej ciągle utrzymującą się atrakcyjność, zauważyć można systematyczny wzrost liczby historyków aż do końca okresu międzywojennego⁴⁸⁰.

Wykres 1. Liczba historyków lwowskich w latach 1919, 1929, 1939

Źródło: opracowanie własne

Wpływ na zmniejszenie się liczby historyków lwowskich w latach trzydziestych miał przede wszystkim słaby napływ młodych adeptów historii oraz śmierć wielu historyków reprezentujących starsze pokolenie. Na 57 historyków lwowskich, którzy zmarli w okresie międzywojennym, aż 32 odeszło w latach 1930–1938. W dodatku przeważnie były to osoby posiadające niemały autorytet w środowisku, m.in.: Oswald Balzer, Ludwik Finkel, Leon Piniński, Jan Ptaśnik, Jan Sas-Zubrzycki. W tym samym okresie trzydziestu młodych badaczy opuściło Lwów, m.in. Jan Adamus, Michał Antonów, Jan Bryk, Izidor Chrząszcz, Kazimierz Michałowski, Stefan Przeworski, Henryk Wereszycki. Dla wielu z nich, związanych ze Lwowem od urodzenia i tutaj studiujących, był to wynik trudności znalezienia w tym mieście pracy zgodnej z ich kwalifikacjami oraz braku możliwości awansu naukowego. Wymieniony jako pierwszy Adamus po ośmioletnim pełnieniu obowiązków starszego asystenta w katedrze prawa sądowego polskiego zdecydował się w 1933 roku przenieść do Wilna, by w tym samym roku przeprowadzić tam przewód habilitacyjny i przyjąć stanowisko adiunkta

⁴⁸⁰ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 69.

w katedrze historii prawa polskiego Uniwersytetu Stefana Batorego i stanowisko w Archiwum Miejskim w Wilnie⁴⁸¹. O stałą pracę we Lwowie starał się w latach trzydziestych Henryk Wereszycki. Prosił nawet Stanisława Zakrzewskiego: *gdyby przypadkowo nadarzyła się jakaś sposobność dostania dla mnie zajęcia we Lwowie czy w szkolnictwie czy gdzieindziej to byłbym ogromnie wdzięczny*⁴⁸². Kiedy cztery lata później otrzymał posadę w warszawskim Instytucie Badania Najnowszej Historii Polski, z radością donosił lwowskiemu profesorowi: *W ten sposób nie tylko została dla mnie rozwiązana sprawa mojej materialnej egzystencji, ale przede wszystkim znajdę się przy wspaniałym warsztacie pracy i będę pracował w dziedzinie, która mi najbardziej odpowiada*⁴⁸³.

Wielu młodych historyków znalazło się w trudnej sytuacji materialnej. Po części była to konsekwencja kryzysu gospodarczego lat 1929–1935⁴⁸⁴. Marcyan Smiszko zatrudniony w katedrze prehistorii na stanowisku asystenta młodszego w 1934 roku prosił dziekana Wydziału Humanistycznego o zapomogę w wysokości 120 zł, pisząc m.in.: *Będąc od kilku lat żonaty, mam na utrzymaniu żonę oraz jej matkę. Otrzymywane przeze mnie pobory nie wystarczają jednak na utrzymanie rodziny i dlatego żona moja zmuszona była również zarabiać. Niestety niedawno na skutek panującego kryzysu straciła ona posadę i nie ma nadziei na jej odzyskanie. Wobec powyższego byłbym zmuszony na wyszukanie sobie w najbliższym czasie jakiegoś zajęcia ubocznego, któreby umożliwiło mi dalszą egzystencję. Uboczne zajęcie zabierze mi jednak cały wolny czas, jaki pozostaje poza obowiązkami asystenta. Czas ten obecnie poświęcam wyłącznie pracy naukowej, co zostałoby uniemożliwione*⁴⁸⁵.

Wśród historyków zdecydowanie przeważali mężczyźni. Stanowili oni aż 89%, kobiety zaledwie 11%. Dysproporcja była więc bardzo duża, ale w porównaniu z innymi ośrodkami naukowymi Lwów i tak wypadł najlepiej. W Krakowie i w Warszawie kobiety stanowiły niewiele ponad 8% całej grupy⁴⁸⁶. Wpływ na ten stan rzeczy miała na pewno ożywiona działalność lwowskich organizacji wspierających dążenia edukacyjne kobiet, zapoczątkowana jeszcze w II połowie

⁴⁸¹ DALO. Licznoje deło Adamusa Jana, f. 26, op. 5, spr. 5, Informacja o ustąpieniu Jana Adamusa ze stanowiska starszego asystenta w 1933 roku.

⁴⁸² ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Listy różnych osób do Stanisława Zakrzewskiego, sygn. 7351 II, List Henryka Wereszyckiego do S. Zakrzewskiego z 14 VI 1932 r., k. 229.

⁴⁸³ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Listy różnych osób do Stanisława Zakrzewskiego, sygn. 7351 II, List Henryka Wereszyckiego do S. Zakrzewskiego z 22 I 1936 r., k. 231; por. E. Orman, *Historyk i jego historia. Próba biografii Henryka Wereszyckiego*, s. 50.

⁴⁸⁴ Z. Laudau, J. Tomaszewski, *Gospodarka Polski międzywojennej*, t. III: *Wielki kryzys 1930–1935*, Warszawa 1982; tychże, *Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939*, Warszawa 1978; J. Kamińska-Kwak, *Inteligencja województwa*, s. 82–84.

⁴⁸⁵ DALO. Licznoje deło Marcyana Smiszko, f. 26, op. 5, spr. 1865, Prośba o zapomogę z 1934 roku, k. 14.

⁴⁸⁶ W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 53; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 62.

XIX wieku. Efektem tego z kolei był bardzo wysoki wskaźnik kobiet studiujących na UJK. Na całym Uniwersytecie płeć żeńska stanowiła ok. 30%. Najwięcej ich studiowało, jak pisałam wyżej, na Wydziale Humanistycznym – ponad 50% ogólnej liczby. Konsekwencją tego był znaczny wzrost liczby kobiet-historków w latach 1929 i 1939 w porównaniu do 1919 roku. Nie zauważamy również spadku liczby historyczek pod koniec lat trzydziestych, w przeciwieństwie do historyków płci męskiej⁴⁸⁷.

Prace o charakterze naukowym miały na swoim koncie przeważnie te panie, którym udało się otrzymać na UJK stanowisko asystenta. Aż dwadzieścia kobiet pełniło tę funkcję, ale zaledwie kilka kontynuowało później pracę naukowo-dydaktyczną. Związane to było m.in. z trudnościami materialnymi, brakiem zrozumienia ze strony swych mistrzów i innych profesorów; zresztą nie wszystkie chciały wiązać swoją przyszłość z działalnością naukową. Najbardziej znanymi lwowskimi historyczkami były: Łucja Charewiczowa, Karolina Lanc-korońska, Ewa Maleczyńska, Janina Oroszówna, Helena Polackówna, Stefania Skwarczyńska.

Badając wiek kobiet zajmujących się historią, można zauważyć, że najliczniejszą grupę stanowiły urodzone w latach 1896–1905. Wynikało to m.in. z zaistniałych w okresie międzywojennym zmian społecznych i obyczajowych. Kobiety zaczęły wówczas odgrywać w nauce coraz większą rolę, choć – jak się wydaje – nie taką, jakiej oczekiwały, tym bardziej, że ich praca naukowa wymagała nieraz wielu poświęceń. Świadczy o tym chociażby fakt, że połowa z nich nie założyła rodziny. Jak trudno było mężatkom pogodzić pracę naukową z obowiązkami domowymi, pisała Anna Strzelecka do swojego mistrza, promotora Stanisława Zakrzewskiego: *Czekam cierpliwie na maszynowe przepisanie ostatniego rozdziału mojej pracy w ostatniej redakcji, którą mi Pan Profesor pozwolił oddać z nadzieją do druku... Przyślą mi to do domu. Od Bożego Narodzenia pracuję lichy, bo po prostu okoliczności mi nie dają. [...] mam w lutym obiecany tydzień wyjazdu na uniwersytet, bo Kazik⁴⁸⁸ będzie miał manewry zimowe. Wtedy odwiozę (raz jeszcze) Jadwigę⁴⁸⁹, jeżeli pan Profesor zechce się nią raz jeszcze zająć⁴⁹⁰.*

Patrząc na całe ówczesne środowisko w latach 1918–1939, można zauważyć, że największą grupę wśród historyków stanowiły osoby urodzone w latach

⁴⁸⁷ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Dorobek naukowy lwowskich szkół wyższych, rkps 17191 II, k. 13–14, k. 17–19.

⁴⁸⁸ Mąż Kazimierz Strzelecki – porucznik WP.

⁴⁸⁹ Anna Strzelecka obroniła w 1932 roku napisaną pod kierunkiem S. Zakrzewskiego pracę doktorską *O królowej Jadwidze. Studia i przyczynki*, którą następnie opublikowała w 1933 roku.

⁴⁹⁰ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 7, Listy od różnych osób, litera S, lata 1896–1935, rkps 7349 I, List Anny Strzeleckiej do S. Zakrzewskiego ok. 1933 roku, k. 381–382.

1901–1905 (tabela 1). Gros środowiska tworzyły więc osoby młode lub bardzo młode. Urodzeni w latach 1901–1905 tworzą największą grupę (55 osób) i stanowią prawie 13% całej badanej populacji. W porównaniu więc ze środowiskami warszawskim i krakowskim ośrodek lwowski był wiekowo najmłodszy. W Warszawie najwięcej historyków urodziło się wprawdzie zaledwie pięć lat wcześniej⁴⁹¹, ale w Krakowie już dwadzieścia⁴⁹².

Tabela 1. Historycy lwowscy według płci i daty urodzenia

Urodzeni w latach	K	M	Razem
1851–1855	1 (2,4%)	7 (2,1%)	8 (2,2%)
1856–1860	0 (0%)	19 (5,7%)	19 (5,1%)
1861–1865	1 (2,4%)	14 (4,2%)	15 (4,0%)
1866–1870	1 (2,4%)	8 (2,4%)	9 (2,4%)
1871–1875	0 (0%)	29 (8,8%)	29 (7,8%)
1876–1880	2 (4,9%)	23 (6,9%)	25 (6,7%)
1881–1885	3 (7,3%)	36 (10,9%)	39 (10,5%)
1886–1890	4 (9,8%)	38 (11,5%)	42 (11,3%)
1891–1895	2 (4,9%)	36 (10,9%)	38 (10,2%)
1896–1900	9 (22%)	33 (10%)	42 (11,3%)
1901–1905	13 (31,7%)	42 (12,7%)	55 (14,8%)
1906–1910	2 (4,9%)	31 (9,4%)	33 (8,9%)
1911–1915	2 (4,9%)	9 (2,7%)	11 (3,0%)
Brak danych	1 (2,4%)	1 (0,3%)	2 (0,5%)
Razem	41 (100%)	331 (100%)	372 (100%)

Źródło: obliczenia własne

Lwów stopniowo przestawał być ośrodkiem atrakcyjnym dla osób dojrzałych, zwłaszcza o znaczącej pozycji naukowej. Dla wielu młodych, szczególnie wychowanków UJK, był nadal miastem, w którym czuli się najlepiej. Najlicniejszą grupę tworzyli uczniowie Franciszka Bujaka i Stanisława Zakrzewskiego. Nierzadko z czasem stali się oni czołowymi postaciami uprawianych przez siebie dyscyplin historycznych. W pierwszym piętnastolecu XX wieku przyszli na świat m.in.: Ludwik Bazyłow, Marian Haisig, Marian Jakóbiec, Ewa Małczyńska, Jerzy Manteuffel, Krystyna i Stanisław Śreniowski, Stefan Ingłot.

Najstarszym historykiem lwowskim był Tadeusz Wojciechowski (ur. 1838), związany z tym środowiskiem od 1875 roku. Wprawdzie zmarł już na początku omawianego okresu, w 1919 roku, trudno jednakże nie docenić jego roli w dziejach historiografii lwowskiej⁴⁹³. Trzej pozostali badacze urodzeni przed

⁴⁹¹ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 63.

⁴⁹² W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 54.

⁴⁹³ K. Olejnik, *Tadeusz Wojciechowski (1838–1919)* [w:] *Złota księga*, s. 201–214.

1850 rokiem: Zygmunt Luba-Radzimiński (ur. 1843), Tadeusz Pilat (ur. 1844) i Ołeksandr Barwiński (ur. 1847), nie mieli już może tak znaczących dokonań naukowych jak Wojciechowski, ale cieszyli się również dużym autorytetem, nie tylko naukowym. O. Barwiński, posiadający wykształcenie historyczne, poświęcił się popularyzacji historii Ukrainy⁴⁹⁴, Z. Luba-Radzimiński zajmował się przede wszystkim heraldyką⁴⁹⁵, zaś T. Pilat⁴⁹⁶ badał dzieje prawa administracyjnego. Wszyscy ci historycy swoje najważniejsze prace opublikowali przed 1918 rokiem.

Tabela 1, przedstawiająca środowisko historyków lwowskich według dat urodzenia poszczególnych badaczy, pozwala na określenie nie tylko liczebności poszczególnych grup wiekowych, ale również, jak liczne były tzw. *formacje pokoleniowe*⁴⁹⁷. Przynależność do nich, w pewnej mierze, decydowała o poglądach na historię i sposobach jej uprawiania. Pierwszą, najstarszą z grup, którą można wyodrębnić, tworzą badacze przeszłości, jacy wyszli spod skrzydeł mistrza Ksawerego Liskego, będącego dla nich wzorem historyka – m.in.: Oswald Balzer, Henryk Biegeleisen, Ferdinand Bostel, Aleksander Czołowski, Ludwik Finkel, Antoni Prochaska, Henryk Sawczyński. Do tego pokolenia zaliczyć należy również Władysława Abrahama, Bronisława Dembińskiego, Jana Bołozza-Antoniewicza, Wacława Borzemskiego, Jana Sasa-Zubrzyckiego, Kyryło Studynskiego, Leona Pinińskiego, Alfreda Halbana. Historycy ci wzrastali w dobie pozytywizmu i w mniejszym lub większym stopniu podlegali jego oddziaływaniu.

Odmianą formację pokoleniową tworzyli historycy urodzeni w latach 1871–1880. „Fundament” tej tzw. neoromantycznej i modernistycznej grupy tworzyli: Stanisław Zakrzewski, Franciszek Bujak, Adam Szelągowski, Jan Ptaśnik. Żaden z nich nie urodził się we Lwowie, wszyscy byli przybyszami z zewnątrz. Do pokolenia tego należeli także m.in.: wybitny historyk prawa Przemysław Dąbkowski, ukraińscy badacze Myron Korduba i Stepan Tomaszewski, czołowy semitolog i asyriolog Mojżesz Schorr, znawca sztuki polskiej Władysław Podlacha i sztuki włoskiego renesansu Władysław Kozicki, prawnik o zainteresowaniach historycznych Antoni Wereszczyński czy ceniony przez historyków badacz dziejów medycyny Witold Ziembicki.

⁴⁹⁴ I. Czornowół, *Ołeksandr Barwinski (1847–1926)* [w:] *Złota księga*, s. 215–228; Z. Zajcewa, N. Rotar, *Naukowo-orhanizacyjna dijalnist' Ołeksandra Barwinskoho (1847–1937)*, „Ukraina XX st.: kultura, ideolożija, polityka” 2009, wyp. 15, s. 26–34.

⁴⁹⁵ S.K. Kuczyński, *Radzimiński (Luba-Radzimiński) Zygmunt Feliks Franciszek* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXX, Wrocław 1987, s. 108–110; *Biogramy uczonych polskich*, cz. I, z. 3: *Nauki społeczne*, oprac. A. Śródka i P. Szczawiński, Warszawa 1985, s. 157–159.

⁴⁹⁶ „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1921, s. 127–130; J. Zdrada, *Pilat Tadeusz (1844–1923)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXVI, Wrocław 1981, s. 237–239; *Biogramy uczonych polskich*, cz. I, z. 3: *Nauki społeczne*, s. 84–86.

⁴⁹⁷ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 64.

Wyodrębnić także należy młodsze pokolenie neoromantyków i modernistów, urodzonych w latach 1881–1890. Większość reprezentujących je historyków nie dorównywała osiągnięciami naukowymi i zaangażowaniem w sprawy organizacyjne historykom wymienionym wcześniej, ale niektórzy z nich zdążyli w okresie II Rzeczypospolitej zdobyć poważniejszą pozycję naukową. Należy tu wymienić przede wszystkim: Edmunda Bulandę, Konstantego Chylińskiego, Olgierda Górkę, Kazimierza Hartleba, Ludwika Kolankowskiego, Iwana Krypiakewycza, Stanisława Łempickiego, Czesława Nankego, Helenę Polackównę, Józefa Umińskiego, Michała Wyszyńskiego.

Następne pokolenie, obejmujące historyków w większości debiutujących po 1918 roku, poszukiwało jeszcze własnej drogi badawczej. Ci młodzi badacze byli z reguły pod ogromnym wpływem swoich mistrzów i im też niejednokrotnie zawdzięczali swój rozwój naukowy. Najczęściej nie mieli też ustabilizowanej pozycji materialnej. Jej uzyskanie nie było rzeczą łatwą, tym bardziej że ich aktywność zawodowa przypadała na okres kryzysu gospodarczego. W związku z tym ich wysiłek nie był skierowany wyłącznie w stronę pracy naukowej, lecz także na poszukiwania dodatkowych zajęć mogących zwiększyć budżet domowy. Nierzadko wspierali ich w tym profesorowie UJK. Janina Kelles-Krauz, wspominając swoją przyjaciółkę Janinę Bergerównę, zauważyła, że mimo bardzo dobrego przyjęcia jej prac poświęconych historii społeczno-gospodarczej nie *zapewniło to bytu*. Z pomocą miał przyjść profesor Bujak, *uzyskując w 1933 r. dla swej uczennicy stypendium Funduszu Kultury Narodowej na zbieranie materiałów do opracowania źródeł do dziejów społeczno-gospodarczych ziem ruskich*⁴⁹⁸.

Pierwsze pokolenia historyków Polski niepodległej stanowili historycy urodzeni w ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku. Grupa ta liczyła 79 badaczy. Niektórzy z nich przed 1939 rokiem mieli już liczący się dorobek naukowy, np. Jan Adamus, Łucja Charewiczowa, Mieczysław Gębarowicz, Leon Halban, Karol Koranyi, Leon Kozłowski, Karol Maleczyński, Jan Smereka, Kazimierz Sochaniwicz, Tadeusz Sulimirski, Kazimierz Tyszkowski, Henryk Wereszycki, Bronisław Włodarski, Kazimierz Zakrzewski, Stanisław Zajączkowski, Wiaczesław Zajikin. W większości uzyskali oni w okresie II Rzeczypospolitej habilitację, kilku też tytuł profesora.

Drugie pokolenie historyków niepodległej Polski obejmowało urodzonych po 1900 roku. Wprawdzie nie brakowało wśród nich badaczy, którzy opublikowali przed 1939 rokiem liczące się prace naukowe (m.in. Mykoła Andrusiak, Stanisław Hoszowski, Stefan Ingot, Kazimierz Majewski, Ewa Maleczyńska, Kazimierz Michałowski, Józef Skrzypek, Marian Tyrowicz, Józef Skoczek, Wincenty Styś), jednakże w większości przypadków byli oni dopiero na początku swej drogi naukowej.

⁴⁹⁸ J. Kelles-Krauz, *Janina Berger-Mayerowa (1900–1971)*, „Roczniki Biblioteczne” 1972, R. XVI, z. 1–2, s. 392.

Należy również podkreślić, że na oba pokolenia Polski niepodległej wywarły wpływ wydarzenia I wojny światowej. Wielu historyków brało też udział w walkach polsko-ukraińskich i niejednokrotnie rzutowało to na ich działalność naukową.

Przyglądając się poszczególnym grupom wiekowym w wybranych latach 1919, 1929, 1939 (tabela 2), można zauważyć, że stosunkowo najmniej było zawsze ludzi młodych (do 35. roku życia). Historycy dojrzaali (między 36. a 50. rokiem życia) dominowali w 1919 roku i nieznacznie w 1929. W 1939 roku najbardziej liczna była grupa historyków powyżej 50. roku życia (43,3%). W 1919 roku odsetek historyków starszych wynosił jedynie 28%, a dziesięć lat później 27,5%. Dane te nie różnią się od tych, które zostały zaprezentowane przez Wacława Marmona i Jerzego Maternickiego. W Krakowie i Warszawie tuż przed wybuchem II wojny światowej historycy powyżej 50. roku życia stanowili również najliczniejszą grupę (ponad 40%)⁴⁹⁹. Świadczy to o starzeniu się wszystkich wymienionych wyżej środowisk historycznych. Względne zmniejszenie się grupy młodych badaczy wynikało we Lwowie z ograniczonych możliwości zatrudnienia ich w tym mieście. Niejednokrotnie opuszczali oni Lwów, znajdując zatrudnienie w innych ośrodkach naukowych.

Wyniki badań przedstawione w tabeli 2 potwierdzają również wzrost aktywności naukowej kobiet w okresie II Rzeczypospolitej. W 1919 i 1929 roku dominowały młode historyczki, które następnie stworzyły najliczniejszą grupę badaczek dojrzałych w 1939 roku. Historyczek powyżej 50. roku życia było zawsze najmniej, w 1919 roku stanowiły one tylko 1,2% w 1929 – zaledwie 0,8%, w 1939 zaś – 2,0% środowiska wszystkich historyków w danym roku.

Tabela 2. Historycy lwowscy w latach 1919, 1929, 1939 według płci i wieku

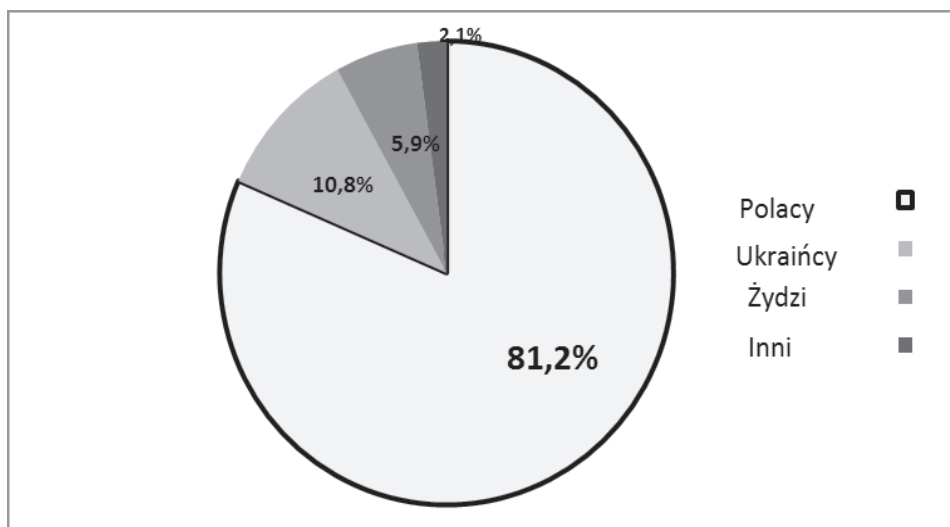
Lp.	Rok	Grupa wiekowa									Ogółem		Razem
		do 35 lat			36–50 lat			powyżej 50 lat			K	M	
		K	M	Razem	K	M	Razem	K	M	Razem			
1	1919	8 5,0%	35 27,1%	43 26,7%	3 1,9%	70 43,4	73 45,3%	2 1,2%	43 26,8	45 28%	13 8,1%	148 91,9%	161 100,0%
2	1929	23 8,4%	72 26,4%	95 34,8%	7 2,6%	96 35,2	103 37,7%	2 0,8%	73 26,7	75 27,5%	32 11,7	241 88,3%	273 100,0%
3	1939	6 2,4%	38 15,4%	44 17,8%	16 6,5%	80 32,4	96 38,9%	5 2,0%	102 41,3	107 43,3%	27 10,9	220 89,1%	247 100%

Źródło: obliczenia własne

⁴⁹⁹ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 69–70; W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 66–68.

2. Struktura narodowościowa

Wśród przebadanej grupy historyków ponad 80% stanowią Polacy (wykres 2). Inne narodowości są w wyraźnej mniejszości. Były też w mniejszości w samym Lwowie. Dominacja Polaków wśród historyków była jednak znacznie większa niż wynikałoby to ze struktury narodowościowej ludności Lwowa⁵⁰⁰. Wśród historyków, których narodowość można było określić, Polacy stanowili aż 81,2%, Ukraińcy 10,8%, Żydzi 5,9%, pozostali 2,1%. Należy jednak pamiętać, że grupa historyków ukraińskich i żydowskich mogła być większa; w niniejszym opracowaniu uwzględniono bowiem głównie historyków sensu stricto, wyróżniających się w jakiejś mierze swoimi osiągnięciami twórczymi.

Wykres 2. Historycy lwowscy w latach 1918–1939 według narodowości

Źródło: opracowanie własne

Należy również podkreślić, że w większości przypadków poszczególni badacze otwarcie przyznawali się do swojego żydowskiego czy ukraińskiego pochodzenia (także do wyznania mojżeszowego lub grekokatolickiego). Należy jednak pamiętać, że procesy asymilacyjne we Lwowie i w całej byłej Galicji były bardzo silne⁵⁰¹. Za

⁵⁰⁰ Jak podaje Andrzej Bonusiak, w 1921 roku: rzymscy katolicy stanowili 51,10%, Żydzi – 35%, grekokatolicy 12,40%, inne wyznania 1,5%. W 1931 roku: rzymscy katolicy 50,4%, Żydzi 31,9%, grekokatolicy 16%, a inne wyznania 1,7%. Por. A. Bonusiak, *Lwów w latach 1918–1939*, s. 192.

⁵⁰¹ Anna Laudau-Czajka zauważyła, że *ze wspomnień i opracowań wynika jednoznacznie, że najszybciej asymilowali się Żydzi w byłej Galicji*; A. Laudau-Czajka, *Syn będzie Lech... Asymilacja Żydów w Polsce międzywojennej*, Warszawa 2006, s. 92.

sprawą szkół średnich i wyższych kończąca je młodzież żydowska dość szybko integrowała się z narodem polskim⁵⁰². Osoby silnie zasymilowane, nieujawniające swych rodzinnych tradycji, jawnie podkreślające czy wręcz manifestujące swą polskość m.in. poprzez przyjęcie chrztu⁵⁰³, zaliczone tu zostały do narodowości polskiej, choć ówczesnie nie dla wszystkich było to tak jednoznaczne. Natrafiłam bowiem na zestawienia liczby seminarzystów przygotowane przez Stanisława Zakrzewskiego, w których obok „Żydów wyznania mojżeszowego” i „Ukraińców wyznania greckokatolickiego” historyk uwzględnił „Polaków wyznania mojżeszowego” i „Polaków wyznania greckokatolickiego”⁵⁰⁴. Wyodrębnionych kategorii nie stosował natomiast Franciszek Bujak w przygotowanym przez siebie wykazie liczby studentów uczęszczających na poszczególne seminaria historyczne⁵⁰⁵.

Żydzi i Ukraińcy stanowili dość liczną grupę studentów na UJK. Na historii kształtowało się to różnie w poszczególnych latach, ale na pewno kierunek ten był bardziej popularny wśród wyznawców religii greckokatolickiej niż mojżeszowej. Przykładowo pierwsi z nich stanowili pod koniec lat dwudziestych ponad 30%, Żydzi zaś ok. 20%⁵⁰⁶. Proporcje te zmieniły się wraz z nasilaniem się nastrojów antysemickich i antyukraińskich w następnej dekadzie, co wynikało m.in., jak twierdzi Grzegorz Mazur, z lęku młodych Polaków przed konkurencją na studiach i po ich ukończeniu. Pod koniec lat trzydziestych liczba studentów wyznania innego niż rzymskokatolickie ciągle spadała⁵⁰⁷.

Niewiele osób narodowości żydowskiej i ukraińskiej prowadziło badania historyczne po ukończeniu studiów. Przyczyn było kilka. Nierzadko Żydzi i Ukraińcy wybierali pracę zawodową atrakcyjniejszą pod względem wynagrodzenia. Istotne znaczenie miała też coraz częściej dochodząca do głosu po 1918 roku nieufność Polaków wobec innych narodowości (przyjmująca w latach trzydziestych formy napaści, a nawet regularnych starć i bójek), która przyczyniła się do ograniczania dostępu przedstawicielom narodowości ukraińskiej i żydowskiej do wyższych stanowisk naukowych. Niekiedy sami Ukraińcy nie zgadzali się na złożenie *ślubowania*

⁵⁰² Należy zaznaczyć, że polonizacja nie zawsze oznaczała odejście od żydowskości.

⁵⁰³ Jak zauważył Tomasz Gąsowski, *przyjęcie chrztu świadczyło o przekroczeniu ostatniej granicy między żydostwem a polskością*; T. Gąsowski, *Od Bernarda Goldmana do Mariana Hemara* [w:] *Henryk Wereszycki (1898–1990). Historia w życiu historyka* pod red. E. Orman i A. Cetnarowicza, Kraków 2001, s. 147, a Marian Fuks pisał, że zwłaszcza ochrzczeni Żydzi sami za Żydów przestawali się uważać; M. Fuks, *Żydowska inteligencja w Polsce 1918–1939*, „Biuletyn ŻIH” 1988, nr 3–4, s. 128–134.

⁵⁰⁴ DALO. Spiski członów seminarium po historii Polski i temy seminarialnych robot, f. 26, op. 7, spr. 1059, Wykaz studiujących wedle danych kartotek za rok ak. 1927/28, k. 36.

⁵⁰⁵ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 1, Listy od różnych osób, litery A–B, lata 1896–1935, List Franciszka Bujaka do Stanisława Zakrzewskiego z 10 IV 1929 r., sygn. 7343/II, k. 335.

⁵⁰⁶ Tamże, k. 332–333.

⁵⁰⁷ G. Mazur, *Życie polityczne*, s. 259.

na wierność i posłuszeństwo Państwu Polskiemu⁵⁰⁸. Nieuczynienie tego skazywało na utratę pracy i kłopoty finansowe. Kyryło Studynskij w życiorysie zanotował: *W 1919 roku miesiącu czerwcu zażądano ode mnie służbowej przysięgi polskiemu narodowi. Taką przysięgę uważałem za niewłaściwą i za przedwczesną gdyż wsch. Galicja nie była wtedy przyznana Polsce. Wskutek tego zwolniono mnie ze służby. [...] Ponieważ liczę 68 rok życia [...] a wśród obecnego kryzysu niczego już siódmy rok zarobić nie mogę i jestem na utrzymaniu żony, przeto zwracam się do Pana Prezydenta z prośbą o przyznanie mi emerytury*⁵⁰⁹.

Żydzi natrafiali na inne przeszkody, utrudniające możliwości rozwoju naukowego. Niemniej liczba historyków wyznania mojżeszowego wzrastała sukcesywnie z jedenastu w 1919 do szesnastu w 1939 roku. Najstarszymi spośród nich byli: historyk literatury Henryk Biegeleisen, prawnik Maurycy Allerhand, nauczyciel Zygmunt Taubes-Sens i Mojżesz Schorr. Czołową postacią był w tym gronie ostatni z wymienionych, mający w swym dorobku prace z zakresu historii polskich Żydów, jak i prawodawstwa starożytnego Wschodu⁵¹⁰. Po opuszczeniu przez niego Lwowa w 1923 roku nie było w tym mieście historyka żydowskiego mającego tak znaczącą pozycję naukową. Brakowało wśród Żydów dojrzałych historyków posiadających znaczący dorobek. Przeważali badacze młodzi. Najwięcej z nich urodziło się w latach 1901–1905: m.in. Antonina Betterówna, Helena Blumówna, Julia Brystygerowa, Amelia Dician.

Charakterystyczną cechą żydowskiego środowiska była stosunkowo duża liczba kobiet. Stanowiły one 20% tej populacji. Najwięcej kobiet żydowskich podjęło badania historyczne pod koniec lat dwudziestych XX wieku. Związane to było z przykładaniem ogromnej wagi przez inteligencję żydowską do wykształcenia dziewcząt. Żydówki uczęszczały do szkół polskich, co umożliwiało im podejmowanie studiów na polskich uniwersytetach⁵¹¹.

Inaczej się to kształtowało w przypadku historyków ukraińskich. Nie nastąpił wzrost ich liczby mimo wzrostu liczebności inteligencji ukraińskiej. Pewien wpływ na to mógł mieć spadek w latach trzydziestych liczby studentów wyznania grekokatolickiego, a także reorientacja w kształceniu młodzieży ukraińskiej. W większym stopniu kładziono nacisk na wykształcenie zawodowe, a nie ogólnokształcące. Utrzymująca się na stałym poziomie liczba historyków ukraińskich mogła również wynikać z trudności ze znalezieniem pracy w wielkich miastach, w tym we Lwowie. Opuszczali więc je, nierzadko przenosząc się na wieś i do małych miasteczek⁵¹².

⁵⁰⁸ DALO. Licznoje delo profesora Studynského Kyryło, f. 26, op. 5, spr. 1833, List dziekana Wydziału Humanistycznego do K. Studynskiego z 28 III 1930, k. 44.

⁵⁰⁹ CPAHUL. Studynskij Kyryło – akademik, f. 362, op. 1, spr. 50, Życiorys z 1936 roku, k. 36.

⁵¹⁰ Por. K. Pilarczyk, *Prof. Mojżesz Schorr. Szkic bio-bibliograficzny* [w:] *Prof. Mojżesz Schorr*, s. 7–12; W. Wierzbieniec, *Mojżesz Schorr (1874–1941)* [w:] *Złota księga*, s. 399–420.

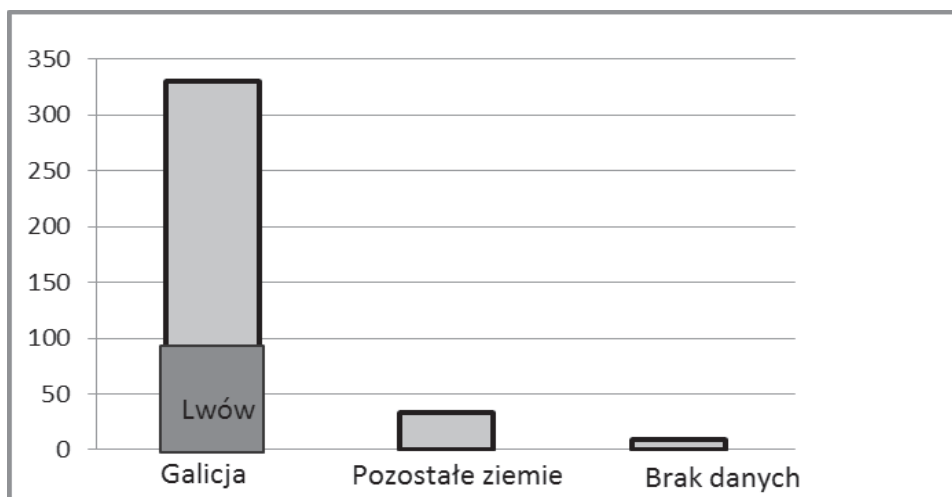
⁵¹¹ A. Laudau-Czajka, *Syn będzie Lech... Asymilacja*, s. 98.

⁵¹² Por. S. Stępień, *Kształtowanie się warstwy inteligenckiej*, s. 111–135.

Ukraiński odłam lwowskiego środowiska historycznego w małym stopniu zasilany był przez ludzi młodych. Miał w swym gronie wielu historyków o niemałym autorytecie naukowym, takich jak np.: Ołeksandr Barwiński, Bohdan Janusz, Myron Korduba, Iwan Krypiakewycz, Wasyl Szczurat, Josafat Skruteń, Kyryło Studynski, Hłarion Swenciński, Stepan Tomaszewski. Nie było w nim natomiast, w przeciwieństwie również do środowiska żydowskiego, prawie w ogóle kobiet. Wymienić można jedynie Irynę Hurhulę, historyka sztuki, członka zwyczajnego Sekcji Filologicznej Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki. Nie oznacza to, że nie można mówić o kobietach w historiografii ukraińskiej. Bardziej jednak widoczne były w środowiskach kijowskim i emigracyjnym niż lwowskim⁵¹³.

3. Pochodzenie terytorialne i społeczne

Patrząc na miejsca urodzenia historyków lwowskich, zwraca uwagę fakt, że aż w 88% była to Galicja (wykres 3), co zadecydowało zapewne o charakterze tegoż środowiska – określanego niekiedy mianem „kresowe” czy „prowincjonalne”. Dominacja galicyjskich historyków zauważalna jest również w środowisku krakowskim. Ich odsetek był jednakże niższy niż we Lwowie i wynosił 71,8%⁵¹⁴.

Wykres 3. Historycy lwowscy w latach 1918–1939 według pochodzenia terytorialnego

Źródło: opracowanie własne

⁵¹³ Por. M. Djadjuk, *Uczest' żinok u dijalnocy Naukoho Towarystwa im. Szewczenka u Lwowi (Chronikalno-bio-bibliohraficznyj aspekt)* [w:] *Z istoriji Naukoho Towarystwa imeni Szewczenka*, s. 101–150.

⁵¹⁴ W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 69.

Natomiast dla wszystkich przebadanych środowisk historycznych okresu międzywojennego charakterystyczne jest, że historycy urodzeni w mieście, z którym związali swoje późniejsze zawodowe życie, stanowili zbliżony odsetek przebadanej populacji; było to: w Warszawie – 21,1%⁵¹⁵, Krakowie – 28,3%⁵¹⁶, a w interesującym nas Lwowie – 25%.

Historycy lwowscy najczęściej wywodzili się z miast, które były znaczącymi ośrodkami galicyjskimi, mającymi stosunkowo liczną inteligencję. Drugim po Lwowie był Kraków (z najbliższymi okolicami). Urodziło się w nim szesnastu historyków; dla niektórych z nich Lwów stał się miejscem zamieszkania jeszcze przed 1918 rokiem, chociaż można odnieść wrażenie, że nie wszyscy zadomowili się w nim wystarczająco dobrze. Edmund Bulanda chciał już w 1919 roku wyjechać do Warszawy, jednak powstrzymała go stanowcza postawa Wydziału Filozoficznego UJK. Ministerstwo WRiOP podjęło decyzję o nadaniu Bulandzie tytułu profesora zwyczajnego, którą poprzedził list od dziekana WF UJK z następującymi argumentami: *Wschodnia część naszego kraju obfituje w wykopaliska prehistoryczne, do prowadzenia ich niezbędny jest archeolog lub prehistoryk, któryby miał doświadczenie w kierowaniu wykopaliskami. Prof. Bulanda brał udział w wykopaliskach archeologicznych w Elidzie i Efezie, dlatego posiada w tym kierunku praktykę. Prehistoryków mamy obecnie w Polsce mało, a wschodnia część b. zaboru austriackiego nie posiada ich zupełnie, to też prof. Bulandy nie możemy we Lwowie zastąpić na tym polu nikim innym*⁵¹⁷. Pozostali we Lwowie także Adolf Chybiński, Władysław Podlacha, Kazimierz Zakrzewski, ale bardzo szybko opuścili to miasto Kazimierz Nitsch czy Józef Kallenbach. Nierzadko również ci, którzy przybyli później z Krakowa, nie czuli się w byłej stolicy Galicji dobrze i szybko z niej „uciekali”, np. Tadeusz Lehr-Splawiński. Byli też tacy, którzy pozostali we Lwowie, ale nie ukrywali tęsknoty za Krakowem, jak np. Jan Ptaśnik⁵¹⁸ czy Witold Taszycki⁵¹⁹. Nie należy się temu dziwić, w umysłach bowiem wielu badaczy nie tylko lwowskich tkwiło silne przekonanie, powstałe jeszcze w czasach zaborów, że praca na Uniwersytecie Jagiellońskim jest największym zaszczytem⁵²⁰. Jednoznacznie wyraził to przybysz z Warszawy Władysław Konopczyński w liście do Franciszka Bujaka w 1937 roku: *jakkolwiek*

⁵¹⁵ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 70.

⁵¹⁶ W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 69.

⁵¹⁷ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Bulanda Edmund, sygn. B-10907, List dziekana Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego do Ministerstwa WRiOP z 3 XI 1919 r., k. 78.

⁵¹⁸ Por. A.K. Banach, *Jan Ptaśnik (1876–1930)* [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Historycznego*, s. 221.

⁵¹⁹ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Taszycki Witold, B-15211, List W. Taszyckiego do dziekana Wydziału Filozoficznego UJ z 14 VI 1939 r., k. 5.

⁵²⁰ Por. J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków 2000, s. 158.

*środowisko krakowskie traktuje mnie obco i oziębłe, uważam, że z katedry Szujskiego nie ma awansu*⁵²¹.

Wśród innych większych miejscowości dawnej Galicji, z których wywodzili się historycy lwowscy, były miasta z jej wschodniej części: Tarnopol (m.in. Mykoła Czubatyj, Kazimierz Michałowski, Janina Oroszówna, Waclaw Osuchowski, Józef Skoczek, Józef Skrzypek, Bronisław Włodarski, Michał Wyszyński), Stanisławów (m.in. Stanisław Kossowski, Michał Kowalczuk, Urszula Szumska, Stanisław Wasylewski), Przemyśl (m.in. Amelia Dician, Adam Fischer, Walerian Kramarz, Mojżesz Schorr, Marian Ungeheuer), Sambor (m.in. Władysław Abraham, Jan Gerlach, Zygmunt Zborucki) i Stryj (m.in. Jan Majewski, Eugeniusz Wawrzakowicz, Zygmunt Wojciechowski). Najwięcej jednak historyków przybywało do Lwowa z małych miejscowości wschodniogalicjskich. Byli to ludzie młodzi lub bardzo młodzi, pobierający nauki w lwowskich gimnazjach, a następnie studiujący na Uniwersytecie Lwowskim, m.in. Stanisław Hoszowski, Marian Karpiński, Julian Pelc, Kazimierz Tyszkowski, Władysław Terlecki, Antoni Walawender, Jan Warężak.

Lwów był dla nich najbliższym ośrodkiem naukowym stwarzającym możliwości rozwoju i znalezienia zatrudnienia. Także wśród historyków urodzonych w tym mieście przeważali ludzie młodzi (54%), stojący na początku swej kariery naukowej. Wielu z nich dopiero po II wojnie światowej zdobyło kolejne stopnie i tytuły naukowe i znaczącą pozycję w środowisku naukowym (Michał Antonów, Ludwik Bazyłow, Henryk Batowski, Janina Bergerówna, Jerzy Güttler, Marian Haisig, Zbigniew Hornung, Roman i Tadeusz Lutmanowie, Ewa Maleczyńska, Zdzisław Obertyński, Marian Tyrowicz, Jan Smereka, Henryk Wereszycki, Józef Zieliński). Dojrzałymi historykami urodzonymi we Lwowie byli m.in. Karol Badecki, Ferdynand Bostel, Przemysław Dąbkowski, Jakub Handel, Teofil Modelski, Mieczysław Opalek, Tadeusz Mańkowski, Helena i Maria Polaczkówny, Mieczysław Treter, Witold Ziembicki. Żaden jednak z nich nie pretendował do miana lidera polskich ani żydowskich historyków, natomiast ukraińskie środowisko posiadało w swoim gronie urodzonego we Lwowie Iwana Krypiakewycza. Obok niego jeszcze sześciu innych historyków tej narodowości przyszło na świat w tym mieście (Michał Antonów, Mykoła Hołubeć, Jarosław Janczak, Bohdan Janusz, Roman Rozdołskij, Marcjan Smiszko), pozostali w innych galicyjskich wsiach i miasteczkach, głównie Galicji Wschodniej (m.in. Mykoła Andrusiak, Ołeksandr i Bohdan Barwinścy, Myron Korduba, Jarosław Pasternak, Mychajło Wozniak). Żydowscy historycy pochodzili wyłącznie z Galicji i z samego Lwowa (m.in. Maurycy Allerhand, Eleazar Byk, Jakub Handel, Saul Langnas). I to Lwów właśnie,

⁵²¹ Biblioteka PAU-PAN w Krakowie, Oddział Zbiorów Specjalnych. Korespondencja Franciszka Bujaka, rkps 7504, List W. Konopczyńskiego do F. Bujaka z 19 VI 1937 r., k. 8.

a zwłaszcza tamtejszy uniwersytet, był zaczynem ich kariery naukowej, stając się tym samym miejscem szczególnym dla całej historiografii żydowskiej.

O lokalnych źródłach ośrodka lwowskiego świadczy niewielki udział w populacji historyków pochodzących z innych części Polski. Z pozostałych regionów Polski lub z zagranicy przybyło niewielu historyków (8,9%) i nie wszyscy z nich zadomowili się we Lwowie na dłużej. Z zaboru rosyjskiego pochodziło 22 historyków (5,9%). Były wśród nich osoby nieprzeciętne, np. Stanisław Zakrzewski, Adam Szelaḡowski, Irena Pannenkowa, Edward Porębowicz, Jan Czekanowski. Przybyli oni do Lwowa jeszcze przed 1918 rokiem, niektórzy już w końcu XIX czy na początku XX wieku. Lwów dla wielu z nich był wówczas wyjątkowy: *My Polacy, z zaboru rosyjskiego, wciągaliśmy tu w płuca, jakby zgoła inne powietrze* – wspominał przyjaciel A. Szelaḡowskiego Zdzisław Dębicki. – *Ziemia była ta sama, niebo nad nią to samo, na tej ziemi naród taki sam, a jednak wszystko było inaczej, bo to czego tam nie było wolno, tutaj było wolno*⁵²². W okresie późniejszym, po budki przybycia do Lwowa z terenów byłego zaboru rosyjskiego i Rosji były zgoła inne. Leon Kozłowski i Józef Umiński otrzymali na Uniwersytecie Lwowskim kierownictwo katedr, młodszy od nich Izidor Chrzęszcz i Stanisław Pazyra przybyli do Lwowa, aby studiować na nim historię. Uniwersytet Lwowski przyciągnął również profesorów Uniwersytetu Petersburskiego: uciekającego przed rewolucją bolszewicką Konstantego Chylińskiego i Władysława Kotwicza, zachęconego przez lwowskich orientalistów do stworzenia we Lwowie *oddziału języków wschodnich, jako w mieście ze wszech miar najlepiej się na ten cel nadającym*⁵²³.

W związku z podjęciem studiów na UJK lub otrzymaniem katedry na tymże uniwersytecie do Lwowa przybywały osoby z ziem zaboru pruskiego, w najmniejszym stopniu reprezentowane w środowisku lwowskim (podobnie jak w krakowskim i warszawskim). Przybyło stamtąd zaledwie dziesięć osób (2,7%), m.in.: Bronisław Dembiński, Hieronim Feicht, Ryszard Ganszyniec, Jan Kasprowicz, Aleksy Klawek, Jan Leciejewski, Alfons Schletz. Przyglądając się ich życiorysom, można zauważyć, że często ich przyjazd do Lwowa nie był wynikiem wcześniejszych zamierzeń i planów, ale rezultatem szczególnych okoliczności. B. Dembiński dopiero *wobec trudności z przełorowaniem kandydatury w Krakowie stanął do rywalizacji o profesurę i objęcie katedry we Lwowie z Ludwikiem Kubalą*, którą wygrał w 1892 roku⁵²⁴. Epizod krakowski mieli rów-

⁵²² Z. Dębicki, *Iskry w popiołach*, s. 3.

⁵²³ Archiwum PAN-PAU w Krakowie. Spuścizna Władysława Kotwicza, K III-19, j.a. 137, List Komisji orientalistycznej UJK do W. Kotwicza z 15 III 1922 r., b.p.

⁵²⁴ T. Kawski, *Profesor Bronisław Dembiński – rektor i nauczyciel akademicki w Uniwersytecie Lwowskim [w:] Bronisław Dembiński (1858–1939)*, s. 19.

niez Jan Leciejewski – nauczyciel długo szukający swojego miejsca w życiu, prowadzący badania nad historią literatury słowiańskiej, oraz księża H. Feicht i A. Schletz. Wybierając stan duchowny, przebywali kilka lat w domu Zakonu Księży Misjonarzy w Krakowie, by następnie podjąć studia teologiczne na Uniwersytecie Lwowskim i zadomowić się we Lwowie na dobre.

Patrząc ogólnie na grupę historyków spoza Galicji, zwraca uwagę również fakt, że przeważały wśród nich osoby urodzone przed 1885 rokiem; były one niekiedy prawdziwymi znakomitościami Uniwersytetu Lwowskiego jeszcze przed I wojną światową. Dla urodzonych później Lwów nie był już tak atrakcyjnym „małym Wiedniem”, jak dla ich poprzedników.

O ile w ustaleniu pochodzenia terytorialnego nie było większego problemu, to w określeniu pochodzenia społecznego sprawa nastęrczała wiele trudności. Udało się ustalić pochodzenie 308 osób, co stanowi 82,8% wszystkich badanych historyków (wykres 4).

Największą grupę wśród nich stanowili badacze wywodzący się z rodzin inteligentnych (63,6%). Nie było to zjawisko odosobnione. Warstwa ta, ze zrozumiałych względów, dbała o wykształcenie swoich dzieci. We wszystkich ośrodkach naukowych II Rzeczypospolitej można więc zauważyć znaczącą dominację osób pochodzenia inteligentnego. W Warszawie stanowili oni 51,4%, w Krakowie 44,6%⁵²⁵.

Najczęściej ojcowie przyszłych historyków lwowskich byli urzędnikami w administracji państwowej (m.in. Ludwika Bernackiego, Józefa Białyni Choledeckiego, Przemysława Dąbkowskiego, Mariana Des Logesa, Adama Fastnachta, Mariana Haisiga, Adolfa Hirschberga, Marii Jaworskiej, Władysława Kucharskiego, Karola Maleczyńskiego, Teofila Modelskiego, Jana Parandowskiego, Tadeusza Silnickiego, Józefa Skoczka, Michała Wyszynskiego, Witolda Ziembickiego); prawnikami (Władysława Abrahama, Ludwika Finkla, Henryka Gaertnera, Tadeusza Mańkowskiego, Czesława Nankego, Władysława Wisłockiego) lub nauczycielami (m.in. Jana Adamusa, Wiktora Hahna, Jadwigi Lechickiej, Ewy Maleczyńskiej, Mieczysława Opalka, Stanisława Rachwał, Jana Sas-Zubrzyckiego, Jana Smereki). Niewiele natomiast osób wywodziło się z rodzin inteligencji twórczej. Z rodów znanych wydawców i księgarzy pochodzili: Bronisław Gubrynowicz, Józef Kallenbach i Henryk Wereszycki. Ojciec Tadeusza Pilata – Stanisław – był pisarzem i pamiętnikarzem, natomiast ukraiński historyk Roman Rozdolśkyj był synem Osipa, znanego folklorysty i etnografa.

Większość jednakże historyków ukraińskich wywodziła się z rodzin duchownych greckokatolickich (54%), tak było w przypadku starszego pokolenia odgrywającego bardzo ważną rolę w środowisku naukowym Ukraińców (Ołek-

⁵²⁵ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 74; W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 74.

sandr Barwiński, Mykoła Hołubeć, Myron Korduba, Iwan Krypiakewycz, Kuryło Studynski). Fakt ten nie dziwi, bowiem w XIX wieku duchowieństwo było *jedyną bazą społeczną dla rodzącej się inteligencji ukraińskiej*⁵²⁶.

Także w grupie historyków żydowskich zdecydowanie przeważały osoby wywodzące się z rodzin inteligentnych (86%). Ich ojcowie reprezentowali na ogół tzw. wolne zawody. Byli lekarzami (w przypadku Henryka Biegeleisena, Ireny Pannenkowej), aptekarzami (Julii Brystygerowej) i adwokatami (Ludwika Ehrlicha, Stanisława Loewensteina).

Historycy wywodzący się z inteligencji, niezależnie od narodowości, często podkreślali, że ich zainteresowanie przeszłością wynikało z oddziaływania najbliższego otoczenia. Księgozbiory znajdujące się w domach rodzinnych, rozmowy z najbliższymi wywoływały chęć bliższego poznania dawnych czasów, dawnej sztuki czy literatury.

Drugą co do wielkości grupę, znacznie jednak mniej liczną, stanowili badacze wywodzący się z rodzin chłopskich (11,8%)⁵²⁷. Był to najwyższy wskaźnik spośród wszystkich przeanalizowanych dotychczas środowisk historycznych w Polsce⁵²⁸. Pochodzenia chłopskiego było również kilku Ukraińców (m.in. Mykoła Andrusiak, Iwan Szewczuk, Stepan Tomaszewski).

Stosunkowo dużą liczbę dzieci chłopskich można po części tłumaczyć znaczną liczebnością tej grupy społecznej na ziemiach polskich. Mimo postępującej industrializacji i urbanizacji pozostawała ona wciąż najliczniejszą warstwą. Wieś galicyjska była przeludniona, co utrudniało start życiowy dzieci chłopskich i zmuszało je do poszukiwania dla siebie odpowiedniego zawodu, np. nauczycielskiego. Wybór studiów humanistycznych, w tym historii, mógł więc wynikać również z pobudek czysto życiowych. Stanisław Giza wspominał chociażby: *Studia politechniczne były obok lekarskich najbardziej kosztowne. Zamykały się kwotą około 15.000 złotych przedwojennych. Trwały też znacznie dłużej niż prawnicze czy humanistyczne [...]. Po naradzeniu się z siostrą Franią i bratem Marcinkiem ustaliliśmy, że pójdę na historię, którą poza przedmiotami ścisłymi najbardziej w gimnazjum lubiłem*⁵²⁹. Podobny odsetek historyków wywodzących się ze wsi jak we Lwowie był w środowisku krakowskim. Można to tłumaczyć również szybszym, od lat dziewięćdziesiątych XIX wieku, rozwojem szkolnictwa w Galicji niż w zaborze rosyjskim. Stosunkowo dużym odsetkiem studentów pochodzenia włościańskiego we Lwowie zaskoczony był przybyły z Warszawy

⁵²⁶ S. Stępień, *Kształtowanie się warstwy inteligentnej*, s. 112.

⁵²⁷ Por. A. Kołodziejczyk, *Historycy polscy pochodzenia chłopskiego w latach Drugiej Rzeczypospolitej* [w:]: *Środowiska historyczne*, cz. IV, s. 302–322.

⁵²⁸ W Krakowie stanowili oni 9,8%, w Warszawie tylko 5,9%. Por. W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 74; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 74.

⁵²⁹ S. Giza, *Na ekranie życia*, s. 124.

Zdzisław Dębicki: *Od pierwszego zetknięcia z moimi nowymi kolegami uniwersyteckimi zauważyłem – pisał – że przeważała wśród nich biedota, pochodząca z miasteczek wschodnio-galicyjskich, a nawet wsi. Nazwiska wskazywały, że jest wśród nich spora ilość przedstawicieli ludu, a więc warstwy, która w życiu kulturalnym Królestwa jeszcze żadnej roli nie odgrywała*⁵³⁰.

Historycy pochodzenia chłopskiego byli często we Lwowie bardzo aktywnymi badaczami, mającymi niemały wpływ na rozwój nie tylko swojego środowiska historycznego. Przykładami mogą tu być Franciszek Bujak i Jan Ptaśnik. Utrzymywali oni więź ze środowiskiem, w którym wyrosli. Pod okiem tego pierwszego kształcili się m.in. tacy badacze pochodzenia wiejskiego, jak Stefan Ingłot, Erazm Kostołowski, Antoni Walawender, Jan Warężak, Michał Wąsowicz, Wincenty Styś. Bujak był szczególnie otwarty na młodzież ze wsi. Ingłot twierdził wręcz, że *dyskusje nad poprawą ciężkiej sytuacji wsi i chłopów toczyły się w kilku ośrodkach inteligencji pochodzenia ludowego, ale głównie we Lwowie pod kierunkiem F. Bujaka*⁵³¹.

Miejscem umożliwiającym dzieciom chłopskim awans społeczny bez ponoszenia nadmiernych kosztów finansowych były również seminaria duchowne. Nie dziwi więc fakt, że w gronie historyków księży najlicniejszą grupę reprezentowali posiadający korzenie wiejskie: Józef Bilczewski, arcybiskup lwowski, profesor Uniwersytetu Lwowskiego zajmujący się archeologią chrześcijańską i historią sztuki sakralnej, Teofil Długosz, wykładowca historii Kościoła na UJK, Hieronim Feicht – historyk muzyki, Atanazy Fic, Józef Poplich i Piotr Stach – archeolodzy i znawcy języków wschodnich.

Ziemiańskie pochodzenie miało 28 osób (9,1%) – mniej niż w pozostałych dwóch zbadanych środowiskach historycznych⁵³². Wielu spośród historyków lwowskich to znane postacie w ówczesnym życiu społecznym i politycznym (m.in. Franciszek Biesiadecki, Stanisław Grabski, Leon Kozłowski, Zygmunt Luba-Radziwiński, Leon Piniński). Bardzo często praca naukowa była jedynie dodatkiem do prowadzonej przez nich działalności politycznej czy społecznej. Nie wszyscy przedstawiciele tej grupy byli profesjonalnymi historykami. Przeważało wśród nich wykształcenie prawnicze i ekonomiczne. Dzięki gruntownej edukacji i posiadaniu bogato wyposażonych prywatnych bibliotek i zbiorów sztuki dość często podejmowali oni tematy dotyczące historii literatury i sztuki.

⁵³⁰ Z. Dębicki, *Iskry w popiołach*, s. 18.

⁵³¹ S. Ingłot, *Wspomnienia o latach wspólnej nauki i pracy z Wincentym Styśiem* [w:] *Z Husowa po berła rektorskie: Wincenty Styś – człowiek, uczonec, działacz społeczny*, Warszawa 1986, s. 169.

⁵³² Historycy krakowscy wywodzący się z ziemiaństwa stanowili 10,8%, a warszawscy 13,3% całej zbiorowości; W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 75; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 74.

Jak zauważyli autorzy wstępu do *Wspomnień wojennych* Karoliny Lanckorońskiej, wybrany przez nią *kierunek studiów* [historia sztuki – J.P.] *był tak oczywisty, jak naturalny był od dzieciństwa jej kontakt ze sztuką. Rodzinna kolekcja obrazów w wiedeńskim palacu oraz liczne podróże po muzeach europejskich nie pozostawały bez wpływu na jej żywą wyobraźnię*⁵³³.

Czwartą co do wielkości grupę tworzyli historycy mający korzenie robotnicze. Było ich 26 i stanowili 8,4% wszystkich historyków. W Krakowie i w Warszawie wskaźnik ten był niższy⁵³⁴. Najczęściej wywodzili się z rodzin, w których ojcowie byli zatrudnieni w kolejnictwie jako stróże czy magazynierzy, lub w szkołach jako woźni (m.in. Jan Bryk, Adam Dygdała, Marian Górkiewicz, Józef Skrzypek). Ojcami historyków byli również robotnicy wykwalifikowani. Ojciec Ryszarda Ganszyńca był maszynistą hutniczym, a Rudolfa Mękickiego mechanikiem tramwajowym. W związku z bogatymi złożami ropy naftowej na terenie Galicji Wschodniej niektórzy ojcowie przyszłych historyków (Eugeniusza Kucharskiego, Urszuli Szumskiej) pracowali w przemyśle wiertniczym, przy budowie szybów naftowych. Spośród Ukraińców pochodzeniem robotniczym legitymowali się Michał Antonów i Iwan Karpyneć.

Drobnomieszczaństwo było z kolei reprezentowane przez trzynastu historyków (4,2%). Odsetek ten jest nieznacznie niższy niż w innych ośrodkach. Ojcowie przyszłych historyków zajmowali się rzemiosłem (garncarstwem, stolarstwem, krawiectwem) lub drobnym handlem. Ze środowiska tego wywodzili się m.in. Polacy – Edmund Bulanda i Stanisław Zakrzewski, Żydzi – Saul Langnas i Amelia Dician oraz Ukraińcy – Illia Wytanowycz i Alojzy Wanczura.

Najmniej historyków pochodziło z rodzin reprezentujących burżuazję: doliczyłam się ich zaledwie dziewięciu (2,9%)⁵³⁵. Nie było wśród nich ukraińskich badaczy przeszłości, praktycznie bowiem w Polsce nie było Ukraińców należących do tej warstwy⁵³⁶. Wśród ojców historyków polskich i żydowskich zdarzali się przedsiębiorcy i finansiści mogący zapewnić bardzo dobre warunki materialne, jak w przypadku m.in. popularyzaterek historii Zofii Krzemickiej i Anny Lewickiej. Pierwsza z nich była córką żydowskiego dyrektora fabryki tytoniu i papierni Arnolda Kolischera, natomiast Anna Lewicka – zamożnego

⁵³³ L. Kalinowski, E. Orman, *Wstęp* [w:] K. Lanckorońska, *Wspomnienia wojenne 22 IX 1939 – 5 IV 1945*, Kraków 2002, s. 7.

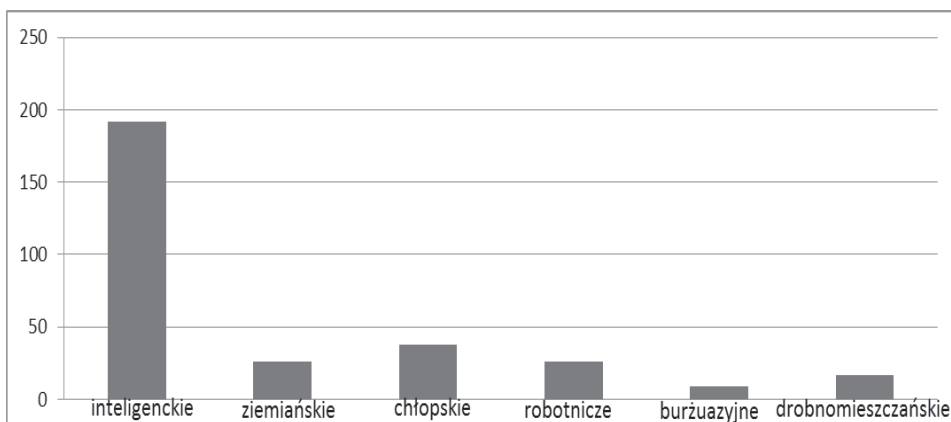
⁵³⁴ W środowisku krakowskim historycy pochodzenia robotniczego stanowili 3,9%, w warszawskim zaś 4,0%. W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 74; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 74.

⁵³⁵ Podobnie było w Krakowie i Warszawie. W pierwszym z miast, jak pisał W. Marmon – *pochodzenie burżuazyjne stwierdzono u ośmiu historyków* (2,8% ogółu); W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 75, natomiast w Warszawie było ich zaledwie siedmiu (1,7% ogółu); J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 74.

⁵³⁶ S. Stępień, *Kształtowanie się warstwy inteligentnej*, s. 112.

przemysłowca lwowskiego, a wychowywana była przez Katarzynę i jej męża Jana Wierczyńskiego, zamożnego kupca i wiceprezydenta Lwowa.

Powyższe dane potwierdzają tezę o *inteligentkim rodowodzie* polskich środowisk historycznych⁵³⁷. Tym, co wyróżnia natomiast lwowskie środowisko historyczne, jest wysoki odsetek historyków pochodzenia chłopskiego i stosunkowo niski – pochodzenia ziemiańskiego. Ogólnie natomiast rzecz biorąc, można stwierdzić, że przytoczone wyżej dane zbliżone są do ustaleń odnoszących się do środowiska krakowskiego. Warunki społeczno-polityczne Galicji, poziom oświaty, tradycja, jak również mentalność Galicjan wywierały podobny wpływ na skalę zainteresowania przeszłością wśród poszczególnych warstw społecznych oraz kształcenia w tym kierunku zarówno w przypadku Lwowa, jak i Krakowa⁵³⁸.

Wykres 4. Historycy lwowscy w latach 1918–1939 według pochodzenia społecznego

Źródło: opracowanie własne

4. Wykształcenie

Przedmiotem zainteresowania będą w tym przypadku historycy posiadający wykształcenie wyższe (95,6%). Niepełne średnie miał jedynie Bohdan Janusz, który ze względu na kłopoty materialne podjął wcześniej pracę, rezygnując z matury. Pięć osób posiadało wykształcenie średnie. Były wśród nich osoby mające uprawnienia nauczycielskie – dyplom ukończenia seminarium nauczycielskiego: Anna Lewicka, Mieczysław Opalek, Zofia Strzałkowska. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że M. Opalek podjął na UJK studia poloni-

⁵³⁷ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 76.

⁵³⁸ W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 74–76.

styczne jako wolny słuchacz. Przysługiwało mu więc prawo uczestniczenia w wykładach i zajęciach oraz pisania kolokwii, ale nie mógł przystępować do egzaminów⁵³⁹. Zygmunt Luba-Radziwiński z kolei podjął próbę studiowania na Uniwersytecie w Kijowie na wydziale fizyczno-matematycznym, a następnie prawniczym, ale bardzo szybko z tego zrezygnował i rozwijał samodzielnie zainteresowania naukowe, utrzymując się z dużego majątku⁵⁴⁰. Aleksander Semkowicz, bratanek znanego historyka, również Aleksandra (którego był prawnym opiekunem), ukończył szkołę zawodową przygotowującą go do zawodu introli-gatora. Jest on m.in. autorem kilku prac dotyczących przeszłości uprawianego przez niego zawodu⁵⁴¹. W gronie tym znajduje się jeszcze ppłk Zygmunt Zyg-muntowicz, interesujący się historią Wielkiej Wojny.

Najwięcej osób z wyższym wykształceniem kształciło się na studiach histo-rycznych, aż 137 wybrało ten kierunek jako pierwszy; jako uzupełniający jesz-cze osiem innych osób. Stanowili oni 39% populacji (tabela 3). Był to odsetek bardzo zbliżony do warszawskiego i krakowskiego⁵⁴². Ówcześni studenci rozpo-czynali przeważnie naukę od skrupulatnego przeanalizowania spisu wykładów uniwersytetu na dany rok akademicki. Nierzadko zdarzało się, że uczęszczali na prelekcje uczonych reprezentujących różne dyscypliny naukowe. Marian Tyro-wicz wspominał, że słuchał wykładów nie tylko z zakresu historii, ale również historii literatury, językoznawstwa i filozofii⁵⁴³. Studenci historii obowiązkowo zdawali colloquium z historii ustroju Polski. Wykład prowadził Oswald Balzer. Bardzo popularne wśród studentów historii było jego seminarium⁵⁴⁴. Niekiedy konsekwencją tego była decyzja o podjęciu kolejnych studiów. Historycy naj-częściej jako drugi przedmiot wybierali prawo lub filologię polską, wykorzy-stując niekiedy możliwość przepisania niektórych wysłuchanych już wykładów na Wydziale Filozoficznym (Henryk Sawczyński, Franciszek Bujak, Zygmunt Wojciechowski).

⁵³⁹ J. Trzynadłowski, *Posłowie* [w:] M. Opalek, *O Lwowie i mojej młodości. Kartki z pamięt-nika 1881–1901*, Wrocław 1987, s. 201; por. A. Redzik, *Wydział Prawa*, s. 68.

⁵⁴⁰ Por. K. Sochaniewicz, *Ś.p. Zygmunt Luba Radziwiński prezes honorowy Polskiego Towar-zystwa Heraldycznego*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie” 1928–1929, t. IX, s. 301–318; S.K. Kuczyński, *Radziwiński (Luba-Radziwiński) Zygmunt Feliks Franci-szek*, s. 108–110; J. Pruszyński, *Zygmunt Luba-Radziwiński i Archiwum berehskie*, „Gens” 1993, nr 1–4, s. 1–10.

⁵⁴¹ E. Bukoska, *Semkowicz Aleksander (1885–1954)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXVI, Warszawa–Kraków 1995–1996, s. 233–234.

⁵⁴² W Warszawie również najwięcej osób z przebadanej grupy studiowało historię i stanowili oni 39,5% ogółu, czyli tyle samo, ile we Lwowie, w Krakowie natomiast najczęściej podejmowano studia filologiczne, ale studia historyczne podjęło 127 osób (42,1% zbiorowości); W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 77; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 77.

⁵⁴³ M. Tyrowicz, *W poszukiwaniu siebie*, t. 1, s. 98.

⁵⁴⁴ M. Pyter, *Oswald Balzer i lwowska szkoła*, s. 145.

Podobnie również, jak w Krakowie i Warszawie⁵⁴⁵, liczną grupę stanowili filolodzy. Wykształcenie takie posiadały 123 osoby (33,1%). Najczęściej kończyli oni filologię polską, rzadziej klasyczną, romańską, germańską, słowiańską i angielską. Cztery osoby studiowało językoznawstwo. Studia filologiczne obok historycznych były zresztą najczęściej wybieranymi kierunkami przez osoby objęte badaniem. Były przypadki, że studenci podejmujący studia filologiczne brali udział w seminariach historycznych. Ludwik Bernacki uczęszczał na zajęcia prowadzone przez Szymona Askenazego, Bronisława Dembińskiego, Ludwika Finkla i Tadeusza Wojciechowskiego, podobnie jak Henryk Biegeleisen czy Maria Jaworska.

Popularne wśród badaczy przeszłości było prawo. Ukończyło je 17,2% badanej populacji. Znajdujemy tu nazwiska bardzo znanych później historyków prawa: Władysława Abrahama, Oswalda Balzera, Przemysława Dąbkowskiego, Karola Koranyiego, Jana Adamusa, Mykołę Czubatego, Alfreda i Leona Halbanów. Wśród prawników najwięcej było osób, dla których wybór tego właśnie wykształcenia miał zapewnić dobrze opłacaną pracę. Henryk Barycz, przyglądając się życiu Czesława Nankego, który także wybrał wydział prawa, zauważył *swobodny wybór zawodu, o którym starsze pokolenie tak chętnie rozprawiało, był dla uboższej młodzieży prowincjonalnej prawie niemożliwością [...] przeważna część maturzystów musiała wybierać taki wydział, który by umożliwił równoczesne zarobkowanie czy to w mieście uniwersyteckim, czy to gdzie indziej. Takim był jedynie wydział prawniczy, nie licząc teologicznego*. O przeniesieniu się Nankego na historię zadecydowała protekcja Władysława Abrahama, ówczesnego profesora UJK, dzięki której otrzymał stypendium ossolińskie. Pozwoliło mu ono utrzymać się na uniwersytecie i tym samym studiować na interesującym go kierunku⁵⁴⁶. Podobne spostrzeżenia miał Zdzisław Dębicki, studiujący prawo pod koniec XIX wieku. Zwracał on uwagę, że lwowski student prawa z powodu złych warunków materialnych pracował i mieszkał poza Lwowem, a przyjeżdżał do niego tylko na egzaminy⁵⁴⁷. Alfred Jahn z kolei, rozpoczynający ponad trzydzieści lat później studia geograficzne, podobnie konstatował: *mój brat był już studentem prawa, lecz wydział ten był czymś zupełnie odrębnym, gdzie przewalały się przez sale wykładowe setki luźnych studentów, nie mających żadnego kontaktu z instytucjami, profesorami*⁵⁴⁸.

⁵⁴⁵ W środowisku warszawskim, tak samo jak we Lwowie, osoby posiadające wykształcenie filologiczne uplasowały się na drugim miejscu i stanowiły one 22,4% zbiorowości. W Krakowie zaś było ich aż 47,4%. W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 77; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 77–78.

⁵⁴⁶ H. Barycz, „*Fragmety pamiętnikarskie*” Czesława Nankego, „*Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie*” 1982, R. XXVII, s. 240.

⁵⁴⁷ Z. Dębicki, *iskry w popiołach*, s. 16–17.

⁵⁴⁸ A. Jahn, *Z Kleparowa w świat szeroki*, Wrocław 1991, s. 51.

Niektórzy prawnicy o ambicjach naukowych zdecydowali się na dodatkowe studia historyczne. Jan Bołoz-Antoniewicz ukończył w 1880 roku prawo na UJ, by w tym samym czasie obronić doktorat z zakresu historii literatury niemieckiej i w ostateczności zostać w 1894 roku profesorem nowożytnej historii sztuki. Tadeusz Sulimirski, posiadając już tytuł doktora praw, zdecydował się podjąć studia z prehistorii, osiągając stanowisko zastępcy profesora i kierownika katedry prehistorii UJK.

Byli też i tacy prawnicy, którzy wprawdzie studiów historycznych formalnie nie podejmowali, ale to historia obok historii sztuki czy historii literatury stała się dla nich prawdziwą pasją (Wacław Borzemski, Eleazar Byk, Józef Białynia-Chołodecki, Tadeusz Mańkowski). Białynia-Chołodecki pisał o sobie: *Ukochał on całym sercem przeszłość tej ziemi, umie patrzeć w głąb jej dziejów oczyma patrioty i obywatela i ze zbutwiałych dokumentów wskazać i powoływać do życia jasne postacie synów tej ziemi*⁵⁴⁹. Decyzja Mańkowskiego o porzuceniu zawodu adwokata dojrzewała o wiele dłużej. Po szesnastu latach bycia adwokatem *praca na polu historii sztuki stała się dla mnie – pisał – głównym celem życia, a zawód prawniczy wykonywałem w coraz bardziej ograniczonej mierze, aż do zupełnego porzucenia go*⁵⁵⁰. Warto przy sposobności zaznaczyć, że w XIX w., a także później, aż po rok 1939, studia prawnicze dawały pewne przygotowanie do pracy badawczej w dziedzinie historii, zwłaszcza w zakresie historii prawa.

Czwartą grupę stanowią osoby posiadające wykształcenie teologiczne. Stanowili oni 7,3% zbiorowości. Podobnie było w krakowskim i warszawskim środowisku historycznym. W pierwszym z nich badaniem przeszłości zajmowało się 27 „teologów” (8,7%), w Warszawie stanowili oni 7,7% populacji⁵⁵¹. W każdym bowiem z tych ośrodków dość prężnie działały uniwersyteckie wydziały teologiczne kształcące m.in. w zakresie historii Kościoła, religii, sztuki kościelnej itp. Ponad 70% historyków lwowskich posiadających wykształcenie teologiczne uzyskało je na Uniwersytecie we Lwowie, m.in.: Teofil Długosz, Adam Gerstmann, Leon Issakowicz, Władysław Jougan, Zdzisław Obertyński, Władysław Żyła.

Wykształcenie wyższe z zakresu historii sztuki uzyskały 22 osoby (5,9% badanej populacji), m.in. Helena Blumówna, Mieczysław Gębarowicz, Zbigniew Hornung, Iryna Hurhula, Rudolf Mękicki. Cechą charakterystyczną dla tej grupy jest liczny udział kobiet (ponad 20%). Wynikało to z ogromnej popularności wśród nich tej subdyscypliny. W niektórych latach kobiety stanowiły nawet 80–90% studentów tego kierunku na UJK. Najbardziej znane z nich to: Karolina

⁵⁴⁹ CPAHUL. Autobiografia Józefa Chołodeckiego, f. 82, op. 4, spr. 36, k. 4.

⁵⁵⁰ Archiwum PAN-PAU Kraków. Tadeusz Mańkowski, Materiały biograficzne, sygn. K III-12, Życiorys z 30 I 1954 r., j. 149.

⁵⁵¹ W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 77; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 77–78.

Lanckorońska, Janina Oroszówna, Helena Blumówna. Czterech późniejszych badaczy dziejów architektury ukończyło studia na Politechnice Lwowskiej: Tadeusz Broniewski, Michał Kowalczyk, Marian Osieński i Jan Sas-Zubrzycki.

Pozostałe kierunki studiów przedstawione w tabeli 3 są w wyraźnej mniejszości. Dziewięć osób ukończyło archeologię i prehistorię (m.in. Leon Kozłowski, Kazimierz Majewski, Kazimierz Michałowski), osiem studia filozoficzne (m.in. Izydora Dąmbska, Kazimierz Wais, Zygmunt Taubes-Sens), sześć orientalistyczne (m.in. Marian i Tadeusz Lewiccy, Stefan Stasiak, Mojżesz Schorr), tyleż matematyczno-przyrodnicze i medyczne (Jadwiga Dianni, Irena Pannenkowa, Aleksander Prusiewicz, Adolf Hirschberg, Witold Ziembicki), techniczne (Zygmunt Przyrembel) oraz z zakresu teorii i historii muzyki (Adolf Chybiński, Hieronim Feicht).

Ogólnie rzecz biorąc, można zauważyć, że w środowisku lwowskim dominowali historycy sensu stricto – posiadający wykształcenie historyczne. Było to charakterystyczne dla wszystkich grup narodowościowych. Wśród historyków ukraińskich stanowili oni 45%, wśród żydowskich nawet 54%.

Tabela 3. Historycy lwowscy w latach 1918–1939 według kierunku wykształcenia⁵⁵²

Lp.	Kierunki kształcenia	Liczba historyków
1	Historia	145 (39,0%)
2	Filologia	123 (33,1%)
3	Prawo	64 (17,2%)
4	Teologia	27 (7,3%)
5	Historia sztuki	22 (5,9%)
6	Archeologia	9 (2,4%)
7	Filozofia	8 (2,2%)
8	Architektura	4 (1,1%)
9	Orientalistyka	6 (1,6%)
10	Studia matematyczno-przyrodnicze i medyczne	8 (2,2%)
11	Teoria i historia muzyki	3 (0,8%)
12	Inne	9 (2,4%)
13	Brak danych	11 (2,9%)

Źródło: obliczenia własne

Najczęstszym miejscem studiów był Lwów (tabela 4). Osiemdziesiąt procent historyków wybrało Uniwersytet Lwowski. Inne uczelnie lwowskie, ze względu na swój charakter, nie cieszyły się tak dużym powodzeniem wśród przyszłych historyków. Kilka osób zapisało się na Politechnikę Lwowską. Na ogół były to osoby studiujące architekturę, a następnie zajmujące się jej historią.

⁵⁵² W związku z tym, że jedna osoba studiowała niekiedy więcej niż jeden kierunek, wskaźniki procentowe nie sumują się do 100%.

Wysoka przewaga Lwowa nad innymi ośrodkami, w których studiowali przyszli historycy, nie dziwi, zważywszy na wspomniany już wyżej wysoki odsetek historyków urodzonych we Lwowie i Galicji Wschodniej. Uniwersytet Lwowski był dla nich naturalnym, bo najbliższym miejscem studiów. Należy również pamiętać, że pewne znaczenie mogła mieć dobra renoma tego ośrodka w zakresie badań historycznych.

Przed odzyskaniem niepodległości historię na Uniwersytecie Lwowskim studiowali m.in. Aleksander Czołowski, Kazimierz Hartleb, Ludwik Kolankowski, Iwan Krypiakewycz, Czesław Nanke, Antoni Prochaska, Kazimierz Sochaniwicz, Kyryło Studynskij, Adam Szelągowski, Kazimierz Tyszkowski, Eugeniusz Wawrzkowicz, zaś po zmianie nazwy uczelni na UJK m.in. Mykoła Andrusiak, Michał Antonów, Karol Lewicki, Ewa Maleczyńska, Karol Maleczyński, Kazimierz Majewski, Teofil Emil Modelski, Stanisław Pazyra, Maria i Helena Polaczkówny, Tadeusz Siuta, Józef Skoczek, Marian Tyrowicz, Bronisław Włodarski, Zygmunt Zborucki, Józef Zieliński.

Na Wydziale Prawa Uniwersytetu Lwowskiego studiowali: Oswald Balzer, Przemysław Dąbkowski, Marian Karpiński, Karol Koranyi, Kost' Łewyckij, Henryk Sawczyński. Kimś wyjątkowym w tym gronie był Balzer, który będąc sam uczniem lwowskiej uczelni, stał się jej wielką legendą jako profesor. Przez jego seminarium przewinęło się wielu prawników i historyków, którzy następnie kontynuowali jego badania⁵⁵³.

Bardzo popularne na Uniwersytecie we Lwowie były studia filologiczne, zwłaszcza filologia polska. Najpierw młodzież przyciągali Józef Kallenbach i Wilhelm Bruchnalski, a w okresie międzywojennym studenci masowo uczęszczali na wykłady Juliusza Kleinerera, który również był wychowankiem tejże uczelni. Z innych filologii należy wymieść klasyczną. Studiowali ją m.in.: Marian Auerbach, Adolf Bednarowski, Rudolf Kotula.

Uniwersytet Lwowski ukończył także duży odsetek historyków sztuki (Antonina Betterówna, Helena Blumówna, Władysław Kozicki, Mieczysław Treter). Dyplom ukończenia tej uczelni otrzymali również w większości historycy posiadający wykształcenie teologiczne, m.in. Szczepan Szydelski, Michał Wszyński, Władysław Żyła. Wydział ten kończyli ponadto przyszli historycy ukraińscy, np. Kyryło Studynskij i Josafat Skruteń. Studiowali oni jednak przed 1918 rokiem. Po wojnie ukraińsko-polskiej, jak zauważył Józef Wołczański, *Ukraińcy zrezygnowali z nauki na Wydziale Teologicznym UJK, przenosząc się na całe dwudziestolecie międzywojenne najpierw w mury własnego Seminarium Duchownego, a od 1928 r. do Akademii Bohosłowskiej we Lwowie*⁵⁵⁴.

Drugim ośrodkiem pod względem liczby studiujących historyków lwowskich był Kraków. Uniwersytet Jagielloński ukończyło 44 badaczy (11,8%).

⁵⁵³ M. Pyter, *Oswald Balzer i lwowska szkoła*, s. 154 i n.

⁵⁵⁴ J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, s. 479.

Absolwentami tej uczelni byli m.in.: Franciszek Bujak, Witold Kamieniecki, Jan Ptaśnik, Witold Taszycki, Władysław Tarnawski, Henryk Ułaszyn – historycy, którzy nie byli rodowitymi lwowianami i przybyli do tego miasta dopiero po 1918 roku.

Wśród pozostałych absolwentów krakowskiej Alma Mater najwięcej osób studiowało prawo, zwłaszcza spośród urodzonych przed 1885 rokiem. Wszechnicę krakowską wybrał m.in. Władysław Abraham, który po wpływie Michała Bobrzyńskiego podjął badania m.in. nad wczesną organizacją prawną społeczeństwa polskiego⁵⁵⁵. Ten ostatni był także mistrzem Oswalda Balzera, który uczęszczał na seminarium Bobrzyńskiego, będąc na czwartym roku studiów prawniczych⁵⁵⁶. Wydział Prawa w Krakowie ukończyli również m.in. Jan Bołoz-Antoniewicz i Alfred Halban.

O wiele mniej było absolwentów rosyjskiego, a później (od 1915 roku) polskiego Uniwersytetu Warszawskiego (Stanisław Grabski, Jerzy Manteuffel, Stefan Przeworski). Bliżej lwowianom było do Wiednia niż Warszawy, zwłaszcza przed 1918 r. Uniwersytet Wiedeński był trzecią uczelnią, którą wybrali na miejsce swoich studiów przyszli historycy lwowscy (42 osoby – 11,3%). Najwięcej spośród nich ukończyło prawo (m.in. Maurycy Allerhand, Leon Halban, Leon Piniński), historię (Aleksander Czołowski, Witold Kamieniecki, Antoni Prochaska, Feliks Pohorecki, Kazimierz Sochaniewicz, Tadeusz Wojciechowski) i historię literatury (Wiktor Hahn, Kyryło Studynskij). Niekiedy, jak w przypadku Jana Adamusa, rozpoczynano studia na Uniwersytecie Wiedeńskim, by je następnie kontynuować już na polskiej uczelni, najczęściej we Lwowie. Wiedeń w okresie międzywojennym nie był już tak popularny, jak przed 1914 rokiem.

Studia zagraniczne miały najczęściej charakter uzupełniający. Często podejmowane były z inicjatywy mistrzów krajowych, którzy służyli również pomocą w uzyskaniu stypendiów pozwalających na wyjazdy do państw europejskich. Od studiów za granicą oczekiwano przede wszystkim kontaktów z naukowcami mogącymi pomóc w pogłębieniu wiedzy z wybranego kręgu zagadnień. Tak na przykład studia odbyte w Pradze przez Bronisława Włodarskiego *niewątpliwie pchnęły go na tory badań nad stosunkami politycznymi polsko-czeskimi w średniowieczu, sfinalizowanych opublikowaniem pracy habilitacyjnej *Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i pocz. XIV w.**⁵⁵⁷

Najczęściej jako miejsce studiów uzupełniających wybierano Niemcy. Przed 1914 rokiem było to niejako oczywiste, Niemcy bowiem w XIX w. narzucały historiografii europejskiej standardy badania i przedstawiania historii. Wielu

⁵⁵⁵ J. Pisulińska, *Władysław Abraham*, s. 312.

⁵⁵⁶ Por. R. Nowacki, *Oswald Balzer*, s. 22 i n.; A. Wierzbicki, *Oswald Balzer*, s. 255.

⁵⁵⁷ DALO. Licznoje delo docenta Bronislawa Wlodarskiego, f. 26, op. 5, spr. 274, List dziekana Wydziału Humanistycznego UJK we Lwowie do MWRiOP z 1933 r., k. 18.

przyszłych historyków lwowskich wybierało studia w Berlinie (29 osób – 7,8%). Na studia uzupełniające udawali się tam nieraz badacze mający już tytuł doktora. Tak było w przypadku Władysława Abrahama, którego Bobrzyński skierował na dalsze roczne studia na Uniwersytecie Berlińskim, i to one właśnie określiły ostateczne pole zainteresowań tego wybitnego historyka. W Berlinie krócej lub dłużej pobierali nauki również m.in. Alfred Halban, Przemysław Dąbkowski, Adam Fischer, Jerzy Manteuffel, Kazimierz Michałowski, Leon Piniński, Jan Smereka, Wincenty Styś, Tadeusz Sulimirski, Adam Szelągowski. Historycy literatury udawali się do Berlina, by wysłuchać m.in. wykładów Aleksandra Brücknera (Bronisław Gubrynowicz, Wiktor Hahn, Kazimierz Kolbuszewski, Rudolf Kotula, Stanisław Kossowski).

Ośrodkami rzadziej wybieranymi przez historyków lwowskich były Monachium (10 osób), Lipsk (9), Wrocław (4), Halle (3), Getynga (3), Bonn (1). Przyciągały badaczy lwowskich wybitne indywidualności związane z tamtejszymi uniwersytetami. W pierwszym z tych ośrodków Adolf Chybiński poznawał tajniki muzykologii na seminarium jednego z najwybitniejszych ówczesnych znawców tej dziedziny prof. Adolfa Sandbergera⁵⁵⁸. Jan Bołoz-Antoniewicz uczęszczał na seminaria profesorów germanistyki i romanistyki⁵⁵⁹, Leon Piniński, Jan Smereka, Henryk Ułaszyn w Lipsku podjęli bądź kontynuowali studia językoznawcze.

Studia uzupełniające w Paryżu, tak popularne wśród warszawskich historyków⁵⁶⁰, były wybierane przez lwowian rzadziej, ale i tam poszukiwano nowych dróg badawczych (22 osoby – 5,9%). W stolicy Francji kontynuowała studia m.in. Łucja Charewiczowa. Uczęszczała m.in. na wykłady i ćwiczenia prowadzone przez profesora Marcela Poéte'a z zakresu historii miast, która szczególnie ją wówczas interesowała⁵⁶¹. Helena Polaczkówna, Karol Maleczyński i Jerzy Manteuffel studiowali nauki pomocnicze historii w paryskiej École des Chartes. Z innych uczelni wybierano École des Hautes Etudes (dyplom jej ukończenia miał m.in. Stefan Stasiak) i przede wszystkim Sorbonę, która dla niektórych młodych naukowców była miejscem wyjątkowym. Kazimierz Michałowski wspominał: *Sorbona paryska wydała mi się centrum świata. Czulem się onieśmielony i nie przygotowany do poziomu tamtejszych studiów. Na dziedzińcu Sorbony wypatrywałem wielkich uczonych, aby choć*

⁵⁵⁸ DALO. Licznoje deło Chybinskiego Adolfa, f. 26, op. 5, spr. 2015, t. II, Szczegóły biograficzne, 1920 r., k. 35; *Profesor Adolf Chybiński [w:] Księga pamiątkowa ku czci profesora Adolfa Chybińskiego w 70-lecie urodzin*, Kraków 1950, s. 11.

⁵⁵⁹ DALO. Licznoje deło Antoniewicza-Bołozu Jana, f. 26, op. 5, spr. 25, Życiorys, k. 9.

⁵⁶⁰ Paryż był najpopularniejszym zagranicznym miejscem studiowania historyków warszawskich, J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 84.

⁵⁶¹ DALO. Licznoje deło Charewiczowej Łucji, f. 26, op. 5, spr. 1980, Życiorys naukowy z 1936 roku, k. 101.

z daleka obejrzeć sobie człowieka, który dla mnie stanowił tylko symbol tytułów wielkich dzieł naukowych⁵⁶². W stolicy Francji studiowali również Przemysław Dąbkowski, Alfred Halban, Stefan Ingot, Kazimierz Kolbuszewski, Tadeusz Lewicki.

Kilkanaście osób (13 – 3,5%) studiowało w Rzymie; byli to na ogół księża. Wyjeżdżali tam na dalsze studia teologiczne, jednocześnie pracując nad rozprawami doktorskimi czy habilitacyjnymi. Rzymski Uniwersytet Gregoriański wybrali m.in. ks. Stanisław Frankl, ks. Zdzisław Obertyński, ks. Kazimierz Wais, o. Josafat Skruteń, natomiast tamtejszy Uniwersytet Angelicum m.in. ks. Józef Umiński.

Kilku historyków (7 – 1,9%) ukończyło rosyjskie uniwersytety, zwłaszcza Uniwersytet w Petersburgu. Byli to Polacy, którzy przed I wojną światową i rewolucją znaleźli się w tym mieście. Na przełomie XIX i XX wieku do Petersburga przybywało coraz więcej młodzieży polskiej i gdyby nie normy procentowe, byłoby w zakładach naukowych więcej Polaków niż Rosjan⁵⁶³. Konstanty Chyliński po ukończeniu gimnazjum w tym mieście kontynuował naukę na Uniwersytecie Petersburskim, angażując się równocześnie w działalność tamtejszych organizacji polonijnych. W Petersburgu i Kijowie studiowali Aleksander Prusiewicz i Stefan Stasiak, w Kijowie z kolei Henryk Ułaszyn.

Tabela 4. Historycy lwowscy w latach 1918–1939 według miejsca ukończenia studiów⁵⁶⁴

Lp.	Miejsce studiów	Liczba historyków
1	2	3
1	Lwów	298 (80,1%)
2	Kraków	44 (11,8%)
3	Wiedeń	42 (11,3%)
4	Berlin	29 (7,8%)
5	Paryż	22 (5,9%)
6	Rzym	13 (3,5%)
7	Monachium	10 (2,7%)
8	Lipsk	9 (2,4%)
9	Petersburg	7 (1,9%)
10	Praga	7 (1,9%)
11	Innsbruck	6 (1,6%)
12	Londyn	5 (1,3%)
13	Wrocław	4 (1,1%)

⁵⁶² K. Michałowski, *Wspomnienia*, s. 40.

⁵⁶³ L. Bazyłow, *Polacy w Petersburgu*, Wrocław 1984, s. 285.

⁵⁶⁴ Wskaźniki procentowe nie sumują się do 100, gdyż zdarzało się, że jedna osoba studiowała na dwóch lub więcej uczelniach.

1	2	3
14	Warszawa	3 (0,8%)
15	Getynga	3 (0,8%)
16	Fryburg	3 (0,8%)
17	Halle	3 (0,8%)
18	Münster	2 (0,5%)
19	Louvain	2 (0,5%)
20	Heidelberg	2 (0,5%)
21	Kijów	2 (0,5%)
22	Ateny	1 (0,3%)
23	Belgrad	1 (0,3%)
24	Bonn	1 (0,3%)
25	Charków	1 (0,3%)
26	Czerniowce	1 (0,3%)
27	Dorpat	1 (0,3%)
28	Drezno	1 (0,3%)
29	Florencja	1 (0,3%)
30	Gratz	1 (0,3%)
31	Grenoble	1 (0,3%)
32	Jerozolima	1 (0,3%)
33	Kolonia	1 (0,3%)
34	Kopenhaga	1 (0,3%)
35	Montypellier	1 (0,3%)
36	Moskwa	1 (0,3%)
37	Perugia	1 (0,3%)
38	Wilno	1 (0,3%)
39	Sofia	1 (0,3%)
40	Strasburg	1 (0,3%)
41	Tybinga	1 (0,3%)
42	Zurych	1 (0,3%)
43	Brak danych	11 (3,0%)

Źródło: obliczenia własne

Historycy lwowscy także po ukończeniu studiów odbywali podróże naukowe. Wyjazdy te miały z reguły charakter kwerend archiwalno-bibliotecznych. Nie dotyczyły one wyłącznie zatrudnionych w wyższych uczelniach, lecz również w bibliotekach i archiwach. O pracowniku Biblioteki Uniwersyteckiej Eustachym Gaberle pisano: *podróże dr E. Gaberlego za granicę, które odbył w l. 1926 i 1927 w celach naukowych tj. na zjazdy biblioteczne i dla zwiedzania większych bibliotek we Francji, Włoszech i Niemczech wpłyną ożywczo na jego działalność naukową i że tym samym dorobek jego naukowy wzmoże się po tych podróżach*⁵⁶⁵. Z kolei Mieczysław Gębarowicz, kierownik Muzeum im. Lubo-

⁵⁶⁵ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Gaberle Eustachy, B-11485, List rektora UJK Edmunda Bulandy do MWRiOP z 26 III 1938, k. 74.

mirskich, wyjeżdżając w 1925 roku za granicę, *obok studiów nad organizacją muzeów (co zostaje w związku z zajęciami zawodowymi kandydata) prowadził on badania nad rzeźbą zachodnią w epoce romańskiej i gotyckiej, zwłaszcza nad rzeźbą francuską*⁵⁶⁶. Charakterystyczne jest również to, że mnogość zainteresowań historyków decydowała o znacznym poszerzeniu się kierunków podróży naukowych. Obok najważniejszych stolic zachodnioeuropejskich odwiedzano również: Belgrad, Bolonię, Budapeszt, Charków, Florencję, Wenecję, Moskwę, Leningrad, Mińsk i inne.

Przytoczone dane świadczą przede wszystkim o tym, że to Lwów był podstawowym miejscem kształcenia się lwowskich historyków; dotyczyło to zarówno Polaków, jak i Ukraińców i Żydów. Pod tym względem środowisko to wyróżniało się w Polsce. W Krakowie, a przede wszystkim w Warszawie więcej przyszłych historyków było formowanych poza ich późniejszym miejscem pracy. Lwowianie w większym natomiast stopniu niż historycy krakowscy dokształcali się poza granicami ziem polskich. Nie dorównywali jednak pod tym względem warszawiakom, najbardziej chyba otwartym na europejską naukę⁵⁶⁷.

5. Stopnie naukowe

Zdecydowana większość uwzględnionych w tej pracy historyków miała doktorat – prawie 82% (tabela 5). Czterdzieści sześć osób (12,4%) nie uzyskało stopnia naukowego. W grupie tej znaleźli się też historycy, którzy nie zdążyli go otrzymać ze względu na wybuch wojny. W miarę dokładną datę uzyskania stopnia naukowego doktoratu ustalono dla 286 osób.

Stopień doktora miały 304 osoby – 30 kobiet (9,9% wszystkich doktoratów) i 274 mężczyzn (90,1%). Szczególnie wysoki jest pierwszy ze wskaźników. Jest on najwyższy w Polsce i jeszcze raz potwierdza dużą aktywność naukową historyczek lwowskich w porównaniu do krakowskich i warszawskich. W Krakowie stanowiły 7,2% populacji, a w Warszawie tylko 4,5%. W grupie kobiet mające stopień doktora stanowiły aż 73,2%. Nie było to mało, patrząc na odsetek mężczyzn mogących się pochwalić tym stopniem naukowym (82,8%).

W gronie kobiet-doktorów zaledwie pięć otrzymało ten stopień przed 1918 rokiem. Były to: Zofia Krzemicka, Irena Pannenkowa, siostry Helena i Maria Polackówny i Bronisława Wójcikówna. Dziesięć lat później było ich już szesnaście (m.in. Antonina Betterówna, Łucja Charewiczowa, Izydora Dąmbska, Maria Jaroszewicz, Jadwiga Lechicka, Helena Schorrowska, Krystyna Remerowa),

⁵⁶⁶ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Gębarowicz Mieczysław, sygn. B-11577, Dane biograficzne, k. 45.

⁵⁶⁷ Por. W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 79–85; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 80–86.

a w 1939 roku o jedenaście więcej (27) (m.in. Janina Bergerówna, Helena Blumówna, Helena Cehak-Hońbrowicz, Amelia Dician, Adolfina Mannówna, Urszula Szumska). Kobiety rzeczywiście były coraz bardziej obecne na seminariach historycznych. Zmienia się również stosunek do nich promotorów. Chwałą częściej swoje podopieczne, starają się jednocześnie o drukowanie ich prac doktorskich i zachęcają do dalszych badań naukowych. Stanisław Zakrzewski, znany w środowisku ze swego pogardliwego niekiedy stosunku *do płci pięknej*⁵⁶⁸, starając się o zapomogi dla swych pięciu najzdolniejszych seminarzystów, wymienił aż cztery kobiety, a spośród czternastu osób zasługujących na nagrody naukowe wskazał osiem kobiet. Za swą najzdolniejszą uczennicę uważał Ewę Maleczyńską, *umysł bystry, analityczny i syntetyczny*, jak pisał. Tak przychylniej oceny nie otrzymał żaden z wymienionych przez niego mężczyzn⁵⁶⁹.

Tabela 5. Stopnie naukowe uzyskane przez historyków lwowskich w latach lat 1918–1939

Doktorat			Habilitation		
Kobiety	30 (9,9%)	(73,2% wszystkich kobiet objętych badaniami)	Kobiety	4 (2,9%)	(9,8% wszystkich kobiet objętych badaniami)
Mężczyźni	274 (90,1%)	(82,8% wszystkich mężczyzn objętych badaniami)	Mężczyźni	135 (97,1%)	(41,1% wszystkich mężczyzn objętych badaniami)
Razem	304 (81,7%)	372 (100%)	Razem	139 (37,6%)	372 (100%)

Źródło: obliczenia własne

Charakterystyczna dla lwowskiego środowiska historycznego jest również dominacja Polaków i Żydów mających stopień doktora. W grupie historyków polskich we Lwowie 85% stanowiły osoby ze stopniem doktora, wśród historyków żydowskich 84,7%, zaś w grupie historyków ukraińskich tylko 55%. W grupie Ukraińców mających doktorat przeważały osoby, które otrzymały ten stopień przed 1918 rokiem (m.in. Ołeksandr Barwiński, Myron Korduba, Iwan Krypiakewycz, Kyryło Studynski) lub młodzi absolwenci UJK w latach trzydziestych XX wieku (m.in. Mykoła Andrusiak, Iwan Starczuk, Marcjan Smiszko,

⁵⁶⁸ Por. np. ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Korespondencja Oswalda Balzera, t. XL, litera Z, rkps 7698, List S. Zakrzewskiego do O. Balzera z 15 IV 1919 r., k. 125; Archiwum PAN w Warszawie, Materiały Henryka Ułaszyńskiego III-162, t. 255, Pamiętnik, cz. II: Druga Rzeczpospolita, k. 193; L. Bazyłow, *Wspomnienia o Józefie Skrzyckim*, s. 133 i n.; „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1934, s. 92–93.

⁵⁶⁹ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, Korespondencja, lata 1892–1935, t. IX, sygn. 7351/II, List Stanisława Zakrzewskiego do Dyrekcji Funduszu Kultury Narodowej w Warszawie ok. 1931–1932 r., k. 49–61.

Roman Zubyk). Prace doktorskie tych ostatnich były napisane w języku polskim. W okresie międzywojennym pierwszy doktorat w języku ukraińskim został obroniony w 1936 roku; była to praca z zakresu literatury ukraińskiej i etnologii słowiańskiej autorstwa Jewhena Pelenśkiego.

Patrząc na całą grupę objętych badaniem historyków, należy stwierdzić, że do 1918 roku stopień doktora uzyskało 135 osób (tabela 8). Najwcześniej, bo w 1865 roku, otrzymał go najstarszy spośród historyków Tadeusz Wojciechowski. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych doktorat uzyskali m.in. Władysław Abraham, Oswald Balzer, Jan Bołoz-Antoniewicz, Ludwik Finkel. W następnym dziesięcioleciu z kolei m.in.: Franciszek Bujak, Aleksander Czółowski, Wiktor Hahn, Franciszek Majchrowicz, Edward Porębowicz, Konstanty Wojciechowski. W okresie późniejszym, poprzedzającym odzyskanie niepodległości, stopień doktora otrzymali m.in.: Przemysław Dąbkowski, Władysław Kozicki, Mieczysław Treter, Stanisław Zakrzewski, Witold Ziembicki.

Większość interesujących nas tu historyków uzyskało doktorat w czasach II Rzeczypospolitej (90 osób – 29,6% zbiorowości). Najwięcej osób dokonało tego w ostatnim pięcioleciu lat dwudziestych XX wieku. Był to efekt zwiększonego napływu młodych ludzi na uczelnie, a także wprowadzenia magisterium. Również uspokojenie się sytuacji politycznej i gospodarczej stwarzało dogodne warunki do podejmowania tego typu wyzwań. Biorąc pod uwagę liczbę osób, którym nadano stopień doktora, rok 1926 był szczególny. Wypromowano wówczas aż dwadzieścia osób reprezentujących różne dyscypliny historyczne: m.in. Ludwika Haustnechta, Stefana Ingłota, Karolinę Lanckorońską, Kazimierza Michałowskiego, Józefa Skoczka, Mariana Tyrowicza, Wasyla Wawryka. W latach trzydziestych liczba uzyskanych doktoratów była o wiele mniejsza (62 osoby – 20,4% zbiorowości).

Najczęściej wybieranym miejscem przeprowadzenia przewodu doktorskiego przez historyków był Lwów (72,8%) (tabela 6). Przeważająca większość doktorów Uniwersytetu Lwowskiego była wcześniej jego studentami. Trzy osoby otrzymały doktorat na Politechnice Lwowskiej. Przed 1919 rokiem na Uniwersytecie Lwowskim stopień ten otrzymały 71 osoby (23,4%), w okresie międzywojennym, na Uniwersytecie Jana Kazimierza, prawie dwa razy tyle (138 osób – 45,4%).

Dość dużo historyków uzyskało doktorat na Uniwersytecie Jagiellońskim – 36 osób (11,8%). Najczęściej byli to ci, którzy wcześniej studiowali na krakowskiej uczelni (Franciszek Bujak, Jan Ptaśnik, Witold Taszycki, Władysław Tarnawski, Wincenty Śmiałek, Tadeusz Wojciechowski). Niewiele osób doktoryzowało się na innych polskich uniwersytetach. 36 osób obroniło doktoraty w ośrodkach zagranicznych, m.in. w Wiedniu, Münster, Berlinie, Monachium, Lipsku, Wrocławiu, Louvain. W Innsbrucku i Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie doktoraty z zakresu teologii uzyskiwali duchowni (m.in. Zdzisław Obertyński i Michał Wyszyński).

**Tabela 6. Historycy lwowscy w latach 1918–1939
według doktoratów uzyskanych w poszczególnych uczelniach**

Nazwa uczelni	Liczba doktorów
Uniwersytet Lwowski (później UJK)	209 (68,8%)
Uniwersytet Jagielloński	36 (11, 8%)
Uniwersytet Wiedeński	12 (3,9%)
Uniwersytet w Innsbrucku	5 (1,6%)
Uniwersytet w Lipsku	4 (1,3%)
Politechnika Lwowska	3 (1,0%)
Uniwersytet w Berlinie	2 (0,7%)
Uniwersytet w Monachium	2 (0,7%)
Uniwersytet Warszawski	2 (0,7%)
Uniwersytet Gregoriański w Rzymie	2 (0,7%)
Uniwersytet w Bernie	1 (0,3%)
École des Hautes Etudes w Paryżu	1 (0,3%)
Uniwersytet w Louvain	1 (0,3%)
Uniwersytet w Münster	1 (0,3%)
Uniwersytet Poznański	1 (0,3%)
Uniwersytet w Pradze	1(0,3%)
Sorbona	1(0,3%)
Uniwersytet w Getyndze	1(0,3%)
Uniwersytet Wrocławski	1 (0,3%)
Uniwersytet w Zurychu	1 (0,3%)
Brak danych	17 (5,6%)

Źródło: obliczenia własne

Udało się ustalić tematy rozpraw doktorskich 261 osób. W większości (99) były to prace z zakresu historii „ogólnej” (tabela 7). Stanowiły one 32,5%. Najczęściej wybierano tematy z politycznej historii Polski. Dopiero w okresie międzywojennym w większym stopniu podejmowano się opracowania tematów z zakresu historii społeczno-gospodarczej i kultury, co było wynikiem ogromnego zaangażowania specjalizujących się w tych dyscyplinach promotorów tych prac: Franciszka Bujaka, Jana Ptaśnika i Stanisława Łempickiego. Prace te dotyczyły najczęściej czasów nowożytnych⁵⁷⁰.

Duży odsetek stanowili historycy doktoryzujący się na podstawie prac filologicznych: z zakresu filologii klasycznej – 14, polskiej – 37, słowiańskiej – 8, romańskiej – 4, germańskiej – 2, po jednej z zakresu filologii angielskiej i indyjskiej. Na trzecim miejscu co do liczby były doktoraty z zakresu historii prawa (39). Tak duży odsetek doktoratów z tej subdyscypliny był w dużej mierze warunkowany jej wysoką rangą we Lwowie oraz owocną działalnością dydaktyczną miejscowych historyków prawa, głównie Oswalda Balzera.

⁵⁷⁰ Por. J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. I, s. 233–249.

Tabela 7. Doktoraty historyków lwowskich w latach 1918–1939 według dyscyplin

Nazwa dyscypliny naukowej	Liczba historyków
Historia	99 (32,5%)
Filologia	53 (17,4%)
Prawo	39 (12,8%)
Filologia klasyczna	14 (4,6%)
Teologia	13 (4,3%)
Historia sztuki	12 (3,9%)
Archeologia i prehistoria	11 (3,6%)
Językoznawstwo	5 (1,6%)
Historia muzyki	4 (1,3%)
Filozofia	3 (1,0%)
Medycyna	2 (0,7%)
Ekonomia	2 (0,7%)
Geografia	2 (0,7%)
Nauki polityczne	1 (0,3%)
Pedagogika	1 (0,3%)
Brak danych	43 (14,4%)

Źródło: obliczenia własne

Prawie połowa osób posiadających doktorat uzyskała habilitację. Osoby starające o stopień doktora habilitowanego po wniesieniu podania oczekiwały na tzw. *referat habilitacyjny o kwalifikacjach osobistych i naukowych* przygotowywany przez powoływanych recenzentów. Ich opinie dotyczące zwłaszcza wartości prac naukowych z dziedziny, z której dana osoba starała się otrzymać habilitację, i rozległości jej zainteresowań badawczych były prezentowane przed tzw. specjalną komisją habilitacyjną, decydującą o dopuszczeniu zainteresowanego do dalszych stadiów przewodu habilitacyjnego. Były nimi kolokwium oraz wykład habilitacyjny, którego przyjęcie przez radę wydziału ostatecznie decydowało o udzieleniu *veniam legendi*. Zdarzały się wypadki niedopuszczenia do kolokwium (Helena Polackówna) czy jego zakończenia wynikiem negatywnym, jak w przypadku Jana Adamusa⁵⁷¹.

Habilitację miało 139 historyków lwowskich (tabela 5). Liczba ta byłaby zapewne wyższa, gdyby nie wybuch wojny w 1939 roku. Wielu młodych historyków nie zdążyło sfinalizować habilitacji. Aż 35 z nich otrzymało ten stopień tuż po wojnie. Dla 12 osób trudno było ustalić dokładną datę przeprowadzenia habilitacji.

Kilku historyków uzyskało habilitację z dwóch dziedzin: Karol Badecki (historia literatury oraz archiwistyka i bibliografia), Stepan Tomasiwskij (historia

⁵⁷¹ J. Bardach, *Jana Adamusa wspominam...* [w:] tegoż, *W obiektywie nauki i w lustrze pamięci (o uczonych, pisarzach i politykach XIX i XX wieku)*, Warszawa 2004, s. 326.

austriacka i historia Ukrainy), Stefan Vrtel-Wierczyński (bibliografia i bibliotekoznawstwo oraz historia literatury), Wiktor Hahn (historia literatury oraz bibliografia i bibliotekoznawstwo), Franciszek Smolka (prawo i filozofia). Niektórzy historycy zdecydowali się na rozszerzenie habilitacji. Najczęściej powodem była możliwość awansu naukowego. Przemysław Dąbkowski i Alfred Halban np. rozszerzyli habilitację z prawa polskiego na historię prawa niemieckiego, co zapewniło im otrzymanie katedry tego przedmiotu na Uniwersytecie Lwowskim. Podobnie było w przypadku Władysława Podlacha, który w 1919 roku rozszerzył habilitację z historii sztuki średniowiecznej na nowożytną.

Większość osób przeprowadziła habilitację w latach 1918–1939 (tabela 8). W okresie wcześniejszym stopień ten otrzymały 54 osoby (m.in. Władysław Abraham, Henryk Biegeleisen, Wilhelm Bruchnalski, Franciszek Bujak, Edmund Bulanda, Konstanty Chyliński, Przemysław Dąbkowski, Ludwik Finkel, Olgierd Górka, Juliusz Kleiner, Ludwik Kolankowski, Teofil E. Modelski, Władysław Podlacha, Jan Ptaśnik, Mojżesz Schorr, Ilarion Swenińczyk, Adam Szlągowski, Stepan Tomaszewski, Stanisław Witkowski, Stanisław Zakrzewski, Władysław Żyła). Byli to uczeni będący w większości wybitnymi indywidualnościami naukowymi, luminarzami lwowskiego środowiska historycznego w czasach II Rzeczypospolitej. W latach 1918–1939 otrzymały *veniam legendi* 73. W latach dwudziestych przewód habilitacyjny przeprowadziło 38 osób (najwięcej w latach 1920–1921 oraz w 1925 roku), m.in. Ludwik Bernacki, Mieczysław Gębarowicz, Kazimierz Hartleb, Aleksy Klawek, Władysław Kozicki, Leon Kozłowski, Stanisław Lempicki, Karol Maleczyński, Jerzy Manteuffel, Czesław Nanke, Helena Polackówna, Tadeusz Silnicki, Józef Umiński, Kazimierz Zakrzewski. W ostatnim dziesięcioleciu okresu międzywojnia habilitację uzyskało 35 osób⁵⁷² (m.in. Karol Badecki, Łucja Charewiczowa, Wojciech Hejnosz, Stanisław Hoszowski, Stefan Ingłot, Karol Koranyi, Kazimierz Majewski, Kazimierz Michałowski, Jan Smereka, Wincenty Styś, Kazimierz Tyszkowski, Bronisław Włodarski, Stanisław Zajączkowski). Duża liczba habilitacji w latach trzydziestych świadczy o tym, iż środowisko lwowskie było w pełni zdolne do reprodukcji kadr naukowych i dalszego rozwoju.

Tabela 8. Liczba doktoratów i habilitacji uzyskanych przez historyków lwowskich w poszczególnych okresach

Stopień	Do 1918 roku	W latach 1919–1929	W latach 1930–1939	Brak danych	Razem
Doktorat	135 (44,4%)	90 (29,6%)	62 (20,4%)	17 (5,6%)	304 (100%)
Habilitacja	54 (38,8%)	38 (27,4%)	35 (25,2%)	12 (8,6%)	139 (100%)

Źródło: obliczenia własne

⁵⁷² Podane liczby nie sumują się do liczby osób mających habilitację z powodu kłopotów z ustaleniem dokładnej daty jej uzyskania przez niektórych historyków oraz z faktu posiadania przez kilku podwójnej habilitacji.

Wśród osób mających habilitacje były tylko cztery kobiety: najwcześniej otrzymała ją Helena Polaczkówna (1929), następnie Karolina Lanckorońska (1935) oraz Łucja Charewiczowa i Stefania Skwarczyńska (obie w 1937). Jak trudno było im osiągnąć docenturę, świadczą zabiegi dokonywane przez H. Polaczkównę. Habilitowała się ona na Uniwersytecie Poznańskim, ponieważ trudno było mężczyznom zasiadającym w Radzie Wydziału Humanistycznego UJK uzyskać konsensus. Zbyt wiele było głosów przeciwnych⁵⁷³. Lanckorońska z kolei była pierwszą kobietą, która otrzymała habilitację na Uniwersytecie Lwowskim. Przedstawiła rozprawę habilitacyjną *Dekoracja malarska kościoła Il Gesu w Rzymie*. Dokładnie 13 grudnia 1935 r. Rada Wydziału Humanistycznego, po wysłuchaniu jej wykładu habilitacyjnego *Pieta w twórczości Michała Anioła* uchwaliła jednogłośnie przyznanie Lanckorońskiej *veniam legendi* z historii sztuki⁵⁷⁴. Pierwszą zaś kobietą habilitującą się na lwowskiej uczelni z zakresu historii była Charewiczowa. W 1937 roku została docentem historii miast i ich kultury. Zakres rzeczowy tej habilitacji został zaproponowany przez Franciszka Bujaka, który był przewodniczącym komisji habilitacyjnej, Charewiczowa była bowiem uważana za *wybitną znawczynię urbanistyki obcej i polskiej*⁵⁷⁵.

Zaledwie trzech historyków ukraińskich związanych ze Lwowem w latach 1918–1939 miało stopień doktora habilitowanego (Kyryło Studynskij, Ilarion Swenciickij, Stepan Tomaszewskij) i wszyscy przeprowadzili przewód przed wybuchem I wojny światowej. Stepan Tomaszewskij pierwszą habilitację z historii austriackiej uzyskał na Uniwersytecie Lwowskim w 1911 roku, w 1928 roku habilitował się po raz drugi na Uniwersytecie Jagiellońskim z historii Ukrainy. W Krakowie nie został jednak przyjęty z otwartymi ramionami. Wacław Sobieski, dziekan Wydziału Filozoficznego UJ w roku ak. 1926/1927, pisał w poufnym liście do swojego przyjaciela Stanisława Zakrzewskiego: *Rada Wydziału Filozoficznego UJ zastanawia się na posiedzeniu w dniu 11 marca 1927 r. nad personaliami Dr Stefana Tomaszewskiego, który był od roku 1911–1919 docentem historii autrjackiej z językiem wykładowym ruskim na Uniwersytecie lwowskim i wniósł dnia 24 maja 1926 r. tu do Dziekanatu podanie o dopuszczenie do habilitacji z historii Rusi. Nie chcąc bez zapytania Lwowa decydować o losach lwowskiego docenta upraszam uprzejmie o poufną wiadomość co do osoby kandydata*⁵⁷⁶.

⁵⁷³ S. Ciara, *Helena Polaczkówna (1881–1942) – historyk, kustosz Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie* [w:] *Znani i nieznan*, Kielce 2009, s. 60.

⁵⁷⁴ DALO. Odpisy sprawozdań z posiedzeń Rady Wydziału Humanistycznego UJK za rok 1935/36, f. 26, op. 7, spr. 1440. Sprawozdanie z 13 XII 1935, k. 21; J. Suchmiel, *Działalność naukowa kobiet*, s. 225–226.

⁵⁷⁵ DALO. Licznoje deło Charewiczowej Łucji, f. 26, op. 5, spr. 1980, Ocena dorobku Łucji Charewiczowej z 1936 roku, k. 102.

⁵⁷⁶ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 7, Listy od różnych osób, litera S, lata 1896–1935, rkps 7349 I, List Wacława Sobieskiego do S. Zakrzewskiego 18 III 1927 r., k. 169.

Historycy ukraińscy pozostający we Lwowie nie starali się o przeprowadzenie habilitacji, nie zapewniało im to bowiem możliwości wykładania i otrzymania katedry na Uniwersytecie. Ilarion Swencićkyj, mimo że habilitację przeprowadził jeszcze w 1913 roku, pracował na UJK do 1939 roku na stanowisku docenta⁵⁷⁷. W 1932 roku pisał do Stanisława Zakrzewskiego: *Potrzebny mi warsztat naukowy, jakim jest katedra uniwersytecka*⁵⁷⁸.

Wśród historyków żydowskich wskaźnik osób mających habilitację był wyższy i wynosił 22,2%, ale żaden z nich nie habilitował się z „czystej” historii: Maurycy Allerhand z zakresu prawa procesowego, Marian Auerbach z filologii klasycznej, Henryk Biegeleisen z historii literatury, Karol Koranyi z historii prawa zachodnioeuropejskiego, a Mojżesz Schorr z języków semickich i historii starożytnego Wschodu. Nie zawsze też przeprowadzenie przewodu odbywało się bez komplikacji; np. kiedy w 1929 roku Auerbach wniósł prośbę o dopuszczenie do habilitacji, pojawiły się zarzuty, jakoby jego *Gramatyka łacińska do użytku szkół średnich* (1929) była plagiatem podręcznika o takim samym tytule autorstwa krakowskiego profesora Tadeusza Sinki. W wyniku uzyskanego wsparcia ze strony profesury lwowskiej sprawa zakończyła się odrzuceniem oskarżeń i dopuszczeniem Auerbacha do habilitacji. Po jej uzyskaniu w 1933 roku otrzymał jednakże zaledwie stanowisko asystenta młodszego w katedrze filologii klasycznej⁵⁷⁹. Po habilitacji nie awansował również Koranyi, nadal pełniący stanowisko asystenta w katedrze prawa zachodnioeuropejskiego. Nie było w tym jednak nic nadzwyczajnego, zwłaszcza w latach trzydziestych, i dotyczyło historyków wszystkich narodowości. Etatów było mało, przede wszystkim profesorskich, a kandydatów wielu. Podobna sytuacja istniała w Krakowie i Warszawie.

Większość osób uzyskała habilitację na Uniwersytecie Lwowskim (tabela 9). Była to rzecz naturalna, habilitacja bowiem musiała być przeprowadzona na uczelni, na której zainteresowany zamierzał wykładać. Na drugim miejscu był Uniwersytet Jagielloński (15,8%). Na tej uczelni *veniam legendi* z bibliografii i bibliotekoznawstwa otrzymał Ludwik Bernacki, będący już wówczas dyrektorem Ossolineum. Nie zamierzał przenosić habilitacji do Lwowa i starać się

⁵⁷⁷ I. Swencićkyj docenturę literatur słowiańskich uzyskał w 1933 roku. Jego pierwszy wykład został *zbojkotowany przez studentów ukraińskich, ponieważ został zapowiedziany jako wykład literatury rosyjskiej (a nie ukraińskiej) i wygłoszony w języku polskim*. Por. A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa*, s. 694.

⁵⁷⁸ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 7, Listy od różnych osób, litera S, lata 1896–1935, rkps 7349 I, List I. Swencićkiego do S. Zakrzewskiego z 17 X 1932 r., k. 415–416.

⁵⁷⁹ DALO. Licznoje delo Auerbacha Mariana, f. 26, op. 5, spr. 39, List Jerzego Kuryłowicza do profesorów filologii klasycznej UJK z 9 I 1931 r., k. 28.

o posadę uniwersytecką. Jak sugeruje Waław Olszewicz, mogło to wynikać m.in. z braku wiary w możliwość jej otrzymania⁵⁸⁰.

**Tabela 9. Historycy lwowscy w latach 1918–1939
według habilitacji uzyskanych w poszczególnych uczelniach**

Nazwa uczelni	Liczba historyków
Uniwersytet Lwowski (później UJK)	90 (64,7%)
Uniwersytet Jagielloński	22 (15,8%)
Uniwersytet Warszawski	4 (3,0%)
Uniwersytet Poznański	4 (3,0%)
Uniwersytet Wiedeński	2 (1,4%)
Politechnika Lwowska	2 (1,4%)
Uniwersytet w Petersburgu	2 (1,4%)
Uniwersytet Wrocławski	1 (0,7%)
Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie	1 (0,7%)
Wolna Wszechnica w Warszawie	1 (0,7%)
Uniwersytet w Pradze	1 (0,7%)
Brak danych	9 (6,5%)

Źródło: obliczenia własne

W porównaniu z doktoratami, ze względów wspomnianych wyżej, rzadziej na miejsca przeprowadzenia habilitacji wybierano uczelnie zagraniczne (w Petersburgu, Wiedniu, we Wrocławiu i w Pradze).

Prace habilitacyjne pod względem tematyki były mocno zróżnicowane (tabela 10). Z historii starożytnej w ścisłym tego słowa znaczeniu habilitowali się Konstanty Chyliński na Uniwersytecie Petersburskim i Kazimierz Zakrzewski na UJK. Tematykę z tego zakresu podejmowali również filolodzy klasyczni (Jerzy Manteuffel, Jan Smereka, Franciszek Smolka, Stanisław Witkowski) oraz archeolodzy klasyczni (Edmund Bulanda, Kazimierz Majewski, Kazimierz Michałowski, Władysław Żyła) i biblijni (ks. Józef Poplich). Z historii filozofii starożytnej doktorem habilitowanym został ks. Jan Stepa. Docentami z prehistorii byli z kolei Leon Kozłowski i Tadeusz Sulimirski. Autorami prac habilitacyjnych z zakresu prawa starożytnego Rzymu byli Marcelli Chlamtacz, Waław Osuchowski i Leon Piniński.

Historia średniowieczna była tematem prac habilitacyjnych: Stefana Inglota (*Koloni w średniowiecznej Alzacji*), Karola Maleczyńskiego (*Studia nad dyplomami i Kancelarią Odonica i Laskonogiego*) Jana Ptaśnika (*Z dziejów kultury włoskiego Krakowa*), Bronisława Włodarskiego (*Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i początkach XIV wieku*), Stanisława Zakrzewskiego (*Opactwo benedyktyńskie św. Bonifacego i św. Aleksego na Awentynie w latach 977–1085*),

⁵⁸⁰ W. Olszewicz, *Ludwik Bernacki (1882–1939)*, „Roczniki Biblioteczne” 1963, R. VII, s. 186.

Stanisława Zajączkowskiego (*Polska a Zakon krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka*). Czasy średniowieczne były przedmiotem badań historyków prawa polskiego (Jan Adamus, Przemysław Dąbkowski, Zygmunt Wojciechowski), kościelnego (Władysław Abraham, Leon Halban), zachodnioeuropejskiego (Alfred Halban, Karol Koranyi) i południowo-słowiańskiego (Władysław Namysłowski) oraz historyków literatury (Mieczysław Hartleb, Mieczysław Piszczkowski, Stefan Vrtel-Wierczyński).

Wielu historyków habilitowało się na podstawie prac dotyczących historii nowożytnej (Oswald Balzer, Bronisław Dembiński, Ludwik Finkel, Eustachy Gaberle, Mieczysław Gębarowicz, Kazimierz Hartleb, Stanisław Łempicki, Władysław Kozicki, Łukasz Kurdybacha, Czesław Nanke, Adam Szelański, Mieczysław Tarnawski, Kazimierz Tyszkowski, Witold Ziembicki, Władysław Żyła). Zwłaszcza prace habilitacyjne poświęcone historii literatury były osadzone w wiekach XVI–XVIII (np. Karola Badeckiego, Bronisława Gubrynowicza, Wiktora Hahna, Kazimierza Kolbuszewskiego).

Tabela 10. Habilitacje historyków lwowskich w latach 1918–1939 według dyscyplin naukowych⁵⁸¹

Nazwa dyscypliny naukowej	Liczba historyków
Historia	36 (23,0%)
Filologia	26 (18,7%)
Filologia klasyczna	4 (3,0%)
Prawo	24 (17,3%)
Archeologia i prehistoria	10 (7,2%)
Teologia	8 (5,8%)
Językoznawstwo	7 (5,0%)
Historia sztuki	6 (4,3%)
Ekonomia	6 (4,3%)
Archiwistyka, bibliotekoznawstwo, bibliografia	4 (3,0%)
Medycyna	2 (1,4%)
Filozofia	1 (0,7%)
Geografia	1 (0,7%)
Nauki polityczne	1 (0,7%)
Historia muzyki	1 (0,7%)
Etnografia	1 (0,7%)
Brak danych	6 (4,3%)

Źródło: obliczenia własne

Wiek XIX budził również żywe zainteresowanie historyków literatury. Docentami z zakresu literatury romantycznej i pozytywistycznej byli Józef Kallenbach, Stefan Kawyn, Juliusz Kleiner, Eugeniusz Kucharski, Zdzisław Żygulski.

⁵⁸¹ Wskaźniki procentowe nie sumują się do 100, ponieważ kilka osób miało dwie habilitacje.

Najmniej prac dotyczyło czasów najnowszych. Pierwszym docentem dziejów najnowszych na UJK został Wacław Lipiński, co nie obyło się bez *pewnych perypetii*, które – jak się wydaje – były wynikiem działania czynników pozanaukowych⁵⁸².

Wiele prac dotyczyło problematyki historii prawa (24) oraz historii literatury (30). Kilka rozpraw habilitacyjnych obejmowało zagadnienia teologiczne, językoznawstwo i sztukę.

W grupie profesorów nadzwyczajnych i zwyczajnych byli historycy zwolnieni z kolokwium i wykładu habilitacyjnego. Przyznano im tytuł profesora, biorąc pod uwagę cały dotychczasowy dorobek naukowy. Byli nimi: Jan Bołoz-Antoniewicz, Ryszard Ganszyniec, Jan Kasprowicz, Jerzy Kowalski, Paweł Skwarczyński, Zygmunt Smogorzewski, Władysław Tarnawski, Antoni Wereszczyński. Na decyzję nadania tytułu profesora i, co za tym szło, powierzenia katedry bez żądania habilitacji nie wpływały wyłącznie rozległa wiedza kandydata i jego dorobek naukowy, ale również zaawansowany wiek i trudności w pozyskaniu lepszego kandydata. Takie przypadki zdarzały się w latach dwudziestych. Najczęściej było kilku kandydatów na jedno stanowisko profesorskie.

6. Struktura zawodowa

W charakterystyce badanego środowiska naukowego nie może zabraknąć odpowiedzi na pytanie, co było źródłem utrzymania historyków (tabela 11). Przebadane osoby wykonywały niekiedy kilka zawodów równocześnie, często je zmieniały, szukając lepszych możliwości zarobkowania. Najliczniejszą grupę tworzyli pracownicy naukowo-dydaktyczni szkół wyższych. Podobnie było w Warszawie i Krakowie, tam również najwięcej historyków było zatrudnionych na etatach naukowych w wyższych uczelniach. We Lwowie pracę tę wykonywało 137 przebadanych historyków (36,8% populacji). Byli wśród nich profesoro- wie, docenci, asystenci. Najtrudniejsza była sytuacja asystentów. Wynagrodzenia przez nich pobierane nie zawsze wystarczały na utrzymanie rodzin, co zmuszało ich do podejmowania zajęć dodatkowych. W konsekwencji pozostawało im niewiele czasu na pracę naukową. Marian Haisig, asystent w katedrze nauk pomocniczych historii UJK, wspominał: *Dorywcze, choć częste prace zlecone, jak kwerendy archiwalne oraz zamówienia na wykonanie szeregu kolekcji odlewów pieczęci dla Archiwum m. Lwowa, Torunia oraz prywatnych osób pozwoliły zebrać odpowiednie fundusze na rozszerzenie zasięgu badań naukowych. To też w l. 1935/38 w okresie ferii letnich zapoznałem się z zagranicznymi ośrodkami archiwalno-muzealnymi, co skłoniło mnie do podjęcia specjalnych badań*

⁵⁸² M. Gałęzowski, *Wzór Piłsudczyka. Wacław Lipiński 1896–1949. Żołnierz, historyk, działacz polityczny*, Warszawa 2001, s. 59.

w zakresie *sfragistyki i heraldyki miast polskich oraz obcych*⁵⁸³. W latach 1918–1939 dość rozpowszechnioną praktyką było obsadzanie stanowisk asystentów młodszych lub wolontariuszy przez osoby będące studentami. Asystentura była przeważnie *przejściowa*⁵⁸⁴. Wśród zatrudnionych na stanowiskach naukowych na Uniwersytecie prawie 50% stanowiły kobiety. Jednakże przytłaczająca większość z nich po kilku latach asystentury bez możliwości awansu rezygnowała z pracy na UJK. Wówczas przeważnie wybierały zatrudnienie w szkole.

Wielu historyków było nauczycielami (117 – 31,5%), zwłaszcza w lwowskich gimnazjach. Był to najwyższy wskaźnik w Polsce. W Krakowie było ich 49 i stanowili 16,4%⁵⁸⁵, w Warszawie zaś 88 (17,2%)⁵⁸⁶. Świadczy to o ogromnych ambicjach lwowskich nauczycieli, ale jak można zauważyć na przykładzie Ewy Maleczyńskiej, dla młodych historyków etat w gimnazjum stwarzał możliwości większych zarobków niż praca na uczelni. Kiedy otrzymała propozycję asystentury w katedrze kierowanej przez Jana Ptaśnika, pisała do swego promotora pracy doktorskiej Stanisława Zakrzewskiego: *zauważam jeszcze, że zarobkowanie lekcyjne układa mi się na lata najbliższe tak dogodnie, że względ materialny zresztą w tych kombinacjach [o etat w katedrze – J.P.] dość słaby, grać musi najmniejszą rolę*⁵⁸⁷. Dla wielu młodych praca w szkole była więc podstawowym i jedynym źródłem utrzymania siebie i swoich rodzin, choć dla innych z kolei jedynie krótkim epizodem. Także wielu przyszłych bibliotekarzy i archiwistów po ukończeniu studiów zaczynało pracę w szkolnictwie. Wszyscy ci, którzy chcieli uzyskać prawo zdawania egzaminu pedagogicznego, odbywali roczną praktykę nauczycielską w jednym z gimnazjów. W szkołach uczyli m.in. Jan Bryk, Jan Gerlach, Marian Golias, Czesław Nanke, Kazimierz Sochaniewicz. Zwłaszcza kobiety prowadzące badania historyczne wykonywały zawód nauczycielski (m.in. Maria Chmielowska, Maria Jaworska, Maria Polackówna, Zofia Strzałkowska). Tak było w przypadku 37,5% wszystkich kobiet branych pod uwagę. Nauczyciele prowadzący badania naukowe byli cenieni w środowisku szkolnym; praca nauczycielska z reguły nie pozwalała jednak rozwinąć szerszej działalności naukowej. Publikowali przeważnie drobne prace, wyjątkowo tylko obszerniejsze dzieła spotykające się z szerszym zainteresowaniem środowiska naukowego. Wyjątkami w tym gronie byli m.in. Czesław Nanke, Iwan

⁵⁸³ AUW. Akta osobowe – Haisiga Mariana s. Ludwika I. 1946–78, RK-120/alf., k. 14–15.

⁵⁸⁴ DALO. Licznoje deło Des Loges Zofii-Józefy, List Zofii des Loges do Rektoratu z dnia 13 II 1936 r., f. 26, op. 5, spr. 1094, k. 27.

⁵⁸⁵ W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 104–105.

⁵⁸⁶ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 96–98.

⁵⁸⁷ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 7, Listy od różnych osób, litera M, lata 1896–1935, rkps 7349 I, List Ewy Szweygierówny (Maleczyńskiej) do S. Zakrzewskiego 2 VII 1921 r., k. 179.

Krypiakewycz i Franciszek Smolka. Ale jak wielkim dla nich obciążeniem była praca w szkole, świadczy m.in. prośba złożona przez nich do Ministerstwa WRiOP o obniżenie docentom obowiązującego pensum zajęć szkolnych⁵⁸⁸.

Środowisko historyków nauczycieli reprezentują również: Adolf Bednarski, Czesław Nanke, Mieczysław Opalek, Jan Smereka, Kazimierz Sochaniewicz, Wincenty Śmiałek, Bronisław Włodarski. Historycy nauczyciele, angażując się w dyskusje dotyczące nauczania przedmiotu, który wykładali, mieli duży wpływ na pogłębianie wiedzy z zakresu dydaktyki historii czy filologii klasycznej⁵⁸⁹.

Najczęściej z pensji nauczycielskiej utrzymywali się historycy ukraińscy i żydowscy. Ponad 30% Ukraińców i ponad 50% Żydów uczyło w szkołach średnich; byli to m.in. Iwan Bryk, Amelia Dician, Jakub Handel, Adrian Kopystianskyj, Iwan Krypiakewycz, Wasyl Szczurat, Jakub Schall, Mychajło Terszakowec, Illia Wytanowycz. Nauczyciele narodowości ukraińskiej byli kierowani do szkół z polskim językiem wykładowym. Często zmieniali też miejsce zatrudnienia. Iwan Krypiakewycz wspominał o swej *wędrówce* po polskich gimnazjach we Lwowie od 1925 roku⁵⁹⁰. Starał się jednocześnie o otrzymanie etatu w ukraińskim gimnazjum⁵⁹¹.

O wiele mniejsze grupy stanowili bibliotekarze (41 osób) i archiwiści (25 osób). Zawody te były również uprawiane przez kobiety mające ambicje naukowe. Przez wiele lat w Bibliotece Uniwersyteckiej pracowała (nie bez pewnych kłopotów z otrzymaniem awansu) Anna Jędrzejewska. Dyrektor Biblioteki Rudolf Kotula ceniący Jędrzejowską m.in. za *szeroką wiedzę biblioteczną, którą pomnażała i rozwijała własnymi badaniami naukowymi*, wielokrotnie zabiegał o powierzenie jej wyższego stanowiska⁵⁹².

Praca w bibliotece czy archiwum była nierzadko jedynym zatrudnieniem. Długoletnim stażem pracy w Archiwum Akt Dawnych mógł się pochwalić Aleksander Czołowski (48 lat). W bibliotekach pracowali m.in.: Kazimierz Tyszkowski, Stefan Mękarski, Marian Des Loges. Częściej jednak zatrudnienie w archiwum czy bibliotece było tylko epizodem w pracy historyków. Krótko w Państwowym Archiwum we Lwowie pracowali Eleazar Byk i Kazimierz Lewicki, w Bibliotece Uniwersyteckiej Krystyna Remerowa. Niekiedy praca w tych instytucjach była jedynie przystankiem w dążeniu do osiągnięcia bardziej znaczą-

⁵⁸⁸ DALO. Licznoje deło Nanke Czesława, f. 25, op. 5, spr. 1330, k. 50.

⁵⁸⁹ Por. J. Maternicki, *Polska dydaktyka historii 1918–1939: materiały i komentarze*, Warszawa 1978, s. 5–30; H. Wójcik-Łagan, *Nauczyciele historii szkół średnich i powszechnych*, s. 188–189.

⁵⁹⁰ I. Krypiakewycz, *Spohady*, s. 120–121.

⁵⁹¹ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. 16711/II. Jan Rogowski: „Lwów pod znakiem swastyki. Pamiętnik” z lat 1941–1942, k. 23–24.

⁵⁹² AAN w Warszawie. Akta osobowe – Jędrzejewska Anna, sygn. B 12137, Kwalifikacje Anny Jędrzejowskiej za 1931 i 1932 r., k. 1–2.

cych stanowisk naukowych – tak było m.in. w przypadku profesorów UJK Teofila E. Modelskiego i Jana Janowa.

Wśród historyków lwowskich byli też prawnicy i urzędnicy. Józef Białynia Chołodecki przez cały okres swego zawodowego życia wspinał się po kolejnych stopniach drabiny urzędniczej, by w roku 1903 objąć funkcję dyrektora Izby Obrachunkowej Dyrekcji Poczty we Lwowie; jednocześnie publikował teksty popularnohistoryczne poświęcone dziejom ostatniego stulecia⁵⁹³. Karierę urzędniczą rozwijali również Henryk Sawczyński i Władysław Stesłowicz. Pierwszy z nich w Polsce niepodległej został szefem biura prezydialnego w Tymczasowym Wydziale Samorządowym⁵⁹⁴, Stesłowicz natomiast po powrocie do Lwowa z Warszawy w 1922 roku objął stanowisko w Izbie Przemysłowej i Handlowej, a w latach trzydziestych pełnił funkcję wiceprezesa rady nadzorczej Zjednoczonych Zakładów Kartograficznych i Wydawniczych „Książnica-Atlas”⁵⁹⁵.

Dość liczną grupę historyków, choć nie tak znaczną jak w Krakowie⁵⁹⁶, tworzyli przedstawiciele stanu duchownego. Stanowili oni w środowisku lwowskim 6,7%. Wynikało to z faktu, iż na Wydziale Teologicznym UL prowadzono intensywne badania m.in. z zakresu historii Kościoła, nauk biblijnych i archeologii. Niektórzy z wykładających tam profesorów osiągnęli znaczącą pozycję naukową w środowisku lwowskim, m.in. księży Teofil Długosz, Aleksy Klawek, Piotr Stach, Szczepan Szydelski, Józef Umiński. Praca na Uniwersytecie nie była jedynym źródłem utrzymania historyków stanu duchownego. Uczyli religii w szkołach średnich lub pełnili liczne funkcje w lwowskim Seminarium Duchownym⁵⁹⁷. Księża historycy ukraińscy podejmowali pracę przede wszystkim w ukraińskich instytucjach. Mykoła Czubytyj i Josafat Skruć wykładali m.in. w Grekokatolickiej Akademii Teologicznej.

Kolejną grupę stanowili dziennikarze, publicyści i literaci. Było ich 21 i stanowili 5,6% zbiorowości. Bardzo znanymi publicystami i literatami we Lwowie, mającymi duży udział w popularyzacji dziejów, byli Stanisław Wasylewski i Mieczysław Opalek. Warto w tym miejscu dodać, że redaktorzy lwowskich gazet często wciągali do współpracy naukowców. Teksty publicystyczne pisali m.in. Adolf Chybiński, Stanisław Grabski, Juliusz Kleiner, Władysław Kozicki, Stanisław Lempicki, Marian Tyrowicz.

⁵⁹³ P. Sierżęga, *Józefa Białyni Chołodeckiego portret własny* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. I, s. 205–221.

⁵⁹⁴ A. Szklarska-Lohmannowa, *Sawczyński Jan Henryk* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXV, Warszawa–Kraków 1994, s. 289–290.

⁵⁹⁵ K. Stepan, *Stesłowicz Władysław (1867–1940)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XLIII, Warszawa–Kraków 2004–2005, s. 488–491.

⁵⁹⁶ W krakowskim środowisku historycznym księży stanowili 8,9%, w Warszawie z kolei ten odsetek był niższy i wynosił 3,1%. Por. W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 104; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 96.

⁵⁹⁷ J. Wolczański, *Wydział Teologiczny*, s. 97–134.

Bardziej jednak znanym od nich historykiem, parającym się jednocześnie publicystyką i pracą naukową, był docent UJK Olgierd Górka. Redagował on nawet prorządowy „Dziennik Lwowski”, w którym zamieszczał *pisane z pasją, często ostre komentarze współczesnych wydarzeń politycznych*⁵⁹⁸. Obecny w lwowskiej prasie był również Waclaw Mejbaum, uczeń Askenazego, który m.in. redagował w latach 1920–1922 i 1928–1934 „Słowo Polskie” – pismo czytane, jak zanotował Marian Tyrowicz, *we wszystkich lwowskich rodzinach mieszczańskich i inteligenckich*⁵⁹⁹. Zaangażowanie publicystyczne historyków wynikało najczęściej z ich poglądów politycznych.

Tabela 11. Historycy lwowscy w latach 1918–1939 według wykonywanego zawodu (źródła utrzymania)⁶⁰⁰

Zawód	Liczba historyków
Pracownicy naukowo-dydaktyczni szkół wyższych	137 (36,8%)
Nauczyciele	117 (31,5%)
Pracownicy bibliotek naukowych	41 (11,0%)
Pracownicy archiwów	25 (5,6%)
Księża, zakonnicy, rabini	25 (6,7%)
Dziennikarze, wydawcy, publicyści i literaci	21 (5,6%)
Urzędnicy, prawnicy	16 (4,3%)
Pracownicy innych placówek naukowych	15 (4,0%)
Architekci	4 (1,1%)
Niepracujący zawodowo	3 (0,8%)
Politycy i dyplomaci	3 (0,8%)
Lekarze	2 (0,5%)
Zawodowi wojskowi	2 (0,5%)
Rzemieślnicy	1 (0,3%)
Brak danych	27 (7,3%)

Źródło: obliczenia własne

7. Poglądy i postawy polityczne

Opracowanie tego problemu nastręczało sporo trudności. Udało się ustalić poglądy polityczne tylko 130 historyków, co stanowi 34,9% całego środowiska. Wielu z nich angażowało się politycznie jeszcze przed 1918 rokiem, w okresie I wojny światowej. Niektórzy po odzyskaniu niepodległości byli wierni przyjętym wcześniej postawom, inni zmienili poglądy lub zerwali z polityką.

⁵⁹⁸ Z. Romek, *Olgierd Górka*, s. 19.

⁵⁹⁹ M. Tyrowicz, *Wspomnienia o życiu kulturalnym*, s. 62.

⁶⁰⁰ W związku z tym, że historycy zmieniali zawód lub byli zatrudnieni w kilku instytucjach, wskaźnik procentowy nie sumuje się do 100.

W pierwszych latach niepodległości wielu profesorów Wydziału Humanistycznego UJK, w tym historyków, sprzyjało poglądom Narodowej Demokracji. Profesor Henryk Ułaszyn, nieukrywający swych lewicowych poglądów, pisał w pamiętnikach o swym odosobnieniu w środowisku lwowskim, na co miała wpływ jego niechęć do „endeków”. Jak wspominał: *ciężki był mój żywot na Wydziale [Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego – J.P.] z powodu mojego światopoglądu nie harmonizującego z wybitnie kleroendeckim większością kolegów na wydziale*⁶⁰¹. Nie miał dobrego zdania o swych kolegach z wydziału, nie uważał bowiem za stosowne, aby profesorowie uniwersytetów zajmowali się sprawami politycznymi. Był także przekonany, że ich niechęć do Ukraińców i Żydów szkodzi rozwojowi naukowemu Lwowa i miejscowego Uniwersytetu. Najczęściej prowadził spory z takimi sympatykami obozu narodowego, jak: Jan Czekanowski, Eugeniusz Romer czy Andrzej Gawroński.

Spostrzeżenia Ułaszyna potwierdzają badania Grzegorza Mazura nad życiem politycznym we Lwowie. Zwraca on uwagę, że poglądy endeckie przeważały wśród społeczności tego miasta, również wśród profesury Uniwersytetu Lwowskiego. Wskazują na to również badania Doroty Mycielskiej. Analizując natomiast samo środowisko historyków lwowskich, można zauważyć niewielką przewagę badaczy reprezentujących poglądy propiłsudczykowski. Ogółem zwolenników Józefa Piłsudskiego doliczyłam się 57 (43,8% zbiorowości, tj. 130 historyków). Stronników obozu narodowego było natomiast nie mniej niż 38 (29,2%).

Dominacja dwóch powyższych nurtów politycznych ukształtowała się ostatecznie na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku. Wykładowcy historii na Uniwersytecie w większości byli zwolennikami Piłsudskiego. Niektórzy z nich pełnili wysokie stanowiska rządowe. Należy wymienić przede wszystkim Leona Kozłowskiego oraz Konstantyna Chylińskiego. Pierwszy z nich był ministrem reform rolnych w latach 1930–1932, podsekretarzem stanu w Ministerstwie Skarbu (marzec 1932, początek 1933) i przede wszystkim premierem (od maja 1934 do marca 1935), potem do końca okresu międzywojennego senatorem RP. W obozie rządzącym był zaliczany do „grupy pułkowników” Walerego Sławka⁶⁰². Chyliński natomiast we wrześniu 1934 roku został powołany na stanowisko podsekretarza stanu w Ministerstwie WRiOP. Pracował nad reformą szkolnictwa. Rok później powierzono mu stanowisko kierownika tegoż

⁶⁰¹ Archiwum PAN w Warszawie. Materiały Henryka Ułaszyna III-162, t. 255, Pamiętnik, cz. II, Druga Rzeczpospolita, k. 65.

⁶⁰² Z jego nazwiskiem związana jest smutna sława twórcy obozu w Berezie Kartuskiej, D. Mycielska, *Postawy polityczne profesorów wyższych uczelni w dwudziestoleciu międzywojennym* [w:] *Inteligencja polska w XIX i XX wieku. Studia*, t. IV pod red. R. Czepulis-Rastenisa, Warszawa 1985, s. 299.

ministerstwa w rządzie Mariana Kościałkowskiego. W stolicy przebywał do końca 1935 roku⁶⁰³.

Propiśdudczykowski poglądy niektórych profesorów UJK: Stanisława Zakrzewskiego, Adama Szelałgowskiego, Stanisława Łempickiego ujawniły się w pełni pod koniec lat dwudziestych. Stanisław Zakrzewski ostatecznie zerwał z endecją w 1923 roku⁶⁰⁴, a 27 maja 1926 r., czyli dwa tygodnie po przewrocie, wygłosił przemówienie, *całkowicie popierając Piłsudskiego*⁶⁰⁵. W latach 1930–1935 był jednym z najbardziej aktywnych politycznie profesorów, m.in. jako senator z ramienia BBWR. Adam Szelałgowski przed I wojną światową był uważany za *czołowego publicystę, a nawet ideologa historycznego Narodowej Demokracji*. W roku 1925 był już, jak stwierdził Jerzy Maternicki, *zdecydowanym apologetą J. Piłsudskiego*⁶⁰⁶. Nie angażował się natomiast politycznie, podobnie jak Stanisław Łempicki. Sympatykami Piłsudskiego byli również Ludwik Finkel i Jan Ptaśnik, którzy należeli do jego zwolenników jeszcze w okresie walki o niepodległość⁶⁰⁷. Ptaśnik *był pod wielkim urokiem Piłsudskiego*. W 1926 roku pisał do żony: *Raz tylko byłem u Piłsudskiego, tj. w roku 1914, kiedy wybierając się z Legionami na Węgry, oświadczyłem Mu, iż pomimo iż jadę z drugą brygadą, Jego uważam za swego Komendanta. Komendantem był dla mnie i nim pozostanie*⁶⁰⁸. Wierny Komendantowi był również Olgierd Górka⁶⁰⁹. W okresie międzywojennym redagował on sanacyjny „Dziennik Lwowski”⁶¹⁰. Krótko redaktorem tego dziennika był również inny uczeń Stanisława Zakrzewskiego – Roman Lutman.

Nazwiska lwowskich historyków pojawiły się na listach posłów i w wykazach członków poszczególnych partii. Nauczyciele Zdzisław Stroński i Maria Jaworska w 1928 roku weszli do sejmu z ramienia BBWR. Kilku historyków (Ludwik Kolankowski⁶¹¹, Ewa Małczyńska, Adam Fischer i Zygmunt Czerny) zaangażowało się w działalność powołanego w lutym 1937 roku lwowskiego

⁶⁰³ J. Pisulińska, *Konstanty Chyliński*, s. 33.

⁶⁰⁴ Pierwsze oznaki odchodzenia S. Zakrzewskiego od Narodowej Demokracji można zauważyć już w 1912 roku. Por. J. Maternicki, *Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914–1918*, Warszawa 1975, s. 118.

⁶⁰⁵ G. Mazur, *Życie polityczne*, s. 297.

⁶⁰⁶ J. Maternicki, *Adam Szelałgowski – ostatni polski polihistor*, s. 113; J. Maternicki, *Idee i postawy*, s. 134.

⁶⁰⁷ Por. J. Maternicki, *Idee i postawy*, s. 98, 119.

⁶⁰⁸ Biblioteka Narodowa, Dział Rękopisów. Materiały do życiorysu Jana Ptaśnika, rkps 2914, List J. Ptaśnika do żony z 2 III 1926 r., k. 33, cyt. za: J. Maternicki, *Idee i postawy*, s. 98.

⁶⁰⁹ J. Maternicki, *Idee i postawy*, s. 103–104.

⁶¹⁰ Tamże.

⁶¹¹ Kolankowski już na przełomie 1918/1919 r. był referentem ds. litewskich i białoruskich w MSZ formowanym wówczas spośród zwolenników Piłsudskiego.

okręgu Obozu Zjednoczenia Narodowego. Kolankowski od momentu powołania do stycznia 1939 roku był jego przewodniczącym.

Z tzw. lewicą sanacyjną związany był członek Związku Naprawy Rzeczypospolitej i wiceprezes Związku Związków Zawodowych, bratanek Stanisława Zakrzewskiego, Kazimierz Zakrzewski, znany i ceniony historyk Bizancjum. Był on jednym z twórców polskiego ruchu syndykalistycznego; afirmował przewrót majowy, nazywany „Rewolucją”⁶¹².

Trudno jednoznacznie określić sympatie polityczne Franciszka Bujaka (minister rolnictwa i dóbr państwowych w rządzie Władysława Grabskiego w 1920 roku, w roku 1926 – prezes Rady Nadzorczej Państwowego Banku Rolnego). Najczęściej wymienia się go jako sympatyka ruchu ludowego. Bujak był m.in. prezesem stworzonego w 1936 roku Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi. Dwa lata później powołał miesięcznik poświęcony sprawom wsi. Członkami redakcji byli sami historycy pochodzenia chłopskiego: Bujak, Stefan Ingot i Wincenty Styś. Nie angażowali się w walkę wyborczą⁶¹³.

Są jednak również argumenty przemawiające za tym, że Bujak sympatyzował z ruchem narodowym. W oficjalnych wypowiedziach Franciszek Bujak jednoznacznie się nie zadeklarował. Wiadomo, że w okresie studiów na Uniwersytecie Jagiellońskim należał do Ligi Narodowej. Nie było jednak w tym nic nadzwyczajnego, ponieważ wielu ówczesnych młodych historyków sympatyzowało z tym ruchem, m.in. Stanisław Zakrzewski czy Adam Szelągowski. Bujak był jednakże bardzo aktywny na polu zwalczania *polityki legionowej*⁶¹⁴. O jego przynależności do Ligi Narodowej wspominał Władysław Konopczyński, który miał mu też zawdzięczać wprowadzenie do tej organizacji⁶¹⁵.

Najpełniejszą charakterystykę postawy politycznej Bujaka przedstawił badacz dziejów endecji Józef Zieliński w artykule *O profesorze Franciszku Bujaku – kontrowersje*. Zaprzecza w nim, powołując się na wypowiedzi Bujaka, jakoby był on jedynie zwolennikiem ruchu ludowego. Pisał: *Stronnictwo Ludowe było mu niewątpliwie najbliższe, ale obcy mu był całkowicie duch klasowej wyłączności oraz duch sekciarstwa, obcy też obraz zawodowego polityka – działacza w stronnictwie*⁶¹⁶.

Ze środowiska lwowskiego wywodzili się profesorowie zajmujący wysokie stanowiska w ruchu narodowym. Twórcą i przywódcą lwowskiego obozu narodowego przez cały okres międzywojenny był Stanisław Głąbiński⁶¹⁷, profesor

⁶¹² Por. G. Zackiewicz, *Kazimierz Zakrzewski (1900–1941) historyk, ideolog, działacz społeczny i polityczny* „Studia Podlaskie” 2007/2008, t. XVII, s. 101–127.

⁶¹³ G. Mazur, *Życie polityczne*, s. 345–346.

⁶¹⁴ Por. J. Maternicki, *Idee i postawy*, s. 136–139.

⁶¹⁵ W. Konopczyński, *Jak zostałem historykiem*, „Znak” 1958, z. 52, s. 1279.

⁶¹⁶ J. Zieliński, *Do biografii Profesora Franciszka Bujaka*, „Więź” 1973, nr 2, s. 157 i n.

⁶¹⁷ Wicepremier, minister spraw zagranicznych i oświaty.

prawa, zajmujący się także m.in. historią ekonomii. Był wykładowcą tego przedmiotu na Wydziale Prawa UJK. Z ramienia endecji był wicepremierem i ministrem WRiOP (28 V – 27 X 1923) w rządzie Wincentego Witosa. Po nim stanowisko to przejął Stanisław Grabski, który piastował je w kolejnych trzech rządach (25 III – 14 XI 1925, 20 XI – 5 V 1926, 5–15 V 1926)⁶¹⁸. Był bowiem ministrem *doskonałym* – jak wspominał Maciej Rataj – *wiedział, czego chce, umiał swój program realizować, a był bodajże najmniej z członków gabinetu atakowany przez lewicę i mniejszości narodowe*⁶¹⁹.

Na początku lat dwudziestych aktywnymi publicystami obozu narodowego byli niezwiązani ze środowiskiem uniwersyteckim Stefan MękarSKI i Waćław Mejbaum. Zaangażowali się oni zwłaszcza w kształtowanie politycznego oblicza najpoważniejszego dziennika lwowskiego „Słowa Polskiego” – *najstarszego, a zarazem najbardziej niezależnego od prasy centralnej dziennika endeckiego w Małopolsce Wschodniej*⁶²⁰. Mejbaum był jego redaktorem w latach 1920–1922. Powodem zwolnienia było zamieszczenie, jak wspominał Marian Tyrowicz, zbyt laickiego artykułu o Bożym Narodzeniu Ryszarda Ganszyńca. Zastąpił go Stanisław Grabski.

Po przewrocie majowym Mejbaum odszedł z endecji. Wybitny radykalny działacz narodowy młodszego pokolenia Klaudiusz Hrabyk pisał: *Waćław Mejbaum, z zawodu profesor gimnazjalny, uchodził za ideologa, który pozostając w opozycji do dotychczasowego kierunku partii, a również Dmowskiego, usiłował formułować własny program*⁶²¹.

Wielu historyków – zwolenników endecji przeszło w tym okresie na pozycje propiłsudczykowskie. W 1923 roku został zawiązany Zespół Stu skupiający działaczy obozu narodowego skłaniających się do jego opuszczenia. Wśród nich znajdowali się m.in. historycy: Stanisław Grabski, Eustachy Gaberle, Waćław Mejbaum, Stefan MękarSKI⁶²². Ostatecznie poparli oni obóz rządowy w 1928 roku⁶²³. Przejęli w tym roku „Słowo Polskie”; wielu dotychczasowych więc współpracowników pisma odeszło z redakcji, m.in. Władysław Kozicki, pełniący przez wiele lat funkcję redaktora działu politycznego, często zamieszczający artykuły wstępne. Pojawili się natomiast w piśmie tacy historycy, jak Stefan Kawyn, Mieczysław Piszczkowski, Michał Rolle, Kazimierz Zakrzewski.

⁶¹⁸ W. Wojdyło, *Stanisław Grabski – biografia polityczna*, Toruń 2003, s. 237–238 i n.

⁶¹⁹ M. Rataj, *Pamiętniki*, Warszawa 1965, s. 50, cyt. za: W. Wojdyło, *Stanisław Grabski*, s. 238.

⁶²⁰ Tamże, s. 225.

⁶²¹ K. Hrabyk, *Wspomnienia*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1970, R. 9, z. 3, s. 429.

⁶²² K. Hrabyk wśród ludzi powiązanych z Zespołem Stu wymienia jeszcze Adama Fischera, Stanisława Lempickiego, Władysława Kozickiego. Ten ostatni nadal współpracował z endecją: K. Hrabyk, *Wspomnienia*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1970, R. 9, z. 4, s. 563.

⁶²³ G. Mazur, *Życie polityczne*, s. 215–217.

Przeglądając „Słowo Polskie” w różnych latach, można natknąć się na innych historyków zamieszczających tam swoje teksty, takich jak: Henryk Batowski, Wilhelm Bruchnalski, Józef Białynia-Chołodecki, Adolf Chybiński, Adam Fischer, Tadeusz Lehr-Spławiński, Stanisław Łempicki, Mieczysław Opalek, Jan Parandowski, Władysław Tarnawski, Stanisław Wasylewski.

Z endecją sympatyzowali również Przemysław Dąbkowski, Jerzy Kuryłowicz, Karol Maleczyński, Leon Piniński, Józef Umiński i Józef Zieliński.

Spośród zwolenników ruchu chadeckiego we Lwowie najaktywniejszym badaczem przeszłości, jednocześnie zaangażowanym w działalność lwowskiej Chrześcijańskiej Demokracji, był historyk religii ks. Szczepan Szydelski, profesor Wydziału Teologicznego UJK, oraz wybitny prawnik Juliusz Makarewicz mający na swoim koncie kilka prac z zakresu historii prawa karnego. Byli oni wiceprezesami ChD Małopolski Wschodniej. Pierwszy z nich był prezesem Rady Dzielnicowej Chrześcijańskiej Demokracji we Lwowie. Makarewicz był senatorem z ramienia Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji. Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych wraz z opowiedzeniem się chadecji całej Małopolski Wschodniej po stronie sanacji, Szydelski i Makarewicz zajęli stanowisko prorządowe.

Kilku historyków zaangażowało się w działalność założonego w 1937 roku Zjednoczenia Polaków Ziemi Czerwieńskiej, mającego oblicze chadeckie i liberalno-endeckie. Inicjatorem jego powołania byli m.in. profesorowie Uniwersytetu: Franciszek Bujak, Stanisław Grabski, Juliusz Makarewicz, Eugeniusz Romer. Bujak został jego prezesem, Grabski i Makarewicz wiceprezesami. Okres współpracy w tej organizacji Grabski wspominał: *W ciągu 1937 r. i 1938 r. zbliżyliśmy się bardzo do siebie: prof. Romer, prof. Bujak i ja. Wszyscy trzech byliśmy zdecydowanymi przeciwnikami wszelkiej dyktatury, a więc zarówno istniejących pilsudczyków, jak i propagowanej przez Obóz Wielkiej Polski nacjonalistycznej, wedle faszystowskiego wzoru*⁶²⁴. Ich głównym celem była obrona interesów polskich. Żądali m.in. zapewnienia przechodzenia ziem i nieruchomości tylko w ręce polskie czy powierzenia wyłącznie osobom narodowości polskiej stanowisk dyrektorów wszystkich szkół (także prywatnych ukraińskich) w województwach lwowskim, stanisławowskim i tarnopolskim. Ich organem prasowym był dwutygodnik „Ziemia i Naród. Głos Ziemi Czerwieńskiej”⁶²⁵. Publikowali w nim m.in. Zbigniew Pazdro, Wincenty Styś oraz Teofil Długosz i Jerzy Kuryłowicz.

W okresie II Rzeczypospolitej ruch socjalistyczny we Lwowie nie był już tak znaczący jak przed 1914 rokiem. Według G. Mazura powodami jego mniejszej aktywności był słaby rozwój przemysłu oraz wzrost nastrojów na-

⁶²⁴ S. Grabski, *Pamiętniki*, t. 2, Warszawa 1989, s. 291–292.

⁶²⁵ W. Wojdyło, *Stanisław Grabski*, s. 295–297.

cyjnalistycznych. Także wśród historyków hasła socjalistyczne, a tym bardziej komunistyczne nie były popularne. Do pierwszych z nich nawiązywało zaledwie siedmiu badaczy (5,4%), m.in. Janina Kelles-Krauz, córka Kazimierza, aktywnego działacza PPS, oraz Stanisław Loewenstein. Rola Loewensteina w lwowskiej PPS, pod koniec lat trzydziestych była niewielka ze względu na żydowskie pochodzenie. Coraz częściej pojawiały się w PPS głosy o potrzebie „odżydzenia” partii⁶²⁶.

Spośród historyków związanych z ruchem komunistycznym można wymienić Julię Brystygerową i Romana Rozdolskiego. Stanowili oni 1,5% badanej populacji. Byli działaczami Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy. Komuniści byli tropieni przez policję, podobnie jak osoby związane z irredentystycznym ruchem ukraińskim⁶²⁷. Ukraińiec Roman Rozdolśkyj w 1918 roku współtworzył Internacjonalną Rewolucyjną Socjaldemokrację Młodzieży we Lwowie, brał udział w wojnie z Polską jako szeregowiec Galicyjskiej Armii Ukraińskiej, następnie wyemigrował do Pragi, gdzie uczestniczył w działalności Komunistycznej Partii Galicji Wschodniej (KPGW) na uchodźstwie, w roku 1924 został wybrany na członka KC Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy (KPZU) – którą to nazwę przyjęła KPWG w 1923 roku; w 1928 roku nastąpił rozłam w KPZU spowodowany długotrwałym sporem o ocenę polityki narodowej realizowanej na Ukrainie Radzieckiej. Frakcja KPZU, krytycznie oceniająca tę politykę, została przez Międzynarodówkę Komunistyczną napiętnowana jako nacjonalistyczna i wykluczona z partii (1929). Rozdolśkyj opowiedział się za wykluczonymi⁶²⁸.

Julia Brystygerowa była m.in. sekretarzem propagandy i agitacji Komitetu Obwodowego KPZU we Lwowie. Pod koniec 1934 roku została na krótko zawieszona w prawach członka partii; po złożeniu samokrytyki latem 1935 roku objęła funkcję sekretarza Komitetu Okręgowego KPZU Stryj-Sambor; od roku 1935 zajmowała się problematyką chłopską i rolną w KPZU we Lwowie. Znana jest z działalności w okresie powojennym jako dyrektor osławionego departamentu IV Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego prześladowającego m.in. członków Kościoła katolickiego⁶²⁹.

Sympatie i powiązania polityczne nie pozostawały bez wpływu na zawodowe losy historyków, nierzadko decydowały o awansie naukowym albo utracie stanowisk. Motywów politycznych można się dopatrzeć przy likwidacji w 1933 roku katedr Edwarda Dubanowicza (katedra ogólnego i polskiego nowożytnego prawa politycznego), Władysława Tarnawskiego (katedra filologii angielskiej)

⁶²⁶ G. Mazur, *Życie polityczne*, s. 374.

⁶²⁷ Tamże, s. 375.

⁶²⁸ J. Radziejowski, *Rozdolski Roman* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXII, Wrocław 1989, s. 353–354.

⁶²⁹ J. Żaryn, *Córka marnotrawna, czyli Luna w Laskach*, „Biuletyn IPN” 2005, nr 11, s. 43–50.

i Władysława Kozickiego (katedra historii sztuki nowożytnej), którzy nie kryli swych antysanacyjnych przekonań. Wszyscy trzej zostali w 1934 roku przeniesieni na przedwczesną emeryturę.

Poglądy polityczne były nierzadko powodem sporów i konfliktów. Wymienić można chociażby postawienie w 1930 roku przed komisją dyscyplinarną UJK zwolennika Narodowej Demokracji Władysława Tarnawskiego za niepodanie ręki przeciwnikowi politycznemu Leonowi Kozłowskiemu. Miał przy tym dodać: *zwierzyna myśliwemu nie podaje ręki*. Wyższa komisja dyscyplinarna dla profesorów państwowych szkół akademickich uznała Tarnawskiego za winnego naruszenia obowiązku służbowego, tzn. strzeżenia powagi swego stanowiska, i wymierzyła karę nagany⁶³⁰.

Sympatie polityczne przyczyniały się również do powstawania konfliktów na polu naukowym. Marian Tyrowicz po wielu latach wspominał o poprawkach dokonanych w jego tekście przez Karola Maleczyńskiego w *duchu endeckim*. Zmienił m.in. wszystkie przymiotniki „ukraiński” na „ruski”⁶³¹.

Należy pamiętać, że to z Uniwersytetu Lwowskiego wyszła idea numerus clausus. Już w roku akademickim 1922/1923 dziekani wydziału medycznego i filozoficznego wprowadzili ograniczenie liczby przyjmowanych kandydatów pochodzenia żydowskiego. Akcja została poparta przez Głębińskiego, ówczesnego prezesa Związku Ludowo-Narodowego, ale zarządzenie uchylił minister oświaty Kazimierz Kumaniecki⁶³².

Wielu profesorów otwarcie opowiedziało się pod koniec lat trzydziestych przeciwko ekscesom antysemickim. W 1937 roku Ryszard Ganszyniec opublikował broszurę *Ghetto ławkowe. Odczyt wygłoszony dnia 16 listopada 1937* (Lwów 1937), w której dyskryminację Żydów uznał za niezgodną z chrześcijaństwem, etyką i konstytucją. Stanowisko to poparli m.in. Kazimierz Hartleb, Jerzy Kowalski, Eugeniusz Kucharski, Stefan Stasiak, Stanisław Witkowski.

Zaangażowanie historyków w działalność stronnictw prorządowych stwarzało czasami większe możliwości uzyskania środków finansowych na realizację naukowych projektów i przedsięwzięć. Korzystali z tego m.in. Stanisław Zakrzewski, Leon Kozłowski, Władysław Tarnawski. Osobistym wpływom Ludwika Kolankowskiego w sferach rządowych zawdzięczano np. wzrost dotacji państwowych na budowę budynku dla Polskiego Towarzystwa Historycznego, które od lat borykało się z problemami lokalowymi⁶³³.

⁶³⁰ AAN w Warszawie. Akta osobowe Władysława Tarnawskiego, sygn. B-15207, Orzeczenie Wyższej Komisji Dyscyplinarnej dla Profesorów Państwowych Szkół Akademickich, k. 121.

⁶³¹ M. Tyrowicz, *W poszukiwaniu siebie*, t. I, s. 198–199.

⁶³² G. Mazur, *Życie polityczne*, s. 244 i n.

⁶³³ J. Serczyk, *Ludwik Kolankowski – polityk i człowiek* [w:] *Ludwik Kolankowski 1882–1982* pod red. A. Tomczaka, Toruń 1983, s. 54–55.

Historycy ukraińscy również nie stronili od polityki. Ich zaangażowanie w życie polityczne i społeczne wynikało z poczucia powinności wobec własnego narodu. Szczególnie w latach ukraińskiej rewolucji (1917–1921) wielu uczestniczyło w tworzeniu państwowości ukraińskiej: Ołeksandr Barwiński był sekretarzem (ministrem) oświaty i wyznań religijnych w rządzie Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej, Stepan Tomaszewski członkiem delegacji ukraińskiej na konferencję pokojową w Paryżu, Myron Korduba radcą konsulatu ZURL w Wiedniu, Mykoła Czubycki pomocnikiem (zastępcą) kolejnego sekretarza oświaty ZURL Agenora Artymowicza⁶³⁴. Najbardziej znany chyba na tym polu był nestor ukraińskiego życia politycznego Kost' Lewycki, jeden z czołowych polityków ukraińskich jeszcze przed I wojną światową. Był pierwszym premierem rządu Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej. Po powrocie z wiedeńskiej emigracji w 1924 roku odsunął się od bieżącej działalności politycznej, co było związane z podeszłym już wiekiem, wciąż jednak pozostawał autorytetem dla młodszych pokoleń polityków ukraińskich. W 1939 roku został wybrany na honorowego przewodniczącego Ukraińskiego Przedstawicielstwa Narodowego⁶³⁵. Drugi z nestorów ukraińskiej sceny politycznej, Ołeksandr Barwiński, po I wojnie współtworzył środowisko ukraińskich konserwatystów, przewodził Ukraińskiemu Związkiowi Chrześcijańsko-Społecznemu⁶³⁶.

We Lwowie istniało wiele ukraińskich partii i organizacji politycznych, a ich *stosunek do ówczesnej Polski był zróżnicowany, ale zawsze negatywny wobec państwa polskiego*⁶³⁷. S. Tomaszewski związany był z nurtem konserwatywnym, współtworzył założoną w 1925 roku Ukraińską Organizację Chrześcijańską, w 1930 r. Ukraińską Partię Katolicko-Narodową (w 1932 roku zmieniła nazwę na Ukraińska Narodowa Odnowa), w latach 1925–1926 wydawał czasopismo „Polityka”, później był współpracownikiem „Nowej Zorii”. Był on zwolennikiem polityki zorientowanej na Polskę, co miało przyczynić się do opuszczenia przez niego Lwowa. Powodem wyjazdu do Krakowa był brak poparcia propagowanej przez niego prozachodniej polityki i współpracy Ukrainy z Polską⁶³⁸. Ze środowiskiem

⁶³⁴ *Encyklopedija ukrajinoznawstwa*, t. I, Lwów 1993, s. 93; O. Suchyj, *Stepan Tomaszewski (1875–1930)* [w:] *Złota księga*, s. 443; W. Pedycz, *Myron Korduba (1876–1947)* [w:] tamże, s. 461; O. Pawłyszyn, *Mykoła Czubycki (1889–1975)* [w:] tamże, s. 572.

⁶³⁵ W. Mudryj, *Kost' Lewycki* [w:] *Encyklopedija ukrajinoznawstwa*, t. IV, Lwów 1994, s. 1268; M. Łytwyn, K. Naumenko, *Kost' Lewycki* [w:] *Zachidno-ukrajinska narodna respublika 1918–1923. Urjady. Postati*, Lwów 2009, s. 142–156; R. Tomczyk, *Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne*, Szczecin 2006, s. 199.

⁶³⁶ O. Arkusza, *Ołeksandr Barwiński* [w:] *Zachidno-ukrajinska narodna respublika 1918–1923*, s. 48–66; R. Tomczyk, *Ukraińskie Zjednoczenie*, s. 14.

⁶³⁷ G. Mazur, *Życie polityczne*, s. 152.

⁶³⁸ *S. Tomaszewski: historyk, polityk, publicysta*, Lwów 1931; M. Szwahulak, *Ukrajński konserwatory i sprawa ukrajinsko-polskich wzajemyn (1921–1939)* [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa* pod red. W. Rezmera, Z. Karpusa i E. Wiszki, Toruń 1997, s. 372–378; O. Suchyj, *Stepan Tomaszewski (1875–1930)* [w:] *Złota księga*, s. 444.

ukraińskich konserwatystów związani byli także inni uczniowie M. Hruszewskiego: Iwan Krewieckij i Iwan Krypiakewycz. Ten ostatni był na początku lat dwudziestych członkiem Rady Międzypartyjnej, pełniąc funkcję swego rodzaju podziemnego „rządu”, podzielonego na resorty⁶³⁹. Jak widać, w poglądach politycznych byli oni odlegli od swojego mentora, zdeklarowanego socjalisty, a mimo to Krypiakewycz utrzymywał z nim dobre kontakty⁶⁴⁰.

Nawet niezaangażowani w bezpośrednią walkę polityczną historycy popierali ukraińskie dążenia narodowe. Postawę taką zaprezentowali m.in. Kyryło Studynskij i Wasyl Szczurat, odmawiając złożenia przysięgi na wierność państwu polskiemu. Ukraińscy badacze przeszłości angażowali się również w działalność społeczną pojmowaną przez inteligencję ukraińską jako praca organiczna służąca przetrwaniu i wzmocnieniu ukraińskiej substancji narodowej w sytuacji braku własnej państwowości, jak chociażby działalność w podziemnym uniwersytecie⁶⁴¹.

Przedstawiony wyżej obraz lwowskiego środowiska historycznego w okresie międzywojennym pozwala uplasować go na drugim miejscu po warszawskim. Duża liczebność tego środowiska oraz bardzo wysoki wskaźnik osób mających stopnie naukowe wskazują na wciąż wybitną pozycję Lwowa na polskiej mapie historiograficznej. Jednocześnie badania ujawniają osłabienie dynamiki rozwoju tegoż środowiska w latach trzydziestych XX wieku. Lwów przestaje być wówczas przyjazny dla ludzi młodych, ambitnych, poszukujących zatrudnienia w placówkach naukowych. Odejściu wielu wybitnych indywidualności twórczych nie zawsze towarzyszyło pojawienie się nowych.

Cechą charakterystyczną lwowskiego środowiska historycznego była jego wielokulturowość. Jednakże spora grupa wyróżniających się historyków ukraińskich, nie znajdując we Lwowie odpowiedniego miejsca dla siebie, emigrowała do innych ośrodków. Jeszcze bardziej jednak osłabło po 1918 roku środowisko żydowskie.

Na koniec należy podkreślić, że lwowskie środowisko wyróżniało się liczebnością i aktywnością kobiet zajmujących się badaniami historycznymi. Mimo wielorakich przeciwności, o których kilkakrotnie wspominałam, można zauważyć ciągły wzrost liczebności historyczek oraz postępującą profesjonalizację prowadzonych przez nie badań.

⁶³⁹ I. Krypiakewycz, *Społady*, s. 116–117; F. Steblij, *Z lystuwannja Iwana Krypiakewycza ta Iwana Krewieckoho* [w:] *Iwan Krypiakewycz u rodynnij*, s. 381.

⁶⁴⁰ Zob. R. Krypiakewycz, *Mychajło Hruszewskij ta Iwan Krypiakewycz* [w:] tamże, s. 336–339; O. Rublow, *Zachidnoukrajinska inteliheńcija u zahalnonacionalnych politycznych ta kulturnych procesach (1914–1939)*, Kyjiw 2004, s. 226–246.

⁶⁴¹ *Encyklopedija ukrajinoznawstwa*, t. I, s. 93, t. IV, s. 1268.

ROZDZIAŁ IV

Zainteresowania twórcze

W tym rozdziale zanalizowano kierunki badań historycznych prowadzonych przez historyków lwowskich. Ich wyodrębnienie niejednokrotnie stwarzało problemy, przed którymi stanęli już autorzy prac poświęconych historykom krakowskim i warszawskim. Największe trudności sprawiało ustalenie głównych pól badawczych tych historyków, którzy zajmowali się wieloma okresami. Czasami trudno też stwierdzić, jaką dziedzinę dany historyk uważał za najważniejszą dla siebie. Zostało to rozstrzygnięte w sposób arbitralny, a podstawowymi kryteriami były ilość i znaczenie prac poświęconych wybranym okresom czy dziedzinom⁶⁴².

Przeprowadzone badania pozwalają na w miarę precyzyjne określenie wkładu historyków lwowskich do ogólnego dorobku polskiej historiografii II Rzeczypospolitej, także – w jakiejś mierze – ukraińskiej i żydowskiej.

1. Zakres przestrzenny

Pierwszym zagadnieniem, które wypadalo podjąć, jest zakres przestrzenny prac publikowanych przez historyków (tabela 12).

Tabela 12. Kierunki zainteresowań twórczych historyków lwowskich w latach 1918–1939.
Zakres przestrzenny

Zakres przestrzenny	Stopień zainteresowania	Liczba historyków	Razem
Historia narodowa	głównie	240 (64,5%)	278 (74,7%)
	częściowo	38 (10,2%)	
Historia powszechna	głównie	96 (25,8%)	122 (32,8%)
	częściowo	26 (7,0%)	
Historia regionalna	głównie	36 (9,7%)	75 (20,2%)
	częściowo	39 (10,5%)	

Źródło: obliczenia własne

⁶⁴² Por. W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 109; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 102–103.

W porównaniu z wcześniejszymi badaniami nad środowiskami II Rzeczypospolitej, obok historii powszechnej i regionalnej (lokalnej), została wprowadzona kategoria „historia narodowa” (zamiast historii Polski). Specyfika wielokulturowego środowiska lwowskiego w pełni to uzasadnia. Dla historyków ukraińskich historią narodową była historia Ukrainy, dla badaczy żydowskich – historia Żydów. Historia powszechna rozumiana jest tu jako dzieje innych państw, narodów i społeczeństw.

Przeważały prace z zakresu historii narodowej, tak jak w każdym innym ośrodku naukowym II Rzeczypospolitej. Nie należy się temu dziwić. Każda historiografia koncentruje się na badaniu dziejów swego narodu. Tym jednak, co odróżnia środowisko historyków lwowskich od warszawskiego i krakowskiego, jest najniższy wskaźnik procentowy osób badających przeszłość Polski. Zajmowało się nią (wyłącznie lub częściowo) 64% historyków lwowskich⁶⁴³. Zapewne wynikało to z wielokulturowości tego środowiska, a przede wszystkim z aktywności historyków ukraińskich. Bardzo rzadko wybierali oni tematy z zakresu dziejów polskich, koncentrując się na historii Rusi-Ukrainy. Nie unikali natomiast tematyki lokalnej i regionalnej, przyczyniając się do uczynienia ze Lwowa najważniejszego w skali kraju ośrodka badań w tej dziedzinie. Wprawdzie w Krakowie odsetek wszystkich osób zajmujących się historią regionalną był nieco wyższy od tego we Lwowie (wynosił 22%), ale w większości byli to badacze, którzy interesowali się tą dziedziną ubocznie. Tylko dla 4,6% historyków krakowskich dzieje regionalne były głównym przedmiotem badań. We Lwowie odsetek ten wynosił 9,7%. W środowisku warszawskim z kolei wszyscy historycy podejmujący tę tematykę stanowili ok. 10%⁶⁴⁴. Badania tego typu miały we Lwowie szczególne znaczenie, uzasadniały bowiem polski stan posiadania, dominację żywiołu polskiego na ziemi czerwieńskiej. Historycy ukraińscy zaś podnosili dokonania własnej nacji, krzepiąc w ten sposób poczucie narodowe Ukraińców⁶⁴⁵.

Historią powszechną interesowało się 122 historyków lwowskich (32,8%). W porównaniu z innymi polskimi ośrodkami wskaźnik ten jest dość wysoki, ale Lwów nie dorównywał Warszawie, która wyraźnie pod tym względem górowała. W stolicy uprawiało ją 197 osób, tj. 46,7% badanych historyków⁶⁴⁶. W Krakowie wskaźnik ten był podobny jak we Lwowie (117 historyków – 38,4%)⁶⁴⁷.

⁶⁴³ W Krakowie historią Polski zajmowało się 249 historyków (81,6% ogólnej liczby historyków), w Warszawie zaś 340 (80,6%); por. W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 121–122; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 110–111.

⁶⁴⁴ W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 121; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 112.

⁶⁴⁵ A. Stępnik, *Historia regionalna*, s. 155 i n.

⁶⁴⁶ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 110–111.

⁶⁴⁷ W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 121.

Należy jednak zauważyć, iż wśród osób interesujących się historią powszechną przewodzili badacze antyku oraz archeolodzy i orientaliści⁶⁴⁸. Dyscypliny przez nich reprezentowane bardzo szybko rozwijały się we Lwowie, zyskując coraz większą popularność wśród młodych badaczy. Brakowało natomiast historyków dziejów powszechnych, zajmujących się średniowieczem i epoką nowożytną, prowadzących w obu tych zakresach systematyczne badania źródłowe. Był to mankament całej historiografii polskiej, można rzec, od zawsze, i historycy polscy (w tym również lwowscy) byli tego w pełni świadomi. Stanisław Zakrzewski w 1923 roku wręcz nawoływał: *Żeby zrozumieć przeszłość, składowe pierwiastki i rozwój Państwa polskiego i polskiej kultury należy samodzielnie przerobić przynajmniej najważniejsze zagadnienia przeszłości świata europejskiego, ale trzeba również wykroczyć poza Europę*⁶⁴⁹. Historycy lwowscy czynili to raczej w niewielkim stopniu.

Słabą stroną historycznego środowiska historycznego był także brak opracowań syntetycznych. Wielokrotnie przymierzał się do opublikowania syntezy dziejów Polski Stanisław Zakrzewski. Chciał, aby praca ta przedstawiała *dzieje nas samych, naszej krwi, myśli i obyczaju, to poczucie związku teraźniejszości z przeszłością. Przeżywając je odnajdujemy siebie, jak się wynurzamy z pomroki prymitywnej gromady-rojowiska, pomaleńku idziemy naprzód, wytwarzając społeczność, rodzinę, naród i państwo, czerpiąc z cywilizacji powszechnej, walcząc o wpływ i wpływając na nią*⁶⁵⁰. Napisał tylko krótki zarys dziejów Polski, który opublikował w wydawnictwie encyklopedycznym w 1937 roku⁶⁵¹. Wiele lat wcześniej natomiast zaangażował się w projekt Akademii Umiejętności przygotowującej *Encyklopedię polską*. W jej ramach została opublikowana *Historia polityczna Polski*, do której Zakrzewski opracował czasy piastowskie (do końca XII wieku). Autorami pozostałych rozdziałów byli historycy z ośrodków krakowskiego i warszawskiego: Jan Dąbrowski, Oskar Halecki, Fryderyk Papée, Stanisław Smolka i Stanisław Zachorowski⁶⁵². W 1928 roku Stanisław Zakrzewski podjął się również przygotowania kilkudziesięciostronicowego szkicu *Pogląd na dzieje Polski od r. 1914* do jubileuszowego wydawnictwa *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej*, który rozpoczął słowami: *Przedmiot niniejszego szkicu – to rzut oka na czasy od roku 1914. Szkic ten nie może być nawet próbą historii, albowiem odbudowa państwa nie jest zamknięta, same wypadki są jeszcze w toku,*

⁶⁴⁸ Dorobek historyków w dziedzinie historii starożytnej zostanie omówiony w dalszej części rozdziału.

⁶⁴⁹ S. Zakrzewski, *Historiografia polska*, s. 319.

⁶⁵⁰ *Dzieje Polski [w:] Świat i życie. Zarys encyklopedyczny współczesnej wiedzy i kultury* pod red. Z. Lempickiego, t. IV, Warszawa 1937, s. 207–221.

⁶⁵¹ Tamże, s. 207–221.

⁶⁵² S. Zakrzewski, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, O. Halecki, S. Smolka, F. Papée, *Historia polityczna Polski. Wieki średnie [w:] Encyklopedia polska*, t. V, cz. 1, Kraków 1920.

wiele głównych osobistości żyje i nadal działa. Na sąd historyczny przeto za wcześnie⁶⁵³. Tekst ten był swoistym panegirycznym na cześć Józefa Piłsudskiego. Rok później natomiast S. Zakrzewski wyszedł z propozycją wydania dzieła zbiorowego *Ilustrowane dzieje Polski*. Projekt ten nie został jednak zrealizowany⁶⁵⁴.

Po 1918 roku dwie prace o charakterze ogólnym poświęcone dziejom Polski opublikował Adam Szelański. Najpierw w 1920 roku wydał popularny *Obraz dziejów Polski*, a rok później *Dzieje Polski w zarysie* (1921). Druga z tych prac w zamyśle autora miała być podręcznikiem dla szkół średnich, ale jak udowodnia Jerzy Maternicki, książka ta jest *nie tyle podręcznikiem, ile parasyntezą dziejów Polski*, Szelański wyszedł bowiem poza zwykłą kompilację, prezentując niekiedy bardzo interesujące i oryginalne interpretacje przeszłości narodowej⁶⁵⁵.

Niewiele lepiej zagadnienie syntezy wyglądało w dyscyplinach wyspecjalizowanych. Najczęściej pojawiające się opracowania ogólne były skryptami wykładów uniwersyteckich lub podręcznikami (np. *Historia ustroju Polski* Oswalda Balzera⁶⁵⁶, *Zarys prawa polskiego prywatnego* Przemysława Dąbkowskiego⁶⁵⁷ czy nieco bardziej popularny *Rozwój gospodarczy Polski w krótkim zarysie* Franciszka Bujaka⁶⁵⁸).

Częściej opracowania syntez i kompendiów podejmowali się historycy ukraińscy. Autorami opracowań o charakterze ogólnym byli najwybitniejsi ówczesni lwowscy uczniowie Mychajły Hruszewskiego, przedstawiciele tzw. konserwatywno-państwowego kierunku w historiografii ukraińskiej: Stepan Tomaszewski, Iwan Krypiakewycz i Omelian Terlećkyj. Pierwszy z nich opublikował pierwszy tom historii Ukrainy w czasach starożytnych i w średniowieczu⁶⁵⁹. Jest to jedna z ważniejszych ówczesnych prac ukraińskich⁶⁶⁰, która *do dziś* – zdaniem niektórych – *pozostaje [...] modelową reprezentacją kulturowo zorientowanej na Zachód historii Ukrainy*⁶⁶¹. Iwan Krypiakewycz i Mykoła Hołubeć są autorami popularnej do dzisiaj *Welykej istoriji Ukrainy*⁶⁶² (1935), a Omelian

⁶⁵³ S. Zakrzewski, *Pogląd na dzieje Polski od roku 1914* [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej*, Kraków–Warszawa 1933, s. 55.

⁶⁵⁴ P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski*, s. 326–327.

⁶⁵⁵ Por. J. Maternicki, *Adama Szelańskiego parasynteza dziejów Polski* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. V, s. 409–449.

⁶⁵⁶ Lwów 1933.

⁶⁵⁷ Lwów 1920, 1921, 1922.

⁶⁵⁸ Kraków 1925.

⁶⁵⁹ *Ukraińska istoria. Narys starynni i seredni wky*, Lwów 1919.

⁶⁶⁰ Por. O. Suchyj, *Stepan Tomaszewski (1875–1930)* [w:] *Złota księga*, s. 445–446.

⁶⁶¹ T. Stryjek, *Historiografia a konflikt o Kresy wschodnie w latach 1939–1953. Radzieckie, rosyjskie, ukraińskie i polskie prezentacje dziejów ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej jako część „wojny ideologicznej” w okresie lat trzydziestych–pięćdziesiątych XX wieku* [w:] *Tygiel narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953*, Warszawa 2002, s. 499.

⁶⁶² K. Kondratiuk, *Iwan Krypiakewicz (1886–1967)* [w:] *Złota księga*, s. 544.

Terleckij w syntezach – *Istorija Ukrajinskoji Derżawi* (1923–1924) i *Istorija Ukrainy* (1938) zaprezentował własną koncepcję dziejów swojego narodu. Z kolei Adrian Kopystianskij, reprezentujący moskalofilski kierunek polityczny, opublikował w latach trzydziestych podręcznik dziejów Rusi. Składa się on z dwóch części. W pierwszej autor omówił historię Rusi od czasów najdawniejszych do 1340 roku, tj. do upadku Księstwa Halicko-Wołyńskiego, część druga kończy się na śmierci Chmielnickiego⁶⁶³. Jak pisał Władysław Serczyk, *jej cele propagandowe nie ulegały wątpliwości, a dość liczne – niestety – pomyłki rzeczowe znacznie podważały jej wartość poznawczą*⁶⁶⁴.

Historykiem pochodzenia żydowskiego, który podjął się przygotowania pracy o charakterze syntetycznym, był Jakub Schall. Jest on autorem obszernej *Historii Żydów w Polsce, Litwie i na Rusi* (1934). Nie została ona jednak dobrze przyjęta przez zawodowych historyków. Zarzucano autorowi bezkrytyczne kompilatorstwo oraz nadmierną koncentrację na sprawach politycznych, przez co zabrakło miejsca na omówienie zagadnień społecznych i gospodarczych⁶⁶⁵. Rzeczywiście, Schall nie podporządkował swych rozważań żadnej zasadniczej myśli, koncentrował się na dostarczeniu czytelnikowi jak największej ilości informacji dotyczących spraw o charakterze politycznym.

Historycy lwowscy rzadko podejmowali się przygotowania prac syntetycznych prezentujących dzieje powszechne. W okresie międzywojennym ukazało się kilka podręczników szkolnych z tego zakresu. Największą popularnością cieszyły się opracowania Czesława Nankego⁶⁶⁶, największy zaś walor naukowy miał czterotomowy zarys historii powszechnej opublikowany w latach 1918–1919 przez Adama Szelągowskiego⁶⁶⁷. Poszczególne tomy tej pracy były później wznawiane, całość zaś – po dość gruntownej przeróbce – została ponownie wydana w dwu opasłych tomach w latach 1936–1938. Był to w dwudziestoleciu międzywojennym najbardziej ambitny (i wartościowy z naukowego punktu widzenia) zarys dziejów powszechnych napisany w Polsce przez jednego autora⁶⁶⁸.

⁶⁶³ A. Kopystianskij, *Istorija Rusi*, cz. 1–2, Lwów 1931–1932.

⁶⁶⁴ W. Serczyk, *Historycy ukraińscy w Polsce międzywojennej* [w:] *Środowiska historyczne*, cz. II, s. 302.

⁶⁶⁵ F. Friedman, *Pokłosie historiografii żydowskiej lat ostatnich w Polsce*, „Miesięcznik Żydowski” 1935, s. 184–185; F. Friedman [rec.], *Schall Jakób: Historia Żydów w Polsce, na Litwie i Rusi*, „Kwartalnik Historyczny” 1935, z. 3, s. 394–395.

⁶⁶⁶ *Historia średniowieczna, podręcznik dla klas wyższych szkół średnich*, Lwów 1923; *Historia nowożytna*, cz. I, Lwów 1924; cz. II, Lwów 1926. Por. J. Pisulińska, *Działalność naukowa i dydaktyczna Czesława Nankego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. IV, s. 465–466; tejsze, *Czesław Nanke (1883–1950)* [w:] *Złota księga*, s. 525–536.

⁶⁶⁷ A. Szelągowski, *Historia powszechna*, t. I–II, Warszawa 1936–1938.

⁶⁶⁸ J. Maternicki, *Meandry myśli historycznej. Ostatnia parasynteza dziejów Polski Adama Szelągowskiego (1936–1938)* [w:] tegoż, *Pogranicza historii. Studia i szkice*, Rzeszów 2011, s. 54–107.

Historycy lwowscy zajmujący się dziejami Polski preferowali badania analityczne: monograficzne i przyczynkarskie. Tematyka polska dominowała wśród historyków zajmujących się historią polityczną, wojen i wojskowości, kultury, prawa, Kościoła, sztuki, literatury. Popularne wśród historyków były zagadnienia związane z dziejami ziem wschodnich, zarówno w czasach piastowskich, jak i jagiellońskich. Tematy te poruszane były przez nestorów tego środowiska, jak i przedstawicieli młodszego pokolenia. Pierwszą grupę reprezentowali m.in. Władysław Abraham, Oswald Balzer, Ferdynand Bostel, Ludwik Finkel, Antoni Prochaska, drugą zaś m.in. Stanisław Zajęczkowski, Anna Strzelecka, Zygmunt Wojciechowski, Aleksy Gilewicz. Dorobek historyków zajmujących się dziejami Polski zaprezentowany zostanie w części przedstawiającej badania nad poszczególnymi okresami i dziedzinami badań historycznych.

Historycy ukraińscy najczęściej badali czasy tworzenia się ukraińskiego narodu oraz okres kozacki, szczególnie zaś intensywnie zajmowali się postacią Bohdana Chmielnickiego. Publikowali na ten temat m.in.: Mykoła Andrusiak, Bohdan Barwiński, Myron Korduba, Wasyl Herasymczuk, Iwan Krypiakewycz, Stepan Tomaszewski.

Największe osiągnięcia w dziedzinie badań nad historią powszechną miał Adam Szelągowski. Wyróżniało go to, jak pisał J. Maternicki, wśród innych historyków zatrudnionych na Wydziale Humanistycznym UJK. Jego prace: *Revolucja francuska 1789–1793* (1927, II wyd. 1934), *Stany Zjednoczone Północnej Ameryki USA. Tworzenie państwa i konstytucji* (1929) były pierwszymi tego rodzaju publikacjami w polskiej literaturze naukowej. „Czystymi” dziejami powszechnymi zajmowała się również Maria Chmielowska, autorka szkicu *Z działalności Komisarzy Konwentu (20 września – 15 grudnia 1792)* będącego krótkim wycinkiem jej pracy doktorskiej poświęconej temu zagadnieniu⁶⁶⁹.

Wymieniony natomiast wcześniej Czesław Nanke był uczniem znawcy dziejów powszechnych okresu nowożytnego Bronisława Dembińskiego. Nie koncentrował się jednakże na tematyce powszechnej, wybierał raczej tematy ukazujące sprawy polskie na tle europejskim⁶⁷⁰. Nie był w tym odosobniony. Wielu badaczy lwowskich podejmowało tzw. problematykę „stykową”, ukazując wzajemne relacje między Polską a jej sąsiadami, papieżem czy innymi podmiotami.

Wartościowy dorobek miał uczeń Szelągowskiego Henryk Wereszycki, piszący o polityce Austrii i Anglii wobec powstania styczniowego. Ciekawe badania ilustrujące stosunki kulturalne Polski z innymi krajami prowadzili też historycy kultury: Jan Ptaśnik, Stanisław Łempicki i Kazimierz Hartleb. Zajmowali

⁶⁶⁹ M. Chmielowska, *Z działalności Komisarzy Konwentu (20 września – 15 grudnia 1792)* [w:] *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1929, s. 375–403.

⁶⁷⁰ C. Nanke, *Z dziejów polityki Kurii rzymskiej wobec Polski (1587–1589)*, Lwów 1921.

się przede wszystkim relacjami Polski z Zachodem w epoce humanizmu. Innymi historykami podejmującymi tematykę z zakresu stosunków Polski z państwami europejskimi byli m.in.: Urszula Szumska, Kazimierz Tyszkowski, Józef Umiński, Antoni Walawender, Eugeniusz Wawrzakowicz, Bronisław Włodarski, Michał Wyszyński, Stanisław Zajączkowski. Prac na ten temat nie było jednak dużo. Powodem tego stanu rzeczy był m.in. trudny dostęp do materiałów źródłowych znajdujących się za granicą. W latach trzydziestych mocno ograniczono w Polsce publikację źródeł. W okresie tym, jak żalił się Stanisław Łempicki, *tempo ukazywania się wydawnictw źródłowych bywa (przynajmniej u nas w Polsce) dość powolne; zawisłe jest ono zresztą od koniunktur finansowo-wydawniczych. Bywa, że takie zamierzone i głośno zapowiedziane wydawnictwo utyka w zaczątkach, albo i... zasypia na letarg wieloletni*⁶⁷¹.

Częściej i w większym stopniu niż historycy krakowscy i warszawscy badacze ze Lwowa interesowali się historią Słowiańszczyzny i Europy Wschodniej. Wielokrotnie podejmowane były inicjatywy świadczące o chęci ukierunkowania badań właśnie w tym kierunku. Słowiańszczyzną interesowali się także prehistorycy oraz antropolodzy. Ważna z tego punktu widzenia była praca Jana Czekańskiego *Wstęp do historii Słowian. Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, prehistoryczne i językoznawcze* opublikowana w 1927 roku. Z początku miał to być podręcznik antropologii Polski, stał się jednakże swoistym wprowadzeniem do dziejów całej Słowiańszczyzny.

Ważną rolę w badaniach nad państwami Europy Środkowo-Wschodniej odegrali zwolennicy zbliżenia i współpracy narodów słowiańskich, m.in.: Henryk Batowski, Władysław Tadeusz Wisłocki, Beatrycze Żukotyńska czy Adam Fischer. Tematyką słowiańską zajmowali się również slawiści: Marian Jakóbiec, Jan Janów, Jan Leciejewski, Tadeusz Lehr-Splawiński, Witold Taszycki, Henryk Ułaszyn, Stefan Vrtel-Wierczyński. Nie ograniczali się oni wyłącznie do zagadnień związanych z dziejami literatur i języków słowiańskich, ale podejmowali również zagadnienia z zakresu prehistorii czy dziejów kultury.

Wiele prac obejmujących dzieje krajów Europy Środkowo-Wschodniej ogłosił Olgierd Górka. Specjalizował się w historii Rumunii i stosunkach polsko-rumuńskich: *Stan badań i zadania historiografii stosunków polsko-rumuńskich* (1926); *Najstarsza historiografia rumuńska* (1930); *Białogród i Kilja, a wyprawa r. 1497* (1932). Z kolei prawem państw południowosłowiańskich zajmował się Władysław Namysłowski. Jest on autorem m.in. prac: *Ustrój sądowy w średniowiecznej Serbii* (1922); *Międzypaństwowe stosunki prawne średniowiecznych państw słowiańskich na Bałkanach* (1927); *Prawo małżeńskie w pomnikach prawa średniowiecznej Serbii* (1930).

⁶⁷¹ S. Łempicki, *Od wydawcy* [w:] U. Szumska, *Anglia a Polska w epoce humanizmu i reformacji (Związki kulturalne)*, Lwów 1938, s. II.

Prawników sięgających w przeszłość innych państw niż Polska było we Lwowie więcej, jak chociażby wszechstronnie wykształcony znawca prawa międzynarodowego Ludwik Ehrlich. W syntezie *Prawo narodów* (1927) zaprezentował poglądy na rozwój prawa narodów od czasów najdawniejszych do jemu współczesnych. Opublikował również m.in. rozprawę *Średniowieczne angielskie sądownictwo administracyjne*, zwracając uwagę na związki angielskiego systemu prawnego z jego czasów z prawodawstwem angielskim XIII–XIV wieku⁶⁷². Poza polską historię wyszedł również badacz prawa kościelnego w okresie średniowiecza Leon Halban, autor prac *Powstanie i rozwój zapowiedzi małżeńskich w wiekach średnich* (1925); *Pogląd na walkę Kościoła z lichwą, aż do soboru w Vienne (1311)* (1926); *Lichwa w nauce i prawie kościelnem do Soboru Wienneńskiego (1311 r.)* (1926) oraz Karol Koranyi, który mimo młodego wieku miał niemały dorobek dotyczący dziejów prawa powszechnego (m.in. *Ze studiów nad wierzeniami w historii prawa karnego I. Beczka czarownic* (1928); *Ze studiów nad międzynarodowymi traktatami w średniowieczu* (1936).

Mniej historią powszechną interesowali się historycy literatury. Postacią znaczącą w środowisku lwowskim był Edward Porębowicz, znawca średniowiecznej i renesansowej literatury włoskiej i hiszpańskiej. Swe najważniejsze prace wydał przed rokiem 1918, a w okresie późniejszym, głównie z powodu utraty wzroku, publikował mało. Wziął udział m.in. w przygotowaniu monumentalnych dziejów literatury powszechniej pod redakcją Stanisława Lema *Wielka literatura powszechna* (1930–1933). Napisał trzy rozdziały tej publikacji. W przedsięwzięciu tym wziął również udział najwybitniejszy wówczas polski szekspiolog Władysław Tarnawski, który jest również autorem syntez: *Historia literatury angielskiej od czasów najdawniejszych do Milтона i Drydena* (1926) i *Historia literatury angielskiej od Swifta do Burke'a i Burnsa* (1930). Ciekawe badania z zakresu historii literatury starofrancuskiej prowadził Kazimierz Jarecki; pokusił się nawet o napisanie syntezy – *Historia literatury starofrancuskiej* (1931/1932). W większości filolodzy romanscy prowadzili badania porównawcze: Władysław Floryan, znawca polskiej literatury renesansowej, przedstawiał ją na tle epoki, Zygmunt Matkowski zestawiał dziewiętnastowieczną literaturę francuską z polską, Walerian Preisner interesował się polsko-włoskimi stosunkami literackimi i kulturalnymi. Badaniem stosunków polsko-francuskich zajmował się również Zygmunt Czerny, profesor języka francuskiego. Z kolei autorem prac *Związki kulturalne polsko-rumuńskie* (1933) i *Zarys dziejów literatury rumuńskiej z antologią poezji* (1935) był Emil Biedrzycki, jeden z nielicznych w Polsce znawców literatury i kultury rumuńskiej. Najslabiej we Lwowie były reprezentowane badania nad literaturą germańską, co mogło wynikać z małego zainteresowania germani-

⁶⁷² *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, t. I, Lwów 1930, s. 187–201.

styką ze strony społeczeństwa polskiego⁶⁷³. Dziejami literatury niemieckiej we Lwowie zajmowali się Emil Petzold, przedstawiciel starszego pokolenia historyków literatury, i o wiele lat młodszy od niego Zdzisław Żygulski.

Warto również wspomnieć, że w 1935 roku wyszła w druku synteza dziejów językoznawstwa⁶⁷⁴. Jej autorem był Jakub Handel, lwowski językoznawca i filolog klasyczny. Był on również, zapewne ze względu na swe żydowskie pochodzenie, autorem prac poświęconych problematyce pokrewieństwa między językami indoeuropejskimi i semickimi.

Krajami Dalekiego i Bliskiego Wschodu zajmowali się bardzo aktywni we Lwowie orientaliści, m.in. Andrzej Gawroński, *uczony o światowym nazwisku*⁶⁷⁵, wybitny hinduista, zainteresowany językiem, piśmiennictwem, kulturą, sztuką, teatrem starożytnych Indii. Indiami czasów nowożytnych interesował się również jego uczeń Stefan Stasiak. Najważniejszą pracą w jego dorobku jest monografia oparta na liście podróżnika polskiego z Gea (w Indiach portugalskich) z 1596 roku – *Les Indes Portugaises au XVII-e siecle d'apres la relation de Chr. Pawłowski genthomme polonaise*, prezentująca obraz rządów portugalskich w Indiach u schyłku XVI wieku. Podobne zainteresowania wykazywał młodszy od niego Ludwik Skurzak, którego praca⁶⁷⁶ poświęcona starożytnemu ascetyzmowi indyjskiemu przedstawionemu ze społecznego i gospodarczego punktu widzenia stawiana jest w *rzędzie najlepszych polskich badań nad kulturą Wschodu*⁶⁷⁷. Doceniane były również prace Władysława Kotwicza, znawcy dziejów kultury, języka, piśmiennictwa ludów azjatyckich, autora m.in. prac *O rolę ludów koczowniczych w historii* (1926), *Z dziejów piśmiennictwa Azji Środkowej* (1925), *O chronologii mongolskiej* (1928). Historią języków altajskich oraz związków kulturalnych i politycznych ludów Azji Środkowo-Wschodniej zajmował się we Lwowie Marian Lewicki, krajów arabskich natomiast Tadeusz Lewicki oraz Zygmunt Smogorzewski. Ten ostatni był autorem rozpraw m.in. o źródłach abadyckich do historii islamu.

Podejmowano także tematy z zakresu dziejów sztuki powszechnej. Znancą renesansu włoskiego był Jan Bołoz-Antoniewicz. Historyk ten, żyjący w latach 1858–1922, swoje najważniejsze prace opublikował przed 1918 rokiem. Jego zainteresowania przejęli uczniowie: Władysław Kozicki, Karolina Lanckorońska i Helena Schorrowsa.

⁶⁷³ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Dorobek naukowy lwowskich szkół wyższych, sygn. 17191 II, k. 51.

⁶⁷⁴ J. Handel, *Dzieje językoznawstwa*, Lwów 1935.

⁶⁷⁵ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Dorobek naukowy lwowskich szkół wyższych, sygn. 17191 II, k. 47.

⁶⁷⁶ Najważniejsza praca Ludwika Skurzaka to *Études sur l'origine de l'ascetisme Indien*, Wrocław 1948.

⁶⁷⁷ H. Wałkowska, *Ludwik Skurzak*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1997, R. LII, nr 1–2, s. 302.

Z grupy historyków reprezentujących inne dyscypliny naukowe należy wymienić Stanisława Głabińskiego, profesora UJK wykładającego historię ekonomii. Zdecydował się on na wydanie w 1939 roku dwutomowego dzieła *Historia ekonomiki*. W pierwszym tomie przedstawił europejskie kierunki myśli ekonomicznej od czasów starożytnych do współczesnych⁶⁷⁸. Druga część dzieła jest poświęcona *ekonomice* w Polsce. Tematyką powszechną zajmowali się również historycy filozofii (m.in. Izydora Dąmbska, Jan Stepa, Kazimierz Wais) i religii (m.in. Szczepan Szydelski – badający oddziaływanie religii antycznych na chrześcijaństwo)⁶⁷⁹.

Na koniec prezentacji prac poświęconych historii powszechnej warto odnotować publikacje dwóch popularyzaterek historii, nauczycielek Anny Lewickiej i Marii Jaworskiej, przybliżających młodemu czytelnikowi w sposób przystępny znaczące postacie z dziejów powszechnych – Napoleona, Ferdynanda Focha, Thomasa Edisona.

Historią regionalną, czyli dziejami ziem południowo-wschodnich Rzeczypospolitej, Galicji oraz Lwowa zajmowali się badacze tej rangi, co m.in. Władysław Abraham, ale głównie były to osoby będące na początku swej twórczej kariery. Reprezentowali oni wszystkie dziedziny historyczne: prehistorię, historię polityczną, kultury, społeczno-gospodarczą, sztuki, prawa, przyczyniając się do ogromnego poszerzenia wiedzy zwłaszcza na temat przeszłości Galicji i Lwowa⁶⁸⁰.

Jak ważną rolę w badaniach lwowskich odgrywała Galicja, świadczy referat przedstawiony w 1925 roku na IV Zjeździe Historyków Polskich – *W sprawie badań nad historią porozbiorową Galicji*, pod którym podpisali się Adam Szełągowski i jego uczniowie: Zygmunt Zborucki, Edmund Hydzik i Marian Tyrowicz. Zaprezentowali oni dotychczasowe osiągnięcia i zamierzenia lwowskiego ośrodka naukowego w tej dziedzinie. Dowodzili, że: *Z dziedziny naszej nauki historii nowożytnej, traktowanej na Uniwersytecie we Lwowie, potrzeba i warunki ostatniej doby wysunęły na pierwszy plan zajęcie się historią Polski porozbiorową na terenie byłej Galicji. Powiadamy potrzeba – gdyż dotychczasowe dzieje porozbiorowe przeważnie interes swój skupiały na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego, Królestwa, po części zaś Litwy*⁶⁸¹. Zasadność tych badań upatrywano też w zasobie źródeł znajdujących się w lwowskich archiwach i bibliote-

⁶⁷⁸ S. Głabiński, *Historia ekonomiki*, t. I: *Historia ekonomiki powszechnej*; t. II: *Historia ekonomiki polskiej*, Lwów 1939.

⁶⁷⁹ M. Mikołajczyk, *Warszawski i lwowski*, s. 64–65; J. Wołczański, *Ksiądz Szczepan Szydelski (1872–1967) polityk i działacz społeczny*, Kraków 1992.

⁶⁸⁰ A. Stępnik, *Historia regionalna i lokalna*, s. 146–162.

⁶⁸¹ *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1925, s. 6.

kach; pojawiały się głosy wskazujące na potrzebę gromadzenia i publikowania materiałów dotyczących historii byłego zaboru austriackiego. W 1937 roku akcja ta została zainaugurowana pod auspicjami Ossolineum⁶⁸².

Stosunkowo najwięcej uwagi poświęcono historii Galicji w dobie autonomicznej oraz podejmowanej wówczas walce z zaborcą. Tematykę tę przedstawiła m.in. Irena Pannenkowa, publikując w 1918 roku książkę, która wzbudziła spore zainteresowanie i kontrowersje – *Walka Galicji z centralizmem wiedeńskim. Dzieje rezolucji sejmu galicyjskiego z 24 IX 1868* (1918)⁶⁸³. Okresem autonomicznym zajął się również Adam Szelański, autor m.in. rozpraw: *Gołuchowski – namiestnik i ugoda austro-polska*⁶⁸⁴ oraz *Przyczynki do dziejów ugody austro-polskiej 1868–1870*⁶⁸⁵. Wacław Borzemski był z kolei autorem niewielkiej książeczki przedstawiającej, jak sam pisał, *obraz zmagania się duchowego młodzieży, a potem i znacznej części społeczeństwa z planami rządu austriackiego zdążającego pod pokrywką przychylności dla kraju do wynarodowienia nas, do stworzenia w miejsce narodowości polskiej w b. Galicji nowej narodowości „galicyjskiej”*⁶⁸⁶. Okresem wcześniejszym zajmowali się m.in. Iwan Krewecki, zainteresowany ukraińskim ruchem narodowym w Galicji w czasach Wiosny Ludów, i przede wszystkim Marian Tyrowicz, którego praca *Jan Tyssowski dyktator krakowski r. 1846. Działalność polityczna i społeczna 1811–1857* (1930) została bardzo dobrze przyjęta przez ówczesne środowisko historyczne (w licznych recenzjach chwalono autora za szeroką podstawę źródłową i trafność odczytania materiału archiwalnego).

Na uwagę zasługują również pomniejsze prace autorów o uznanych już nazwiskach w lwowskim środowisku historycznym. Ludwik Finkel przedstawił w *Anonimie z r. 1843*⁶⁸⁷ charakterystykę Galicji w dobie przedrabacyjnej, Zygmunt Zborucki opublikował broszurkę *Proces studentów samborskich (1837–1839)* (1927) oraz referat *Galicyjska rezolucja sejmowa 1868*⁶⁸⁸, Eugeniusz

⁶⁸² Szerzej na ten temat pisał Paweł Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski*, s. 165–171.

⁶⁸³ K. Bartoszewicz [rec.], Irena Pannenkowa, *Walka Galicji z centralizmem wiedeńskim – dzieje rezolucji sejmu galicyjskiego z 24 września 1868*, Lwów 1918, „Kwartalnik Historyczny” 1918, R. XXXII, s. 488–498; I. Pannenkowa, *Odpowiedź na recenzję K. Bartoszewicza z książki mojej „Walka Galicji z centralizmem wiedeńskim”*, „Kwartalnik Historyczny” 1919, R. XXXIII, s. 206–217.

⁶⁸⁴ *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, t. II, Lwów 1925.

⁶⁸⁵ „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1924, t. IV, z. 3.

⁶⁸⁶ W. Borzemski, *Pamiętnik tajnych organizacji niepodległościowych na terenie byłej Galicji w latach od roku 1880–1897*, Lwów 1930, s. 4.

⁶⁸⁷ „Przegląd Biblioteczny” 1926, t. 2.

⁶⁸⁸ *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1929, s. 459–470.

Barwiński zajął się sprawą zdrady sprawy narodowej przez pisarza Zygmunta Kaczkowskiego w czasie powstania styczniowego⁶⁸⁹.

Najwięcej badaczy dziejów galicyjskiego życia społecznego i gospodarczego wyszło spod skrzydeł Franciszka Bujaka. Sam Bujak opublikował pracę o charakterze syntetycznym *Rozwój gospodarczy Galicji w krótkim zarysie* (1925) oraz powtórnie wydał teksty sprzed 1918 roku w zbiorze *Z odległej i bliskiej przeszłości*, m.in.: *Wychodźstwo zarobkowe w Galicji* i *Podstawy rozwoju przemysłu w Galicji*⁶⁹⁰. Roman Rozdolśkyj prowadził studia nad dziejami agrarnymi i ruchami narodowościowymi w Galicji⁶⁹¹, Henryk Lepucki jest z kolei autorem jednego z *najcenniejszych przyczynków do dziejów zaboru austriackiego*, dotyczących kolonizacji niemieckiej w Galicji w pierwszych dwunastu latach panowania habsburskiego⁶⁹², Franciszek Kącki przedstawił jedną z ważniejszych postaci Galicji – ks. Stanisława Stojalowskiego⁶⁹³, Iwan Szewczuk opracował *Kronikę kłesk elementarnych w Galicji w latach 1772–1848* (1939), Michał Wąsowicz zajął się tabulą prowincjonalną Galicji z obszaru apelacji lwowskiej oraz reformami Józefa II i jego następców, Illia Wytanowycz omówił politykę agrarną Sejmu galicyjskiego; Iwan Karpyneć przedstawił rozwój miast galicyjskich. Wincenty Styś z kolei, współpracujący ze szkołą Bujaka, omówił temat *Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródła do historii gospodarczej Galicji* (1932) oraz zagadnienie *Rozdrobnienia gruntów chłopskich w b. zaborze austriackim w latach 1787–1931* (1932). Druga z tych prac została bardzo dobrze oceniona przez znawców zagadnienia. Jeszcze wiele lat później pisano o niej, że *przewyższa ona jednak znacznie poziom zwykłych prac doktorskich zarówno swoją gruntownością jak i poziomem teoretycznym, dzięki czemu jest źródłem informacji o trwałej wartości. Była i jest dodatnio oceniana przez wszystkich znawców wsi polskiej w epoce kapitalistycznej, korzystali z niej nie tylko uczeni polscy, ale także radzieccy, niemieccy i angielscy podkreślając jej źródłowe walory*⁶⁹⁴. We Lwowie ukazały się też prace omawiające losy mniejszości narodowych w Galicji, m.in. Eleazar Byk przedstawił losy Żydów galicyjskich *w erze 1772–1868*, a Mychajło Wozniak w 1924 roku opublikował książkę o kształtowaniu się świadomości narodowej Ukraińców na ziemiach byłego zaboru austriackiego⁶⁹⁵. Odrębnym zagadnieniem

⁶⁸⁹ E. Barwiński, *Z. Kaczkowski w świetle prawdy 1863–1871*, Lwów 1920.

⁶⁹⁰ *Z odległej i bliskiej przeszłości. Studja historyczno-gospodarcze*, Lwów 1924.

⁶⁹¹ R. Rozdolśkyj, *Wspólnota gminna w b. Galicji wschodniej i jej zanik*, Lwów 1936.

⁶⁹² M. Tyrowicz [rec.], *Lepucki Henryk, Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772–1790*, Lwów 1938, „Kwartalnik Historyczny” 1938, R. LII, z. 1, s. 730–731.

⁶⁹³ F. Kącki, *Ks. Stanisław Stojalowski i jego działalność społeczno-polityczna*, t. I: *1845–1890*, Lwów 1937. Monografię tę określił Henryk Wereszycki jako *slabą*; H. Wereszycki, *Okres 1865–1914 w powojennej literaturze historycznej*, „Przegląd Historyczny” 1938, t. 34, s. 419.

⁶⁹⁴ Archiwum PAN w Warszawie. Materiały Wincentego Stysia, sygn. III-136, t. 142, Referat o działalności naukowej, dydaktycznej i społecznej profesora dr. W. Stysia, k. 7–8.

⁶⁹⁵ M. Wozniak, *Jak probudowała ukrajńska narodna żyttja w Halyczy ni za Awstrii*, Lwów 1924.

poruszonym przez historyków lwowskich była sztuka ziem wschodnich, w tym Galicji. Znaczącą rolę w tych badaniach odegrał historyk ukraińskiego pochodzenia – Bohdan Janusz⁶⁹⁶.

Szczególnie popularne wśród historyków lwowskich były dzieje Lwowa. Z jednej strony wynikało to z bogactwa i dostępności źródeł, z drugiej strony z wyjątkowości tego miasta i silnego poczucia patriotyzmu lokalnego. Lwów był obecny w badaniach historyków reprezentujących wszystkie narodowości. Jednakże nie powstało wiele prac syntetycznych, a te które się ukazywały, miały przeważnie charakter popularyzatorski. Przykładem mogą być dzieje Lwowa od X wieku do zajęcia miasta przez Austriaków w końcu XVIII wieku Aleksandra Czołowskiego⁶⁹⁷ czy praca ukraińskiego historyka Mykoły Hołubcia *Za ukrajińskij Lwiv*⁶⁹⁸ (1927). Także synteza *Lwów i Ziemia Czerwieńska* z 1938 roku, napisana przez profesjonalnych historyków: Karola Maleczyńskiego, Mariana Tyrowicza, Tadeusza Mańkowskiego i Feliksa Pohoreckiego, była dziełem popularyzatorskim. Jak pisali sami autorzy, *Intencją było [...] pozytywne przedstawienie i podkreślenie tych momentów, które świadcząc o zgodnej współpracy mieszkańców Ziemi Czerwieńskiej przyczyniły się do jej politycznego i kulturalnego rozwoju*⁶⁹⁹. Współcześnie praca ta uważana jest za bardzo interesującą próbę syntezy regionalnej, a *nowatorskim* jej elementem było rozbudowanie wątków z życia kulturalno-obyczajowego⁷⁰⁰.

Zapotrzebowanie na prace o Lwowie i jego dziejach inspirowało historyków do podejmowania zagadnień z zakresu spraw społecznych, kultury, sztuki, Kościoła, nierzadko przybliżających wybitne postacie z dziejów tego miasta. Tematykę lwowską poruszał bardzo pracowity znawca archiwaliów lwowskich, latami wertujący stosy ksiąg historycznych Antoni Prochaska (m.in. *Lwów a szlachta*, 1919)⁷⁰¹ oraz Stanisław Rachwał (*Jan Alnpek i jego „Opis miasta Lwowa z początku XVII wieku”*, 1930; *Herb miasta Lwowa*, 1928 i Wilhelm Rolny (np. *Kiedy umarł arcybiskup lwowski Jan Wątróbka*, 1926). Język i styl – interesujący, literacki, sugestywny, przystępny dominował w pracach przedstawiających zagadnienia z zakresu historii lokalnej. Charak-

⁶⁹⁶ *Zabytki przedhistoryczne Galicji Wschodniej*, Lwów 1918; *Kultura przedhistoryczna Podola galicyjskiego*, Lwów 1919; *Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego*, Lwów 1926.

⁶⁹⁷ A. Czołowski, *Historia Lwowa od założenia do roku 1600*, Lwów 1925; tenże, *Historia Lwowa od roku 1600 do roku 1772*, Lwów 1927.

⁶⁹⁸ Lwiv 1927.

⁶⁹⁹ Archiwum PAN-PAU w Krakowie. Spuścizna Mariana Tyrowicza, K III-46, bibliografia dotycząca Lwowa, b.p.

⁷⁰⁰ J. Hampel, *Mariana Tyrowicza wkład w badania dziejów Galicji* [w:] *W setną rocznicę urodzin Profesora Mariana Tyrowicza* pod red. J. Hampla i H. Żalińskiego, Kraków 2004, s. 13–14.

⁷⁰¹ S. Rachwał [rec.], *Prochaska Antoni Dr., Lwów a szlachta. Biblioteka Lwowska [...] Lwów 1919*, „Kwartalnik Historyczny” 1920, R. XXXIV, s. 151–153.

teryzowały się nim chociażby opracowania wielkiej miłośniczki Lwowa – Łucji Charewiczowej⁷⁰². W jej dorobku znalazło się wiele prac poświęconych dziejom miasta, z którym związała swoją karierę naukową. Pisała o lwowskim handlu w wiekach średnich, o ograniczeniach ekonomicznych społeczności schizmatycznych i Żydów we Lwowie w wiekach średnich, o kłękach i zarazach w dawnym Lwowie oraz o historiografii i miłośnictwie Lwowa od czasów najdawniejszych do jej współczesnych, a *wymienione zagadnienia umiała szerzyć piórem i słowem żywym*⁷⁰³.

Obok wymienionej wyżej Charewiczowej mieszczaństwem lwowskim zajmował się kolejny wychowanek Jana Ptaśnika – Józef Skoczek, autor m.in. pracy *Studia nad patrycjatem lwowskim wieków średnich* (1929). Zajmował się również szkolnictwem lwowskim. Jednakże jego obszerna monografia *Dzieje lwowskiej szkoły katedralnej* (1929) spotkała się z ostrą krytyką Antoniego Knota za powierzchowność, brak umiejętności krytycznej analizy źródeł oraz z powodu *ponad wszystko wybijającej się zarozumiałości apodyktycznych a gołostownych twierdzeń*⁷⁰⁴. Lwów był obecny również w badaniach Karola Badeckiego. Koncentrował się on na analizie dokonania lwowskich ludwisarzy w okresach średniowiecznym i nowożytnym⁷⁰⁵. Z kolei historię lwowskiego drukarstwa i księgarstwa interesowała się Anna Jędrzejowska⁷⁰⁶ i Mieczysław Opałek.

W zakresie badań nad dziejami Lwowa spory dorobek mieli twórcy zajmujący się historią gospodarczą. Aleksy Gilewicz opublikował rozprawę *Przyjęcie do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604* (1931), Stanisław Hoszowski analizował w swoich pracach ekonomiczny rozwój Lwowa, koncentrując się na badaniu cen od XVI wieku do 1914 roku⁷⁰⁷, Michał Wąsowicz zainteresował się kontraktami lwowskimi w latach 1676–1685⁷⁰⁸, a Roman Zubyk opublikował pracę poświęconą gospodarce finansowej miasta Lwowa w latach 1624–1635⁷⁰⁹. Franciszek Bujak na swoim seminarium histo-

⁷⁰² J. Suchmiel, *Łucja Charewiczowa 1897–1943*.

⁷⁰³ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Dorobek naukowy lwowskich szkół wyższych, sygn. 17191 II, k. 146.

⁷⁰⁴ A. Knot [rec.], *Skoczek Józef, Dzieje lwowskiej szkoły katedralnej, Lwów 1929*, „Kwartalnik Historyczny” 1929, R. XLIII, t. I, s. 572.

⁷⁰⁵ K. Badecki, *Ludwisarstwo lwowskie za Zygmunta I*, Lwów 1921; tenże, *Średniowieczne ludwisarstwo lwowskie*, Lwów 1921; tenże, *Zniszczony dzwon Bernardynów lwowskich*, Lwów 1930.

⁷⁰⁶ A. Jędrzejowska, *Książka polska we Lwowie w XVI wieku*, Lwów–Warszawa 1928; tejsze, *Inwentarz księgarni Baltazara Huebnera z 1572*, Lwów 1929; tejsze, *Testament drukarza Jana Szeligi*, Lwów 1932.

⁷⁰⁷ S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1928.

⁷⁰⁸ M. Wąsowicz, *Kontrakty lwowskie w latach 1676–1685*, Lwów 1931.

⁷⁰⁹ R. Zubyk, *Gospodarka finansowa miasta Lwowa w l. 1624–1635*, Lwów 1930, nr 7.

ryczno-gospodarczym często zlecał opracowanie tematów dotyczących dziejów Lwowa, co w dużej mierze było uwarunkowane dostępnością źródeł dotyczących tej problematyki⁷¹⁰.

Aktywni na polu badań lokalnych byli też historycy sztuki. Tematy dotyczące sztuki lwowskiej były często poruszane przez Ukraińców (m.in. Mykołę Hołubcia⁷¹¹, Wołodymyra Syczynskiego⁷¹², Bohdana Janusza⁷¹³). Z polskich historyków sztuką lwowską zajmowali się m.in.: Michał Lityński⁷¹⁴, Tadeusz Mańkowski⁷¹⁵, Jan Sas-Zubrzycki⁷¹⁶, Władysław Żyła⁷¹⁷. Architekturą dawnego Lwowa interesowali się: Ignacy Drexler, urbanista i profesor katedry budowy miast Wydziału Architektury Politechniki Lwowskiej – najważniejszą jego pracą o charakterze historycznym był *Wielki Lwów. Le Grand Léopol*, opublikowany w 1920 roku. Michał Kowalczyk badał dzieje „cechu budowniczego” we Lwowie do 1772 roku⁷¹⁸.

Tematyką lokalną zajmował się również najbardziej twórczy we Lwowie historyk narodowości żydowskiej Jakub Schall. Wiązało się to z licznymi nawoływaniem do podejmowania badań przeszłości lokalnych społeczności żydowskich. Jak zauważał Filip Friedman, w 1935 roku historycy żydowscy byli w tych badaniach dopiero na początku drogi. Nie mając oparcia w zespołach, instytucjach, *walczyli nieraz z ogromnymi trudnościami*⁷¹⁹. Schall, zainspirowany prawdopodobnie przez Friedmana, opublikował przewodnik po zabytkach

⁷¹⁰ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Dorobek naukowy lwowskich szkół wyższych, sygn. 17191 II, k. 150; Por. m.in. S. Hoszowski, *Kronika Seminarjum Historji Społecznej i Gospodarczej Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za pierwszych dziesięć lat istnienia 1921–1931* [w:] *Studja z historii społecznej i gospodarczej poświęcone prof. dr. Franciszkowi Bujakowi*, Lwów 1931, s. 565–595; Z. Budzyński, *Szkola historii społeczno-gospodarczej Franciszka Bujaka na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. II, s. 309–328; A. Janeczek, *Franciszek Bujak: historyk w nurcie życia* [w:] F. Bujak, *Studia nad osadnictwem Małopolski*, Poznań 2001, s. 207–233.

⁷¹¹ *Cerkiew św. Mikołaja we Lwowie*, „Wiadomości Konserwatorskie” 1924, nr 2, s. 46–52; *Architektura staroho Lwowa*, „Świt” 1928, nr 7–8.

⁷¹² *Architektura katedry św. Jura u Lwowi*, „Praci Bohosławskoho Naukowoho Towarystwa u Lwowi”, t. VI, Lwów 1934; *Kniazia cerkwa św. Mikołaja u Lwowi*, „Bohosłowija” 1936, t. XIV, s. 35.

⁷¹³ *Zabytki monumentalnej architektury Lwowa*, Lwów 1928.

⁷¹⁴ *Gmach Skarbkowski na tle architektury lwowskiej w pierwszej połowie XIX w.*, Lwów 1921.

⁷¹⁵ Między innymi *Początki nowożytnego Lwowa w architekturze*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, Lwów 1922; *Lwowskie kościoły barokowe*, „Prace Sekcji Historii Sztuki i Kultury Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1932, t. II, z. 1; *Lwowska rzeźba rokoka*, Lwów 1937.

⁷¹⁶ *Zabytki miasta Lwowa*, Lwów 1928.

⁷¹⁷ *Katedra ormiańska we Lwowie*, Kraków 1919; *Kościół i klasztor Dominikanów we Lwowie*, Lwów 1923.

⁷¹⁸ *Cech budowniczy we Lwowie za czasów polskich (do roku 1772)*, Lwów 1927.

⁷¹⁹ F. Friedman, *Pokłosie historiografii żydowskiej*, s. 190 i n.

żydowskich Lwowa i historię Żydów lwowskich w zarysie⁷²⁰. Jest on również autorem broszurki *Żydostwo galicyjskie w czasie inwazji rosyjskiej w latach 1914–1918* (1936).

Powstawały też prace o charakterze wyraźnie popularnonaukowym. Aleksander Medyński, nauczyciel historii i geografii w lwowskich gimnazjach, wielki miłośnik Lwowa, był m.in. autorem ilustrowanych przewodników po tym mieście oraz szkiców *Rozwadownicy w powstaniu styczniowym* (1919), *Ks. Arcybiskup dr Bolesław Twardowski 1886–1936* (1936). Postacią wyjątkową w tym gronie był jednak Stanisław Wasylewski, który tematy odnoszące się do przeszłości Lwowa zawsze stawiał na pierwszym miejscu. Nie tylko wtedy, gdy w nim mieszkał i pracował, ale również wówczas, gdy przeprowadził się do Poznania w 1927 roku.

Odrębną grupę stanowią historycy zajmujący się dziejami walk o Lwów w latach 1918–1920. Łucja Charewiczowa pisała o nich: *Tworzy się więc historię ostatnich przeżyć wojennych Lwowa, u progu wejścia w nową erę życia w Odrodzonej Ojczyźnie. Bliskość wypadków mąci jeszcze obiektywność sądów, sentyment i literackość zaciemniają historyczność wielu, lecz z tych cudownych, krwią i zapalem zapisanych kart, po usunięciu mgły bezpośredniości, najsroższy i najobiektywniejszy skalpel krytyki historycznej obnażyć może tylko jedno i ogrom czynów, poświęceń i ofiar życia, jakim zaznaczył Lwów przed całym światem swą niezniszczalną polskość*⁷²¹. Dotyczyło to nie tylko historyków polskich (m.in. Jana Rogowskiego, Władysława Stesłowicza), ale również ukraińskich (Iwana Kreweckiego, Wasyla Wawryka).

Ogólnie więc patrząc na zainteresowania historyków lwowskich lat 1918–1939, można zaobserwować, w porównaniu do okresu wcześniejszego, wzrost zainteresowań historią powszechną i z drugiej strony – regionalną. Było to, jak się wydaje, zjawisko korzystne, które dało o sobie znać także w innych ośrodkach naukowych kraju.

2. Okresy historyczne

Drugim problemem, na który warto zwrócić uwagę, jest zakres chronologiczny badań historycznych prowadzonych we Lwowie (tabela 13).

Najwięcej historyków interesowało się okresem nowożytnym. Badacze koncentrujący się głównie na tych czasach, a także zajmujący się nimi ubocznie stanowili łącznie 41,7% całej populacji. Nie jest to charakterystyczne tylko dla

⁷²⁰ J. Schall, *Przewodnik po zabytkach żydowskich m. Lwowa i historia Żydów lwowskich w zarysie*, Lwów 1935.

⁷²¹ Ł. Charewiczowa, *Dziesięciolecie badań nad dziejami miasta Lwowa*, „Kwartalnik Historyczny” 1929, R. XLIII, t. II, s. 135.

tegoż środowiska, lecz także dla innych ośrodków naukowych Polski. Nowożytnicy lwowscy nie dominują jednakże w swoim środowisku w takim stopniu, jak krakowscy (60,3%) i warszawscy (47,7%)⁷²².

Tabela 13. Kierunki zainteresowań twórczych historyków lwowskich w latach 1918–1939. Okresy historyczne

Okresy historyczne	Stopień zainteresowania	Liczba historyków	Razem
Historia starożytna	głównie częściowo	62 (16,7%) 10 (2,7%)	72 (19,4%)
Historia średniowieczna	głównie częściowo	102 (27,4%) 16 (4,3%)	118 (31,7%)
Historia nowożytna	głównie częściowo	113 (30,4%) 42 (11,3%)	155 (41,7%)
Historia XIX wieku	głównie częściowo	66 (17,7%) 33 (8,9%)	99 (26,6%)
Historia współczesna	głównie częściowo	29 (7,8%) 32 (8,6%)	61 (16,4%)

Źródło: obliczenia własne

We Lwowie, podobnie jak w Krakowie, duża grupa historyków zajmowała się średniowieczem. W obu tych miastach mediewiści stanowili ponad 30% całej populacji. Wydaje się jednakże, że historycy lwowscy mieli w swoim dorobku więcej poważnych monografii dotyczących tego okresu w dziejach. Można więc zaryzykować stwierdzenie, że w czasach II Rzeczypospolitej przodowali w tej dziedzinie w Polsce.

Kolejną co do wielkości grupę stanowili badacze XIX wieku. Pod tym względem środowisko lwowskie nie mogło konkurować z ośrodkami warszawskim i krakowskim. Natomiast lepiej wyglądały badania nad historią starożytną, a to głównie dzięki dość aktywnie działającym we Lwowie filologom klasycznym.

Sporo osób we Lwowie zajmowało się dziejami najnowszymi (16,4%), ale dla wielu z nich (32 z 61) były one jedynie specjalnością poboczną. Było ich również we Lwowie stosunkowo mniej niż w Krakowie (19%) czy Warszawie (20,1%)⁷²³.

Przypatrzmy się nieco bliżej dokonaniom historyków lwowskich w poszczególnych subdyscyplinach.

Historią starożytną zajmowało się 39 badaczy. Nie jest to mało, mając na uwadze inne ośrodki w Polsce⁷²⁴. Była to dyscyplina stosunkowo młoda. Jak

⁷²² W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 110; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 104.

⁷²³ Tamże.

⁷²⁴ W Krakowie było ich 49 i stanowili 16,1% wszystkich historyków, w Warszawie 57 (13,5% populacji); W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 111; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 104–105.

pisał Józef Wolski: *przełom nastąpił dopiero przed samym początkiem I wojny światowej*. Wówczas w Polsce pojawili się pierwsi historycy podejmujący zagraniczne studia w zakresie historii starożytnej i zdobywający w tej dziedzinie odpowiednie stopnie naukowe⁷²⁵.

Historia starożytna cieszyła się we Lwowie dużą popularnością. Kazimierz Zakrzewski jako jej wykładowca pisał o wręcz *zawrotnych cyfrach*, jakie osiąga ilość studiujących historię starożytną we Lwowie⁷²⁶. W jakimś stopniu przyciągał ich Konstanty Chyliński, bardzo życzliwy i tolerancyjny, wykładający w sposób ciekawy i sugestywny, jak pisali jego studenci, oraz mało od nich wymagający, jak sugerował z kolei jego kolega uniwersytecki Franciszek Bujak⁷²⁷. Pod względem osiągnięć naukowych Chyliński był postacią mało znaczącą. Można odnieść wrażenie, że nie przykładał do badań źródłowych należytej uwagi, o czym świadczy jego niewielki dorobek twórczy. Jego wieloletni współpracownik w Towarzystwie Filologicznym Jan Smereka tłumaczył go tymi słowami: *praca dydaktyczna i organizacyjna w uniwersytecie tak pochłonęła profesora, że niewiele pozostało już czasu dla pracy naukowej, tym bardziej, że szybkim krokiem zbliżały się czasy, które wymagały poświęcenia się jednostki dla dobra większych grup i ogółu społeczeństwa*⁷²⁸. Jeszcze przed przyjazdem do Lwowa Chyliński zamierzał przygotować syntezę poświęconą greckiej i perskiej polityce od Salomona do Aleksandra Wielkiego. Nie ujrzała ona jednak światła dziennego. W ciągu osiemnastu lat pracy we Lwowie opublikował zaledwie cztery artykuły, raczej chłodno przyjęte przez ówczesnych badaczy dziejów starożytnych. W jakiejś mierze doceniono artykuł o charakterze ogólnym *Idea narodowa w starożytnej Grecji* opublikowany w „Kwartalniku Historycznym” w 1923 roku.

W polskim środowisku naukowym bardziej cenieni byli jego uczniowie: Kazimierz Zakrzewski⁷²⁹ i Stefan Przeworski⁷³⁰. Zakrzewski wielokrotnie podejmował zagadnienia z zakresu życia politycznego i społeczno-gospodarczego czasów rzymskich, zwłaszcza późnego cesarstwa. W okresie międzywojennym był on również

⁷²⁵ J. Wolski, *Wkład historyków w rozwój historii starożytnej w Polsce w okresie międzywojennym* [w:] *Ideologia i propaganda w starożytności* pod red. L. Morawieckiego i P. Berdowskiego, Rzeszów 2004, s. 12.

⁷²⁶ K. Zakrzewski, *Polskie prace w dziedzinie historii starożytnej*, „Przegląd Historyczny” 1926–1927, t. VI, z. 1, s. 263.

⁷²⁷ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. 1, Listy od różnych osób, litery A–B, lata 1896–1935, sygn. 7343/ II, k. 335; List F. Bujaka do S. Zakrzewskiego z 10 IV 1929 r.

⁷²⁸ J. Smereka, *Śp. Profesor Konstanty Chyliński*, „Eos” 1939, s. 7.

⁷²⁹ Por. DALO. Licznoje delo Zakrzewskiego Kazimierza, f. 26, op. 5, spr. 713; L. Piotrowicz, *Kazimierz Zakrzewski (1900–1941)*, Kraków 1945; G. Zackiewicz, *Kazimierz Zakrzewski (1900–1941) historyk, ideolog, działacz społeczny i polityczny*, „Studia Podlaskie”, Białystok 2007/2008, t. XVII, s. 101–127.

⁷³⁰ Por. M. Popko, *Przeworski Stefan (1900–1940)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIX, Wrocław 1986, s. 33–34.

najpoważniejszym polskim historykiem badającym czasy bizantyjskie (*Ostatnie lata Stylichona*, 1925; *Rewolucja Odoakra*, 1933). Spod jego pióra wyszła też synteza dziejów Bizancjum zamieszczona w *Wielkiej historii powszechnej* Trzaski, Everta i Michalskiego (1938)⁷³¹. Jego prace były bardzo dobrze oceniane przez współczesnych mu historyków starożytności. Ludwik Piotrowicz pisał w 1935 roku m.in.: *Wszystkie te prace* [K. Zakrzewskiego – J.P.] *cechuje gruntowna znajomość źródeł, wybitny zmysł krytyczny w ich ocenie, talent kombinacyjny i duża samodzielność sądu w ocenie zjawisk historycznych oraz uwzględnianie dawniejszych opracowań*⁷³². Przeworski z kolei badał historię starożytną Bliskiego Wschodu. W okresie lwowskim opublikował m.in. *Le problemes myceniens et les textes hittites* (1924–1925), *Typy afrykańskie na zabytkach kretańskich* (1927).

We Lwowie pracowało dwóch najwybitniejszych ówczesnych polskich papirologów: Franciszek Smolka⁷³³ i Jerzy Manteuffel⁷³⁴. Posiadali oni gruntowne wykształcenie zdobyte na uniwersytetach niemieckich i francuskich oraz doświadczenie w pracy z papirusami dzięki uczestnictwu w polsko-francuskich wykopalskach w Edfu. Podjęli się napisania wspólnej syntezy *Papyrologja*, bardzo dobrze przyjętej przez ówczesnych badaczy historii starożytnej. Smolka, wykorzystując dokumenty papirusowe, opublikował również m.in. rozprawy: *Szkolnictwo greckie w starożytnym Egipcie* (1921), *Łapownictwo i wymuszenie w hellenistycznym Egipcie* (1922), *Zarys polityki handlowej Ptolemeuszów* (1924).

Jerzy Manteuffel przybył do Lwowa dopiero w 1937 roku, obejmując katedrę filologii klasycznej po odejściu na emeryturę Stanisława Witkowskiego. W okresie lwowskim opublikował pracę popularnonaukową *Książka w starożytności* (1937) oraz rozprawę *La papirus et les Ostrava grecs... Tel. Edfou I 1937, II 1938, III 1939* (Kair 1937–1939), prezentującą wyniki prac wykopaliskowych w Egipcie.

W pierwszych latach niepodległego państwa polskiego pracował we Lwowie bezsprzecznie najwybitniejszy w Polsce badacz starożytnego Wschodu. Mojżesz Schorr⁷³⁵, bo o nim mowa, jest autorem opublikowanego w 1923 roku *Pomnika*

⁷³¹ K. Zakrzewski, *Dzieje Bizancjum* [w:] *Wielka historia powszechna* Trzaski, Everta i Michalskiego, Warszawa 1938.

⁷³² AAN w Warszawie. Akta osobowe – Zakrzewski Kazimierz, sygn. B-15758, Opinia L. Piotrowicza o K. Zakrzewskim z 1935 roku, k. 3.

⁷³³ Por. „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1925, s. 110; DALO. Liczno-je deło profesora Smolki Franciszka, f. 26, op. 5, spr. 1761; T. Hucalenko, *Smolka Franciszek Ksawery* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXIX, Warszawa–Kraków 1999–2000, s. 318–319.

⁷³⁴ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Manteuffel Jerzy, sygn. B-13224. Por. J. Łanowski, *Manteuffel Jerzy (1900–1954)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIX, Wrocław 1974, s. 494–495; tenże, *Wspomnienia*, „Eos” 1954/1955, z. 2.

⁷³⁵ *Prof. Mojżesz Schorr. Materiały z sesji naukowej, Kraków 16 XI 1993* pod red. K. Pilarczyka, Kraków 1995; W. Wierzbieniec, *Z badań nad lwowskim okresem działalności naukowej, dydaktycznej i społecznej Mojżesza Schorra* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. II, s. 218–238; tenże, *Mojżesz Schorr (1874–1941)* [w:] *Złota księga*, s. 399–420.

prawa staroasyryjskiego (z XIV w. przed Chrystusem). W większym stopniu zajmował się zagadnieniami związanymi z prawodawstwem w związku z odkrytym w 1905 roku tekstem praw Hammurabiego. Publikacje te przyczyniły się do uznania go za czołowego semitologa i asyriologa czasów II Rzeczypospolitej⁷³⁶.

Spośród licznej grupy młodych historyków zajmujących się czasami starożytnymi należy wymienić przede wszystkim Ludwika Haustnechta, którego pracę doktorską poświęconą państwu Lidów uznał jego promotor K. Chyliński za wybitną, oraz Mojżesza Weissmanna, autora *Polityki żydowskiej Cesarza Hadrijana* (1933). Praca ta była pierwszą publikacją na ten temat; spotkała się też z niemałym zainteresowaniem.

Spory wpływ na wzrost znaczenia badań nad antykiem we Lwowie mieli filolodzy klasyczni, którzy stanowili aż 1/3 wszystkich lwowskich badaczy starożytności. Już pod koniec XIX wieku w *pracach swych wkraczali raz po raz na pole badań historycznych lub ściśle z historią związanych, równocześnie zaś żywym słowem z katedry uniwersyteckiej szerzyli znajomość kultury świata klasycznego i gorące jej umiłowanie, pobudzając zarazem uczniów do studiów na tym polu*⁷³⁷. Czynił tak m.in. lwowski filolog klasyczny Stanisław Witkowski, mający w tym środowisku, ze względu na wiek i osiągnięcia naukowe, znaczącą pozycję⁷³⁸. W okresie międzywojennym opublikował przede wszystkim pierwszą w literaturze europejskiej syntezę historiografii greckiej od początków do pierwszych wieków cesarstwa (*Historiografia grecka i nauki pokrewne*, 1925–1927; 3 tomy), podręcznik *Państwo greckie. Historia ustroju państw greckich. I. Obraz ustroju Aten i Sparty* (1938) oraz prace: *Tragedia grecka* (1930; 2 tomy), *Epoka Periklesa* (1934) i *Historia Egiptu w epoce Ptolomeuszów* (1938).

Ciekawą postacią był Ryszard Ganszyniec, najwszechstronniejszy spośród lwowskich filologów klasycznych i najbardziej zaangażowany w popularyzację starożytności⁷³⁹. Interesował się historią religii, kultury, filozofii, interpretował dzieła pisarzy greckich i rzymskich wszystkich okresów, był edytorem źródeł. Swoje teksty, jak i wszystkich innych polskich filologów, publikował w stworzonych i redagowanych przez siebie czasopismach (zwłaszcza w „Kwartalniku Klasycznym”, „Przeglądzie Humanistycznym” i w założonym w 1929 roku piśmie

⁷³⁶ M. Kapeliś, *Badania nad Wschodem starożytnym w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (okres międzywojenny)*, „Przegląd Orientalistyczny” 2001, nr 3–4, s. 225–227.

⁷³⁷ L. Piotrowicz, *Badania nad historią starożytną w Polsce*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, s. 207.

⁷³⁸ „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1921, s. 37–39; *Biogramy uczonych polskich*, cz. I: *Nauki społeczne*, z. 3, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław 1985, s. 521–524.

⁷³⁹ Archiwum UJ. Ganszyniec Ryszard, S III 264; AUW. Akta osobowe Ganszyniec Ryszard s. Ignacego 1946–1948 RK-120/alf; S. Hammer, *Historia filologii klasycznej w Polsce*, Kraków 1948; J. Starnawski, *Ryszard Ganszyniec (6 III 1888 – 8 III 1958)* [w:] tegoż, *Sylwetki lwowskich*, s. 187–202; J. Rostropowicz, *Ryszarda Ganszynieca badania nad antykiem* [w:] *Prof. dr Ryszard Ganszyniec. Z życia i twórczości. Materiały posesyjne*, Katowice 1997, s. 21–32.

„Filomata” adresowanym do młodzieży szkolnej). Z prac jego autorstwa poświęconych czasom starożytnym wymienić można m.in.: *Początki medycyny w Grecji* (1936), *Pas magiczny* (1922), *Mithologia a religia klasyczna w szkole* (1933).

Z kolei Jerzy Kowalski był znawcą cywilizacji greckiej, o dobrym przygotowaniu archeologicznym⁷⁴⁰. Umiał w sposób ciekawy przedstawić wyniki swych badań. W okresie międzywojennym opublikował prace z zakresu historii literatury: *Studia rhetorica* (1928), *De artis rhetoricae originibus quaestiones selectae* (1933), *De arte rhetorica I* (1937). Po śmierci Kowalskiego jego uczeń Bronisław Biliński wydał książkę przygotowywaną przez niego w ciągu wielu lat – opus magnum *Rozwój cywilizacji greckiej* (1950).

Ciepłe wspomnienia o tych dwóch filologach pozostawił twórca niemający wprawdzie tytułów naukowych, ale przewyższający ich pod względem kunsztu literackiego – Jan Parandowski⁷⁴¹. Był on w *wieloletniej zażyłości*, jak pisał, z Kowalskim i Ganszyńcem, zwłaszcza wówczas, gdy pracował w wydawnictwie Alfreda Altenberga nad stworzeniem biblioteki monografii z zakresu historii kultury antycznej⁷⁴². Był już wtedy autorem *Mitologii*, którą opublikował w roku 1924. W okresie lwowskim (czyli do 1929 roku) opublikował również *Rzym czarodziejski* (1924) – rzecz poświęconą magii w starożytnym Rzymie.

Z innych lwowskich znawców literatury starożytnej warto wymienić Mariana Auerbacha, Mariana Goliasa, Jana Smerekę. W polu zainteresowania pierwszego z nich był język klasyczny, matematycy greccy oraz dydaktyka filologii klasycznej. Najważniejszą zaś pracą w jego dorobku jest *De hiatu in Flavii Josephi Scriptoris obvio*, za którą w 1922 roku otrzymał nagrodę przyznaną przez Towarzystwo Naukowe we Lwowie. Golias i Smereka byli autorami podręczników do nauki języka łacińskiego. Oprócz zainteresowań dydaktycznych prowadzili badania nad twórczością pisarzy i filozofów starożytnych.

Spoza środowiska uniwersyteckiego warto wymienić wieloletnich nauczycieli filologii klasycznej prowadzących badania naukowe. Adolf Bednarowski interesował się środkami retorycznymi, językowo-stylistycznymi stosowanymi przez twórców starożytnych, w tym m.in. Tacyta. Wincenty Śmiałek publikował mniejsze prace poświęcone literaturze rzymskiej i archeologii⁷⁴³.

⁷⁴⁰ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Kowalski Jerzy, sygn. B-12586; J. Łanowski, *Kowalski Jerzy Włodzimierz* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIV, Wrocław 1968–1969, s. 555–557; J. Starnawski, *Jerzy Kowalski (23 V 1893 – 22 I 1948)* [w:] tegoż, *Sylwetki lwowskich*, s. 180–186; *Biogramy uczonych polskich*, cz. I: *Nauki społeczne*, z. 2, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, Warszawa 1984, s. 161–163.

⁷⁴¹ G. Pawlak, *Lwowskie lata Jana Parandowskiego* [w:] *Galicyjskie spotkania* pod red. U. Jakubowskiej, Kalisz 2006, s. 143–155.

⁷⁴² J. Parandowski, *Wspomnienia i sylwety*, wyd. II, Wrocław 1969, s. 104–120.

⁷⁴³ Innymi nauczycielami prowadzącymi badania nad historią starożytną byli: Władysław Chodaczek, Jakub Handel, Jan Leciejewski, Stanisław Pilch, Artur Rapaport.

Starożytność była przedmiotem badań Izydory Dąmbskiej. Jest ona autorką *Zarysu historii filozofii greckiej* (1935), który przyczynił się do upowszechnienia wiedzy o filozofii i kulturze greckiej wśród szerokiego kręgu osób wykształconych⁷⁴⁴ nie tylko, jak się wydaje, w czasach międzywojennych, ale również współczesnych, o czym świadczy wznowienie tej pracy w 1993 roku.

Tematy z zakresu prawa starożytnego Rzymu były podejmowane przez specjalistów z tej dziedziny: Marcelego Chlamtacza, Leona Pinińskiego i Wacława Osuchowskiego. Chlamtacz i Piniński w okresie międzywojennym byli już znanymi i cenionymi profesorami prawa rzymskiego na UJK o bogatym dorobku naukowym⁷⁴⁵.

Mniejszymi dokonaniem mogli się poszczycić badacze zajmujący się archeologią i prehistorią. Warto w tym miejscu nadmienić, że status tych dyscyplin długo nie był dookreślony: *Archeologię widziano bądź jako jedną z nauk przyrodniczych, ściśle wiążąc ją z antropologią, bądź też jako naukę historyczną oddzielając ją z kolei od współdziałania z dyscyplinami przyrodniczymi*⁷⁴⁶. Ostatecznie w 1926 roku ogólnie unormowano program i zasady studiów prehistorycznych, próbując pogodzić te dwie opcje.

W ośrodku lwowskim w większym stopniu niż w innych można jednak zauważyć ściślejszą współpracę prehistoryków z antropologami i etnologami – *było to rezultatem dominującej w ośrodku lwowskim koncepcji prof. J. Czekanowskiego tworzenia zespołu nauk antropologicznych*⁷⁴⁷. Był on zwolennikiem tzw. historyzującego rozumienia nauk antropologicznych, o czym świadczy chociażby wspomniany wyżej *Wstęp do historii Słowian...* Czekanowski był postacią wybitną, wywierającą wpływ na wielu ówczesnych uczonych. Uczynił też Lwów najważniejszym ośrodkiem myśli metodologicznej w zakresie archeologii pradziejowej. Zagadnienia z zakresu prehistorii były podejmowane również przez etnologa Adama Fischera⁷⁴⁸.

W okresie międzywojennym kierownikiem katedry prehistorii na UJK był Leon Kozłowski. Jest on autorem wielu prac z tego zakresu, także o charakterze syntetycznym (*Wczesna, starsza i środkowa epoka brązu w Polsce w świetle subborealnego optimum klimatycznego i jego wpływu na ruchy etniczne i zaludnienie Polski*, 1928). Wypromował kilku znaczących później badaczy, m.in. Tadeusza Sulimirskiego,

⁷⁴⁴ J. Perzanowski, *Izydora Dąmbska – filozof niezłomny* [w:] *Izydora Dąmbska 1904–1983*, zebrał i oprac. J. Perzanowski, Kraków 2001, s. 77.

⁷⁴⁵ Por. A. Redzik, *Nauki prawne na Uniwersytecie Lwowskim* [w:] *Universitati Leopoliensi*, s. 158–160.

⁷⁴⁶ B. Stolpiak, *Rozwój prahistorii*, s. 127.

⁷⁴⁷ Tamże, s. 134.

⁷⁴⁸ Adam Fischer jest autorem m.in. prac: *Słowiańskie bóstwa urodzaju*, Lwów 1927; *Kult Wesela u Słowian*, Lwów 1927; *Etnografia słowiańska*, z. 1: *Polabianie*, Lwów 1932; z. 2: *Łużycanie*, Lwów 1932; z. 3: *Polacy*, Lwów 1934.

który we Lwowie w ciągu niespełna dziesięciu lat opublikował najważniejsze prace w swoim dorobku: *Bronzy Małopolski Środkowej* (1929), *Kultura wysoka* (1931) *Osadnictwo i ruchy etniczne a klimat* (1935), *Scytowie na zachodnim Podolu* (1936). Wprawdzie zarzucano mu *usterki w opracowaniu materiałów i zbyt szybkie wnioskowanie nie zawsze poparte odpowiednimi dowodami*, ale doceniano z kolei *szerokie zainteresowania, interesujące pomysły i zdolność do syntezy*⁷⁴⁹. Uczennicą Kozłowskiego była też Helena Cehak-Hońbrowicz, która opublikowała we Lwowie swoją pracę doktorską, a następnie przeprowadziła się do Wilna, podejmując pracę w katedrze prehistorii Uniwersytetu Stefana Batorego. Najważniejsza jej praca z okresu lwowskiego nosiła tytuł *Plastyka neolityczna kultury ceramiki malowanej w Polsce*⁷⁵⁰. Była ona jednym z nielicznych ówczesnych badaczy interesujących się tzw. prehistorią sztuki⁷⁵¹.

Pozytywnie oceniane były prace zatrudnionego na Uniwersytecie Ukrainca Marcjana Smiszki. Prowadząc skrupulatne badania archeologiczne, doszedł do ciekawych wniosków na temat epoki cesarstwa rzymskiego na terenie Polski i krajów ościennych. Najważniejsze jego prace, które spotkały się z przychylnymi recenzjami w pismach fachowych w Polsce i za granicą, to: *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej* (1932) i *Osady kultury lipickiej* (1934).

Spoza środowiska uniwersyteckiego ciekawe prace o charakterze syntetycznym i regionalnym z zakresu prehistorii publikował inny historyk narodowości ukraińskiej Bohdan Janusz: *Zabytki przedhistoryczne Galicji Wschodniej* i *Kultura przedhistoryczna Podola Galicyjskiego*, oraz jego rodak Jarosław Pasternak. Praca tego ostatniego – *Korotka archeologia zachidno-ukrajnińskich zemel* (1932) – zebrała różne oceny⁷⁵². Zarzucano mu m.in. brak samodzielnych badań archeologicznych. Późniejsze jednak prace Pasternaka były oparte na wynikach własnych badań wykopaliskowych, prowadzonych m.in. w latach 1936–1937 w Kryłosie obok Halicza⁷⁵³. Spotkały się one z ogromnym zainteresowaniem rodaków autora⁷⁵⁴.

Okresem przedhistorycznym zajmował się również historyk literatury Eugeniusz Kucharski. Był człowiekiem o szerokich zainteresowaniach; m.in. wykorzystując swą wiedzę z zakresu językoznawstwa, podjął się zbadania zaludnienia ziem polskich w okresie przedhistorycznym: *Etniczne oblicze ziem polskich przed przyj-*

⁷⁴⁹ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Sulimirski Tadeusz, sygn. B-14955, k. 41.

⁷⁵⁰ „Światowit” 1930/1931, XIV, s. 164–252.

⁷⁵¹ K. Majewski [rec.], *Helena Cehak, Plastyka neolityczna kultury ceramiki malowanej*, „Światowit” XIV, 1930/1931..., „Światowit” 1934/1935, XVI, s. 286–288.

⁷⁵² Por. W. Zaikyn [rec.], *Pasternak Jarosław: Korotka archeologia zachidno-ukrajnińskich zemel...*, „Kwartalnik Historyczny” 1933, R. XLVII, s. 474–476.

⁷⁵³ J. Pasternak, *Halička katedra u Kryłosi*, „Zapisky Naukowoho Towarystwa im. Szewczenka”, Lwów 1937, t. CLIV, s. I–XXI.

⁷⁵⁴ S. Stępień, *Ukraińskie życie*, s. 204.

ściami Słowian. Na podstawie nazw miejscowych i rodowych (1929) oraz *Stosunki etniczne na ziemiach polskich w dobie przedślōwiańskiej* (1930).

Historycy starożytności wychodzili niekiedy poza epokę antyczną, podejmując tematy z zakresu średniowiecza i humanizmu, jak np. Ryszard Ganszyniec (*In Galli „Chronicon” animadversiones criticae*, 1924; *Mikołaj Kopernik jako lekarz*, 1924; *Polskie listy miłosne dawnych czasów*, 1925) czy Jerzy Kowalski (*Kopernik jako filolog i poeta łaciński*). Spośród wyżej wymienionych prac ze szczególnym zainteresowaniem spotkała się praca Ganszyńca poświęcona liryce miłosnej. Stefan Vrtel-Wierczyński pisał wręcz: *Miłośnik dawnej kultury powita tę książkę z radością i szczerym uznaniem. Zajmie go i samo zagadnienie, i materiał, zebrany pilnie ze źródeł rękopiśmiennych, i świetne jego opracowanie naukowe*⁷⁵⁵.

Ogólnie rzecz biorąc, można stwierdzić, że we Lwowie szczególnie rozwinięty się studia poświęcone kulturze antycznej, ale podejmowano także inną problematykę, z zakresu historii politycznej czy prawa. Zwraca uwagę stosunkowo mały udział historyków ukraińskich w badaniach nad antykiem. Wyjaśnić to można trudniejszymi warunkami pracy, a także koniecznością skupienia uwagi na historii własnej, ukraińskiej.

Jak już wyżej stwierdzono, ze względu na dużą liczbę mediewistów Lwów był najważniejszym w Polsce ośrodkiem badań nad historią średniowieczną. Również wartość tych prac w wielu wypadkach wykroczyła ponad przeciętność. Duża liczba mediewistów była wynikiem owocnej działalności dydaktycznej Władysława Abrahama, Oswalda Balzera, Jana Ptaśnika i zwłaszcza Stanisława Zakrzewskiego. Wcześniej znaczący wpływ na ówczesną młodzież miał mediewista Tadeusz Wojciechowski. Wprawdzie nie stworzył on we Lwowie własnej szkoły, ale wielu wybitnych historyków lwowskich uważało się za jego uczniów. Powszechnie też sądzono, że *żaden z naszych uczonych nie wywarł tak wielkiego i wyjątkowego wpływu na współczesne i następne pokolenie historyków, jak właśnie Tadeusz Wojciechowski*⁷⁵⁶. W okresie międzywojennym nadal publikowali swoje prace historycy starszego pokolenia, np. Aleksander Semkowicz, znawca polskiego XIII–XV wieku, i Antoni Prochaska, zajmujący się wczesnym okresem jagiellońskim.

Postacią szczególną był następca Wojciechowskiego na katedrze lwowskiej Stanisław Zakrzewski, prowadzący badania zwłaszcza nad epoką piastowską, *którą szczególnie umiłował i która wzbudzała w nim najwięcej i najtrwalszych zainteresowań, skoro jej poświęcił lwią część swego wysiłku naukowo-twórczego*⁷⁵⁷.

⁷⁵⁵ S. Vrtel-Wierczyński [rec.], *Ryszard Ganszyniec: Polskie listy miłosne dawnych czasów*, Lwów–Warszawa–Kraków 1925, „Kwartalnik Historyczny” 1927, R. XLI, s. 320.

⁷⁵⁶ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Dorobek naukowy lwowskich szkół wyższych, sygn. 17191 II, k. 98.

⁷⁵⁷ R. Grodecki, *Prace i zasługi śp. Stanisława Zakrzewskiego jako historyka średniowiecznej Polski*, Kraków 1937, s. 37.

W pierwszym dziesięcioleciu wolnej Polski opublikował pracę *Mieszko I jako budowniczy państwa polskiego* (1922), która mimo pewnych mankamentów była wówczas najpoważniejszym opracowaniem naukowym dotyczącym rządów tegoż władcy⁷⁵⁸, oraz najobszerniejsze dzieło w swym dorobku *Bolesław Chrobry Wielki* (1925), bardzo życzliwie przyjęte przez świat naukowy. Zajmował się również stosunkami prusko-krzyżackimi w XIII wieku oraz związkami Polski z państwami zachodnimi w czasach najdawniejszych.

Badania nad średniowieczem polskim prowadzili uczestnicy seminarium Zakrzewskiego, m.in.: Olgierd Górka⁷⁵⁹, Stanisław Zajączkowski⁷⁶⁰, Bronisław Włodarski⁷⁶¹, Joanna Jacniacka⁷⁶², Karol Maleczyński⁷⁶³, Ewa Szejgierówna-Maleczyńska⁷⁶⁴, Michał Mendys⁷⁶⁵, Feliks Pohorecki⁷⁶⁶, Bolesław Stachon⁷⁶⁷,

⁷⁵⁸ Por. K. Krotoski [rec.], *St. Zakrzewski. Mieszko I jako budowniczy państwa polskiego*, Warszawa 1922, „Kwartalnik Historyczny” 1923, R. XXXVII, s. 201–205.

⁷⁵⁹ *Kronika czasów Stefana Wielkiego Mołdawskiego (1457–1499)*, Kraków 1931; *Białogród i Kilja, a wyprawa w roku 1497*, Warszawa 1932; *Zagadnienia czarnomorskie w polityce polskiej średniowiecza*, cz. I: 1359–1450, Warszawa 1932.

⁷⁶⁰ Między innymi *Polska a Zakon krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka*, Lwów 1929; *Zarys dziejów Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, Toruń 1934; *Władysław Łokietek odnowiciel Państwa Polskiego*, Lwów 1926; *Przymierze polsko-litewskie 1325*, „Kwartalnik Historyczny” 1926, R. XL, s. 567–617.

⁷⁶¹ *Polityka ruska Leszka Białego*, Lwów 1925; *O udziale Polski w wyprawie krzyżowej Andrzeja II w roku 1217*, „Kwartalnik Historyczny” 1924, R. XXXVIII, s. 29–36; *Polityka Jana Luksemburczyka wobec Polski za czasów Władysława Łokietka*, Lwów 1935.

⁷⁶² *Walki ks. Konrada Mazowieckiego z Henrykiem Brodatym pod Skatą i Międzybórzem oraz ich następstwa* [w:] *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1929, s. 53–70.

⁷⁶³ W latach 1918–1939 opublikował m.in. prace: *O kanclerzach polskich XII w.*, „Kwartalnik Historyczny” 1928, R. XLII, s. 29–51; *Stanowisko dokumentu w polskim prawie prywatnym i przewodzie sądowym do pol. XIII w.*, „Studia nad Historią Prawa Polskiego” 1935, t. XIV, z. 4; *Dzieje Ryksy, córki Władysława Wygnańca śląskiego*, Lwów 1933; *Ze studiów nad kroniką Galla anonima. Rękopis Heilsberski*, „Rocznik Historyczny” 1934, t. 10, s. 202–225; *Urzednicy grodczy i ziemscy lwowscy 1352–1783*, Lwów 1938.

⁷⁶⁴ Między innymi *Książęce lenno mazowieckie 1351–1526*, „Studia nad Historią Prawa Polskiego” 1929, t. XII, z. 2; *Rola polityczna królowej Zofii Holszańskiej na tle walki stronnictwa w Polsce w latach 1422–1434*, Lwów 1936; *Związki kulturalne Polski z zagranicą w epoce piastowskiej*, Lwów 1939; *Polska a kuria papieska w latach 1420–1422* [w:] *Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego*, Lwów 1934, s. 231–247.

⁷⁶⁵ *Podjęzane listy Eugeniusza III w sprawach Władysława II*, „Kwartalnik Historyczny” 1924, R. XXXVIII, s. 68–84; *Udział Władysława II w krucjacie roku 1147*, „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, Lwów 1928, t. 1–2, s. 399–434.

⁷⁶⁶ *Kilka słów o Aronie pierwszym opacie tynieckim*, „Kwartalnik Historyczny” 1922, R. XXXVI, s. 1–10; *O średniowiecznych dyplomach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, „Ziemia Czerwieńska” 1935, I, s. 90–98.

⁷⁶⁷ *Polityka Polski wobec Turcji i akcji antytureckiej w w. XV do utraty Kilii i Białogrodu 1484*, Lwów 1930.

Anna Strzelecka⁷⁶⁸, Józef Skrzypek⁷⁶⁹. Trudno z tak licznego grona wybrać tych najbardziej znaczących. Przez współczesnych najwyżej były cenione prace Olgerda Górki, Karola Maleczyńskiego, Bronisława Włodarskiego i Stanisława Zajączkowskiego. W większości podejmowali oni zagadnienia z zakresu historii politycznej.

Z historyków ukraińskich życiem politycznym wieków średnich zajmowali się m.in. Stepan Tomaszewskij i Iwan Krypiakewycz, autorzy prac o charakterze ogólnym. Pierwszy z nich wydał m.in. pracę *Ukrajńska istorija: Narys. Staryni i seredni wiky* (1919), Krypiakewycz zaś opublikował pracę *Ukrajńska derżawa za kniażych czasiw* (1918) oraz popularnonaukową, bogato ilustrowaną książeczkę *Ukrajńskie žyttja dawny czasy. Kniaża doba* (1934).

Badania nad średniowieczem były prowadzone również przez Jana Ptaśnika i jego następcę Teofila Modelskiego. Według Ptaśnika, poznanie średniowiecza ma zasadnicze znaczenie dla badań nad kulturą społeczeństwa. Pisał: *Na wieki średnie trzeba się zapatrywać jak na konieczny etap rozwoju. Obraz rozwoju poszczególnego człowieka jest zarazem obrazem historii kultury. Jak każdy człowiek musi przejść przez lata dziecinne, młodzieńcze, wiek męski i starość, tak samo ma się i z historią kultury społeczeństwa*⁷⁷⁰. W większości swych prac Ptaśnik skoncentrował się na badaniu późnego średniowiecza, ustalając wiele faktów na podstawie źródeł nieznanych lub słabo dotychczas znanych polskim historykom. W okresie lwowskim opublikował około siedemdziesięciu prac, a wśród nich książki: *Kultura włoska wieków średnich w Polsce* (1922), *Miasta w Polsce* (1922), *Kultura wieków średnich* (1925). Każda z nich należy do kanonu mediewistyki polskiej⁷⁷¹.

Ptaśnik nie miał zbyt wielu uczniów, nie wszyscy też tak jak on koncentrowali się na średniowieczu. Tropem jego zainteresowań poszła długoletnia współpracowniczka Łucja Charewiczowa. Opublikowała ona m.in. *Handel średniowiecznego Lwowa* (1925), *Ograniczenie ekonomiczne nacyi schizmatycznych i Żydów we Lwowie w wiekach średnich* (1925), *Kłęski zaraz w dawnym Lwowie* (1930).

Następca Jana Ptaśnika Teofil Emil Modelski starał się o katedrę historii średniowiecznej powszechnej jeszcze w latach 1919–1920, ale wówczas – jak sam pisał w liście do Stanisława Zakrzewskiego – na przeszkodzie stanął fakt nieopublikowania przez niego od 1917 roku (czyli od uzyskania habilitacji) *większej pracy*

⁷⁶⁸ Elżbieta Melsztyńska [w:] *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1929, s. 107–119; *O królowej Jadwidze. Studia i przyczynki*, Lwów 1933; *Kobieta w polityce dynastycznej i życiu dworskim za panowania Wł. Jagielly* [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935*, t. I: *Referaty*, Lwów 1936, s. 112–125.

⁷⁶⁹ *Południowo-wschodnia polityka Polski od koronacji Jagielly do śmierci Jadwigi i bitwy nad Worską (1386–1399)*, t. I: *Referaty*, Lwów 1936, s. 112–125.

⁷⁷⁰ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Materiały bibliograficzne i drobne zapiski naukowe Jana Ptaśnika, sygn. 7342/I, Wykłady Jana Ptaśnika, k. 2.

⁷⁷¹ Jan Ptaśnik, „Kwartalnik Historyczny” 1930, R. XLIV, t. 1, s. X–LXXXVII; A.K. Banach, Jan Ptaśnik [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Historycznego*, s. 214–223; J. Kolbuszewska, Jan Ptaśnik (1876–1930) [w:] *Złota księga*, s. 467–482.

poświęconej wiekom średnim⁷⁷². W późniejszych latach swego pobytu we Lwowie również takiej nie napisał. Był głównie autorem artykułów o charakterze przy- czynkarskim, np. *Z onomastyki i terminologii średniowiecznej* (1920), *Sprawa pogranicza polsko-ruskiego w badaniach ruskich* (1925). W latach późniejszych Modelski skoncentrował swoją uwagę na czasach porozbiorowych. Wiekami śred- nimi zajmował się zaś najwybitniejszy uczeń Modelskiego – Marian Haisig. Przez kilka lat prowadząc ćwiczenia paleograficzno-dyplomatyczne i sfragistyczne na Uniwersytecie, opublikował takie rozprawy, jak *Nieznana, najdawniejsza pieczęć lawnicza m. Lwowa* (1935), *Nieznana średniowieczna pieczęć miasta Sandomierza* (1938) i przede wszystkim *Sfragistyka szlachecka doby średniowiecza w świetle archiwaliów lwowskich* (1938). Ostatnia z nich jest i współcześnie uważana za jedną z ważniejszych w tej dziedzinie⁷⁷³.

Warto w tym miejscu nadmienić, że wiele prac lwowskich historyków intere- sujących się naukami pomocniczymi historii dotyczyło wieków średnich. Tak było w przypadku Heleny Polackówny, *Najstarsze źródła heraldyki polskiej* (1924), Karola Maleczyńskiego, *Studia nad dyplomami i kancelarią Odonica i Laskonog- iegiego* (1928) i Kazimierza Sochaniewicza, *Herb miasta Lwowa* (1933).

Franciszek Bujak w latach swojego pobytu we Lwowie opublikował nie- wiele prac poświęconych epoce średniowiecznej, choć – jak zauważył Kazi- mierz Tymieniecki – od epoki tej *niewątpliwie wyszedł swymi na wskroś me- diewistycznymi w metodzie „Studiami nad osadnictwem Małopolski”*⁷⁷⁴. W okresie międzywojennym ukazały się m.in. jego rozprawki: *Narok. Przyczyn- cynek do ustroju społecznego Polski Piastowskiej* (1925) i *O wiecach w Pol- sce do końca wieku XIII ze szczególnym uwzględnieniem Wielkopolski* (1938). Zainteresowanie średniowieczem Bujak zaszczerpił niektórym swoim uczniom; epoką tą zajmowali się m.in. Adam Fastnacht⁷⁷⁵, Aleksy Gilewicz⁷⁷⁶, Adolf Hirschberg⁷⁷⁷, Stefan Ingot⁷⁷⁸, Stanisław Pazyra⁷⁷⁹ i Marian Ungeheuer⁷⁸⁰.

⁷⁷² ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Korespondencja Stanisława Zakrzewskiego z lat 1899–1936, Listy od różnych osób, litera L–O, sygn. 7347/ II, k. 255. List T. Modelskiego do S. Zakrzewskiego.

⁷⁷³ S. Ciara, *Nauki pomocnicze historii*, s. 402.

⁷⁷⁴ K. Tymieniecki, *Okres średniowieczny*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI, z. 1–2, s. 281.

⁷⁷⁵ *Osadnictwo w ziemi sanockiej w latach 1340–1650*, „Sprawozdania Towarzystwa Nauko- wego we Lwowie”, t. 18, z. 2, Lwów 1938, s. 181–188.

⁷⁷⁶ *Stanowisko i działalność gospodarza Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372–1378* [w:] *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uni- wersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1929, s. 71–105; *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604* [w:] *Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone profeso- rowi F. Bujakowi*, Lwów 1931.

⁷⁷⁷ *Siosunki osadnicze w dobrach klasztoru tynieckiego w początkach jego istnienia*, Lwów 1925.

⁷⁷⁸ Między innymi *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV wieku z mapą*, Lwów 1925; *Historia społeczna i gospodarcza średniowiecza*, Lwów 1938.

⁷⁷⁹ *Studia z dziejów miast na Mazowszu od XIII do początków XX w.*, Lwów 1939.

⁷⁸⁰ *Siosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w połowie XV wieku*, Lwów 1929.

Wiek średni był popularny przede wszystkim wśród historyków prawa – polskiego, kościelnego, zachodnioeuropejskiego. Postacią wyjątkową wśród nich był Oswald Balzer. Po roku 1918 najpoważniejszą pracą w jego dorobku było trzytomowe dzieło *Królestwo Polskie 1295–1370* (1919–1920), które spotkało się z ogromnym zainteresowaniem ze strony polskich i zagranicznych historyków, oraz *Narzas w systemie danin książęcych pierwotnej Polski* (1928)⁷⁸¹. Przez cały okres działalności naukowej Balzer pomagał swoim uczniom, troszczył się o ich rozwój naukowy i awanse. Pod jego kierunkiem pracowali m.in. Przemysław Dąbkowski koncentrujący się na piętnastowiecznych stosunkach prawnych, gospodarczych i narodowościowych, wspomniana wyżej Helena Polackówna zainteresowana zwłaszcza heraldyką średniowiecznych rodów szlacheckich, Marian Karpiński badający ustawodawstwo ruskie w XV wieku, Ukraińiec Mykoła Czubatyj zainteresowany dziejami ziem ruskich w XIV wieku, Zygmunt Wojciechowski poświęcający się badaniom nad pierwotną organizacją państwa polskiego. Zwłaszcza prace tego ostatniego, m.in. *Momenty terytorialne organizacji grodowej w Polsce Piastowskiej* (1924), *Ze studiów nad organizacją Państwa Polskiego za Piastów* (1924), *W sprawie regnum Poloniae za Władysława Łokietka* (1924), mimo młodego wieku autora, cieszyły się wielkim uznaniem. Wysoko oceniano również dokonania Przemysława Dąbkowskiego. Po 1918 roku opublikował on kilka prac poświęconych przede wszystkim XV wiekowi, a najważniejszą z nich była monografia *Podział administracyjny województwa ruskiego i belzkiego w XV wieku* (1939).

Władysław Abraham, specjalizujący się w prawie kościelnym, w porównaniu z Balzerem i jego uczniami nie wychodził w badaniach naukowych poza średniowiecze. W okresie międzywojennym nie pisał już dużo, najcenniejszą pracą opublikowaną w tym czasie, uznaną wręcz za pomnikową i jedną z najważniejszych w jego dorobku, było *Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie polskim* (1925). Książkę tę chwalono za szeroką podstawę źródłową, przejrzystą konstrukcję, precyzję analizy i ostrożność w formułowaniu wniosków⁷⁸².

Uczniowie Władysława Abrahama również koncentrowali się na zagadnieniach średniowiecznych, m.in.: Jan Adamus⁷⁸³, Edward Gintowt⁷⁸⁴, Tadeusz

⁷⁸¹ Por. R. Nowacki, *Oswald Balzer*, s. 125–135.

⁷⁸² T. Silnicki, *Wstęp* [w:] W. Abraham, *Organizacja Kościoła*, s. 11–87; J. Pisulińska, *Władysław Abraham (1860–1941)* [w:] *Złota księga*, s. 309–320; M. Pyter, *Lwowska szkoła*, s. 107–128.

⁷⁸³ Prace jego autorstwa opublikowane w czasie pobytu we Lwowie to m.in. *Zastaw w prawie litewskim XV i XVI wieku*, Lwów 1925; *Z zagadnień prawa litewskiego*, Lwów 1926; *Z badań nad dzierżeniem w polskim prawie średniowiecznym*, Lwów 1933.

⁷⁸⁴ *Czy z przekazanych w digestach rozstrzygnąć konkurencji w obrębie prawa interdiktalnego można wysnuć wnioski o charakterze iudiciorum ex interdicto?*, Lwów 1936.

Silnicki⁷⁸⁵, Leon Halban⁷⁸⁶, Michał Wyszyński⁷⁸⁷, Karol Koranyi⁷⁸⁸, Zdzisław Obertyński⁷⁸⁹, Wojciech Hejnosz⁷⁹⁰, Władysław Namysłowski⁷⁹¹.

Wiek średni był także w centrum zainteresowania wielu historyków Kościoła (Cerkwi). Tematykę tę podejmowali historycy polscy, m.in.: Józef Bilczewski, Teofil Długosz, Władysław Jougan, Józef Umiński, oraz ukraińscy: Teofil Kostruba, Josafat Skruteń, Wiaczesław Zajikin.

Średniowiecze było ważnym polem zainteresowania historyków sztuki (Antonina Betterówna, Adam Gerstmann, Mieczysław Gębarowicz, Mykoła Hołubeć, Leon Issakowicz, Tadeusz Mańkowski, Marian Osiński, Władysław Podlacha, Wołodmyr Syczynskij, Ilarion Swenciukij, Władysław Terlecki, Władysław Żyła) oraz lwowskich historyków literatury i języka (m.in. Eugeniusz Kucharski, Bronisław Nadolski, Mieczysław Piszczkowski, Stefan Vrtel-Wierczyński, Jan Janów, Zdzisław Stieber, Witold Taszycki). Okresem tym zajmowali się również orientaliści (Andrzej Gawroński, Marian Lewicki, Tadeusz Lewicki) i historycy muzyki (Maria Szczepańska).

W latach 1918–1939 nie powstało wprawdzie we Lwowie dzieło na miarę *Szkiców historycznych XI wieku* Tadeusza Wojciechowskiego, niemniej spod pióra miejscowych historyków wyszło wiele prac znaczących, w istotny sposób wzbogacających dorobek mediewistyki polskiej (dzieła S. Zakrzewskiego, J. Ptaśnika, O. Balzera, W. Abrahama). Znacznie wzrosła liczba badaczy zajmujących się tą epoką; w wydatny sposób wzbogacono również – w porównaniu do wcześniejszego okresu – problematykę badań. Faktem jest jednak, że mediewi-

⁷⁸⁵ *Wpływy francuskie na polski Kościół w XI–XIII w.*, „Przegląd Teologiczny” 1926 z. 1; *Organizacja archidiaconatu w Polsce*, Lwów 1927; *Ordo visitationis z początku XV w.* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, t. 2, Lwów 1925, s. 465–477.

⁷⁸⁶ *Powstanie i rozwój zapowiedzi małżeńskich w wiekach średnich* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, t. 1, s. 485–505; *Pogląd na walkę Kościoła z lichwą, aż do soboru w Vienne (1311)*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1926, s. 4–6; *Lichwa na nauce i prawie kościelnym do soboru wienneńskiego (1311)*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny” 1926, t. II, z. 5.

⁷⁸⁷ *Ze studiów nad historią dziesięciny w Polsce średniowiecznej*, I: *Czasy Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego*, Lwów 1929.

⁷⁸⁸ *Ze studiów nad wierzeniami w historii prawa karnego*, I: *Beczka czarownic*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny” 1928, t. V, z. 2; *Czary i gusła przed sądami kościelnymi w Polsce w XV i pierwszej połowie XVI wieku*, „Lud”, seria II, t. VI, s. 1–25.

⁷⁸⁹ *Pontificale Abpa Lwowskiego Jana Rzeszowskiego w bibliotece kapitulnej w Gnieźnie*, Lwów 1930; *Pontificale Lwowskie w XIV wieku w Wiedeńskiej Nationalbibliothek*, „Kwartalnik Historyczny” 1929, R. XLIII, t. 1, s. 457–474.

⁷⁹⁰ *„Ius Ruthenicale”. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV wieku*, Lwów 1928; *Zagadnienie niewoli na Rusi Czerwonej pod koniec średniowiecza w świetle stosunków prawnych Polski i krajów sąsiednich*, Lwów 1933.

⁷⁹¹ *Ustrój sądowy w średniowiecznej Serbii*, Lwów 1922; *Międzypaństwowe stosunki prawne średniowiecznych państw słowiańskich na Bałkanach* [w:] *Pamiętnik trzydziestolecia pracy naukowej prof. Dra Przemysława Dąbkowskiego*, Lwów 1927; *Prawo małżeńskie w pomnikach prawa średniowiecznej Serbii*, „Przewodnik Historyczno-Prawny” 1930, R. I, s. 40–43.

ści lwowscy hołdowali raczej tradycyjnym wzorcom badawczym i w małym stopniu angażowali się w poszukiwanie nowych rozwiązań metodologicznych. Pod tym względem Lwów dał się wyprzedzić Poznaniowi (Kazimierz Tymieniecki), Warszawie (Stanisław Arnold) czy Wilnu (Henryk Łowmiański).

Jak już wyżej stwierdziłam, historycy lwowscy najczęściej wybierali tematy z zakresu historii nowożytnej. Jest to też charakterystyczne dla pozostałych ośrodków naukowych w Polsce. Należy jednakże podkreślić, że dominacja badaczy czasów nowożytnych we Lwowie nie była aż tak wyraźna jak np. w Krakowie czy nawet w Warszawie. Czasami nowożytnymi zajmowało się 155 historyków, którzy stanowili 41,7% wszystkich uwzględnionych przeze mnie badaczy. W środowisku krakowskim nowożytników było ponad 60%, a w warszawskim ponad 45%⁷⁹². Brakowało też we Lwowie doniosłych prac z tego zakresu. Wszystko to świadczy o mniejszym udziale historyków lwowskich w badaniach historii nowożytnej. Żaden z historyków lwowskich nie podjął się ponadto napisania syntezy tego okresu.

Ksawery Liske czy jego wybitni uczniowie, np. Ludwik Finkel, mieli po 1918 roku niewielu naśladowców wybijających się ponad przeciętność. Wyróżniali się Aleksander Czołowski, zajmujący się dziejami polskiej floty i obrony wybrzeża Bałtyku w wiekach XVI–XVII⁷⁹³ i znawca XVI wieku Ferdynand Bostel. Sam Ludwik Finkel po 1918 roku publikował już niewiele. Przeważnie były to prace drobne, niemające już tego znaczenia, co *Polityka ostatnich Jagiellonów* (1905) czy *Elekcja Zygmunta I* (1910). Finkel wychował kilku dobrze zapowiadających się historyków czasów nowożytnych. Jednym z nich był Kazimierz Tyszkowski, który w opinii Marcellego Handelsmana z 1936 roku był *uczonym o sądach bardzo spokojnych, poglądzie jasnym, sposobie przedstawień swych myśli bardzo żywym*, zasługującym na miano najlepszego specjalisty z historii wieku XVII⁷⁹⁴. Znamienne jest również to, że był on jedynym lwowianinem wymienionym wśród kandydatów na kierownika katedry historii Polski Uniwersytetu Warszawskiego po śmierci Waclawa Tokarza⁷⁹⁵. Innymi nowożytnikami uczestniczącymi w semina-

⁷⁹² W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 113–114; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 108–109.

⁷⁹³ *Bitwa pod Obertynem roku 1531*, Lwów 1890, II wyd. Lwów 1931; *Marynarka w Polsce. Szkic historyczny*, Lwów–Warszawa–Kraków 1922; *Kudak. Przyczynki do założenia i upadku twierdzy*, Lwów 1926.

⁷⁹⁴ DALO. Licznoje deło Kolankowskoho Ludwika, f. 26, op. 5, spr. 906. Propozycja kandydatów na katedrę historii Polski na UJK z 16 V 1936 r., k. 44.

⁷⁹⁵ Konopczyński pisał do F. Bujaka: *Za mało się tam [na UW – J.P.] pielęgnuje historię wieku XVI, XVII i XVIII, które to epoki badają przeważnie uczeni narodu. Więc zamiast dezorganizować prace w katedrach w innych uniwersytetach przez niepotrzebne przesunięcia lepiej powołać kogoś z młodszych. Tu wchodzi w rachubę Tomkiewicz, Piwarski, Tyszkowski*. Biblioteka PAU-PAN w Krakowie. Korespondencja F. Bujaka, List od W. Konopczyńskiego do F. Bujaka z 19 VI 1937 r., rkps 7504, k. 8.

riach Finkla byli: Eugeniusz Barwiński zajmujący się dziejami Wazów, Mieczysław Gawlik popularyzujący wiedzę o XVI–XVIII wieku, Ukrainiec Adrian Kopystiański, znawca nowożytnej sztuki kościelnej, oraz najwybitniejszy z nich Ludwik Kolankowski. Ostatni z wymienionych, przybywając w roku 1937 do Lwowa, już był uważany za jednego z czołowych znawców czasów jagiellońskich w Polsce. W latach 1937–1939 opublikował tylko jeden tekst naukowy (liczący jednak prawie czterdzieści stron) – *Rycerstwo obertyńskie 1531*⁷⁹⁶. W tym czasie Kolankowski nie zdążył wykształcić żadnego ucznia, który kontynuowałby jego prace. Ludwik Bazylow, jedyny jego formalny doktorant we Lwowie, przygotował swoją rozprawę poświęconą staraniom Stefana Batorego o polską koronę jeszcze na seminarium poprzednika – Stanisława Zakrzewskiego i to właśnie jego uważał za swojego mistrza⁷⁹⁷. Właśnie spod skrzydeł tego profesora, głównie przecież mediewisty, wyszli tacy badacze dziejów nowożytnych, jak Mykoła Andrusiak⁷⁹⁸, Michał Antonów⁷⁹⁹, Izidor Chrzaszcz⁸⁰⁰, Kazimierz Hartleb⁸⁰¹, Bronisław Kocowski⁸⁰², Kazimierz Sochaniewicz⁸⁰³, Kazimierz Lewicki⁸⁰⁴ i inni.

Adam Szelański jako kierownik katedry historii nowożytnej UJK nie odnosił takich sukcesów na polu dydaktycznym, jak Stanisław Zakrzewski. W okresie międzywojennym Szelański *niemal całkowicie* – jak zauważył Jerzy Maternicki – *zaniechał badań nad wiekiem XVII i czasami najdawniejszymi, skoncentrował się natomiast na historii „nowoczesnej”, obejmującej – jego zdaniem – koniec XVIII stulecia, wiek XIX oraz czasy współczesne*⁸⁰⁵. Wcześniej jednakże, przed 1914 r., zdaniem Józefa Feldmana, *A. Szelański zapoczątko-*

⁷⁹⁶ „Ziemia Czerwieńska” 1938, R. 4, z. 1, s. 48–85.

⁷⁹⁷ Por. L. Bazylow, *Wspomnienie o Józefie Skrzytku*, s. 131 i n.

⁷⁹⁸ *Józef Szumlański pierwszy biskup unicki lwowski 1667–1708. Zarys biograficzny*, Lwów 1934.

⁷⁹⁹ *Rola Stanisława Koniecpolskiego w przygotowaniu komisji kurukowskiej z 1625 roku* [w:] *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Kola Historyków*, s. 265–279.

⁸⁰⁰ *Pierwszy okres buntu Chmielnickiego w oświeceniu uczestnika wyprawy żółtowodzkiej i naocznego świadka wypadków*, Lwów 1936; *Stosunki kozacko-tatarskie z uwzględnieniem stosunków z Turcją, Mołdawią i Siedmiogrodem w I połowie 1649 roku* [w:] *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Kola Historyków*, s. 295–311.

⁸⁰¹ *Polskie dzienniki podróży w w. XVI jako źródła do współczesnej kultury*, Lwów 1920; *Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium z dziejów kultury dworu królewskiego*, Lwów 1928; *Działalność kulturalna biskupa dyplomaty Erazma Ciolka*, Lwów 1929; *Piotr Gamrat w świetle nieznanego życiorysu*, Lwów 1938.

⁸⁰² *Heidensteinowie* [w:] *Prace historyczne ku czci prof. Stanisława Zakrzewskiego*, Lwów 1934, s. 357–380; *Trzej Padewczycy*, Lwów 1939.

⁸⁰³ *Ze studiów nad rozsiedleniem szlachty w Ziemi chełmskiej*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego” 1924, t. VII, s. 175–196; *Rozwody na Rusi halickiej w XV i XVI wieku*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny” 1929, t. VII, z. 3.

⁸⁰⁴ *Książę Konstanty Ostrogski a unja brzeska 1596*, Lwów 1933.

⁸⁰⁵ J. Maternicki, *Adam Szelański (1873–1961)* [w:] *Złota księga*, s. 369.

wał na szeroką skalę badania nad problemem bałtyckim w XVI i XVII w. Opierając się na obfitym materiale źródłowym, od archiwów angielskich po hiszpańskie, zarysował na rozległym podłożu geograficzno-gospodarczym rywalizację głównych mocarstw, wyznaczył stanowisko Polski, ukazał jej znaczenie i wpływy w rozdarłej wojną trzydziestoletnią Rzeszy⁸⁰⁶.

Uczniowie Szelałgowskiego częściej wybierali tematy z epoki porozbiorowej. Jedynie Jadwiga Lechicka wyróżniała się z tego grona zainteresowaniem epoką saską w Polsce⁸⁰⁷, a Eustachy Gaberle badał polskie szesnastowieczne dzienniki podróży⁸⁰⁸.

Wymienieni do tej pory nowożytnicy zajmowali się głównie problematyką polityczną. Kontynuowali swoje prace nowożytnicze historycy ze starszego pokolenia: Waclaw Borzemski, Henryk Sawczyński, podejmowali zaś młodszy: Bohdan Barwiński, Eugeniusz Barwiński, Czesław Nanke, Tadeusz Urbański, Zdzisław Stroński, Zbigniew Socha, Stefan Truchim, Jakub Schall oraz najmłodszy: Władysław Bandura, Kazimierz i Karol Lewiccy, Józef Skrzypek.

Pokaźny dorobek w zakresie historii nowożytnej mieli historycy życia społeczno-gospodarczego i kultury. Wybrała ten okres aż połowa wszystkich historyków gospodarczych. Badania nowożytne prowadzili Janina Bergerówna⁸⁰⁹, Tadeusz Furtak⁸¹⁰, Stanisław Hoszowski⁸¹¹, Michał Wąsowicz⁸¹², Roman Zubyk⁸¹³ i inni. Zagadnieniami gospodarczymi w ujęciu historycznym zajmował się także profesor ekonomii rolnej na Politechnice Lwowskiej Stefan Pawlik. Opublikował on m.in. prace: *Rolnictwo a Konstytucja 3-go maja 1791 roku* (1921), *O gospodarstwie na Litwie w połowie XVII wieku* (1922)⁸¹⁴.

⁸⁰⁶ J. Feldman, *Udział Polski w badaniach nad historią nowożytną*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI, s. 458–459.

⁸⁰⁷ Między innymi *Pisma polityczne z czasów przedostatniego bezkrólewia*, „Kwartalnik Historyczny” 1927, R. XLI, z. 1, s. 477–518.

⁸⁰⁸ *Polskie dzienniki podróży w XVI w. jako źródło do współczesnej kultury. Uwagi i przyoczynki*, Lwów 1920.

⁸⁰⁹ *Z dziejów książki gospodarczej w Polsce XVI w. (Studium o Anzelmie Gostomskim)*, Lwów 1933, *Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach (działalność gospodarcza i społeczna Anny z Sapiechów Jabłonowskiej)*, Lwów 1936.

⁸¹⁰ *Ceny w Gdańsku 1701–1815*, Lwów 1935.

⁸¹¹ *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1928; *Historia społeczna i gospodarcza w polskiej szkole średniej*, Lwów 1932; *Ceny we Lwowie w latach 1701–1914*, Lwów 1934.

⁸¹² *Ruskie przełęcz karpackie w czasach nowożytnych* [w:] *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków*, s. 313–336; *Kontrakty lwowskie w latach 1676–1685*, Lwów 1931.

⁸¹³ *Gospodarka finansowa miasta Lwowa w l. 1624–1635*, Lwów 1930.

⁸¹⁴ S.M. Brzozowski, *Pawlik Stefan Antoni* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXV, Wrocław 1980, s. 429–431.

Czasami nowożytnymi zajmowało się także wielu historyków kultury. Łempicki badał kulturę odrodzenia; szczególnie zajmowała go postać Jana Zamoyskiego⁸¹⁵. Epoką humanizmu interesowali się również Anna Jędrzejowska⁸¹⁶, Antoni Knot⁸¹⁷, Łukasz Kurdybacha⁸¹⁸ i Urszula Szumska⁸¹⁹. Kulturę czasów stanisławowskich w sposób barwny i ciekawy przedstawiał w swych pracach Stanisław Wasylewski. Epoka ta była również w polu zainteresowań wieloletniej bibliotekarki Ossolineum Janiny Kelles-Krauz⁸²⁰ oraz Antoniego Knota. Ten ostatni podjął się m.in. analizy dziejów czarnej legendy Tadeusza Kościuszki i jego rzekomego okrzyku „Finis Poloniae!”⁸²¹.

Zagadnienia z historii nowożytnej przeważały również w badaniach historyków ukraińskich. Większość z nich specjalizowała się w dziejach kozaczyzny. Bohdan Barwiński był autorem prac: *Konaszewicy w perami'skiej ziemi v XV i XVI st. Genealogiczno-istoryczna monografia* (1930), *Slidami hetmana Mazepy* (1926). Także Mykoła Andrusiak zajął się postacią hetmana Mazepy (*Zwjazky Mazepy z Stanysławom Leszczynskim i Karłom XII*, 1933), a początkujący wówczas Teofil Kostruba podważył czarną legendę hetmana Iwana Skoropadskiego⁸²². Największym znawcą tej epoki był wielokrotnie już wymieniany Iwan Krypiakewycz. Szczególnie jego *Studii nad dierzawoju Bohdana Chmielnickowo* (1925–1931) uznawane są za dzieło fundamentalne, trwale wpisujące się w rozwój badań nad chmielniczyzną⁸²³.

Tematy z zakresu historii nowożytnej podejmowali także badacze dziejów Kościoła (Henryk Cichowski), prawa (Jan Gerlach, Juliusz Makarewicz, Stanisław Piotrowski, Paweł Skwarczyński), sztuki (Jan Bołoz-Antoniewicz, Zbigniew Hornung, Władysław Kozicki, Karolina Lanckorońska, Józef Piotrowski, Ksawery Piwocki, Helena Schorrowska), literatury (Karol Badecki, Ludwik Bernacki, Wilhelm Bruchnalski, Władysław Floryan, Tadeusz Hahn, Mieczysław

⁸¹⁵ *Działalność Jana Zamoyskiego na polu szkolnictwa 1573–1605*, Kraków 1921.

⁸¹⁶ *Książka polska we Lwowie w XVI wieku*, Lwów–Warszawa 1928.

⁸¹⁷ *Urywki z dziejów propagandy wojennej Stefana Batorego* [w:] *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków*, s. 203–220; *Finis Poloniae. Legenda maciejowska*, Lwów 1938.

⁸¹⁸ *Stanisław Fogelweder, humanista i dyplomata polski XVI w.* [w:] *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków*, s. 173–201; *Działalność kulturalna biskupa Piotra Myszkowskiego*, Lwów 1935.

⁸¹⁹ *Anglia a Polska w epoce humanizmu i reformacji (związki kulturalne)*, Lwów 1938.

⁸²⁰ *Opieka nad małoletnimi sierotami w projektach Kodeksu Stanisława Augusta*, „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1927 i 1928, t. I i II, s. 297–357.

⁸²¹ A. Knot, „*Finis Poloniae!*”, Lwów 1938.

⁸²² T. Kostruba, *Hetman Iwan Skoropadskyj (1708–1722)*, Lwów 1932.

⁸²³ I. Swarnyk, *Iwan Krypiakewycz jak doslidnyk istoriji kozactwa* [w:] *Iwan Krypiakewycz u rodynnij*, s. 823–828; O. Ohłoblyn, *Ukrainska istoriohrafija 1917–1956*, „Ukrainskij istorik” 2004, t. XLI, s. 21; J. Daszkewycz, *Iwan Krypiakewycz* [w:] *tegoż, Postati*, Lwów 2007, s. 476.

Hartleb, Kazimierz Kolbuszewski, Bronisław Nadolski, Stanisław Rachwał, Kyryło Studynskij, Władysław Tarnawski), medycyny (Witold Ziembicki) i muzyki (Adolf Chybiński).

Liczba nowożytników i ich osiągnięcia naukowe stawały lwowskie środowisko historyczne na trzecim miejscu w kraju; w tej dziedzinie ustępowało ono środowiskom krakowskiemu i warszawskiemu. Wśród lwowskich badaczy czasów nowożytnych brakowało gwiazd pierwszej wielkości. Wielu natomiast rozpoczynało dopiero drogę naukową. Jeżeli chodzi o uczonych średniego pokolenia, to warto wyróżnić badania nad XVI i XVII wiekiem Stanisława Lempickiego, Czesława Nankego oraz Kazimierza Tyszkowskiego. Lwów, dzięki historykom narodowości ukraińskiej, odegrał też ważną rolę w rozwoju badań nad historią kozaczyzny. Prace Iwana Krypiakewycza, Mykoły Andrusiaka, Bohdana Barwińskiego miały wówczas niemały wpływ na ukraińską naukę, a także ukraińską myśl polityczną.

Epoką porozbiorową zajmowało się we Lwowie 99 historyków, stanowili oni 26,6% całego środowiska. Był to wskaźnik dość niski. W Warszawie i Krakowie badacze XIX wieku stanowili ok. 40% środowiska historycznego⁸²⁴. Podwaliny tych badań położył przed I wojną światową Szymon Askenazy. Opuścił on Lwów w 1914 roku, zaś dobrze zapowiadający się jego uczniowie *rozproszyli się* – jak pisał M. Tyrowicz – *po wielu nowych ośrodkach naukowych w odrodzonym państwie [...] co zubożyło lwowskie środowisko „nowożytników”*⁸²⁵. Z tych, którzy pozostali, należy wymienić *jednego z najbardziej cenionych* uczniów Askenazego – Eugeniusza Wawrzkowicza – prowadzącego badania nad zagadnieniami polityczno-dyplomatycznymi okresu napoleońskiego⁸²⁶ (opublikował on m.in. prace: *Anglia a sprawa polska 1813–1815*, 1919, *Cytadela Aleksandrowska w Warszawie*, 1920); Zofię Krzemicką, autorkę takich prac, jak *Zapomniany bojownik powstania listopadowego Julian Hohendorff* (1930) oraz *Proces polityczny we Lwowie 30 stycznia 1879* (1932), czy Wacława Mejbauma, który napisał niewielkie studium poświęcone sprawie ruskiej w dobie autonomii – *Etude sur l’Ucrainisme* (1919).

Większą rolę w badaniach nad historią porozbiorową odegrał Adam Szelański wraz ze swymi uczniami. Szelański napisał m.in. dwa zarysy poświęcone II połowie XIX wieku: *Dzieje Polski w czasach powstania styczniowego* i *Sprawa polska w latach 1864–1914*, opublikowane w trzecim tomie dzieła *Polska, jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej* (1930).

⁸²⁴ W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 114–116; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 109–110.

⁸²⁵ M. Tyrowicz, *Wspomnienia o życiu kulturalnym*, s. 123.

⁸²⁶ Por. M. Tyrowicz, *Eugeniusz Wawrzkowicz (†1942?)*, „Kwartalnik Historyczny” 1947, R. 54, s. 70–71.

Zachęcił on również do badań nad dziejami porozbiorowymi swoich uczniów: Marię Chmielowską, Mariana Tyrowicza, Henryka Wereszyckiego i Zygmunta Zboruckiego. Cenione w środowisku naukowym były zwłaszcza prace Wereszyckiego. Marceli Handelsman pisał: *Wereszycki po analizie raportów austriackich z Londynu z lat 1854–5 w sprawie polskiej (1927) dał kolejno w dwu sumiennych, a bogatych w nowy materiał książkach historię stosunku Austrii do powstania (1930) i Anglii do Polski 1860–65 (1934). Rozwiązał ostatecznie legendę o początkowej nawet przychylności Austrii i ugruntował b. trzeźwy pogląd na politykę angielską, o wiele bardziej zasadniczo i personalnie skomplikowaną, niż to miało miejsce w ujęciu dawnej historiografii*⁸²⁷. Na uwagę zasługuje również Marian Tyrowicz, którego praca *Jan Tyssowski i rewolucja 1846 r. w Krakowie*, jak pamiętamy, została bardzo dobrze oceniona przez współczesnych mu historyków.

Wielu badaczy zajmujących się walkami narodowowyzwoleńczymi Polaków w XIX wieku nie miało wykształcenia historycznego. O niektórych z nich wspominałam w związku z ich badaniami nad dziejami Galicji i Lwowa. Byli to: Waław Borzemski, Eleazar Byk, Józef Białynia Chołodecki, Irena Pannenkowa, Anna Lewicka, Aleksander Medyński. Warto jednakże tu jeszcze wymienić Marię Bruchnalską, autorkę *Cichych bohaterek* przedstawiających udział kobiet w powstaniu styczniowym⁸²⁸. Praca ta została dobrze przyjęta przez środowisko naukowe⁸²⁹. Michał Rolle był autorem szkicu *Na ostatniej placówce. Gawęda historyczna z lat 1830–31* (1930). Historyk ukraiński Iwan Kreweckij zajmował się czasami Wiosny Ludów. Władysław Wisłocki napisał pracę *Kongres słowiański w r. 1848 i sprawa polska*, uzupełniającą w dużej mierze wiedzę z zakresu stosunków międzysłowiańskich XIX wieku i Zjazdu Słowiańskiego w 1848 roku. Autor wykorzystał nieznany do tej pory, a ciekawy materiał źródłowy⁸³⁰. Temat ten stał się również przedmiotem opracowania historyka literatury Iwana Bryka, który Zjazd Słowiański analizował z ukraińskiego punktu widzenia⁸³¹. Historyk ten zasługuje również na uwagę ze względu na zainteresowanie historią Czech i stosunków ukraińsko-czeskich w XIX wieku. Opublikował m.in. *Materiały na temat historii stosunków ukraińsko-czeskich w pierwszej połowie XIX wieku* (1921). Innym ukraińskim znawcą dziejów literatury podejmującym tematy z zakresu XIX stulecia był

⁸²⁷ M. Handelsman, *Czasy porozbiorowe 1795–1918*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI, z. 1–2, s. 320.

⁸²⁸ *Ciche bohaterki. Udział kobiet w powstaniu styczniowym*, t. 1, Miejsce Piastowe 1933.

⁸²⁹ L. Michalska-Bracha, *Między pamięcią a historiografią*, s. 232–233.

⁸³⁰ H. Batowski, *Władysław Tadeusz Wisłocki (1887–1941)*, „Kwartalnik Historyczny” 1949, s. 632–633.

⁸³¹ *Słowiańskij zjazd u Prazi 1848 roku i ukraińska sprawa*, „Zapysky Towarystwa im. Szewczenki”, t. CXXIX, s. 141–217.

Kyryło Studynskij, który opublikował m.in. w „Ziemi Czerwieńskiej” ciekawy szkic *Powstańcy polscy z r. 1863 w redakcji ukraińskiej „Mety”*. Na uwagę zasługuje również praca Kost’a Łewyckiego *Istorija politycznoji dumky Hałyckych ukrajinciw 1848–1914* (1926), której podstawą były przeżycia autora. Na koniec warto po raz kolejny przypomnieć historyka żydowskiego Jakuba Schalla biorącego udział w przygotowaniu pracy poświęconej Żydom walczącym o niepodległość Polski. Opracował on pierwszą część tego dzieła o udziale Żydów w walkach o odzyskanie niepodległości Polski. Pisząc o dziejach poroborowych, podnosił zasługi tych Żydów, którzy wielokrotnie odznaczali się na pobożowiskach walk powstańczych⁸³².

Wymienieni wyżej historycy, zajmujący się XIX wiekiem, w większości byli badaczami starszego pokolenia, urodzonymi przed 1895 rokiem. Młodszych było stosunkowo niewielu, zaledwie 17%. Byli oni wychowankami Uniwersytetu Jana Kazimierza, najczęściej uczniami Franciszka Bujaka, jak m.in. Franciszek Kącki⁸³³, Iwan Karpyneć⁸³⁴, Erazm Kostołowski⁸³⁵, Henryk Lepucki⁸³⁶, Tadeusz Lutman⁸³⁷, oraz Ukraińcy Roman Rozdolśkyj⁸³⁸, Iwan Szewczuk⁸³⁹ i Illia Wytanowycz⁸⁴⁰. Zajmowali się przede wszystkim badaniami dziejów społecznych i gospodarczych Galicji.

Ciekawe badania dotyczące XIX w. prowadzili również wychowankowie Stanisława Łempickiego. Karol Lewicki, pracując w Archiwum Uniwersyteckim, interesował się przeszłością lwowskiej Alma Mater. Opublikował prace: *Uniwersytet Lwowski w 1809* (1936) i *Uniwersytet Lwowski a powstanie listopadowe* (1937); Adolfina Mannówna napisała drobną, ale interesującą pracę na temat Józefa Maussa – profesora Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1811–1856⁸⁴¹. Problematykę uniwersytecką podejmowali także historycy ukraińscy, m.in. dziejami powstania katedry historii Ukrainy na Uniwersytecie Lwowskim zajmował się Ołeksandr Barwiński⁸⁴², a Bohdan Barwiński starał

⁸³² *Żydzi bojownicy o niepodległość Polski* pod red. N. Gettera, J. Schalla, Z. Schipperera, Lwów 1939 [reprint], s. 54.

⁸³³ Ks. Stanisław Stojałowski i jego działalność społeczno-polityczna = *L'Abbé Stanisław Stojałowski et son action sociale et politique*, t. 1: (1845–1890), Lwów–Warszawa 1937.

⁸³⁴ *Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka*, Lwów 1932.

⁸³⁵ *Studia nad kwestią włościańską w l. 1846–1864*, Lwów 1938.

⁸³⁶ *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772–1790*, Lwów 1938.

⁸³⁷ *Studia nad dziejami handlu Brodów w latach 1773–1880*, Lwów 1937.

⁸³⁸ *Wspólnota gminna w b. Galicji Wschodniej i jej zanik*, Lwów 1936.

⁸³⁹ *Kronika klęsk elementarnych w Galicji w latach 1772–1848*, Lwów 1939.

⁸⁴⁰ *Polityka agrarna Sejmu Galicyjskiego w cyfrach budżetów krajowych [w:] Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone Franciszkowi Bujakowi*, Lwów 1931, s. 263 i n.

⁸⁴¹ *Józef Mauss Profesor Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1936, odb.

⁸⁴² *Zasnowanie katedry istoriji Ukrainy w Lwiwśkomu uniwersyteni*, „Zapysky NTSz” 1925, t. CXLI–CXLIII, s. 1–18.

się udowodnić, że poprzednikiem lwowskiego uniwersytetu był uniwersytet Józefa II, a nie Akademia jezuicka⁸⁴³.

W badaniach czasów porozbiorowych bardzo aktywni byli przedstawiciele historii literatury (22 osoby) oraz historii sztuki (5 osób). Byli wśród nich uczeni, których prace były bardzo cenione w środowisku naukowym: Henryk Biegeleisen, Bronisław Czarnik, Bronisław Gubrynowicz, Wiktor Hahn, Jan Kasprowicz, Stefan Kawyn, Juliusz Kleiner, Józef Kallenbach, Eugeniusz Kucharski, Zygmunt Matkowski, Franciszek Pajęczkowski, Jan Gwalbert Pawlikowski, Stefania Skwarczyńska, Eugeniusz Kucharski, Konstanty Wojciechowski. Badali oni m.in. dorobek twórczy najwybitniejszych polskich romantyków: Juliusza Słowackiego i Adama Mickiewicza. Najwybitniejszy w tym gronie był Juliusz Kleiner, autor około siedemdziesięciu książek i kilkuset rozpraw, recenzji i artykułów. Opublikował m.in. czterotomowe dzieło *Juliusz Słowacki. Dzieje twórczości* (1920–1927), *Mickiewicz*, t. I (1934). Uczniowie Kleinera również koncentrowali się na twórczości poetów i pisarzy dziewiętnastowiecznych. Karol Dresdner opracował temat *Udział Żydów w poezji polskiej XIX w.* (Lwów 1932), Janina Garbaczowska zajmowała się polską kulturą umysłową w dobie napoleońskiej i poezją Cypriana K. Norwida.

Ukraińscy badacze literatury interesowali się przede wszystkim pisarzami i poetami ukraińskimi tworzącymi w XIX wieku. Ich życie i twórczość ujmowano na tle ukraińsko-słowiańskich stosunków kulturalnych. Najwięcej uwagi poświęcono twórczości Tarasa Szewczenki, którą analizowali m.in. Iwan Bryk, Wasyl Szczurat i Mychajło Terszakowец.

Spośród historyków sztuki interesujących się dziewiętnastowiecznymi artystami i ich dziełami można wymienić Jerzego Güttlera, który opracował katalog *Sto lat malarstwa polskiego 1790–1890* (1937)⁸⁴⁴, oraz Mieczysława Tretera badającego *osobowość i twórczość Jana Matejki*⁸⁴⁵.

W niewielkim stopniu dziejami XIX-wiecznymi zajmowali się historycy prawa. Tematykę tę podejmował m.in. Stanisław Hubert, autor cenionej monografii *Rozbiory i odrodzenie Rzeczypospolitej. Zagadnienia prawa międzynarodowego* (1937). Duży walor miały też prace Stanisława Starzyńskiego *Materiały do sprawy polskiej na Kongresie Wiedeńskim 1814/1815* (1920), *Historia ustroju Polski porozbiorowej* (1921) i *O niezmienności ustaw w Polsce dawnej i dzisiejszej* (1928).

⁸⁴³ Zob. M. Gawlik [rec.], *Bohdan Barwiński: Predtecza Uniwersytetu im. Franca I. u Lwowi (Krytyczni zamiarki do pytania pro genezu lwowskiego Uniwers.) Zap. Tow. Szewcz. T. 25, 1–24*, „Kwartalnik Historyczny” 1923, R. XXXVII, s. 182–184.

⁸⁴⁴ Jerzy Güttler przygotował również katalog wystawy *Obrazy i rysunki Jana Matejki ze zbiorów lwowskich*, Lwów 1938.

⁸⁴⁵ *Jan Matejko. Osobowość artysty. Twórczość. Forma i styl*, Lwów 1939.

W okresie międzywojennym Lwów przestał odgrywać pierwszoplanową rolę w badaniach nad dziejami politycznymi XIX wieku. Także i w tym wypadku zabrakło wybitnych indywidualności. Dość liczni byli natomiast we Lwowie półprofesjonaliści i popularyzatorzy dziejów porozbiorowych. Pewnego rodzaju wyjątek stanowili badacze życia gospodarczego oraz literatury XIX wieku. Ich dokonania trzeba ocenić bardzo wysoko, tym bardziej że w większości byli młodymi ludźmi, stojącymi dopiero na początku kariery naukowej. Warto też w tym miejscu zaznaczyć, że we Lwowie badano dzieje Galicji Wschodniej w okresie panowania austriackiego. Szczególnie ważną rolę problematyka ta odgrywała w pracach historyków ukraińskich.

Najmniej liczną grupę stanowili badacze historii współczesnej (XX wieku). Tematykę tę jako główną obrało 29 historyków (7,8%), jako zaś poboczną 32 (8,6%). Nie mogli w tej dziedzinie konkurować z historykami warszawskimi, którzy wyraźnie przewodzili polskim badaniom nad wiekiem XX⁸⁴⁶. Także w Krakowie, jak pokazały obliczenia Waława Marmona, było więcej historyków dziejów najnowszych, choć w większości podejmowali oni tę problematykę *na poziomie zainteresowań pobocznych*⁸⁴⁷. We Lwowie dysproporcja między historykami, dla których dzieje najnowsze były zasadniczym przedmiotem badań, a tymi, którzy jedynie zajmowali się nimi pobocznie, była niewielka.

Szczególnie żywe zainteresowanie we Lwowie budziła walka o miasto w latach 1918–1920. Tę właśnie tematykę poruszali m.in. Józef Skrzypek (*Ukraińcy w Austrii podczas wielkiej wojny i geneza zamachu na Lwów*, 1939); Jan Rogowski (*Z walk o Lwów*, 1925; *W obronie Lwowa*, 1939); Józef Białynia-Chołodecki (*Lwów w listopadzie r. 1918*, 1919; *Przyczynki do dziejów krwawych walk naszych w latach 1914–1920*, 1921); Władysław Stesłowicz (*Relacje z czasów walk listopadowych o Lwów*, 1936).

Niektórzy historycy lwowscy podejmowali również tematy dotyczące Legionów oraz Józefa Piłsudskiego. Opracowywali je przede wszystkim ludzie biorący udział w walkach o wolną Polskę. Wspomniany Jan Rogowski służący od 1915 roku w Legionach, absolwent szkoły podoficerskiej, następnie uczący w Korpusie Kadetów we Lwowie opublikował m.in. *Dzieje Legionów w zarysie. W dwudziestolecie ich czynu* (1934). Inny legionista Zygmunt Zygmuntowicz napisał *Zbrodnię Austriaków* (1934) wydaną nakładem Polskiego Towarzystwa Opieki nad Grobami Bohaterów we Lwowie i przede wszystkim książki: *Józef Piłsudski we Lwowie* (1934) oraz *Komendant podziemnej Warszawy* (1937) poświęconą dowódcy POW w latach 1914–1915 Tadeuszowi Żulińskiemu.

⁸⁴⁶ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 110.

⁸⁴⁷ W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 120.

Wymienione prace w większości nosiły charakter publicystyczny czy popularnonaukowy. Ich autorzy nie mieli z reguły wykształcenia historycznego. Profesjonalni historycy z reguły unikali zagadnień z zakresu dziejów współczesnych, obawiając się zarzutu braku obiektywizmu⁸⁴⁸.

Brakowało wykwalifikowanych badaczy dziejów najnowszych zarówno polskich, jak i powszechnych. Współczesną historię powszechną badał Henryk Batowski⁸⁴⁹. Na początku lat trzydziestych XX wieku opublikował on kilka prac z tego zakresu (*T.G. Masaryk a Polska*, 1930), *Unia czesko-słowacka*⁸⁵⁰, *Problem bałkański*, 1932), później jednakże powrócił do filologii słowiańskiej, co było zgodne z jego wykształceniem. Narzekał, że studia poświęcone historii najnowszej nie były uznawane za prace prawdziwie naukowe⁸⁵¹.

Również wśród Ukraińców brakowało wykwalifikowanych badaczy zajmujących się historią najnowszą⁸⁵². O czasach najnowszych pisali publicyści, osoby zaangażowane politycznie, relacjonujące wydarzenia, w których niejednokrotnie sami uczestniczyli, jak np. Kost' Łewyćkyj, który opracował m.in. wspomnianą wyżej historię myśli politycznej Ukraińców galicyjskich w latach 1848–1914, a także dzieje walki narodowowyzwoleńczej Ukraińców w czasie I wojny światowej. Omelian Terlećkyj w oparciu o swoje wspomnienia napisał pracę poświęconą próbom stworzenia wojska ukraińskiego w obozie jeńców w Raastat w latach 1915–1918⁸⁵³.

Pierwsze dwudziestolecie XX wieku obfitujące w tak wiele dramatycznych dla Polaków i Ukraińców wydarzeń musiało jeszcze poczekać na rzetelne przedstawienie przez historyków. Podejmowano niekiedy takie kroki, nierzadko z dobrymi rezultatami (Józef Skrzypek), ale we Lwowie, tak jak i w każdym ówczesnym ośrodku badań historycznych, przeważały prace z pogranicza publicystyki i literatury pamiętnikarskiej. Pod względem ilościowym lwowskie badania nad wiekiem XX ustępowały przede wszystkim warszawskim, wspieranym przez liczne instytucje promujące rozwój historii współczesnej.

Podsumowując dorobek historyków lwowskich w zakresie badań nad poszczególnymi epokami, należy podkreślić kilka faktów. Po 1918 roku wzrosło zainteresowanie średniowieczem, zmalało natomiast historią nowożytną

⁸⁴⁸ Por. Wywiad z Waclawem Lipińskim, „Wiadomości Literackie” 1937, R. 14, nr 40, s. 7.

⁸⁴⁹ Por. *Henryk Batowski 1907–1999. Materiały z Sesji Naukowej PAU w dniu 18 kwietnia 2000 roku*, Kraków 2003.

⁸⁵⁰ „Sprawy Obce” 1930/1931, t. II, z. 5, s. 91–125.

⁸⁵¹ *Sylwetka Jubilata. Opracowane na podstawie rozmów z Profesorem Henrykiem Batowskim* [w:] *Z dziejów Europy Środkowej w XX wieku*, Kraków 1997, s. 5.

⁸⁵² Por. J. Skrzypek, *Przegląd ukraińskich opracowań i literatury pamiętnikarskiej z okresu lat 1914–1918*, „Ziemia Czerwieńska” 1938, R. IV, z. 1, s. 100–106.

⁸⁵³ *Istoria ukraińskojj Hromady w Rastati 1915–1918*, Kijów–Lipsk 1919.

(XVI–XVIII w.), a zwłaszcza czasami porzbirowymi. W dziedzinie mediewistyki osiągnięto znaczące rezultaty dorównujące dorobkowi z lat 1890–1914, a w dziedzinie historii nowożytnej osiągnięcia były mniejsze niż przed rokiem 1914. Największy regres zaobserwować można w badaniach nad historią porzbirową. We Lwowie w latach 1918–1939 niewielu było kontynuatorów Szymona Askenazego czy jego ucznia Adama Skałkowskiego. W historii porzbirowej Lwów dał się wyprzedzić nie tylko Warszawie i Krakowowi, ale także Poznaniowi.

3. Dziedziny badań

Warto przyrzeć się teraz nieco bliżej zainteresowaniom historyków lwowskich pod względem zakresu rzeczowego prowadzonych przez nich badań (tabela 14). Podobnie jak w przypadku środowisk krakowskiego i warszawskiego, wyodrębniono cztery zasadnicze działy: 1) dziedziny podstawowe (historia polityczna, historia wojen i wojskowości, historia społeczno-gospodarcza, historia państwa i prawa, historia Kościoła oraz historia kultury i oświaty); 2) dyscypliny wyspecjalizowane (archeologia, historia sztuki, historia filozofii, historia medycyny); 3) dziedziny warsztatowe (historia historiografii i metodologia historii, nauki pomocnicze historii, archiwistyka, bibliografia historyczna, edytorstwo źródeł, dydaktyka historii); 4) biografistyka historyczna.

Tabela 14. Kierunki zainteresowań twórczych historyków lwowskich w latach 1918–1939. Dziedziny badań

Dziedziny badań	Stopień zainteresowania	Liczba historyków
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Historia polityczna	głównie częściowo	81 (21,8%) 10 (2,7%)
Historia kultury i oświaty	głównie częściowo	42 (11,3%) 23 (6,2%)
Historia społeczno-gospodarcza	głównie częściowo	39 (10,5%) 8 (2,2%)
Historia prawnoustrojowa	głównie częściowo	40 (10,8%) 2 (0,5%)
Historia Kościoła	głównie częściowo	11 (3,0%) 6 (1,6%)
Historia wojen i wojskowości	głównie częściowo	6 (1,6%) 8 (2,2%)
Nauki pomocnicze historii	głównie częściowo	8 (2,2%) 12 (3,2%)

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Historia historiografii i metodologia historii	głównie częściowo	0 16 (4,3%)
Archiwistyka	głównie częściowo	1 (0,3%) 6 (1,6%)
Bibliografia historyczna	głównie częściowo	3 (0,8%) 22 (5,9%)
Edytorstwo źródeł	głównie częściowo	2 (0,5%) 13 (3,5%)
Dydaktyka historii	głównie częściowo	2 (0,5%) 15 (4,0%)
Historia literatury	głównie częściowo	70 (19,0%) 9 (2,4%)
Historia sztuki	głównie częściowo	35 (9,5%) 11 (3,0%)
Archeologia	głównie częściowo	20 (5,4%) 5 (1,4%)
Historia filozofii	głównie częściowo	5 (1,4%) 0
Historia medycyny	głównie częściowo	2 (0,5%) 0
Historia muzyki	głównie częściowo	5 (1,4%) 0
Biografistyka historyczna	głównie częściowo	3 (0,3%) 26 (0,3%)

Źródło: obliczenia własne

Jeśli chodzi o dyscypliny podstawowe, to we Lwowie dominowała historia polityczna. W Warszawie i Krakowie nie miała ona aż tak zdecydowanej przewagi i ustępowała nawet historii kultury oraz oświaty⁸⁵⁴. Dziejami politycznymi zajmowali się niemal wszyscy czołowi przedstawiciele lwowskiego środowiska historycznego. W historii starożytnej byli to m.in. Władysław Chodaczek, Konstanty Chyliński, Ludwik Haustnecht, Saul Langnas, Tadeusz Lewicki, Mojżesz Weissmann, Kazimierz Zakrzewski. Wśród mediewistów przodował w tej dziedzinie Stanisław Zakrzewski, który w największym stopniu przyczynił się do uprzywilejowania historii politycznej we Lwowie. Podkreślał, iż zajmuje się ona najbardziej zasadniczymi elementami procesu dziejowego. W 1923 roku przekonywał, że *ogniskiem jednak wszystkich usiłowań musi pozostać myśl, że wskrzeszone państwo domaga się od ogółu swych obywateli starannego przygotowania historyczno-politycznego, uzdolniającego do*

⁸⁵⁴ W Krakowie historią polityczną zajmowało się 17,7% badanej populacji, w Warszawie 23%, w tym aż 7,1% częściowo; W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 128–130; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 114.

spełnienia zadań narodu uzbrojonego w tak potężną broń, jaką stanowi państwo⁸⁵⁵. Stanisław Zakrzewski starał się czynić zadość tej potrzebie. Jego monografia poświęcona Chrobremu została uznana za najważniejszą pracę z zakresu historii politycznej epoki piastowskiej w pierwszym dziesięcioleciu wolnej Polski⁸⁵⁶.

Sprawami politycznymi zajmowali się również jego uczniowie. Wyróżnić tu należy badania Olgierda Górki, autora interesujących i cennych prac, m.in. *Kilia i Białogród a wyprawa w r. 1497* (1932), *Zagadnienia czarnomorskie w polityce polskiej średniowiecza*, cz. I: 1359–1450 (1933)⁸⁵⁷; Stanisława Zajączkowskiego zajmującego się stosunkami polsko-niemieckimi w XIII i XIV w.⁸⁵⁸; Bronisława Włodarskiego cenionego głównie za rozprawę *Polska a Czechy w drugiej połowie XIII i w początkach XIV wieku* (1931)⁸⁵⁹; Annę Strzelecką, która podjęła się przedstawienia roli wybitnych kobiet w polityce dynastycznej Władysława Jagiełły⁸⁶⁰, oraz Bolesława Stachonia zajmującego się m.in. zagrożeniem tureckim w XV wieku (*Polityka Polski wobec Turcji i akcji antytureckiej w w. XV do utraty Kili i Białogrodu 1484*, 1930)⁸⁶¹.

Polityka Jagiellonów frapowała również Ludwika Finkla, który mimo podeszłego wieku w 1922 roku po raz kolejny potwierdził swoje zainteresowania historią polityczną, wydając rozprawę *Polityka czeska i węgierska Jagiellonów* (1922), oraz Ludwika Kolankowskiego, który tuż przed objęciem opuszczonej przez Stanisława Zakrzewskiego katedry historii Polski opublikował jedną z najważniejszych prac w swoim dorobku *Polska Jagiellonów. Dzieje polityczne* (1936).

Sprawy polityczne wyraźnie dominowały w pracach także innych polskich i ukraińskich znawców czasów nowożytnych (Michała Antonowa, Myrona Koroduby, Teofila Kostruby, Iwan Kreweckiego, Iwana Krypiakewycza, Jadwigi Lechickiej, Wacława Mejbauma, Czesława Nankego, Zdzisława Strońskiego,

⁸⁵⁵ S. Zakrzewski, *Historiografia polska wobec wskrzeszenia państwa* [w:] *Historycy o historii*, t. II, s. 626.

⁸⁵⁶ J. Feldman, *Dziesięciolecie badań historycznych w Polsce Odrodzonej*, „Przegląd Po-wszechny” 1929, R. XLVI, t. 181, s. 81.

⁸⁵⁷ Z. Romek, *Olgierd Górka*, Warszawa 1997, s. 24–59.

⁸⁵⁸ *Polska a Zakon krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka*, Lwów 1929. Por. AAN w Warszawie. Akta osobowe – Zajączkowski Stanisław, sygn. B-15753; DALO. Licznoje deło Zajączkowskiego Stanisława, f. 26, op. 5, spr. 704; J. Kita, R. Stobiecki, *Słownik biograficzny historyków łódzkich*, Łódź 2000, s. 106–107.

⁸⁵⁹ DALO. Licznoje deło docenta Włodarskiego Bronisława, f. 26, op. 5, spr. 274, Ocena do-robku B. Włodarskiego z 1933 roku, k. 14–21.

⁸⁶⁰ Por. M. Michalewiczowa, *Strzelecka Anna z Kabłaków (1903–1975)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XLIV, Warszawa–Kraków 2006–2007, s. 600–602; por. przypis 768.

⁸⁶¹ DALO. Licznoje deło Stachonia Bolesława, f. 26, op. 5, spr. 1806.

Omeliana Terleckiego, Stepana Tomaszewskiego, Kazimierz Tyszkowski, Tadeusza Urbańskiego) oraz w badaniach nad wiekiem XIX i historią najnowszą. W tym kierunku skierowali swe zainteresowania Adam Szelański i jego uczniowie (Adam Dygdała, Maria Jaroszewicz, Jadwiga Lechicka, Marian Tyrowicz i Henryk Wereszycki). Dziejami politycznymi zajmowali się także: Henryk Batowski, Maria Bruchnalska, Kost' Lewycki, Irena Pannenkowa, Jakub Schall.

Niektórzy z wyżej wymienionych historyków podejmowali również tematy z zakresu historii wojskowości, jednakże nie osiągnęli na tym obszarze znaczących rezultatów. W kraju przodowali w tej dziedzinie historycy warszawscy (15,8%)⁸⁶². Przyczyny tego stanu rzeczy należy upatrywać w braku we Lwowie wybitnych przedstawicieli tej subdyscypliny historycznej. Lwowscy historycy wojskowości w większości byli „cywilami”. Największy dorobek spośród nich miał Aleksander Czołowski⁸⁶³. Jego prace dotyczyły wojen Polski z Mołdawią, Tatarami i Turkami, Kozakami (m.in. *Katastrofa Rohatyna w 1509 r.*, 1930); *Bitwa pod Obertynem*, 1931; *Z dziejów Chmielnickich na Podkarpaciu*, 1931). Warto podkreślić, że zajmował się on również dziejami polskiej floty i dostępu do morza. Był pierwszym historykiem, który napisał pełny zarys dziejów *Marynarki w Polsce* (1922). Według Ewy Laszak ta praca, jak i seria artykułów omawiających kwestie morskie, *stanowiła poważny wkład w szeroko pojętą polską literaturę marynistyczną tego czasu. Spełniała także wielką rolę propagandową – jako element szerokich działań Ligi Morskiej i Kolonialnej na rzecz propagowania idei polskośći południowych brzegów Bałtyku*⁸⁶⁴.

Dziejami wojen i wojskowości zajmowali się również: Marian Tyrowicz, autor popularnonaukowej syntezy: *Wojsko i sztuka wojenna w dawnej Polsce (do 1717)* (1939); Iwan Krypiakewycz, współautor syntetycznej pracy, do dzisiaj wykorzystywanej przez historyków Ukrainy, omawiającej dzieje wojskowości Rusi-Ukrainy – *Istorija ukrajinśkoho wjśka* (1936); Jan Gerlach, nauczyciel historii, szczególnie zainteresowany organizacją pospolitego ruszenia w Polsce (*Pospolite ruszenie i obrona za Zygmunta I*⁸⁶⁵) oraz piechotą wybraniecką (*Chłopi w obronie Rzeczypospolitej: studium o piechocie wybranieckiej*, 1939), a także Waclaw Borzemski, autor szkicu *Siły zbrojne w włoskiej wojnie Jana Olbrachta* (1928).

Wojny prowadzone przez Polskę w okresie nowożytnym były również przedmiotem badań uczniów Stanisława Zakrzewskiego. On sam współpracował

⁸⁶² J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 114.

⁸⁶³ B. Miśkiewicz, *Polska historiografia wojskowa. Próba analizy i syntezy*, Poznań 1996, s. 124 i n.; I. Zima, *Aleksander Czołowski 1865–1944. Luminarz lwowskiej kultury*, Gdynia 2011, s. 241 i n.

⁸⁶⁴ E. Laszak, *Działalność naukowa*, s. 44.

⁸⁶⁵ W: *Księga pamiątkowa ku czci prof. Władysława Abrahama*, t. II, Lwów 1931, s. 401–408.

szczególnie ściśle⁸⁶⁶ z Wojskowym Biurem Historycznym, ale szerszych badań w tej dziedzinie nie prowadził. Natomiast Olgierd Górka, często ubolewający nad niedostatecznym opracowaniem tej dziedziny dziejów, interesował się dziejami wojen z kozakami i ze Szwedami oraz był wydawcą *cennych* źródeł wykorzystywanych przez badaczy tej problematyki⁸⁶⁷; Kazimierz Tyszkowski pisał o wojskowości czasów Stefana Batorego i Zygmunta III, a Bronisław Kocowski zajmował się dziejami wojen XVI–XVII wieku i czasów najnowszych. Podejmowano również zagadnienia bardziej szczegółowe związane z tematyką wojskową. Karol Koranyi np. zainteresował się ustawami i artykułami wojskowymi polskimi i szwedzkimi XVII wieku, odpowiadając na pytania, w jakim stopniu były one znane poza granicami swych państw i czy były wzorowane na obcych artykułach wojskowych⁸⁶⁸. Interesujący temat poruszył również Antoni Knot. Zajął się on dziejami szkolnictwa wojskowego od czasów Polski średnio-wiecznej do 1914 roku⁸⁶⁹.

Kwestie wojen i wojskowości bezsprzecznie królowały w badaniach historyków najnowszych. Badania nad przebiegiem walki o niepodległość, a następnie o jej utrzymanie, w tym walk o Lwów i o Galicję Wschodnią, stały się udziałem licznej grupy historyków. Obok wspomnianego Kocowskiego⁸⁷⁰ warto tu wymienić Wacława Lipińskiego, Jana Rogowskiego, Władysława Stesłowicza i Eugeniusza Wawrzkowicza. Niektórzy jednak z nich, mimo posiadanego wykształcenia historycznego i doświadczenia wojskowego, nie potrafili wyjść poza publicystyczny i rocznicowo-wspomnieniowy charakter swych prac.

W środowisku lwowskim, podobnie jak w krakowskim i warszawskim, było wielu badaczy zajmujących się historią kultury. W przeciwieństwie jednak do Krakowa i Warszawy nie stanowili we Lwowie grupy najliczniejszej⁸⁷¹. Ta dziedzina nie miała w tym środowisku wielkich tradycji. Była tu dyscypliną stosunkowo młodą. Zaczęła się rozwijać we Lwowie dopiero po 1920 roku, głównie za sprawą wykształconego w Krakowie Jana Ptaśnika⁸⁷². To głównie dzięki jego

⁸⁶⁶ M. Kukiel, *Dzieje wojskowe*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI, s. 373.

⁸⁶⁷ *Kronika czasów Stefana Wielkiego Mołdawskiego 1457–1499*, oprac. i wydał O. Górka, Kraków 1931. Por. B. Miśkiewicz, *Polska historiografia wojskowa*, s. 252–253.

⁸⁶⁸ K. Koranyi, *Z badań nad polskimi i szwedzkimi artykułami wojskowymi XVII stulecia*, Kraków 1938.

⁸⁶⁹ *Dzieje szkolnictwa wojskowego w Polsce*, Lwów 1938.

⁸⁷⁰ *Sprawa polska w okresie Wielkiej Wojny 1914–1918*, Lwów 1939.

⁸⁷¹ W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 127–128; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 114.

⁸⁷² S. Lempicki, K. Hartleb, *Historia kultury*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI, s. 435–453; H. Barycz, *Rozwój historii oświaty, wychowania i kultury w Polsce*, Kraków 1949; W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918–1939*; tejsze, *Zainteresowania badawcze lwowskich historyków oświaty i wychowania lat międzywojennych [w:] Wielokulturowe środowisko*, t. I, s. 222–232.

zaangażowaniu w życie naukowe, w krótkim stosunkowo czasie Lwów stał się ostatecznie znaczącym ośrodkiem badań historyczno-kulturalnych. Dla Ptaśnika *istota kultury leży w dążności do panowania nad przyrodą w najdokładniejszym tego słowa znaczeniu, historyk kultury przedstawia rozwój społecznych urządzeń, ale jednocześnie przedstawia rezultaty pracy wynikające przede wszystkim z prywatnej działalności człowieka*⁸⁷³. We Lwowie powstały najważniejsze jego prace, m.in. *Kultura włoska wieków średnich w Polsce* (1922) oraz *Kultura wieków średnich* (1925).

Rozpoczęte przez Ptaśnika badania były kontynuowane przez jego uczniów, zwłaszcza Józefa Skoczka⁸⁷⁴, którego prace dotyczyły kultury miejskiej w okresie średniowiecza i renesansu. Zajmował się również dziejami wychowania i szkolnictwa (*Wychowanie Jagiellonów*, 1932; *Wychowanie Wazów*, 1937; *Wychowanie i szkolnictwo w średniowiecznej Polsce*, 1939).

Ważną postacią wśród lwowskich historyków kultury był Kazimierz Hartleb⁸⁷⁵, wychowanek wszechnicy lwowskiej, pierwszy docent historii kultury zatrudniony na UJK, prowadzący z tej dziedziny wykłady uniwersyteckie. Nie przyniosło mu to jednak pełnej satysfakcji zawodowej. Przez cały okres międzywojenny poszukiwał odpowiedniego dla siebie zajęcia, nawet wówczas, gdy w 1929 roku otrzymał na UJK profesurę tytularną. W 1931 roku podjął się zorganizowania Biblioteki Sejmu Śląskiego w Katowicach, ale już rok później powrócił do Lwowa, by objąć stanowisko dyrektora Muzeum Przemysłowego we Lwowie. Jednocześnie Hartleb nie zaniedbywał pracy naukowej, opublikował m.in.: *Polskie dzienniki podróży w w. XVI jako źródła do współczesnej kultury* (1920), *Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium z dziejów kultury dworu królewskiego* (1928), *Działalność kulturalna biskupa dyplomaty Erazma Ciolka* (1929). Był również redaktorem wydawnictwa *Kultura polska i obca*, w ramach którego wychodziły popularnonaukowe prace z zakresu historii kultury polskiej⁸⁷⁶.

W większym stopniu badania nad kulturą we Lwowie zintensyfikował Stanisław Łempicki, akcentujący w swych pracach potrzebę łączenia badań nad historią kultury z badaniami nad dziejami oświaty i wychowania⁸⁷⁷. Był on autorem wysoko ocenianych prac: *Mecenat kulturalny w Polsce (Problemy i postulaty)* (1928); *Renesans i humanizm w Polsce* (1938). Kilka rozpraw poświęcił działalności kulturalnej Jana Zamojskiego, np. *Medyceusz polski XVI wieku*

⁸⁷³ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Wykłady Jana Ptaśnika, rkps 7341, k. 3.

⁸⁷⁴ I. Kaniewska, *Skoczek Józef Stanisław (1903–1966)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXVIII, Warszawa–Kraków 1997–1998, s. 206–207.

⁸⁷⁵ DALO. Licznoje deło profesora Hartleba Kazimierza, f. 26, op. 5, spr. 379; B. Włodarski, *Hartleb Kazimierz (1886–1951)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. IX, Wrocław 1960, s. 297; W. Szulakiewicz, *Hartleb Kazimierz Jan (Adam) (1886–1951)* [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania* pod red. A. Meissnera i W. Szulakiewicza, Toruń 2008, s. 286–289.

⁸⁷⁶ Por. W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918–1939*, s. 107.

⁸⁷⁷ Tamże, s. 104–105; E. Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki*, s. 64–87.

(*Rzecz o mecenacie Jana Zamojskiego*) (1929). Doceniane są również jego publikacje poświęcone obecności w polskiej kulturze idei włoskiego renesansu oraz propagujące badania nad kulturą ziem południowo-wschodnich Polski. Uczniami Lempickiego byli Antoni Knot prowadzący badania nad działalnością kulturalną Stefana Batorego, Łukasz Kurdybacha zajmujący się dziejami mecenatu kulturalnego w czasach nowożytnych⁸⁷⁸, Urszula Szumska badająca związki kulturalne pomiędzy Polską a Anglią w XVI wieku, Adolfina Mannówna koncentrująca się na dziejach szkolnictwa galicyjskiego oraz Karol Lewicki, który poświęcił się badaniom szkolnictwa wyższego.

Bardzo popularna wśród historyków lwowskich była historia książki, księgarstwa i bibliotek⁸⁷⁹. Jest to w pełni zrozumiałe, zważywszy, że wielu z nich pracowało w Ossolineum lub w innych bibliotekach naukowych. Problematyką tą zajmował się m.in. Ludwik Bernacki. Zwłaszcza jego praca *Pierwsza książka polska. Studium bibliograficzne* (1918) została wysoko oceniona. Znacznie bowiem, według recenzentów, przyczyniła się do poszerzenia wiedzy na temat początków drukowanej literatury polskiej, zwłaszcza modlitewników, a dzięki zastosowanej metodzie stała się opracowaniem wzorcowym dla późniejszych badaczy⁸⁸⁰. Ogromnym miłośnikiem książki i księgarstwa był nauczyciel Mieczysław Opalek⁸⁸¹, autor m.in. prac: *Bibliopole lwowscy* (1928), *Stare książki stare wina* (1928), *Sto trzydzieści lat wśród książek* (1928). Publikacje z zakresu historii księgarstwa mieli również Henryk Biegeleisen, Franciszek Biesiadecki, Łukasz Kurdybacha, Władysław Tadeusz Wisłocki, Kazimierz Tyszkowski. Ten ostatni jest autorem kilku przyczynków poświęconych historii ZNiO we Lwowie. Cenione były też prace Anny Jędrzejowskiej poświęcone drukarstwu i księgarstwu lwowskiemu w XVI wieku⁸⁸². Kilka drobnych szkiców na temat dziejów książki i introligatorstwa opublikował również Aleksander Semkowicz. Wcześniej osierocony, po ukończeniu trzech klas szkoły powszechnej został oddany na naukę zawodu introligatorskiego, nie poświęcił mu się jednak całkowicie. Będąc pod wpływem stryja Aleksandra, wybitnego lwowskiego historyka, w latach dwudziestych zainteresował się wykonywanym przez niego zawodem. Opublikował m.in.: *Oprawa książek* (1926), *Wydania dzieł Adama Mickiewicza w ciągu stulecia*.

⁸⁷⁸ *Działalność kulturalna biskupa Piotra Myszkowskiego*, Lwów 1935.

⁸⁷⁹ K. Małeczyńska, *Polskie badania nad historią książki i bibliotek we Lwowie*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1995, 50 A, s. 18–21.

⁸⁸⁰ L. Bernacki, *Pierwsza książka polska. Studium bibliograficzne z 86 podobiznami*, Lwów 1918; J. Korzeniowski [rec.], „Rok Polski” 1919, R. IV, nr 4 i 5; W. Olszewicz, *Ludwik Bernacki (1882–1939)*, „Roczniki Biblioteczne” 1963, R. VII, s. 185–186.

⁸⁸¹ S.J. Gruczyński, *Mieczysław Opalek (1881–1964). Szkic biobibliograficzny*, „Roczniki Biblioteczne” 1966, R. X, s. 183–219.

⁸⁸² AAN w Warszawie. Akta osobowe – Jędrzejowska Anna, sygn. B-12137; *Anna Jędrzejowska (1896–1986)*, „Roczniki Biblioteczne” 1987, z. 1, s. 411–412.

O wydaniach oryginalnych ogłoszonych za życia poety 1822–1855. Gawęda bibliofilska (1926), *Oprawa książek w historycznym rozwoju* (1933).

Niewiele we Lwowie powstawało prac o dziejach czasopiśmiennictwa. Systematyczne badania w tym kierunku prowadził Stefan Mękowski, wieloletni pracownik Biblioteki Uniwersyteckiej. Opublikował m.in. opracowanie *Gazeta Warszawska 1774–1924*. Dziejami ruskiej prasy w Galicji zajmował się Iwan Bryk, autor artykułu *Początki ukraińskiej prasy w Halycyjni i Lwowska Stawropigja* (1921). Historykiem ukraińskiej prasy był również Iwan Krewecki, autor publikacji *Początki prasy na Ukraini 1776–1850* (1927).

Nie brakowało wśród historyków kultury filologów. Spośród znawców antyku kulturą zajmowali się m.in.: Ryszard Ganszyniec, Bronisław Biliński, Franciszek Smolka. Tematy z zakresu szeroko rozumianej kultury podejmowali również, rzecz jasna, historycy literatury polskiej, jak np. Janina Garbaczowska, autorka *Kultury umysłowej Polski w dobie napoleońskiej (w kraju i za granicą)* (1938). Wśród historyków literatury postacią szczególną był Stanisław Wasylewski, o którym pisano: *Umiejętna metoda, wnikliwe docieranie do zagadnień obyczajowych zwłaszcza epoki stanisławowskiej łączyły się u tegoż autora z powabem formy zewnętrznej, jako pisarza*. Nie należy się więc dziwić, że jego prace cieszyły się ogromnym zainteresowaniem⁸⁸³.

Problematyka kultury była rzadko uwzględniana przez historyków ukraińskich. Podejmowali ją m.in. Iwan Krypiakewycz, autor pierwszej naukowej syntezy historii ukraińskiej kultury do XX wieku (*Istoria ukraińskiej kultury*, 1937) oraz Mychajło Terszakowec i Alojzy Wanczura. Spośród historyków żydowskich należy wymienić Jakuba Handela oraz Amelię Dician.

Zagadnieniami z zakresu kultury zajmowali się też lwowscy orientaliści. Marian Lewicki pisał m.in. o związkach kulturalnych ludów środkowo-wschodniej Azji, Tadeusz Lewicki o kulturze krajów arabskich, a Stefan Stasiak o kulturze indyjskiej.

Najbardziej prężnie rozwijała się we Lwowie historia społeczno-gospodarcza. Wprawdzie pod względem liczby historyków (47 osoby, 12,7%)⁸⁸⁴ Lwów nie wyprzedził Warszawy (84 osoby, 20%)⁸⁸⁴, ale badania lwowskie były bardziej znaczące, bowiem w przeważającej części prekursorskie. W Warszawie zagadnienia te były podejmowane częściej przez ekonomistów, we Lwowie przez historyków wyspecjalizowanych w tej dziedzinie. Zarówno warszawiacy, jak i lwowianie przewyższali pod tym względem historyków krakowskich, dla których badania nad historią społeczno-gospodarczą były zdecydowanie mniej interesujące (19 osób, 6,2%)⁸⁸⁵. Brak zrozumienia dla tych zagadnień ilustruje ironiczna, wręcz złośliwa wypowiedź Stanisława Estreichera, który na posiedzeniu PAU miał skomentować

⁸⁸³ S. Lempicki, K. Hartleb, *Historia kultury*, s. 452.

⁸⁸⁴ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 115.

⁸⁸⁵ W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 132–133.

referat Stefana Ingłota o średniowiecznych stosunkach wiejskich w Alzacji słowami: *Co to za zagadnienie, które omówił dr Ingłot? Jacyś chłopci, pieniądze, kury, jaja?* Spotkało się to z ostrą ripostą Franciszka Bujaka, przeciwko któremu przede wszystkim wymierzone były cytowane słowa⁸⁸⁶.

Działalność Bujaka zadecydowała o pierwszoplanowej roli – w latach 1918–1939 – ośrodka lwowskiego w polskich badaniach nad historią społeczno-gospodarczą. Jeden z jego uczniów, Stanisław Hoszowski, pisał: *Dzięki wyjątkowym zdolnościom naukowo-organizacyjnym kierownika Zakładu i wynikłej stąd wielkiej aktywności Zakładu na polu badań naukowych środowisko lwowskie stało się najżywotniejszym i najwydatniejszym na polu polskiej twórczości naukowej w zakresie dziejów społecznych i gospodarczych*⁸⁸⁷. Bujak był bowiem otwarty na nową problematykę, poszukiwał nowych typów źródeł i wypracowywał nowe metody naukowe. Był mistrzem bardzo dbającym o poziom prac powstających pod jego kierunkiem. Świadczy o tym chociażby zamieszczona przez niego w „Kwartalniku Historycznym” krytyczna recenzja pracy Adolfa Hirschberga. Bujak miał sobie za złe, że ze względu na liczne usterki, błędy oraz niewielką oryginalność pracy Hirschberga, nie sprzeciwił się wcześniej ogłoszeniu jej drukiem⁸⁸⁸. W latach późniejszych zwracano jednakże uwagę, że *wśród tak licznych prac, które wyszły z tej szkoły, spotykamy prace o bardzo różnym poziomie i różnym stopniu oryginalności. Pierwszy z uczniów, skierowanych przez profesora ku danej tematyce, wypracował metodę – następnii bezkrytycznie ją powielali*⁸⁸⁹.

Uczniowie Bujaka interesowali się kłeskami elementarnymi (Iwan Szewczuk, Antoni Walawender), migracjami ludności w Polsce, osadnictwem ziem polskich (Adam Fastnacht, Aleksy Gilewicz, Adolf Hirschberg, Stefan Ingłot, Tadeusz Ladenberger, Franciszek Persowski) oraz historią cen (Tadeusz Furtak, Stanisław Hoszowski, Stanisław Siegel, Edward Tomaszewski) i tzw. kontraktami (Michał Wąsowicz). Prace te miały charakter pionierski i niekiedy stawiały ich autorów *w rzędzie najpoważniejszych pracowników naukowych młodszej generacji*⁸⁹⁰. Tak było chociażby w przypadku Antoniego Walawendra, badacza *Kłesk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450–1586* (t. I–II, 1932–1935). Największym jednakże zainteresowaniem cieszyły się badania nad historią cen. W tej dziedzinie historycy polscy często współpracowali

⁸⁸⁶ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Archiwum Stefana Ingłota. Materiały biograficzne, sygn. 142/2001, b.p.

⁸⁸⁷ Archiwum PAN-PAU w Krakowie. Stanisław Hoszowski, sygn. KIII-49, j. 21.

⁸⁸⁸ F. Bujak [rec.], *A. Hirschberg: Stosunki osadnicze w dobrach klasztoru tyńieckiego w początkach jego istnienia. Lwów 1925*, „Kwartalnik Historyczny” 1925, R. XXXIX, s. 85–94.

⁸⁸⁹ W. Kula, *Problemy i metody historii gospodarczej*, Warszawa 1983, s. 47.

⁸⁹⁰ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Archiwum Stefana Ingłota, rkps, Akc. 64/88/1, Oceny działalności naukowej różnych osób, b.p.

z badaczami zagranicznymi. Prace autorów lwowskich stanowiły część europejskiego projektu koordynowanego przez Międzynarodowy Komitet Cen z siedzibą w Londynie. Wyróżniał się w tych badaniach Stanisław Hoszowski. Jego monografia *Ceny we Lwowie w XVI–XVII wieku* (1928) została dostrzeżona przez historyków francuskich zainteresowanych dziejami gospodarczymi⁸⁹¹.

Obok Hoszowskiego wysoko ceniono również Stefana Ingłota. Pierwsze jego prace dotyczyły uposażenia biskupstw krakowskiego i wrocławskiego w X–XVI wieku⁸⁹² oraz stosunków wiejskich w Alzacji od XI do XIII wieku⁸⁹³. Był on również autorem pierwszej polskiej syntezy dziejów społeczno-gospodarczych w okresie średniowiecza. Miała to być część zapowiadanego przez Bujaka wielotomowego opracowania zbiorowego powszechnej historii społecznej i gospodarczej. Ocena wydanego tomu była znakomita: *Obecnie zyskujemy – pisał Kazimierz Tymieniecki – opracowanie oryginalne [...] Autor zupełnie słusznie, naszym zdaniem, potraktował swój temat możliwie szeroko, dając w szczególności podbudowę ogólnych warunków politycznych (wewnętrznych) i osadniczych. W ten sposób rozszerzył znacznie skalę zainteresowań swą pracą i zbliżył się do integralnego (a więc naprawdę historycznego) traktowania rozpatrywanych zagadnień*⁸⁹⁴. Praca ta była wysoko ceniona nie tylko przez polskich, ale i zagranicznych historyków⁸⁹⁵.

Aktywność wymienionych historyków wynikała również z przyjętej przez Bujaka metody pracy. Zgodnie z nowymi tendencjami w nauce preferował pracę zespołową (Bujak *nie znosił zasklepiania się w ciasnym kręgu spraw własnych*⁸⁹⁶), gdyż dzięki niej można było osiągnąć lepsze możliwości ujmowania kwestii gospodarczych w szerszych granicach czasu i przestrzeni oraz zrozumienia roli czynnika ekonomicznego w życiu społecznym. Bujak, jak pisała Helena Madurowicz-Urbańska, *związał równocześnie bardzo wielu ludzi między sobą i ze samym sobą osobiście, ludzi, którzy starali się iść po linii jego wskazówek i którzy z dumą mogą mówić, że są ze „szkoły Bujaka”*⁸⁹⁷. Historyk ten w okresie

⁸⁹¹ J.M. Małecki, *Stanisław Hoszowski (19 X 1904 – 21 I 1987)*, „Studia Historyczne” 1988, R. XXXI, nr 4, s. 662.

⁸⁹² *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV wieku z mapą*, Lwów 1925; *Stosunki społeczno-gospodarcze ludności w dobrach biskupstwa wrocławskiego w pierwszej połowie XVI wieku z mapą* (Archiwum Tow. Nauk. we Lwowie, dz. II, t. III, z. 4), Lwów 1927.

⁸⁹³ *Koloni w średniowiecznej Alzacji*, Kraków 1930.

⁸⁹⁴ K. Tymieniecki [rec.], *Ingłot Stefan, Historia społeczna i gospodarcza średniowiecza, Lwów 1938...*, „Kwartalnik Historyczny” 1938, R. LII, s. 522–523.

⁸⁹⁵ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Archiwum S. Ingłota. Materiały biograficzne, Ocena dorobku S. Ingłota, rkps 142/2001, b.p.

⁸⁹⁶ Archiwum PAN-PAU w Krakowie. Stanisław Hoszowski, sygn. KIII-49, j. 31.

⁸⁹⁷ Fragment przemówienia wygłoszonego w czasie posiedzenia PTH w Krakowie z dnia 22 III 1954 r., za: A. Rotaub, *Prace naukowe Bohdana Puczyńskiego*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Nauki społeczno-ekonomiczne” 1970, z. 6, s. 7.

międzywojennym pisał nadal dużo, ale jego prace miały już teraz często charakter przyczynkowski, publicystyczny i popularyzatorski. Żadna z nich nie dorównywała dziełom powstałym przed 1918 rokiem. Bujak był jednocześnie jedynym z nielicznych historyków gospodarczych podejmujących refleksję metodologiczną. Inspiracje czerpał m.in. od ówczesnych socjologów. Szczególnie dużą wagę przywiązywał do socjologii wsi, która miała wspomagać badania nad historią gospodarczą.

We Lwowie prowadzono badania nad położeniem ekonomicznym poszczególnych stanów. Najlepiej zostały opracowane stosunki wiejskie i położenie włościan. Z historyków lwowskich mieli w tym swój udział m.in. Kazimierz Sochaniewicz, autor prac dotyczących miar i cen zboża, i Wojciech Hejnosz, autor książki poświęconej włościanom na Rusi pod koniec XV wieku. Problematyką gospodarczą zajmowali się także badacze niezwiązani z Bujakiem. O daninach uiszczanych przez ludność poddaną pisali Józef Widajewicz oraz Oswald Balzer i Michał Wyszyński. Majątki kościelne, zwłaszcza w średniowieczu, były przedmiotem badań uczniów Bujaka Jana Warężaka⁸⁹⁸ i Stefana Ingłota oraz historyków Kościoła, zwłaszcza Władysława Abrahama. Nieco mniej prac poświęcono miastom i panującym w nich stosunkom. Wyróżniali się wielokrotnie już wymieniani Jan Ptaśnik oraz jego uczennica Łucja Charewiczowa, uważani za wybitnych znawców urbanistyki obcej i polskiej⁸⁹⁹. Także Karol Małczyński w pierwszej swojej poważniejszej publikacji poruszył kwestię miastotwórczej roli kolonizacji niemieckiej w Polsce na przełomie XIII i XIV wieku⁹⁰⁰. Historia miast była również przedmiotem badań Waleriana Kramarza, Aleksandra Czołowskiego, Józefa Skoczka, Tadeusza Lutmana, Romana Zubyka. W małym natomiast stopniu historycy lwowscy zajmowali się dziejami przemysłu. Na podkreślenie zasługują przede wszystkim prace Zygmunta Przyrembla z zakresu historii cukrownictwa w Polsce. Szerzej natomiast były poruszane zagadnienia dotyczące handlu. Szczególny walor miały tu prace Łucji Charewiczowej i Jana Warężaka. Odrębnym zagadnieniem poruszonym przez historyków lwowskich były dzieje monetaryzmu i skarbowości (Franciszek Bujak, Walerian Kramarz, Marian Ungeheuer, Roman Zubyk).

Spośród lwowskich ekonomistów wyróżniał się w badaniach historyczno-gospodarczych Stanisław Grabski. W okresie międzywojennym rzadko już jednak podejmował tematy z historii idei ekonomicznych. W latach 1927–1933

⁸⁹⁸ *Rozwój uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w średniowieczu z uwzględnieniem stosunków gospodarczych w XIV i XV w.*, Lwów 1929.

⁸⁹⁹ DALO. Licznoje deło Charewiczowej Łucji, f. 26, op. 5, spr. 1980, k. 102.

⁹⁰⁰ *Najstarsze targi w Polsce i stosunek ich do miast przed kolonizacją na prawie niemieckim*, Lwów 1926.

opublikował dziesięć zeszytów *Ekonomii społecznej*, w której procesy społeczno-gospodarcze rozważał w kontekście rozwoju historycznego. Grabski był zwoleńnikiem poglądu, że *narody i kraje nie muszą przechodzić wszystkich stopni rozwoju w zupełnie podobnych postaciach, bo są zależne od warunków przyrodzonych, cech etnicznych i od swej przeszłości dziejowej*⁹⁰¹.

Kierowana przez Stanisława Grabskiego katedra blisko współpracowała z Franciszkiem Bujakiem i jego szkołą. Niektórzy uczniowie Grabskiego, np. Wincenty Styś, posiadali *obok teoretycznego wykształcenia także dużą wiedzę historyczną oraz dobrą znajomość metod źródłowych badań historycznych*⁹⁰². Ogólnie rzecz biorąc, można stwierdzić, że środowisko Bujaka miało duży wpływ na historyków innych specjalności, zwłaszcza młodszego pokolenia.

Trudno nie odnotować faktu, że to we Lwowie zostały zapoczątkowane w miarę systematyczne badania nad historią kobiet. Wielokrotnie już tu wspomniana Łucja Charewiczowa była autorką jednej z pierwszych syntez poświęconych tej tematyce – *Kobieta w dawnej Polsce* (1938). Rolą kobiet w dziejach zajmowała się również Anna Strzelecka. Na uwagę zasługuje jej książka poświęcona królowej Jadwidze, pozytywnie oceniona w „Kwartalniku Historycznym”⁹⁰³. Janina Bergerówna, uczennica Bujaka, jest z kolei autorką monografii *Księżna Pani na Kocku i Siematyczach (Działalność gospodarcza i społeczna Anny z Sapiechów Jabłonowskiej)* (1936). Liczący się dorobek w dziedzinie historii kobiet miała także Maria Bruchnalska. Rzadko tę tematykę poruszali mężczyźni. Wyjątkiem w tym gronie był Józef Białynia-Chołodecki. Opublikował on szkic *Kobieta polska w obronie ojczyzny* (1919). Wymienił w nim kilkadziesiąt rodaczek, które swe zaangażowanie w odzyskanie niepodległości przypłaciły więzieniem lub zesłaniem w głąb Rosji.

Lwów był szczególnie silnym ośrodkiem badań nad historią prawa (42 osoby – 11,3% całej zbiorowości). W tej dziedzinie przodował wśród polskich środowisk historycznych. W Warszawie było 39 historyków prawa (9,2%), w Krakowie zaś 30 (9,8%)⁹⁰⁴. O wysokiej pozycji ośrodka lwowskiego zdecydowali historycy tej miary, co Władysław Abraham, Oswald Balzer, Przemysław Dąbkowski, Leon Halban i ich uczniowie, zwłaszcza Jan Adamus, Zygmunt Wojciechowski i Karol Koranyi. Najliczniej były reprezentowane badania nad historią państwa i prawa polskiego. Oswald Balzer uznawany za *chlubę nauki polskiej*

⁹⁰¹ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Dorobek naukowy lwowskich szkół wyższych, sygn. 17191 II, k. 221.

⁹⁰² Archiwum PAN. Spuścizna Wincentego Stysia, III-136, t. 142, k. 7.

⁹⁰³ K. Pieradzka [rec.], „Kwartalnik Historyczny” 1935, R. XLIX, z. 3, s. 401–411.

⁹⁰⁴ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 116; W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 130–131. Por. A. Redzik, *O naukach historycznoprawnych w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej* pod red. M. Pyter, Lublin 2008, s. 131–183.

miał w swoim dorobku wiele prac *na najwyższym poziomie*⁹⁰⁵. Ze względu na podeszły wiek Balzer nie był już tak aktywny naukowo, jak przed odzyskaniem niepodległości, jednakże nadal inspirował wielu młodych historyków prawa. Jego uczeń Przemysław Dąbkowski był ceniony głównie jako znawca dziejów prawa prywatnego. W okresie międzywojennym, nawiązując do swojej syntezy z lat 1910–1911, wydał m.in. wspomniany wyżej podręcznik *Zarys prawa polskiego prywatnego* (1920, 1921, 1922) oraz *Księgę alfabetyczną dawnego prawa polskiego* (1932). Jan Adamus, uważany za najzdolniejszego ucznia Balzera, przed wyjazdem do Wilna w 1933 roku opublikował m.in. *Zastaw w prawie litewskim XV i XVI wieku* (1925); *Z zagadnień prawa litewskiego* (1926); *Uwagi o pierwotnym małżeństwie polskim i słowiańskim* (1927). Cenne wyniki przyniosły również badania: Wojciecha Hejnosza („*Ius Ruthenicae*”. *Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV wieku*, 1928; *Rzut oka na dzieje skarbowości Polski przedrozbiorowej*, 1931; *Zagadnienie niewoli na Rusi Czerwonej pod koniec średniowiecza w świetle stosunków prawnych Polski i krajów sąsiednich*, 1933), Pawła Skwarczyńskiego o stanowisku cudzoziemców w dawnym prawie, Jana Loho-Sobolewskiego poświęcone prawu opiekuńczemu, Mariana Karpińskiego interesującego się sejmikami ruskimi w XV wieku i Zbigniewa Sochy, który przez wiele lat pracował nad ustawodawstwem synodów diecezjalnych w Polsce w XV i XVI wieku i zajmował się także prawem patronatu w dawnej Polsce. Zagadnienia prawnohistoryczne poruszał również Bohdan Barwiński. W 1925 roku w interesujący sposób, sięgając po niewykorzystane do tej pory źródła (m.in. ludowe podania ukraińskie), analizował prawo *wypraszenia od kary śmierci w Polsce XVI–XIX wieku*⁹⁰⁶.

Dla wielu prawników badania historyczne były pobocznym kierunkiem ich zainteresowań. Stanisław Starzyński, profesor prawa konstytucyjnego, był autorem wielu rozpraw z zakresu historii ustroju Polski. Maurycy Allerhand zajmował się dziejami adwokatury, Ludwik Ehrlich – historią prawa narodów, Juliusz Makarewicz – historią prawa karnego⁹⁰⁷. Ten ostatni w dziele *Polskie prawo karne. Część ogólna* (1919), omówił poszczególne instytucje prawne, sięgając do ich historycznych korzeni. Ten sposób przedstawienia problemu spotkał się w środowisku naukowym z bardzo dobrym przyjęciem⁹⁰⁸.

⁹⁰⁵ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Dorobek naukowy lwowskich szkół wyższych, sygn. 17191 II, k. 118. Por. M. Pyter, *Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna*.

⁹⁰⁶ B. Barwiński, *Wypraszenie od kary śmierci w dawnym prawie Polskim w XVI–XIX wieku*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, Lwów 1925, t. II, z. 1, s. 3–66.

⁹⁰⁷ *Prawo karne Polski przedrozbiorowej*, Lwów–Warszawa 1919; *Prawo karne. Wykład porównawczy z uwzględnieniem prawa obowiązującego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Lwów–Warszawa 1924.

⁹⁰⁸ L. Babiński [rec.], *Juliusz Makarewicz, Polskie Prawo Karne. Część ogólna*, Lwów–Warszawa 1919, „Kwartalnik Historyczny” 1919, R. XXXIII, s. 70–75.

Zajmowano się także, choć już w mniejszym stopniu, historią prawa powszechnego. Władysław Namysłowski interesował się stosunkami prawnymi w państwach bałkańskich, zwłaszcza Serbii w epoce średniowiecznej. Ujmował je na tle ówczesnych warunków politycznych. Prawo zachodnioeuropejskie było zaś głównym przedmiotem badań wspomnianych już Alfreda Halbana i Karola Koranyiego. Pierwszy z nich w czasach II Rzeczypospolitej opublikował zaledwie kilka pomniejszych tekstów historycznoprawnych. Imponujący zaś dorobek w tym okresie posiadał Koranyi; stał on na wysokim poziomie metodologicznym.

Prawodawstwem starożytnego Wschodu zajmował się m.in. Mojżesz Schorr. Odrębną grupę stanowili badacze prawa rzymskiego, m.in. Marcelli Chlamtacz, Waław Osuchowski, Leon Piniński⁹⁰⁹. Po odzyskaniu niepodległości Chlamtacz opublikował m.in. *Kontrakty realne w prawie rzymskiem, w teorii cywilistycznej i projekcie polskiego kodeksu cywilnego* (1930), *Zagadnienie posilkowej poręki w prawie rzymskiem i w prawach nowożytnych* (1932), Piniński z kolei *O stosunkach prawnych nie bronionych skargą* (w *Księdze Pamiątkowej ku czci Oswalda Balzera*, 1925), *O wpływie błędu „in corpore” i „in qualitate” na ważność umów według prawa rzymskiego* (1931). Jego uczeń Waław Osuchowski jest autorem obszernego opracowania *O nieoznaczonych prawnie stosunkach kontraktowych w klasycznym prawie rzymskiem* (1933)⁹¹⁰.

Z historyków ukraińskich zagadnienia prawnohistoryczne podejmowali Mykoła Andrusiak, Stepan Tomaszewskij, Wiczesław Zajikin i przede wszystkim Mykoła Czubytyj. Ten ostatni uczęszczał na seminarium Oswalda Balzera, a później był wykładowcą historii prawa ukraińskiego na tajnym Uniwersytecie Ukraińskim we Lwowie. Był on niewątpliwie najwybitniejszym ukraińskim historykiem prawa we Lwowie. Czubytyj pisał dużo, zarówno do ukraińskich, jak i polskich czasopism naukowych. Na uwagę zasługują prace: *Przegląd historii ukraińskiego prawa z notatek wykładów profesora dra M. Czubytego. Historia źródeł oraz prawa państwowego* (1921–1922); *O prawnej sytuacji cerkwi w Państwie Kozackim* (1925), *Do historii advokatury na Ukrainie* (1934).

We Lwowie dobrze rozwijała się także historia prawa kościelnego, a to głównie dzięki profesorowi UJK Władysławowi Abrahamowi⁹¹¹. Był on autorem

⁹⁰⁹ Por. G. Jędrejek, *Prawo rzymskie we Lwowie w dwudziestolecu międzywojennym* [w:] *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach*, s. 123–130.

⁹¹⁰ W. Osuchowski opublikował również m.in. *Na pograniczu między akcesją a specyfikacją. Szkic z prawa rzymskiego* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Wł. Abrahama*, Lwów 1930, t. II, s. 199–207; *Kontrakt estymatoryjny w rzymskim prawie klasycznym i justyniańskim*, Lwów 1936.

⁹¹¹ Por. M. Pyter, *Lwowska szkoła*, s. 107–128; tejeż, *Nurt historycznoprawny w kanonistyce polskiej w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, Lublin 2006; J. Flaga, *Prawo kościelne*

wielu fundamentalnych prac dotyczących średniowiecznego Kościoła. Z powstałych po 1918 roku na podkreślenie zasługują publikacje dotyczące prawa instytucji małżeństwa: *Dziwosłęb* (1922) i *Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie polskim* (1925). Prowadzone przez niego seminarium na Uniwersytecie Lwowskim było wówczas najlepszą szkołą historii prawa kościelnego. Sam Abraham wysoko cenił swego ucznia Michała Wyszyńskiego, zwłaszcza za oryginalność myśli i wniosków⁹¹² zaprezentowaną m.in. w monografii *Ze studiów nad historią dziesięciny w Polsce średniowiecznej. I. Czasy Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego* (1929).

Tematy podejmowane przez historyków prawa kościelnego ze względu na swoją uniwersalność nie ograniczały się do zagadnień czysto polskich. Leon Halban pisał o stosunku Kościoła do lichwy oraz powstaniu i rozwoju zapowiedzi małżeńskich. Tadeusz Silnicki prowadził wieloletnie badania nad organizacją archidiaconatu w Polsce, akcentując wpływy zachodnioeuropejskie, Stanisław Szurek zajmował się stosunkami kościelnymi w czasach nowożytnych, a Leszek Winowski analizował dziewiętnastowieczne konkordaty oraz stosunek wczesnego chrześcijaństwa do wojny.

Dość liczni byli we Lwowie historycy Kościoła. W okresie międzywojennym można zauważyć w Polsce znaczny wzrost liczby publikacji z tego zakresu. Przyczynili się do tego również badacze lwowscy, choć w porównaniu z historykami warszawskimi i krakowskimi zajmującymi się tą subdyscypliną tworzyli najmniej liczną grupę (17 osób, 4,6%)⁹¹³. Na ogół byli to duchowni związani z Wydziałem Teologicznym UJK. Najwybitniejszym spośród nich był ks. Józef Umiński, profesor historii Kościoła w Polsce i na Rusi. Miał w swoim dorobku prace poświęcone dziejom Kościoła w czasach średniowiecza, Stanisławowi Hozjuszowi w związku z wszczęciem w 1923 roku procesu beatyfikacyjnego oraz świętym i duchownym Kościoła katolickiego. Prace reprezentujące dwa ostatnie nurty miały charakter popularny, były – jak pisano w ocenie jego dorobku – *przeznaczone dla najszerszych kół ku zbudowaniu*⁹¹⁴. Pozytywnie przez mediewistów (W. Abrahama, S. Zakrzewskiego, K. Małczyńskiego, S. Zajączkowskiego) zostały ocenione jego prace napisane wcześniej (poza Lwowem): *Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII w. i papież Innocenty IV*

w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w II RP [w:] *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach*, s. 194–213.

⁹¹² AAN w Warszawie. Akta osobowe – Wyszyński Michał, sygn. B-15722, Opinia W. Abrahama z 1932 roku, k. 33.

⁹¹³ W Warszawie było 35 historyków Kościoła (8,3%), w Krakowie 30 (9,8%); J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 116; W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 131–132.

⁹¹⁴ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Umiński Józef, sygn. B-15338, Opinia w sprawie potrzeby nowej katedry historii Kościoła w Polsce i na Rusi na Wydziale Teologicznym we Lwowie, k. 31, s. 83 i n.

(1922) oraz *Henryk arcybiskup gnieźnieński zwany Kietliczem* (1926). Po przybyciu w 1930 roku do Lwowa Umiński opublikował podręcznik dla szkół akademickich *Historia Kościoła*⁹¹⁵, który spotkał się m.in. z zarzutem braku oryginalności. Także sam autor nie był z tej pracy w pełni zadowolony. Pisał później: *Zdajemy sobie sprawę z trudności napisania dobrego podręcznika. Właśnie ze względu na te trudności wysuwano twierdzenie, że w obecnym stanie naszej nauki jest jeszcze za wcześnie na pełny podręcznik historii Kościoła w Polsce i że uprzednio należy zająć się pracami przygotowawczymi, wypełnić wszystkie braki w zakresie monografii szczegółowych, oddać się zatem badaniom przyczynkowym w o wiele szerszej, aniżeli dotychczas, mierze*⁹¹⁶. Wcześniej niewielkie książeczki o charakterze syntetycznym poświęcone dziejom Kościoła katolickiego opublikował Teofil Długosz, nie zostały one jednak specjalnie zauważone⁹¹⁷. Bardziej ceniono jego prace analityczne z zakresu stosunków kościelnych w Polsce⁹¹⁸. Młodszy od niego kilka lat Zdzisław Obertyński był znany w środowisku historyków Kościoła jako autor *Pontyfical Abpa Lwowskiego Jana Rzeszowskiego* (1930), książki wysoko wówczas cenionej⁹¹⁹. Mniej aktywni naukowo w okresie międzywojennym byli Władysław Jougan i Mieczysław Tarnawski.

Kilku historyków narodowości ukraińskiej podejmowało badania nad historią Cerkwi⁹²⁰. Początkami chrześcijaństwa na Rusi interesował się Wiaczesław Zajikin, odwołując się często do nieznanych źródeł⁹²¹. Napisania popularnej syntezy historii Cerkwi podjął się Teofil Kostruba. W 1939 roku opublikował niewielki zarys dziejów Cerkwi ukraińskiej od X do XIII wieku⁹²². Tematykę tę poruszali również M. Andrusiak, M. Czubatyj i S. Tomaszewskij.

Niewielkim zainteresowaniem wśród historyków lwowskich cieszyły się dzieje historiografii i metodologia historii (16 osób – 4,3%). Podobnie było

⁹¹⁵ Pełny tytuł *Historia Kościoła. Podręcznik dla szkół akademickich*, t. I: *Chrześcijańska starożytność i wieki średnie*, Lwów 1933; t. II: *Czasy nowożytne*, Lwów 1934.

⁹¹⁶ J. Umiński, *Historiografia kościelna (Stan badań i ważniejsze postulaty)*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI, s. 334.

⁹¹⁷ *Historia Kościoła katolickiego*, cz. 1–2, Lwów 1923–1925.

⁹¹⁸ *Biskupia visitatio liminum*, Lwów 1933; *Relacje arcybiskupów lwowskich 1595–1794*, Lwów 1937; *Z dziejów biskupstwa kijowskiego*, Lwów 1932; *Dzieje diecezji smoleńskiej*, Lwów 1937.

⁹¹⁹ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Obertyński Zdzisław, sygn. B-13665, Wniosek o nadanie Z. Obertyńskiemu profesora zwyczajnego, k. 23.

⁹²⁰ K. Lewicki, *Przegląd najnowszej literatury do dziejów prawosławia i unii w Polsce*, „Ziemia Czerwieńska” 1937, R. III, z. 1, s. 211–231.

⁹²¹ Między innymi „*Nowa*” *teoria o początkach chrześcijaństwa na Rusi*, Lwów 1934, odb. Por. Biblioteka PAN-PAU w Krakowie. Korespondencja ks. J. Fijałka, sygn. 4698, t. 1, List W. Zajikina do J. Fijałka z 10 II 1931 r., k. 18–20.

⁹²² T. Kostruba, *Narysy z cerkowno-istoriji Ukrainy X–XIII st.*, Lwów 1939.

zresztą w innych ośrodkach (w Warszawie 14 osób – 3,3%, w Krakowie również 14 osób – 4,6%). Najbardziej znaczącymi pozycjami z zakresu historii historiografii, opublikowanymi przez lwowskich historyków, były artykuły Eugeniusza Barwińskiego, Teofila E. Modelskiego i Kazimierza Tyszkowskiego zamieszczone w jubileuszowym numerze „Kwartalnika Historycznego” w 1937 roku, poświęcone dziejom PTH. Autorzy skrupulatnie przedstawili aktywność naukową polskich historyków skupionych wokół Towarzystwa. W numerze tym zostały również zamieszczone teksty badaczy lwowskich poświęcone osiągnięciom polskiej historiografii w poszczególnych dziedzinach historycznych. Józef Umiński zaprezentował rozwój historiografii kościelnej, Stefan Ingot historii społecznej i gospodarczej, a Stanisław Łempicki i Kazimierz Hartleb historii kultury. Warto również wspomnieć o wydanej wiele lat wcześniej (w 1923 roku) rozprawie Stanisława Zakrzewskiego *Historiografia polska wobec wskrzeszenia Państwa*⁹²³. Oceniał w niej współczesną historiografię polską, wysuwając jednocześnie propozycje dróg, którymi powinno pójść naukowe piśmiennictwo historyczne Polski niepodległej. Zakrzewski był zwolennikiem historii politycznej dostarczającej wzorców do naśladowania, kształcącej społeczeństwo w zakresie politycznym i państwowym. Wielokrotnie powracał do historii historiografii w wykładach uniwersyteckich, jednakże nie pokusił się o napisanie szerszej, syntetycznej pracy na ten temat. Nie zainspirował w tym kierunku zbyt wielu uczniów. Jednym z nielicznych był Bronisław Kocowski, który penetrując źródła poświęcone czasom panowania Stefana Batorego, skierował swe zainteresowania ku postaci wykształconego niemieckiego humanisty, dziejopisarza Reinholda Heidensteina. Ich rezultatem była obszerna praca *Trzej Padewczycy. Wpływ Batorego i Zamoyskiego na działalność Reinholda Heidensteina*, w której szeroko omówił prace tego historyka i jego wpływ na historiografię.

Lucja Charewiczowa, prowadząc systematyczne badania nad dziejami Lwowa, opracowała cenne pod względem materiałowym studium *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*. Historiografię ukraińską przybliżali szerszym gronom czytelników Iwan Kreweckij⁹²⁴ oraz Wołodymyr Syczynskij. Praca tego ostatniego *Czużynci pro Ukrainu. Wybór z opysiw podrożej po Ukraini ta inszych pysań czużynciw za desiat stolit* (1938) była próbą przybliżenia rodakom dorobku ukraińskiej historiografii. Ze względu na subiektywny wybór tekstów dokonany przez autora można ją zaliczyć, jak twierdził Wiaczesław Zajikin, do prac o charakterze popularnym⁹²⁵. Wiele lat wcześniej został zaś opublikowany przez

⁹²³ „Kwartalnik Historyczny” 1923, R. XXXVII, s. 289–325.

⁹²⁴ *Ukrajinska istoriohrafija XIX–XX ww.*, Lwów 1923.

⁹²⁵ Zob. W. Zajikin [rec.], *Syczynskij Wołodymyr: Czużynci pro Ukrainu. Wybór z opysiw podrożej Po Ukraini ta inszych pysań czużynciw za desiat stolit*, „Kwartalnik Historyczny” 1939, R. LIII, z. 1, s. 333–335.

Iwana Krypiakewycza skrypt dla studentów tajnego ukraińskiego Uniwersytetu – *Ukrajinska istoriohrafija XVI–XIX wkiw* (1923). Ciekawy również tekst, prezentujący dorobek historyków ukraińskich z lat 1921–1930, zamieścił Mykoła Andrusiak w „Kwartalniku Historycznym”⁹²⁶.

Dzieje dziejopisarstwa były niekiedy poruszane przez filologów klasycznych. Najbardziej znane jest monumentalne dzieło Stanisława Witkowskiego – *Historiografia grecka i nauki pokrewne (chronologia – biografia – etnografia – geografia)* (1925–1927, trzy tomy), z aprobatą przyjęte przez środowisko naukowe. Na uwagę zasługują również badania nad historiografią rumuńską prowadzone przez Olgierda Górkę, który chciał w ten sposób zachęcić polskich historyków do zainteresowania się dziejami Rumunii (*Powojenna historiografia rumuńska* (1930); *Najstarsza historiografia rumuńska* (1930)).

Historycy lwowscy w dość umiarkowanym stopniu interesowali się zagadnieniami metodologicznymi. Po 1918 roku zaledwie kilku spośród nich podjęło tę problematykę. Żaden z nich nie traktował metodologii historii jako odrębnej subdyscypliny historycznej. Uprawiali ją raczej dorywczo i przedstawiane przez nich poglądy nie były z reguły oryginalne. Autorami najciekawszych tekstów metodologicznych byli Ludwik Finkel (*Pojęcie, zakres i zadania dziejów powszechnych*⁹²⁷) Franciszek Bujak (*Zagadnienie syntezy w historii*⁹²⁸), Roman Lutman (*Zagadnienia filozoficzne historii*⁹²⁹, *Zagadnienie prawdy w historii*⁹³⁰). Wszystkie one powstały przed 1930 rokiem. Nie tylko we Lwowie, także w innych ośrodkach polskich w drugim dziesięcioleciu Polski niepodległej spada zainteresowanie rozważaniami teoretycznymi. Tekst Ludwika Finkla, jak stwierdził M.H. Serejski, jest *wyrazem wielkiego odczytania w światowej literaturze*⁹³¹. Autor koncentrował się na prezentacji poglądów filozofów i historyków w różnych epokach, by ostatecznie wyrazić przywiązanie do pozytywistycznych koncepcji metodologicznych. Młodszy od niego Franciszek Bujak opowiadał się za traktowaniem historii jako nauki skoncentrowanej na wykrywaniu prawidłowości, odrzucał zaś idiografizm, psychologizm i personalizm. Akcentował jednocześnie, odwołując się do poglądów francuskich historyków skupionych wokół *Annales*, potrzebę syntetycznego spojrzenia na dzieje oraz ściślejszą współpracę historii z geografiami i socjologią. Kazimierz Tymieniecki uznał jego koncepcję historii ogólnej za

⁹²⁶ M. Andrusiak, *Historiografia ruska (ukraińska) w latach 1921–1930*, „Kwartalnik Historyczny” 1934, nr 1, s. 57–64; nr 2, s. 299–318.

⁹²⁷ Tekst ten został wydrukowany po śmierci Ludwika Finkla w tomie I *Wielkiej historii powszechnej* wydanej w Warszawie w 1935 roku.

⁹²⁸ W: *Studia historyczne i społeczne*, Lwów–Warszawa 1924.

⁹²⁹ *Pamiętnik Zjazdu Historyków w Poznaniu*, t. I, Lwów 1927, s. 1–7.

⁹³⁰ W: *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, t. II, Lwów 1925, s. 103–112.

⁹³¹ M.H. Serejski, *Wstęp [w:] Historycy o historii 1918–1939*, Warszawa 1966, s. 37.

najgłębszy pomysł tego rodzaju w nauce europejskiej⁹³². R. Lutman zainteresował się zaś problemem poznania historycznego. Będąc pod wpływem niemieckich kierunków filozoficznych, krytycznie wypowiadał się na temat pozytywistycznego naiwnego realizmu⁹³³.

Często ogólne poglądy na historię i jej rolę prezentował w swoich publikacjach historycznych Stanisław Zakrzewski. Jak wielką rolę przykładał do prac z tego zakresu, świadczy przedmowa jego autorstwa zamieszczona w przekładzie książki Ch.V. Langlois, Ch. Seignobos *Wstęp do badań historycznych* (1912), która jest, według Zakrzewskiego, *zdolna wdrożyć przekonanie o potrzebie jasności, ładu i porządku w pracy i to jest jej największą zaletą*⁹³⁴. W kilku jego pracach stricte historycznych można znaleźć krótkie wzmianki pozwalające czytelnikowi zapoznać się z jego rozumieniem celów i zadań historii. W 1919 roku nie był już zdania, że historia jest dostarczycielem *bezpośrednich wskazówek*, ale mocno akcentował to, że *przyszłość wypływa z przeszłości*⁹³⁵. Był zwolennikiem rozpatrywania dziejów bez przykładania miary XIX czy XX wieku⁹³⁶. Zakrzewski dużą wagę przywiązywał do poszukiwania genezy: *Zastanawiająca jest lekkomyślność, z jaką mądrość naszych dzisiejszych czasów traktuje historię. Lekkomysłność ta równa się zupełnemu lekceważeniu nauki. A przecież historia oświetla zarówno tytuły i prawa historyczne, jak co ważniejsza, wyjaśnia składowe elementy prądów i dążności chwili, podstawy i warunki egzystencji i rozwoju narodów i państw*⁹³⁷.

Niektórzy historycy wnieśli pewien wkład w rozwój metodologii uprawianych przez siebie dyscyplin (Franciszek Bujak, Jan Czekanowski, Mieczysław Gębarowicz, Eugeniusz Kucharski, Stanisław Łempicki, Jan Ptaśnik, Władysław Podlacha). Ogólnie jednak oceniając dorobek historyków lwowskich w dziedzinie historii historiografii i metodologii historii można stwierdzić, że Lwów wyraźnie ustępował Warszawie, ale – jak się wydaje – nieznacznie przewyższał Kraków czy Poznań. Brakowało we Lwowie młodych historyków chcących bliżej zainteresować się tą problematyką.

Stosunkowo niewiele osób zajmowało się naukami pomocniczymi historii (20 osób – 5,4%), ale w pozostałych silnych ośrodkach naukowych liczba bada-

⁹³² K. Tymieniecki, *Zarys dziejów historiografii polskiej*, Kraków 1948, s. 91.

⁹³³ K. Błachowska, *Romana Lutmana spojrzenie na metodę* [w:] *Klio Polska studia i materiały z dziejów historiografii polskiej po II wojnie światowej* pod red. A. Wierzbickiego, Warszawa 2006, s. 33–44.

⁹³⁴ S. Zakrzewski, *Przedmowa* [w:] Ch.V. Langlois, Ch. Seignobos, *Wstęp do badań historycznych*, Lwów 1912, s. XI.

⁹³⁵ S. Zakrzewski, *Unja Lubelska* [w:] tegoż, *Zagadnienia historyczne*, t. II, Lwów 1936, s. 206.

⁹³⁶ Tamże, s. 219.

⁹³⁷ S. Zakrzewski, *Polacy i Rusini na Ziemi Czerwieńskiej w przeszłości* [w:] tegoż, *Zagadnienia historyczne*, t. II, Lwów 1936, s. 248.

czy związanych z tą dziedziną była podobna (w Krakowie 22 osoby – 7,2%⁹³⁸; w Warszawie 19 osób – 4,6%⁹³⁹). Lwów był jednakże, jak zauważył Stefan Ciara, *pod względem rozwoju nauk pomocniczych jednym z najważniejszych ośrodków akademickich II Rzeczypospolitej*⁹⁴⁰. Wielką stratą dla tego środowiska był wyjazd w 1916 roku do Krakowa Władysława Semkowicza, który stał następnie jednym z *największych autorytetów w tym zakresie w kraju*⁹⁴¹.

We Lwowie naukami pomocniczymi historii zajmowali się zwłaszcza średniowiecznicy. W sposób profesjonalny nauki te zaczęły się rozwijać wraz z objęciem przez Jana Ptaśnika katedry nauk pomocniczych historii i rozpoczęciem konsekwentnego kształcenia specjalistów w tej dziedzinie. Ptaśnik wprawdzie nie opublikował we Lwowie żadnej poważnej pracy dotyczącej tej dziedziny nauki, natomiast poświęcał niemało czasu i zaangażowania na przygotowanie wykładów, m.in. z paleografii, dyplomatyki i sfragistyki, a także prowadzenie seminarium przygotowującego do badań w tym zakresie. Po śmierci Ptaśnika katedrę objął Teofil Modelski. On również nie prowadził systematycznych badań z zakresu nauk pomocniczych historii. Wcześniej natomiast, przed objęciem katedry, opublikował rozprawę *Z onomastyki i terminologii średniowiecznej*⁹⁴². Całkowicie naukom pomocniczym poświęcił się natomiast uczeń Modelskiego Marian Haisig. Najważniejszą pracą w jego ówczesnym dorobku była *Sfragistyka szlachecka doby średniowiecza w świetle archiwaliów lwowskich* opublikowana w 1938 roku, która i współcześnie jest wysoko ceniona⁹⁴³. Z młodszych historyków należy wymienić przede wszystkim Karola Maleczyńskiego i jego prace z zakresu dyplomatyki i paleografii. Maleczyński wyjaśnił w nich *wiele kluczowych kwestii dotyczących początków i funkcji dokumentu polskiego oraz organizacji kancelarii dzielnicowych*. Prace te *nie straciły na aktualności do dnia dzisiejszego*⁹⁴⁴. Zwłaszcza jego *Studia nad dyplomami i kancelarią Odonica Laskonogiego 1202–1239*⁹⁴⁵ zostały bardzo dobrze przyjęte przez środowisko naukowe. Wprowadzały one *Karola Maleczyńskiego* – jak pisał Aleksander Gieysztor – *od razu do grona najwybitniejszych specjalistów w zakresie dyplomatyki*⁹⁴⁶. Warto również wyróżnić

⁹³⁸ W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 142–143.

⁹³⁹ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 120.

⁹⁴⁰ S. Ciara, *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w dobie II Rzeczypospolitej* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. V, s. 407. Por. również W. Semkowicz, *Rozwój nauk pomocniczych historii w Polsce*, Kraków 1948.

⁹⁴¹ W. Marmon, *Krakowskie środowisko*, s. 142.

⁹⁴² „Kwartalnik Historyczny” 1920, R. XXXIV, s. 1–29.

⁹⁴³ S. Ciara, *Nauki pomocnicze historii*, s. 402.

⁹⁴⁴ K. Bobowski, *Pionier wśród historyków – profesor Karol Maleczyński*, „Sobótka” 1997, nr 3–4, s. 296.

⁹⁴⁵ Lwów 1928.

⁹⁴⁶ A. Gieysztor, *Karol Maleczyński, sylwetka uczonego i człowieka* [w:] K. Maleczyński, *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław 1971, s. 25.

badania Bronisława Włodarskiego i Marii Świeżawskiej nad dyplomatyką wschodniopolską⁹⁴⁷.

Poza uniwersytetem naukami pomocniczymi historii zajmowała się uczennica Oswalda Balzera Helena Polaczkówna, posiadająca znaczącą pozycję wśród polskich i europejskich heraldyków i sfragistyków, zwłaszcza dzięki takim pracom, jak *Najstarsze źródła heraldyki polskiej* (1924) oraz *Ród Wazenbergów w Polsce i jego pierwotne gniazdo*⁹⁴⁸. Według Władysława Semkowicza autorka tych rozpraw położyła ogromne zasługi w zakresie krytycznego opracowania polskich i obcych herbarzy⁹⁴⁹.

Ciekawe badania w tym zakresie prowadził również Kazimierz Sochaniwicz, nauczyciel i archiwista. Jego zainteresowania były bardzo szerokie. Miał w swoim dorobku prace dotyczące etnologii, genealogii, dyplomatyki, metrologii, numizmatyki i archiwistyki. Poszczególne nauki pomocnicze historii cieszyły się zainteresowaniem niektórych amatorów i półprofesjonalistów. Rudolf Mękicki i Tadeusz Solski zajmowali się polską numizmatyką i medalierstwem, Zygmunt Luba-Radziwiński zaś heraldyką i genealogią. Z historyków ukraińskich najważniejsze osiągnięcia w dziedzinie nauk pomocniczych historii miał Iwan Krypiakewycz. Położył duże zasługi w zakresie dyplomatyki i sfragistyki⁹⁵⁰ (m.in. *Z pohranycznoci ukrajinsko-moskowskoji perepysky u 1649–1651*, 1929) oraz geografii historycznej. Problematyka historycznogeograficzna często była podejmowana przez polskich historyków. Inspiratorem tych badań był Franciszek Bujak, który *zawsze miał oczy otwarte na problemy historycznogeograficzne*⁹⁵¹, o czym świadczy m.in. opublikowany w 1925 roku zbiór studiów z zakresu geografii historycznej i historii kartografii (*Studia geograficznohistoryczne*). Na jego seminarium powstała m.in. praca M. Wąsowicza *Ruskie przełęcze karpackie w czasach nowożytnych* (1929), K.J. Hładyłowicza *Zmiany krajobrazu w Wielkopolsce od XIV do XIX wieku* (1932) i J. Warężaka *Rozwój uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w średniowieczu* (1929). Geografią historyczną zajmowali się również orientaliści, m.in. Tadeusz Lewicki, specjalista w zakresie problematyki krajów arabskich. Warto również wspomnieć o wydaniu

⁹⁴⁷ Umiejętność badania dyplomów i to najbardziej ciemnych wykazał [Bronisław Włodarski] w rozprawie „Rzekomy dokument Świętopelka pomorskiego z roku 1180”, w *rzeczywistości falsyfikat z II połowy XIII wieku, oparty jednak na dobrych informacjach*: DALO. Licznoje delo docenta Bronisława Włodarskoho, f. 26, op. 5, spr. 274, Ocena dorobku Włodarskiego z 1933 roku, podpisana przez dziekana Wydziału Humanistycznego UJK, k. 17.

⁹⁴⁸ „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego” 1926, t. 7, s. 131–274.

⁹⁴⁹ W. Semkowicz, *Rozwój nauk pomocniczych historii*, s. 30.

⁹⁵⁰ Por. O. Kupczyński, *Iwan Krypiakewycz – doslidnyk specjalnych (dopomiżnych) istorycznych dyscyplin* [w:] *Iwan Krypiakewycz u rodynnij*, s. 945–948; L. Wynar, *Iwan Krypiakewycz jak doslidnyk ukrajinskoji sfragistyki* [w:] *Iwan Krypiakewycz u rodynnij tradycji*, s. 863–868.

⁹⁵¹ W. Semkowicz, *Rozwój nauk pomocniczych historii*, s. 34.

przez Czesława Nankego wspólnie z Władysławem Semkowiczem *Szkolnego atlasu historycznego*, wznawianego jeszcze wielokrotnie po 1945 roku.

Archiwistyka była domeną głównie pracowników lwowskich archiwów. Na temat ich historii, zasobów i działalności pisali m.in. Karol Badecki (*Archiwum Miasta Lwowa*, 1933; *Lwowskie zbiory naukowe i muzealne*, 1932), Eugeniusz Barwiński (*Archiwa państwowe, ich stanowisko, zadania i cele*, 1925; *Les archives en Petite Pologne orientale*, 1932) i Stanisław Zajączkowski (*Archiwum kapituły łacińskiej we Lwowie*, 1923; *Archiwum Państwowe we Lwowie 1913–1923*, 1923).

Historycy lwowscy odegrali również znaczącą rolę w rozwoju bibliografii historycznych (25 osób, 6,7%). Żaden inny ośrodek naukowy w kraju nie mógł się pochwalić tak wysokim wskaźnikiem. Lwów miał w tej dziedzinie bogate tradycje. Tu na przełomie XXI i XX wieku powstała pierwsza bibliografia historii Polski opracowana przez Ludwika Finkla i jego współpracowników⁹⁵². W okresie II Rzeczypospolitej zamierzano kontynuować to dzieło, nie było jednakże historyka zdolnego wypełnić to zadanie. Podjął je Karol Maleczyński, ale okazało się, iż był to dla niego zbyt ciężar, z którym nie mógł sobie poradzić, bo – jak pisał – bez pełnego aparatu naukowo-pomocniczego, jakim w podobnych przedsięwzięciach dysponuje zagranica⁹⁵³, trudno było sprostać wymaganiom. Przygotowane przez niego zeszyty reedycji *Bibliografii* zostały poddane ostrej krytyce, mimo że miał doświadczenie w przygotowywaniu tego typu publikacji. Opracował m.in. *Bibliografię najważniejszych dzieł z zakresu historii powszechnej średniowiecznej za lata 1914–1923*⁹⁵⁴, a następnie w kolejnych latach publikował *Bibliografię historii powszechnej* (wyszły zestawienia za lata: 1925, 1926, 1927⁹⁵⁵), natomiast wspólnie ze Stefanem Inglotem opracował *Bibliografię historii powszechnej nowożytnej (1492–1871) za lata 1919–1924*⁹⁵⁶.

Ważnym przedsięwzięciem było opracowanie bieżącej *Bibliografii historii polskiej* obejmujące poszczególne lata. Przed 1918 rokiem przygotowywał ją Eugeniusz Barwiński. W okresie międzywojennym zaangażowali się w to dzieło Zdzisław Stroński i Zygmunt Wojciechowski (opracowali zeszyt za rok 1923), przede wszystkim zaś Kazimierz Tyszkowski. Od 1920 roku zamieszczał on *Bibliografię historii Polski* w poszczególnych rocznikach „Kwartalnika Histo-

⁹⁵² A. Nowak, *Złote lata bibliografii polskiej. Ludwik Finkel i jego dzieło*, Warszawa 2007; J. Korpała, *Dzieje bibliografii w Polsce*, Warszawa 1969.

⁹⁵³ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Ewy i Karola Maleczyńskich z lat 1900–1972. Korespondencja Karola Maleczyńskiego, sygn. 14969/II, List K. Maleczyńskiego do F. Bujaka, b.d. (ok. 1932 r.), k. 4; por. P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski*, s. 194–213.

⁹⁵⁴ „Kwartalnik Historyczny” 1924, R. XXXVIII, z. 1–2, s. 214–257; s. 514–526.

⁹⁵⁵ „Kwartalnik Historyczny” 1926–1928, R. XL–XLII.

⁹⁵⁶ „Kwartalnik Historyczny” 1925, R. XXXIX, s. 151–173; 375–396.

rycznego” (za lata 1920–1922, 1924, 1926–1929); była ona *przykładem sumienności oraz gruntownego opanowania metody bibliograficznej*⁹⁵⁷.

Znaczenie wydawnictw bibliograficznych było dostrzegane także przez ukraińskich historyków, zwłaszcza skupionych wokół NTSz. Ogromne zasługi położył w tym zakresie Iwan Krypiakewycz, który opublikował m.in. *Bibliografię historii ukraińskiej 1922–1923* (1923)⁹⁵⁸. Wykaz prac z zakresu historii starożytnego Wschodu za lata 1924–1927 wydał Stefan Przeworski⁹⁵⁹, a Tadeusz Lutman napisał *Pokłosie bibliograficzne z wydawnictw Rosyjskiej Akademii Nauk w Leningradzie 1914–1925*⁹⁶⁰. Omówienia literatury dotyczącej poszczególnych kwestii publikowane były m.in. na łamach „Kwartalnika Historycznego”. Łucja Charewiczowa analizowała literaturę dotyczącą historii miast w Polsce i historii miast średniowiecznej Francji; Bronisław Włodarski zajął się materiałami do historii stosunków polsko-czeskich, a Józef Skoczek do historii Lwowa.

Osobno trzeba wymienić *Materiały do bibliografii historii obrony Lwowa i województw południowo-wschodnich* (1935) Józefa Skrzyпка oraz bibliografię tekstów Józefa Piłsudskiego i o Józefie Piłsudskim Zygmunta Zygmunowicza⁹⁶¹, przygotowaną w 11. rocznicę wymarszu Legionów. Specjalistyczne zestawienia bibliograficzne przygotowywali również Karol Koranyi, Iwan Krewieckij, Władysław Namysłowski, Jewhen Pełeńskij, Władysław Wisłocki, Stefan Vrtel-Wierczyński. Szczególnie przygotowana przez Koranyiego *Bibliografia historyczno-prawna za lata 1926–1936* spotkała się w Polsce i w całej Europie z żywym zainteresowaniem i uznaniem dla Autora⁹⁶².

Przykładem regionalnej bibliografii historycznej⁹⁶³ jest *Bibliografia polskich druków lwowskich XVI–XVIII wieku* (1928) autorstwa Rudolfa Kotuli. Przeglądy literatury dotyczącej historii ziem południowo-wschodnich, w tym Lwowa, były zamieszczane w czasopiśmie „Ziemia Czerwieńska”. Gros osób przygotowujących te wykazy reprezentowało ZNiO i inne lwowskie naukowe instytucje.

⁹⁵⁷ K. Lepszy, *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940)*, Kraków 1946 (odbitka z „Kwartalnika Historycznego” 1946, R. LIII, s. 611–619), s. 2.

⁹⁵⁸ L. Wynar, *Iwan Krypiakewycz jak bibliograf* [w:] *Iwan Krypiakewycz u rodynnij tradycji*, s. 890–898.

⁹⁵⁹ S. Przeworski, *Bibliografja historii starożytnego Wschodu*, „Kwartalnik Historyczny” 1927–1928, R. XLI–XLII; 1931, R. XLV; 1933, R. XLVII.

⁹⁶⁰ „Kwartalnik Historyczny” 1926, R. XL, s. 506–512.

⁹⁶¹ Wspólnie ze Stanisławem Konopką, *Józef Piłsudski. Bibliografja*, Warszawa 1925.

⁹⁶² K. Sójka-Zielińska, *Karol Koranyi w piętnastą rocznicę śmierci*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1979, t. XXXI, z. 2, s. 161.

⁹⁶³ Por. A. Matczuk, *Rozwój metodyczny polskich bibliografii historycznych regionalnych*, Lublin 1994, s. 24.

Wyszktałenie z zakresu bibliografii posiadali Karol Badecki, Stefan Vrtel-Wierczyński oraz Wiktor Hahn. Pierwszy z nich opracował m.in. publikację *Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku. Monografia bibliograficzna* (1925), stając się w pełni tego słowa znaczeniu odkrywcą nieznanego siedemnastowiecznego piśmiennictwa⁹⁶⁴ oraz *Zbiory Bolesława Orzechowicza* (1922).

W mniejszym stopniu historycy lwowscy (15 osób, 4,0%) zajmowali się edytorstwem źródeł. Wprawdzie spadek aktywności na tym polu był charakterystyczny dla całej polskiej historiografii tego okresu, ale we Lwowie regres był wyjątkowo duży. Największą wartość stanowiły kolejne tomy *Akt grodzkich i ziemskich* z tzw. Archiwum bernardyńskiego we Lwowie. W okresie międzywojennym wyszły trzy tomy: XXIII i XXIV pod redakcją Antoniego Prochaski⁹⁶⁵ (najbardziej zasłużonego w na polu wydawniczym), i XXV pod redakcją Wojciecha Hejnosza⁹⁶⁶. Ten ostatni tom powstał na podstawie odpisów pozostawionych przez Prochaskę, który zmarł w 1930 roku.

Edytorstwo źródeł było zasadniczym zajęciem Wilhelma Rolnego, który opublikował *Acta officii consistorialis Leopoliensis antiquissima edita...*⁹⁶⁷. Wydawnictwo to, zawierające protokoły lwowskiego sądu konsystorskiego w latach 1482–1498, miało duże znaczenie dla historyków prawa, Kościoła oraz kultury. Ważną inicjatywą było zbieranie i publikowanie źródeł do dziejów walk o Lwów i województwa południowo-wschodnie w latach 1918–1920. Powstał cenny zbiór relacji na ten temat. W ich opracowaniu brał udział m.in. Eugeniusz Wawrzkowicz, co było pewnego rodzaju nawiązaniem do jego własnych doświadczeń wojennych z okresu walk o odrodzenie Polski⁹⁶⁸.

Wydawnictwem źródeł, w sposób wysoce profesjonalny, zajmował się Jan Ptaśnik. W 1922 roku opublikował *Monumenta Poloniae typographica XV et XVI saeculorum* (1922) będące zbiorem materiałów źródłowych do dziejów drukarni, księgarstwa, iluminatorstwa i introligatorstwa. W tym samym roku otrzymał za tę pracę nagrodę im. Probusa Barczewskiego, przyznaną przez Akademię Umiejętności w Krakowie. Nad przygotowaniem do druku akt nuncjatury Bolognietiego z lat 1581–1585 znajdujących się w Archiwum Watykań-

⁹⁶⁴ DALO. Licznoje deło Badeckowo Karola, f. 26, op. 5, spr. 45, Referat habilitacyjny o kwalifikacjach osobistych i naukowych dra Karola Badeckiego, k. 19.

⁹⁶⁵ *Akta grodzkie i ziemskie z Archiwum tzw. bernardyńskiego we Lwowie*, t. 23, *Lauda sejmikowe wiszeńskie, lwowskie, przemyskie i sanockie 1731–1772*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1928; *Akta grodzkie i ziemskie z Archiwum Ziemińskiego we Lwowie*, t. 24, *Lauda sejmikowe halickie 1575–1695*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1931.

⁹⁶⁶ *Akta grodzkie i ziemskie z Archiwum Państwowego we Lwowie*, t. 25, *Lauda sejmikowe halickie 1696–1772*, wyd. W. Hejnosz, Lwów 1935.

⁹⁶⁷ *Zabytki dziejowe*, Lwów 1927, 1930.

⁹⁶⁸ *Obrona Lwowa 1–22 listopada 1918. Relacje uczestników (Źródła do dziejów walk o Lwów i województwa południowo-wschodnie 1918–1920)*, t. I–II, Lwów 1933, 1936.

skim pracował Czesław Nanke, uczestnik tzw. ekspedycji rzymskiej. Ostatecznie wydano je w 1933 roku. Nanke był ich współredaktorem (razem z Ludwikiem Boratyńskim i Edwardem Kuntze) oraz autorem wstępu⁹⁶⁹.

Wydawaniem źródeł z zakresu prawa polskiego zajmowali się m.in. Aleksander Czołowski, który wspólnie z Franciszkiem Jaworskim opublikował *Księgę ławniczą miejską 1441–1448* (Lwów 1921), i Helena Polaczkówna; ona przygotowała do druku *Najstarszą księgę sądową wsi Trześniowa 1419–1609*⁹⁷⁰. Było to pierwsze profesjonalne wydawnictwo źródłowe w Polsce opracowane przez kobietę⁹⁷¹. W drukowanie zabytków rękopiśmiennych zaangażował się również dyrektor Ossolineum Ludwik Bernacki, m.in. był promotorem wydania *Psalterza floriańskiego*⁹⁷². Przemysław Dąbkowski opublikował zbiór dokumentów dotyczących urzędzeń pocztowych w Polsce pochodzących z archiwów krakowskich, lwowskich i warszawskich⁹⁷³.

Dużą wagę do wydawania źródeł przykładali również niektórzy historycy kultury. Istotne znaczenie miało m.in. zebranie i opublikowanie średniowiecznej polskiej poezji świeckiej przez Stefana Vrtela-Wierczyńskiego⁹⁷⁴, jak również wydanie *materiału artystycznego* zawartego w ruskich kodeksach rękopiśmiennych przez Iłariona Swencickiego, dyrektora ukraińskiego Muzeum Narodowego we Lwowie. Podejmowano także inicjatywy publikowania materiałów z zakresu historii Kościoła, np. Adrian Kopystianskyj wydał dokumenty dotyczące dziejów bractw lwowskich – prawosławnych i unickich – z lat 1700–1767⁹⁷⁵, a Teofil Długosz opublikował relacje arcybiskupów lwowskich obejmujące lata 1595–1794, zebrane w czasie podróży naukowych do bibliotek i archiwów rzymskich⁹⁷⁶.

Nieco więcej historyków angażowało się w powstającą dopiero subdyscyplinę – dydaktykę historii (17 osób, 4,6%). Dynamiczny jej rozwój można zaobserwować w ośrodku warszawskim, który wyraźnie górował na pozostałymi, ale zespół lwowski należy sytuować na drugim miejscu. Dużą rolę odegrały ukazu-

⁹⁶⁹ J. Pisulińska, *Działalność naukowa i dydaktyczna*, s. 464.

⁹⁷⁰ *Zabytki dziejowe*, t. 1, Lwów 1923.

⁹⁷¹ Por. K. Kaczmarczyk [rec.], *Najstarsza księga sądowa wsi Trześniowa 1419–1609*, wydała Helena Polaczkówna. *Zabytki dziejowe*. Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego we Lwowie, t. I: Lwów 1923, „Kwartalnik Historyczny” 1924, R. XXXVIII, z. 1–2, s. 504–507.

⁹⁷² W. Olszewicz, *Ludwik Bernacki (1882–1939)*, „Roczniki Biblioteczne” 1963, R. VII, s. 186.

⁹⁷³ P. Dąbkowski, *Zbiór dokumentów do historii urzędzeń pocztowych w Polsce*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, Lwów 1928, t. VI, z. 2.

⁹⁷⁴ *Średniowieczna poezja polska świecka*, zebrał i oprac. Dr S. Vrtel-Wierczyński, Kraków 1923.

⁹⁷⁵ A. Kopystianski, *Materiały odnoszące się do historii Lwowskiego Stawropigiona w 1700–1767*, Lwów 1936.

⁹⁷⁶ T. Długosz, *Relacje arcybiskupów lwowskich 1595–1794*, Lwów 1937.

jące się we Lwowie od 1933 roku „Wiadomości Dydaktyczno-Historyczne”⁹⁷⁷. Najczęściej w sprawach dydaktycznohistorycznych wypowiadali się Franciszek Bujak i jego najbliżsi współpracownicy: Stefan Inglot i Stanisław Hoszowski oraz Kazimierz Hartleb, Karol Koranyi, Łukasz Kurdybacha, Kazimierz Majewski, Henryk Wereszycki, Kazimierz Tyszkowski, Alojzy Florczak, Czesław Nanke, Stanisław Sobiński. Postacią zaś pierwszoplanową w tej dziedzinie była Ewa Maleczyńska. Miała duże doświadczenie w nauczaniu historii, ponieważ prowadziła zajęcia z dydaktyki historii na UJK, toteż wielokrotnie zabierała głos na ten temat. Najważniejszą jej pracą z zakresu dydaktyki historii było dziełko *Nauczanie historii w szkole średniej* (1937). Wielu historyków lwowskich zaangażowało się w przygotowywanie podręczników szkolnych lub innych materiałów używanych w nauczaniu historii (Kazimierz Hartleb, Marian Janelli, Walerian Kramarz, Maria Jaworska, Czesław Nanke, Adam Szelągowski)⁹⁷⁸. Kazimierz Hartleb przygotował m.in. teksty źródłowe: *Kultura Polski (wypisy źródłowe)* (Lwów 1925), *Kultura Polski od zarania dziejów po dni ostatnie: wypisy źródłowe opatrzone rycinami* (Lwów 1938). Propagował ideę wprowadzenia do szkół średnich historii kultury polskiej w postaci przedmiotu obowiązkowego. Wydawane przez niego teksty źródłowe miały służyć nauczycielom jako materiał do pogadanek, porównań i objaśnień. Przygotowaniem wypisów źródłowych szkolnych zajmował się również Czesław Nanke, wieloletni nauczyciel o ogromnym doświadczeniu dydaktycznym.

Oczywiście, bez porównania licniejszą grupę we Lwowie tworzyli historycy literatury i języka. Podobnie było w innych polskich ośrodkach. Stosunkowo niewiele było w tej dziedzinie opracowań ogólnych. Ich autorami byli Juliusz Kleiner⁹⁷⁹, Henryk Biegeleisen⁹⁸⁰ i Władysław Tarnawski⁹⁸¹. Dominowały prace o charakterze analitycznym. We Lwowie szczególne osiągnięcia odnotowywano w badaniach nad literaturą porozbiorową⁹⁸². Polskim romantyzmem, a zwłaszcza dziełami Mickiewicza, Słowackiego i Krasińskiego, interesowali się m.in. Wilhelm Bruchnalski, Henryk Biegeleisen, Bronisław Gubrynowicz, Stefan Kawyn, Juliusz Kleiner, Stanisław Kossowski, Eugeniusz Kucharski, Stefania Skwarczyń-

⁹⁷⁷ J. Rulka, „*Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*”. *Próba analizy i oceny* [w:] *Historia. Poznanie i przekaz* pod red. B. Jakubowskiej, Rzeszów 2000, s. 307–316; P. Sierżęga, „*Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*”, s. 476–499.

⁹⁷⁸ J. Maternicki, *Polska dydaktyka historii 1918–1939. Materiały i komentarze*, Warszawa 1978; J. Centkowski, *Ewa Maleczyńska jako dydaktyk historii* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. IV, s. 484–493; H. Wójcik-Lagan, *Franciszek Bujak jako dydaktyk historii* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. V, s. 500–510.

⁹⁷⁹ J. Kleiner, A. Brückner, *Zarys dziejów literatury polskiej i języka polskiego*, t. 1, Lwów 1938

⁹⁸⁰ *Historia literatury polskiej w zarysie*, Lwów 1922.

⁹⁸¹ *Historia literatury angielskiej od czasów najdawniejszych do Miltona i Drydena*, Lwów 1926.

⁹⁸² J. Maślanka, *Lwowskie literaturoznawstwo* [w:] *Universitati Leopoliensi*, s. 360–362.

ska, Jan Gwalbert Pawlikowski. Monografie Kleinera przez długie lata stanowiły ostatni wyraz i punkt wyjścia dla każdego przyszłego badacza⁹⁸³.

Historią poezji polskiej zajmowali się: Wilhelm Bruchnalski, Bronisław Czarnik, Karol Dresdner, Władysław Floryan, Wiktor Hahn, Mieczysław Hartleb, Konstanty Wojciechowski, Jan Kasproicz, Eugeniusz Kucharski, Bolesław Lewicki, Bronisław Nadolski, Mieczysław Piszczykowski; dziejami powieści – Zofia Strzałkowska, Konstanty Wojciechowski; literaturą mieszczańską – Karol Badecki, historią dramatu i teatru – Ludwik Bernacki i znajdujący się pod jego opieką naukową Franciszek Pajączkowski⁹⁸⁴ oraz Wiktor Hahn.

Poważnie interesowano się także dziejami literatur obcych. Kilku badaczy zajmowało się literaturą narodów słowiańskich (Jan Janów, Jan Leciejewski, Kyryło Studynskij), a także czasów starożytnych (Adolf Bednarowski, Artur Rapaport, Ryszard Skulski, Jan Smereka, Stanisław Witkowski). Literaturę niemiecką badali Emil Petzold, Zdzisław Żygulski, romańską – Zygmunt Czerny, Stefan Glixelli, Kazimierz Jarecki, Zygmunt Matkowski, Edward Porębowicz, Walerian Preisner⁹⁸⁵, angielską – Władysław Tarnawski, Konstanty Wojciechowski, a rumuńską – Emil Biedrzycki.

O wiele mniejszą grupę niż historycy literatury stanowili badacze dziejów języka, ale ich osiągnięcia w okresie międzywojennym były znaczące. Prace z tego zakresu opublikowane w latach 1918–1939 weszły na trwałe do językoznawstwa polskiego i światowego⁹⁸⁶. Jakub Handel napisał *Dzieje językoznawstwa* (1935). Była to pierwsza tego typu publikacja w języku polskim⁹⁸⁷. Handel przedstawił rozwój badań nad językiem od czasów starożytnych do współczesnych. Książkę zakończył omówieniem polskich, w tym również lwowskich, badań językoznawczych.

Badania nad językiem polskim prowadzili Henryk Gaertner, Kazimierz Nitsch, Tadeusz Lehr-Spławiński, Witold Taszycki, nad słowiańskim – Stanisław Rospond, Zdzisław Stieber, Tadeusz Lehr-Spławiński, Witold Taszycki; języ-

⁹⁸³ Archiwum UJ, Kleiner Juliusz, S-III 246, b.p.; por. *Juliusz Kleiner. Księga zbiorowa o życiu i działalności* pod red. F. Araszkiwicza i J. Starnawskiego, Lublin 1961; J. Starnawski, *Juliusz Kleiner* [w:] tegoż, *Sylwetki lwowskich historyków literatury*, Łódź 1997, s. 150–175; H. Markiewicz, *Juliusz Kleiner (1886–1957)* [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga*, s. 155–166.

⁹⁸⁴ Por. ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery osobiste Franciszka Pajączkowskiego z l. 1906–1967, sygn. 17142/II, k. 103.

⁹⁸⁵ Por. A. Nikliborc, *Z dziejów romanistyki na Uniwersytecie Lwowskim 1897–1939*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1985, seria A, s. 111–131.

⁹⁸⁶ L. Bednarczuk, *Językoznawstwo na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Universitati Leopoliensi*, s. 212; S. Urbańczyk, *Dwieście lat polskiego językoznawstwa (1751–1950)*, Kraków 1993; W. Taszycki, *Językoznawstwo polskie w latach 1915–1930*, „Wiadomości Historyczne” 1931, z. 1, 28–44; z. 2, s. 97–111.

⁹⁸⁷ S. Urbańczyk, *Polscy językoznawcy żydowskiego pochodzenia* [w:] *Prof. Mojżesz Schorr*, s. 22.

kami starożytnymi – Marian Golias, Marian Auerbach. W ośrodku lwowskim pracowało niemało badaczy języka i kultury Bliskiego i Dalekiego Wschodu, na co miała wpływ prężna działalność katedr orientalnych na UJK. Ceniono zwłaszcza badania Władysława Kotwicza i jego uczniów z zakresu altaistyki. Wyróżnić też należy Tadeusza Kowalewskiego jako turkologa, Mojżesza Schorra jako znawcę semickiego Wschodu, Andrzeja Gawrońskiego uprawiającego filologię indyjską. Ich prace budziły zainteresowanie nie tylko orientalistów, ale również, jak poświadcza sprawozdanie z działalności zakładu nauk orientalistycznych na UJK, także historyków sensu stricto⁹⁸⁸.

Dość intensywnie rozwijały się badania nad dziejami języka i literatury ukraińskiej. Obfitym dorobkiem w tej dziedzinie mógł się pochwalić m.in. Mychajło Wozniak. Był on przede wszystkim autorem poważnej trzytomowej historii literatury ukraińskiej, doprowadzonej do XVIII wieku⁹⁸⁹. Kierownik katedry filologii ruskiej na UJK Jan Janów pisał: *Historię tę można uznać za pierwszą próbę wyczerpującego ujęcia dziejów piśmiennictwa ukr[aińsko]-ruskiego, próbę opartą już nie na kompendiach rosyjskich, jak to czynili zwykle poprzednicy, ale skonstruowaną na podstawie przeliczonych prac specjalnych, z których autor uwzględniał przeważnie takie fakty i dzieła, jakie istotnie dotyczą literatury Rusi południowej (Ukrainy)*⁹⁹⁰. Tematykę tę poruszali również: Kyryło Studynskij, Iwan Bryk, Jarosław Janczak, Jan Janów, Teofil Kostruba, Jewhen Pełenskiy, Wasyl Szczurat, Iłarion Swencičkiy, Mychajło Terszakoweć, Wasyl Wawryk⁹⁹¹.

Historycy sztuki stanowili drugą grupę wśród dyscyplin wyspecjalizowanych (zajmowało się nią 46 badaczy, tj. 12,5% badanej grupy historyków). Był to najwyższy wskaźnik w Polsce. W większości historycy lwowscy postulowali traktowanie historii sztuki jako dyscypliny odrębnej. Z reguły też cechowali się wysoką kulturą metodologiczną⁹⁹² i utrzymywali bliskie kontakty z nauką zachodnioeuropejską. Wszystko to powodowało, że środowisko lwowskie *jako właściwie jedyne w Polsce uprawiało historię sztuki według standardów obowiązujących w nauce światowej*⁹⁹³. Największy na to wpływ miał pierwszy profesor tegoż przedmiotu na Uniwersytecie Lwowskim Jan Bołoz-Antoniewicz⁹⁹⁴. Zajmował się on przede

⁹⁸⁸ Archiwum PAN-PAU w Krakowie. Marian Lewicki, Irena Lewicka, sygn. K III-7, j. 81, b.p.

⁹⁸⁹ M. Wozniak, *Istorija ukrajinskoji literatury*, t. I–III, Lwów 1920–1924.

⁹⁹⁰ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Woźniak Michał, sygn. B-9244, Referat o pracach naukowych p. Michała Woźniaka allegat do votum separatum prof. Janowa, s. 4.

⁹⁹¹ Por. S. Stępień, *Ukraińskie życie*, s. 206.

⁹⁹² K. Piwocki, *Lwowskie środowisko historyków sztuki*, „Folia historiae artium” 1967, t. IV, s. 117–124.

⁹⁹³ A. Małkiewicz, *Historia sztuki na Uniwersytecie Lwowskim 1893–1939* [w:] *Dzieje historii sztuki w Polsce. Kształtowanie się instytucji naukowych w XIX i XX wieku* pod red. A.S. Labudy, Poznań 1996, s. 70.

⁹⁹⁴ W. Podlacha, *Jan Bołoz Antoniewicz 1858–1922*, „Prace Sekcji Historii Sztuki i Kultury”, Lwów 1924, t. 1, z. 1, s. 1–21.

wszystkim sztuką włoskiego odrodzenia i w dużej mierze przyczynił się do stworzenia we Lwowie *najwybitniejszej* [polskiej – J.P.] *placówki uniwersyteckiej* specjalizującej się w tym zakresie badań. Po 1918 roku Antoniewicz ogłosił krótki tekst *Leonardo da Vinci w czterdziestoletnią rocznicę jego śmierci 2 maja 1519* (1919) oraz jedno obszerne studium „*Lament*” *opatowski i jego twórca*⁹⁹⁵, w którym zanalizował płaskorzeźbę z lat 1533–1536 m.in. pod kątem wpływów sztuki włoskiego renesansu. Sztuką renesansową zajmowali się także: Zbigniew Hornung, Władysław Kozicki, Karolina Lanckorońska, Helena Schorrowska. Oni też mieli *stały kontakt z europejską humanistyką*⁹⁹⁶.

Wśród lwowskich historyków sztuki byli również tacy, którzy osiągnęli niemałe sukcesy w badaniach nad sztuką średniowieczną: Władysław Podlacha, Władysław Stroner, Władysław Terlecki i przede wszystkim Mieczysław Gębarowicz. Z grona tych historyków najczęściej zagadnienia teoretyczne i metodologiczne podejmował Podlacha. Swym uczniom przekazywał *zasadę szkoły wiedeńskiej, podług której każda sztuka zasługuje na zbadanie i ocenę w świetle kryteriów stosowanych w epoce, która ją wydała*⁹⁹⁷. Najważniejszymi pracami Podlacha z zakresu historii sztuki opublikowanymi w okresie międzywojennym były: *Miniatury modlitewnika Warneńczyka* (1928) i *Miniatury Psalterza floriańskiego*⁹⁹⁸.

Historyk młodszego pokolenia – Mieczysław Gębarowicz jako jedyny z kręgu uniwersyteckich historyków sztuki optował za utrzymaniem bliskich związków tej dyscypliny z historią. Pod koniec swojego życia, odpowiadając na pytanie, za kogo się uważa – historyka sztuki czy historyka, odpowiedział: *Zasadniczo uprawiam historię sztuki, ale z zastosowaniem historycznego trybu myślenia. Jeśli czasem daję się skusić „czystej” historii, jest to zabieg higieny duchowej. Chodzi o to, aby najeżone niebezpieczeństwem subiektywizmu manowce historii sztuki zastąpić na chwilę twardym gruntem zobiektywizowanej metodologii i jednoznacznej terminologii historii, tej matki i królowej nauk*⁹⁹⁹. Interesował się przede wszystkim sztuką polskiego wczesnego średniowiecza i właśnie w tej dziedzinie był *wśród docentów i młodszych kolegów tak przygotowaniem, jak doświadczeniem, jak wreszcie usilną pracą nad sobą najpoważniejszym badaczem*¹⁰⁰⁰.

⁹⁹⁵ „Prace Komisji Historii Sztuki”, t. II, s. 123–158, odb. Kraków 1921.

⁹⁹⁶ A. Małkiewicz, *Historia sztuki na Uniwersytecie Lwowskim 1893–1939*, s. 69.

⁹⁹⁷ J. Wrabec, *Profesor Zbigniew Hornung – lwowski historyk sztuki we Wrocławiu*, „Sobótka” 1997, nr 3–4, s. 254.

⁹⁹⁸ W: *Psalterz floriański lacińsko-polsko-niemiecki* pod red. L. Bernackiego, Lwów 1939, s. 70.

⁹⁹⁹ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery osobiste Mieczysława Gębarowicza z lat 1912–1984, t. 1, rkps 17137/I, Autobiografia, k. 227.

¹⁰⁰⁰ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Gębarowicz Mieczysław, sygn. B-11577, Pismo z 12 VI 1935 w sprawie mianowania Gębarowicza profesorem tytularnym, k. 5.

Dzieje sztuki czasów porzobiorowych i najnowszych cieszyły się już mniejszym zainteresowaniem. Dziewiętnastym stuleciem zajmowali się m.in. Mieczysław Treter, Helena Blumówna, Jerzy Güttler. Jeszcze mniejszym zainteresowaniem cieszyła się sztuka ludowa. Najszerze badania w tym kierunku prowadził Ksawery Piwocki.

Ciekawą postacią wśród historyków sztuki był Tadeusz Mańkowski¹⁰⁰¹. Porzucając w 1931 roku wieloletnią i bardzo dobrze rozwijającą się karierę adwokacką, skoncentrował się na dziejach lwowskiej kultury artystycznej epoki nowożytnej. Jednocześnie pracował jako muzealnik i bibliotekarz w ZNiO. Do 1939 roku opublikował 81 prac, m.in. dotyczących dziejów polskiego renesansu, sztuki czasów baroku, wpływów sztuki Wschodu na Polskę czy dziejów sztuk zdobniczych w okresie nowożytnym. Nie on jeden przedkładał historię sztuki nad wyuczone zajęcia; było to również udziałem Leona Pinińskiego, Ferdynanda Bostela, Mykoły Hołubcia, Piotra Kontnego, Josypa Pełeńskiego, Józefa Piotrowskiego, Władysława Stronera. Warto podkreślić, że w dziedzinie tej bardzo aktywne były kobiety. Obok wymienionych: Lanckorońskiej i Blumównie należy wspomnieć o Antoninie Betterównie, autorce tekstu poświęconego polskim ilustracjom książkowym w XV i XVI wieku na tle ówczesnych tendencji zachodnioeuropejskich¹⁰⁰²; Helenie Schorrowej zajmującej się sztuką włoskiego renesansu¹⁰⁰³ i Irynie Hurhule podejmującej tematy z zakresu historii sztuki ukraińskiej. Sztukę społeczności żydowskiej na ziemiach polskich przybliżali czytelnikom Maksymilian Goldstein i Karol Dresdner¹⁰⁰⁴.

Odrębną dziedziną badań była historia sztuki kościelnej. We Lwowie zajmowali się nią: ksiądz Władysław Żyła, Leon Issakowicz, Bohdan Janusz, Stanisław Rachwał, Wołodymyr Syczynskij. Najwybitniejszym z nich był wszechstronnie wykształcony W. Żyła, autor książek *Katedra ormiańska we Lwowie* (1919), *Kościół i klasztor Dominikanów we Lwowie* (1923). Dziejami architektury zajmowali się m.in. Michał Kowalczyk, Michał Lityński, Marian Osiński, Aleksander Prusiewicz, Jan Sas-Zubrzycki¹⁰⁰⁵.

¹⁰⁰¹ Por. W. Tatarkiewicz, *Tadeusz Mańkowski 1878–1956* [w:] *Portrety uczonych polskich*, wyb. A. Biernacki, Kraków 1974, s. 331–336.

¹⁰⁰² A. Betterówna, *Polskie ilustracje książkowe XV i XVI wieku (1490–1525)* [w:] *Prace Sekcji Historii Sztuki i Kultury Towarzystwa Naukowego we Lwowie*, t. 1, z. 2, Lwów 1929.

¹⁰⁰³ Między innymi *Projekty fasady kościoła San Lorenzo we Florencji z epoki rozkwitu renesansu* [w:] *Prace Sekcji Historii Sztuki*, t. 1, z. 1, s. 94–160.

¹⁰⁰⁴ *Kultura i sztuka ludu żydowskiego na ziemiach polskich*, Lwów 1935.

¹⁰⁰⁵ W okresie międzywojennym najcenniejszą jego pracą były *Sklepienia polskie w dobie średniowiecza i odrodzenia*, Lwów 1926. Większość bowiem publikacji po 1918 roku nie miała już charakteru naukowego – autor namiennie poszukuje w nich *pierwiastków duchowych i narodowych w formach dawnej architektury; zwracając się szczególnie w stronę staropolskiej i starosłowiańskiej ciesiolki*. Por. K. Stefański, *Jan Sas Zubrzycki (1860–1935)* [w:] *Jan Sas Zubrzycki i Andrzej Lenik – z pracowni architekta i rzeźbiarza*, Wrocław 2004, s. 8.

Na teren historii sztuki nierzadko wchodzili też archeolodzy klasyczni, którzy stanowili we Lwowie dość liczną grupę. Starsze pokolenie reprezentował Edmund Bulanda, jednakże nie prowadził on badań wykopaliskowych. W swoich pracach koncentrował uwagę wokół trzech zagadnień: greckiej rzeźby antycznej, uzbrojenia antycznego i dziejów Etrusków. Najbardziej cenioną jego pracą w Polsce i za granicą była wydana w 1934 roku książka *Etruria i Etruskowie*. Bulanda wychował kilku cenionych później archeologów: Kazimierza Michałowskiego, Kazimierza Majewskiego, Janinę Oroszównę oraz Iwana Starczuka, Eugeniusza Konika, Wilhelminę Lepik-Kopaczyńską.

W okresie lwowskim Michałowski pod wpływem Bulandy koncentrował się na zagadnieniach dotyczących sztuki starożytnej. Opublikował w latach 1926–1930, również w językach niemieckim i francuskim, kilka artykułów wchodzących w skład jego pracy doktorskiej *Niobidzi w sztuce starożytnej*. W 1930 roku wydał rozprawę *O sztuce doryckiej*, będącą jego dysertacją habilitacyjną. Dalszą karierę naukową rozwinął po przyjęciu w 1930 roku katedry archeologii klasycznej na Uniwersytecie Warszawskim.

Natomiast Kazimierz Majewski, jak napisał jego mistrz E. Bulanda, *specjalnie poświęcił się badaniom kultury egejskiej i jej relacjami z sąsiednimi kulturami przedhistorycznymi, co nie znaczy jakoby nie opanował doskonale całego zasięgu sztuki starożytnej*¹⁰⁰⁶. Najważniejszą w jego dorobku pracą historyczną z tego okresu jest *Figuralna plastyka cykladzka. Geneza i rozwój form* (1935). Doceniano zwłaszcza badania Majewskiego nad ustrojem gospodarczo-społecznym plemion słowiańskich zamieszkujących ziemie Polski i Ukrainy w pierwszych stuleciach naszej ery, potwierdzające wpływy cywilizacji rzymskiej na kulturę miejscowych ludów.

O wiele mniejszym dorobkiem naukowym mogły się pochwalić kobiety zajmujące się archeologią klasyczną. Oroszówna, mimo wielkiej inteligencji i wiedzy, nie zdołała uzyskać ostatecznie poświęciła się pracy nauczycielskiej. W okresie lwowskim zajmowała się historią rzeźby i ubioru, widząc w nich wyraz tendencji estetycznych. Z pozytywną oceną zarówno w kraju, jak i za granicą spotkały się rozprawy młodej wówczas uczennicy Bulandy, Wilhelminy Lepik. Już podczas studiów opublikowała dwie prace *Lampa starożytna epoki augustowskiej* (1937) i *Lampa starożytna* (1938).

Lwowska historia muzyki w okresie międzywojennym związana jest przede wszystkim z nazwiskiem Adolfa Chybińskiego. Działał na Uniwersytecie Lwowskim od 1912 roku, tj. od czasu utworzenia nowego kierunku studiów – muzykologii¹⁰⁰⁷. Wykładał historię i teorię muzyki. Był autorem wielu

¹⁰⁰⁶ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Majewski Kazimierz, sygn. B-13165, k. 100.

¹⁰⁰⁷ Por. U. Hrab, *Adolf Chybiński i lwowska szkoła muzykologiczna* [w:] *Muzykologia we Wrocławiu*, s. 101–111.

prac, m.in.: *Walentyń Gawara-Gutek. Przyczynek do historii muzyki polskiej w XVI/XVII wieku* (1928), *Ziemia Czerwieńska w polskiej kulturze muzycznej XVI wieku* (1936), *Warszawska tabulatura organowa z XVII wieku* (1936). Stulecia XVII i XVIII były przedmiotem zainteresowania jego ucznia Hieronima Feichta. W czasie pobytu we Lwowie w latach 1919–1929 opublikował m.in. rozprawę *Wojciech Dębółcki, kompozytor religijny z pierwszej połowy XVII wieku* (1926).

We Lwowie dość szybko rozwijała się także historia medycyny. Wielkim orędownikiem tych badań był Witold Ziembicki, z wykształcenia lekarz. Potrafił przedstawić w swoich pracach *odnośne sprawy w sposób wyczerpujący i gruntowny, odpowiadający współczesnej wiedzy lekarskiej, strona zaś historyczna opracowana tak pod względem metody jak i dokładności zyskała powszechne uznanie historyków zawodowych*¹⁰⁰⁸. Historią okulistyki zajmował się z kolei lekarz-okulista Emanuel Machek, sprawujący jednocześnie funkcję kierownika katedry okulistyki na Uniwersytecie.

Ciekawe badania z zakresu historii przyrody prowadził Piotr Kontny. Jego prace *Z przeszłości cisa* (1937) oraz *Materiały do historii lasów w Karpatach Wschodnich* (1939) świadczyły o erudycji autora i umiejętności pokazywania związków pomiędzy warunkami przyrodniczymi a życiem ludzi w przeszłości¹⁰⁰⁹.

We Lwowie bardzo aktywni byli filozofowie. Stworzona przez Kazimierza Twardowskiego szkoła filozoficzna była znana i ceniona w Polsce i za granicą. Niektórzy filozofowie interesowali się historią swej dyscypliny. Przykładem może być Izydora Dąmbska, autorka *Zarysu historii filozofii greckiej* (1935). Historię filozofii uprawiali także specjaliści z zakresu filozofii chrześcijańskiej – Jan Stepa¹⁰¹⁰ i Kazimierz Wais¹⁰¹¹.

Na koniec wypada wspomnieć o biografistyce, dyscyplinie mającej wówczas w Polsce wiele do nadrobienia w stosunku do Europy Zachodniej. Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych rozpoczęto w środowisku lwowskim ożywioną dyskusję na ten temat. Pozostawało to w związku z planami opraco-

¹⁰⁰⁸ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Ziembicki Witold, sygn. B-15876, k. 25. Ziembicki opublikował m.in. prace: *Zdrowie i niezdrobie Jana Sobieskiego. Studium historycznolekarskie*, Lwów 1931; *Barbara Radziwiłłówna w oświetleniu lekarskim* [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie*, Lwów 1935, s. 144–162; *Śmierć Jeremiego Wiśniowieckiego*, Lwów 1936.

¹⁰⁰⁹ W. Olszewicz, *Kontny Piotr (1895–1947)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIII, Wrocław 1967–1968, s. 607.

¹⁰¹⁰ *Neokantowskie próby realizmu a neotomizm*, Lwów 1927; *Poznawalność świata rzeczywistego w oświetleniu św. Tomasza*, Lwów 1930.

¹⁰¹¹ Między innymi *Dante jako filozof (W 600-letnią rocznicę zgonu poety)*, odb. z „Przeglądu Teologicznego”, Lwów 1921; *Znaczenie św. Tomasza jako filozofa*, odb. z „Przeglądu Teologicznego”, Lwów 1924.

wania *Słownika biograficznego Polski porozbiorowej*¹⁰¹². Tyszkowski pisał: *wielkie przemiany polityczne [...] budzą dla tych czy innych względów zainteresowanie dla bohaterów przeszłości narodowej. Narzuca się to siłą rzeczy, że w ten sposób sfery historyczno-naukowe reagują na losy swej ojczyzny*¹⁰¹³.

Nie było wśród historyków lwowskich badaczy poświęcających się wyłącznie biografistyce. Największe chyba do niej znaczenie przywiązywał Stanisław Zakrzewski. Wynikało to z jego poglądów metodologicznych. Przedmiotem dziejów był dla niego *czynny człowiek, czynna indywidualność*¹⁰¹⁴. Większość biografistów miała głównie na względzie potrzebę popularyzacji wiedzy o wybitnych lub zapomnianych postaciach. Tak było m.in. w przypadku takich historyków, jak Mykoła Andrusiak, Kazimierz Hartleb, Zofia Krzemicka, Łukasz Kurdybacha, Anna Lewicka, Adolfina Mannówna, Zygmunt Zygmuntowicz. Wiele tego typu prac nie miało charakteru naukowego; przykładem może być opracowanie Wisłockiego poświęcone Jerzemu Lubomirskiemu, kuratorowi Zakładu Ossolińskich, podkreślające zacność i zasługi bohatera książki. W ramach wydawnictwa Macierzy Polskiej funkcjonowała „Nasza Biblioteka”, publikująca książeczki bogato ilustrowane, przeznaczone *do lektury szkolnej i domowej w wyższych klasach szkół powszechnych i w szkołach średnich* (m.in. Zdzisława Strońskiego *Batory* (1928), K. Tyszkowskiego *Jan Zamojski* (1938) i *Hetman Stanisław Żółkiewski* (1938), K. Sochaniewicza *Bolesław Chrobry* (1926); Mieczysława Gawlika *Stanisław Staszic* (1926)). Poważny charakter miały natomiast biografie pisane do *Polskiego słownika biograficznego*. Ich autorami byli m.in. Maria Bruchnalska, Zofia Krzemicka, Karol Lewicki, Feliks Pohorecki, Marian Tyrowicz, Kazimierz Tyszkowski, Eugeniusz Wawrzukowicz, Zygmunt Zborucki, Witold Ziembicki.

Oceniając ogólnie zainteresowania twórcze historyków lwowskich, warto zwrócić uwagę na fakt, że wraz ze wzrostem ich liczby zwiększała się również ilość publikacji naukowych, zwłaszcza z historii Polski i Ukrainy. Rzadziej podejmowano tematykę historii powszechnej; tłumaczono to m.in. brakiem dostępu do źródeł dotyczących dziejów innych krajów. Dużego postępu dokonano natomiast w badaniach nad historią regionalną i lokalną. Lwów stał się w latach 1918–1939 czołowym ośrodkiem badań tego typu w Polsce.

Odnotowano też znaczny postęp w zakresie badań nad historią starożytną i prehistorią oraz historią wieków średnich. W tych obszarach mogli historycy lwowscy konkurować z Warszawą i Krakowem. Nie brakowało w ośrodku

¹⁰¹² Por. K. Tyszkowski, *Słownik biograficzny Polski porozbiorowej*, „Wiadomości Historyczne” 1929, z. 1, s. 1–13; J.B. Richter, *Zagadnienia biografiki współczesnej*, „Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacje i rozwój” 1934, t. XIX, s. 13–103; P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski*, s. 256 i n.

¹⁰¹³ K. Tyszkowski, *Słownik biograficzny Polski porozbiorowej*, s. 13.

¹⁰¹⁴ S. Zakrzewski, *Kultura historyczna [w:] Historycy o historii*, t. I, s. 532.

lwowskim badaczy wybitnych, znanych w zagranicznych ośrodkach naukowych. Prawdą jest jednak i to, że dla niektórych z nich okres lwowski był tylko pewnym epizodem w karierze naukowej.

Wśród lwowskich mediewistów najważniejszymi postaciami byli Stanisław Zakrzewski, Władysław Abraham, Oswald Balzer, Jan Ptaśnik. Nadawali oni ton lwowskiemu życiu naukowemu. Brakowało jednakże osób mogących ich z czasem zastąpić, młodszych wiekiem, ale w pełni już dojrzałych naukowo. Po 1918 roku dość słabo rozwijały się we Lwowie historia nowożytna i porozbiorowa, zabrakło bowiem indywidualności na miarę Ludwika Finkla, Bronisława Dembińskiego czy Szymona Askenazego. Adam Szelański nie potrafił stworzyć we Lwowie prężnego ośrodka badań w obu tych dziedzinach. Jeszcze skromniejsze były wyniki badań lwowskich historyków nad historią najnowszą.

Należy jednak podkreślić, że w niektórych subdyscyplinach historycznych badacze lwowscy mieli liczące się osiągnięcia nie tylko w skali polskiej, lecz i europejskiej. Na pierwszy plan wysunąć tu należy historię społeczno-gospodarczą rozwijającą się pod przewodnictwem Franciszka Bujaka. Badania jego uczniów budziły żywe zainteresowanie za granicą. Pod koniec lat trzydziestych XX wieku historycy francuscy, promujący „nową historię”, zaczęli zamieszczać w opiniotwórczym „Annales d’histoire économique et sociale” (później „Annales d’histoire sociale”) sprawozdania informujące o polskich wydawnictwach z tego zakresu, przede wszystkim o pracach uczniów Bujaka na temat historii cen. Sam Marc Bloch jednakże przyznawał, że nie jest łatwo więcej dowiedzieć się o polskich publikacjach, *bo historycy francuscy nie umieją po polsku, sławiści zaś nie interesują się historią gospodarczą*¹⁰¹⁵.

Jak trudno było historykom polskim, w tym lwowskim, zaistnieć w nauce europejskiej, świadczy list Heleny Polackówny z roku 1923 do Władysława Semkowicza: *Byłam w kwietniu na kongresie brukselskim. Zjazd był liczny (około 1000 osób) i bardzo interesujący. Mnie osobiście mało zadawał udział Polaków, poza małymi wyjątkami. Ludzie bardzo młodzi, pełni dobrej woli, ale zgoła jeszcze nieustosunkowani do nauki francuskiej i europejskiej. Pierwszy oficjalny występ Polaków na arenie nauki europejskiej mógł być mniej liczny, ale wykwintniej dobrany. W ogóle opinia europejska nas nie zna lub co gorsza zna tylko ze złej strony, a musi nam przecież zależeć na tem, aby w Europie poznano nasze dzieła. Na życzenie niektórych profesorów parę razy pisałam sprawozdania o literaturze polskiej, o archiwach prywatnych, o pracach AU, ale to były rzeczy dorywcze, pisane z pamięci, bez pomocy książek, mogły tylko służyć do prywatnego użytku czytającego, a nie mogły mieć trwałego znaczenia. Ja osobiście nie mogę się skarżyć na brak życzliwości francuskich profesorów, ale*

¹⁰¹⁵ Biblioteka PAU-PAN w Krakowie. Korespondencja F. Bujaka, rkps 7505, List W. Massa do F. Bujaka z 1939 roku, k. 1.

*to są stosunki przelotne, które, rozmyślam nad tem, jakby dla dobra swojego społeczeństwa umocnić*¹⁰¹⁶. Warto więc tym bardziej podkreślić osiągnięcia lwowskiej szkoły historyczno-gospodarczej.

Lwów przodował również w historii prawa i w badaniach nad dziejami sztuki. Prace obu tych dziedzin wyróżniały się niekiedy wysokim poziomem metodologicznym. Ogólnie jednak rzecz biorąc, refleksja teoretyczna nie cieszyła się wśród historyków lwowskich specjalnym zainteresowaniem. Dominowały we Lwowie tradycyjne wzorce metodologiczne. Uprawiano przede wszystkim historię polityczną skoncentrowaną na poszczególnych wydarzeniach i działalności wybitnych jednostek. Modernistyczne poczynania Franciszka Bujała i jego uczniów były we Lwowie zjawiskiem raczej dość wyjątkowym.

Niezbyt wielkim zainteresowaniem cieszyły się historia wojskowości i historia Kościoła. Spośród dyscyplin warsztatowych najszybciej rozwijały się we Lwowie nauki pomocnicze historii. Pewne sukcesy odnotowywano także w dziedzinie bibliografii historycznych.

Historycy ukraińscy większą wagę przykładali do historii nowożytnej niż średniowiecznej. Ale nie było już indywidualności na miarę M. Hruszewskiego. Postacią próbującą go zastąpić był jego uczeń Iwan Krypiakewycz, któremu podobnie jak jego mistrzowi przyświecał cel kształcenia i aktywizowania młodych badaczy dziejów Ukrainy. Był historykiem o szerokich zainteresowaniach i bogatym dorobku naukowym.

Warto też zauważyć, że z czasem, wraz z emigracją ze Lwowa wielu historyków pochodzenia żydowskiego, ośrodek ten stopniowo tracił na znaczeniu w badaniach nad historią Żydów.

Tak więc w niektórych dziedzinach uczeni lwowscy wyprzedzali historyków z Warszawy i Krakowa, w innych z kolei odgrywali mniejszą rolę. Do najsilniej rozwiniętych dziedzin we Lwowie należały: historia średniowieczna, społeczno-gospodarcza, państwa i prawa, a także regionalna. Rozwój tych subdyscyplin pozwolił środowisku lwowskiemu na utrzymanie znaczącej pozycji w kraju. Lwowianie nie odgrywali już w historiografii polskiej roli pierwszoplanowej, jak to było na przełomie XIX i XX wieku, ale wciąż jeszcze prezentowali wysokie potencjał naukowy i dawali dowody dużej żywotności.

¹⁰¹⁶ Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego, Dział Rękopisów. Korespondencja W. Semkowicza, sygn. 9533 III, List H. Polackówny do W. Semkowicza, Paryż 17 VI 1923, k. 190.

ROZDZIAŁ V

Gehenna lat 1939–1944 i powojenne rozproszenie

1. Wojna i okupacja

Rok 1940 miał być dla Lwowa szczególnie. Miasto od wielu miesięcy przygotowywało się do obchodów swojego 600-lecia. W związku z tym miały się odbyć liczne zjazdy naukowe przedstawicieli różnych dziedzin. Lwów miał być miejscem kolejnego spotkania historyków polskich organizowanego przez PTH. Zamierzano otworzyć Dom Nauki, mający być siedzibą licznych lwowskich towarzystw borykających się z ciągłymi problemami lokalowymi. Zamiast tego były bombardowania, wywózki i aresztowania, którym towarzyszył wszechogarniający strach. Jak zanotował Stanisław Maczek 12 września 1939 r., był *to inny Lwów. Zamarły, przyczajony jak ktoś, kto oczekuje spodziewanego ciosu z rezygnacją. Ciemny, brudny z przemykającymi się chyłkiem postaciami, oświetlony tylko tu i tam, wygasającymi pożarami po bombardowaniach*¹⁰¹⁷.

Lwów doświadczył, jak wiadomo, dwóch okupacji, radzieckiej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941) i niemieckiej (czerwiec 1941 – lipiec 1944). Jak zauważył Grzegorz Hryciuk, w postępowaniu obu okupantów wobec ludności mieszkającej we Lwowie można zauważyć pewne podobieństwa, ale ograniczone czasowo: *brutalność represji radzieckich była z pewnością porównywalna – zwłaszcza w 1939 i pierwszych miesiącach 1940 r. – do akcji niemieckiego aparatu policyjnego*. W okresie późniejszym następuje zmiana polityki Rosjan. Coraz częściej odwoływali się oni *nie do nagłej, bezwzględnej siły, w czym celował okupant niemiecki, ale do haseł postępowych, wartości humanistycznych, posługiwanie się retoryką klasową i internacjonalistyczną, niekiedy nawet narodową, zmierzało do zneutralizowania czy wręcz pozyskania określonych warstw ludności. Szczególnych starań dołożono dla zjednania elit intelektualnych i wykorzystania ich w procesie sowietyzacji społeczeństwa polskiego*¹⁰¹⁸. Może właśnie ten fakt zadecydował o tym, że lwowskie środowisko historyczne poniosło najmniejsze straty osobowe spośród wszystkich ośrodków historycznych

¹⁰¹⁷ S. Maczek, *Od podwody do czołga* [w:] K. Grodziska, *Miasto jako brylant... Księga cytatów o Lwowie*, Kraków 2007, s. 220.

¹⁰¹⁸ G. Hryciuk, *Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne*, Warszawa 2000, s. 418–419.

w II Rzeczypospolitej, choć te różnice nie są znaczące i należy pamiętać, że losów części przedwojennych historyków nie udało się ustalić. Wojny nie przeżyło 68 historyków lwowskich (24,9%) z 273 przebywających w tym mieście w roku 1939¹⁰¹⁹. Prawie połowa z tych, którzy nie przeżyli wojny, zmarła śmiercią naturalną z powodu podeszłego wieku, chorób, trudnych warunków życia, pozostali (37) zostali zamordowani przez okupantów, zginęli podczas walk, w łagrach sowieckich, niemieckich obozach koncentracyjnych. W Warszawie te straty wynosiły 31,9%, w Krakowie ok. 29%¹⁰²⁰. Wpływ na wynik strat osobowych we Lwowie zapewne miał również stosunkowo liczny udział w lwowskim środowisku historyków narodowości ukraińskiej, których represje dotyczyły w mniejszym stopniu niż Polaków. Ponadto wielu z nich udało się na emigrację (m.in. Iwan Bryk, Mykoła Andrusiak, Mykoła Czubytyj, Wołodmyr Syczynskij, Josafat Skruteń).

W niniejszym rozdziale poddani zostali analizie przede wszystkim historycy, którzy w 1939 roku przebywali we Lwowie. Brano również pod uwagę tych, którzy mieszkali w tym mieście, lecz sam wybuch wojny zastał ich poza nim (Władysław Kotwicz), oraz tych, którzy wprawdzie opuścili Lwów jeszcze przed wybuchem wojny, przeważnie w latach trzydziestych, ale podczas zawieruchy wojennej ponownie się w nim znaleźli. Po wrześniu 1939 roku powrócili „nieodrodni lwowianie”, m.in. Józef Skrzypek, Stanisław Wasylewski, rok później Myron Korduba i Roman Lutman.

Warto pamiętać, że niektórzy historycy w czasie okupacji zdecydowali się wyjechać ze Lwowa. Do Warszawy przenieśli się Ludwik Kolankowski i Łucja Charewiczowa. Obydwoje znaleźli zatrudnienie w Bibliotece Ordynacji Zamoj-

¹⁰¹⁹ Zostało to ustalone na podstawie życiorysów poszczególnych historyków oraz wydawnictw: „Kwartalnik Historyczny” 1946; *Kronika*, „Rocznik Orientalistyczny” 1939–1949, t. XV; *Zahidna Ukraina pid bolszewikami IX 1939 – VI 1941*, Zbirnyk pod red. M. Rudnyčkojki, New York 1959; B. Olszewicz, *Lista strat kultury polskiej (I IX 1939 – I III 1946)*, Warszawa 1947; M. Walczak, *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1939–1945*, Wrocław 1978; H. Winnicka, *Środowisko historyków w latach wojny i okupacji*, „Przegląd Humanistyczny” 1975, nr 8, s. 75–89; tejsze, *Historycy polscy w latach wojny i okupacji 1939–1945 (Zarys problematyki)* [w:] *Środowiska historyczne*, cz. II pod red. J. Maternickiego, Warszawa 1987, s. 412–437; C. Madajczyk, R. Torzecki, *Świat kultury i nauki Lwowa (1936–1941)*, „Dzieje Najnowsze” 1982, R. XIV, z. 1–4, s. 47–63; A. Bolewski, H. Pierzchała, *Losy polskich pracowników nauki w latach 1939–1945. Straty osobowe*, Wrocław 1989; J. Marszałek, *Słownik biograficzny stalinizmu i jego ofiar w Polsce (1939–1941 roku) (Białystok–Lwów–Wilno)*, Warszawa 1991; *Politechnika Lwowska 1844–1945*, Wrocław 1993; S. Kalbarczyk, *Polscy pracownicy nauki. Ofiary zbrodni sowieckich w latach II wojny światowej. Zamordowani – więzieni – deportowani*, Warszawa 2001; W. Bonusiak, *Losy historyków lwowskich – Polaków podczas II wojny światowej* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. II, s. 401–412; J. Gurba, *Straty osobowe archeologii polskiej w czasie II wojny światowej (próba uzupełnień)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2005, t. LX, s. 257–264.

¹⁰²⁰ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 173; W. Marmon, *Historycy krakowscy w latach wojny i okupacji hitlerowskiej (1939–1945)*, „Przegląd Humanistyczny” 1997, nr 6, s. 102–103.

skich. W 1940 roku z obawy przed aresztowaniem uciekła do Krakowa Karolina Lanckorońska. Rok wcześniej przeprowadził się tam znawca dziejów agrarnych Roman Rozdolśkyj. Założył w Krakowie warsztat produkujący szczotki ryżowe, służący jednocześnie do udzielania pomocy uciekinierom z getta żydowskiego oraz jako punkt kontaktowy dla członków krakowskiej grupy socjalistycznej kierowanej przez Adama Lutmana – ucznia Bujaka i byłego członka KPZU. W 1942 roku Rozdolśkiego aresztowano wraz z żoną – ona została zwolniona, a on wywieziony do Auschwitz. W Krakowie przebywał również historyk dziejów najnowszych Zygmunt Zygmuntowicz, tam prawdopodobnie w 1942 roku zginął *od kuli niemieckiej*¹⁰²¹. Wybitny historyk literatury Juliusz Kleiner po wkroczeniu Niemców ukrywał się najpierw na przedmieściach Lwowa, a następnie wyjechał pod przybranym nazwiskiem do Krasnobrodu (1942–1943), gdzie podjął obowiązki nauczyciela domowego. Ze Lwowa wyjechali również: Stanisław Hoszowski, Marian Janelli, Jerzy Kowalski, Wilhelmina Lepik, Jerzy Manteuffel, Stanisław Rospond. Wielu z nich myślało o szybkim powrocie, np. historyk literatury Władysław Floryan, opuszczając Lwów, *wierzył, że jak jego żona urodzi dziecko to powrócą do Lwowa*. Nie powrócił, *tracąc całe swoje mienie*¹⁰²². W okresie okupacji niemieckiej Lwów opuszczali historycy podejrzewani przez gestapo o żydowskie pochodzenie. W roku 1942 wyjechała najpierw do Krakowa, a następnie do Warszawy Krystyna Śreniowska, w 1943 przed aresztowaniem uciekł do stolicy Polski Tadeusz Lewicki.

Tabela 15. Historycy lwowscy w latach 1939–1945

Lp.	Losy w okresie wojny i okupacji	Liczba historyków
1	Udział w wojnie obronnej 1939 r.	13 (4, 8%)
2	Udział w walkach na frontach zachodnich	9 (3,3%)
3	Udział w konspiracji politycznej i zbrojnym ruchu oporu	28 (10,3%)
4	Udział w tajnym nauczaniu	55 (20,1%)
5	Aresztowani, zesłani do obozu	33 (12,1%)
6	Zmarli, zamordowani, polegli	68 (24,9%)

Źródło: obliczenia własne

Niewielu historyków lwowskich brało udział w kampanii wrześniowej 1939 roku (13). Wynikało to z faktu, że w 1939 roku ponad 40% lwowskich badaczy przeszłości miało powyżej 50 lat. Niski był odsetek historyków młodych (15,4%). Zmobilizowani zostali przede wszystkim badacze posiadający wykształcenie i doświadczenie wojskowe, m.in. Olgierd Górka, mający stopień

¹⁰²¹ M. Tyrowicz, *Zygmunt Marian Zygmuntowicz (1881–1942)*, „Kwartalnik Historyczny” 1949, s. 655.

¹⁰²² AUW. Akta osobowe Floryan Władysław s. Stanisława, RK-120/alf, k. 255.

majora, który wprawdzie jeszcze w 1925 roku przeszedł do rezerwy, ale w wyniku zaistniałej sytuacji zgłosił się *ochotniczo do wojska*¹⁰²³. Podobnie było z Wacławem Lipińskim, przeniesionym w 1939 roku w stan spoczynku, ale wraz z wkroczeniem wojsk niemieckich powołanym najpierw do Biura Propagandy Naczelnego Dowództwa, następnie na stanowisko szefa propagandy Dowództwa Obrony Warszawy. Ze starszego pokolenia w kampanii wrześniowej brali również udział: Ryszard Ganszyniec, Stanisław Loewenstein, Jan Rogowski. Młodymi ludźmi powołanymi w 1939 roku do służby wojskowej byli z kolei Eugeniusz Konik, Łukasz Kurdybacha, Henryk Lepucki, Bolesław Lewicki, Kazimierz Lewicki, Stefan Mękarski, Paweł Skwarczyński, Zygmunt Zborucki. Henryk Lepucki i Kazimierz Lewicki zginęli podczas walk, natomiast losy pozostałych różnie się kształtowały. Pochodzący z asymilowanej rodziny żydowskiej badacz XIX wieku Stanisław Loewenstein już 20 września 1939 r. przedostał się na Węgry, gdzie przebywał do 1944 roku, pełniąc m.in. od roku 1940 z ramienia PPS funkcję zastępcy kierownika konspiracyjnej budapesztańskiej komórki „Placówka W” zajmującej się utrzymywaniem łączności rządu emigracyjnego z Delegaturą Rządu na Kraj. Prowadził również działalność polityczną i kulturalną w jawnych polskich instytucjach na Węgrzech. W 1944 roku, po przejęciu władzy w tym kraju przez faszystowski rząd Ferencza Szalasięgo, został aresztowany i przewieziony już *śmiertelnie chory i storturowany* do obozu koncentracyjnego Auschwitz, gdzie został zamordowany¹⁰²⁴. W obozach zagłady przebywał również historyk filmu Bolesław Lewicki. Ostatni z tych obozów (było ich łącznie sześć), w Pottenstein¹⁰²⁵, opuścił 16 kwietnia 1945 r. Eugeniusz Konik, młody uczeń Bulandy, przez cały okres wojny przebywał w obozie jenieckim, z którego wrócił również w 1945 roku. Okres ten wykorzystał na kontynuację przerwanych studiów z zakresu filologii klasycznej i archeologii, uczęszczając na zorganizowany w obozie w 1943 roku tajny uniwersytet. Brał udział m.in. w zajęciach i seminariach prowadzonych przez Kazimierza Michałowskiego (archeologia klasyczna i egiptologia) i Wiktora Steffena (filologia klasyczna). Po wojnie zaliczono mu te studia¹⁰²⁶.

Większości z wymienionych wyżej uczestników wojny obronnej 1939 roku udało się przedostać na Zachód. Włączyli się tam w emigracyjną działalność polityczną lub wojskową. Olgierd Górka znalazł się we Francji, gdzie pełnił m.in. wysoką funkcję w rządzie emigracyjnym. Po upadku państwa francuskiego

¹⁰²³ Z. Romek, *Olgierd Górka*, s. 21.

¹⁰²⁴ J. Hulewicz, *Loewenstein (Opoka-Loewenstein) Stanisław* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XVII, Wrocław 1972, s. 524–525; T. Hołuj, *List do Redakcji*, „Tygodnik Powszechny” 1957, nr 15, s. 7.

¹⁰²⁵ B.W. Lewicki, *Wiesz jak jest*, Łódź 1974, s. 112, 146.

¹⁰²⁶ AUW. Album Dwudziestolecia Uniwersytetu Wrocławskiego im. Bolesława Bieruta we Wrocławiu 1945–1965. Życiorysy, k. 301–304.

przeniósł się do Londynu¹⁰²⁷. Podobną drogę przez Francję do Wielkiej Brytanii przebyli Paweł Skwarczyński i Stefan Mękowski. Ten ostatni, dotarłszy do Anglii, został odizolowany w obozie w szkockim Rothesay, zorganizowanym dla Polaków *znieprawionych przez osobę lub środowisko współtworzące rząd na uchodźstwie*¹⁰²⁸. W ten sposób został skazany na dwuletnią bezczynność. Sam Mękowski, opuszczając latem 1942 roku obóz, zapisał gorzkie słowa: *Czy uda się nie wrócić do tej trupiarni, z której ostatnio jednego oficera na tydzień wysyłają do szpitala wariatów?*¹⁰²⁹. Nie wrócił, nie został również wcielony do polskich sił zbrojnych, zamieszkał w Londynie i utrzymywał się z wykonywania prac zleconych. W Polskich Siłach Zbrojnych służył natomiast Łukasz Kurdybacha, który po przekroczeniu w październiku 1939 roku granicy rumuńskiej został kierownikiem Sekcji Kulturalno-Oświatowej Komitetu Obywatelskiego Pomocy i Opieki nad Uchodźcami w Rumunii. Następnie w październiku 1940 roku został wysłany na Cypr, gdzie kierował polską szkołą. Po kolejnej ewakuacji Polaków z Cypru do Palestyny (czerwiec 1941) służył w Brygadzie Strzelców Karpackich. Szczególnie zaś ceniona była jego działalność jako kierownika placówki wydawniczej MWRiOP w Jerozolimie, którą to funkcję pełnił od stycznia 1943 roku¹⁰³⁰. W Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie służył również historyk Kościółka ks. Zdzisław Obertyński, natomiast w armii brytyjskiej walczył Henryk Katz.

Innymi historykami, którzy znaleźli się w PSZ, byli więźniowie sowieckich łagrów, m.in. Tadeusz Siuta, Zygmunt Zborucki i Zdzisław Stahl, którzy po zawarciu umowy Sikorski-Majski wstąpili do armii formowanej w ZSRR. Siuta pracował przy nasłuchu radiowym w Wydziale Prasy i Oświaty, a po ewakuacji Armii Polskiej do Iranu redagował w Teheranie codzienny biuletyn prasowy dla Polaków, Zborucki natomiast przeszedł z nią cały szlak bojowy jako ppor. piechoty w Centrum Szkolenia Armii, a Stahl kierował Biurem Studiów przy II Korpusie, koncentrując się przede wszystkim na zbieraniu relacji polskich zesłańców.

W wyniku zarządzonej przez rząd sowiecki amnestii zostali zwolnieni również Edward Dubanowicz, Stanisław Grabski i Leon Kozłowski. Pierwszy z nich, przebywający na zesłaniu w Kazachstanie, po amnestii został radcą ambasady RP w ZSRR na rejon Ajaguz¹⁰³¹. W 1942 roku dotarł wraz z rodziną do Londynu, gdzie rok później zmarł (18 października 1943 r.). Stanisław Grabski, zwolniony z więzienia w Moskwie, również udał się do Londynu. Tam zbliżył

¹⁰²⁷ Z. Romek, *Olgięd Górka*, s. 21.

¹⁰²⁸ A. Adamczyk, *Wstęp* [w:] S. Mękowski, *Zapiski z Rothesay 1940–1942*, s. 14–15.

¹⁰²⁹ S. Mękowski, *Zapiski z Rothesay*, s. 472.

¹⁰³⁰ W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1944–1956*, Kraków 2006, s. 33–34.

¹⁰³¹ A. Redzik, *Wydział Prawa*, s. 226.

się do Władysława Sikorskiego, w 1942 roku wszedł do Rady Narodowej (tzw. Drugiej) i został jej przewodniczącym. Odmienną decyzję co do dalszej działalności w wojennych warunkach podjął Leon Kozłowski. Aresztowany przez NKWD jeszcze 26 listopada 1939 r., po zwolnieniu w 1941 roku i krótkim pobycie w Buzułuku, gdzie formowano armię polską, przeszedł na stronę niemiecką¹⁰³². Wcześniej natomiast powróciła do Lwowa deportowana z dziećmi do Kazachstanu Stefania Skwarczyńska, głównie dzięki staraniom jej mistrza Juliusza Kleinera¹⁰³³. Skwarczyńska wspominała: *Nie było drzwi, do których by nie zapukał, a pukał z uporczywością zalecaną przez Ewangelię. Umiał dla tej sprawy pozyskać Wandę Wasilewską, która ze swej strony – a skutecznie – zrobiła wszystko, co było w jej mocy*¹⁰³⁴.

Kilku historykom nie udało się jednak opuścić więzień i łagrów sowieckich. Zmarli lub zostali zamordowani: Stanisław Głąbiński (zmarł w szpitalu więziennym w Charkowie)¹⁰³⁵, Aleksander Medyński (zmarł w więzieniu we Lwowie), Roman Zubyk (zamordowany w czerwcu 1941 roku¹⁰³⁶); Rudolf Kotula (zmarł na zesłaniu w Kazachstanie 11 października 1940 r.), Erazm Kostołowski (rozstrzelany w Charkowie), Jan Bryk (rozstrzelany prawdopodobnie w Charkowie), Eugeniusz Wawrzakowicz (aresztowany we wrześniu 1940 roku i uznany za *element społecznie niebezpieczny* zmarł prawdopodobnie w 1942 roku w łagrze w Maryjskiej ASRR¹⁰³⁷). Podczas pierwszej okupacji zginął również historyk literatury polskiej i francuskiej Kazimierz Jarecki (17 lub 18 grudnia 1939 r.); w niewyjaśnionych okolicznościach zmarł Kyryło Studynskij, przymusowo wywieziony przez Sowieców ze Lwowa tuż przed wkroczeniem do miasta wojsk niemieckich, oraz jego rodak Kost' Łewyćkij, nestor ukraińskiego ruchu narodowego. Łewyćkij spędził dwadzieścia miesięcy w bolszewickim więzieniu. Wypuszczony tuż przed atakiem Niemców, zmarł w tym samym roku¹⁰³⁸. Rosjanie już po wkroczeniu wojsk niemieckich zamordowali Wiaczesława Zajikina 4 sierpnia 1941 r. Z przyczyn naturalnych w pierwszych dniach wojny i w czasie pierwszej okupacji zmarli m.in.: 70-letni Zbigniew Pazdro, Józef Piotrowski, Konrad

¹⁰³² Por. M. Wojciechowski, *Wojenne perypetie profesora Leona Kozłowskiego*, „Przegląd Humanistyczny” 2004, nr 6, s. 33–38; L. Kozłowski, *Moje przeżycia*.

¹⁰³³ Więcej na temat M. Inglot, *Polska kultura literacka Lwowa lat 1939–1941*, Wrocław 1995.

¹⁰³⁴ S. Skwarczyńska, *Profesor Kleiner w latach drugiej wojny światowej* [w:] Juliusz Kleiner. *Księga zbiorowa o życiu i działalności*, Lublin 1961, s. 190.

¹⁰³⁵ *Przedmowa* [w:] S. Głąbiński, *Wspomnienia polityczne*, Warszawa 2007, s. 12.

¹⁰³⁶ Por. M. Moroz, *Istoryk Roman Zubyk (1902–1941). Materijały do bibliohrafiji*, „Ukrajinskij istoryk” 1995, R. XXXII, s. 271.

¹⁰³⁷ S. Kalbarczyk, *Polscy pracownicy nauki. Ofiary zbrodni sowieckich*, s. 186–187.

¹⁰³⁸ NKWD nastawione na *oczyszczanie miasta z elementów antyradzieckich i kontrrewolucyjnych*, aresztowała nie tylko Polaków, ale również wielu wybitnych przedstawicieli ukraińskiego życia politycznego i społecznego. Por. G. Hryciuk, *Polacy we Lwowie*, s. 36.

Próchnicki, Władysław Stesłowicz, Adam Gerstmann oraz Władysław Abraham i Wilhelm Rolny. Ostatecznie podczas pierwszej okupacji zginęło lub zmarło 28 historyków (41,2% spośród tych, którzy stracili życie w czasie wojny).

W trakcie okupacji niemieckiej straty osobowe omawianego środowiska były wyższe (40 osób – 58,8%). W pierwszych dniach po zajęciu Lwowa przez Niemców wydarzył się jeden z najtragiczniejszych faktów w dziejach polskiej nauki w okresie II wojny światowej – w nocy z 3 na 4 lipca 1941 r. zamordowano 23 profesorów. Nie było wśród nich historyków. Byli to profesorowie kilku wydziałów Politechniki Lwowskiej oraz przede wszystkim Wydziału Lekarskiego UJK¹⁰³⁹.

Największe straty poniosło środowisko historyków żydowskich. Już w lipcu 1941 roku został zamordowany przez gestapo Marian Auerbach, filolog klasyczny, w następnych miesiącach i latach: Zygmunt Taubes-Sens (1942 – Lwów), Maurycy Allerhand (1942 – obóz janowski), Karol Dresdner (maj 1943 – obóz janowski). W niewiadomych okolicznościach zginęli Jakub Handel i Jakub Schall. Zachowały się notatki Allerhanda sporządzane od lipca 1941 do lutego 1942 roku, wydane następnie przez jego wnuka, który m.in. tak zapamiętał swojego dziadka: *przebywał głównie w swoim ciasnym pokoiku. Dużo czytał. Szukał kontaktów z ludźmi, udzielał przeróżnych porad. Był nadal autorytetem dla otoczenia. Schudł, ale zawsze dbał o ubiór, wymagający ciągłych poprawek. Nie pozwalał, aby najbliżsi pogrzęźali się w mrokach okupacyjnej rzeczywistości. Wieczorami, przy zasłoniętych oknach rozmawiał z moim ojcem, ze swym drugim wnukiem Józkiem i bliskimi. Nie mówiono, nie myślano o tym, co miało nieuchronnie nastąpić. W mgłach, gdzieś daleko, ciągle unosił się duch dobrotliwego Franza-Józefa*¹⁰⁴⁰.

Spośród historyków pochodzenia żydowskiego uratowała się natomiast Julia Brystygerowa, która wraz z wkroczeniem Armii Czerwonej przyjęła obywatelstwo sowieckie i podjęła pracę w Radzie Związków Zawodowych we Lwowie oraz współpracowała z radzieckim wydawnictwem „Nowe Widnokregi” we Lwowie publikującym w języku polskim. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej uciekła w głąb Związku Radzieckiego, by w latach 1943–1944 zasiąść w Zarządzie Głównym Związku Patriotów Polskich¹⁰⁴¹. Spośród historyków pochodzenia żydowskiego przeżyli jeszcze Karol Koranyi, Leon Halban i Ludwik Ehrlich, którzy ukrywali się przez cały okres wojny.

Z historyków narodowości polskiej zostali zaaresztowani i zamordowani: powołany na kierownika ZNiO po śmierci Bernackiego Władysław Wisłocki

¹⁰³⁹ Por. W. Bonusiak, *Kto zabił profesorów lwowskich?*, Rzeszów 1989; D. Schenk, *Noc morderców. Kaźń polskich profesorów i holokaust w Galicji Wschodniej*, Kraków 2011.

¹⁰⁴⁰ M. Allerhand, L. Allerhand, *Zapiski z tamtego świata*, Kraków 2003, s. 95; por. L. Allerhand, *Żydzi Lwowa. Opowieść*, Kraków–Warszawa 2010, s. 133 i n.

¹⁰⁴¹ J. Żaryn, *Córka marnotrawna, czyli Luna w Laskach*, „Biuletyn IPN”, nr 11(58), listopad 2005, s. 43–50.

oraz filolog klasyczny Emil Ulrich (w 1943 roku). W obozie koncentracyjnym zginął Tadeusz Lutman, pracownik Ossolineum, uczeń Franciszka Bujaka. 18 października 1942 r. aresztowany przez gestapo, torturowany, następnie więziony w obozach w Natzweiler (Alzacja), Dachau i Mauthausen najprawdopodobniej zginął w czasie zbrojnego powstania więźniów ostatniego z wymienionych obozów między 5 a 7 maja 1945 r.¹⁰⁴² W obozie koncentracyjnym w Majdanku zginął natomiast historyk literatury Kazimierz Kolbuszewski, wcześniej aresztowany za pomoc *osobom ściganym przez hitlerowców*¹⁰⁴³.

W okresie niemieckiej okupacji w wyniku nieszczęśliwego wypadku zginął o. Atanazy Fic, a zmarli m.in.: ukraiński znawca dziejów Kościoła Teofil Kostruba, Władysław Kotwicz i Aleksander Czołowski. Śmierć tego ostatniego, w związku z jego przynależnością do rady przybocznej przy staroście miejskim Lwowa, Niemcy chcieli wykorzystać w celu zdobycia sympatii ludności polskiej. W pogrzebie wzięli udział przedstawiciele lwowskich władz niemieckich zarówno wojskowych, jak i cywilnych¹⁰⁴⁴.

Postawa historyków polskich wobec okupantów, tak jak i całej lwowskiej inteligencji, była zróżnicowana¹⁰⁴⁵. W okresie okupacji sowieckiej Polacy starali się w jakiejś mierze przystosować do nowej rzeczywistości. Niektórzy z historyków powrócili czasowo na dawne stanowiska na zreorganizowanym Uniwersytecie Lwowskim, któremu 8 stycznia 1940 r. nadano imię Iwana Franki¹⁰⁴⁶. W najtrudniejszej sytuacji znaleźli się wykładowcy Wydziału Teologicznego UJK; już 29 października 1939 r. został on zlikwidowany przez władze radzieckie¹⁰⁴⁷. Niektórzy więc z wykładających tam historyków opuścili Lwów – Aleksy Klawek, Piotr Stach, Szczepan Szydelski, Józef Umiński. Ci, którzy zdecydowali się zostać we Lwowie, nauczali konspiracyjnie (Teofil Długosz, Stanisław Frankl, Adam Gerstmann, Stanisław Szurek)¹⁰⁴⁸. Wydział Humanistyczny z kolei został podzielony na Wydział Historyczny i Wydział Filologiczny. Stanowiska kierowników katedr otrzymali m.in.: Zygmunt Czerny (języka i literatury francuskiej), Ryszard Ganszyniec (filologii klasycznej), Juliusz Kleiner (historii literatury), Kazimierz Kolbuszewski (języka i literatury niemieckiej), Jerzy Kuryłowicz (językoznawstwa), Kazimierz Majewski (historii starożytnej), Władysław Podlacha (historii

¹⁰⁴² M. Tyrowicz, *Lutman Tadeusz Eugeniusz (1903–1945), historyk, bibliotekarz* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XVIII, Wrocław 1973, s. 138–139.

¹⁰⁴³ M. Walczak, *Szkolnictwo wyższe*, s. 233.

¹⁰⁴⁴ Por. G. Hryciuk, *Polacy we Lwowie*, s. 247–248.

¹⁰⁴⁵ Tamże, s. 144.

¹⁰⁴⁶ Więcej na ten temat: A. Podraza, *Uniwersytet Lwowski w latach II wojny światowej* [w:] *Lwowskie środowisko naukowe w latach 1939–1945. O Jakubie Karolu Parnasie* pod red. I. Stasiewicz-Jasiukowej, Warszawa 1993; M. Inglot, *Polska kultura*; A. Redzik, *Wydział Prawa*.

¹⁰⁴⁷ Por. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, s. 575–576.

¹⁰⁴⁸ Por. J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza*, s. 88–89.

i teorii sztuki), Stefan Stasiak (języków wschodnich), Władysław Tarnawski (języka i literatury angielskiej), Witold Taszycki (języka polskiego). Na uczelni pracowali również: Franciszek Bujak, Jan Janów i Stanisław Lempicki (już nie jako kierownicy katedr) oraz Władysław Floryan, Janina Garbaczowska, Marian Jakóbiec, Stefan Kawyn, Kazimierz Kolbuszewski, Eugeniusz Kucharski, Stanisław Rospond, Stefania Skwarczyńska, Zdzisław Stieber, Zdzisław Żygulski. Na Wydziale Prawa w różnych okresach byli zatrudnieni m.in.: Jan Czekanowski, Przemysław Dąbkowski, Leon Halban, Wojciech Hejnosz, Stanisław Hubert, Karol Koranyi, Juliusz Makarewicz, Waclaw Osuchowski, Wincenty Stys¹⁰⁴⁹. Wymienione osoby nie zawsze utrzymały swoje stanowiska. Największe zmiany personalne przeprowadzono w styczniu 1940 roku. Wielu polskich historyków zostało wówczas zwolnionych z Uniwersytetu. Ludwik Bazylow, wspominając ten okres w swoim życiu, enigmatycznie stwierdził: *W ostatnich dniach stycznia [...] wszyscy [miał na myśli przede wszystkim Józefa Skrzypka, Adama Dygdałę, Kazimierza Hartleba i siebie – J.P.] rozeszli się w różnych kierunkach na długie lata, czasem też na zawsze*¹⁰⁵⁰. Skrzypka w styczniu 1940 roku aresztowało NKWD¹⁰⁵¹. Zwolniony w 1941 roku, przedostał się do Warszawy, gdzie zaangażował się w działalność konspiracyjną. Trzej pozostali zostali „wyrzuceni” z Uniwersytetu. Osobistą tragedię przeżył wówczas Bazylow, którego najbliższą rodzinę zamordowano w niewyjaśnionych okolicznościach.

Nie wszyscy oczywiście wcześniejsi wykładowcy narodowości polskiej mogli powrócić na Uniwersytet, zwłaszcza ci, którzy nie uzyskali zaświadczenia o *przydatności do pracy w radzieckiej szkole wyższej*¹⁰⁵². Karol Maleczyński na przykład najpierw krótko pracował w Archiwum we Lwowie (1939–1940), później jako robotnik w ogrodach miejskich i magazynach zbożowych we Lwowie i następnie w latach 1940–1941 był bibliotekarzem w Bibliotece Instytutu Historii Ukraińskiej Akademii Nauk, by osiąść na dłużej w Ossolineum.

Na Uniwersytecie zostali zatrudnieni historycy ukraińscy¹⁰⁵³. Kierownikami katedr byli: Iwan Krypiakewycz – historii Ukrainy, Jarosław Pasternak – archeologii klasycznej, Omelian Terlećkyj – historii wieków średnich, Kyryło Studynśkyj – literatury ukraińskiej, Ilarion Swencićkyj – filologii słowiańskiej, Mychajło Wozniak – nowej ukraińskiej literatury. Pracowali tam również: historyk sztuki Josyp Pełeńskyj (otrzymał stanowisko starszego wykładowcy), Marcjan Smiszko (wykładał historię społeczeństw pierwotnych), Iwan Starczuk (przy-

¹⁰⁴⁹ Por. A. Redzik, *Wydział Prawa*, s. 117 i n.

¹⁰⁵⁰ *Wspomnienia o Józefie Skrzypku (W trzecią rocznicę zgonu)*, s. 140.

¹⁰⁵¹ J. Myśliński, *Skrzypek Józef, krypt. J.S. (1905–1974)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXVIII, Warszawa–Kraków 1997–1998, s. 480.

¹⁰⁵² A. Podraza, *Uniwersytet Lwowski*, s. 203.

¹⁰⁵³ Por. *Istorycznyj fakultet Lwiwśkoho nacionalnoho uniwersytetu imeni Iwana Franka (1940–2000)*, Lwiv 2000.

znano mu docenturę w katedrze archeologii klasycznej), Wasyl Szczurat (miał wykłady z filologii ukraińskiej), Wasyl Wawryk (został lektorem języka rosyjskiego). W większości historycy ukraińscy przyjęli postawę lojalną wobec nowej władzy, biorąc niejednokrotnie udział w akcjach politycznych mających zmanifestować poparcie dla działań komunistów, niekiedy również nie szczędząc ostrych słów wobec Polaków i Polski. Z historyków zabierał głos m.in. Kyryło Studynśkyj żyjący przez cały okres międzywojenny w poczuciu krzywdy; po nastaniu nowej rzeczywistości *oskarżał Polaków o wszelkie możliwe zbrodnie*¹⁰⁵⁴. Rzutowało to na nieprzychylnie stosunki między polskimi a ukraińskimi wykładowcami. *Atmosfera niechęci* była zauważalna przede wszystkim wśród studentów. Polscy studenci, nieprzeważający już na Uniwersytecie, spotykali się z objawami nienawiści i pogardy ze strony Żydów i Ukraińców, którzy według Antoniego Podraza, *nie mieli powodu przeżywać tak boleśnie jak Polacy tego wszystkiego, co się wokół nich działo*¹⁰⁵⁵.

Wraz z wejściem wojsk niemieckich zamknięto Uniwersytet i inne wyższe lwowskie uczelnie. Powołano natomiast tzw. Państwowe Kursy Zawodowe we Lwowie, wykorzystując bazę Politechniki, Akademii Medycyny Weterynaryjnej, Akademii Handlu Zagranicznego oraz Wydziału Lekarskiego z Oddziałem Farmaceutycznym. Odrębnym zagadnieniem jest lwowska filia Instytut für Deutsche Ostarbeit, działająca w latach 1941–1943. W jej ramach były prowadzone badania historyczne, które miały na celu stworzenie *możliwie najpełniejszego obrazu wielkich osiągnięć niemieckich*¹⁰⁵⁶. Podjęli tam pracę m.in. Przemysław Dąbkowski (pomocnik naukowy w sekcji prawnej), Adam Fischer (etnograf w sekcji rasowej), Marian Górkiewicz (pomocnik w sekcji prawnej), Bronisław Kocowski (pomocnik w sekcji historycznej), Józef Skoczek (pomocnik w sekcji historycznej) oraz Marcejan Smiszko¹⁰⁵⁷. Niekiedy miało to wpływ na dalsze życie tych osób, tym bardziej że w tym czasie *udział Polaków pracujących w Instytut f. d. Ostarbeit był przedmiotem długich dyskusji i na ogół negatywnych opinii*¹⁰⁵⁸. W roku zamknięcia Instytutu zmarł Adam Fischer i, jak sugeruje autor jego biogramu, *nie tylko ciężkie lata 1941–3, wpędziły go wraz*

¹⁰⁵⁴ I. Łuczakiwska, *Inteligencja ziem zachodnioukraińskich w pierwszych latach władzy radzieckiej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie” 2001, nr 40, s. 195.

¹⁰⁵⁵ A. Podraza, *Uniwersytet Lwowski*, s. 38.

¹⁰⁵⁶ A. Rybicka, *Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej. Instytut für Deutsche Ostarbeit Kraków 1940–1945*, Warszawa 2002, s. 30.

¹⁰⁵⁷ A. Rybicka, *Instytut Niemieckiej Pracy*; T. Bałuk-Ulewiczowa, *Wyzwolić się z błędnego koła. Instytut für Deutsche Ostarbeit w świetle dokumentów Armii Krajowej i materiałów zachowanych w Polsce*, Kraków 2004; A. Redzik, *Wydział Prawa*, s. 241–244.

¹⁰⁵⁸ B. Mękarska-Kozłowska, *Burza nad Lwowem. Reportaż z lat wojennych 1939–1945 we Lwowie. Kartki z pamiętnika*, Londyn 1996, s. 111.

z rodziną w głodowanie, ale również dołączające się do tego zgryzoty moralne uczyniły z niego schorowanego starca [...]. Fischer nie wytrzymał jednak ciosów, na skutek nędzy wywiązała się złośliwa anemia, do której dołączyło się zapalenie płuc, kładąc kres jego życiu dnia 22 XII 1943 r.¹⁰⁵⁹ Dąbkowskiemu natomiast nie zapomniano działalności w niemieckim instytucie nawet w dniu jego pogrzebu. Jak podaje Adam Redzik, wypomnił mu ją Juliusz Makarewicz w czasie przemówienia pożegnania w 1950 roku¹⁰⁶⁰.

Wielu historyków zaangażowało się w tajne nauczanie, w sumie ponad 20% całego omawianego środowiska. Wprawdzie jest to o 1/3 mniej niż chociażby w Warszawie¹⁰⁶¹, ale wynikało to zapewne z krótszego okresu działalności podziemnego nauczania akademickiego we Lwowie, które w pełni zaczęło funkcjonować dopiero po wkroczeniu wojsk niemieckich¹⁰⁶². Podziemnym Uniwersytem kierował Edmund Bulanda, który jednocześnie sprawował funkcję Okręgowego Delegata Rządu RP. W związku z tymi dodatkowymi obowiązkami Bulandy wiele zadań związanych z działalnością Uniwersytetu przejął prorektor Zygmunt Czerny¹⁰⁶³. Organizacją studiów historycznych zajął się Stefan Inglot, który m.in. wspominał: *Przez cały rok 1943/44 prowadziłem normalne zajęcia uniwersyteckie jako profesor historii społecznej i gospodarczej. W porozumieniu z dziekanem zorganizowałem studia historyczne na tajnym uniwersytecie i prowadziłem je razem z innymi przez cały rok akademicki przenosząc się z jednego zakonspirowanego lokalu do drugiego. W czasie mojego aresztowania¹⁰⁶⁴ wykłady przerwano, kiedy wyszedłem z więzienia znowu je wznowiłem apelując do kolegów by zrobili to samo. Miałem kilku bardzo poważnych studentów, z którymi i przed wspomnianym rokiem akademickim i po jego ukończeniu utrzymywałem kontakt¹⁰⁶⁵. Oprócz Ingłota wykładali: historyk krakowski Roman Grodecki, a także Kazimierz Hartleb, Kazimierz Majewski, Karol Maleczyński, Jerzy Manteuffel, Teofil E. Modelski, Czesław Nanke, Bronisław Włodarski.*

¹⁰⁵⁹ J. Gajek, *Fischer Adam Robert (1889–1943)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. VII, Kraków 1948–1958, s. 18–19.

¹⁰⁶⁰ A. Redzik, *Wydział Prawa*, s. 243.

¹⁰⁶¹ J. Maternicki, *Warszawskie środowisko*, s. 173.

¹⁰⁶² Por. A. Redzik, *Wydział Prawa*, s. 250–251; J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza; M. Matwijów, Zakład Narodowy im. Ossolińskich w latach 1939–1946*, Wrocław 2003, s. 215–216.

¹⁰⁶³ J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1939–1944* [w:] *Historia. Społeczeństwo. Wychowanie. Księga Pamiątkowa dedykowana profesorowi Józefowi Miąso*, Pułtusk–Warszawa 2004, s. 89.

¹⁰⁶⁴ Aresztowany przez gestapo spędził w więzieniu 22 dni od 14 IV do 5 V 1944, po przesłuchaniu wypuszczono jego i jego żonę; por. ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Archiwum Stefana Ingłota. Materiały biograficzne 142/2001; Archiwum Stefana Ingłota 143/2002, b.p.

¹⁰⁶⁵ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Archiwum Stefana Ingłota, Materiały biograficzne, sygn. 143/2002, b.p.

Według uczestnika zajęć historycznych Antoniego Podrazy zainteresowanie studiami były niewielkie. W tajnych kompletach na historii miało uczestniczyć nie więcej niż dziesięć osób, ale panowała na nich, jak pisał: *Niepowtarzalna atmosfera [...]. Ulegaliśmy jej nie tylko my słuchacze, ale też i nasi profesoro- wie. Byliśmy spragnieni wtedy także pewnej normalności, którym dawało stu- diowanie w tych anormalnych czasach. Ale sądzę, że także dla profesorów była to wielka przygoda – niebezpieczna, ale dająca poczucie tego, że robi się to, do czego jest się powołanym*¹⁰⁶⁶. I w tym zapewne należy szukać przyczyn tak ak- tywnego zaangażowania lwowskich naukowców w tajne nauczanie. Spośród przedstawicielei innych dziedzin historycznych biorących udział w tym przedsię- wzięciu można wymienić m.in. Jana Czekanowskiego, Teofila Długosza, Stani- sława Frankła, Adama Gerstmann, Mieczysława Gębarowicza, Mariana Golia- sa, Leona Halbana, Zbigniewa Hornunga, Stanisława Huberta, Jana Janowa, Karola Koranyiego, Stanisława Łempickiego, Juliusza Makarewicza, Mariana Minicha, Wacława Osuchowskiego, Władysława Podlachę, Władysława Poplat- ka, Stefanię Skwarczyńską, Zdzisława Stiebera, Wincentego Stysia, Stanisława Szurka, Władysława Tarnawskiego.

Historycy uczący przed wybuchem wojny w gimnazjach również podejmo- wali się tajnego nauczania, m.in. Maria Chmielowska, Izydora Dąbska, Marian Haisig, Stefan Kawyn, Antoni Knot, Ryszard Skulski, Urszula Szumska, Broni- sław Włodarski.

Jednym z najważniejszych miejsc pracy polskich historyków zarówno w okre- sie sowieckiej, jak i niemieckiej okupacji był nadal Zakład Narodowy im. Ossoliń- skich¹⁰⁶⁷. Ogromną jednakże stratą była śmierć na atak serca w pierwszych dniach wojny dyrektora Ossolineum Ludwika Bernackiego oraz zgon na zapalenie płuc o wiele młodszego od niego kustosa Kazimierza Tyszkowskiego. Dyrektorem w grudniu 1939 roku został przedwojenny komunista Jerzy Borejsza. Jego dużym *sukcesem* było nie tylko utrzymanie stanu zatrudnienia sprzed wybuchu wojny, lecz też zatrudnienie kolejnych pracowników¹⁰⁶⁸, wśród których byli również hi- storycy polscy, m.in. Roman Lutman, lwowianin przebywający już od 1928 roku poza Lwowem (był m.in. dyrektorem Instytutu Śląskiego w Katowicach)¹⁰⁶⁹ oraz ukraińscy – Michał Antonów i Josafat Skruteń. Borejsza nie uchronił jednakże Ossolineum przed ukrainizacją – 2 stycznia 1940 r. Ossolineum, jak i pozostałe lwowskie biblioteki polskie i ukraińskie (z wyjątkiem uniwersyteckiej), weszły w skład Biblioteki Naukowej Akademii Nauk USRR.

¹⁰⁶⁶ A. Podraza, *Uniwersytet Lwowski*, s. 53–54.

¹⁰⁶⁷ Por. M. Matwijów, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich w latach 1939–1946*, Wrocław 2003.

¹⁰⁶⁸ Por. tamże.

¹⁰⁶⁹ Tamże, s. 37.

W pierwszych dniach okupacji niemieckiej komisarycznym zarządcą Ossolineum został Władysław T. Wisłocki – *najstarszy ze wszystkich, zasłużony, mimo że stopni naukowych nie miał, tylko stan[owisko] kustosa*¹⁰⁷⁰. Sprawował tę funkcję zaledwie siedem dni. 11 lipca 1941 r. został aresztowany, a następnie w niewyjaśnionych okolicznościach zamordowany¹⁰⁷¹. W okresie rządów niemieckich Biblioteki Ossolineum i Baworowskich stanowiły razem Oddział II powołanej przez Niemców Biblioteki Państwowej we Lwowie (BPL) (Staatsbibliothek Lemberg), co pociągało za sobą zmiany organizacji wewnętrznej Biblioteki. Ossolineum kierował Mieczysław Gębarowicz – najpierw był komisarycznym zarządcą II Oddziału, a następnie nadano mu tytuł kierownika. Jego zastępcą został Stefan Inglot.

W okresie wojny związanych było z Zakładem Narodowym im. Ossolińskich wielu historyków, m.in.: Franciszek Bujak, pełniący honorowe obowiązki wicekuratora, Ludwik Bazyłow, Janina Bergerówna, Izydora Dąmbska, Stanisław Hoszowski, Marian Jakóbiec, Janina Kelles-Krauz, Bronisław Kocowski, Tadeusz Lutman, Stanisław Łempicki, Karol Maleczyński, Tadeusz Mańkowski, Helena Polackówna, Józef Skoczek, Krystyna Śreniowska, Aleksander Tarnawski. Kierownik tej instytucji Mieczysław Gębarowicz szczególnie cenił zaangażowanie wymienionych historyków w zabezpieczenie zbiorów znajdujących się w Zakładzie, ale i jednocześnie ratowanie wszelkich zwożonych do Ossolineum księgozbiorów – prywatnych i publicznych, o czym świadczy opinia wystawiona przez niego w 1945 roku Bronisławowi Kocowskiemu: *Na osobne podkreślenie zasługuje wysoce ideowy stosunek Dra Kocowskiego nie tylko do naszej instytucji, ale i do zagadnień kultury w ogóle, który wyrażał się w dużym poświęceniu, nie wahającym się przed podejmowaniem najcięższych robót fizycznych dla ratowania zbiorów instytucji i prywatnych, zagrożonych zniszczeniem. Wreszcie dodać należy, że dr Kocowski, dzięki właściwościom swego charakteru i taktowi, potrafił sobie zjednać ogólną sympatię i uznanie ze strony współpracowników i kierownictwa*¹⁰⁷².

Z kolei Biblioteka Uniwersytecka najpierw w 1939 roku otrzymała nowego dyrektora, historyka Bohdana Barwińskiego, zostali zaś zwolnieni Eustachy Gaberle, Beatrycze Żukotyńska i Franciszek Smolka. Tego ostatniego ponownie zatrudniono w wyniku interwencji Kyrylko Studynskiego. Po wkroczeniu wojsk

¹⁰⁷⁰ Por. ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Relacje pracowników Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, sygn. 17174/II. Rozmowa z prof. Stefanem Inglotem, k. 16.

¹⁰⁷¹ Według M. Matwijowa: *Przyczyny zamordowania Wisłockiego pozostają niewyjaśnione do dzisiaj, nie wiadomo więc, czy naraził się hitlerowcom swoją działalnością słowianofilską sprzed 1939 roku czy też był to efekt porachunków polsko-ukraińskich*; M. Matwijów, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich w latach 1939–1946*, s. 118.

¹⁰⁷² AUW. Teczka personalna Kocowski Bronisław s. Eugeniusza 1946–1977 RK-120/alf, List z 15 XII 1945 podpisany przez Mieczysława Gębarowicza, k. 47.

niemieckich, mimo zamknięcia Uniwersytetu, Biblioteka nadal funkcjonowała. Stała się ona wówczas pierwszym oddziałem Biblioteki Państwowej (Staatsbibliothek). Jej dyrektorem *wobec niedostatecznych kompetencji* dotychczasowego został niemiecki kierownik BPL Ulrich Johanssen¹⁰⁷³. Zarządzał nią jednak jego nieformalny zastępca Eustachy Gaberle, którego następnie w 1943 roku desygnowano na stanowisko dyrektora. W Bibliotece Uniwersyteckiej pozostawiono wówczas na stanowisku Franciszka Smolkę, a 15 sierpnia 1941 r. do pracy został wezwany Marian Des Loges i pracował tam do 1945 roku.

Największą stratą dla ukraińskiego środowiska naukowego, w tym historycznego, była likwidacja 1 stycznia 1940 r. Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki. Wielu więc członków Towarzystwa pracowało naukowo bez możliwości publikowania swoich prac. Księgozbiór biblioteki NTSz przekazano lwowskiej filii Akademii Nauk URSS, zbiory Muzeum z kolei porozdzielano pomiędzy nowo powstające muzea lwowskie. W okresie okupacji niemieckiej NTSz działało *półlegalnie*. Jak informował Iwan Krypiakewycz w jednym ze swoich listów z 1942 roku, nadal odbywały się, mimo tej trudnej sytuacji, spotkania członków Towarzystwa oraz planowano publikacje prac naukowych¹⁰⁷⁴. Natomiast Biblioteka Towarzystwa wraz z biblioteką Narodnego Domu weszły w skład III Oddziału BPL.

Niekiedy historycy otrzymywali również pracę w pozostałych lwowskich instytucjach naukowych, które w okresie okupacji sowieckiej, tak jak uczelnie wyższe i Ossolineum, zostały poddane przebudowie na wzór radziecki¹⁰⁷⁵. Wielu historyków pozbawiono funkcji zajmowanych przed wrześniem 1939 roku lub przydzielano im nowe, m.in. z funkcji dyrektora Archiwum Państwowego został usunięty Eugeniusz Barwiński, zaś stanowiska dyrektora Archiwum Miejskiego pozbawiono Karola Badeckiego. Pierwszy z nich został zastąpiony przez *towarzysza Furmanna*, ale jego zastępcą został historyk, uczeń Bujaka, Ukrainiec Roman Zubyk. Jak zapisano w sprawozdaniu z 1940 roku, *swoją arogancją dał się on we znaki polskim archiwariuszom, lecz jego władanie lakiem i bolszewicką pieczęcią [...] nie trwało zbyt długo, bo jego nacjonalistyczna działalność poprzednia i nierozzerwana styczność z kołami świętojurskimi, jako zięcia popiego, spowodowały jego uwięzienie*¹⁰⁷⁶. Badeckiego z kolei zastąpił historyk sztuki lwowskiej Mykoła Hołubeć. Był on lojalny wobec polskiego personelu¹⁰⁷⁷. Badecki natomiast został

¹⁰⁷³ M. Matwijów, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich*, s. 140.

¹⁰⁷⁴ *Z istorii Naukowoho Towaristwa imieni Szewczenka*, Lwiv 1997, s. 318–319.

¹⁰⁷⁵ Por. *Sprawozdanie „Archiwa, biblioteki i muzea lwowskie” z 1940 roku*, podał do druku M. Matwijów, „Rocznik Lwowski” 1997–1998, s. 7–30; M. Matwijów, *Muzea lwowskie w latach 1939–1945 i sprawa ich rewindykacji przez Polskę po II wojnie światowej*, „Muzealnictwo” 1997, nr 39, s. 18–28.

¹⁰⁷⁶ *Sprawozdanie „Archiwa, biblioteki...”*, s. 11.

¹⁰⁷⁷ Tamże.

wówczas zatrudniony w katalogach Biblioteki Uniwersyteckiej. Jak sam wspominał, skatalogował wtedy wspólnie z Antonim Knotem lwowską łacińską Bibliotekę katedralną. Pisał: *miałem sposobność zapoznać się z interesującym pod względem swej proveniencji zasobem różnych dzieł polskich i obcych humanistów, pochodzących z słynnej biblioteki lwowskiej szkoły katedralnej*¹⁰⁷⁸.

W latach 1941–1944 Archiwum Państwowe podlegało niemieckiemu ścisłemu nadzorowi, na którego czele stanął niemiecki kierownik lwowskiego Archiwum. (dr Otto Guglia, od października 1943 roku dr Fitz). Pracowali w nim m.in. Eugeniusz Barwiński, Feliks Pohorecki oraz Wojciech Hejnosz, Mieczysław Opałek, Marian Tyrowicz i Michał Wąsowicz. W Archiwum Miejskim w 1941 roku na stanowisko dyrektora powrócił Karol Badecki, jego zastępcą został Antoni Knot, a archiwistą był m.in. Josyp Pełenśkyj¹⁰⁷⁹.

Po wkroczeniu Rosjan w 1939 roku kierownikiem historycznym muzeów lwowskich (Muzeum króla Jana III, Muzeum Historyczne m. Lwowa, Muzeum Lubomirskich, Muzeum Towarzystwa Naukowego im. T. Szewczenki, Muzeum Staropigialne, Muzeum Narodnego Domu) został ukraiński archeolog ze Lwowa Jarosław Pasternak. W okresie okupacji niemieckiej z kolei na kierownicze stanowiska w muzeach powrócili Polacy, w tym również historycy. Władysław Podlacha kierował Muzeum Historycznym i *dokładał na swoim stanowisku starań, aby odpowiednio zabezpieczyć zbiory i w miarę możliwości je uporządkować*. K. Piwocki zarządzał Muzeum Przemysłu Artystycznego, natomiast kierownikiem Galerii Obrazów pozostał Ukrainiec, dr Iwan Iwanec, ale jej oddziałami kierowali polscy historycy sztuki – Jerzy Güttler i Zbigniew Hornung. Najmniej korzystnie sytuacja zbiorów muzealnych kształtowała się jednak w okresie okupacji niemieckiej. *Okupanci traktowali muzea jako magazyny, z których bezkarnie zabierali zabytkowe przedmioty (broń, dywany, gobeliny, zegary, obrazy) do wystroju prywatnych mieszkań i urzędów. Na skutek tego rabunku zbiory muzealne poniosły bardzo duże straty*¹⁰⁸⁰.

Większość historyków wojna pozbawiła jednak dotychczasowego zatrudnienia. Wielu z nich, zwłaszcza w czasie okupacji niemieckiej, znalazło się w bardzo trudnych warunkach materialnych i wyprzedawało często swój majątek. Brak pracy lub jej ciężkie warunki przyczyniły się do śmierci niektórych osób. Zmarli: Franciszek Smolka, historyk starożytności i papirolog, archeolog Wincenty Śmiałek, historyk sztuki Mieczysław Treter i starożytnicy Tadeusz Lewicki i Jan Smereka. Ten ostatni, według relacji jego syna, był zatrudniony

¹⁰⁷⁸ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Autobiografia i wykaz prac naukowych Prof. dra Karola Badeckiego (z 1946 r.), sygn. 17218, k. 11.

¹⁰⁷⁹ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Archiwum Miejskiego we Lwowie 1941–1944, sygn. 17181, Wykaz pracowników.

¹⁰⁸⁰ M. Matwijów, *Evakuacja zbiorów polskich ze Lwowa w 1944 roku*, „Rocznik Lwowski” 1995–1996, s. 32–33.

w *jakimś młynie czy piekarni*¹⁰⁸¹. „Imponujący” był również wykaz zawodów wykonywanych przez Mariana Haisiga, który podczas okupacji niemieckiej *był ogrodnikiem, śmieciarzem, pomocnikiem montera, kamieniarzem, brukarzem, wreszcie nadzorcą odcinka robót drogowych*¹⁰⁸².

Historycy często utrzymywali się z prac dorywczych i to w bardzo różnych dziedzinach. Ryszard Ganszyniec w okresie okupacji niemieckiej pracował jako murarz i urzędnik w chłodni we Lwowie; Bronisław Biliński początkowo udzielał lekcji prywatnych (do 1942 roku), potem był kelnerem we włoskiej restauracji, a w latach 1943–1944 urzędnikiem w biurze budowlanym; Janina Garbaczowska była ekspedientką w sklepie, a Bronisław Włodarski pracował fizycznie, a następnie był urzędnikiem w biurze budowlanym. Jerzy Kowalski i Jerzy Manteuffel założyli herbaciarnię i cukiernię, Kazimierz Majewski początkowo był bezrobotny, a od 17 stycznia 1942 r. pracował jako statystyk galicyjskiego Zarządu Budowlanego we Lwowie; w tym też roku otrzymał stanowisko zastępcy dyrektora Muzeum Archeologicznego we Lwowie.

Dla wielu lwowskich intelektualistów, w tym dla niektórych historyków, sposobem na polepszenie sytuacji materialnej było „karmienie wszy” w Instytucie Badań nad Tyfusem Plamistym i Wirusami prowadzonym przez prof. Rudolfa Weigla. Według relacji Alfreda Jahna: *U Weigla pracował prawie cały uniwersytet lwowski*¹⁰⁸³. Z historyków zdecydowali się na to m.in. Stanisław Hubert i Stefania Skwarczyńska.

Jednocześnie niektórzy historycy zaangażowali się w działalność konspiracyjną (28 osób, 10,3%). Wysokie stanowisko w strukturach konspiracyjnych pełnił Edmund Bulanda. Związany z Organizacją Wewnętrzną „Polska”, należąca do konspiracji narodowej, na początku sierpnia 1941 roku został okręgowym delegatem Rządu RP we Lwowie¹⁰⁸⁴. Wprawdzie już 17 listopada 1941 r. na stanowisko to wyznaczono Franciszka Bujaka, ale z powodu odmowy profesora ze względu na *zły stan zdrowia* Bulanda pełnił tę funkcję do stycznia 1942 roku¹⁰⁸⁵. Aktywnie działał również historyk prawa kościelnego Leon Halban, m.in. kierował on działem polityczno-społecznym Związku Organizacji Wyzwolenia Ojczyzny, a następnie został szefem Komitetu Społeczno-Politycznego przy tzw. ZWZ-1.

Dom sióstr Polaczkównien, Marii i Heleny, pełnił rolę „skrzynki kontaktowej” dla łączników i kurierów Biura Informacji i Propagandy Komendy

¹⁰⁸¹ Red., *Smereka Jan Piotr* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXIX, Warszawa–Kraków 1999, s. 201.

¹⁰⁸² D. Tomczyk, *In memoriam. Profesor Marian Haisig (31 V 1908 – 10 VI 1996)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, t. III, s. 2.

¹⁰⁸³ A. Jahn, *Z Kleparowa w świat*, s. 121.

¹⁰⁸⁴ J. Draus, *Profesor Edmund Bulanda*, s. 155–156.

¹⁰⁸⁵ G. Mazur, J. Węgiński, *Konspiracja lwowska 1939–1944. Słownik biograficzny*, Kraków 1997, s. 38–39; B. Szafranec, *Franciszek Bujak (1875–1953)*, s. 246.

Główniej Armii Krajowej. W 1942 roku Helena została aresztowana przez gestapo, a następnie po okrutnych torturach rozstrzelana we wsi Lesienice pod Lwowem¹⁰⁸⁶. Maria natomiast, przebywająca podczas aresztowania siostry w szpitalu, została wywieziona do Warszawy, gdzie w niewyjaśnionych okolicznościach zmarła lub została zamordowana w sierpniu 1944 roku w czasie powstania warszawskiego¹⁰⁸⁷. W Auschwitz 17 grudnia 1943 r. zginęła Łucja Charewiczowa, która od sierpnia 1940 roku, pracując w warszawskiej Bibliotece Zamoyskich, zaangażowała się w tajne nauczanie oraz działalność konspiracyjną ZWZ-AK. W Biurze Informacji i Propagandy działali Jerzy Mantuffel, który *prowadził nasłuch radiowy dla prasy podziemnej*¹⁰⁸⁸, Jerzy Kowalski i Zdzisław Stieber.

W szeregach ZWZ-AK walczyli również: Izydora Dąmbska, Tadeusz Lewicki, Ksawery Piwocki, Jan Rogowski¹⁰⁸⁹, Stefania Skwarczyńska, Bolesław Stachoń, Urszula Szumska, Kazimierz Żurowski. Ostatni z nich m.in. był w latach 1941–1942 szefem Biura Informacji i Propagandy Okręgu Lwów Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej. Warto również wspomnieć, że istniejącym w ramach Komendy Obszaru i Okręgu ZWZ-AK archiwum kierował profesor Kazimierz Hartleb, a jego pomocnicą była Ewa Maleczyńska¹⁰⁹⁰.

Niektórzy z historyków należeli do podziemnych partii politycznych. W szeregach ruchu ludowego działał Franciszek Bujak, Stefan Inglot, Leon Halban, Wojciech Hejnosz, Marian Jakóbiec, Franciszek Pajączkowski, Julian Pelc, Wincenty Styś. Bujak m.in. wszedł w skład Okręgowej Komisji Oświaty i Kultury Ruchu Ludowego „Roch”¹⁰⁹¹, jego uczeń Stefan Inglot zaś reaktywował w konspiracji działalność lwowskiego oddziału Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi, którego był prezesem w latach 1940–1944, uczestniczył też w działalności podziemnego Stronnictwa Ludowego¹⁰⁹², a przede wszystkim był przewodniczącym „trójki wojewódzkiej” Związku Pracy Ludowej „Orka”. Jej członkiem był również Marian Jakóbiec, pełniący równocześnie wysoką

¹⁰⁸⁶ Por. S. Ciara, *Helena Polackówna*, Kielce 2009, s. 63.

¹⁰⁸⁷ A. Chałubińska, *Polackówna Maria (1878–1944)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXVII, Wrocław 1982, s. 269–271; B. Bobusia, *Maria Polackówna*, Przemyśl 1994.

¹⁰⁸⁸ AUW. Album Dwudziestolecia Uniwersytetu Wrocławskiego im. Bolesława Bieruta we Wrocławiu 1945–1965. Życiorys napisany przez żonę Annę Kowalską, k. 73.

¹⁰⁸⁹ *Do ZWZ wciągnięty został przez swego dawnego ucznia L. Sadowskiego i objął stanowisko szefa Wydziału VI (BIP) w Komendzie Okręgu Lwów, ale po aresztowaniu 25 IV 1942 L. Sadowskiego jako „spalony” odszedł z tego stanowiska. Prowadził potem, do 1944, rozpoczętą jeszcze w 1939, kronikę wydarzeń, zbierając afisze, wycinki z gazet itp.*, G. Mazur, J. Węgierski, *Konspiracja lwowska*, s. 158.

¹⁰⁹⁰ J. Węgierski, *Konspiracja lwowska*; J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza*, s. 160–161.

¹⁰⁹¹ B. Szafraniec, *Franciszek Bujak (1875–1953)*, s. 246.

¹⁰⁹² Tajne Stronnictwo Ludowe miał organizować we Lwowie Wincenty Styś; por. A. Redzik, *Wydział Prawa*, s. 246.

funkcję szefa Biura Informacji i Propagandy Armii Krajowej Okręgu Lwowskiego. We lwowskich podziemnych strukturach Stronnictwa Narodowego działali z kolei Władysław Tarnawski i Józef Zieliński. Historyk literatury angielskiej Tarnawski wchodził w skład organu doradczego redakcji wychodzącego w podziemiu pisma narodowego „Słowa”. Drugi z nich wszedł do Komitetu Głównego Komitetu Ziem Wschodnich we Lwowie działającego jako samodzielny organ Zarządu Głównego SN, a następnie stanął na czele jednego z dwóch komitetów ziemskich KZW – Komitetu Ziem Południowo-Wschodnich dla Ziemi Czerwieńskiej, Podola i Pokucia¹⁰⁹³.

Niektórzy z historyków, m.in. Władysław Floryan i Stefan Kawyn, zaangażowali się w działalność Polskiego Komitetu Opiekuńczego. Pracowali w Referacie Poszukiwań Zaginionych¹⁰⁹⁴. Warto w tym miejscu wspomnieć, że przebywającej od maja 1940 roku w Krakowie Karolinie Lanckorońskiej w 1941 roku Rada Główna Opiekuńcza powierzyła opiekę nad więźniami w całej Generalnej Guberni. W związku z pełnieniem tych obowiązków przybyła również do Lwowa, skąd – jak wspominała – zabrała *swój rękopis o problemach religijnych w twórczości Michała Anioła, który [...] cudem ocalał przy mojej ucieczce ze Lwowa, bo go dwa dni wcześniej pożyczyłam koledze*¹⁰⁹⁵.

Nie wszyscy odżegnywali się od współpracy z Niemcami. Stanisław Wasylewski i historyk medycyny Witold Ziembicki nawiązali współpracę z wydawaną przez Niemców „Gazetą Lwowską”. Wasylewski kierował działem kulturalnym, Ziembicki z kolei pisał teksty dotyczące przeszłości Lwowa i ziemi czerwieńskiej. Nawiązanie przez nich współpracy z „gadzinówką” nie było oceniane jednoznacznie. Po wojnie Wasylewski za swą działalność został postawiony przed sądem, który go uniewinnił. Zwracano bowiem uwagę, że prowadzony przez niego dział *miał charakter wybitnie polski*¹⁰⁹⁶.

Spotykając się, historycy żywo komentowali bieżące wydarzenia, snuli plany na przyszłość. Tak było m.in. w domach Stanisława Lempickiego i jego żony Jadwigi, a także Eugeniusza Romera. Ten ostatni długie rozmowy prowadził chociażby ze swoim przyjacielem Franciszkiem Bujakiem, który miał się wówczas wykazywać skłonnością do rzetelnego i realistycznego oceniania zastanej rzeczywistości¹⁰⁹⁷.

Rzeczywistość wojenna i okupacyjna zmuszała, rzecz jasna, do ograniczenia badań naukowych. W okresie okupacji radzieckiej pracownicy Uniwersytetu

¹⁰⁹³ J. Węgierski, *Lwowska konspiracja narodowa i katolicka 1939–1947*, Kraków 1994.

¹⁰⁹⁴ Por. G. Hryciuk, „Kumityt” *Polski Komitet Opiekuńczy Lwów Miasto w latach 1941–1944*, Toruń 2000, s. 51.

¹⁰⁹⁵ K. Lanckorońska, *Wspomnienia wojenne 22 IX 1939 – 5 IV 1945*, Kraków 2002, s. 118.

¹⁰⁹⁶ G. Hryciuk, „*Gazeta Lwowska*” 1941–1944, Wrocław 1996.

¹⁰⁹⁷ E. Romer, *Pamiętniki. Problemy sumienia i wiary*, Kraków 1988, s. 385.

podejmowali się nieraz napisania kolejnych rozpraw, co potwierdzają sprawozdania z działalności naukowej poszczególnych katedr Uniwersytetu im. I. Franki. W większości były one bardziej kontynuacją przedwojennych zainteresowań i orientacji metodologicznych niż próbą wpisywania się w nową marksistowską metodologię¹⁰⁹⁸ (np. Eugeniusz Kucharski pracował nad pierwszym i drugim tomem *Teorii literatury*, Władysław Floryan pisał o *Formie poetyckiej „Pieśni” Jana Kochanowskiego*¹⁰⁹⁹). Pracujący na Uniwersytecie im. I. Franki Stanisław Hubert jako laborant w bibliotece zakładu prawa narodów w 1941 roku ogłosił referat w języku polskim *Rozwój prawa narodów i nauki prawa narodów od XVI do XX wieku*. Niektórzy nie zdążyli opublikować swych prac, jak np. Mieczysław Treter, zmarły w 1943 roku. Zachowały się jednakże jego rękopisy poświęcone dawnej i współczesnej sztuce¹¹⁰⁰.

Pracowali naukowo przede wszystkim historycy zatrudnieni w bibliotekach i archiwach lwowskich, m.in. Stanisław Lempicki w Ossolineum przygotowywał prace poświęcone polskim instrukcjom wychowawczym dla młodzieży podejmującej studia za granicą od XVI do XIX wieku oraz stosunkom kulturalnym Polski ze Strasburgiem w czasach nowożytnych¹¹⁰¹. Natomiast Stefan Ingot przygotował rozprawę *Zarys historii udziału chłopów w obronie Rzeczypospolitej* oraz gromadził źródła do pracy poświęconej życiu wewnętrznemu wsi w okresie nowożytnym. Mieczysław Gębarowicz i Maria Chmielowska napisali szkice mające wejść do publikacji przygotowywanej przez Franciszka Bujaka *Żywoty polskie*¹¹⁰². Naukowo pracowali również Przemysław Dąbkowski, Franciszek Bujak, Juliusz Makarewicz, Karol Koranyi, Ewa i Karol Maleczyński, o czym świadczy opublikowanie przez nich w pierwszych powojennych latach kolejnych prac naukowych. Badania prowadzili także historycy lwowscy przebywający na emigracji¹¹⁰³.

Po ponownym wkroczeniu wojsk radzieckich naukowcy, w tym historycy, zaczęli podejmować pracę w instytucjach naukowych. Wielu z nich zaangażowało się w odbudowę uniwersytetu, którego działalność została wznowiona już 1 sierpnia 1944 r. Powrócili doń m.in. Polacy: Zygmunt Czerny, Ryszard Ganszyniec, Przemysław Dąbkowski (dziekan Wydziału Prawa), Karol Koranyi, Jan Janów, Kazimierz Majewski, Jerzy Manteuffel, Stefania Skwarczyńska, Władysław Tarnawski, i Ukraińcy: Iwan Krypiakewycz (dziekan Wydziału Historycznego), Myron Korduba. Wielu historyków znalazło zatrudnienie w innych instytucjach o charakterze naukowo-kulturalnym. Bronisław Biliński, filolog kla-

¹⁰⁹⁸ Por. S. Ingot, *Polska kultura literacka*, s. 247–249.

¹⁰⁹⁹ Tamże.

¹¹⁰⁰ Archiwum PAN w Warszawie. Materiały Mieczysława Tretera, sygn. III-137. Życiorys b.p.

¹¹⁰¹ W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1944–1956*, s. 37.

¹¹⁰² M. Matwijów, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich*, s. 215.

¹¹⁰³ Por. m.in. Z. Romek, *Olgierd Górka*, s. 21.

syczny, od września 1944 roku był naukowym pracownikiem w Instytucie Archeologicznym Filii Ukraińskiej Akademii Nauk we Lwowie, Janina Garbaczowska otrzymała stanowisko asystentki w Teatrze Polskim we Lwowie, a Marian Haisig w 1944 roku podjął pracę w charakterze kierownika działu numizmatycznego we Lwowskim Republikańskim Muzeum Historycznym USRR. Do szkolnictwa powróciły m.in. Maria Chmielowska i Ewa Maleczyńska.

Historycy nadal starali się pracować naukowo, choć trudności życia codziennego, związane z zapewnieniem sobie i swoim rodzinom środków do życia, a także przygotowania do opuszczenia Lwowa, ciągle im w tym przeszkadzały. W 1945 roku nastąpiły również kolejne aresztowania przedstawicieli nauki. Ryszard Ganszyniec 4 stycznia 1945 r. został aresztowany przez NKWD pod zarzutem współpracy z Niemcami i osadzony w więzieniu przy ulicy Łąckiego we Lwowie; zwolniony 24 maja, powrócił na Uniwersytet¹¹⁰⁴. Jego mieszkanie zostało jednak zajęte przez Rosjan. Osadzono w więzieniu również Urszulę Szumską. Jak wspominała jej siostrzenica Małgorzata Kaganiec, *Wspomnienia stamtąd stale wracały pod koniec życia* [Urszuli Szumskiej – J.P.]. *Była przesłuchiwana przez kilka dni bez przerwy. Gdy wróciła wreszcie do celi, położyła się na betonowej podłodze zalanej wodą oraz fekaliami i zasnęła. Nie potrafiło jej potem wybudzić. Cudem zostaje zwolniona z więzienia, jednak bez dokumentów. W każdej chwili może być na nowo aresztowana, więc wyjeżdża jednym z pierwszych transportów wysiedleńczych*¹¹⁰⁵. W obozie w Krasnodonie prawie rok spędził Eustachy Gaberle, aresztowany w 1945 roku przez NKWD¹¹⁰⁶. Przebywał tam również historyk literatury Stanisław Kossowski, który w wyniku zarażenia tyfusem plamistym zmarł 19 maja 1945 r. Do Donbasu natomiast zostali zesłani Juliusz Makarewicz i Aleksander Semkowicz, po kilku miesiącach wrócili do Lwowa.

Okres wojny i okupacji dla całej historiografii polskiej był czasem tragicznym, tylko że dla środowiska lwowskiego zakończenie wojny nie oznaczało jeszcze końca przeżywanej gehenny.

2. Poza Lwowem

Po upływie roku od zakończenia wojny we Lwowie mieszkało nadal 195 historyków. Kilka osób zmarło tuż po wojnie, np. *schorowany skutkiem przejść wojennych*¹¹⁰⁷ Stanisław Łempicki, archiwiści Franciszek Smolka¹¹⁰⁸ i Feliks

¹¹⁰⁴ R. Ganszyniec, *Na straży miasta*, „Karta” 1994, s. 7–27.

¹¹⁰⁵ M. Hałaś, *Urszula Szumska – Dama niezłomna*, <http://www.zyciebytomskie.pl>

¹¹⁰⁶ Por. m.in.: K. Badecki, *Eustachy Gaberle*, Kraków 1947; tenże, *Śp. Eustachy Gaberle*, „Przegląd Biblioteczny” 1947, z. 1–2, s. 123–129.

¹¹⁰⁷ S. Łempicki, *Wspomnienia ossolińskie*, s. 183.

¹¹⁰⁸ A. Toczek, *Smolka Franciszek Kazimierz* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXIX, Warszawa–Kraków 1999–2000, s. 319–320.

Pohorecki¹¹⁰⁹. Nowa sytuacja polityczna *zmusiła*¹¹¹⁰ z czasem prawie wszystkich polskich historyków do opuszczenia miasta. Formalnym powodem *wielkiego exodusu*¹¹¹¹ była umowa o wymianie ludności podpisana 9 września 1944 r. przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego i rząd USRR. Przewidywała ona dobrowolne w założeniu przesiedlenie się ludności narodowości polskiej i żydowskiej z dawnego obszaru II Rzeczypospolitej, który przyłączono do Ukrainy sowieckiej. Ówczesny nastrój rezygnacji panujący wśród polskich intelektualistów odzwierciedla list Franciszka Bujaka do krakowskiego przyjaciela Stanisława Kutrzeby wysłany w grudniu 1944 roku: *Ze wschodnim sąsiadem nie porozumiemy się, nie ma wspólnej podstawy. Może konieczne jest przejście przez kąpiel bolszewicką – dla wszystkich. Działaloby to orzeźwiająco i dezynfekująco na obecne pokolenie! [...] Wyjść bowiem z tej kąpeli bardzo trudno, a gdyby się wyszło to nie bez szkód poważnych dla organizmu narodowego*¹¹¹².

Władzom radzieckim zależało na jak najszybszym opuszczeniu ich terytorium przez Polaków i wywierały silną presję w tym kierunku, nie cofając się przed aresztowaniami¹¹¹³. 25 sierpnia 1945 r. do Lwowa przybył Stanisław Grabski. Przyjechał jako przedstawiciel Rady Narodowej, by przekonać *lwowskich Polaków o konieczności możliwie najszybszego wyjazdu do Polski*. Krytycznie patrzono na postać Grabskiego, mówiono, że się *skompromitował*, że „*zwariował*”¹¹¹⁴. Początkowo wielu Polaków, w tym historyków, nie chciało opuścić miasta. Nie wszyscy chcieli uwierzyć, że Lwów przestał być polski: *Myśl o możliwości utraty ziem wschodnich jest – ciągle jeszcze – przeżyciem powierzchownym – pisał w 1945 roku Stefan Mękowski – nasze smutki i oburzenia, protesty i nawet propaganda, filmująca przed światem niezliczone, na pamięć znane dowody, fakty, liczby – to wszystko jest w istocie swej obrazem raczej wzruszenia wobec groźby, aniżeli wykładnikiem świadomego poznania i doznawania klęski [...]. Odwieczna banalna i dziwna to prawda: nawet czło-*

¹¹⁰⁹ K. Lewicki, *Pohorecki Feliks Hubert (1890–1945)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XVII, Wrocław 1982, s. 225–227.

¹¹¹⁰ Por. ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Autobiografia i wykaz prac naukowych dra Karola Badeckiego, sygn. 17218, k. 13.

¹¹¹¹ Z.S. Olesiak, *O lwowskim środowisku akademickim podczas wojny*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2001, R. 46, s. 60 i n.

¹¹¹² Archiwum PAN-PAU w Krakowie. Spuścizna Stanisława Kutrzeby, K III-11, List F. Bujaka do S. Kutrzeby z 10 XII 1944 r., b.p.

¹¹¹³ Por. J. Czerniakiewicz, *Przesiedlenie ludności polskiej z ZSRR 1944–1948*, Warszawa 1987; G. Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, Toruń 2005, s. 315–333; P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku*, Warszawa 1994.

¹¹¹⁴ *Sekretarz lwowskiego Komitetu Obwodowego KP(b)U Iwan Hruszecki do Nikity Chruszczowa – „Informacja o pobycie we Lwowie Stanisława Grabskiego, wiceprzewodniczącego Krajowej Rady Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej”, 31 sierpnia 1945 [w:] Oczyszczyć Lwów. Ciąg dalszy*, s. 142.

wiek, beznadziejną złożony niemocą, w śmierć własną uwierzyć nie jest władny i zdolny¹¹¹⁵.

Opuszczanie Lwowa przez polskich naukowców nastąpiło w trzech tzw. zwar-tych rzutach, od końca września 1945 roku aż do jesieni 1946 r.¹¹¹⁶ Dla nich wszystkich była to bardzo trudna decyzja, również dla tych, którzy nie byli rodowitymi lwowianami, a przybyli do Lwowa w latach 1918–1939. Ryszard Ganszyniec pisał przed wyjazdem w 1946 roku: *siedzę na gruzach mego życia i przeży-wam tęsknotę umierającego. Nawet nie wiedziałem, jak wrosłem w tę ziemię, jak to miasto wcisnęło się w moje serce*¹¹¹⁷. Niekiedy powodowało to tragiczniejsze w skutkach decyzje. Żona historyka literatury Eugeniusza Kucharskiego Maria wolała popełnić samobójstwo niż opuścić Lwów¹¹¹⁸. Warto również wspomnieć, że profesorowie zatrudnieni na ukraińskim Uniwersytecie Lwowskim musieli uzy-skać pozwolenie władz na wyjazd. Nie wszyscy je otrzymywali bez pewnych trud-ności, zastraszzeń, przesłuchań przez NKWD. Większość profesorów nie ociągała się jednak z wyjazdem ze Lwowa. Doświadczenia wojenne nauczyły ich koniecz-ności troski o siebie i zagwarantowania sobie odpowiedniego miejsca pracy. Jak wspominał Ryszard Ganszyniec *prawie wszyscy profesorowie wyjeżdżają [...]. Każdy się boi, że przyjedzie [do Polski – J.P.] za późno i kto inny ubiegnie go w posadzie*¹¹¹⁹. Najdłużej przed wyjazdem opierali się historycy związani z Osso-lineum, którzy w ostatniej chwili rejestrowali się na liście osób opuszczających Lwów. Obawiali się o losy Biblioteki.

Niektórzy polscy historycy zdecydowali się pozostać we Lwowie. Przemysław Dąbkowski *pod wpływem rodziny swojej zmarłej żony*, która była w okresie wojny jego jedynym oparciem, nie przyłączył się do wyjeżdżających lwowskich profeso-rów¹¹²⁰. Nie bez wpływu na tę decyzję miała zapewne krytyka jego udziału w działalności tzw. Ostinstitutu¹¹²¹. Dąbkowski został na Uniwersytecie i pełnił nadal funkcję kierownika katedry powszechnej historii państwa i prawa. Pracował w tym okresie również naukowo, ale żadna rozprawa nie została opublikowana. Zmarł w 1950 roku. Razem z Dąbkowskim zostali Marceli Chłamtacz – historyk prawa rzymskiego, liczący wówczas już osiemdziesiąt lat¹¹²², oraz Juliusz Maka-

¹¹¹⁵ S. MękarSKI, *Duch gniazda*, 1945, cyt. za: K. Grodziska, *Miasto jako brylant...*, s. 259.

¹¹¹⁶ J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza*, s. 173.

¹¹¹⁷ R. Gansiniec, *Na straży miasta*, s. 27.

¹¹¹⁸ Por. J. Starnawski, *Eugeniusz Kucharski* [w:] tegoż, *Sylwetki lwowskich*, s. 219.

¹¹¹⁹ Tamże, s. 10.

¹¹²⁰ L. Pauli, *W setną rocznicę urodzin*, s. 191; A. Redzik, *Wydział Prawa*, s. 323.

¹¹²¹ Por. A. Redzik, *Wydział Prawa*, s. 243.

¹¹²² Można przypuszczać, że na decyzję Marceliego Chłamtacza wpłynęło ukaranie go naganą przez Komisję Sądzącą Kierownictwa Walki Podziemnej 7 lipca 1944 r. za *przekroczenie dopusz-czalne granicy kontaktu z okupantem* niemieckim. Chłamtacz pełniąc od 1943 roku funkcję członka rady przybocznej będącej organem doradczym starosty miejskiego we Lwowie, wygłosił prze-

rewicz – historyk prawa karnego. Ten ostatni od 1947 roku pracował na Uniwersytecie im. Iwana Franki, wykładając *prawo karne państw burżuazyjnych*¹¹²³. Adam Redzik, pisząc o Wydziale Prawa UJK w czasie wojny, przywołał słowa syna Juliusza Makarewicza, Romana, który stwierdził, że jego ojciec pozostał we Lwowie, ponieważ *nie widział on różnicy między polskim komunizmem a radzieckim*¹¹²⁴. Makarewicz nie był w tych poglądach odosobniony. Kierownik Wydziału Organizacyjno-Instruktorskiego Komitetu Obwodowego relacjonujący 12 czerwca 1947 r. nastroje mieszkańców Lwowa zacytował polskiego profesora Wydziału Weterynarii Szydłowskiego, który miał powiedzieć: *Kto teraz jedzie do Polski, źle robi, bo tam nie ma gruntu, tam są już bolszewicy – jak tutaj. Polska to kolonia ZSRR*¹¹²⁵.

Pozostał we Lwowie, utrwalając się tym w pamięci osiadłych w Polce lwowian, Mieczysław Gębarowicz¹¹²⁶. Witold Szolginia zaliczył go do swej subiektywnej galerii *arcylwowian*, jako jedyne go z historyków międzywojennych. Gębarowicz otrzymał to miano nie tylko ze względu na swoje osiągnięcia naukowe, lecz za pełnienie roli *miłośnika i strażnika umiłowanego przezeń Lwowa*¹¹²⁷. On sam z kolei swoją decyzję tłumaczył: *Ja zostałem. Od początku wiedziałem, że dla mnie wyboru nie ma. Zresztą nie miałem rodziny. Byłem sam. Nikogo moja decyzja nie kępowała, ani nie narażała*¹¹²⁸. Sens swojego pozostania Gębarowicz widział w opiece nad zbiorami ossolińskimi i w dążeniu do przekazania ich Polsce. W 1944 r. został kierownikiem Polskiego Sektora Biblioteki Nauk USRR im. W. Stefanyka, w latach 1946–1949 pełnił obowiązki zastępcy kierownika katedry teorii i historii sztuki państwowego Uniwersytetu im. I. Franki we Lwowie, ale w 1950 roku został zwolniony. Po kilku dniach powołano go na stanowisko bibliotekarza w jednym z instytutów Ukraińskiej Akademii Nauk, w 1951 roku został przyjęty do Oddziału Nauki o Sztuce Instytutu Nauk Społecznych AN USRR. Po likwidacji instytucji w 1958 roku był pracownikiem naukowym Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego AN USRR, w 1963 roku przeszedł na emeryturę. Okres po 1950 roku był dla niego

mówienie na uroczystości z okazji 3. rocznicy zajęcia Lwowa przez wojska niemieckie. Zostało to uznane za *niezgodne z racją stanu Państwa i Narodu Polskiego*; por. G. Hryciuk, *Polacy we Lwowie*, s. 246–247.

¹¹²³ A. Redzik, *Wydział Prawa*, s. 323.

¹¹²⁴ Tamże, s. 318.

¹¹²⁵ *Oczyścić Lwów. Ciąg dalszy*, s. 143.

¹¹²⁶ Por. A. Fastnacht-Stupnicka, *Zostali we Lwowie*, Wrocław 2010, s. 189–194.

¹¹²⁷ W. Szolginia, *Tamten Lwów. Arcylwowianie*, t. VIII, s. 116.

¹¹²⁸ S.S. Nicieja, *Mieczysław Gębarowicz* [w:] *Portrety ossolińskie. Antologia wspomnień*, wybrał, opracował i biogramami opatrzył E. Adamczak, Wrocław 1992, s. 211. Por. M. Gębarowicz, *Autobiografia. Jeden żywot w służbie nauki*, „Znak” 1982, nr 5, s. 416–442; M. Matwijów, *Mieczysław Gębarowicz*, s. 9–69.

najtrudniejszy. Pozbawiony wówczas tytułów naukowych, został zdegradowany do roli podrzędnego pracownika muzealnego; zakazano mu publikowania i nawet zbierania materiałów archiwalnych. Pierwszy jego artykuł w języku ukraińskim ukazał się w 1954 roku. Zarówno ten, jak i późniejsze, poświęcone sztuce rusko-ukraińskiej w *kontekście sztuki polskiej*, były cenione przez ukraińskie środowisko historyków sztuki¹¹²⁹.

Gębarowicz pozostał we Lwowie, ale przez cały czas starał się utrzymywać kontakt ze lwowianami w Polsce. Szczególnie interesował się losami wrocławskiego Ossolineum, o których informowali go dawni przyjaciele: Janina Kelles-Krauz¹¹³⁰, Tadeusz Mańkowski¹¹³¹. Oni też zabiegali o to, aby Gębarowicz przeprowadził się do Wrocławia; w 1958 roku Janina Kelles-Krauz pisała do Gębarowicza: *W Bibliotece [Ossolineum we Wrocławiu – J.P.] przyjęto mnie dobrze, nawet serdecznie. Dyrektor i Franciszek bardzo pytali o Pana Doktora; mieli wrażenie, że pan Doktor się wśród nich dobrze czuł i pragnęliby powtórzenia. Do ich chęci przyłączam i ja mój skromny głos, ale życzenia nie idą dalej*¹¹³². W 1962 roku Gębarowicz zamierzał wyprowadzić się ze Lwowa, ale nie wydano mu na to zgody.

We Lwowie zdecydował się również pozostać inny historyk sztuki, Władysław Terlecki, pracujący przed wrześniem 1939 roku w Miejskim Muzeum Przemysłu Artystycznego. W 1944 roku został zatrudniony w państwowej Galerii Obrazów we Lwowie. W 1958 roku przeszedł na emeryturę i wówczas zamierzał powrócić do Polski. Nie zdążył, w tym samym roku zmarł¹¹³³. Nie wyjechał także archiwista i historyk filozofii Franciszek Smolka, urodzony we Lwowie. Przez całe swoje dorosłe życie był związany z Biblioteką Uniwersytecką, gdzie przeszedł wszystkie szczeble kariery od praktykanta do zastępcy dyrektora. Po wojnie był zwykłym bibliotekarzem. Zmarł w 1947 roku. Zdecydowały się rów-

¹¹²⁹ J. Kowalczyk, *Mieczysław Gębarowicz jako badacz sztuki rusko-ukraińskiej*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1995, R. LVII, nr 3–4, s. 221–225.

¹¹³⁰ Janina Kelles-Krauz (1898–1975) do Wrocławia przyjechała pod koniec 1957 roku, obejmując kierownictwo Działu Czasopism Biblioteki ZNiO; por. M. Zawalska, *W trosce o rangę społeczną bibliotek i bibliotekarzy – Janina Kelles-Krauz [w:] Portrety bibliotekarzy polskich*, Ossolineum, Wrocław 1988, s. 114–125; K. Korzon, *Janina Kelles-Krauz (1898–1975)*, „Przegląd Biblioteczny” 1976, R. 44, s. 90–93.

¹¹³¹ Tadeusz Mańkowski (1878–1956) w latach 1927–1939 był pracownikiem muzealnym i bibliotecznym Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, od 1944 r. pracował w lwowskiej Filii Biblioteki USRR jako kierownik oddziału sztuki, w 1945 r. przeniósł się do Krakowa. Por. M. Gębarowicz, *Mańkowski Tadeusz [w:] Polski słownik biograficzny*, t. XIX, Wrocław 1974, s. 522–524; Archiwum PAU-PAN w Krakowie. Spuścizna Tadeusza Mańkowskiego, sygn. K-III.

¹¹³² ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Korespondencja Gębarowicza od Janiny Kelles-Krauz, sygn. 18387/II, List do Gębarowicza z 1958 r.

¹¹³³ L. Grajewski, *Władysław Terlecki 1891–1958*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1959, R. 21, nr 2, s. 238–240.

niez nie wyjeżdżać popularyzatorki historii Maria Chmielowska¹¹³⁴, Maria Jaro-
szewicz¹¹³⁵ i Maria Jaworska¹¹³⁶, z zawodu nauczycielki. Po wojnie uczyły
w szkołach, a także w domach polską młodzież¹¹³⁷.

Z historyków ukraińskich tylko niektórzy pozostali we Lwowie: posiadający
ogromny autorytet, wybitny mediewista Iwan Krypiakewycz, ceniony przez
Polaków i Ukraińców Myron Korduba, historyk Ukrainy Omelian Terlećkyj,
prehistoryk i archeolog Marcjan Smiszko, historycy sztuki Iryna Hurhula i Josyp
Pełeńskij, historycy literatury: Ilarion Swencićkyj i Wasyl Szczurat. Po wojnie
dotknęły ich prześladowania i upokorzenia; dotyczyło to zwłaszcza uczniów
Hruszewskiego, wraz z atakiem na koncepcję historii Ukrainy przez nich pre-
zentowaną. Już w 1946 roku zlikwidowano m.in. Instytut Historii Ukrainy i In-
stytut Literatury Akademii Nauk Ukraińskiej Radzieckiej Socjalistycznej Repu-
bliki, uznając je za *niebezpieczne dla władzy radzieckiej*. *Celem tej urzędowej*
decyzji było zniszczenie Lwowa jako centrum nauk humanistycznych i przenie-
sienie najlepszej kadry naukowej do Kijowa, wywiezienie ze Lwowa ważnych
zbiorów archiwalnych i rękopisów oraz znacznej części wartościowych ksią-
*żek*¹¹³⁸. Wielu historyków udało się więc na emigrację. W Austrii przebywał
wybitny historyk literatury Iwan Bryk, w Stanach Zjednoczonych historycy My-
koła Andrusiak i Roman Rozdołskij, w Australii historyk literatury Jewhen Pe-
leńskij, w Rzymie historyk Kościoła Josafat Skruteń, a w Kanadzie historyk
sztuki Wołodymyr Syczynskij¹¹³⁹.

Z kolei nieliczni historycy narodowości żydowskiej, którzy przeżyli wojnę,
przeprowadzili się do Polski, wśród nich m.in. uczennica Jana Ptaśnika Julia
Brystygerowa¹¹⁴⁰.

Przytłaczająca większość historyków polskich, którym dane było przeżyć
wojnę, osiadła w różnych ośrodkach naukowych w Polsce. Tułaczka historyków
lwowskich między różnymi polskimi ośrodkami naukowymi była bardzo częsta.
W wyniku ogromnych strat osobowych polskich uniwersytetów podczas wojny

¹¹³⁴ S.S. Nicieja, *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986*, Wrocław 1989,
s. 42; A. Fastnacht-Stupnicka, *Zostali we Lwowie*, s. 194.

¹¹³⁵ Tamże.

¹¹³⁶ AAN w Warszawie. Akta osobowe – Jaworska Maria, sygn. B-12101, M. Grekowicz-
Hausnerowa, *Jaworska Maria (1885–1957)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XI, 1964–1965,
s. 103–104; A. Fastnacht- Stupnicka, *Zostali we Lwowie*, s. 196.

¹¹³⁷ A. Fastnacht-Stupnicka, *Zostali we Lwowie*, s. 161, 280.

¹¹³⁸ K. Kondratiuk, *Iwan Krypiakiewicz (1886–1967)* [w:] *Złota księga*, s. 546.

¹¹³⁹ Por. m.in. O. Ohłoblyn, *Ukrajńska istoriohrafija 1917–1956. Ukrajńska istoryczna na-
uka poza meżamy Ukrajiny (na emihraciji) w 1920–1950-ch rokach*, „Ukrajński historyk” 2005,
t. XLII, s. 172–219; *Ukrajński historycy XX stolittia. Bibliohraficznyj dowidnyk*, t. 1–2, Kyjiw–
Lwiw 2003; *Istorycznyj fakultet*.

¹¹⁴⁰ Por. J. Żaryn, *Córka marnotrawna*.

rywalizacja między ośrodkami o badaczy posiadających już znaczący dorobek naukowy była ogromna; ubiegano się zwłaszcza o specjalistów z zakresu tzw. dyscyplin „deficytowych”. Oni też mogli pozwolić sobie na prowadzenie pertraktacji z wieloma ośrodkami naukowymi. Często też byli zatrudnieni w kilku instytucjach naukowych w różnych miastach. Zygmunt Czerny pisał w swoim zyciorysie: *Wyjechałem ze Lwowa jako repatriant 2 XI 1945. Dostałem wtedy nakaz powołania na katedrę filologii romańskiej na Uniwersytecie w Łodzi (od rektora Kotarbińskiego) od Rady Wydz. Hum. Uniwersytetu w Poznaniu 17 XI 1945 i od rektora Kulczyńskiego na Uniwersytecie Wrocławskim 21 XI 1945 jednak 1 I 1946 r. objąłem obowiązki profesora filologii romańskiej na Uniwersytecie M. Kopernika w Toruniu, w 1945/6 byłem obok tego kontraktowym profesorem filologii romańskiej w Poznaniu, a po zrzeczeniu się tej katedry byłem w latach 1946/7, 1947/8 tym samym we Wrocławiu*¹¹⁴¹.

Miejscem, gdzie zatrzymywały się transporty ewakuujące lwowskich profesorów, był Kraków, i dla wielu z nich stał się on miastem docelowym. Tam też – jak pisał Tadeusz Manteuffel – *najbardziej normalnie układały się stosunki*, w związku z oszczędzeniem tegoż miasta przez wojnę. Kraków był więc miejscem osiedlenia nie tylko dla *przybyszów ze Lwowa*, ale również dla wysiedlonych po powstaniu warszawiaków¹¹⁴². Często w tym najbliższym położonym Lwowa znaczącym ośrodku naukowym mieszkali przyjaciele, znajomi, rodziny lwowskich historyków. Kraków był więc naturalnym miejscem osiedlenia dla niektórych z nich (np. Franciszka Bujaka, Eugeniusza Romera)¹¹⁴³.

Nie wszyscy z historyków decydowali się zostać w Krakowie dłużej, przyciągały ich nowe ośrodki – Wrocław (np. Zbigniew Hornung, Stanisław Hubert, Stefan Ingot, Marian Jakóbiec, Ewa Maleczyńska, Witold Ziembicki), Łódź (Janina Garbaczowska, Krystyna Śreniowska), Toruń (Stanisław Hoszowski, Kazimierz Hartleb).

Bywało również i tak, że niektórzy historycy lwowscy przeprowadzili się do Krakowa po wcześniejszym zasmakowaniu życia wrocławskiego czy warszawskiego. Najwięcej z nich znalazło zatrudnienie na Uniwersytecie Jagiellońskim (Emil Biedrzycki, Franciszek Bujak, Teofil Długosz, Izydora Dąmbska, Ludwik Ehrlich, Ryszard Ganszyniec, Jan Janów, Aleksy Klawek, Juliusz Kleiner, Jerzy Kuryłowicz, Tadeusz Lewicki, Stanisław Łempicki, Marian Lewicki, Tadeusz Mańkowski, Marian Rechowicz, Paweł Rybicki, Józef Skoczek, Piotr Stach,

¹¹⁴¹ Archiwum PAU-PAN w Krakowie. Spuścizna Zygmunta Czernego, sygn. K III-43, Życiorys z 1948 r., k. 402.

¹¹⁴² T. Manteuffel, *Zapiski do wspomnień*, za: T. Rutkowski, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1945–1958. Zarys dziejów*, Toruń 2009, s. 14.

¹¹⁴³ Archiwum PAU-PAN w Krakowie, Spuścizna Stanisława Kutrzeby, List F. Bujaka do S. Kutrzeby z 7 III 1945 r., b.p.

Władysław Tarnawski, Witold Taszycki), w Bibliotece Jagiellońskiej i innych bibliotekach krakowskich (Karol Badecki, Władysław Bandura, Eustachy Gaberle, Marian Górkiewicz, Karol Lewicki) oraz w archiwach (Eugeniusz Barwiński, Feliks Pohorecki, Marian Tyrowicz, Józef Zieliński).

Jednak nie Kraków, ale Wrocław miał się stać głównym ośrodkiem skupiającym i w dużej mierze integrującym dawne środowisko lwowskie. Ostatecznie we Wrocławiu zamieszkało 43 historyków z dawnego środowiska lwowskiego. Uczonym ze Lwowa zależało na tym, aby osiąść w jednym miejscu, *gdzie mogliby się osiedlić wszyscy, tak aby nie zatracić lwowskiej odrębności*¹¹⁴⁴. Zwolennikiem tego pomysłu był przede wszystkim były rektor UJK Stanisław Kulczyński, i to pod jego przewodnictwem wyjechała z Krakowa tzw. grupa naukowo-kulturalna, mająca na celu stworzenie we Wrocławiu *całkiem od nowa życia naukowego i kulturalnego*¹¹⁴⁵. Organizowaniem studiów historycznych zajął się Karol Maleczyński. W połowie października 1945 roku pisał do żony: *Co do historii to moja głowa w tym, aby funkcjonowała w granicach możliwości sprawnie (jest już trzech profesorów historii) [...]. Gorzej ze studentami, ale liczę, że ostatnie i przyszłe transporty lwowskie ich nieco dostarczą*¹¹⁴⁶. Wrocław przyciągnął wielu naukowców lwowskich, przede wszystkim młodych i w sile wieku, pełnych zapału i ochoty rozpoczynania wszystkiego od początku. Ponad 60% osiadłych we Wrocławiu historyków urodziło się po 1895 roku (Ludwik Bazyłow, Stanisław Bąk, Adam Fastnacht, Alojzy Florczak, Władysław Floryan, Jerzy Güttler, Marian Haisig, Zbigniew Hornung, Hubert Stanisław, Stefan Inglot, Marian Jakóbiec, Antoni Knot, Eugeniusz Konik, Tadeusz Ladenberger, Wilhelmina Lepik-Kopaczyńska, Bronisław Kocowski, Kazimierz Majewski, Ewa i Karol Maleczyńscy, Janina Oroszówna, Stanisław Rospond, Ludwik Skurzak, Wincenty Styś, Maria Szczepańska, Witold Taszycki, Michał Wąsowicz, Leszek Winowski). W przeważającej większości zostali oni zatrudnieni na Uniwersytecie Wrocławskim, dochodząc na nim do stanowisk docentów i profesorów. Historycy związani z lwowskim Ossolinum także w większości zdecydowali się osiąść we Wrocławiu, skupiając się wokół instytucji mającej być jego kontynuacją, Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (Adam Fastnacht, Janina Kelles-Krauz, Antoni Knot, Franciszek Pajączkowski, Julian Pelc, Tadeusz Solski).

Dla osób starszych, często schorowanych, przeprowadzka do Wrocławia była już ponad ich siły, tym bardziej że dość długo nie oferował on stabilnych

¹¹⁴⁴ T. Kulak, M. Pater, W. Wrzesiński, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego*, Wrocław 2002, s. 203.

¹¹⁴⁵ J. Ziomecki, *Profesor Kazimierz Majewski*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1997, R. LII, nr 1–2, s. 284.

¹¹⁴⁶ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Ewy i Karola Maleczyńskich z lat 1900–1972. Korespondencja Karola Maleczyńskiego, rkps 14969/II, List Karola Maleczyńskiego do żony, poł. października 1945 r., k. 129.

warunków egzystencji¹¹⁴⁷. Bujakowi np. proponowano katedrę historii społecznej i gospodarczej na Uniwersytecie Wrocławskim, ale ze względu na wiek odmówił¹¹⁴⁸. Pozostał w Krakowie, tak jak Czesław Nanke, Ryszard Ganszyniec, Karol Badecki, mimo że już w 1945 roku w wyniku napływu *emigrantów lwowskich* również w Krakowie były coraz trudniejsze warunki mieszkaniowe¹¹⁴⁹.

Ze starszych historyków, mających już ugruntowaną pozycję naukową, na osiedlenie się we Wrocławiu zdecydowali się: historyk architektury Tadeusz Broniewski, archeolog Edmund Bulanda, historyk literatury francuskiej Zygmunt Czerny, badacz starożytności Jerzy Kowalski, historyk czasów nowożytnych Teofil Emil Modelski, historyk sztuki Władysław Podlacha, badacze dziejów Kościoła Józef Umiński i Michał Wyszyński, historyk medycyny Witold Ziembicki i badacz literatury niemieckiej XVIII i XIX wieku Zdzisław Żygulski.

Trzecim ośrodkiem naukowym pod względem liczby osiadających się w nim historyków lwowskich była Warszawa. Na dłużej niż rok byli z nim związani wykładowcy UW (w różnych latach): Ludwik Bazyłow, Bronisław Biliński, Edward Gintowt, Olgierd Górka, Stanisław Grabski, Wiktor Hahn, Łukasz Kurdybacha, Marian Lewicki, Kazimierz Majewski, Jerzy Manteuffel, Zdzisław Stieber. Pierwszym dyrektorem Muzeum Mickiewicza i Słowackiego (obecnie Muzeum Literatury) w Warszawie został lwowianin Aleksander Semkowicz, w wydawnictwach warszawskich pracował Bolesław Stachoń, w Archiwum Głównym Akt Dawnych znaleźli zatrudnienie uczniowie Bujaka: Antoni Walawender i Michał Wąsowicz. W Warszawie przebywali również będący na emeryturze Adam Szelański i Stanisław Witkowski. Nadal też mieszkało w niej kilku historyków, którzy przyjechali do stolicy przed 1939 rokiem: Irena Panenkowa, Kazimierz Michałowski, Józef Skrzypek.

Kilkunastu historyków zdecydowało się uczestniczyć w tworzeniu nowych uniwersytetów w Łodzi i Toruniu. Postacią współorganizującą obie te uczelnie był Ludwik Kolankowski. Najpierw przyjechał do Łodzi, obejmując nieoficjalnie katedrę historii Polski. W lipcu 1945 roku powierzono mu również funkcję prorektora UŁ do spraw gospodarczo-administracyjnych, ale już we wrześniu tegoż roku przeprowadził się do Torunia. Powodem tego miały być obawy przed umniejszaniem jego pozycji, *przede wszystkim jednak*, jak sądzono, *Kolankow-*

¹¹⁴⁷ *Wrocław był niespokojny. Niedobitki oddziałów hitlerowskich oraz maruderzy wojsk sowieckich grasowali po niezniszczonych domach. Jak na ironię, na przywitanie Grupy Naukowej w nocy z 10 na 11 maja (1945 r.) spłonął zespół budynków na Wyspie Piaskowej, w którym znajdował się Instytut Wschodni z wielkim, unikatowym księgozbiorem wydawnictw dotyczących Polski i innych krajów słowiańskich*; T. Kulak, M. Pater, W. Wrzesiński, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego*, s. 205 i n.

¹¹⁴⁸ B. Szafranec, *Franciszek Bujak (1875–1953)*, s. 250.

¹¹⁴⁹ Por. Archiwum PAU-PAN w Krakowie. Spuścizna Henryka Barycza, List C. Nankego do H. Barycza z 14 X 1945 i 29 X 1945, b.p.

ski był stworzony do realizacji wielkich zadań i podejmował je z satysfakcją. Czuł się najlepiej wtedy, gdy „sterował statkiem”, a takie szanse rysowały się na nowo utworzonym Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu¹¹⁵⁰. Kolankowski był pierwszym rektorem UMK i sprawował tę funkcję do 1948 r. Był bardzo zaangażowany w obsadzanie poszczególnych katedr, zwłaszcza historii. To dzięki niemu do Torunia przybyli Kazimierz Hartleb, Wojciech Hejnosz, Stanisław Hoszowski, Bronisław Włodarski. Temu ostatniemu przypisuje się też utrzymanie i sprawną działalność Instytutu Historii i Archiwistyki UMK; w latach 1953–1966 pełnił on funkcję dyrektora Instytutu i *swoim taktem, swoją „zgodliwością”, umiejętnością łagodzenia utrzymywał tę jedność*¹¹⁵¹. Wykładowcami UMK byli również: Adam Dygdała, Jan Gerlach, Karol Koranyi, Eugeniusz Kucharski, Jadwiga Lechicka, Bronisław Nadolski, Walerian Preisner, Kazimierz Żurowski. Michał Wyszyński i Ewa Maleczyńska przebywali w Toruniu cztery lata, by następnie przeprowadzić się do Wrocławia. Łącznie znalazło się w Toruniu 16 historyków lwowskich.

Powołanie Uniwersytetu Łódzkiego w kwietniu 1945 roku spowodowało przyjazd do Łodzi kilkunastu (11) historyków ze Lwowa; dla niektórych miasto to było jedynie przystankiem w poszukiwaniu odpowiedniego miejsca dla siebie (Janina Garbaczowska, Ludwik Kolankowski, Jadwiga Lechicka, Bolesław Radomski, Zdzisław Stieber, Michał Wyszyński, Zdzisław Żygulski). W latach 1947–1950 prorektorem UEŁ był historyk literatury francuskiej Zygmunt Czerny. W Łodzi na stałe osiedli jedynie: Krystyna Śreniowska, Jan Warężak, filolog klasyczny Marian Golias i historyk literatury Stefan Kawyn.

Historycy lwowscy rzadziej wybierali Poznań i Lublin. W pierwszym z tych ośrodków, na Uniwersytecie Poznańskim został zatrudniony Adolf Chybiński, który już od 1 października 1945 r. podjął się budowy Zakładu Muzykologii; za nim podążyła jego uczennica Maria Szczepańska, której zaproponował stanowisko starszego asystenta. W Poznaniu zamieszkał także wybitny antropolog prowadzący również badania z zakresu prehistorii – Jan Czekanowski. Krótko w Poznaniu przebywał prehistoryk Kazimierz Żurowski.

W Lublinie z kolei po wojnie na 33 naukowców z UJK tylko kilku było historykami. Najwcześniej, bo już w 1944 roku, został zatrudniony w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim historyk literatury Wiktor Hahn, przed wojną przez wiele lat związany z tym uniwersytetem. W tym samym roku pracę na KUL podjęli Jan Czekanowski, Leon Halban i Juliusz Kleiner, których *działalność naukowa w pierwszych latach odrodzonego po wojnie Uniwersytetu miała nie-*

¹¹⁵⁰ J. Małek, *Ludwik Kolankowski a uniwersytety polskie* [w:] *Ludwik Kolankowski 1882–1982. Materiały sesji w stulecie urodzin*, Toruń 1983, s. 40.

¹¹⁵¹ K. Górski, *Na trzydziestolecie Instytutu Historii i Archiwistyki* [w:] *Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Wspomnienia pracowników* pod red. A. Tomczaka, Toruń 1995, s. 63.

zwykle znaczenie dla prestiżu tej lubelskiej Uczelni¹¹⁵². Później w Lublinie zdecydowali się zostać historycy literatury, uczniowie Kleinera: Stefan Kawyn i Janina Garbaczowska oraz historyk religii Bolesław Radomski, znany już wówczas znawca świata starożytnego Jan Parandowski (w latach 1945–1953 wykładowca kultury antycznej KUL), a w 1967 roku dołączył do nich ks. Marian Rechowicz, historyk Kościoła. Nie wszyscy zdecydowali się zostać w Lublinie na stałe. Osoby posiadające wysoką pozycję w środowisku naukowym przenosiły się do większych ośrodków. Wśród nich byli wyłącznie historycy literatury i prawa, nie było natomiast historyków sensu stricto. Lublin jeszcze przed wojną nie miał zbyt dobrej opinii wśród historyków lwowskich, głównie ze względu na mizerne zaplecze biblioteczne.

Z mniejszych ośrodków wybierano m.in. Gdańsk. W tamtejszej Bibliotece Miejskiej znaleźli zatrudnienie Marian Des Loges i Anna Jędrzejowska, dobrze się znający z czasów lwowskich. Krótko przebywała w Gdańsku Izydora Dąmbaska; Bronisław Nadolski pracował w Wyższej Szkole Pedagogicznej, zaś na Politechnice Gdańskiej zatrudnił się Marian Osiński, historyk architektury.

Ci, którzy znaleźli się w czasie wojny w państwach zachodnich, w większości już do Polski nie wracali. Były jednak przypadki takich powrotów. Tadeusz Lewicki, przed wojną asystent w katedrze Bliskiego Wschodu UJK, osiadł w 1947 roku w Krakowie. Wcześniej, po upadku powstania warszawskiego, w którym brał udział, dostał się do niewoli niemieckiej. Po uwolnieniu przez wojska alianckie udał się do Włoch, gdzie w 1946 roku został wcielony do Polskich Sił Zbrojnych, jednocześnie ucząc w gimnazjum i liceum. Rok później *pragnąc powrócić do kraju został na własne żądanie zdemobilizowany i repatriowany*¹¹⁵³. Po powrocie nie angażował się w sprawy polityczne. Łukasz Kurdybacha z kolei w 1946 roku wyjechał do Rzymu, by powrócić do Polski i objąć w 1952 roku katedrę na UW. Powrócił Olgierd Górka, wierzący w możliwość uratowania tego co się da¹¹⁵⁴. Poza krajem zostali zaś Antoni Deryng, Karolina Lanckorońska, Stefan Mękowski, Tadeusz Siuta, Zbigniew Socha, Zdzisław Stahl, Stefan Stasiak. Postaciami najbardziej znaczącymi w tym gronie była Lanckorońska i Mękowski. Lanckorońska zaangażowała się w działalność powołanego już w listopadzie 1945 roku Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie; pod jej redakcją ukazało się 76 tomów wydawnictwa źródłowego *Elementa ad fontium editiones*, jednocześnie prowadziła doceniane w środowisku naukowym badania z zakresu średniowiecza; Mękowski był natomiast m.in. współzałożycielem powołanego w Londynie Instytutu Badania Spraw Krajowych zajmu-

¹¹⁵² A. Chruszczewski, *Pracownicy naukowo-dydaktyczni Uniwersytetu im. Jana Kazimierza we Lwowie w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim po II wojnie światowej* [w:] *Lwowsko-kresowe korzenie wyższych uczelni Lublina* pod red. W. Stażka, Lublin 2000, s. 46.

¹¹⁵³ Archiwum UJ, Tadeusz Lewicki S III-246. Życiorys, b.p.

¹¹⁵⁴ Z. Romek, *Olgierd Górka*, s. 108.

jącego się przede wszystkim dziejami ziem wschodnich Rzeczypospolitej¹¹⁵⁵. Na emigracji opublikował m.in. *Lwów – A Page of Polish History* (Londyn 1944) oraz *Ziemie Południowo-Wschodnie Rzeczypospolitej* (Londyn 1956). Niektórzy z historyków zawędrowali bardzo daleko, jak na przykład Tadeusz Siuta. Zamieszkał w Argentynie, angażując się w działalność licznie przebywającej tam Polonii¹¹⁵⁶, a w latach sześćdziesiątych przeniósł się do Nowego Jorku.

Losy poszczególnych osób pokazują rozproszenie lwowskiego środowiska historycznego mimo ogromnej potrzeby wspólnych kontaktów, współpracy, a także wzajemnej pomocy, potrzebnej zwłaszcza w latach pięćdziesiątych. Najlicniejsza grupa historyków znalazła się we Wrocławiu, ale z kolei w Krakowie osiadły osoby posiadające przed wojną we Lwowie największy autorytet i znaczącą pozycję naukową. Należy również pamiętać, że wybór miejsca, w którym zamierzali się historycy osiedlić, nie zawsze znajdował aprobatę ówczesnych władz. Komunistom nie zależało na integracji lwowskiego środowiska naukowego, zwłaszcza humanistycznego¹¹⁵⁷. Niekiedy historycy otrzymywali nakaz pracy w określonym uniwersytecie. O decyzjach zamieszkania i podjęcia pracy w danym ośrodku naukowym decydowały również warunki materialne, możliwość otrzymania mieszkania, sprowadzenia rodziny, ale również osobiste ambicje, sympatie i animozje.

Wszyscy historycy lwowscy znaleźli zatrudnienie najczęściej zgodne z ich kwalifikacjami, ale niekiedy na niższych stanowiskach inne niż to, które posiadali we Lwowie. Najtrudniej było im, tak jak i przedstawicielom całej polskiej nauki, w latach stalinowskich. Podstawowym kryterium ich oceny były nie osiągnięcia naukowe, lecz nastawienie do partii komunistycznej i Polski Ludowej, jak pisano w ocenach – *do obecnej rzeczywistości*¹¹⁵⁸. Negatywne opinie ideologiczne nieraz powodowały złamanie karier naukowych. Aparat bezpieczeństwa interesował się nimi szczególnie¹¹⁵⁹. Represje, trudności z awansem, z otrzymywaniem wyższych stanowisk administracyjnych, z uzyskaniem członkostwa Polskiej Akademii Nauk czy towarzystw naukowych dotyczyły wielu historyków. Obserwowani byli zwłaszcza ci historycy, którzy należeli w czasie wojny do ZWZ-AK. Niekiedy inwigilowano ich z powodów absurdalnych podejrzeń; m.in. dwa lata obserwowano Stanisława Huberta, podejrzewając, że *do roku 1939*

¹¹⁵⁵ R. Stobiecki, *Klio na wygnaniu. Z dziejów polskiej historiografii na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii po 1945 roku*, Poznań 2005, s. 94, 100–102, 248.

¹¹⁵⁶ Por. J. Radzyńska, *Czternaście lat mroku*, Warszawa 1978, s. 211; Z. Bau, *Śp. Tadeusz Siuta, „Niepodległość”*, Nowy Jork–Londyn 1979, t. 12, s. 233–235.

¹¹⁵⁷ T. Kulak, M. Pater, W. Wrzesiński, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego*, s. 210–211; Z.K. Wójcik, *Aleksy Gilewicz – historyk nieprowincjonalny*, Przemyśl–Wrocław 2008, s. 169.

¹¹⁵⁸ *Notatka dotycząca prof. Tadeusza Lewickiego, tajne z 18 sierpnia 1976 roku* [w:] *Spęta na Akademia. Polska Akademia Nauk w dokumentach władz PRL. Materiały Służby Bezpieczeństwa (1967–1987)*, t. 1, wybór, wstęp i oprac. P. Pleskot, T.P. Rutkowski, Warszawa 2009, s. 189.

¹¹⁵⁹ Por. J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza*, s. 174 i n.

miął rzekomo być konsulem w Hiszpanii¹¹⁶⁰, natomiast Franciszek Pajączkowski posądzany był o przynależność w czasie wojny do SS¹¹⁶¹. Przez wiele lat była obserwowana Stefania Skwarczyńska, najpierw z powodu podejrzeń o utrzymywanie kontaktów z działaczami PSL na emigracji, a następnie z powodu utrzymywania przez nią kontaktów *tak w kraju i za granicą z odłamami syjonistycznymi*, co przez lata hamowało jej wybór na członka PAN-u¹¹⁶².

Represje wobec kilku historyków skończyły się tragicznie. Ofiarami stalinowskiej bezpieki był m.in. wykładowca UJK Waclaw Lipiński. Po skazaniu na dożywocie, w 1949 roku najprawdopodobniej został zamordowany w więzieniu we Wronkach¹¹⁶³. W niewyjaśnionych okolicznościach zmarł w więzieniu w 1951 roku historyk literatury angielskiej, profesor UJK Władysław Tarnawski. Wiele lat w więzieniu UB spędzili asystenci UJK Franciszek Kącki i Józef Zieliński, skazani za działalność w Stronnictwie Narodowym. Aresztowany był również Stefan Ingot¹¹⁶⁴.

Warto podkreślić, że osoby pracujące wcześniej we lwowskich bibliotekach i archiwach po 1945 roku zaangażowały się w akcję rewindykacji polskiego mienia kulturalnego ze Lwowa¹¹⁶⁵. W Krakowie historykami działającymi na tym polu byli m.in. Karol Badecki, Franciszek Bujak, Stanisław Lempicki i Marian Tyrowicz, we Wrocławiu zaś Stanisław Hubert i Stefan Ingot oraz przede wszystkim Antoni Knot, któremu przypisuje się ważną rolę w ostatecznym przyznaniu Wrocławowi części zbiorów lwowskiego Ossolineum. Był przez pierwsze lata powojenne dyrektorem tej instytucji (1947–1949). Zaangażował się również w odzyskiwanie zbiorów lwowskiej Biblioteki Uniwersyteckiej i Biblioteki Miejskiej. Zaangażowanie lwowskich historyków w rewindykację polskich zbiorów wynikało m.in. z ogromnego niedostatku książek polskich na tzw. Ziemiach Odzyskanych¹¹⁶⁶. Postacią zaś niezastąpioną, która uczyniła najwięcej w sprawie powrotu zbiorów lwowskich, zwłaszcza Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, był wspomniany wyżej Mieczysław Gębarowicz. Jak zauważył Maciej Matwijów, *Stał się wówczas M. Gębarowicz jednym z najgorliwszych i najpoważniejszych rzeczników rewindykacji zbiorów Ossolineum przez Polskę*.

¹¹⁶⁰ Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu, sygn. IPN Wr 024-7228. Sprawa ewidencyjno-obszernyjna „Konsul” dot. Huberta Stanisława prof. Uniwersytetu, k. 1.

¹¹⁶¹ Tamże, sygn. IPN Wr 024/1160, t. 2, Pajączkowski Franciszek.

¹¹⁶² *Charakterystyka prof. Stefania Skwarczyńskiej z 18 sierpnia 1978 Łódź* [w:] *Szpetana Akademia*, s. 199–200.

¹¹⁶³ M. Gałęzowski, *Wzór pilsudczyka. Waclaw Lipiński 1896–1949. Żołnierz, historyk, działacz polityczny*, Warszawa 2001, s. 306 i n.

¹¹⁶⁴ Por. *List Władysława Konopczyńskiego do prof. Oskara Haleckiego, odpis, mspz., brak daty [styczeń 1947]* [w:] *Listy Władysława Konopczyńskiego do Mariana Kukiela i Oskara Haleckiego ze stycznia 1947 roku*, oprac. M. Kornat, „Arcana” 2003 (51–52), s. 237.

¹¹⁶⁵ Por. M. Matwijów, *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996.

¹¹⁶⁶ Tamże, s. 40.

*W sprawie tej zajmował stanowisko od początku bezkompromisowe i jednoznaczne, domagając się rewindykacji Ossolineum w całości i będąc gorącym przeciwnikiem ukraińskich planów podziału zbiorów (albo całość, albo nic). Uważał Ossolineum za polską instytucję narodową „jako dzieło całego narodu przez kilka pokoleń tworzone i utrzymywane”, i za niedopuszczalne uznawał pozostawienie go w całości lub w części poza granicami Polski*¹¹⁶⁷.

Evakuacją zaś zbiorów znajdujących się we lwowskim Archiwum Państwowym zajął się Marian Tyrowicz – *pedagog-historyk i pracownik naukowy, znający szczególnie dobrze w związku z swoimi przedwojennymi badaniami Archiwum Państwowe*¹¹⁶⁸.

Historycy lwowscy pręźnie działali w powstających po 1945 roku towarzystwach naukowych. Zasiadali w gremiach Polskiego Towarzystwa Historycznego, również we władzach innych towarzystw naukowych. Najbardziej lwowski, jeżeli tak można powiedzieć, był oddział toruński PTH. Prezesem został Kazimierz Hartleb, wiceprezesami Bronisław Włodarski i Wojciech Hejnosz.

Historycy starsi niewiele publikowali, przeważały w ich dorobku sprawozdania i recenzje. Wynikało to po części z ich wieku, ale także z prób ograniczania ich pozycji w życiu naukowym przez ówczesną władzę. Podejmowane prace były z kolei kontynuacją badań rozpoczętych we Lwowie i tylko nieliczni prezentowali je w formie syntetycznej, np. Juliusz Kleiner opublikował niewielkie opracowania o charakterze popularnym: *Romantyzm* (1946), *Krasiński* (1949), a Adolf Chybiński *Słownik muzyków dawnej Polski do roku 1800* (1949). Dziełka te ukazały się przed najtrudniejszym dla polskiej nauki okresem stalinowskim.

Dla wielu młodych historyków czasy powojenne stanowiły najintensywniejszy okres działalności naukowej. Jednakże najmniej publikowali w okresie stalinowskim. Dopiero po 1956 roku wielu z nich uzyskało możliwość dalszego rozwoju naukowego, powrotu na uniwersytety, zdobycia kolejnych stopni i tytułów naukowych (Izydora Dąmbska, Wiktor Hahn, Marian Haisig, Stefan Ingot, Wincenty Styś)¹¹⁶⁹.

¹¹⁶⁷ M. Matwijów, *Walka o lwowskie dobra kultury*, s. 47–50. Sam Gębarowicz pisał natomiast w lipcu 1945 roku do Stanisława Gąsiorowskiego: *los swój związałem nie formalnie tylko z losami Ossolineum i jak długo jego przyszłość się nie wyjaśni, nie będę mógł swobodnie o sobie decydować, chyba, że zostaną zmuszony do opuszczenia swojej dotychczasowej placówki*. ZNiO we Wrocławiu. Dział Rękopisów, sygn. 16406, k. 39–40, cyt. za: M. Matwijów, *Walka o lwowskie dobra kultury*, s. 47.

¹¹⁶⁸ Archiwum PAN-PAU w Krakowie, Spuścizna Mariana Tyrowicza, K-III 46/II/41.

¹¹⁶⁹ Między innymi w 1956 roku rektor Uniwersytetu Wrocławskiego pisał do ministra Szkolnictwa Wyższego: *W ciągu ostatnich dwóch miesięcy kierownictwo uniwersytetu, pracownicy naukowcy i młodzież wysuwali kilkakrotnie sprawę powrotu prof. Stysia na katedrę ekonomii. Rada Wydziału Prawa Uniwersytetu jednogłośnie uchwaliła dnia 11 grudnia wniosek „o reaktywowaniu na katedrze ekonomii politycznej prof. nadzwyczajnego dr Wincentego Stysia niesłusznie skrzywdzonego i odsuniętego od pracy naukowej na Wydziale Prawa”* – AUW. Teczka personalna – Styś Wincenty s. Jana 1945–1960, sygn. RK-120/alf, k. 50.

Prace historyków lwowskich po II wojnie światowej koncentrowały się głównie wokół zagadnień związanych z ziemiami, na których przyszło im teraz żyć. Wielu z nich w wyniku utraty warsztatów pracy i dostępu do zebranych wcześniej materiałów źródłowych nie powróciło już do tematów realizowanych przed 1939 rokiem. Powołując się na list Łukasza Kurdybachy z 1960 roku, Władysława Szulakiewicz pisze, że *przed wojną podjął się napisania pracy na temat życia umysłowego i pedagogiki Galicji w pierwszej połowie XIX wieku, ale nie zdążył ukończyć jej przed wojną i już nigdy zapewne do realizacji tego tematu nie wróci*¹¹⁷⁰. Potrzeby społeczne i dostępność materiałów skłaniały dawnych historyków lwowskich do podejmowania tematów z zakresu dziejów Śląska, Pomorza i Prus. Wiele miejsca w ich twórczości zajęły teraz stosunki polsko-czeskie i polsko-niemieckie. Mimo że boleśnie odczuli utratę ziem wschodnich, teraz włączyli się do badań uzasadniających polskość tzw. Ziemi Odzyskanych. Prowadzili je m.in. Jan Gerlach, Kazimierz Hartleb, Wojciech Hejnosz, Ewa i Karol Maleczyńscy, Wincenty Styś, Kazimierz Żurowski. Życie nauczyło historyków lwowskich twardo stąpać po ziemi; cenili sobie możliwość pracy twórczej we Wrocławiu, Toruniu czy Warszawie. Byli realistami, w przytłaczającej większości starali się przystosować do nowej rzeczywistości.

Badania nad Lwowem i Kresami nie mogły być po 1945 roku w Polsce intensywnie prowadzone, były *spychane na margines życia naukowego*¹¹⁷¹. Nieliczni tylko zajmowali się tymi kwestiami, m.in. Antoni Knot, historyk wychowania, uczeń Stanisława Łempickiego, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego od 1955 roku. Zainicjował on studia nad lwowskim Ossolineum i działalnością jego kolejnych dyrektorów. Lwów i jego dzieje to również przedmiot badań miłośników przeszłości Lwowa: Mieczysława Opałka i Stanisława Wasylewskiego. Na emigracji tematykę tę podejmował Stefan Mękariski. Gros historyków lwowskich jednakże zaniechało badań nad Galicją, Małopolską i Lwowem.

Historycy lwowscy w większości preferowali mediewistykę, co wynikało nie tylko z ostrożności, ale także z tradycyjnych wzorców, które przyświecały lwowskiemu środowisku historycznemu jeszcze w okresie międzywojennym. Badania nad polskim i powszechnym średniowieczem prowadzili m.in. Ludwik Ehrlich, Hieronim Feicht, Karolina Lanckorońska, Tadeusz Lewicki, Ewa i Karol Maleczyńscy, Stanisław Pazyra, językoznawca Witold Taszycki, Bronisław Włodarski.

Po 1945 roku wiele publikowali historycy zajmujący się historią społeczno-gospodarczą, która wówczas znalazła się w *centrum uwagi nowej historiografii*¹¹⁷². Uczniowie Franciszka Bujaka: Wojciech Hejnosz, Stanisław Hoszowski,

¹¹⁷⁰ W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1944–1956*, s. 17.

¹¹⁷¹ R. Stobiecki, *Obraz Kresów Wschodnich w historiografii polskiej na uchodźstwie po 1945 roku* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. IV, s. 92.

¹¹⁷² A.F. Grabski, *Zarys historii*, Poznań 2003, s. 208.

Stefan Inglot, Wincenty Styś, Antoni Walawender, zajmowali się przede wszystkim dziejami chłopów polskich, zwłaszcza w czasach nowożytnych.

W okresie PRL-u lwowscy historycy, mimo zatrudnienia w znaczących ośrodkach uniwersyteckich, rzadko odgrywali pierwszoplanowe role w polskiej historiografii. Brakowało wśród nich autorytetów na miarę Tadeusza Manteuffla, Aleksandra Gieysztora, Stefana Kieniewicza, Jana Dąbrowskiego czy Henryka Łowmiańskiego. Jednocześnie podkreślić należy, że odegrali dużą rolę w rozwoju takich ośrodków naukowych, jak Wrocław czy Toruń, gdzie wyraźnie widać dominację lwowskich badaczy przeszłości. Ogólnie jednak rzecz biorąc, utrata posiadanych wcześniej warsztatów pracy oraz zanik znaczenia badań nad ziemiami wschodnimi, ziemią czerwieńską, Galicją Wschodnią, epoką ja-giellońską, stosunkami polsko-rosyjskimi i polsko-ukraińskimi (czyli nad zagadnieniami, które przed 1939 rokiem były w głównym polu widzenia historyków lwowskich), w poważnym stopniu ograniczyło ich działalność twórczą. Były jednak dziedziny historyczne, w których wkład lwowian do powojennego dorobku historiografii polskiej był na pewno znaczący, np. w historii gospodarczej (Stanisław Hoszowski, Stefan Inglot), historii Kościoła (Józef Umiński, Tadeusz Silnicki, Zdzisław Obertyński) czy historii XIX wieku (Henryk Wereszycki, Marian Tyrowicz).

Zakończenie

W okres Polski niepodległej Lwów wchodził z niemałymi stratami w dziedzinie nauki i kultury. Wielu naukowców tak jak inni przedstawiciele świata sztuki, literatury, malarstwa opuściło to miasto, najczęściej szukając swojego miejsca w dynamicznie rozwijającym się centrum życia narodowego – Warszawie lub wiążąc swe dalsze losy zawodowe z nowo powstającymi lub odradzającymi się ośrodkami naukowymi – Poznaniem, Lublinem czy Wilnem. Lwowianin Stefan MękarSKI wyraził to słowami: *Za znalezienie się w granicach odrodzonego państwa Lwów musiał zapłacić nie tylko najwyższą cenę krwi i ofiary z mnogich żyć swoich mieszkańców. Musiał zapłacić również swoją dotychczasową rangą i rolą w życiu politycznym i swoim społecznym charakterem na obszarze wielkiej prowincji. „Centralą polszczyzny” z natury rzeczy stać się musiała Warszawa, do której nadto [...] odpływała ciągle fala kilkudziesięcioletniego dorobku samego Lwowa*¹¹⁷³.

Lwowskie środowisko historyczne „zubożało” z powodu wyjazdu wielu wybitnych indywidualności, ale i śmierci niektórych z nich. W okresie I wojny światowej i tuż po niej Lwów opuścili m.in. Szymon Askenazy, Major Bałaban, Bronisław Dembiński, Jan Fijałek, Mychajło Hruszewskij, Władysław Semkowicz, Adam Skalkowski, z młodszych Emil Kipa, Ludwik Kolankowski, Jan Rutkowski, Ignacy Schiper. Niektórzy zaś z czołowych lwowskich historyków (m.in. Władysław Abraham, Oswald Balzer, Ludwik Finkel) nie byli już – ze względu na podeszły wiek – aż tak aktywni naukowo, jak w czasach wcześniejszych. Dużo mniej wybitnych badaczy w dwudziestoleciu międzywojennym przeprowadziło się z innych miast do Lwowa (Franciszek Bujak, później Jan Ptaśnik) bądź – jak w przypadku Adama Szelągowskiego – powróciło do swojej Alma Mater.

Mimo to po okresie chwilowego zastoju spowodowanego przecież dłuższym niż gdzie indziej pozostawaniem w polu konfliktów zbrojnych, najpierw wojny polsko-ukraińskiej, a potem polsko-radzieckiej, Lwów powrócił do roli tętniącego życiem ośrodka naukowego i wydawniczego. W okresie międzywojennym w stosunku do czasów autonomii galicyjskiej ogólna liczba historyków wzrosła aż o 80%. Był to w dużej mierze skutek rozwiniętego jeszcze w czasach zaborów zaplecza instytucjonalnego. Najważniejszą rolę naukową pełnił oczywiście

¹¹⁷³ S. MękarSKI, *Lwów. Karta z dziejów Polski*, Londyn 1962, za: K. Grodziska, *Miasto jak brylant...*, s. 205.

UJK, który w okresie międzywojennym wciąż pozostawał jednym z czołowych ośrodków badań historycznych w Polsce. Drugim centrum naukowym Lwowa był Zakład Narodowy im. Ossolińskich, zatrudniający sporą grupę historyków. Z jego zasobów korzystali nie tylko zawodowi badacze, ale także miłośnicy i popularyzatorzy historii. Miejscem pracy wielu historyków były też inne lwowskie biblioteki, a także muzea i archiwa. Dawały one niezbędne źródło utrzymania oraz pozwalały prowadzić badania naukowe. Młodzi historycy zabiegali często o pracę w tych instytucjach, korzystając z pomocy promotorów i mistrzów. Bardzo aktywny był tu zwłaszcza Stanisław Zakrzewski, który zasiadając w licznych gremiach naukowych, rekomendował swoich uczniów, obsadzał nimi wolne etaty w lwowskich instytucjach tego rodzaju. Protegowane przez niego osoby na ogół nie zawodziły pokładanych w nich nadziei i swoją aktywnością przyczyniały się do rozwoju lwowskiego środowiska historycznego.

Należy również podkreślić działalność istniejących we Lwowie towarzystw naukowych skupiających przedstawicieli różnych subdyscyplin historycznych. Przeważająca większość z nich została powołana jeszcze przed 1918 rokiem, niektóre już w Polsce niepodległej. Warto podkreślić, że wiele z nich miało status ogólnopolski (Polskie Towarzystwo Historyczne, Polskie Towarzystwo Filologiczne, Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza, Polskie Towarzystwo Orientalistyczne, Polskie Towarzystwo Teologiczne), co świadczyło o wysokiej pozycji Lwowa w reprezentowanych przez nie dziedzinach. Duże znaczenie miało ogromne zaangażowanie w ich działalność wielu wybitnych historyków. Historycy lwowscy byli również widoczni w życiu politycznym (wśród osób czynnych w tej sferze dominowali piłsudczycy i zwolennicy endecji) oraz społecznym.

Biorąc pod uwagę dynamikę rozwoju lwowskiego środowiska historycznego w latach 1918–1939, można wyodrębnić dwa podokresy; cezurą wewnętrzną jest rok 1930. Lata dwudzieste to czas rozkwitu. Powstają wówczas „szkoły historyczne” skupione m.in. wokół Franciszka Bujaka, Stanisława Łempickiego, Jana Ptaśnika i Stanisława Zakrzewskiego. Ich największa aktywność przypada na drugą połowę lat dwudziestych. W tym okresie zostało przeprowadzonych najwięcej przewodów doktorskich. Wówczas też powstało i ukazało się najwięcej wybitnych dzieł historycznych o charakterze syntetycznym i monograficznym.

Po 1930 roku zaobserwować można, podobnie jak to było w przypadku ośrodka krakowskiego, symptomy osłabienia tempa rozwoju lwowskiego środowiska historycznego. We Lwowie w przeciwieństwie do Warszawy nie zauważamy już stałego wzrostu liczby historyków. W latach trzydziestych umiera wielu wybitnych przedstawicieli tego środowiska, by wymienić chociażby Oswalda Balzera, Ludwika Finkla, Jana Ptaśnika, Stanisława Zakrzewskiego. Inni z kolei wyjeżdżają ze Lwowa, poszukując w innych ośrodkach możliwości

zatrudnienia (Jan Adamus, Kazimierz Michałowski, Henryk Wereszycki, Kazimierz Zakrzewski).

W latach trzydziestych rzadko powstawały już nowe instytucje naukowe. Spowodowane to było trudnościami finansowymi dotyczącymi całej naukę polską. Borykające się z nimi lwowskie placówki naukowe skupiały uwagę na utrzymaniu dotychczasowego stanu posiadania.

Lwów, podobnie jak Kraków, z biegiem czasu tracił swą pozycję na rzecz stolicy, która stała się najliczniejszym ośrodkiem badań historycznych w Polsce, ale wciąż jeszcze pozostawał jednym z najsilniejszych ośrodków naukowych. Wystarczy stwierdzić, że we Lwowie pracowało w latach 1918–1939 około jednej czwartej aktywnych naukowo historyków polskich. Pod tym względem Lwów zajmował drugie miejsce w kraju.

Tym, co wyróżniało lwowskie środowisko historyczne, była obecność w nim stosunkowo dużej grupy historyków ukraińskich i żydowskich, co wynikało ze struktury narodowościowej i wyznaniowej samego Lwowa. Jednakże środowiska te w okresie II Rzeczypospolitej były już znacznie słabsze niż przed 1914 rokiem, działały też w trudniejszych warunkach. Wprawdzie ich liczebność po 1918 roku stale rosła, ale brak było wybitnych indywidualności twórczych. Wyjazd Majera Bałabana i Mojżesza Schorra spowodował we Lwowie zahamowanie badań nad historią Żydów w Polsce. O wiele bardziej aktywni naukowo byli historycy żydowscy skupieni w ośrodkach warszawskim i wileńskim. Także spora grupa badaczy narodowości ukraińskiej opuściła Lwów. Możliwości awansu naukowego we Lwowie nie widzieli m.in. Myron Korduba i Stepan Tomaszewski. Pierwszy związał się z Warszawą, drugi z Krakowem. Niemniej ci historycy, którzy pozostali w mieście nad Pełtwią, przyczynili się waleń do rozwoju ukraińskiej nauki historycznej. Była to zasługa badaczy skupionych w Towarzystwie Naukowym im. Szewczenki, wiodącej ukraińskiej instytucji naukowej w okresie międzywojennym, a także Iwana Krypjakewycza. Ogólnie można zauważyć, że historycy niepolscy działali raczej w swych zamkniętych środowiskach narodowych, mało kontaktując się z uczonymi polskimi. Nie współpracowali z nimi, nie powoływali wspólnych instytucji naukowych, nie brali razem udziału w przedsięwzięciach naukowych. Skoncentrowani byli na badaniu przeszłości swoich narodów. Uwaga ta dotyczy szczególnie historyków ukraińskich; było to spowodowane zaostreniem się konfliktu polsko-ukraińskiego, likwidacją katedr ukraińskich na UJK, wreszcie brakiem porozumienia w sprawie powołania we Lwowie uczelni ukraińskiej. Tajny uniwersytet ukraiński we Lwowie działał zbyt krótko i w ówczesnych warunkach nie mógł wywrzeć znaczącego wpływu na rozwój ukraińskich badań historycznych. Kwestie dotyczące środowisk historycznych Ukraińców i Żydów wymagają jeszcze dokładniejszych i bardziej szczegółowych badań.

Warto zwrócić też uwagę na fakt, iż lwowskie środowisko historyczne w porównaniu z innymi polskimi środowiskami wyróżniało się liczebnością history-

czek i ich aktywnością twórczą. Należy też odnotować postępującą profesjonalizację prowadzonych przez kobiety badań. We Lwowie najwcześniej zrodziły się zainteresowania dziejami kobiet w Polsce. Lwów przodował w tych badaniach w skali całego kraju. Profesjonalne badania w tej dziedzinie prowadziły Łucja Charewiczowa, Janina Bergerówna, Anna Strzelecka. Popularyzatorki historii eksponowały ogromną rolę kobiet w zrywach niepodległościowych, zwłaszcza w powstaniu styczniowym (Maria Bruchnalska).

Miejsce Lwowa w rozwoju poszczególnych subdyscyplin historycznych było, rzecz jasna, zróżnicowane. W niektórych dziedzinach uczeni lwowscy wyprzedzali swoich kolegów z Warszawy i Krakowa, w innych z kolei odgrywali mniejszą rolę.

Niewątpliwie palmę pierwszeństwa Lwów utrzymał w zakresie badań nad historią średniowieczną. Okres ten cieszył się ogromną popularnością zarówno wśród badaczy dziejów politycznych, jak i społeczno-gospodarczych, prawa, Kościoła, kultury. Wybitnymi mediewistami lwowskimi byli Władysław Abraham, Oswald Balzer, Iwan Krypiakewycz, Jan Ptaśnik, Stanisław Zakrzewski. Z pewnością do wysokiej pozycji Lwowa w tej dziedzinie przyczynili się też tamtejsi znawcy nauk pomocniczych historii.

Odnotować też należy znaczny postęp badań nad historią starożytną. Na ich rozwój miała głównie wpływ aktywność lwowskiego środowiska filologów klasycznych oraz orientalistów i archeologów. Wszechstronność Ryszarda Ganszyńca czy Stanisława Witkowskiego, a także działalność Kazimierza Zakrzewskiego i Kazimierza Michałowskiego w niemałym stopniu przyczyniły się do stworzenia we Lwowie liczącego się ośrodka badań w tym zakresie. Pod tym względem Lwów ustępował jednak nieznacznie Warszawie i Krakowowi.

Najpopularniejszy wśród historyków lwowskich był okres nowożytny, podobnie jak w innych polskich ośrodkach naukowych. Jednakże nie osiągnięto w tej dziedzinie wielkich rezultatów. Wpłynął na to przede wszystkim brak wybitnych indywidualności na miarę Władysława Konopczyńskiego i Wacława Sobieskiego. Warto jednak odnotować, że Lwów był w tym okresie, dzięki historykom ukraińskim, najważniejszym ośrodkiem badań nad powstaniem Bohdana Chmielnickiego.

W historii porobiorowej również brakowało postaci na miarę związanego ze Lwowem przed 1914 rokiem Szymona Askenazego. Nie udało się więc historykom lwowskim utrzymać w tej dziedzinie pozycji pierwszoplanowej. Nie należy jednakże zapominać o badaniach prowadzonych przez Adama Szelągowskiego oraz jego uczniów, przede wszystkim Henryka Wereszyckiego i Mariana Tyrowicza, i ich osiągnięciach w badaniach nad Galicją i jej rolę w walkach narodowyzwoleńczych. W badaniach historii najnowszej niejednokrotnie dominowali amatorzy i półprofesjonaliści. Starano się m.in. upamiętnić dramatyczne wydarzenia z okresu walki o Lwów.

Prace historyków lwowskich świadczą o ich tradycyjnym podejściu do historii. W większości po 1918 roku nie szukali już nowych pól i metod badawczych; rzadko też zabierali głos w dyskusjach teoretycznych. Dominowały tradycyjne wzorce metodologiczne. Uprawiano przede wszystkim historię wydarzenia, głównie polityczną. We Lwowie wskaźnik historyków zajmujących się wyłącznie tą problematyką, w porównaniu ze środowiskami warszawskim i krakowskim, był wyjątkowo wysoki.

Lwów natomiast odegrał dużą rolę w rozwoju polskiej historii społeczno-gospodarczej. Franciszek Bujak, przybywając do Lwowa, miał już sprecyzowany program prac naukowych, który realizował ze skupionymi wokół niego uczniami. Ich badania nad średniowiecznym osadnictwem, historią cen, klęsk elementarnych, „kontraktów”, a także demograficzno-historyczne przyczyniły się do uczynienia ze Lwowa najważniejszego ośrodka badań historyczno-gospodarczych w Polsce. Prace Bujaka i jego uczniów spotykały się z dużym zainteresowaniem za granicą.

Lwów przodował również w historii prawa. Prace dotyczące tej problematyki wyróżniały się z reguły wysokim poziomem warsztatowym i metodologicznym. Historycy lwowscy pod kierunkiem Władysława Abrahama, Oswalda Balzera, następnie Przemysława Dąbkowskiego i Leona Halbana walnie przyczynili się do znacznego poszerzenia wiedzy z zakresu prawa Polski wczesnośredniowiecznej, a także prawa prywatnego i sądowego, jak również zachodnioeuropejskiego i kościelnego.

Wiele do polskiej nauki wnieśli lwowscy historycy kultury, szkolnictwa i oświaty, tacy jak Jan Ptaśnik, Stanisław Lempicki i Kazimierz Hartleb. Określili oni profil badań nad tymi dziedzinami, dopiero rozwijającymi się w Polsce. Wyróżniali się też rozległością zainteresowań badawczych. Na szczególne uznanie zasługują tu prace historyków lwowskich ukazujące związki pomiędzy kulturą polską i zachodnioeuropejską.

Szeroki profil miały też lwowskie badania nad historią literatury polskiej. Czołowy ich przedstawiciel Juliusz Kleiner wniósł wiele do studiów nad polskim romantyzmem; także w innych dziedzinach historii literatury polskiej badacze lwowscy mieli liczące się osiągnięcia naukowe. We Lwowie prężnie rozwijała się również historia literatury ukraińskiej.

Duża dynamika cechowała także historyków sztuki. Ich osiągnięcia zarówno w zakresie badań nad sztuką zachodnioeuropejską, jak i polską doczekały się bardzo przychylniej oceny. Podkreślano wysoką świadomość metodologiczną badaczy lwowskich oraz utrzymywanie przez nich stałych kontaktów z europejskimi historykami sztuki. Warto docenić dużą aktywność na tym polu kobiet (Karoliny Lanckorońskiej, Antoniny Betterówny, Heleny Schorrowej).

Niewielkim zainteresowaniem we Lwowie cieszyła się natomiast historia wojskowości. Autorami prac z tego zakresu byli często amatorzy i półprofesjonaliści. Nurt badań profesjonalnych reprezentował Aleksander Czołowski.

Większe jednak osiągnięcia miał Lwów w historii Kościoła. Czołowymi przedstawicielami tej subdyscypliny we Lwowie byli Władysław Abraham, Leon Halban, Józef Umiński. Ogólnie jednak rzecz biorąc, w historii Kościoła Lwów ustępował miejsca takim ośrodkom, jak Kraków i Warszawa.

Dość dobrze rozwijały się we Lwowie nauki pomocnicze historii. Osiągnięcia w tej dziedzinie były znaczące, zwłaszcza w zakresie paleografii, dyplomatyki i numizmatyki. Marian Haisig, Karol Maleczyński, Helena Polaczkówna należeli w Polsce do najwybitniejszych przedstawicieli tych subdyscyplin. Mniejsze sukcesy odnotowywano na polu bibliografii historycznej, choć wielu historyków przywiązywało do niej szczególną wagę (Karol Koranyi, Karol Maleczyński, Stefan Przeworski, Kazimierz Tyszkowski).

Lwów odgrywał natomiast znaczącą rolę w badaniach nad historią regionalną i lokalną. Przyczynili się do tego profesjonalni historycy polscy i ukraińscy oraz popularyzatorzy podejmujący badania nad historią ziem południowo-wschodnich Rzeczypospolitej. Ze zrozumiałych względów odegrali oni pierwszoplanową rolę w badaniach nad historią Galicji i Lwowa. Szczególnie dbano o dowartościowanie tych ziem i ukazanie ich roli w dziejach walk o niepodległość. Ilość tych prac jest znaczna, ale wartość mocno zróżnicowana. Kulturowano m.in. bolesną pamięć walk polsko-ukraińskich. Obie strony konfliktu próbowały ją wykorzystać do wzmacniania poczucia narodowego bądź Polaków, bądź Ukraińców. Do zajmowania się historią regionalną i lokalną „zachęcało” również dobrze rozwinięte zaplecze instytucjonalne. Historycy korzystali przede wszystkim z materiałów znajdujących w miejscowych archiwach i bibliotekach.

Dość słabo natomiast we Lwowie rozwijała się historia powszechna, choć należy podkreślić znaczny wzrost liczby prac dotyczących tej problematyki w stosunku do okresu wcześniejszego. Postulowano wyjście poza dzieje narodowe, spojrzenie na dzieje Polski w perspektywie Zachodu i Wschodu. Poglądy takie głosili m.in. Ludwik Finkel, Adam Szelański, Stanisław Zakrzewski, nie potrafili jednakże, mimo posiadanego autorytetu, ukierunkować swych uczniów w stronę badań powszechnodziejowych. Lwów ustępował w tej dziedzinie nie tylko Warszawie, ale i Krakowowi. Należy jednakże docenić lwowskie badania nad stosunkami Polski z regionem południowo-wschodniej Europy (Olgiard Górka, Karol Maleczyński, Kazimierz Tyszkowski, Bronisław Włodarski, Stanisław Zajęczkowski).

Przytoczone wyniki badań potwierdzają wcześniejsze ustalenia Jerzego Maternickiego¹¹⁷⁴. Lwów nadal należał do najważniejszych i najsilniejszych ośrodków historycznych w Polsce, obok Warszawy i Krakowa. Pod względem liczebności plasował się za Warszawą, ale przed Krakowem, czemu nie należy się dziwić, pamiętając o bogatej tradycji życia naukowego i o dobrym zapleczu

¹¹⁷⁴ Por. J. Maternicki, *Geografia historyczna II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Humanistyczny” 1990, nr 2, s. 11–45.

instytucjonalnym. Lwów był nadal główną siedzibą władz Polskiego Towarzystwa Historycznego i miejscem wydawania „Kwartalnika Historycznego”. Zaangażowanie wielu historyków lwowskich starszego i młodszego pokolenia w działalność PTH, a także innych towarzystw i instytucji naukowych Lwowa było imponujące. Trudno jednoznacznie stwierdzić, jaki wkład wnieśli lwowscy historycy do historiografii polskiej. Są dyscypliny historyczne, w których niezaprzeczalnie przodowali, i te, w których zajmowali drugie czy trzecie miejsce w kraju. Dokonania środowiska lwowskiego świadczą niewątpliwie o jego dużym potencjale naukowym. Istotne znaczenie miało m.in. to, że wielu wychowanków Uniwersytetu Jana Kazimierza zasiliło inne ośrodki naukowe, m.in. poznański, wileński i warszawski. Wnieśli oni również duży wkład w odbudowę nauki polskiej po dramatycznych wydarzeniach II wojny światowej i w sposób znaczący przyczynili się do dalszego rozwoju badań historycznych w Polsce.

Bibliografia

Źródła archiwalne i rękopiśmienne

Derżawnyj Archiw Lwowskoji Oblasti

- Akta osobowe profesorów i młodszych pracowników naukowych, f. 26, op. 5, spr.: 1 (Abraham Władysław), 5 (Adamus Jan), 13 (Allerhand Maurycy), 15 (Antonów Michał), 25 (Bołoz-Antoniewicz Jan), 39 (Auerbach Marian), 44 (Badecki Karol), 53 (Balzer Oswald), 74 (Batowski Henryk), 95 (Bazyłow Ludwik), 116 (Biliński Bronisław), 142 (Bąk Stanisław), 149 (Borysiuk Mirosław), 164 (Bruchnalski Wilhelm), 166 (Bryk Jan), 174 (Bulanda Edmund), 185 (Bujak Franciszek), 194 (Wagner Walenty), 203 (Walawender Antoni), 208 (Wanczura Tadeusz), 209 (Warężak Jan), 268 (Witkowski Stanisław), 274 (Włodarski Bronisław), 289 (Wojciechowski Zygmunt), 340 (Haisig Marian), 354 (Halban Leon), 370 (Ganszyniec Ryszard), 379 (Hartleb Kazimierz), 387 (Hejnosz Wojciech), 394 (Gębarowicz Mieczysław), 441 (Głębiński Stanisław), 442 (Głuchowska Maria), 454 (Golias Marian), 472 (Hornung Zbigniew), 483 (Hoszowski Stanisław), 489 (Grabski Stanisław), 525 (Górka Olgierd), 537 (Güttler Jerzy), 557 (Demiński Bronisław), 577 (Dianni Jadwiga), 630 (Dygdała Adam), 634 (Dymnicka Zofia), 669 (Żyła Władysław), 682 (Żukotyńska Beatrycze), 688 (Żurowski Kazimierz), 704 (Zajączkowski Stanisław), 715 (Zakrzewski Stanisław), 743 (Zieliński Józef), 769 (Inglot Stefan), 804 (Caro Leopold), 806 (Karpiański Marian), 871 (Knot Antoni), 876 (Kowalski Jerzy), 885 (Kozicki Władysław), 906 (Kolankowski Ludwik), 918 (Koranyi Karol), 1154 (Majewski Kazimierz), 1066 (Lewicki Kazimierz), 1067 (Lewicki Karol), 1071 (Lewicki Tadeusz), 1140 (Lanckorońska Karolina), 1180 (Maleczyński Karol), 1276 (Modelski Teofil Emil), 1330 (Nanke Czesław), 1424 (Osuchowski Adam), 1448 (Pazyra Stanisław), 1475 (Pelc Julian), 1566 (Ptaśnik Jan), 1640 (Rospond Stanisław), 1689 (Świeżawska Maria), 1692 (Swencińcyj Ilarion), 1743 (Skrzypek Józef), 1756 (Smerka Jan), 1758 (Smiszko Marcejan), 1761 (Smolka Franciszek), 1785 (Socha Zbigniew), 1907 (Turska Jadwiga), 1802 (Starczuk Jan), 1806 (Stachoń Bolesław), 1833 (Studynskij Kyrjło), 1849 (Siuta Tadeusz), 1855 (Tarnawski Aleksander), 1856 (Tarnawski Władysław), 1689 (Świeżawska Maria), 1907 (Turska Jadwiga), 1917 (Tyszkowski Kazimierz), 1922 (Umiński Józef), 1980 (Charewiczowa Łucja), 1989–1990 (Chlamtacz Marceli), 1993 (Chodaczek Władysław), 2014–2015 (Chybiński Adolf), 2016 (Chyliński Konstanty), 2103 (Ewa Zweiger), 2109–2110 (Szelągowski Adam), 2250 (Janów Jan), 2293 (Ptaśnik Zofia)
- Autobiografie i biografie 23 profesorów Wydziału Filozoficznego, f. 26, op. 7, spr. 809.
- Bruchnalska Maria, f. 1186, op. 2, spr. 1–30.
- Katalogi studentów 1913–1939, f. 26, op. 15.
- Ludwik Finkel (1858–1930), f. 254, op. 1, spr. 383, 384, 436, 424.
- Lwowskie Archiwum Państwowe, f. 21.
- Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Filozoficznego-Humanistycznego, f. 26, op. 7, spr. 1081, 1497.
- Rozprawy doktorskie, f. 26, op. 4.
- Towarzystwo Badania Historji Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich, f. 1, op. 54, spr. 1395.

- Towarzystwo Miłośników Lwowa, f. 97, op. 1, spr. 1, 9, 10, 11.
- Towarzystwo Prehistoryczne, f. 1, op. 54, spr. 1252.
- Wydział Prawa, f. 26, op. 6, spr. 1163.
- Księgi rygoryzalne, f. 26, op. 15, spr. 727–800.

Archiw Lwiwśko Nationalnoho Uniwersytetu Iwana Franka

- Lwiwśkyj derżawnyj uniwersytet 1939–1942, f. R-119, op. 1, spr. 9 (Auerbach Marian); 12 (Gębarowicz Mieczysław); 26 (Bujak Franciszek); 51 (Hoszowski Stanisław); 83 (Kowalski Jerzy); 85 (Kolbuszewski Kazimierz); 88 (Koranyi Karol); 100 (Lewicki Tadeusz); 102 (Lutman Roman); 103 (Dąbkowski Przemysław); 120 (Modelski Teofil E.); 128 (Nanke Czesław); 169 (Smereka Jan); 189 (Tyszkowski Kazimierz); 197 (Charewiczowa Łucja); 316 (Łempicki Stanisław); 233 (Majewski Kazimierz); 327 (Manteuffel Jerzy).

Centralnyj Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lwowi

- Andrusiak Mykoła (1902–1985), f. 388, spr. 1–3, 31, 34, 44, 49, 50, 51.
- Archiwum Akt Dawnych Miasta Lwowa, f. 55, spr. 1, 25, 26, 143, 250.
- Archiwum Państwowe we Lwowie, f. 776, op. 1, spr. 97, 98, 100, 101.
- Badecki Karol (1886–1953), f. 138, op. spr. 1, 4, 5.
- Białynia-Chołodecki Józef (1852–1934), f. 82, op. 1, spr. 1–8.
- Charewiczowa Łucja, f. 710.
- Grekokatolicka Akademia Teologiczna we Lwowie, f. 451, op. 2, spr. 21, 70, 114.
- Kleiner Juliusz (1886–1957), f. 716.
- Krypakewycz Iwan (1886–1967), f. 357.
- Naukowe towarzystwo im. Szewczenka, m. Lwiw, f. 309, spr. 44, 107, 190, 365, 945.
- Polskie Towarzystwo Filologiczne we Lwowie, f. 713, op. 1, spr. 23, 34, 44, 47.
- Polskie Towarzystwo Pedagogiczne. Oddział we Lwowie, f. 445, op. 1, spr. 112.
- Polskie Towarzystwo Historyczne we Lwowie, f. 711, op. 1, spr. 2, 3, 4, 5, 9, 10, 94, 68.
- Prochaska Antoni (1852–1930), f. 139, op. 1, spr. 35, 36.
- Skruteń Josafat (1894–1951), f. 376, op. 1, spr. 2, 6, 8, 11.
- Stepan Tomaszewskij (1875–1930), f. 368, op. 1, spr. 75, 141, 144, 178.
- Studynskij Kyryło (1868–1941), f. 362, op. 1, spr. 3, 50.
- Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, f. 202, op. 1, spr. 96, 97, 100.
- Towarzystwo Studenckie Czytelnia Akademicka we Lwowie, f. 424.
- Ukraińskie Muzeum Narodowe we Lwowie, f. 750, op. 1, spr. 1, 2.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

- Zespół Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Akta osobowe: B-10613 Bandura Władysław; B-10897 Bujak Franciszek; B-10907 Bulanda Edmund; B-11026 Chybiński Adolf; B-11152 Dąbkowski Przemysław; B-11197 Długosz Teofil; B-1435- Fischer Adam; B-11458 Frankl Stanisław; B-11585 Gaberle Eustachy; B-11523 Ganszyniec Ryszard; B-11577 Gębarowicz Mieczysław; B-11608 Głabiński Stanisław; B-11685 Górka Olgierd; B-11711 Grabski Stanisław; B-11802 Halban Leon; B-11822 Hartleb Kazimierz; B-11888 Hornung Zbigniew; B-12020 Janów Jan; B-12101 Jaworska Maria; B-12103 Jaworski Jan; B-12137 Jędrzejowska Anna; B-12343 Karpiński Marian; B-12343 Kleiner Juliusz; B-12427 Kolankowski Ludwik; B-12431 Kolbuszewski Kazimierz; B-12586 Kowalski Jerzy; B-12616 Kozicki Władysław; B-12777 Kucharski Eugeniusz; B-12969 Lewicki Kazimierz; B-13018 Des Loges Marian; B-13068 Łempicki Stanisław; B-13165 Majewski Kazimierz; B-13224 Manteuffel Jerzy; B-13318 Michałowski Kazimierz; B-13665 Obertyński Zdzisław; B-13748 Oroszówna Janina;

- B-13785 Osuchowski Waław; B-14008 Piniński Leon; B-14059 Podlacha Władysław; B-14081 Polackówna Helena; B-14126 Porębowicz Edward; B-14154 Preisner Walerian; B-14835 Stasiak Stefan; B-14871 Stepa Jan; B-14885 Stieber Zdzisław; B-14955 Sulimirski Tadeusz; B-15211 Taszycki Witold; B-15338 Umiński Józef; B-15449 Wereszczyński Antoni; B-15601 Wojciechowski Zygmunt; B-15722 Wyszyński Michał; B-15753 Zajączkowski Stanisław; B-15759 Zakrzewski Stanisław; B-15876 Ziembicki Witold.
- Funkcjonariusze państwowi. Profesorowie, wykazy, zestawienia ogólne, B-9244 – B-9245.
- Departament Nauki i Szkół Wyższych. Dział towarzystwa i instytucje naukowe, B-9268.
- Sprawy nauki, B-9263.
- Sprawy nauki, muzea, wykopaliska, badania archeologiczne: sprawy ogólne, B-9264.

Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

- Polskie Towarzystwo Historyczne, sygn. I-3, t. 1–9, 29, 43–57.
- Grupa drobnych zespołów instytucji i organizacji naukowych polskich we Lwowie (1904–1939), sygn. I-4.
- Spuścizny:
 - Abraham Władysław, III-170.
 - Bazyłow Ludwik, III-296.
 - Górka Olgierd, III-63.
 - Janusz Bohdan, III-166.
 - Kolankowski Ludwik, III-349.
 - Koranyi Karol, III-245.
 - Manteuffel Jerzy, III-16.
 - Stasiak Stefan, III-197.
 - Styś Wincenty, III-136.
 - Treter Mieczysław, III-137.
 - Ułaszyn Henryk, III-162.
 - Ziembicki Witold, III-216.

Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie

- Spuścizny:
 - Czerny Zygmunt, K III-43.
 - Dianni Jadwiga, K III-21.
 - Hoszowski Stanisław, K III-49.
 - Kotwicz Władysław, K III-19.
 - Lewicki Marian, K III-7.
 - Lewicki Tadeusz K III-102.
 - Mańkowski Tadeusz, K III-12.
 - Tyrowicz Marian, K III-46.
- Korespondencja Stanisława Kutrzeby, K III-11/II/78.
- Irena Lewicka, *Lwów – wspomnienia*, K-III-7, j. 128.

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego

- Teczki osobowe S III: Czerny Zygmunt, Długosz Teofil, Gansiniec Ryszard, Janów Jan, Klawek Aleksy, Kleiner Juliusz, Lewicki Karol, Lewicki Tadeusz, Łempicki Stanisław, Nanke Czesław.
- Spuścizny:
 - Lehr-Splawiński Tadeusz, sygn. DXLVI-1.
 - Skoczek Józef, sygn. DCII 1, 3.
 - Tarnawski Władysław, sygn. VIII 1 DVVIII 1, DVIII 5.

Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego

- Album Dwudziestolecia Uniwersytetu Wrocławskiego im. Bolesława Bieruta we Wrocławiu 1945–1965. Życiorysy (Bąk Stanisław, Biliński Bronisław, Czerny Zygmunt, Feicht Hieronim, Haisig Marian, Hornung Zbigniew, Hubert Stanisław, Inglot Stefan, Jakóbiec Marian, Knot Antoni, Kocowski Bronisław, Konik Eugeniusz, Kowalski Jerzy, Kuryłowicz Jerzy, Lepik-Kopaczyńska Wilhelmina, Majewski Kazimierz, Maleczyńska Ewa, Manteuffel Jerzy, Modelski Teofil Emil, Oroszówna Janina, Osuchowski Waclaw, Podlacha Władysław, Rospond Stanisław, Skurzak Ludwik, Styś Wincenty, Umiński Józef, Witkowski Stanisław, Wyszyński Michał, Żygulski Zdzisław).
- Teczki osobowe, Rk-120/alf: Bulanda Edmund, Floryan Władysław, Gansiniec Ryszard, Haisig Marian, Hornung Zbigniew, Hubert Stanisław, Inglot Stefan, Jakóbiec Marian, Kocowski Bronisław, Konik Eugeniusz, Kowalski Jerzy, Lepik-Kopaczyńska Wilhelmina, Majewski Kazimierz, Maleczyńska Ewa, Maleczyński Karol, Modelski Teofil Emil, Styś Wincenty.

Archiwa Instytutu Pamięci Narodowej

- Akta paszportowe Obertyński Zdzisław, Bu 1010/1013.
- Batowski Henryk, Kr 010/1083, t. 1–2.
- Batowski Henryk, Kr 010/11911.
- Czerny Zygmunt, Kr 010/11867.
- Dokumenty należące do Waclawa Lipińskiego, Bu 1560/184.
- Ehrlich Ludwik, Kr 010/9814.
- Gansiniec Ryszard, Bu 1532/11349.
- Hejnosz Wojciech, Bu 1532/10154.
- Lewicki Bolesław, Ld 11/187 i IPN 11/251.
- Osiński Marian, Bu 1532/9518.
- Osuchowski Waclaw, Bu 1532/2218.
- Pajączkowski Franciszek, Wr 024/1160, t. 2.
- Sprawa ewidencyjno-obszernyjna „Konsul” dot. Huberta Stanisława prof. Uniwersytetu, Wr 024-7228.
- Sprawa ewidencyjno-obszernyjna „Konsul” dot. Huberta Stanisława prof. Uniwersytetu, Doniesienie agenturalne, Wr 024/7228.
- Sprawozdania kontrolne z-cy kom. KP MO Toruń za rok 1958 (Hejnosz Wojciech), By 060/15/K.
- Żurowski Kazimierz, Bu1532/13999.

Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy

- Archiwum Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, f. 54, op. 1–5.
- Bernacki Ludwik. Osobiste dokumenty, rkps O/H-6 1-y.
- Ganszyniec Ryszard, rkps O/H, nr 158.
- Bostel Ferdynand. Materiały do historii II Gimnazjum we Lwowie, rkps O/H 15.
- Bujak Franciszek, f. 118, spr. 1–6.
- Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, rkps Arch. Occ. 61, 64.
- Towarzystwo Miłośników Książki, rkps Tlk -3/p-1.
- Prusiewicz Ołeksandr, rkps Prus 1.
- Sochaniewicz Kazimierz, rkps Soch. f. 108 1 n. 1.
- Witkowski Stanisław, Wit. 25.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu. Dział Rękopisów

- Autobiografie i wykaz prac naukowych prof. K. Badeckiego, rkps 17218/II.

- Dokumentacja Stanisława Kulczyńskiego dotycząca lwowskiego środowiska uniwersyteckiego w l. 1925–1939, rkps 18425/III.
- Dorobek naukowy lwowskich szkół wyższych. Opracowanie dotyczące wkładu Lwowa do nauki polskiej, przygotowane przez lwowskie środowisko naukowe, rkps 17191 II, t. 1–3.
- Florek Leontyna. Wspomnienia o pracownikach Ossolineum lwowskiego, rkps 15588/II.
- Helena Dąbczańska, Pamiętnik zbieraczki, t. 1, rkps 12184/II.
- Jan Rogowski: „Lwów pod znakiem swastyki. Pamiętnik” z lat 1941–1942, rkps 16711/II.
- Korespondencja Marii z Nowotnych Bruchnalskiej z lat 1892–1944, rkps 12174/III.
- Korespondencja Mieczysława Gębarowicza 1921–1957, rkps 16398/II.
- Korespondencja Oswalda Balzera, rkps 7690/II-7698/II.
- Korespondencja Stanisława Zakrzewskiego, rkps 7343/II-7350/II.
- Listy różnych osób do Stanisława Zakrzewskiego, rkps 7343/II-7350/ II, t. 1–8.
- Materiały bibliograficzne Bohdana Janusza, rkps 14190/II.
- Materiały dotyczące Zakładu narodowego im. Ossolińskich 1882–1939, rkps 17051/II.
- Materiały pamiątkarskie Mieczysława Gębarowicza z lat 1925–1942, rkps 16379/I.
- Materiały różne dotyczące organizacji nauki i szkolnictwa w Polsce w latach 1874–1940, rkps 17192/III.
- Ossolineum we Lwowie. Raport Janiny Kelles-Krauz. 1918–1953, rkps 15519/I.
- Papiery Archiwum Miejskiego we Lwowie 1941–1944, rkps 17180/II.
- Papiery Biblioteki Państwowej we Lwowie. Akta dotyczące zbiorów Biblioteki z lat 1941–1944, rkps 17119/II.
- Papiery Biblioteki Państwowej we Lwowie. Kwestionariusze i akta personalne pracowników z lat 1942–1943, rkps 17120/II.
- Papiery dotyczące Biblioteki Fund. Wiktora Baworowskiego we Lwowie z lat 1940–1944, rkps 17112/II.
- Papiery Ewy i Karola Maleczyńskich z lat 1900–1972, rkps 14966/II-14969/II.
- Papiery Adwiga Homme związane z pracą w bibliotece Zakładu Narodowego we Lwowie, rkps 17165/II.
- Papiery Jana Ptaśnika. Skrypty wykładów uniwersyteckich, rkps 7341/II.
- Papiery naukowe Teofila Modelskiego z lat 1930–1939, rkps 17215/II.
- Papiery osobiste Franciszka Pajączkowskiego z lat 1906–1967, rkps 17142/II.
- Papiery osobiste Jana Hipolita Majewskiego, rkps 17237/III.
- Papiery osobiste ks. Józefa Umińskiego, rkps 17223/II.
- Papiery osobiste Mieczysława Gębarowicza z lat 1912–1984, rkps 17137/III.
- Papiery osobiste Wilhelma Bruchnalskiego, rkps 14725/III–14728/II.
- Papiery rodzinne i osobiste dotyczące Ludwika Bernackiego, rkps 17133/II.
- Papiery Stanisława Zakrzewskiego Materiały dotyczące działalności naukowej, społecznej i politycznej Stanisława Zakrzewskiego. Lata 1892–1936, rkps 7351/ II, t. 9.
- Papiery Władysława Tadeusza Wisłockiego z lat 1924–1938, rkps 17136/II.
- Relacje pracowników Biblioteki ZNiO we Lwowie, rkps 17174/II.
- Rękopisy akcesyjne. Archiwum Stefana Ingłota.
- Sprawozdania Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie z lat 1931–1938, rkps 17194/II.
- Szkic autobiograficzny napisał S. Zakrzewski profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza 1873–1931, rkps 15369/ II.
- Z pamiętnika starego bibliotekarza (o bibliotece Dzieduszyckich), rkps 14078/II.
- Zbiór dokumentów i materiałów dotyczących naukowej i zawodowej działalności Karola Badeckiego, rkps 17217/II.
- Życiorysy pracowników Zakładu narodowego im. Ossolińskich we Lwowie zmarłych w l. 1939–1945, rkps 17058/II.

Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Zbiory Specjalne

- Fragment korespondencji Przemysława Dąbkowskiego, rkps 9685.
- Komunikaty i informacje z 1937 roku dotyczące spraw politycznych, rkps 7511.
- Korespondencja Aleksandra Czołowskiego z lat 1895–1935, rkps 9682.
- Korespondencja Fijalka (listy od F. Bujaka, P. Dąbkowskiego, R. Ganszyńca, T.E. Modelskiego, J. Ptaśnika, S. Zajączkowskiego, W. Zajikina, S. Zakrzewskiego), rkps 4679, t. 1, 4682, t. 2, 4685, t. 3–6, t. 13, 4698.
- Korespondencja Franciszka Bujaka, rkps 7502–7510.
- Korespondencja W. Ziembickiego, rkps 7545, t. 4, t. 5.
- Listy różnych osób do różnych adresatów z lat 1932–1963, rkps 7330.
- Materiały do biografii członków Ligi Narodowej zebrane przez Józefa Zielińskiego, rkps 7785, t. 1, t. 8.
- Odpisy listów Stanisława Kutrzeby z rękopisów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, rkps 11020.

Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dział Rękopisów

- Korespondencja Władysława Semkowicza.

Źródła drukowane (wybór)

- Batowski H., *Kilka uwag o potrzebie, zadaniach i organizacji przyszłego Instytutu Słowiańskiego w Polsce*, „Nauka Polska” 1932, t. XV, s. 305–310.
- Ehrlich L., *Nowe studia uzupełniające na lwowskim Wydziale Prawa*, Warszawa 1930.
- Kroniki Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1920/1921–1929/1930)*.
- Nasze cele i dążenia*, „Ruch Słowiański” 1928, R. I – 1929, R. II, Lwów 1930, s. 1.
- Programy Uniwersytetu Jana Kazimierza od roku ak. 1919/1920 do 1930/1931*.
- Regulaminy Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie (Lwów 15 luty 1927)* [w:] W. Bruchnalski, *Zakładu Narodowego im. Ossolińskich ustawy, przywileje i rzeczy jego dotyczące*, Lwów 1928.
- Składy Uniwersytetu Jana Kazimierza w latach 1919/1920–1938/1939*.
- Spisy wykładów od 1928/1929 do 1939/1940*.
- Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*, Lwów 1921–1939.
- Sprawozdania z działalności Ossolineum*.
- Sprawozdanie Czytelni Akademickiej we Lwowie za okres 1914–1923*.
- Sprawozdanie Dyrekcji Archiwum Miejskiego, Biblioteki Archiwalnej Muzeum historycznego m. Lwowa, Muzeum narodowego im. Króla Jana III, Zbiorów Bolesława Orzechowicza, galerii narodowej Miasta Lwowa i Muzeum etnograficznego z działalności w roku 1932*, Lwów 1933, w *latach 1933 i 1934*, Lwów 1935; w *latach 1935 i 1936*, Lwów 1937.
- Sprawozdanie Komitetu zarządzającego Zjazd byłych członków Czytelni Akademickiej*, Lwów 1924.
- Sprawozdanie Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum za lata 1926–1928*, Lwów 1930.
- Sprawozdanie Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum za lata 1926–1930*, Lwów 1930; *1929–1932*, Lwów 1933; *1933 i 1934*, Lwów 1935; *1937*, Lwów 1938; *1938*, Lwów 1939.
- Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Miłośników Przeszłości Lwowa 1906–1918*, Lwów 1918.
- Sprawozdanie z czynności Polskiego Towarzystwa Filologicznego za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1920*, „Eos” 1919–1920, R. XXIV.

Sajdak J., *Ruch filologiczny w Polsce (1919–1921)*, „Eos” 1919–1920, R. XXIV, s. 113–124.
Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Badania Historji Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich za rok 1933/34, 1934/35.
Sprawozdanie Związku Polskich Towarzystw Naukowych we Lwowie, 1920, 1922.
Statut Polskiego Towarzystwa Historycznego, Lwów 1933.
Statut Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Lwów 1920.
Towarzystwo Miłośników Przeszłości Lwowa latach 1926 do 1930. Sprawozdanie Zarządu, Lwów 1931.
Towarzystwo Miłośników Przeszłości Lwowa latach 1931 do 1935. Sprawozdanie Zarządu, Lwów 1936.

Wspomnienia, pamiętniki, listy

Allerhand L., *Żydzi Lwowa. Opowieść*, Kraków–Warszawa 2010.
Allerhand M., Allerhand L., *Zapiski z tamtego świata*, Kraków 2003.
Bardach J., *Jana Adamusa wspominam...* [w:] tegoż, *W obiektywie nauki i w lustrze pamięci (o uczonych, pisarzach i politykach XIX i XX wieku)*, Warszawa 2004.
Barwiński O., *Spomyny z moho żytnia, N’ju Jork–Kyjiw* 2004.
Barycz H., „*Fragmenty pamiętnikarskie*” Czesława Nankego, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1982, R. XXVII, s. 223–250.
Bazyłow L., *Wspomnienia o Józefie Skrzypku*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1977, R. XVI, nr 2, s. 130–140.
Bostel F., *Wspomnienia pośmiertne*, „Muzeum” 1891, R. VII, z. 3, s. 216–217.
Braiter B., *Dawny Lwów. Na tkance osobistych wspomnień w gadanince pod piecem*, Lwów 1937.
Dębicki Z., *Iskry w popiołach*, Poznań b.r.
Frantz W., *Odlamki wspomnień przez przetak pamięci przesianych*, Kraków 1972.
Galińska K., *Wspomnienia o ojcu Prof. T.E. Modelskim*, Gliwice 2007.
Gansiniec R., *Na straży miasta*, „Karta” 1994, s. 7–27.
Gansiniec R., *Notatki lwowskie (1944–1946)*, Wrocław 1995.
Gębarowicz M., *Autobiografia. Jeden żywot w służbie nauki*, „Znak” 1982, nr 330, s. 416–442.
Gębarowicz M., *Dziennik 22 VI – 2 VII 1941*, przygotował do druku M. Matwijów, „Czasopismo ZNiO” 1994, z. 4, s. 37–42.
Giedroyc J., *Autobiografia na cztery ręce*, Warszawa 1994.
Giza S., *Na ekranie życia. Wspomnienia z lat 1908–1939*, Warszawa 1972.
Głębiński S., *Wspomnienia polityczne*, Warszawa 2007.
Grodziska K., *Miasto jak brylant... Księga cytatów o Lwowie*, Kraków 2007.
Hrabyk K., *Wspomnienia*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1970, R. 9, z. 3, s. 417–441, z. 4, s. 543–571.
Jahn A., *Z Kleparowa w świat szeroki*, Wrocław 1991.
Kasprowicz-Jarocka A., *Córki mówią...*, Warszawa 1966.
Konopczyński W., *Jak zostałem historykiem*, „Znak” 1958, z. 52, s. 1148–1163.
Kowalska A., *Dzienniki 1927–1969*, wybrał, przygotował P. Kądziała, Warszawa 2008.
Kozarynowa Z., *Sto lat. Gawęda o kulturze środowiska*, Londyn 1982.
Krypiakewycz I., *Spohady (Autobiografia)* [w:] *Iwan Krypiakewycz u rodymnij tradycji, nauci, suspilstwi* pod red. F. Steblija, Lwiw 2001, s. 77–140.
Lam S., *Życie wśród wielu*, Warszawa 1968.
Lanckorońska K., *Szkice wspomnień*, Warszawa 2005.
Lanckorońska K., *Wspomnienia wojenne 22 IX 1939 – 5 IV 1945*, Kraków 2002.

- Lewicki B.W., *Wiesz jak jest*, Łódź 1974.
- Listy Władysława Konopczyńskiego do Mariana Kukiela i Oskara Haleckiego ze stycznia 1947 roku, oprac. M. Kornat, „Arcana” 2003, 51–52, s. 228–248.
- Lempicki S., *Wspomnienia ossolińskie*, Wrocław 1948.
- Mękarska-Kozłowska B., *Burza nad Lwowem. Reportaż z lat wojennych 1939–1945 we Lwowie. Kartki z pamiętnika*, Londyn 1996.
- Mękarski S., *Zapiski z Rothesay 1940–1942*, Londyn–Piotrków Trybunalski 2003.
- Michałowski K., *Wspomnienia*, Warszawa 1986.
- Mudryj W., *Zmahannja za ukrajński uniwersytety w Hałyczyni*, Lwiv–N’ju Jork 1999.
- Olszewska-Pazyryzna H., *Mój lwowski mikrokosmos*, cz. II, „Rocznik Lwowski” 1999, s. 113–136.
- Opalek M., *O Lwowie i mojej młodości. Kartki z pamiętnika 1881–1901*, Wrocław 1987.
- Opalek M., *Ze wspomnień lwowskiego bibliofila*, Rzeszów 2001.
- Parandowski J., *Wspomnienia i sylwety*, wyd. II, Wrocław 1969.
- Parandowski J., *Złota nić*, Kraków 1988.
- Portrety ossolińskie. Antologia wspomnień*, wybór, oprac. E. Adamczyka, Wrocław 1992.
- Radzywińska J., *Czternaście lat mroku*, Kraków 1978.
- Rataj M., *Pamiętniki*, Warszawa 1965.
- Romer E., *Dzienniki 1919–1923*, Warszawa 1995.
- Romer E., *Pamiętniki. Problemy sumienia i wiary*, Kraków 1988.
- Silnicki T., *Wspomnienia o seminariach Profesorów Oswalda Balzera i Władysława Abrahama* [w:] *Z zagadnień dydaktycznych wyższego szkolnictwa*, z. 1 pod red. J. Rutkowskiego, Poznań 1948, s. 77–81.
- Świeżawski S., *Wielki przełom 1907–1945*, Lublin 1989.
- Twardowski K., *Dzienniki*, cz. 1–2, Warszawa–Toruń 1997.
- Tyrowicz M., *Moje związki z Polskim Towarzystwem Historycznym*, „Przemyskie Zapiski Historyczne” 1987, R. IV, s. 257–266.
- Tyrowicz M., *W poszukiwaniu siebie. Wspomnienia i refleksje*, t. 1: *Pod lwowskim niebem*, Lublin 1988.
- Tyrowicz M., *Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939*, Wrocław 1991.
- Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Wspomnienia pracowników*, Toruń 1995.
- Wasylewski S., *Pod kopułą lwowskiego Ossolineum*, Wrocław 1958.
- Wereszycki H., *Historyk sam o sobie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1986, nr 3–4, s. 643–663.
- Wspomnienia o Józefie Skrzypku (W trzecią rocznicę zgonu)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, R. XVI, s. 125–163.
- Zawadzki W., *Pamiętniki życia literackiego w Galicji*, oprac. A. Knot, Kraków 1961.
- Żygulski K., *Jestem z lwowskiego etapu...*, Warszawa 1994.

Słowniki, encyklopedie, informatory

- Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej. Informator* pod red. B. Bieńkowskiej, Poznań 1998.
- Biogramy uczonych polskich*, cz. I: *Nauki społeczne*, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, z. 1–3, Wrocław 1983–1985.
- Chwalewik E., *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w zestawie alfabetycznym według miejscowości*, Warszawa 1916.

- Czy wiesz kto to jest?* pod red. S. Łoży, Warszawa 1938; *Uzupełnienia i sprostowania*, Warszawa b.r.
- Encyklopedia Istoriji Ukrainy*, t. 1–8, Kyjiw 2003–2011.
- Encyklopedia Lwowa*, t. 1 pod red. A. Kozaćkoho i I. Pidkowy, Lwiv 2007; t. 2 pod red. A. Kozaćkoho, Lwiv 2008; t. 3 pod red. A. Kozaćkoho, Lwiv 2010.
- Encyklopedia ukrainoznawstwa*, t. 1–11, Lwiv 1993–2003.
- Kalbarczyk S., *Polscy pracownicy nauki ofiary zbrodni sowieckich w latach II wojny światowej*, Warszawa 2001.
- Kita J., Stobiecki R., *Słownik biograficzny historyków łódzkich*, Łódź 2000.
- Marszałek J., *Słownik biograficzny stalinizmu i jego ofiar w Polsce (1939–1941 r.) (Białystok–Lwów–Wilno)*, Warszawa 1991.
- Mazur G., Węgierski J., *Konspiracja lwowska 1939–1944. Słownik biograficzny*, Kraków 1997.
- Nowy Korbut, Literatura pozytywizmu i Młodej Polski*, t. 13–16, Warszawa 1970–1980.
- Pamiętnik Literacki* 1946, R. 36, z. 3–4 („żałobny tom”).
- Paskiewicz U., *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej* (spis za lata 1510–1939), Warszawa 1919; *Suplement I*, Warszawa 2000, *Suplement II*, Poznań 2006.
- Peretiatkowicz A., Sobeski M., *Współczesna kultura polska. Nauka – literatura – sztuka. Życiorysy uczonych literatów i artystów z wyszczególnieniem ich prac*, Poznań 1932.
- Pol K., *Poczet prawników polskich*, Warszawa 2000.
- Polski słownik biograficzny*, t. I–XLVII, Kraków 1935 – Warszawa–Kraków 2010.
- Polski słownik judaistyczny. Dzieje – kultura – religia – ludzie*, oprac. Z. Borzymińska i R. Żebrowski, t. 1–2, Warszawa 2003.
- Portrety bibliotekarzy polskich*, Wrocław 1980.
- Portrety uczonych polskich*, wybór A. Biernackiego, Kraków 1974.
- Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. I, oprac. M. Smogorzewska, Warszawa 1998.
- Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* pod red. A. Dębińskiego, W.S. Staszewskiego, M. Wójcika, Lublin 2006.
- Słownik badaczy literatury polskiej*, t. I–IX pod red. J. Starnawskiego, Łódź 1994–2007.
- Słownik biograficzny archivistów polskich*, t. I, 1918–1984, Warszawa–Łódź 1988.
- Słownik biograficzny polskiej historii wychowania* pod red. A. Meissnera i W. Szulakiewicz, Toruń 2008.
- Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego* pod red. S. Gierszewskiego, t. I–IV, Gdańsk 1997.
- Słownik historyków polskich* pod red. M. Prosińskiej-Jackl, Warszawa 1994.
- Słownik polskich teologów katolickich 1918–1981* pod red. L. Grzebieńia, t. V–VII, Warszawa 1983.
- Słownik polskich teologów katolickich* pod red. H.E. Wyczawskiego, t. I–IV, Warszawa 1981–1983.
- Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. II: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich* pod red. B. Sordylowej, cz. 1, Wrocław 1990, cz. 2, Warszawa 1994, cz. 3, Warszawa 2001.
- Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa–Łódź 1972; *Suplement*, Warszawa–Łódź 1986; *Suplement II* pod red. H. Tadeusiewicz z udziałem B. Karkowskiego, Warszawa 2000; *Suplement III* pod red. H. Tadeusiewicz, Warszawa 2010.
- Starnawski J., *Sylwetki lubelskich humanistów XIX i pierwszej połowy XX wieku*, Lublin 2004.
- Śląski słownik biograficzny* pod red. J. Kantyki i W. Zielińskiego, t. I, Katowice 1977.
- Śródka A., *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, t. I–V, Warszawa 1994–2002.
- Toruńscy twórcy nauki i kultury (1945–1985)* pod red. M. Biskupa i A. Giżyńskiego, Warszawa–Poznań–Toruń 1989.

- Toruński słownik biograficzny* pod red. K. Mikulskiego, Toruń 1998.
- Uczeni wrocławscy (1945–1979)*, „Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, nr 207, Wrocław 1980.
- Uczeni wrocławscy (1974–1994)*, Wrocław 1994.
- Uczeni wrocławscy członkowie Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego 1953–1996*, t. III, Wrocław 1996.
- Ukrajński istoryky XX stolittia. Biobiliohraficznyj dowidnyk*, t. 1–2, Kyjiw–Lwiv 2003.
- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny* pod red. J. Czachowskiej i A. Szałagan, t. I–X, Warszawa 1994–2007.
- Wybitni historycy wielkopolscy* pod red. J. Strzelczyka, Poznań 1989.
- Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon* pod red. J. Tomaszewskiego i A. Żbikowskiego, Warszawa 2001.

Wybrane prace opublikowane do 1939 roku

- Andrusiak M., *Historiografia ruska (ukraińska) w latach 1921–1930*, „Kwartalnik Historyczny” 1934, nr 1, s. 57–64; nr 2, s. 299–318.
- Badecki K., *Archiwum Miasta Lwowa. Jego stan obecny oraz potrzeby reorganizacyjne, inwentaryzacyjne i wydawnicze*, odb., Lwów 1934.
- Badecki K., *Biblioteka Publiczna miasta Lwowa z powodu uroczystego jej otwarcia w dwudziestolecie obrony Lwowa w dniu 21 listopada 1938 r.*, Lwów 1939.
- Badecki K., *Lwowskie zbiory naukowe i muzealne*, Lwów 1932.
- Balzer O., *Pamięci Antoniego Prochaski*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1930, s. 114–115.
- Balzer O., *Z zagadnień ustrojowych Polski. Nowe spostrzeżenia i uwagi*, Warszawa 1920.
- Bałaban M., *Nauka żydowska w Polsce Odrodzonej oraz Judaici polscy za granicami Państwa*, „Głos Gminy Żydowskiej” 1938, s. 279–285.
- Barwiński O., *Zasnowanie katedry istoriji Ukrainy w Lwiwskom uniwersyteti*, „Zapysky NTSz” 1925, t. CXLI–CXLIH.
- Bielowski A., *Przedmowa* [w:] *Monumenta Poloniae Historica – Pomniki dziejowe Polski*, wydał A. Bielowski, t. I, Lwów 1864, s. XI–XXXII.
- Bruchnalski W., *Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza*, „Pamiętnik Literacki” 1936, R. 33, z. 4, s. 675–686.
- Bujak F., *Życiorys Jana Ptaśnika*, „Kwartalnik Historyczny” 1930, R. XLIV, s. X–XLV.
- Charewiczowa Ł., *Dziesięciolecie badań nad dziejami miasta Lwowa*, „Kwartalnik Historyczny” 1929, R. XLIII, s. 115–135.
- Charewiczowa Ł., *Handel średniowiecznego Lwowa*, Lwów 1925.
- Charewiczowa Ł., *Jan Ptaśnik (1876–1930)*, „Przegląd Humanistyczny” 1930, R. V, s. 242–250.
- Charewiczowa Ł., *Kłęski zaraz w dawnym Lwowie*, Lwów 1930.
- Charewiczowa Ł., *Towarzystwo Miłośników Przeszości Lwowa. Z powodu dwudziestopięciolecia istnienia 1906–1931*, Lwów 1932.
- Czekanowski J., *Działalność Zakładu Antropologiczno-Etnologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w piętnastoleciu 1914–1928*, Lwów 1929, odb.
- Czekanowski J., *Wstęp do historii Słowian. Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, prehistoryczne i językoznawcze*, Lwów 1927.

- Długosz T., *Relacje arcybiskupów lwowskich 1595–1794*, Lwów 1937.
- Feldman J., *Udział Polski w badaniach nad historią nowożytną*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI, s. 454–467.
- Finkel L., Starzyński S., *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894.
- Fischer A., *Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Zarys dziejów*, Lwów 1927.
- Friedman F., *Pokłosie historiografii żydowskiej lat ostatnich w Polsce*, „Miesięcznik Żydowski” 1935, R. 5, z. 3–4, s. 182–194.
- Gębarowicz M., Tyszkowski K., *Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich we Lwowie*, Lwów 1926.
- Giza S., *Obrona Lwowa w listopadzie 1918 roku w świetle literatury ukraińskiej*, „Niepodległość” 1936, t. XIII, z. 2, s. 312–322.
- Goldstein M., Dresdner K., *Kultura i sztuka ludu żydowskiego na ziemiach polskich*, Lwów 1935.
- Górka O., *Najstarsza historiografia rumuńska*, Lwów 1930.
- Górka O., *Stan badań i zadania historiografii stosunków polsko-rumuńskich*, Lwów 1926.
- Handelsman M., *Czasy porozbiorowe 1795–1918*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI, z. 1–2, s. 303–326.
- Hnatiuk W., *Naukowe Towarzystwo imeny Szewczenka. Z nahody 50-littia joho zasnowannia (1873–1923)*, Lwiv 1923.
- Hoszowski S., *Kronika Seminarjum Historji Społecznej i Gospodarczej Uniw. J.K. we Lwowie za pierwszych dziesięć lat jego istnienia 1921–1931* [w:] *Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone prof. dr. Franciszkowi Bujakowi*, Lwów 1931, s. 565–595.
- Inglot S., *Badania w zakresie dziejów społecznych i gospodarczych w Polsce 1918–1930*, „Wiadomości Historyczne” 1933, R. XLVII, z. 2, s. 81–111, 153–178.
- Janczak J., *Biblioteka „Narodnego Domu” we Lwowie*, „Przegląd Biblioteczny” 1935, R. IX, z. 2, s. 110–113.
- Kawecka A. [rec.], *Kotula Rudolf: Katalog inkunabulów Biblioteki Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie*, Lwów 1932, „Przegląd Biblioteczny” 1933, R. VII, z. 2–3, s. 85–91.
- Kleiner J., Brückner A., *Zarys dziejów literatury polskiej i języka polskiego*, t. 1, Lwów 1938.
- Knot A., *Dzieje szkolnictwa na Ziemi Czerwieńskiej. Przegląd literatury 1918–1935*, „Ziemia Czerwieńska” 1936, R. II, z. 1, s. 149–157.
- Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, t. I, Lwów 1930.
- Kukiel M., *Dzieje wojskowe*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI, s. 362–376.
- Lewicki K., *Przegląd najnowszej literatury do dziejów prawosławia i unii w Polsce*, „Ziemia Czerwieńska” 1937, R. III, z. 1, s. 211–231.
- Lwów dawny i dzisiejszy* pod red. B. Janusza, Lwów 1928.
- Łepki B., *Towarzystwo naukowe imienia Szewczenki we Lwowie*, „Ruch Słowiański”, R. I, t. 1, Kraków 1905, s. 109–119.
- Mannówna A., *Józef Mauss, profesor Uniwersytetu Lwowskiego*, „Ziemia Czerwieńska” 1936, R. II, z. 2, s. 281–301.
- Mańkowski T., *Życie naukowe współczesnego Lwowa*, „Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój”, t. XIX, Warszawa 1934, s. 134–174.
- Modelski T.E., *Działalność naukowa Ś.p. Stanisława Zakrzewskiego*, Lwów 1936.
- Modelski T.E., *Ludwik Finkel 20 II 1858–1930. Zarys biograficzny*, „Kwartalnik Historyczny” 1932, z. 1–2, s. 98–147.
- Nadolski B., *Towarzystwo Literackie imienia Adama Mickiewicza 1886–1936. Zarys historii*, Lwów 1937.
- Pamiętnik trzydziestolecia pracy naukowej prof. dra Przemysława Dąbkowskiego*, Lwów 1927.
- Piotrowicz L., *Badania nad historią starożytną w Polsce*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI, s. 205–226.

- Podlacha W., *Jan Bożo Antoniewicz 1858–1922* [w:] *Prace sekcji historii sztuki i kultury*, t. 1, z. 1, Lwów 1924, s. 1–21.
- Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Kola Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, Lwów 1929.
- Publiczne biblioteki lwowskie. Zarys dziejów* pod red. L. Bernackiego, Lwów 1926.
- Sajdak J., *Ruch filologiczny w Polsce (1919–1921)*, „Eos” 1919–1920, R. XXIV, s. 113–124.
- Schorr M., *Historia Żydów w Polsce* [w:] *Pamiętnik III Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie*, t. I: *Referaty*, Kraków 1900.
- Skrzypek J., *Południowo-wschodnia polityka Polski od koronacji Jagielly do śmierci Jadwigi i bitwy nad Worsklą (1386–1399)*, Lwów 1936.
- Skrzypek J., *Przegląd ukraińskich opracowań i literatury pamiątkarskiej z okresu lat 1914–1918*, „Ziemia Czerwieńska” 1938, R. IV, z. 1, s. 100–106.
- Smereka J., *Śp. Profesor Konstanty Chyliński*, „Eos” 1939, s. 1–12.
- Sochaniewicz, *Śp. Zygmunt Luba Radziwiński prezes honorowy Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, 1928–1929, t. IX, s. 301–318.
- Stroński S., *Pierwsze lat dziesięć (1918–1928)*, Lwów 1928.
- Szaraniewicz I., *Ruskie Muzeum Instytutu Stauropigijskiego we Lwowie*, Lwów 1937.
- Szkoły wyższe Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1930.
- Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych (przeszłość i teraźniejszość)*, Warszawa 1938.
- Tyrowicz M., *Galicja 1772–1914*, „Ziemia Czerwieńska” 1935, R. I, z. 1, s. 122–133.
- Tyszkowski K., *Biografia i słowniki biograficzne*, Lwów 1929 (odb.).
- Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1933*, Lwów 1934.
- Xawery Liske, „Kwartalnik Historyczny” 1891, R. V, s. 466–539.
- Zajączkowski S., *Stanisław Zakrzewski 1873–1936*, „Ateneum Wileńskie” 1936, s. 905–944.
- Zakrzewski K., *Polskie prace w dziedzinie historii starożytnej*, „Przegląd Historyczny” 1926–1927, t. IV, z. 1, s. 258–264.
- Zakrzewski K., *Śp. Konstanty Chyliński*, „Kwartalnik Historyczny” 1939, R. LIII, s. 373–377.
- Zakrzewski S., *Zagadnienia historyczne*, t. I–II, Lwów 1936.
- Zakrzewski S., *Dzieje Polski* [w:] *Świat i życie. Zarys encyklopedyczny współczesnej wiedzy i kultury* pod red. Z. Łempickiego, t. IV, Warszawa 1937, s. 207–221.
- Zakrzewski S., *Polacy i Rusini na Ziemi Czerwieńskiej w przeszłości* [w:] E. Romer, S. Zakrzewski, S. Pawłowski, *W obronie Galicji Wschodniej*, Lwów 1919, s. 13–57.

Opracowania

- Abramowicz A., *Historia archeologii polskiej XIX i XX wiek*, Warszawa–Łódź 1991.
- Adamus J., *Śp. Antoni Prochaska*, „Przewodnik Historyczno-Prawny” 1930, R. 1, s. 318–321.
- Albin J., *Działalność Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum w latach 1926–1939*, „Roczniki Biblioteczne” 1974, R. XVIII, z. 1–2, s. 383–406.
- Albin J., *Roman Lutman (1897–1973)*, „Rocznik ZNiO” 1975, R. X, s. 219–223.
- Badecki K., *Eustachy Waclaw Gaberle. Bibliotekarz lwowski. Teoretyk – organizator – pedagog 1891–1947*, Kraków 1947.
- Bałuk-Ulewiczowa T., *Wyzwolić się z błędnego koła. Instytut für Deutsche Ostarbeit w świetle dokumentów Armii Krajowej i materiałów zachowanych w Polsce*, Kraków 2004.
- Baran Z., „*Realni osnowy jedności słowian*”: z historii intelektualnych dyskusyj międzywojennego dwadziątylecia [w:] *Polska – Słowacja – Europa Środkowa w XIX–XXI wieku* pod red. J. Pilińskiego, E. Rączy, K. Żarny, Rzeszów 2011, s. 31–43.

- Barycz H., *Askenazy w oczach współczesnych i potomnych. Próba portretu* [w:] tegoż, *Na przelomie dwóch stuleci. Z dziejów polskiej humanistyki w dobie Młodej Polski*, Wrocław 1977.
- Barycz H., *Dwa trudne żywoty. Na drogach rozwoju naukowego Tadeusza Wojciechowskiego i Ludwika Kubali*, „Życie i Myśl” 1951, nr 9/10, s. 366–397.
- Barycz H., *Rozwój historii oświaty, wychowania i kultury w Polsce*, Kraków 1949.
- Barycz H., *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, t. 2, Kraków 1963.
- Batowski H., *Władysław Tadeusz Wisłocki (1887–1941)*, „Kwartalnik Historyczny” 1939–1945, R. LIII, s. 632–633.
- Bau Z., *Śp. Tadeusz Siuta, „Niepodległość”* (Nowy Jork–Londyn) 1979, t. 12.
- Bazyłow L., *Polacy w Petersburgu*, Wrocław 1984.
- Berbelicki W., *Karol Lewicki 1909–1991*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1993, R. XLIII, s. 249–252.
- Bibliografia polska 1901–1939*, t. 1–12, Wrocław 1986 – Warszawa 2009.
- Bibliohrafija istoriji ukrajinsko-polskich widnosyn: sus pilno-polityczni ta ekonomichni procesy. Za materialamy kartoteki Myrona Korduby*, Lwów 2009.
- Bibliohrafija Zapysok Naukowoho Towarystwa imeni Szewczenka Tomi I–CCXL 1892–2000*, Lwów 2003.
- Biedrzycka A., *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, Kraków 2012.
- Bieńkowski W., *Aleksander Czołowski – miłośnik Lwowa i historyk regionalny* [w:] *Celem nauki jest człowiek... Studia z historii społecznej i gospodarczej ofiarowane Helenie Madurowicz-Urbańskiej*, Kraków 2000, s. 47–54.
- Błachowska K., *Dzieje Rusi w badaniach historyków lwowskich dwudziestolecia międzywojennego* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne XIX i XX wieku* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilnika, t. III, Rzeszów 2005, s. 380–391.
- Błachowska K., *Romana Lutmana spojrzenie na metodę* [w:] *Klio Polska studia i materiały z dziejów historiografii polskiej po II wojnie światowej* pod red. A. Wierzbickiego, Warszawa 2006, s. 33–44.
- Biliński P., Ďurčanský M., *Korespondencja Jana Ptaśnika z Jarosławem Bidło*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2011, R. LVI, nr 2, s. 7–44.
- Bobusia B., *Maria Polackówna*, Przemyśl 1984.
- Bocheński A., *Wspomnienie o Marianie Des Loges*, „Pamiętnik Literacki” 1958, R. 49, z. 1–2, s. 347–451.
- Bochnak A., *Zarys dziejów polskiej historii sztuki*, Kraków 1948.
- Bolewski A., Pierzchała H., *Losy polskich pracowników nauki w latach 1939–1945. Straty osobowe*, Wrocław 1989.
- Bonusiak A., *Lwów w latach 1918–1939*, Rzeszów 2000.
- Bonusiak W., *Kto zabił profesorów lwowskich?*, Rzeszów 1989.
- Bonusiak W., *Losy historyków lwowskich – Polaków podczas II wojny światowej* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilnika, t. II, Rzeszów 2004, s. 401–412.
- Brodacka-Adamowicz E., *Stanisław Lempicki (1886–1947) – człowiek i historyk*, Toruń 2003.
- Bronisław Dembiński (1858–1939) *wybitny historyk, polityk i działacz społeczny* pod red. W. Jastrzębskiego, Toruń 2004.
- Budzyński Z., *Szkoła historii społeczno-gospodarczej Franciszka Bujaka na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, t. II, Rzeszów 2004, s. 309–328.
- Budzyński Z., *Towarzystwo Naukowe im. Tarasa Szewczenki we Lwowie 1873–1998. Szkice do monografii*, cz. I, „Problemy Społecznego Ruchu Naukowego” 1997, 3, 3/4, s. 119–135, cz. II, „Problemy Społecznego Ruchu Naukowego” 1999, 5, 3, s. 159–175.

- Chruszczewski A., *Pracownicy naukowo-dydaktyczni Uniwersytetu im. Jana Kazimierza we Lwowie w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim po II wojnie światowej* [w:] *Lwowsko-kresowe korzenie wyższych uczelni Lublina* pod red. W. Szązka, Lublin 2000.
- Centkowski J., *Ewa Maleczyńska jako dydaktyk historii* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. L. Zaskilniaka i J. Maternickiego, t. IV, Lwów 2006, s. 484–493.
- Ciara S., *Archiwa i uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78–1918*, Warszawa 2002.
- Ciara S., *Codzienne i niecodzienne sprawy lwowskich historyków w dobie II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczny” 2007, t. XCVIII, z. 4, s. 505–511.
- Ciara S., *Helena Polackówna (1881–1942) – historyk, kustosz Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie* [w:] *Znani i nieznanymi międzywojennego Lwowa* pod red. L. Michalskiej-Brachy i M. Przeniosło, Kielce 2009, s. 49–63.
- Ciara S., *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w dobie II Rzeczypospolitej* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, t. V, Rzeszów 2007, s. 395–409.
- Ciara S., *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Lwowskim do 1918* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka, t. III, Rzeszów 2005, s. 199–211.
- Ciara S., *Oswald Balzer jako dyrektor Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie*, „Przegląd Humanistyczny” 1999, nr 2/3, s. 147–151.
- Cisek J., *Piłsudzczyca za oceanem. Działacze Instytutu Pilsudskiego w Nowym Jorku 1943–1993* (7), „Sowiniec” 2001, nr 19, s. 79–85.
- Czeban M., *Mykoła Andrusiak jak historyk i organizator nauki*, „Ukrajński Historyczny Żurnal” 2009, wyp. 12, s. 381–394.
- Czeriakiewicz J., *Przesiedlenie ludności polskiej z ZSRR 1944–1948*, Warszawa 1987.
- Czy stowarzyszenia są dzisiaj potrzebne? Tradycje i teraźniejszość na przykładzie stowarzyszeń działających na terenie południowej Polski* pod red. R. Majkowskiej, Kraków 2000.
- Daszkewycz J., *Postati*, Lwów 2007.
- Doleczek A., *Dzieje siedziby Biblioteki Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, z. 3, s. 25–31.
- Domański L., *Michał Antonów 1903–1985*, „Archiwista” 1986, R. 22, nr 82, s. 53–54.
- Draus J., *Profesor Edmund Bulanda ostatni rektor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Z dziejów Polski i emigracji (1939–1989)*, Gorzów Wlkp. 2003, s. 153–157.
- Draus J., *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portrety kresowej uczelni*, Kraków 2007.
- Draus J., *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1939–1944* [w:] *Historia. Społeczeństwo. Wychowanie. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Miąso*, Pułtusk–Warszawa 2004, s. 77–93.
- Duda R., *Lwowska szkoła matematyczna*, Wrocław 2007.
- Dutkiewicz J., *Szymon Askenazy i jego szkoła*, Warszawa 1958.
- Dworacki S., *Stulecie „Eos”* [w:] *Antiquorum non immemores... Polskie Towarzystwo Filologiczne (1893–1993)* pod red. J. Łanowskiego i A. Szastyńskiej-Siemion, Warszawa–Wrocław 1999, s. 90–97.
- Dyba M., *Kształtowanie się polskiego środowiska historycznego na Śląsku w latach 1918–1939*, Katowice 1993.
- Dybiec J., *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków 2000.
- Dybiec J., *Wartości uniwersalne w Uniwersytecie Lwowskim*, „Studia i Materiały z Dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego”, t. V, Wrocław 2004, s. 25–40.

- Dybiec J., *Współpraca między uniwersytetami od Średniowiecza do XX wieku* [w:] *Historia. Społeczeństwo. Wychowanie. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Miąso*, Pułtusk–Warszawa 2004, s. 57–75.
- Eberhardt P., *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku*, Warszawa 1994.
- Fastnacht-Stupnicka A., *Zostali we Lwowie*, Wrocław 2010.
- Fita S., *Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza 1886–1986*, Wrocław 1990.
- Franaszak P., *Bujakowska koncepcja badania dziejów gospodarczych ziem polskich „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” i Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji* [w:] *Celem nauki jest człowiek... Studia z historii społecznej i gospodarczej ofiarowane Helenie Madurowicz-Urbańskiej*, Kraków 2000, s. 37–46.
- Franko I., *O literaturze polskiej*, oprac. M. Kupłowski, Kraków 1979.
- Fuks M., *Żydowska inteligencja w Polsce 1918–1939*, „Biuletyn ŻIH” 1988, nr 3–4, s. 128–134.
- Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, t. II pod red. A. Kawalec, W. Wierzbienca, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2011.
- Galicjskie spotkania* pod red. U. Jakubowskiej, Kalisz 2005.
- Gałęzowski M., *Wzór Piłsudczyka. Waclaw Lipiński 1896–1949. Żołnierz, historyk, działacz polityczny*, Warszawa 2001.
- Gałyga M., *Status Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w okresie zaborów i w latach międzywojennych*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, z. 1, s. 21–44.
- Gieysztor A., *Karol Maleczyński, sylwetka uczonego i człowieka* [w:] K. Maleczyński, *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław 1971, s. 5–7.
- Gieysztor A., *Wstęp* [w:] T. Wojciechowski, *Szkice historyczne XI wieku*, Warszawa 1970, s. 5–25.
- Gogol B., Tebinka J., *Wstęp* [w:] L. Kozłowski, *Moje przeżycia w więzieniu sowieckim i na wolności w czasie wojny w Rosji sowieckiej*, Warszawa 2001, s. 5–12.
- Góra-Szkaradek K., *Rola Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w życiu umysłowym uczelni i miasta (1878–1939)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1994, nr 1–2, s. 87–95.
- Górczyński W., *Podręcznikowe zarysy dziejów Polski Henryka Schmitta* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, t. II, Rzeszów 2004, s. 70–81.
- Górczyński W., *Prace monograficzne Henryka Schmitta* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. L. Zaskilniaka i J. Maternickiego, t. IV, Lwów 2006, s. 123–144.
- Grabski A.F., *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2003.
- Grajewski L., *Władysław Terlecki 1891–1958*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1959, R. 21, nr 2, s. 238–240.
- Grinberg D., *Fenomen historiografii żydowskiej w II Rzeczypospolitej*, „Studia Judaica” 1998, nr 1, s. 18–32.
- Gruczyński S.J., *Mieczysław Opalek (1881–1964). Szkic biobibliograficzny*, „Roczniki Biblioteczne” 1966, R. X, s. 183–219.
- Grudzień S., *Rusini czy Ukraińcy? Stanowisko „Ruchu Słowiańskiego”*, „Dzieje Najnowsze” 2007, nr 3, s. 27–41.
- Garba J., Kokowski A., *Działalność naukowa Marcjana Śmiszki w okresie przed II wojną światową* [w:] *Spotkania polsko-ukraińskie* pod red. Z. Mańkowskiego, Lublin 1992, s. 87–94.
- Garba J., *Straty osobowe archeologii polskiej w czasie II wojny światowej (próba uzupełnień)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2005, t. LX, s. 257–264.
- Hampel J., *Mariana Tyrowicza wkład w badania dziejów Galicji* [w:] *W setną rocznicę urodzin Profesora Mariana Tyrowicza* pod red. J. Hampla i H. Żalińskiego, Kraków 2004, s. 78–82.

- Hass L., *Franciszka Bujaka postawa polityczna*, „Więź” 1973, nr 2, s. 162–168.
- Henryk Batowski 1907–1999. *Materiały z Sesji Naukowej PAU w dniu 18 kwietnia 2000 r.*, Kraków 2003.
- Henryk Wereszycki (1898–1990). *Historia w życiu historyka* pod red. E. Orman i A. Cetnarowicza, Kraków 2001.
- Herczyński R., *Spełnana nauka. Opozycja intelektualna w Polsce 1945–1970*, Warszawa 2008.
- Historia nauki polskiej* pod red. B. Suchodolskiego, t. V: 1918–1951, cz. I, Wrocław 1992.
- Hnatiuk W., *Naukowe Towarzystwo imeny Szewczenka u Lwowi*, Mjunchen–Paryż 1984.
- Hoff J., *Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym*, Rzeszów 2005.
- Hornung Z., *Władysław Podlacha 1875–1951* [w:] *Księga ku czci Władysława Podlacha* pod red. W. Floryana, Wrocław 1957, s. 7–27.
- Hoszowska M., *Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności. Z dziejów współpracy naukowej Lwowa i Krakowa na przełomie XIX i XX wieku*, Rzeszów 2011.
- Hrycak J., *Prorok we własnym kraju. Iwan Franko i jego Ukraina (1856–1886)*, Warszawa 2010.
- Hryciuk G., „*Gazeta Lwowska*” 1941–1944, Wrocław 1996.
- Hryciuk G., „*Kumityt*”. *Polski Komitet Opiekuńczy Lwów Miasto w latach 1941–1944*, Toruń 2000.
- Hryciuk G., *Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne*, Warszawa 2000.
- Hryciuk G., *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, Toruń 2005.
- Hutnikiewicz A., *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, „Semper Fidelis” 1990, nr 4–5, s. 20–26.
- Inglot M., *Polska kultura literacka Lwowa lat 1939–1941*, Wrocław 1995.
- Istorycznyj fakultet lwiwśkoho nacionalnoho uniwersytetu imeni Iwana Franka (1940–2000)*, Lwiv 2000.
- Istorija Lwowa u tr’och tomach*, Lwiv 2006–2007.
- Iwan Krypiakewycz u rodywnij tradycji, nauci, suspilstwi* pod red. F. Steblija, Lwiv 2001.
- Jaczewski B., *Polityka naukowa państwa polskiego w latach 1918–1939*, Wrocław 1978.
- Jadczyk R., *Polsko-ukraiński spór o charakter uniwersytetu lwowskiego w latach 1900–1922* [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa* pod red. W. Rezmiera, Z. Karpusa, E. Wiszki, Toruń 1997, s. 421–430.
- Jakimowicz R., *Działalność Polskiego Towarzystwa Prehistorycznego w latach 1920–1950*, „*Z Otcłani Wieków*” 1950, R. XIX, z. 1–2, s. 2–6.
- Janeczek A., *Franciszek Bujak: historyk w nurcie życia* [w:] F. Bujak, *Studia nad osadnictwem Małopolski*, Poznań 2001.
- Jankowerny W., Okopień J., *Zawsze pod kopułą. 150 lat Ossolineum*, Warszawa 1970.
- Jasiński K., *Nekrolog. Bronisław Włodarski (1895–1974)*, „*Zapiski Historyczne*” 1975, t. XL, z. 1, s. 181–184.
- Jaś O.W., *Neoromantyzm w historycznej wizji S. Tomaszewskiego*, „*Ukraiński Instorycznyj Żurnał*” 2011, wyp. 4, s. 195–209.
- Jażdżewski K., *30 lat istnienia Polskiego Towarzystwa Prehistorycznego*, „*Z Otcłani Wieków*” 1950, R. XIX, z. 1–2, s. 1–2.
- Juliusz Kleiner. Księga zbiorowa o życiu i działalności*, Lublin 1961.
- Julkowska V., *Historia dla wyobraźni. Recepcja i interpretacja pisarstwa historycznego Karola Szajnochy*, Poznań 2010.
- Kalczyńska M., *Marian Des Loges – praktyk i teoretyk nowoczesnego bibliotekarstwa*, „*Bibliotekarz*” 1987, R. 54, nr 10–11, s. 12–17.
- Kamińska-Kwak J., *Inteligencja województwa lwowskiego w okresie międzywojennym*, Rzeszów 2005.
- Kamiński A., *Eugeniusz Barwiński historyk, bibliotekarz i archiwista*, „*Archeion*” XXX, Warszawa 1959, s. 95–121.

- Kapełuś M., *Badania nad Wschodem starożytnym w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (okres międzywojenny)*, „Przegląd Orientalistyczny” 2001, nr 3–4, s. 223–227.
- Karol Koranyi (1897–1964). *Studia w stulecie urodzin*, Toruń 1998.
- Karolewicz G., *Wkład Uniwersytetu Jana Kazimierza w dzieło tworzenia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* [w:] *Lwowsko-kresowe korzenie wyższych uczelni Lublina* pod red. W. Szązka, Lublin 2000, s. 25–51.
- Kawalec A., *Ksiądz Franciszek Siarczyński. Życie i działalność*, Wrocław 2007.
- Kawalec A., *Zakład Narodowy im. Ossolińskich a historiografia lwowska w dobie przedautonomicznej* [w:] *Historia – mentalność – tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii* pod red. K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzoska i L. Zaskilniaka, Poznań 2010, s. 95–117.
- Kelles-Krauz J., *Janina Berger-Mayerowa (1900–1971)*, „Roczniki Biblioteczne” 1972, R. XVI, z. 1–2, s. 391–395.
- Kłodnicki Z., *Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie (dziesięciolecie Antoniego Kaliny)*, „Literatura Ludowa” 1995, nr 4/5, s. 3–25.
- Kocyba-Kamińska W., *Oficyna ossolińska w latach 1920–1939*, Wrocław 1973.
- Kodrębski J., *Oswald Balzer i jego szkoła w historii prawa polskiego* [w:] *Z dziejów humanistycznych i matematycznych szkół naukowych* pod red. M. Zgórzaka, Warszawa 1993, s. 51–65.
- Koko E., *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości. Studium archaizmu*, Gdańsk 2006.
- Kolbuszewska J., *Historia kultury jako samodzielna dziedzina badawcza a lwowskie prace Jana Ptaśnika* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX wieku* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilnika, t. III, Rzeszów 2005, s. 430–440.
- Kołodziejczyk A., *Lwów w badaniach naukowych, wspomnieniach i publicystyce Stanisława Wasylewskiego (1885–1953)* [w:] *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku* pod red. J. Pisulińskiej, P. Sierzęgi, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2008, s. 491–505.
- Kondracki T., *Niefortunna reedycja (prace nad reedycją Bibliografii Historii Polskiej Ludwika Finkla w latach 1928–1939)*, „Kwartalnik Historyczny” 1988, R. XCV, nr 2, s. 149–171.
- Kondracki T., *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939*, Toruń 2006.
- Kondratiuk K., *Naukowo-pedahogiczna działalność Mychajła Hryszewskoho u Lwowie (1894–1914 rr.)* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. L. Zaskilniaka i J. Maternickiego, t. IV, Lwów 2006, s. 199–208.
- Konieczka-Śliwińska D., *Edukacyjny nurt regionalizmu historycznego w Polsce po 1918 roku. Konteksty – koncepcje programowe – realia*, Poznań 2011.
- Korpała J., *Dzieje bibliografii w Polsce*, Warszawa 1969.
- Korpała J., *Krótką historią bibliografii polskiej*, Wrocław 1986.
- Korta W., *Karol Maleczyński, sylwetka uczonego i człowieka* [w:] K. Maleczyński, *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław 1971, s. 8–34.
- Korzon K., *Adam Fastnacht 1913–1987*, „Ze Skarbcza Kultury” 1988, z. 47, s. 197–204.
- Korzon K., *Janina Kelles-Krauz (1898–1975)*, „Przegląd Biblioteczny” 1976, R. 44, s. 90–93.
- Korzon K., *Ludwik Bernacki – bibliolog i edytor*, Wrocław 1974.
- Korzon K., *Rudolf Kotula – dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie (1923–1939)*, „Roczniki Biblioteczne” 1977, R. XXI, z. 3–4, s. 801–847.
- Korzon K., *Wojciech Kętrzyński 1838–1918. Zarys biograficzny*, Wrocław 1993.
- Korzon K., *Związki Ossolineum z Towarzystwem Literackim im. A. Mickiewicza*, „Rocznik Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza” 1987, R. XXII, s. 107–112.
- Kostrzewski J., *Czterdzieści lat istnienia Polskiego Towarzystwa Archeologicznego*, „Z Otchłani Wieków” 1960, R. XXVI, z. 3, s. 193–197.

- Kotwicz W., *Studia orientalistyczne w Polsce*, „Nauka Polska”, t. X, s. 323–331.
- Kowalczyk J., *Mieczysław Gębarowicz jako badacz sztuki rusko-ukraińskiej*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1995, R. LVII, nr 3–4, s. 221–224.
- Krasowski K., *Wydział Prawno-Ekonomiczny Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–1939*, Poznań 2006.
- Krasucki E., *Międzynarodowy komunista. Jerzy Borejsza biografia polityczna*, Warszawa 2009.
- Krasuski J., *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Warszawa 1971.
- Kril M., *Pedahohiczna i naukowa dijalnist’ Jozefa Maussa* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku* pod red. L. Zaszkiłniaka i J. Maternickiego, t. IV, Lwów 2006, s. 93–106.
- Królczyk K., *Ludwik Cwikliński (1853–1942). Lwowski uczony, działacz społeczny i polityk drugiej połowy XIX w.* [w:] *Istorija – mentalnist’ – idencicznist’. Istoryczna pamjat’ ukrajinciw i poljakiw u period formuwannja nacionalnoji swidomosti w XIX-perszji połowyni XX stolittja* pod red. L. Zaszkiłniaka, J. Pisulińskiej, P. Sierżęgi, t. IV, Lwów 2011, s. 96–114.
- Królczyk K., *Polscy badacze starożytności na Uniwersytecie Lwowskim (1873–1939) – szkic do portretu* [w:] *Haec mihi in ani mis Vestris templa. Studia classica in memory of Professor Lesław Morawiecki* pod red. P. Berdowskiego, B. Błahaczek, Rzeszów 2007, s. 23–46.
- Królikowska M., *Szkola naruszewiczowska i jej miejsce w historiografii polskiej XIX wieku*, Warszawa 1989.
- Ks. Kazimierz Wais jako człowiek i filozof (1865–1934)*, Lwów 1935.
- Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adolfa Chybińskiego w 70-lecie urodzin*, 1950.
- Kula W., *Problemy i metody historii gospodarczej*, Warszawa 1983.
- Kulak T., Pater M., Wrzesiński W., *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego*, Wrocław 2002.
- Kupczyński O., *Towarzystwo naukowe im. Tarasa Szewczenki we Lwowie i jego działalność wydawnicza*, „Biuletyn Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego”, Przemyśl 1998, s. 178–187.
- Kupłowski M., *Iwan Franko jako krytyk literatury polskiej*, Rzeszów 1974.
- Kurdybacha Ł., *Wspomnienie o Stanisławie Łempickim*, „Pamiętnik Literacki” 1947, R. 37, s. 373–369.
- Kusiak A., *Lucja Charewiczowa – inicjatorka badań nad przeszłością kobiet polskich* [w:] *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim* pod red. A. Żarnowskiej i A. Szwarcza, t. IV, Warszawa 1996, s. 99–103.
- Labuda G., *O historykach. Kto jest kim w dziejopisarstwie polskim?*, Poznań 2010.
- Labuda G., *W 75 rocznicę ukazania się „Szkiców historycznych” Tadeusza Wojciechowskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1981, z. 2, s. 324–351.
- Laszak E., *Działalność naukowa Aleksandra Czolowskiego (1865–1944)*, Łódź 2004.
- Laudau-Czajka A., *Syn będzie Lech... Asymilacja Żydów w Polsce międzywojennej*, Warszawa 2006.
- Laudau Z., Tomaszewski J., *Gospodarka Polski międzywojennej*, t. III: *Wielki Kryzys 1930–1935*, Warszawa 1982.
- Laudau Z., Tomaszewski J., *Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939*, Warszawa 1978.
- Lepszy K., *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940)*, Kraków 1946.
- Lista strat kultury polskiej (I IX 1939 – I III 1946)*, zestawił B. Olszewicz, Warszawa 1947.
- Ludwik Kolankowski 1882–1982. Materiały sesji w stulecie urodzin* pod red. A. Tomczaka, Toruń 1983.
- Ludzie Uniwersytetu im. Jana Kazimierza we Lwowie i Uniwersytetu Wrocławskiego. Materiały z konferencji odbytej 15 XII 1995 r.* pod red. K. Matwijowskiego, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1997, R. LII, nr 3–4, s. 241–347.

- Lwowskie środowisko naukowe w latach 1939–1945. O Jakubie Karolu Parnasie pod red. I. Stawieicz-Jasiukowej, Warszawa 1993.
- Lwów miasto – społeczeństwo – kultura, t. I–VII pod red. H.W. Żalińskiego, K. Karolczaka, Ł. Sroki, Kraków–Lwów 1995–2010.
- Lawreckij R., *Istoryczna oswita ta nauka u Lwiwśkomu Uniwersyteti w 1918–1939 rokach*, Lwiv 2000 (mps).
- Łazeczko P.W., *Z istoriji stworennja ta dijalnosti ukrajinskoho tajemnoho uniwersytetu u Lwowi (1921–1925 rr.)*, „Ukrajinskyj Istorycznyj Żurnal” 1994, nr 6, s. 64–71.
- Lazaruko L., *Czasopis Kwartalnik Historyczny i rozwyto polśkoji istoriohrafiji ostanńoji czwerti XIX-perszoji połowyny XX stolittja*, Drohobycz 2010.
- Lochowa E., *Z dzialalności Uniwersytetu Jana Kazimierza w pierwszych latach Drugiej Rzeczypospolitej*, „Akcent” 1990, nr 1–2, s. 356–361.
- Lowicka D., Wróbel M., *Kolo Lwowskie i kola terenowe w Galicji* [w:] *Antiquorum non immemores... Polskie Towarzystwo Filologiczne (1893–1993)* pod red. J. Łanowskiego i A. Szastyńskiej-Siemion, Warszawa–Wrocław 1999, s. 140–156.
- Luczakiwska I., *Inteligencja ziem zachodnioukraińskich w pierwszych latach władzy radzieckiej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie” 2001, nr 40, s. 193–208.
- Madajczyk C., Torzecki R., *Świat kultury i nauki Lwowa (1936–1941)*, „Dzieje Najnowsze” 1982, R. XIV, z. 1–4, s. 47–64.
- Madurowicz-Urbańska H., *Franciszek Bujak – o nowy kształt historii* [w:] F. Bujak, *Wybór pism*, t. I, Warszawa 1976; wyd. II, Kraków 2001.
- Małczyńska K., *Polskie badania nad historią książki i bibliotek we Lwowie*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1995 (50A), s. 18–21.
- Małkiewicz A., *Historia sztuki na Uniwersytecie Lwowskim 1893–1939* [w:] *Dzieje historii sztuki w Polsce. Kształtowanie się instytucji naukowych w XIX i XX wieku* pod red. A.S. Labudy, Poznań 1996, s. 58–73.
- Małkiewicz A., *Z dziejów polskiej historii sztuki. Studia i szkice*, Kraków 2005.
- Mamczak-Gadkowska I., *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006.
- Mańkowski J., *Powstanie Polskiego Towarzystwa Filologicznego Lwów 1892–1893–1894* [w:] *Antiquorum non immemores... Polskie Towarzystwo Filologiczne (1893–1993)* pod red. J. Łanowskiego i A. Szastyńskiej-Siemion, Warszawa–Wrocław 1999, s. 125–139.
- Marczewska-Stańdowa E., *Bronisław Kocowski (1907–1980)*, „Roczniki Biblioteczne” 1980, R. XXIX, z. 1, s. 423–428.
- Marmon W., *Historycy krakowscy w latach wojny i okupacji hitlerowskiej (1939–1945)*, „Przegląd Humanistyczny” 1997, nr 6, s. 95–106.
- Marmon W., *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939*, Kraków 1995.
- Maternicki J., *Geografia historyczna II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Humanistyczny” 1990, nr 2, s. 11–45.
- Maternicki J., *Historia i historycy*, Rzeszów 2005.
- Maternicki J., *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2009.
- Maternicki J., *Historia jako dialog*, Rzeszów 1996.
- Maternicki J., *Historiografia polska XX wieku*, cz. I: *Lata 1900–1918*, Wrocław 1982.
- Maternicki J., *Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914–1918*, Warszawa 1975.
- Maternicki J., *Instytucjonalizacja i profesjonalizacja polskiej dydaktyki historii w XX wieku* [w:] *W służbie szkoły i nauki. Księga poświęcona Profesorowi Czesławowi Majorkowi* pod red. Z. Ruty, R. Ślęczki, Kraków 2003, s. 72–79.

- Maternicki J., *Miejsce i rola „Kwartalnika Historycznego” w dziejach historiografii polskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1988, R. XCV, z. 1, s. 3–20.
- Maternicki J., *Początki kariery profesorskiej Adama Szelągowskiego na Uniwersytecie Lwowskim (1909–1919)* [w:] *Historyk i historia. Studia dedykowane pamięci Prof. Mirosława Francićia* pod red. A. Walaszka, K. Zamorskiego, Kraków 2005, s. 115–127.
- Maternicki J., *Polska dydaktyka historii 1918–1939. Materiały i komentarze*, Warszawa 1978.
- Maternicki J., *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość polskiego czasopiśmiennictwa historyczno-dydaktycznego* [w:] *O nowy kształt edukacji historycznej*, Warszawa 1984, s. 221–242.
- Maternicki J., *Warszawskie środowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej*, Rzeszów 1999.
- Matwijów M., *Archiwa, biblioteki i muzea lwowskie*, „Rocznik Lwowski” 1997–1998, s. 8–28.
- Matwijów M., *Evakuacja zbiorów polskich ze Lwowa w 1944 r.*, „Rocznik Lwowski” 1995–1996, s. 31–46.
- Matwijów M., *Lwowskie Ossolineum w listach Mieczysława Gębarowicza z lat 1943–1946*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1992, z. 1, s. 157–192.
- Matwijów M., *Mieczysław Gębarowicz (1893–1984). Ostatni dyrektor lwowskiego Ossolineum*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1993, z. 2, s. 9–69.
- Matwijów M., *Muzea lwowskie w latach 1939–1945 i sprawa ich rewindykacji przez Polskę po II wojnie światowej*, „Muzealnictwo” 1997, 39, s. 18–28.
- Matwijów M., *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996.
- Matwijów M., *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946*, Warszawa 2003.
- Mazur G., Skwara J., Węgierski J., *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa, 1 IX 1939 – 5 II 1946*, Katowice 2007.
- Mazur G., *Życie polityczne polskiego Lwowa 1918–1939*, Kraków 2007.
- Mękarska-Kozłowska B., *Lwów twierdza kultury i niepodległości. Referat wygłoszony 29 listopada 1988 r. w Bibliotece Polskiej w Paryżu (poszerzony i uzupełniony)*.
- Mękarski S., *Z dziejów Uniwersytetu Jana Kazimierza w okresie niepodległości 1919–1939* [w:] *Kongres Współczesnej Nauki i Kultury Polskiej na Obczyźnie*, Londyn 1970, s. 177–185.
- Mękicki J., *Związek Numizmatyków lwowskich – w 60. rocznicę powstania*, „Biuletyn Numizmatyczny” 1986, nr 5–8, s. 81–98.
- Michalska-Bracha L., *Między pamięcią a historiografią. Lwowskie debaty o powstaniu styczniowym (1864–1939)*, Kielce 2011.
- Michniak B., *Biblioteki żydowskie w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Biuletyn ŻIH” 1998, nr 3, s. 36–42.
- Mikołajczyk M., *Warszawski i lwowski ośrodek katolickiego religioznawstwa w Polsce międzywojennej*, Opole 1987.
- Miśkiewicz B., *Polska historiografia wojskowa. Próba analizy i syntezy*, Poznań 1996.
- Mokry W., *„Ruska Trójca” Karta z dziejów życia literackiego Ukraińców w Galicji w pierwszej połowie XIX wieku*, Kraków 1997.
- Moroz M., *Istork Roman Zubyk (1902–1941). Materiały do bibliohafiji*, „Ukrajńskijskyj istoryk” 1995, R. XXXII, s. 268–273.
- Motylewicz J., *Środowisko historyczne archiwów lwowskich w latach 1870–1939* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, t. II, Rzeszów 2004, s. 121–135.
- Muszyński W., *Polskie towarzystwa naukowe i wspierające naukę we Lwowie w latach 1867–1939*, „Nauka Polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój” 10(35), Warszawa 2001, s. 72–148.
- Muzykologia we Wrocławiu. Ludzie – historia – perspektywy* pod red. M. Gołąb, Wrocław 2005.
- Mycielska D., *Postawy polityczne profesorów wyższych uczelni w dwudziestoleciu międzywojennym* [w:] *Inteligencja polska w XIX i XX wieku. Studia*, t. IV pod red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1985, s. 293–335.

- Nabywaniec S., *Biskup Julian Pelesz – historyk Kościoła greckokatolickiego* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX wieku* pod red. J. Matenickiego i L. Zaszkiłnika, t. III, Rzeszów 2005, s. 279–284.
- Najda O., *Okremi aspekty dijalnosti istoryczno-filosoficznoji sekciji Naukowoho Towarystwa im. Szewczenka 1913–1940 roky* [w:] *Z istoriji Naukowoho Towarystwa imeni Szewczenka*, Lwiv 1998, s. 24–33.
- Naukowcy władzy, władza naukowcom* pod red. P. Franaszka, Warszawa 2010.
- Nekrologii wojenne*, „Kwartalnik Historyczny” 1946, R. LIII, 1947, R. LIV.
- Nicieja S.S., *Adam Próchnik. Historyk. Polityk. Publicysta*, Warszawa 1986.
- Nicieja S.S., *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986*, Wrocław 1988.
- Nicieja S.S., *Lwów. Ogród snu i pamięci. Dzieje Cmentarza Łyczakowskiego we Lwowie oraz ludzi tam spoczywających w latach 1786–2010*, Opole 2011.
- Nicieja S.S., *Mieczysław Gębarowicz*, „Kwartalnik Historyczny” 1985, nr 1, s. 205–210.
- Nikliborc A., *Z dziejów romanistyki na Uniwersytecie Lwowskim*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1985 (40), Seria A – dodatek 1, s. 111–131.
- Nowacki R., *Archiwum Krajowe Akt Grodzkich i Ziemijskich we Lwowie w latach 1879–1933*, „Rocznik Lwowski” 2003, s. 67–82.
- Nowacki R., *Oswald Balzer (1858–1933)*, Opole 1998.
- Nowacki R., *Przemysław Dąbkowski (1877–1950). Profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza*, Opole 2002.
- Nowacki R., *Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie*, Opole 1996.
- Nowacki R., *Wybitni uczeni Kresów Wschodnich. Przemysław Dąbkowski (1877–1950)*, „Przegląd Wschodni” 2002, t. VIII, z. 2(30), s. 193–203.
- Nowak Z., *Anna Jędrzejowska (1896–1986)*, „Roczniki Biblioteczne” 1987, z. 1, s. 411–412.
- Ohłobłyn O., *Ukraińska istoriohrafia 1917–1956. Istoryczna nauka w Haliczini w 1920–1940-ch rokach (do 1944 r.)*, „Ukrajniński historyk” 2004, t. XLI, s. 12–37.
- Olesiak Z.S., *O lwowskim środowisku akademickim podczas wojny*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2001, R. 46, nr 2, s. 35–63.
- Olszewicz B., *Lista strat kultury polskiej (I IX 1939 – I III 1946)*, Warszawa 1947.
- Olszewicz W., *Ludwik Bernacki (1882–1939)*, „Roczniki Biblioteczne” 1963, R. VII, s. 177–189.
- Orłewycz I., *Do historiografii historii Instytutu Starropigialnego* [w:] *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, t. II pod red. A. Kawalec, W. Wierzbienca, L. Zaszkiłniaka, Rzeszów 2011, s. 133–146.
- Orłewycz I., *Stawropihijśkyj Instytut u Lwowie (kineć XVIII – 60-ti rr. XIX st.)*, Lwiv 2001.
- Ossolineum. Księga pamiątkowa w 150-lecie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* pod red. B. Olszewicza, Wrocław 1967.
- Pajączkowski F., *Zakład Narodowy im. Ossolińskich w ostatnim dwudziestolecu (1928–1948)*, Wrocław 1948.
- Pauli L., *W setną rocznicę urodzin Przemysława Dąbkowskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1978, t. 30, nr 2, s. 187–201.
- Pawlak G., *Lwowskie lata Jana Parandowskiego* [w:] *Galicyskie spotkania* pod red. U. Jakubowskiej, Kalisz 2006, s. 143–155.
- Pawlyszyn O., *Studia lwowskich badaczy lat 1919–1939 nad dziejami Kościoła obrządku wschodniego* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX wieku* pod red. J. Matenickiego i L. Zaszkiłnika, t. III, Rzeszów 2005, s. 455–463.
- Pawlyszyn O., *Towarystwo wyuczennia istoriji oborony Lwowa ta piwdenno-schidnych wojewodstw: struktura ta dijalnist (1928–1939)* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Matenickiego i L. Zaszkiłniaka, t. II, Rzeszów 2004, s. 376–386.

- Pawłyszyn S., *Oleksandr Barwiński*, Lwów 1997.
- Perzanowski J., *Izydora Dąmbska – filozof niezłomny* [w:] *Izydora Dąmbska 1904–1983*, zebrał i oprac. J. Perzanowski, Kraków 2001, s. 11–105.
- Pilch A., *Ukraińcy na wyższych uczelniach Lwowa 1923–1926*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin – Polonia” 1999/2000, Sekcja F, s. 239–246.
- Pisulińska J., *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX wieku* pod red. J. Maternickiego, t. I, Rzeszów 2004, s. 233–249.
- Pisulińska J., *Działalność naukowa i dydaktyczna Czesława Nankego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. L. Zaskilniaka i J. Maternickiego, t. IV, Lwów 2006, s. 461–473.
- Pisulińska J., *Historycy i historia w lwowskich towarzystwach naukowych okresu międzywojennego* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, t. V, Rzeszów 2007, s. 366–385.
- Pisulińska J., *Konstanty Chyliński – profesor historii starożytnej na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (1921–1939)* [w:] *Znani i nieznanymi międzywojennego Lwowa. Studia i materiały* pod red. M. Przeniosły i L. Michalskiej-Brachy, Kielce 2007, s. 25–34.
- Pisulińska J., *Sprawa obsadzenia katedry historii Polski na UJK w 1936 roku* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX wieku* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, t. III, Rzeszów 2005, s. 441–454.
- Piwocki K., *Lwowskie środowisko historyków sztuki*, „Folia Historiae Artium” 1967, t. IV, s. 117–124.
- Płoch J., *Michał Wąsowicz (14 VII 1905 – 15 VIII 1983)*, „Archeion” 1985, s. 382–384.
- Podraza A., *Uniwersytet Lwowski w latach II wojny światowej* [w:] *Lwowskie środowisko naukowe w latach 1939–1945. O Jakubie Karolu Parnasie* pod red. I. Stasiewicz-Jasiukowej, Warszawa 1993, s. 40–57.
- Politechnika Lwowska 1844–1945*, Wrocław 1993.
- Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów* pod red. S. Kuczyńskiego, Wrocław 1990.
- Prof. Mojżesz Schorr. Materiały z sesji naukowej. Kraków 16 XI 1993* pod red. K. Pilarczyka, Kraków 1995.
- Profesor dr Ryszard Gansiniec. Z życia i twórczości. Materiały posesyjne*, Katowice 1997.
- Pruszyński J., *Zygmunt Luba-Radziwiński i Archiwum berehskie*, „Gens” 1993, nr 1–4, s. 1–10.
- Puszcza A., *Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomii*, Lublin 1999.
- Pyter M., *Lwowska szkoła historii prawa kościelnego*, „Roczniki Teologiczne” 2002, t. XLIX, z. 4, s. 107–128.
- Pyter M., *Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna*, Lublin 2010.
- Radyszewski R., *Przedmowa* [w:] J.D. Wągilewicz, *Pisarze polscy Rusini wraz z dodatkiem Pisarze łacini Rusini*, Przemyśl 1996, s. 5–22.
- Radzik T., *Profesor Tadeusz Sulimirski – archeolog (1898–1983)* [w:] *Kimmerowie, Scytowie, Sarmaci. Księga poświęcona pamięci Profesora Tadeusza Sulimirskiego* pod red. J. Chochorowskiego, Kraków 2004, s. 17–19.
- Redzik A., *Lwowska szkoła dyplomatyczna. Zarys historii Studium Dyplomatycznego przy Wydziale Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1930–1939)*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2006, t. 6, nr 5(33), s. 121–150.
- Redzik A., *Prawo prywatne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, Warszawa 2009.
- Redzik A., *Szkic z dziejów szkolnictwa wyższego we Lwowie*, „Niepodległość i Pamięć” 2006, nr 24, s. 93–109.

- Redzik A., *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939–1946*, Lublin 2006.
- Rolbiecki W., *Towarzystwa naukowe w Polsce*, Warszawa 1972.
- Romek Z., *Olgierd Górka. Historyk w służbie myśli propaństwowej (1908–1955)*, Warszawa 1997.
- Rotaub A., *Prace naukowe Bohdana Puczyńskiego*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Nauki Społeczno-Ekonomiczne” 1970, nr 67, z. 6, s. 5–15.
- Rublow O., *Zachidnoukrajinska intelihencija u zahalnonacionalnych politycznych ta kulturnych procesach (1914–1939)*, Kyjiw 2004.
- Rulka J., „*Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*” 1932–1939. *Próba analizy i oceny* [w:] tegoż, *Współczesne problemy edukacji historycznej*, Toruń 2002, s. 67–79.
- Rutkowski T.P., *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2007.
- Rutkowski T.P., *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1945–1958. Zarys dziejów*, Toruń 2009.
- Rybicka A., *Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej. Institut für Deutsche Ostarbeit Kraków 1940–1945*, Warszawa 2002.
- Sawrycki W., *Współtwórcy szkolnej polonistyki dwudziestolecia międzywojennego. Kazimierz Wóycicki, Konstanty Wojciechowski, Juliusz Kleiner, Konrad Górski*, Toruń 1984.
- Schenk D., *Noc morderców. Każn polskich profesorów i holokaust w Galicji Wschodniej*, Kraków 2011.
- Schletz A., *Ks. Józef Umiński (1888–1954)*, „*Nasza Przeszłość*” 1958, t. 8, s. 281–327.
- Semkowicz W., *Rozwój nauk pomocniczych historii w Polsce*, Kraków 1948.
- Semkowiczowa J., *Polskie Archiwum Wojenne*, „*Archeion*” 1966, XLV, s. 63–74.
- Serczyk W., *Historycy ukraińscy w Polsce międzywojennej* [w:] *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej* pod red. J. Maternickiego, cz. II, Warszawa 1987, s. 292–307.
- Serczyk W., *W rezydencji Klio. Lwów historyków XIX i XX wieku* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. III pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, Rzeszów 2005, s. 15–22.
- Serejski M.H., *Wstęp w: Historycy o historii 1918–1939*, zebrał, wstępem i komentarzem opatrzył M.H. Serejski, Warszawa 1966, s. 7–43.
- Serejski M.H., *Zarys historii historiografii polskiej*, cz. II: 1860–1900, Łódź 1956.
- Sierżęga P., *Józefa Białyni Cholodeckiego portret własny* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX wieku* pod red. J. Maternickiego, t. I, Rzeszów 2004, s. 205–221.
- Sierżęga P., *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940). Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*, Rzeszów 2011.
- Sierżęga P., „*Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*” 1933–1939 [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. V pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, s. 476–499.
- Sierżęga P., „*Ziemia Czerwieńska*” (1935–1938) [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, t. II, Rzeszów 2004, s. 387–397.
- Silnicki T., *Wstęp* [w:] W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962, s. 11–87.
- Spętana Akademia. Polska Akademia Nauk w dokumentach władz PRL. Materiały Służby Bezpieczeństwa (1967–1987)*, t. 1, wybór, wstęp i oprac. P. Pleskot, T.P. Rutkowski, Warszawa 2009.
- Stachowska K., *Listy Władysława Abrahama w zbiorach Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, „*Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie*” 1981, R. XXVI, s. 175–251.
- Starnawski J., *Sylwetki lwowskich historyków literatury*, Łódź 1997.

- Stefański K., *Jan Sas Zubrzycki (1860–1935)* [w:] *Jan Sas Zubrzycki i Andrzej Lewik – z pracowni architekta i rzeźbiarza*, Wrocław 2004, s. 5–15.
- Stępień S., *Kształtowanie się warstwy inteligentnej w warunkach braku własnego państwa. Ukraińska inteligencja w Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2006, t. LXVI, s. 111–135.
- Stępień S., *Ukrainoznanstwo. Materiały do bibliografii 1996–1998*, Przemysł 1999.
- Stępień S., *Ukraińskie życie naukowe w Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Polska. Ukraina. Osadczuk* pod red. B. Berdychowskiej, O. Hnatiuk, Lublin 2007, s. 181–212.
- Stępnik A., *Historia regionalna i lokalna w Polsce 1918–1939. Badania i popularyzacja*, Warszawa 1990.
- Stłamszona nauka? Inwigilacja środowisk akademickich i naukowych przez aparat bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku*, pod red. P. Franaszka, Warszawa 2010.
- Stobiecki R., *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna... ale skomplikowana*, Warszawa 2007.
- Stobiecki R., *Jubileusz Profesor Krystyny Śreniowskiej*, Łódź 2004.
- Stobiecki R., *Klio na wygnaniu. Z dziejów polskiej historiografii na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii po 1945 r.*, Poznań 2005.
- Stolpiak B., *Rozwój prahistorii polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego*, cz. I: 1918–1928, Poznań 1984.
- Stryjek T., *Historiografia a konflikt o Kresy wschodnie w latach 1939–1953. Radzieckie, rosyjskie, ukraińskie i polskie prezentacje dziejów ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej jako część „wojny ideologicznej” w okresie lat trzydziestych–pięćdziesiątych XX wieku* [w:] *Tygiel narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953*, Warszawa 2002, s. 429–564.
- Suchmiel J., *Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do 1939*, Częstochowa 2000.
- Suchmiel J., *Lucja Charewiczowa (1897–1943). Życie i dzieło*, Częstochowa 2001.
- Suchyj O., *I.S. Swiencickij: ewolucja społeczno-polityczna podstaw działalności naukowej na początku XX wieku w: Wielokulturowe środowisko historyczne XIX i XX wieku* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, t. III, Rzeszów 2005, s. 317–336.
- Suchyj O., *Stepan Tomaszysz 'kyj jako przedstawiciel „państwowego nurtu w historiografii ukraińskiej* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, t. II, Rzeszów 2004, s. 351–360.
- Sukiennik G., *Zbiór monet, medali i odznaczeń Gabinetu Numizmatyczno-Sfragistycznego Biblioteki ZNiO*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1995, 50A, s. 22.
- Sytnyk W., *Problem współistnienia nauki polskiej i ukraińskiej we Lwowie na przełomie XIX–XX wieku* [w:] *Dziedzictwo polsko-ukraińskie* pod red. S. Chazbijewicza, M. Mendyka, K. Szulborskiego, Olsztyn 2006, s. 173–181.
- Szafranec B., *Franciszek Bujak (1875–1953). Życie, działalność naukowo-dydaktyczna i społeczna*, Toruń 2009.
- Szmyd K., *Twórcy nauk o wychowaniu w środowisku akademickim Lwowa (1860–1939)*, Rzeszów 2003.
- Szmyd K., *Z dziejów Narodowego (Tajnego) Uniwersytetu Ukraińskiego we Lwowie (1919–1926)* [w:] *Polska i jej wschodni sąsiedzi*, t. 5 pod red. A. Andrusiewicza, Rzeszów 2004, s. 134–153.
- Szocki J., *Księgozbiór Wiktora Baworowskiego – lwowskiego kolekcjonera i fundatora biblioteki* [w:] *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura* pod red. W. Żalińskiego i K. Karolczaka, Kraków 1998, s. 447–455.

- Szolginia W., *Historiografia architektury i urbanistyki dawnego Lwowa*, Warszawa 1989.
- Szolginia W., *Tamten Lwów. Arcylwowanie*, t. VIII, Wrocław 1997.
- Szulakiewicz W., *Członkowie Lwowskiego Oddziału Komisji do Badania Dziejów Wychowania i Szkolnictwa w Polsce (1920–1929)* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilnika, t. V, Rzeszów 2007, s. 386–394.
- Szulakiewicz W., *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918–1939. Studium historiograficzne*, Toruń 2000.
- Szulakiewicz W., *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1944–1956*, Kraków 2006.
- Szulakiewicz W., *Pokolenie lwowskich historyków oświaty i wychowania (Szkielet tematu badawczego)* [w:] *Historia. Społeczeństwo. Wychowanie. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Miąso*, Pułtusk–Warszawa 2004, s. 137–148.
- Szwahulak M., *Ukraiński konserwatory i sprawa ukraińsko-polskich wzajemyn (1921–1939)* [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa* pod red. W. Rezmiera, Z. Karpusa i E. Wiszki, Toruń 1997, s. 372–378.
- Ślaski J., *Bronisław Biliński (1913–1996)*, „Przegląd Humanistyczny” 1997, nr 6, s. 87–92.
- Śreniowska K., *Stanisław Zakrzewski. Przyczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej 1893–1839*, Łódź 1956.
- Śreniowska K., *Złota księga historiografii lwowskiej*, „Historyka” 2007–2008, t. XXXVII–XXXVIII, s. 151–153.
- Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*, cz. I–V pod red. J. Maternickiego, Warszawa 1986–1990.
- Taszycki W., *Językoznawstwo polskie w latach 1915–1930*, „Wiadomości Historyczne” 1931, z. 1, s. 28–44; z. 2, s. 97–111.
- Tatarkiewicz W., *Tadeusz Mańkowski 1878–1956* [w:] *Portrety uczonych polskich*, wybór A. Biernackiego, Kraków 1974, s. 331–336.
- Telwak W., Nowacki R., *Mychajło Hruszewskij na tli doby*, cz. I, Drohobycz–Opole 2008.
- Telwak W., Telwak W., *Mychajło Hruszewskij jak dosлідник ukraińskoji istoriohafij*, Kyjiw–Drohobycz 2005.
- Terlecki R., *Profesorowie UJ w aktach UB i SB*, Kraków 2002.
- Toczek A., *Lwów – historycy w działalności towarzystw naukowych miasta (1867–1918)* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilnika, t. V, Rzeszów 2007, s. 211–239.
- Toczek A., *Środowisko historyków lwowskich w latach 1860–1918*, „Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Historii Nauki” 2004, t. VI, s. 123–165.
- Tomaszewski Bończa N., *Źródła narodowości. Powstanie i rozwój polskiej świadomości w II połowie XIX i na początku XX wieku*, Wrocław 2006.
- Tomczyk D., *In memoriam. Profesor Marian Haisig (31 V 1908 – 10 VI 1996)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1997, t. III(XIV), s. 1–4.
- Tomczyk R., *Galiczyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914*, Szczecin 2007.
- Tomczyk R., *Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne*, Szczecin 2006.
- Torzecki R., *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Kraków 1989.
- Trzynałowski J., *Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1817–1976. Zarys dziejów*, Wrocław 1967.
- Tyrowicz M., *Eugeniusz Wawrzkowicz (†1942?)*, „Kwartalnik Historyczny” 1947, R. LIV, s. 70–71.
- Tyrowicz M., *Zygmunt Marian Zygmuntowicz (1881–1942)*, „Kwartalnik Historyczny” 1946, R. LIII, s. 653–655.
- Ukraińska istoriohafraja na złami XX i XXI stolit’ zdobutky i problemy* pod red. L. Zaskilniaka, Lwów 2004.
- Universitati Leopoliensi trecentesimo quinquagesimo anniversarium suae fundationis celebranti* pod red. W. Lohman, Kraków 2011.

- Uniwersytet Jagielloński. *Złota księga Wydziału Filologicznego* pod red. J. Michalika i W. Waleckiego, Kraków 2000.
- Uniwersytet Jagielloński. *Złota Księga Wydziału Historycznego* pod red. J. Dybca, Kraków 2000.
- Walczak M., *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1939–1945*, Wrocław 1978.
- Węgierski J., *Lwowska konspiracja narodowa i katolicka 1939–1947*, Kraków 1994.
- Węgierski J., *W lwowskiej Armii Krajowej*, Warszawa 1989.
- Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. I–V pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, Rzeszów 2004–2007.
- Wierzbicka M., Jakubowska B., *Autorki i dzieła – kobiety w polskiej nauce historycznej w dwudziestoleciu międzywojennym* [w:] *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim* pod red. A. Żarnowskiej i A. Szwarcza, t. IV, Warszawa 1996, s. 75–88.
- Wierzbicki A., *Historiografia polska doby romantyzmu*, Wrocław 1999.
- Wierzbicki A., *Naród – państwo w polskiej myśli historycznej dwudziestolecia międzywojennego*, Wrocław 1978.
- Wierzbicki A., *Przedmowa* [w:] O. Balzer, *Z zagadnień ustrojowych Polski*, Warszawa 1985, s. 5–29.
- Wierzbicki A., *Wschód–Zachód w koncepcjach dziejów Polski. Z dziejów polskiej myśli historycznej w dobie porozbiorowej*, Warszawa 1984.
- Wierzbieniec W., *Z badań nad lwowskim okresem działalności naukowej, dydaktycznej i społecznej Mojżesza Schorra* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, t. II, Rzeszów 2004, s. 218–238.
- Wierzbieniec W., *Żydzi w województwie lwowskim w okresie międzywojennym*, Rzeszów 2003.
- Winnicka H., *Środowisko historyków w latach wojny i okupacji*, „Przegląd Humanistyczny” 1975, nr 8, s. 75–89.
- Wnęk K., Zyblikiewicz L.A., Callahan E., *Ludność nowoczesnego Lwowa w latach 1857–1938*, Kraków 2006.
- Wojciechowski M., *Wojenne perypetie profesora Leona Kozłowskiego*, „Przegląd Humanistyczny” 2004, nr 6, s. 33–38.
- Wojdyło W., *Stanisław Grabski – biografia polityczna*, Toruń 2003.
- Wolski J., *Wkład historyków w rozwój historii starożytnej w Polsce w okresie międzywojennym* [w:] *Ideologia i propaganda w starożytności* pod red. L. Morawieckiego i P. Berdowskiego, Rzeszów 2004, s. 11–20.
- Wołczański J., *Ksiądz Szczepan Szydelski (1872–1967) polityk i działacz społeczny*, Kraków 1992.
- Wołczański J., *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1939*, Kraków 2002.
- Wójcik Z., *Mieczysław Gębarowicz (1893–1984)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1986, R. 31, nr 1, s. 223–231.
- Wójcik Z.K., *Aleksy Gilewicz – historyk nieprowincjonalny*, Przemysł–Wrocław 2008.
- Wójcik-Łagan H., *Franciszek Bujak jako dydaktyk historii* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, t. V, Rzeszów 2007, s. 500–510.
- Wójcik-Łagan H., *Nauczyciele historii szkół średnich i powszechnych w latach 1918–1939*, Kielce 1999.
- Wynar L., *Mychajło Hruszewskij i naukowe towarzystwo im. Szewczenka 1892–1934*, New York–Drohobycz–Lwów 2006.
- Wytyczak R., *Zbiory kartograficzne Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie przed 1939 r.*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1994, 49A, s. 22–23.

- Z Husowa po berła rektorskie: Wincenty Styś – człowiek, uczonec, działacz społeczny*, Warszawa 1986.
- Z istoriji Naukowoho Towarystwa imeni Szewczenka* pod red. O. Kupczynskoho, Lwiv 1998.
- Z życia bibliotecznego. Bene meriti (kustosz dr Janina Berger-Mayerowa)*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1966, nr 4(40), s. 166–174.
- Zackiewicz G., *Kazimierz Zakrzewski (1900–1941) historyk, ideolog, działacz społeczny i polityczny*, „Studia Podlaskie”, t. XVII, Białystok 2007/2008, s. 101–127.
- Zahidna Ukraina pid bolszewikami IX 1939–VI 1941*, zbirnyk pod red. M. Rudnyćkoji, New York 1959.
- Zahorski A., *Szymon Askenazy i jego dzieło* [w:] S. Askenazy, *Księżę Józef Poniatowski 1763–1813*, Warszawa 1974, s. 5–34.
- Zajcewa Z., *Myron Korduba ji ukrajński naukowci towarystwa*, „Ukrajński Instorycznyj Żurnał” 2002, nr 6, s. 108–122.
- Zajcewa Z., Rotar N., *Naukowo-organizacyjna dijalnist’ Oleksandra Barwińskoho (1847–1937)*, „Ukrajina XX st.: kultura, ideolołhija, polityka” 2009, wyp. 15, s. 26–34.
- Zakład imienia Ossolińskich 1827–1956. W dziesięciolecie działalności we Wrocławiu*, Wrocław 1956.
- Zakrzowska B., *Wilhelmina Lepik-Kopaczyńska*, „Eos” 1962, LII, s. 221–236.
- Zaszkilniak L., *Formuwanja nowoczesnoji ukrajńskoj istoriohrafiji w Halyczyni u XIX stolitti* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa* pod red. J. Maternickiego i L. Zaszkilniaka, t. V, Rzeszów 2007, s. 42–53.
- Zaszkilniak L., *Iwan Wahylewycz na tli swoho czasu ta istoriohrafiji* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa* pod red. L. Zaszkilniaka i J. Maternickiego, t. IV, Lwów 2006, s. 146–153.
- Zaszkilniak L., *Lwiv jako centr formowania ukrajńskoj nauky (druha połowyna XIX w.)* [w:] *Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa* pod red. H.W. Żalińskiego i K. Karolczaka, t. II, Kraków 1998, s. 387–402.
- Zaszkilniak L., *Stosunki miż ukrajńskymi i polskymi istorykami na zlami XX i XXI stolit’* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa* pod red. J. Maternickiego i L. Zaszkilniaka, t. II, Rzeszów 2004, s. 272–294.
- Zaszkilniak L., *Ukrajńska istoriohrafija poczātku XX stolittja i mifolołhizacija nacionalnoji swidomosti ukrajinciw* [w:] *Historia – mentalność – tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii* pod red. K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzoska i L. Zaszkilniaka, Poznań 2010, s. 9–19.
- Zborucki Z., *Dzieje Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, Lwów 1929.
- Zieliński J., *Do biografii Profesora Franciszka Bujaka*, „Więź” 1973, nr 2, s. 157–162.
- Zima I., *Aleksander Czołowski 1865–1944. Luminarz lwowskiej kultury*, Gdynia 2011.
- Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku* pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaszkilniaka, Rzeszów 2007.
- Złotoryzcka J., *Szkice z życia Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, „Analecta. Studia i materiały z dziejów nauki”, R. IX, z. 1(17), Warszawa 2000, s. 191–267.
- Znajomski A., *Bibliografie osobowe historyków polskich*, Lublin 2004.
- Żaryn J., *Córka marnotrawna, czyli Luna w Laskach*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 11, s. 43–50.
- Życie naukowe w Polsce w drugiej połowie XIX i XX wieku. Organizacje i instytucje* pod red. B. Jaczewskiego, Wrocław 1987.

Wykaz historyków objętych zestawieniem statystycznym

1. Abraham Władysław (1860–1941)
2. Adamus Jan Józef (1896–1962)
3. Allerhand Maurycy (1868–1942)
4. Andrusiak Mykoła (1902–1985)
5. Antonów Michał (1903–1985)
6. Auerbach Marian (1882–1941)
7. Badecki Karol (1886–1953)
8. Badeni Stanisław Henryk (1877–1943)
9. Balzer Oswald (1858–1933)
10. Bandura Władysław (1908–1975)
11. Barwiński Bohdan (1880–1958)
12. Barwiński Ołeksandr (1847–1926)
13. Barwiński Eugeniusz (1874–1947)
14. Batowski Henryk (1907–1999)
15. Bazyłow Ludwik (1915–1985)
16. Bąk Stanisław (1900–1981)
17. Bednarowski Adolf (1878–1941/1942)
18. Bergerówna Janina (1900–1971)
19. Bernacki Ludwik (1882–1939)
20. Betterówna Antonina (1901–?)
21. Biedrzycki Emil (1890–1975)
22. Biegeleisen Henryk (1855–1934)
23. Biesiadecki Franciszek Ksawery (1869–1940)
24. Bilczewski Józef (1860–1923)
25. Biliński Bronisław (1913–1996)
26. Blum Helena (1904–1984)
27. Bołoz-Antoniewicz Jan (1858–1922)
28. Borzemski Waław Mścisław (1868–1935)
29. Bostel Ferdynand (1860–1935)
30. Broniewski Tadeusz Andrzej (1894–1976)
31. Bruchnalska Maria (1869–1944)
32. Bruchnalski Wilhelm (1859–1938)
33. Bryk Iwan (1879–1947)
34. Bryk Jan (1899–ok. 1940)
35. Brystygerowa Julia (1902–1975)
36. Bujak Franciszek (1875–1953)
37. Bulanda Edmund (1882–1951)
38. Byk Eleazar (1881–1924)

39. Caro Leopold (1864–1939)
40. Cehak-Hołubowicz Helena (1902–1979)
41. Charewiczowa Łucja (1897–1943)
42. Chlamtacz Marcei (1865–1947)
43. Chmielowska Maria (1895–1982)
44. Chodaczek Władysław (1884–1944)
45. Chołodecki- Białynia Józef (1852–1934)
46. Chrząszcz Izidor Edmund (1898–1939)
47. Chybiński Adolf (1880–1952)
48. Chyliński Konstanty (1882–1939)
49. Cichowski Henryk (1892–1936)
50. Czarnik Bronisław (1858–1918)
51. Czekanowski Jan (1882–1965)
52. Czerny Zygmunt (1888–1975)
53. Czołowski Aleksander (1865–1944)
54. Czuby Mykoła (1889–1975)
55. Dąbkowski Przemysław (1877–1950)
56. Dąbska Izydora (1904–1983)
57. Dembiński Bronisław (1857–1939)
58. Deryng Antoni (1901–1978)
59. Des Loges Marian (1898–1957)
60. Dianni Jadwiga (1886–1981)
61. Dician Amelia (1903–?)
62. Długosz Teofil (1887–1971)
63. Dresdner Karol (1908–1943)
64. Drexler Ignacy (1878–1930)
65. Dubanowicz Edward (1881–1943)
66. Dygdała Adam (1908–?)
67. Ehrlich Ludwik (1889–1968)
68. Fastnacht Adam (1913–1987)
69. Feicht Hieronim (1894–1967)
70. Fic Atanazy (1901–1943)
71. Finkel Ludwik (1858–1930)
72. Fischer Adam (1889–1943)
73. Florczak Alojzy (1897–1962)
74. Floryan Władysław (1907–1991)
75. Furtak Tadeusz (1907–1938)
76. Gaberle Eustachy (1891–1946)
77. Gaertner Henryk (1892–1935)
78. Ganszyniec (Gansiniec) Ryszard (1888–1958)
79. Garbaczowska Janina (1902–1986)
80. Gawlik Mieczysław (1883–1928)
81. Gawroński Andrzej (1885–1927)
82. Gerlach Jan (1893–1983)
83. Gerstmann Adam (1873–1940)
84. Gębarowicz Mieczysław (1893–1984)
85. Gilewicz Aleksy (1905–1969)
86. Gintowt Edward (1899–1965)

87. Glixelli Stefan (1888–1938)
88. Głębiński Stanisław (1862–1943)
89. Golias Marian (1887–1966)
90. Górka Olgierd (1887–1955)
91. Górkiewicz Marian (1910–1989)
92. Grabski Stanisław (1871–1949)
93. Gubrynowicz Bronisław (1870–1933)
94. Güttler Jerzy (1904–1952)
95. Hahn Tadeusz Feliks (1901–1935)
96. Hahn Wiktor (1871–1959)
97. Haisig Marian (1908–1996)
98. Halban Alfred (1865–1926)
99. Halban Leon (1893–1960)
100. Handel Jakub (1888– ok. 1941)
101. Hartleb Kazimierz (1886–1951)
102. Hartleb Mieczysław (1895–1935)
103. Haustnecht Ludwik (1898– ok. 1941)
104. Hejnosz Wojciech (1895–1976)
105. Herasymczuk Wasyl (1880–1944)
106. Hirschberg Adolf (Sieradzki Józef) (1900–1960)
107. Hołubec Mykoła (1891–1942)
108. Hornung Zbigniew (1903–1981)
109. Hoszowski Stanisław (1904–1987)
110. Hubert Stanisław (1905–1983)
111. Hurhula Iryna (1906–1967)
112. Ingot Stefan (1902–1994)
113. Issakowicz Leon (1897–1944)
114. Jacniacka Joanna (1903–?)
115. Jakóbiec Marian (1910–1998)
116. Janczak Jarosław (1906–?)
117. Janelli Marian (1873–1945)
118. Janów Jan (1888–1952)
119. Janusz Bohdan (1888–1930)
120. Jarecki Kazimierz (1878–1939 lub 1941)
121. Jaroszewicz Maria (1888–1982)
122. Jaworska Maria (1885–1957)
123. Jędrzejowska Anna (1896–1986)
124. Jougan Władysław (1855–1942)
125. Kallenbach Józef (1861–1929)
126. Kamieniecki Witold (1883–1964)
127. Karpiński Marian (1906–1939)
128. Karpyneć Iwan (1898–1954)
129. Kasproicz Jan (1860–1926)
130. Kawyn Stefan (1904–1968)
131. Kącki Franciszek (1909–?)
132. Kelles-Krauz Janina (1898–1975)
133. Klawek Aleksy (1890–1969)
134. Kleiner Juliusz (1886–1957)

135. Knot Antoni (1908–1982)
136. Kocowski Bronisław (1907–1980)
137. Kolankowski Ludwik (1882–1956)
138. Kolbuszewski Kazimierz (1884–1943)
139. Konik Eugeniusz (1914–2002)
140. Kontny Piotr (1895–1947)
141. Kopystianskýj Adrian (1871–1938)
142. Koranyi Karol (1897–1964)
143. Korduba Myron (1876–1947)
144. Kossowski Stanisław (1880–1945)
145. Kostolowski Erazm (1912–1941)
146. Kostruba Teofil (1907–1943)
147. Kotula Rudolf (1875–1940)
148. Kotwicz Władysław (1872–1944)
149. Kowalczuk Michał (1855–1938)
150. Kowalski Jerzy (1893–1948)
151. Kozicki Władysław (1879–1936)
152. Kozłowski Leon (1892–1944)
153. Kramarz Walerian (1905–1941)
154. Kreweckýj Iwan (1883–1940)
155. Krypiakewycz Iwan (1886–1967)
156. Krzemicka Zofia (1887–1943)
157. Kucharski Eugeniusz (1880–1952)
158. Kucharski Władysław (1875–1942)
159. Kurdybacha Łukasz (1907–1972)
160. Kuryłowicz Jerzy (1895–1978)
161. Lanckorońska Karolina (1898–2002)
162. Langnas Saul (1906– ok. 1941)
163. Ladenberger (Ładogórski) Tadeusz (1905–1995)
164. Lechicka Jadwiga (1898–1965)
165. Leciejewski Jan (1854–1929)
166. Lehr-Splawiński Tadeusz (1891–1965)
167. Lepik-Kopaczyńska Wilhelmina (1915–1962)
168. Lepucki Henryk (1907–1939)
169. Lewicka Anna (1852–1932)
170. Lewicki Bolesław (1908–1981)
171. Lewicki Karol (1909–1991)
172. Lewicki Kazimierz (1903–1939)
173. Lewicki Marian (1908–1955)
174. Lewicki Tadeusz (1906–1992)
175. Lewicki Tadeusz (1865–1943)
176. Lipiński Waclaw (1896–1949)
177. Lityński Michał (1860–1933)
178. Loewenstein Stanisław (1890–1944)
179. Lutman Roman (1897–1973)
180. Lutman Tadeusz (1903–1945)
181. Łempicki Stanisław (1886–1947)
182. Łewyckýj Kost' (1859–1941)

183. Machek Emanuel (1856–1930)
184. Majchrowicz Franciszek (1858–1928)
185. Majewski Jan Hipolit (1898–?)
186. Majewski Kazimierz (1903–1981)
187. Makarewicz Juliusz (1872–1955)
188. Maleczyńska Ewa (1900–1972)
189. Maleczyński Karol (1897–1968)
190. Mannówna Adolfinia
191. Manteuffel Jerzy (1900–1954)
192. Mańkowski Tadeusz (1878–1956)
193. Matkowski Zymunt (1885–1919)
194. Medyński Aleksander (1882–1940)
195. Mejbaum Waclaw (1887–1948)
196. Mendys Michał (1894–1944)
197. Mękowski Stefan (1895–1985)
198. Mękicki Rudolf (1887–1942)
199. Michałowski Kazimierz (1901–1981)
200. Minich Marian (1898–1965)
201. Modelski Teofil Emil (1881–1967)
202. Nadolski Bronisław (1903–1986)
203. Namysłowski Władysław (1889–1957)
204. Nanke Czesław (1883–1950)
205. Nitsch Kazimierz (1874–1958)
206. Obertyński Zdzisław (1894–1978)
207. Opalek Mieczysław (1881–1964)
208. Oroszówna Janina (1895– ok. 1960)
209. Osiński Marian (1883–1974)
210. Osuchowski Waclaw (1906–1988)
211. Pajczkowski Franciszek (1905–1970)
212. Pannenkowa Irena (1879–1969)
213. Parandowski Jan (1895–1978)
214. Pasternak Jarosław (1892–1969)
215. Pawlik Stefan (1864–1926)
216. Pawlikowski Jan Gwalbert (1860–1939)
217. Pazdro Zbigniew (1873–1939)
218. Pazyra Stanisław (1904–1971)
219. Pelc Julian (1902–1999)
220. Pełenśkyj Jewhen (1908–1956)
221. Pełenśkyj Josyp (1879–1957)
222. Petzold Emil (1859–1932)
223. Pilat Tadeusz (1844–1923)
224. Pilch Stanisław (1882–1945)
225. Piniński Leon (1857–1938)
226. Piotrowski Józef (1873–1939)
227. Piotrowski Stanisław (1901–1972)
228. Piszczkowski Mieczysław (1901–1981)
229. Piwocki Ksawery (1901–1974)
230. Podlacha Władysław (1875–1951)

231. Pohorecki Feliks (1890–1945)
232. Polaczkówna Helena (1881–1942)
233. Polaczkówna Maria (1878–1944)
234. Poplich Józef (1889–?)
235. Porębowicz Edward (1862–1937)
236. Preisner Walerian (1894–1966)
237. Prochaska Antoni (1852–1930)
238. Próchnicki Konrad (1875–1939)
239. Prusiewicz Aleksander (1878–1941)
240. Przeworski Stefan (1900–1940)
241. Przyrembel Zygmunt (1874–1943)
242. Ptaśnik Jan (1876–1930)
243. Puczyński Bohdan (1911–1969)
244. Rachwał Stanisław (1884–1956)
245. Radomski Bolesław (1904–1956)
246. Radziwiński Luba Zygmunt (1843–1928)
247. Rapaport Artur (1889–1937)
248. Rechowicz Marian (1910–1983)
249. Remerowa Zofia (1898–1986)
250. Richter Jan Bronisław (1892–1930)
251. Rogowski Jan (1894–1980)
252. Rolle Michał (1865–1932)
253. Rolny Wilhelm (1872–1941)
254. Romer Eugeniusz (1871–1954)
255. Rospond Stanisław (1906–1982)
256. Rozdolśkyj Roman (1898–1967)
257. Rybicki Paweł (1902–1988)
258. Sawczyński Henryk (1861–1923)
259. Schall Jakub (1890– ok. 1941)
260. Schletz Alfons (1911–1981)
261. Schorr Mojżesz (1874–1941)
262. Schorrowska Helena (1883–?)
263. Szczurat Wasyl (1871–1948)
264. Semkowicz Aleksander (1850–1923)
265. Semkowicz Aleksander (1885–1954)
266. Siegiel Stanisław (1906–?)
267. Silnicki Tadeusz (1889–1968)
268. Siuta Tadeusz (1913–1978)
269. Skalkowski Adam (1877–1951)
270. Skoczek Józef (1903–1966)
271. Skruteń Josafat (1894–1951)
272. Skrzypek Józef (1905–1974)
273. Skulski Ryszard (1890–1951)
274. Skurzak Ludwik (1900–1979)
275. Skwarczyńska Stefania (1902–1988)
276. Skwarczyński Paweł (1903–1984)
277. Smereka Jan (1895–1943)
278. Smiszko Marcjan (1900–1981)

279. Smogorzewski Zygmunt (1884–1931)
280. Smolka Franciszek (1882–1942)
281. Smolka Franciszek (1883–1947)
282. Sobiński Stanisław (1872–1926)
283. Socha Zbigniew (1903–?)
284. Sochaniewicz Kazimierz (1892–1930)
285. Solski Tadeusz (1884–1966)
286. Stach Piotr (1886–1961)
287. Stachoń Bolesław (1903–1961)
288. Stahl Zdzisław (1901–1987)
289. Starczuk Iwan (1894–1950)
290. Starzyński Stanisław (1853–1935)
291. Stasiak Stefan (1884–1962)
292. Strebelski Piotr (1857–1923)
293. Stepa Jan (1892–1959)
294. Stesłowicz Władysław (1867–1940)
295. Stieber Zdzisław (1903–1980)
296. Stroner Władysław (1863–1933)
297. Stroński Zdzisław (1894–1972)
298. Strzałkowska Zofia (1861–1923)
299. Strzelecka Anna (1903–1975)
300. Studyński Kyryło (1868–1941)
301. Styś Wincenty (1903–1960)
302. Sulimirski Tadeusz (1898–1983)
303. Swenciński Ilarion (1876–1956)
304. Syczynski Wołodimir (1894–1962)
305. Szczepańska Maria (1902–1962)
306. Szlągowski Adam (1873–1961)
307. Szewczuk Iwan (Jan) (1903–?)
308. Szpytkowski Iwan (1880–1969)
309. Szumska Urszula (1907–1994)
310. Szurek Stanisław (1885–1964)
311. Szydelski Szczepan (1872–1967)
312. Śmiałek Wincenty (1863–1943)
313. Śreniowska Krystyna (1914–)
314. Śreniowski Stanisław (1912–1957)
315. Świeżawska Maria (1902–1990)
316. Tarnawski Aleksander (1907–ok. 1940)
317. Tarnawski Mieczysław (1886–1928)
318. Tarnawski Władysław (1885–1951)
319. Taszycki Witold (1898–1979)
320. Taubes-Sens Zygmunt (1868–1942)
321. Terszakowce Mychajło (1883–1978)
322. Terlecki Omelian (1878–1958)
323. Terlecki Władysław (1891–1958)
324. Tomasiński Stepan (1875–1930)
325. Treter Mieczysław (1883–1943)
326. Truchim Stefan (1896–1967)

327. Turska Maria Jadwiga (1900–?)
328. Tyrowicz Marian (1902–1989)
329. Tyszkowski Kazimierz (1894–1940)
330. Ułaszyn Henryk (1874–1956)
331. Umiński Józef (1888–1954)
332. Ungeheuer Marian (1893–1927)
333. Urbański Tadeusz (1878– w l. 1939–1945)
334. Urich Emil (1885–1942)
335. Wagner Walenty (1904–1937)
336. Wais Kazimierz (1865–1934)
337. Walawender Antoni (1903–1960)
338. Wanczura Alojzy
339. Warężak Jan (1896–1967)
340. Wasylewski Stanisław (1885–1953)
341. Wawryk Wasyl (1889–1970)
342. Wawrzkowicz Eugeniusz (1887–1942)
343. Wąsowicz (Wąsacz) Michał (1905–1983)
344. Weissmann Mojżesz (1906– ok. 1941)
345. Wereszczyński Antoni (1878–1948)
346. Wereszycki Henryk (1898–1990)
347. Wierczyński-Vrtel Stefan (1886–1963)
348. Winowski Leszek (1910–1979)
349. Wisłocki Władysław (1887–1941)
350. Witkowski Stanisław (1866–1950)
351. Włodarski Bronisław (1895–1974)
352. Wojciechowski Konstanty (1872–1924)
353. Wojciechowski Tadeusz (1838–1919)
354. Wojciechowski Zygmunt (1900–1955)
355. Wozniak Mychajło (1881–1954)
356. Wójcikówna Bronisława (1890–1938)
357. Wyszynski Michał (1890–1972)
358. Wytanowycz Illia (1899–1973)
359. Zajączkowski Stanisław (1890–1977)
360. Zajikin Wiaczesław (1896–1941)
361. Zakrzewski Kazimierz (1900–1941)
362. Zakrzewski Stanisław (1873–1936)
363. Zborucki Zygmunt (1902–ok. 1970)
364. Zieliński Józef (1899–1976)
365. Ziembicki Witold (1874–1950)
366. Zubrzycki-Sas Jan (1860–1935)
367. Zubyk Roman (1902–1940)
368. Zyguntowicz Zygmunt (1881–1942)
369. Żukotyńska Beatrycze (1904–1993)
370. Żurowski Kazimierz (1909–1987)
371. Żygulski Zdzisław (1888–1975)
372. Żyła Władysław (1877–1925)

Spis tabel i wykresów

Tabele

Tabela 1. Historycy lwowscy według płci i daty urodzenia	128
Tabela 2. Historycy lwowscy w latach 1919, 1929, 1939 według płci i wieku	131
Tabela 3. Historycy lwowscy w latach 1918–1939 według kierunku wykształcenia	147
Tabela 4. Historycy lwowscy w latach 1918–1939 według miejsca ukończenia studiów	151
Tabela 5. Stopnie naukowe uzyskane przez historyków lwowskich w latach 1918–1939	154
Tabela 6. Historycy lwowscy w latach 1918–1939 według doktoratów uzyskanych w poszczególnych uczelniach	156
Tabela 7. Doktoraty historyków lwowskich w latach 1918–1939 według dyscyplin	157
Tabela 8. Liczba doktoratów i habilitacji uzyskanych przez historyków lwowskich w poszczególnych okresach	158
Tabela 9. Historycy lwowscy w latach 1918–1939 według habilitacji uzyskanych w poszczególnych uczelniach	161
Tabela 10. Habilitacje historyków lwowskich w latach 1918–1939 według dyscyplin naukowych	162
Tabela 11. Historycy lwowscy w latach 1918–1939 według wykonywanego zawodu (źródła utrzymania)	167
Tabela 12. Kierunki zainteresowań twórczych historyków lwowskich w latach 1918–1939. Zakres przestrzenny	177
Tabela 13. Kierunki zainteresowań twórczych historyków lwowskich w latach 1918–1939. Okresy historyczne	193
Tabela 14. Kierunki zainteresowań twórczych historyków lwowskich w latach 1918–1939. Dziedziny badań	216
Tabela 15. Historycy lwowscy w latach 1939–1945	253

Wykresy

Wykres 1. Liczba historyków lwowskich w latach 1919, 1929, 1939	125
Wykres 2. Historycy lwowscy w latach 1918–1939 według narodowości	132
Wykres 3. Historycy lwowscy w latach 1918–1939 według pochodzenia terytorialnego	135
Wykres 4. Historycy lwowscy w latach 1918–1939 według pochodzenia społecznego	143

Indeks nazwisk

- Abraham Władysław 11, 32, 34, 41, 66–68, 94, 98, 99, 102, 103, 120, 121, 129, 137, 139, 145, 149, 150, 155, 158, 162, 182, 184, 186, 200, 204, 205, 219, 226, 227, 229, 230, 249, 257, 286, 289–291
- Abramowicz Andrzej 90
- Adamczak Eugeniusz 273
- Adamczyk Arkadiusz 255
- Adamus Jan 66, 119, 125, 126, 130, 139, 145, 149, 157, 162, 204, 227, 228, 288
- Albin Janusz 81
- Alembek Jan 14
- Allerhand Leszek 257
- Allerhand Maurycy 85, 134, 137, 149, 160, 257, 228
- Andrusiak Mykoła 105, 130, 137, 140, 148, 154, 182, 207, 209, 210, 229, 231, 233, 248, 252, 275
- Andrusiewicz Andrzej 71
- Antoniewicz Bołoz Jan 33, 62, 103, 120, 129, 146, 149, 150, 155, 163, 185, 209, 243, 244
- Antonów Michał 50, 51, 116, 125, 137, 142, 148, 207, 218, 262
- Araszkiewicz Feliks 242
- Arkusza Ołena 175
- Arnold Stanisław 206
- Artymowicz Agenor 175
- Askenazy Szymon 28–31, 34, 39, 41, 42, 47, 48, 52, 145, 167, 210, 216, 249, 286, 289
- Auerbach Marian 58, 148, 160, 197, 243, 257
- Babiński Leon 228
- Baczyński Karol 115
- Badecki Karol 10, 18, 36, 58, 80, 83, 86, 87, 100, 115, 137, 157, 158, 162, 190, 209, 237, 239, 242, 264, 265, 270, 271, 277, 278, 282
- Balzer Oswald 9, 11, 32, 34–37, 39, 41, 66, 67, 69, 71, 74, 78, 81, 85, 86, 91, 95, 102–104, 119–121, 125, 129, 144, 145, 148, 149, 154–156, 162, 180, 182, 187, 200, 204, 205, 226–229, 233, 236, 249, 286, 287, 289, 290
- Bałaban Majer 22, 35, 38, 42, 43, 84, 85, 286, 288
- Bałuk-Ulewiczowa Teresa 260
- Banach Andrzej Kazimierz 54, 136, 202
- Bandura Władysław 83, 208, 277
- Baran Zoja 119
- Barącz Sadok 23
- Bardach Juliusz 157
- Bartoszewicz Julian, 23
- Bartoszewicz Kazimierz 187
- Barwiński Bohdan 71, 105, 137, 182, 208–210, 212, 228, 263
- Barwiński Oleksandr 9, 26, 39, 42, 129, 135, 137, 140, 154, 175, 212
- Barwiński Eugeniusz 36, 84, 86, 87, 89, 92, 94, 98–101, 115, 117, 188, 207, 208, 232, 237, 264, 265, 277
- Barycz Henryk 28, 30, 31, 35, 77, 145, 220, 278
- Batowski Henryk 121, 137, 172, 183, 211, 215, 219
- Bau Zdzisław 281
- Baworowski Wiktor 34
- Bazyłow Ludwik 9, 11, 49, 51, 128, 137, 151, 154, 207, 259, 263, 277, 278
- Bąk Stanisław 277
- Bednarczuk Leszek 242
- Bednarowski Adolf 148, 165, 197, 242
- Berdowski Piotr 194
- Berdychowska Bogumiła 65
- Bergerówna Janina 130, 137, 154, 208, 227, 263, 289
- Bernacki Ludwik 10, 77, 80, 83, 84, 108, 110, 111, 113, 139, 145, 158, 160, 161, 209, 222, 240, 242, 244, 257, 262

- Betterówna Antonina 134, 148, 153, 205, 245
 Biedrzycka Agnieszka 7, 90, 114, 124, 160
 Biedrzycki Emil 184, 242, 276
 Biegeleisen Henryk 129, 134, 140, 145, 158, 160, 213, 222, 241
 Bielowski August 22, 23, 34
 Bięnkowska Barbara 84
 Biernacki Andrzej 82, 245
 Biesiadecki Franciszek Ksawery 84, 105, 106, 113, 141, 222
 Bilczewski Józef 141, 205
 Biliński Bronisław 61, 197, 223, 266, 269, 278
 Biliński Piotr 54
 Bloch Marc 249
 Blumówna Helena 80, 134, 146–148, 154, 245
 Błachowska Katarzyna 28, 49, 234
 Bobowski Kazimierz 235
 Bobrzyński Michał 28, 32, 149, 150
 Bobusia Bogusław 267
 Bolewski Andrzej 7, 132
 Bonusiak Andrzej 7, 132
 Bonusiak Włodzimierz 252, 257
 Boratyński Ludwik 240
 Borejsza Jerzy 262
 Borzemski Waclaw 129, 187, 208, 211, 219
 Bostel Ferdynand 26, 109, 120, 129, 137, 182, 206, 245
 Braiter Bronisław 16
 Brodacka-Adamowicz Ewa 9, 56, 109, 221
 Broniewski Tadeusz 76, 147, 278
 Bruchnalska Maria 80, 211, 219, 227, 248, 289
 Bruchnalski Wilhelm 24, 64, 74, 78, 80, 94, 110–112, 148, 158, 172, 209, 241, 242
 Brückner Aleksander 27, 39, 150, 241
 Brückner Emil 89
 Bryk Iwan 71, 114, 118, 165, 211, 213, 223, 243, 252, 275
 Bryk Jan 59, 125, 142, 164, 256
 Brystygerowa Julia 134, 140, 173, 257, 275
 Brzozowski Stanisław 208
 Buber Salomon 22, 35
 Budzyński Józef 60
 Budzyński Zdzisław 52, 104, 191,
 Bujak Franciszek 9, 46, 48, 51–54, 57, 69, 75, 76, 81, 82, 84, 87, 92, 94–104, 117, 120, 121, 123, 124, 128–130, 133, 136, 137, 141, 144, 149, 155, 156, 158–170, 172, 180, 188, 190, 191, 194, 203, 206, 212, 224–227, 233, 234, 236, 237, 241, 249, 250, 253, 258, 259, 263, 264, 266, 267–269, 271, 276, 278, 282, 284, 286, 287, 290
 Bukoska Elżbieta 144
 Bukowski Alojzy 113
 Bulanda Edmund 10, 46, 58, 59, 68, 107, 108, 121, 123, 130, 136, 142, 158, 161, 246, 254, 261, 266, 278
 Byk Eleazar 137, 146, 165, 188, 211
 Callahan Ewa 7
 Caro Ezechiel 22
 Cehak-Hotubowicz Helena 154, 199
 Centkowski Jerzy 241
 Cetnarowicz Antoni 10, 133
 Chajes Wiktor 91
 Chałubińska Aniela 267
 Charewiczowa Łucja 10, 14, 18, 54, 55, 58, 70, 89, 91, 98, 103, 114, 115, 117, 127, 130, 150, 153, 158, 159, 190, 192, 202, 226, 227, 232, 238, 252, 267, 289
 Chlamtacz Marcei 161, 198, 229, 272
 Chmielowska Maria 164, 182, 211, 262, 269, 270, 275
 Chochorowski Jan 60
 Chodaczek Władysław 108, 197, 217
 Chodykiewicz Klemens 14
 Chodyncki Ignacy 17
 Chołodecki Białynia Józef 88, 95, 114, 115, 139, 146, 166, 172, 211, 214, 227
 Chomiński Wiktor 106
 Chruszczewski Adam 280
 Chrzyszcz Izidor Edmund 51, 125, 138, 207
 Chybiński Adolf 136, 147, 150, 166, 172, 210, 246, 279, 283
 Chyliński Konstanty 56–59, 61, 75, 78, 107–109, 123, 124, 130, 138, 151, 158, 161, 168, 169, 194, 196, 217
 Ciara Stefan 16, 35, 36, 66, 71, 85, 99, 159, 203, 235, 267
 Cichowski Henryk 67, 209
 Czajkowski Franciszek Salezy 14
 Czapelski Tadeusz 77
 Czarnik Bronisław 24, 213, 242

- Czekanowski Jan 59, 95, 112, 138, 168, 183, 198, 234, 259, 262, 279
- Czepulis-Rastenis Ryszarda 168
- Czerniakiewicz Jan 271
- Czerny Zygmunt 112, 169, 184, 242, 258, 261, 269, 276, 278, 279
- Czołowski Aleksander 9, 36, 41, 69, 84, 87, 89, 90, 94, 95, 98, 100, 105, 106, 108, 114, 115, 129, 148, 149, 155, 165, 189, 206, 219, 226, 240, 258, 290
- Czornowoł Ihor 129
- Czubatj Mykoła 72, 105, 137, 145, 166, 175, 204, 229, 231, 252
- Ćwik Walenty zob. Chołodecki-Białynia Józef
- Ćwikliński Ludwik 31, 60, 81, 107
- Daszkewycz Jarosław 209
- Dąbczańska Helena 106
- Dąbowski Przemysław 9, 35, 50, 66, 67, 69, 70, 74, 85, 91, 95, 98, 102, 103, 105, 117, 119, 123, 129, 137, 139, 145, 148, 150, 151, 155, 158, 162, 172, 180, 204, 205, 227, 228, 240, 259–261, 269, 272, 290
- Dąbrowski Jan 179, 285
- Dąbska Izydora 147, 153, 186, 198, 247, 262, 263, 267, 276, 280, 283
- Demiński Bronisław 28, 30, 31, 41, 42, 47, 48, 123, 129, 138, 145, 162, 182, 249, 286
- Deryng Antoni 280
- Des Loges Marian 82, 83, 139, 165, 264, 280
- Des Loges Zofia 164
- Dębicki Zdzisław 32, 40, 138, 141, 145
- Dianni Jadwiga 147
- Dician Amelia 56, 134, 137, 142, 154, 165, 223
- Divéky Adorjan 95
- Djadjuk Myroslawa 135
- Długosz Teofil 68, 113, 117, 141, 146, 166, 172, 205, 231, 240, 258, 262, 276
- Doleczek Antoni 83
- Doroszenko Wołodymyr 84
- Dragan Mychajło 90
- Draus Jan 12, 13, 45, 58, 258, 261, 266, 267, 272, 281
- Dresdner Karol 91, 213, 242, 245, 257
- Drexler Ignacy 76, 191
- Droysen Johan Gustaw 24
- Dubanowicz Edward 81, 173, 255
- Duda Roman 7
- Đurčanský Marek 54
- Dutkiewicz Józef 29
- Dworacki Sylwester 106
- Dyba Marian 8
- Dybiec Julian 52, 70, 136
- Dydała Adam 142, 219, 259, 279
- Dymnicka Zofia 55
- Dzieduszycki Włodzimierz 34, 90
- Dzieduszycki Wojciech 33, 37
- Eberhardt Piotr 271
- Ehrlich Ludwik 67, 140, 184, 228, 257, 276, 284
- Eisenbach Artur 73
- Estreicher Karol 34
- Estreicher Stanisław 223
- Falk Jozua 14
- Fastnacht Adam 139, 203, 224, 277
- Fastnacht-Stupnicka Anna 273, 275
- Feicht Hieronim 138, 139, 141, 147, 247, 284
- Feldman Józef 207, 208, 218
- Fic Atanazy 68, 113, 141, 258
- Fijałek Jan 32, 41, 108, 231, 286
- Finkel Ludwik 15, 26, 28, 33, 35, 37, 41, 42, 48, 51, 55, 74, 88, 94, 95, 98, 111, 117, 120, 125, 129, 139, 145, 155, 158, 162, 169, 182, 187, 206, 207, 218, 233, 237, 249, 286, 287, 291
- Fischer Adam 76–78, 81, 108, 112, 137, 150, 169, 171, 172, 183, 198, 260
- Fita Stanisław 111
- Flaga Jerzy 229
- Florczak Alojzy 241, 277
- Floryan Władysław 184, 209, 242, 253, 259, 268, 269, 277
- Frankl Stanisław 151, 258, 262
- Franko Iwan 26, 29, 42
- Friedman Filip 181, 191
- Fuks Marian 133
- Furtak Tadeusz 208, 224
- Gaberle Eustachy 82, 152, 162, 171, 208, 263, 264, 270, 277

Gaertner Henryk 139, 242
 Gajek Józef 261
 Gałęzowski Marek 163, 282
 Gałyga Mieczysław 76, 78
 Ganszyniec (Gansiniec) Ryszard 11, 60, 61, 69, 104, 107, 108, 120, 121, 123, 138, 142, 163, 171, 174, 196, 197, 200, 223, 254, 258, 266, 269, 270, 272, 276, 278, 289
 Garbaczowska Janina 213, 223, 259, 266, 270, 276, 279, 280
 Gawlik Mieczysław 207, 213, 248
 Gawroński Andrzej 63, 112, 121, 168, 185, 205, 243
 Gąsowski Tomasz 133
 Gebert Bronisław 94, 95
 Gerlach Jan 137, 164, 209, 219, 279, 284
 Gerstmann Adam 67, 146, 205, 257, 258, 262
 Getter Norbert 212
 Gębarowicz Mieczysław 11, 50, 62, 66, 76, 79, 80, 91, 98, 117, 130, 146, 152, 153, 158, 162, 205, 234, 244, 262, 263, 269, 273, 274, 282, 283
 Gieysztor Aleksander 27, 235, 285
 Gilewicz Aleksy 100, 182, 190, 203, 224
 Gintowt Edward 67, 204, 278
 Giza Stanisław 11, 99, 116, 140
 Glixelli Stefan 112, 242
 Głąbiński Stanisław 32, 69, 170, 174, 186, 256
 Gogol Bogusław 59
 Goldstein Maksymilian 91, 245
 Golias Marian 164, 197, 243, 262, 279
 Gorczak Bronisław 26
 Góra-Szkaradek Krystyna 74
 Górczyński Wit 20, 119, 120
 Górka Olgierd 9, 58, 70, 74, 98, 115, 121, 130, 158, 167, 169, 183, 201, 202, 218, 220, 233, 253–255, 269, 278, 280, 291
 Górkiewicz Marian 142, 260, 277
 Górski Karol 279
 Grabski Andrzej Feliks 31
 Grabski Stanisław 67, 141, 149, 166, 171, 172, 226, 227, 255, 271, 278
 Grabski Władysław 170
 Grajewski Ludwik 274
 Graczyński Bonawentura Czesław 106
 Grekowicz-Hausnerowa Michalina 275
 Grinberg Daniel 73
 Grodecki Roman 200, 261
 Gruczyński Stanisław Jerzy 222
 Grudzień Sebastian 119
 Gubrynowicz Bronisław 24, 94, 110, 123, 139, 150, 162, 213, 241
 Gumowski Marian 106
 Gurba Jan 60, 252
 Gutowski Maciej 62
 Güttler Jerzy 62, 89, 137, 213, 245, 265, 277
 Guttman Wolf Samuel 39

 Hahn Tadeusz 209
 Hahn Wiktor 139, 149, 150, 155, 158, 162, 213, 239, 242, 278, 279, 283
 Haisig Marian 55, 128, 137, 139, 163, 164, 203, 235, 262, 266, 270, 277, 283, 291
 Halban Alfred 47, 66, 67, 129, 145, 149, 150, 151, 158, 162, 229
 Halban Leon 130, 145, 149, 162, 184, 205, 227, 230, 257, 259, 262, 266, 267, 279, 290, 291
 Halecki Oskar 106, 179
 Hałaś Marcin 270
 Hałaszczyński Mychajło 118
 Hammer Seweryn 196
 Hampel Józef 189
 Handel Jakub 107, 137, 165, 185, 197, 202, 223, 242, 257
 Handelsman Marcei 49, 206, 211
 Hartleb Kazimierz 41, 58, 69, 70, 90, 94, 95, 98, 100, 114, 115, 130, 148, 158, 162, 174, 182, 207, 220, 221, 223, 232, 241, 248, 259, 261, 267, 276, 279, 283, 284, 290
 Hartleb Mieczysław 162, 210, 242
 Haustnecht Ludwik 155, 196, 217
 Hejnosz Wojciech 35, 67, 85, 98, 103, 158, 205, 226, 228, 239, 259, 265, 267, 279, 283, 284
 Herasymczuk Wasyl 182
 Hirschberg Adolf 139, 147, 203, 224
 Hirschberg Aleksander 24, 36
 Hładyłowicz Konstany Jan 236
 Hnatiuk Ola 65
 Hnatiuk Wołodymyr 38
 Hołowaćkyj Jakiw 21
 Hołubeć Mykoła 114, 137, 140, 180, 189, 191, 205, 245, 264

Hordyński Zdzisław 24, 33
 Hornung Zbigniew 62, 108, 137, 146, 209,
 244, 262, 265, 276, 277
 Horszowska Mariola 18, 28
 Horszowski Stanisław 46, 53, 54, 58, 69, 130,
 137, 158, 190, 191, 208, 224, 225, 241,
 253, 263, 276, 279, 284, 285
 Hozjusz Stanisław 230
 Hrab Uliana 246
 Hrabek Klaudiusz 171
 Hruszewskij Mychajło 26, 29, 35, 42, 104,
 176, 180, 250, 275, 286
 Hrycak Jarosław 26
 Hryciuk Grzegorz 7, 251, 256, 258, 268, 271,
 273
 Hubert Stanisław 213, 259, 262, 266, 269,
 276, 277, 281, 282
 Hucalenko Tatiana 195
 Hulewicz Jan 254
 Hurhula Iryna 135, 146, 245, 275
 Hutnikiewicz Artur 65
 Hydzik Edmund 186

Inglot Mieczysław 13
 Inglot Stefan 51, 53, 58, 70, 78, 79, 98, 101,
 128, 130, 141, 151, 155, 158, 161, 170,
 203, 224–226, 232, 237, 241, 256, 258,
 261, 263, 267, 269, 276, 277, 282, 283,
 285
 Issakowicz Leon 146, 205, 245
 Iwanec Iwan 265

Jacher-Tyszkowa Aleksandra 112
 Jacniacka Joanna 201
 Jaczewski Bohdan 44, 93
 Jadczyk Ryszard 71
 Jaffé Philipp 25
 Jagiełło Bohdan 8
 Jahn Alfred 145, 266
 Jakimowicz Roman 108
 Jakóbiec Marian 79, 128, 183, 259, 263, 267,
 276, 277
 Jakubowska Barbara 241
 Jakubowska Urszula 197
 Janczak Jarosław 84, 137, 243
 Janeczek Andrzej 191
 Janelli Marian 241, 253
 Jankowerny Wojciech 76

Janów Jan 65, 88, 123, 166, 183, 205, 242,
 243, 259, 269, 276
 Janusz Bohdan 90, 114, 115, 120, 135, 137,
 143, 189, 191, 199, 245
 Jarecki Kazimierz 112, 184, 242, 256
 Jaroszewicz Maria 110, 153, 219
 Jarowiecki Jerzy 7, 119
 Jasiński Kazimierz 98
 Jastrzębski Włodzimierz 28
 Jaworska Maria 139, 145, 164, 169, 186,
 241, 275
 Jaworski Franciszek 240
 Jażdżewski Konrad 59
 Jędrejek Grzegorz 229
 Jędruszczak Tadeusz 59
 Jędrzejowska Anna 82, 83, 165, 190, 209,
 222, 280
 Johanssen Ulrich 264
 Jougan Władysław 146, 205, 231
 Józefowicz Jan Tomasz 14
 Julkowska Violetta 20, 21, 24, 25

Kaczała Stepan 22
 Kaczkowski Zygmunt 188
 Kaczmarczyk Kazimierz 240
 Kaganiec Małgorzata 270
 Kalbarczyk Sławomir 252, 256
 Kalicki Bernard 20, 24
 Kalinka Walerian 31
 Kalinowski Lech 62, 142
 Kallenbach Józef 123, 136, 139, 148, 162,
 213
 Kałwa Piotr 67
 Kamieniecki Witold 58, 149
 Kamińska-Kwak Jolanta 7, 93, 126
 Kamiński Adam 86
 Kanfer Oskar 56
 Kaniewska Irena 221
 Kapelusz Magdalena 196
 Karolczak Kazimierz 7, 34, 83
 Karpiński Marian 137, 148, 204, 228
 Karpus Zbigniew 71, 175
 Karpyniec Iwan 142, 188, 212
 Kasprowicz Jan 111, 113, 138, 163, 213, 242
 Katz Henryk 255
 Kawalec Agnieszka 16, 17, 22
 Kawecka Alodia 83
 Kawski Tomasz 28, 138

Kawyn Stefan 162, 171, 213, 241, 259, 262,
 268, 279, 280
 Kącki Franciszek 188, 212, 282
 Kelles-Krauz Janina 79, 80, 130, 173, 209,
 263, 274, 277
 Kętrzyński Wojciech 23, 24, 34
 Kieniewicz Stefan 285
 Kipa Emil 24, 42, 94, 286
 Kita Jarosław 218
 Klawek Aleksy 68, 96, 99, 113, 123, 138,
 158, 166, 258, 276
 Kleiner Juliusz 24, 64, 65, 74, 81, 110, 111,
 148, 158, 162, 166, 213, 241, 242, 253,
 256, 258, 276, 279, 283, 290
 Klink Józef 116, 117
 Klodnicki Zygmunt 112
 Knot Antoni 15, 23, 56, 66, 88, 97, 190, 209,
 220, 222, 262, 265, 277, 282, 284
 Kocowski Bronisław 207, 220, 232, 260, 263,
 277
 Kocyba-Kamińska Wiesława 12, 80, 81, 103
 Kodrębski Jan 67
 Kokowski Andrzej 60
 Kolankowski Ludwik 51, 74, 81, 96, 98, 117,
 130, 148, 158, 169, 170, 174, 206, 207,
 218, 252, 278, 279, 286
 Kolbuszewska Jolanta 54, 202
 Kolbuszewski Kazimierz 150, 151, 162, 210,
 258, 259
 Kolenda Jerzy 8
 Kolessa Fiłaret 71
 Kolischer Arnold 142
 Kolm Jehuda 85
 Kołaczkowski Julian 37
 Kołodziejczyk Arkadiusz 140
 Kondracki Tadeusz 12, 25, 96, 98, 101
 Kondratiuk Konstancy 29, 180, 275
 Konik Eugeniusz 246, 254, 277
 Konopczyński Władysław 98, 136, 170, 206,
 289
 Konopka Stanisław 238
 Kontny Piotr 245, 247
 Kopystiański Adrian 118, 165, 181, 207, 240
 Korajska Stanisława 82
 Koranyi Karol 66, 67, 70, 85, 96, 103, 119,
 121, 130, 145, 148, 158, 160, 162, 184,
 205, 220, 227, 229, 238, 241, 257, 259,
 262, 269, 279, 291
 Korduba Myron 26, 38, 71, 105, 123, 129,
 135, 137, 140, 154, 175, 182, 218, 252,
 269, 275, 288
 Kornat Marek 282
 Korpała Józef 237
 Korzon Krystyna 23, 274, 77, 82
 Kossowski Stanisław 137, 150, 241
 Kostołowski Erazm 141, 212, 256
 Kostruba Piotr 65
 Kostruba Teofil 205, 209, 218, 231, 243, 258
 Kostrzewski Józef 37, 108
 Kościalkowski Marian 169
 Kościak Elżbieta 55
 Kotula Rudolf 82, 83, 92, 107, 113, 148, 150,
 165, 238, 256
 Kotwicz Władysław 63, 112, 121, 122, 123,
 138, 185, 243, 252, 258
 Kowalczyk Michał 76, 137, 147, 191, 245
 Kowalczyk Jerzy 274
 Kowalewski Tadeusz 243
 Kowalski Jerzy 60, 61, 99, 107, 163, 174,
 197, 200, 253, 266, 267, 278
 Kowalski Tadeusz 112
 Kozackij Andrij 7
 Kozicki Władysław 62, 68, 69, 111, 129,
 148, 155, 158, 162, 166, 171, 174, 185,
 209, 244
 Kozłowski Leon 59, 60, 109, 112, 123, 130,
 138, 141, 147, 158, 161, 168, 174, 198,
 199, 255, 256
 Kramarz Walerian 137, 226, 241
 Krasicki Ignacy 111
 Krasowski Krzysztof 123
 Krener Ludwik 108
 Kreweckij Iwan 38, 84, 105, 176, 187, 192,
 211, 218, 223, 232, 238
 Kril Mychajło 15, 18
 Krotoski Kazimierz 201
 Królczyk Krzysztof 31
 Królikowska Maria 17
 Krypiakewycz Iwan 10, 11, 29, 38, 71, 104,
 105, 114, 130, 135, 137, 140, 148, 154,
 165, 176, 180, 182, 202, 209, 210, 218,
 219, 223, 233, 236, 238, 250, 259, 264,
 269, 275, 288, 289
 Krypiakewycz Roman 176
 Krzemicka Zofia 142, 153, 210, 248
 Kubala Ludwik 34, 35, 39

- Kucharski Eugeniusz 64, 65, 117, 142, 162, 174, 199, 205, 213, 234, 241, 242, 259, 269, 272, 279
- Kucharski Władysław 139
- Kuczyński Stefan 25
- Kuczyński Stefan K. 129, 144
- Kukiel Marian 220
- Kula Witold 224
- Kulak Teresa 277, 278, 281
- Kulczyński Stanisław 46, 277
- Kumaniecki Kazimierz 174
- Kuntz Edward 240
- Kupczynskij Ołeh 12, 104, 236
- Kurdybacha Łukasz 56, 66, 100, 114, 162, 209, 222, 241, 248, 254, 255, 278, 280, 284
- Kuryłowicz Jerzy 63, 160, 172, 258, 276
- Kusiak Alicja 55
- Kutrzeba Stanisław 98, 271, 276
- Kwiatkowski Saturnin 26
- Labuda Adam S. 243
- Labuda Gerard 27
- Ladenberger Tadeusz 224, 277
- Lam Stanisław 29, 184
- Lanckorońska Karolina 68, 70, 127, 142, 147, 155, 159, 185, 209, 244, 245, 253, 268, 280, 284, 290
- Langlois Charles Victor 234
- Langnas Saul 137, 142, 217
- Laszak Ewa 9, 36, 87, 219
- Laudau Zbigniew 126
- Laudau-Czajka Anna 132, 134
- Lechicka Jadwiga 52, 139, 153, 208, 218, 219, 279
- Leciejewski Jan 138, 139, 183, 197, 242
- Lehr-Splawiński Tadeusz 60, 64, 65, 119, 123, 136, 172, 183, 242
- Lelewel Joachim 18–20, 23
- Lepik Wilhelmina 246, 253, 277
- Lepszy Kazimierz 101, 238
- Lepucki Henryk 188, 212, 254
- Lewicka Anna 142, 143, 186, 211, 248
- Lewicki Bolesław 242, 254
- Lewicki Karol 56, 88, 148, 208, 212, 222, 248, 277
- Lewicki Kazimierz 50, 117, 165, 207, 208, 231, 254, 271
- Lewicki Marian 63, 74, 128, 130, 133, 137, 142, 144, 147, 185, 205, 223, 243, 276, 278
- Lewicki Tadeusz (1865–1943) 217, 265
- Lewicki Tadeusz (1906–1992) 147, 151, 185, 205, 223, 236, 253, 267, 276, 280, 281, 284
- Lille Ludwik 91
- Lipiński Wacław 58, 75, 163, 215, 220, 282
- Liske Ksawery 24–28, 32, 33, 35, 36, 41 129, 206
- Litwinowicz Aleksander 115
- Lityński Michał 24, 114, 191, 245
- Loewenstein Stanisław 140, 173, 254
- Lohman Wanda 7
- Loho-Sobolewski Jan 67, 228
- Lubiec-Czerwiński Ignacy 17, 18
- Lukas Stanisław 26
- Lutman Adam 253
- Lutman Roman 95, 137, 169, 233, 234, 252, 262
- Lutman Tadeusz 53, 79, 137, 212, 226, 238, 258, 263
- Łanowski Jerzy 60, 106, 195, 197
- Ławreckij Roman 26, 45
- Łazeczko Petro W. 71, 72
- Łazurko Lidija 12, 97
- Łempicki Stanisław 9, 11, 24, 34, 41, 55, 56, 62, 66, 80, 81, 86, 87, 91, 98, 100, 101, 109–111, 113, 115, 117, 121, 130, 156, 158, 162, 166, 169, 171, 172, 182, 183, 209, 210, 212, 220, 221, 223, 232, 234, 259, 262, 263, 268–270, 276, 282, 284, 287, 290
- Łempicki Zygmunt 179
- Łepki Bohdan 38
- Łewickij Iwan 21
- Łewyckij Kost' 148, 175, 212, 215, 219, 256
- Łochowa Eugenia 44
- Łotocka Maria 7
- Łowicka Danuta 106
- Łowmiański Henryk 206, 285
- Łoziński Józef 34, 90
- Łoziński Walery 21
- Łoziński Władysław 21, 22, 41
- Łuczakiwska Iwanna 260
- Łytwyn Mykoła 175

- Machek Emanuel 247
 Maczek Stanisław 251
 Madajczyk Czesław 252
 Madurowicz-Urbańska Helena 9, 52, 225
 Majchrowicz Franciszek 155
 Majewski Jan 137
 Majewski Kazimierz 59, 60, 121, 130, 147,
 148, 158, 161, 199, 241, 246, 258, 261,
 266, 269, 277, 278
 Majkowska Rita 112
 Majorek Czesław 8
 Makarewicz Juliusz 172, 209, 228, 259, 261,
 262, 269, 270, 273
 Makarewicz Roman 273
 Maleczyńska Ewa 51, 58, 66, 100, 127, 128,
 130, 137, 139, 148, 154, 164, 169, 201,
 241, 267, 269, 270, 276, 277, 279, 284
 Maleczyńska Kazimiera 222
 Maleczyński Karol 50, 51, 58, 70, 79, 85, 91,
 98, 100, 130, 139, 148, 150, 158, 161,
 172, 174, 189, 201, 202, 203, 226, 230,
 235, 237, 259, 261, 263, 269, 277, 284,
 291
 Małecki Antoni 19, 31, 34, 39
 Małecki Jan M. 225
 Małkiewicz Adam 21, 68, 243, 244
 Małek Janusz 279
 Mamczak-Gadkowska Irena 85
 Mannówna Adolfinia 15, 154, 212, 222, 248
 Manteuffel Jerzy 61, 121, 128, 149, 150,
 158, 161, 195, 253, 261, 266, 267,
 269, 278
 Manteuffel Tadeusz 276, 285
 Mańkowski Bolesław 33, 82
 Mańkowski Jerzy 106
 Mańkowski Tadeusz 24, 63, 80, 81, 85, 100,
 115, 137, 139, 146, 189, 191, 205, 245,
 263, 274, 276
 Mańkowski Zygmunt 60
 Markiewicz Henryk 64, 242
 Marmon Waław 8, 9, 124, 126, 128, 131,
 135, 136, 139, 140–146, 153, 164, 166,
 177, 178, 193, 206, 210, 214, 217, 220,
 223, 227, 230, 235, 252
 Marszałek Jan 252
 Mass W. 249
 Maślanka Julian 241
 Matczuk Alicja 238
 Maternicki Jerzy 7, 8, 9, 13, 15, 17, 18, 20,
 25, 30, 31, 39–41, 47, 48, 51, 52, 97,
 122, 125, 126, 128, 129, 131, 136, 139,
 140–146, 150, 153, 164–166, 169, 170,
 177, 178, 180–182, 193, 206, 207, 210,
 214, 217, 219, 220, 223, 227, 230, 235,
 241, 252, 261, 291
 Matkowski Zygmunt 184, 213, 242
 Matwijów Maciej 7, 11, 13, 62, 76, 80, 89,
 261–265, 269, 273, 282, 283
 Mauss Józef 15, 16, 212
 Mazur Grzegorz 7, 133, 168, 169, 170–175,
 266, 267
 Medyński Aleksander 192, 211, 256
 Meissner Andrzej 56, 221
 Mejbaum Waław 117, 167, 171, 210, 218
 Mendys Michał 86, 201
 Mękarska-Kozłowska Barbara 260
 Mękarski Stefan 44, 74, 82, 111, 165, 171,
 223, 254, 255, 271, 272, 280, 284, 286
 Mękicksi Rudolf 89, 106, 113, 142, 146, 236
 Michalewiczowa Maria 218
 Michalik Jan 64
 Michalska-Bracha Lidia 7, 26, 80, 211
 Michalski Konstanty 113
 Michałowski Kazimierz 10, 11, 45, 57, 59, 62,
 109, 121, 125, 130, 137, 147, 150, 151,
 155, 158, 161, 246, 254, 278, 288, 289
 Michniak Barbara 85
 Mickiewicz Adam 31, 61, 71, 80, 93, 111, 213
 Mikołajczyk Mirosław 68, 113, 186
 Minich Marian 262
 Miśkiewicz Benon 36, 219, 220
 Modelski Teofil Emil 28, 55, 58, 74, 88, 94,
 97, 98, 117, 137, 139, 148, 158, 166,
 202, 203, 232, 235, 261, 278
 Mokry Włodzimierz 21
 Mommsen Theodor 32
 Morawiecki Lesław 194
 Moroz Myrosław 256
 Mudryj Wasyl 11, 71, 175
 Muszyński Waław 93
 Mycielska Dorota 168
 Myśliński Jerzy 259
 Nabywaniec Stanisław 22
 Nadolski Bronisław 56, 111, 205, 210, 242,
 279, 280

Najda Oksana 105, 119
 Namysłowski Władysław 162, 183, 205, 229, 238
 Nanke Czesław 24, 58, 67, 70, 81, 94, 95, 110, 130, 139, 145, 148, 158, 162, 164, 165, 181, 182, 208, 210, 218, 237, 240, 241, 261, 278
 Naumenko Kim 175
 Nicieja Stanisław Sławomir 7, 62, 273, 275
 Nikliborc Anna 242
 Nitsch Kazimierz 123, 136, 242
 Nowacki Roman 9, 32, 66, 85, 123, 149, 204
 Nowak Adam 237

 Obertyński Zdzisław 67, 137, 146, 151, 155, 205, 231, 255, 285
 Ohłoblyn Ołeksandr 104, 209, 275
 Okopień Jan 76
 Olejnik Karol 27, 128
 Oleksin Edward 109
 Olesiak Zbigniew S. 271
 Olszewicz Bolesław 76, 252
 Olszewicz Waclaw 77, 161, 222, 240, 247
 Opalek Mieczysław 11, 113–115, 137, 139, 143, 144, 165, 166, 172, 190, 222, 265, 284
 Orlewycz Iryna 18
 Orman Elżbieta 10, 126, 133, 142
 Oroszówna Janina 59, 127, 137, 147, 246, 277
 Orzechowicz Bolesław 39
 Osiński Marian 76, 147, 205, 245, 280
 Ossoliński Józef Maksymilian 16
 Ostrowski Stanisław 115
 Osuchowski Waclaw 137, 161, 198, 229, 259, 262

 Pajęczkowski Franciszek 76, 77, 79, 213, 242, 267, 277, 282
 Pannenkowa Irena 123, 138, 140, 147, 153, 187, 211, 219, 278
 Papée Fryderyk 33, 179
 Parandowski Jan 139, 172, 197
 Parnas Jakub Karol 13
 Pasternak Jarosław 109, 137, 199, 259, 265
 Pater Mieczysław 277, 278, 281
 Pauli Lesław 66, 272
 Pawelec Tomasz 28
 Pawlak Grażyna 197

 Pawlik Stefan 76, 208
 Pawlikowski Jan Gwalbert 213, 242
 Pawłowski Stanisław 23
 Pawłyszyn Ołeh 115, 175
 Pawłyszyn Stefania 9
 Pazdro Zbigniew 172, 256
 Pazyra Stanisław 55, 138, 148, 203, 284
 Pedycz Wasyl 175
 Pelc Julian 137, 267, 277
 Pełeński Jewhen 114, 155, 238, 243, 275
 Pełeński Josyp 245, 259, 265, 275
 Pełesz Julian 22
 Persowski Franciszek 224
 Perzanowski Jerzy Waclaw 198
 Petruszewycz Antin 21, 37
 Petzold Emil 185, 242
 Pidkowa Ihor 7
 Pieradzka Krystyna 227
 Pierzchała Henryk 252
 Pierzchała Ludwik 105
 Pilarczyk Krzysztof 10, 73, 134, 195
 Pilat Roman 31
 Pilat Stanisław 23
 Pilat Tadeusz 129, 139
 Pilat Władysław 32
 Pilch Stanisław 108, 197
 Piłsudski Józef 168, 169, 180, 214, 238
 Piniński Leon 32, 103, 125, 129, 141, 149, 150, 161, 172, 198, 229, 245
 Piotrowicz Ludwik 194–196
 Piotrowski Józef 209, 245, 256
 Piotrowski Stanisław 209
 Pirawski Tomasz Jędrzejewicz Nałęcz 14
 Pisulińska Joanna 31, 35, 47, 50, 51, 56, 57, 66, 149, 156, 169, 181, 204, 240
 Pisuliński Jan 119
 Piszczkowski Mieczysław 162, 171, 205, 242
 Piwocki Ksawery 62, 80, 209, 243, 245, 265, 267
 Pleskot Patryk 281
 Podlacha Władysław 24, 62, 74, 81, 129, 136, 158, 205, 234, 243, 244, 258, 262, 265, 278
 Podraza Antoni 258–260, 262
 Poète Marcel 150
 Pogodinow Michał 18
 Pohorecki Feliks 86, 98, 100, 117, 121, 149, 189, 201, 248, 265, 271, 277

- Polackówna Helena 67, 71, 85, 91, 94, 95,
 105, 117, 121, 127, 130, 134, 137, 148,
 150, 153, 157–159, 203, 204, 236, 240,
 249, 263, 266, 267, 291
 Polackówna Maria 110, 137, 148, 153, 164,
 266
 Polański Jurij 90
 Polasik-Wrzosek Karolina 22
 Popko Maciej 194
 Poplatek Władysław 262
 Poplich Józef 141, 161
 Popławski Zbysław 76
 Popowicz Bolesław 115, 116
 Porębowicz Edward 107, 112, 138, 155, 184,
 242
 Preisner Walerian 184, 242, 279
 Prochaska Antoni 36, 85, 115, 129, 148, 149,
 182, 189, 200, 239
 Próchnicki Konrad 257
 Prusiewicz Aleksander 147, 151, 245
 Pruszyński Jan 144
 Przeniosło Marek 26
 Przeworski Stefan 57, 125, 149, 194, 238, 291
 Przyrembel Zygmunt 76, 147, 226
 Ptaśnik Jan 48, 54, 55, 57, 69, 75, 76, 80, 83,
 94, 95, 97, 98, 102, 105, 114, 121, 123–
 125, 129, 136, 141, 149, 155, 156, 158,
 161, 164, 169, 182, 190, 200, 202, 205,
 220, 221, 226, 234, 235, 239, 249, 275,
 286, 287, 289, 290
 Puczyński Bohdan 9
 Pyter Magdalena 9, 32, 66, 67, 144, 148, 204,
 227–229

 Rachwał Stanisław 87, 139, 189, 210, 245
 Radomski Bolesław 279, 280
 Radyszewskij Rostysław 21
 Radziejowski Janusz 173
 Radziwiński Luba Zygmunt 94, 95, 106, 129,
 141, 144, 236
 Radzywińska Józefa 281
 Ranke Leopold 24
 Rapaport Artur 108, 197, 242
 Rataj Maciej 171
 Rączy Elżbieta 119
 Rechowicz Marian 276, 280
 Redzik Adam 7, 12, 13, 45, 67, 76, 144, 198,
 227, 255, 258–261, 267, 272, 273

 Reiss Leopold 91
 Remer Juliusz August 15
 Remerowa Krystyna 153, 165
 Rezmer Waldemar 71, 175
 Richter Bohdan 122
 Richter Jan Bronisław 79, 248
 Rogowski Jan 165, 192, 214, 220, 254, 267
 Rolbiecki Waldemar 93
 Rolle Michał 109, 171, 211
 Rolny Wilhelm 104, 189, 239, 257
 Romek Zbigniew 9, 218, 254, 255, 269, 280
 Romer Eugeniusz 23, 168, 172, 268, 276
 Rosenberg Stanisław 92
 Rösler Robert 19
 Rospond Stanisław 242, 253, 259, 277
 Rostropowicz Joanna 196
 Rotar Natalia 129
 Rotaub Adam 225
 Rozdołskij Roman 137, 139, 173, 188, 212,
 253, 275
 Różański Przemysław 43
 Rublow Oлександр 176
 Rudnyčka Miłena 252
 Rulka Janusz 97, 241
 Rutkowski Jan 11, 41, 48, 104, 120, 286
 Rutkowski Tadeusz 83, 276, 281
 Rybicka Aleksandra 260
 Rybicki Paweł 82, 276

 Sandberger Adolf 150
 Sawczyński Henryk 94, 95, 129, 144, 148,
 166, 208
 Sawicki Jakub 67
 Sawrycki Władysław 64
 Schall Jakub 165, 181, 191, 192, 208, 212,
 219, 257
 Schenk Dieter 257
 Schiper Ignacy 38, 41, 42, 286
 Schipper Zygmunt 212
 Schletz Alfons 138, 139
 Schmitt Henryk 19, 20, 34
 Schneider Antoni 37
 Schorr Mojżesz 10, 38, 42, 73, 74, 112, 123,
 129, 134, 137, 147, 158, 160, 195, 229,
 242, 243, 288
 Schorrowsa Helena 153, 185, 209, 244, 245,
 290
 Seignobos Charles 234

Semkowicz Aleksander (1850–1923) 33, 36, 94, 120, 144, 200
 Semkowicz Aleksander (1885–1954) 144, 222, 270, 278
 Semkowicz Władysław 35, 37, 42, 85, 102, 106, 235, 236, 237, 249, 286
 Semkowiczowa Jadwiga 37
 Serczyk Jerzy 174
 Serczyk Władysław 104, 181
 Serejski Marian Henryk 44, 233
 Serwański Maciej 28
 Siarczyński Franciszek 16, 17
 Siegel Stanisław 224
 Sierżęga Paweł 10, 31, 35, 81, 84, 92, 97, 98, 100, 101, 166, 180, 187, 237, 241, 248
 Sikorski Władysław 256
 Silnicki Tadeusz 11, 66, 67, 94, 139, 158, 204, 205, 230, 285
 Sinko Tadeusz 160
 Siuta Tadeusz 148, 255, 280, 281
 Skałkowski Adam 28, 48, 123, 286
 Skoczek Józef 87, 130, 137, 139, 148, 155, 190, 221, 226, 238, 260, 263, 276
 Skruetn Josafat 72, 135, 148, 151, 166, 205, 252, 262, 275
 Skrzypek Józef 11, 49, 51, 117, 130, 137, 142, 154, 202, 208, 214, 215, 238, 252, 259, 278
 Skulski Ryszard 107, 242, 262
 Skurzak Ludwik 185, 277
 Skwarczyńska Stefania 64, 70, 127, 159, 213, 242, 256, 259, 262, 266, 267, 269, 282
 Skwarczyński Paweł 163, 209, 228, 254, 255
 Slipyj Josyf 113
 Sławek Walery 168
 Słotwiński Konstanty 17
 Słowacki Juliusz 213
 Smereka Jan 108, 130, 137, 139, 150, 158, 161, 165, 194, 197, 242, 265
 Smiszko Marcjan 60, 71, 72, 108, 112, 126, 137, 154, 199, 259, 260, 275
 Smogorzewski Zygmunt 63, 69, 123, 163, 185
 Smolka Franciszek Kazimierz 82, 158, 263, 264, 270, 274
 Smolka Franciszek Ksawery 58, 61, 66, 70, 106, 108, 161, 165, 195, 223, 265
 Smolka Stanisław 179
 Sobieski Wacław 159, 289
 Sobiński Stanisław 241
 Socha Zbigniew 67, 208, 228, 280
 Sochaniewicz Kazimierz 95, 105, 106, 115, 130, 144, 148, 149, 164, 165, 203, 207, 226, 236, 248
 Solski Tadeusz 106, 236, 277
 Sordylowa Barbara 108
 Sójka-Zielińska Katarzyna 238
 Sroka Łukasz 7
 Stach Piotr 68, 113, 123, 141, 166, 258, 276
 Stachoń Bolesław 201, 218, 267, 278
 Stadnicki Aleksander 21
 Stadnicki Kazimierz 21
 Stahl Zdzisław 255, 280
 Starczuk Iwan 72, 154, 246, 259
 Starnawski Jerzy 60, 64, 65, 107, 196, 197, 242, 272
 Starzyński Stanisław 15, 32, 33, 213, 228
 Stasiak Stefan 63, 147, 150, 151, 174, 185, 223, 259, 280
 Stasiewicz-Jasiukowa Irena 13, 258
 Stążek Władysław 280
 Steblij Feodosij 176
 Stefański Krzysztof 245
 Steffen Wiktor 254
 Stepa Jan 68, 161, 186, 247
 Stepan Kamil 166
 Sternal Tadeusz 33
 Stesłowicz Władysław 166, 192, 214, 220, 257
 Stępień Stanisław 65, 72, 104, 113, 118, 134, 140, 142, 199, 243
 Stępnik Andrzej 8, 178, 186
 Stieber Zdzisław 64, 205, 242, 259, 262, 267, 278, 279
 Stobiecki Rafał 218, 281, 284
 Stojalowski Stanisław 188
 Stojanowski Karol 59
 Stolpiak Barbara 59, 198
 Stopka Krzysztof 47
 Stroner Władysław 24, 89, 90, 244, 245
 Stroński Zdzisław 95, 169, 208, 218, 237, 248
 Stryjek Tomasz 180
 Strzałkowska Zofia 143, 164, 242
 Strzelczyk Jerzy 28

- Strzelecka Anna 127, 182, 202, 218, 227, 289
 Strzelecki Kazimierz 127
 Studynśkyj Kyryło 26, 42, 65, 71, 129, 134,
 135, 140, 148, 149, 154, 159, 176, 210,
 212, 242, 243, 256, 259, 260, 263
 Styś Wincenty 67, 130, 141, 150, 158, 170,
 172, 188, 227, 259, 262, 267, 277, 283–
 285
 Suchmiel Jadwiga 10, 12, 54, 55, 70, 159, 190
 Suchodolski Bogdan 93
 Suchyj Ołeksij 175, 180
 Sukiennik Gabriela 79
 Sulimirski Tadeusz 60, 91, 108, 109, 112,
 130, 146, 150, 161, 198, 199
 Swarnyk Iwan 209
 Swencićkyj Ilarion 71, 72, 90, 97, 135, 158–
 160, 205, 240, 243, 259, 275
 Syczynśkyj Wołodmyr, 191, 205, 232, 245,
 252, 275
 Szafranec Bogna 10, 52, 266, 267, 278
 Szajnocha Karol 19, 20, 34, 35
 Szaranewycz Isydor 26–28, 37
 Szastyńska-Siemion Alicja 106
 Szaszkewycz Markian 21
 Szczawiński Paweł 59, 60, 129, 196, 197
 Szczepańska Maria 205, 277, 279
 Szczerbański Mikołaj 106
 Szczurat Wasyl 41, 114, 135, 165, 176, 213,
 243, 260, 275
 Szelaḡowski Adam 40, 41, 48, 51, 52, 54, 57,
 67, 75, 94, 95, 119, 129, 138, 148, 150,
 158, 162, 169, 170, 180–182, 186, 187,
 207, 208, 210, 219, 241, 249, 278, 286,
 289, 291
 Szewczuk Iwan 72, 140, 188, 212, 224
 Szklarska-Lohmannowa Alina 166
 Szmyd Kazimierz 7, 71, 82
 Szolḡinia Witold 7, 19, 34, 273
 Szujski Józef 34
 Szulakiewicz Władysława 56, 109, 110, 220,
 221, 255, 269, 284
 Szumska Urszula 137, 142, 154, 183, 209,
 222, 262, 267, 270
 Szurek Stanisław 258, 262
 Szwahulak Mychajło 175
 Szwarc Andrzej 55
 Szydelski Szczepan 68, 107, 113, 148, 166,
 172, 186, 258
 Ślaski Jan 61
 Śmiałek Wincenty 106, 108, 155, 165, 197,
 265
 Śreniowska Krystyna 9, 49, 128, 253, 263,
 276, 279
 Śreniowski Stanisław 128
 Śródka Andrzej 59, 60, 129, 196, 197
 Świdorski Stefan 100
 Świeżawska-Wojciechowska Maria 55, 236
 Tarnawski Aleksander 263
 Tarnawski Mieczysław 67, 162, 231
 Tarnawski Władysław 69, 149, 155, 163,
 172–174, 184, 210, 241, 242, 259, 262,
 268, 269, 277, 282
 Taszycki Witold 64, 136, 149, 155, 183, 205,
 242, 259, 277, 284
 Tatariewicz Władysław 245
 Taubes-Sens Zygmunt 39, 134, 147, 257
 Tebinka Jacek 59
 Telwak Wiktorija 29
 Telwak Witalij 29, 42
 Terlecki Władysław 62, 137, 205, 244, 274
 Terleckij Omelian 105, 180, 181, 215, 219,
 259, 275
 Terszakowec Mychajło 165, 213, 223, 243
 Toczek Alfred 24, 27, 32, 38, 39, 122, 270
 Tokarz Waclaw 206
 Tomaszewski Bończa Nikodem 23
 Tomaszewski Edward 224
 Tomaszewski Jerzy 22, 126
 Tomaszewśkyj Stepan 29, 105, 123, 129, 135,
 140, 157–159, 175, 180, 182, 202, 219,
 229, 231, 288
 Tomczak Andrzej 174, 279
 Tomczyk Damian 266
 Tomczyk Ryszard 72, 175, 252
 Treter Mieczysław 24, 62, 79, 137, 148, 155,
 213, 245, 265, 269
 Truchim Stefan 208
 Trzynadłowski Jan 76, 144
 Twardowski Kazimierz 45, 52, 109, 203,
 206, 225, 233, 234, 247
 Tymoszenko Leonid 21, 26
 Tyrowicz Marian 11, 49, 52, 100, 130, 137,
 144, 148, 155, 166, 167, 171, 174,
 186–211, 219, 248, 253, 258, 265, 277,
 282, 283, 285, 289

Tyszkiewicz Jan 55
 Tyszkowski Kazimierz 10, 58, 74, 76, 77, 79,
 81, 84, 86, 91, 92, 94–101, 106, 111,
 130, 137, 148, 158, 162, 165, 180, 183,
 187, 206, 210, 219, 220, 222, 232, 237,
 238, 241, 248, 262, 291
 Uhlich Gotfryd 16
 Ulewicz Tadeusz 65
 Ułaszyn Henryk 49, 64, 65, 73, 123, 149–151,
 154, 168, 183
 Umiński Józef 68, 98, 99, 117, 130, 138, 151,
 158, 166, 172, 183, 205, 230, 231, 232,
 258, 278, 285, 291
 Ungeheuer Marian 137, 203, 226
 Urbańczyk Stanisław 242
 Urbański Tadeusz 94, 98, 208, 219
 Urich Emil 258
 Wagner Walenty 55
 Wahylewycz Iwan 21, 23
 Wais Kazimierz 68, 147, 151, 186, 247
 Walaszek Adam 51
 Walawender Antoni 53, 137, 141, 183, 224,
 278, 285
 Walczak Marian 252, 258
 Walecki Waław 64
 Wałkowska Hanna 185
 Wanczura Alojzy 109, 142, 223
 Wareżak Jan 137, 141, 226, 236, 279
 Wasylewski Stanisław 77, 78, 111, 113, 137,
 166, 172, 192, 209, 223, 252, 268,
 284
 Wawryk Wasyl 155, 192, 243, 260
 Wawrzkowicz Eugeniusz 116, 117, 137, 148,
 183, 210, 220, 239, 248, 256
 Wąsowicz (Wąsacz) Michał 141, 188, 190,
 208, 224, 236, 265, 277, 278
 Weiss Anzelm 8
 Weissmann Mojżesz 196, 217
 Wereszczyński Antoni 129, 163
 Wereszycki Henryk 10, 52, 86, 125, 126, 130,
 133, 137, 139, 182, 188, 211, 219, 241,
 285, 288, 289
 Węclewski Zygmunt 27
 Węgierski Jerzy 266–268
 Widajewicz Józef 48, 226
 Widmann Karol 37
 Wierczyński Jan 143
 Wierczyński Vrtel Stefan 37, 81, 158, 162,
 183, 200, 205, 238, 239, 240
 Wierzbicki Andrzej 19, 20, 23, 32, 149, 234
 Wierzbieniec Waław 7, 73, 134, 195
 Winiarz Alojzy 36
 Winnicka Halina 252
 Winnicka Hanna 8
 Winowski Leszek 230, 277
 Wisłocki Władysław 22
 Wisłocki Władysław Tadeusz 24, 77, 79,
 109, 119, 139, 183, 211, 222, 238, 257,
 263
 Wiszka Emilian 71, 175
 Witkowski Stanisław 56, 60, 61, 75, 78, 96,
 106, 107, 108, 120, 158, 161, 174, 195,
 196, 233, 242, 278, 289
 Witos Wincenty 171
 Włodarski Bronisław 50, 58, 97, 98, 110,
 117, 130, 137, 148, 149, 158, 161, 165,
 183, 201, 202, 218, 221, 236, 238, 261,
 262, 266, 279, 283, 284, 291
 Wnęk Konrad 7
 Wojciechowski Konstanty 155, 213, 242
 Wojciechowski Marian 59, 256
 Wojciechowski Tadeusz 27, 30, 40, 41, 51,
 128, 129, 145, 149, 155, 200, 205
 Wojciechowski Zygmunt 48, 137, 144, 162,
 182, 204, 227, 237
 Wojdyło Witold 171, 172
 Wolski Józef 194
 Wolski Waław 111
 Wołczański Józef 12, 67, 148, 166, 186, 258
 Wozniak Mychajto 105, 137, 188, 243, 259
 Wójcik Zbigniew 62
 Wójcik Zbigniew K. 281
 Wójcik-Lagan Hanna 8, 46, 58, 165, 241
 Wójcikówna Bronisława 153
 Wrabec Jan 62, 244
 Wróbel Małgorzata 106
 Wrzesiński Wojciech 277, 278, 281
 Wrzosek Wojciech 22
 Wynar Liubomir 29, 236, 238
 Wyszynski Michał 67, 103, 130, 137, 139,
 148, 155, 183, 205, 226, 230, 278,
 279
 Wytanowycz Illia 71, 105, 142, 165, 188, 212
 Wytyczak Roman 78

- Zachorowski Stanisław 179
 Zackiewicz Grzegorz 170, 194
 Zahorski Andrzej 29
 Zajączkowski Stanisław 40, 50, 58, 86, 88,
 98, 115, 130, 158, 162, 182, 183, 201,
 202, 218, 230, 237, 291
 Zajcewa Zinajda 129
 Zajikin Wiaczesław 103, 130, 199, 205, 229,
 231, 232, 256
 Zakrzewski Kazimierz 57, 58, 107, 130, 136,
 158, 161, 170, 171, 194, 195, 217, 288,
 289
 Zakrzewski Stanisław 23, 30, 38, 40, 45–54,
 56–58, 67, 69, 72, 74, 78, 84, 88, 89,
 92, 94, 96–101, 103, 115–117, 120,
 121, 123, 126–129, 133, 138, 142, 154,
 155, 158–161, 164, 169, 170, 174, 179,
 180, 194, 195, 200–203, 205, 207, 217–
 219, 230, 232, 234, 248, 249, 287, 289,
 291
 Zamorski Krzysztof 51
 Zaskilniak Leonid 7, 8, 13, 15, 18, 21, 22,
 31, 35
 Zawadzki Władysław 15, 18, 37
 Zawialska Maria 274
 Zborucki Zygmunt 99, 137, 148, 186, 187,
 211, 248, 254, 255
 Zdrada Jerzy 129
 Zehnmark Ludwik Edward 15
 Zeissberg Henrich 19, 24, 34
 Zieliński Józef 137, 148, 170, 172, 268, 277,
 282
 Zieliński Tadeusz 107
 Ziembicki Witold 68, 129, 137, 139, 147,
 155, 162, 210, 247, 248, 268, 276,
 278
 Zima Iwona 10, 219
 Zimmermann Marian 58
 Zimorowic Józef Bartłomiej 14
 Ziomecki Juliusz 58, 59, 277
 Żłotorzycka Jadwiga 44
 Zubryćkyj Denys 18
 Zubrzycki Sas Jan 76, 125, 129, 147, 191,
 245
 Zubyk Roman 155, 190, 208, 226, 256, 264
 Zyblikiewicz Lidia 7
 Zygmuntowicz Zygmunt 115, 144, 214, 238,
 248, 253
 Żaliński Henryk W. 7, 34, 83, 189
 Żarna Krzysztof 119
 Żarnowska Anna 55
 Żaryn Jan 173, 257, 275
 Żbikowski Andrzej 22
 Żdżańska Eleonora 83
 Żebrowski Rafał 22
 Żukotyńska Beatrycze 183, 263
 Żuliński Tadeusz 214
 Żurowska Stefania 83
 Żurowski Kazimierz 267, 279, 284
 Żygulski Zdzisław 162, 185, 242, 259, 278,
 279
 Żyła Władysław 24, 68, 79, 90, 146, 148,
 158, 161, 162, 191, 205, 245

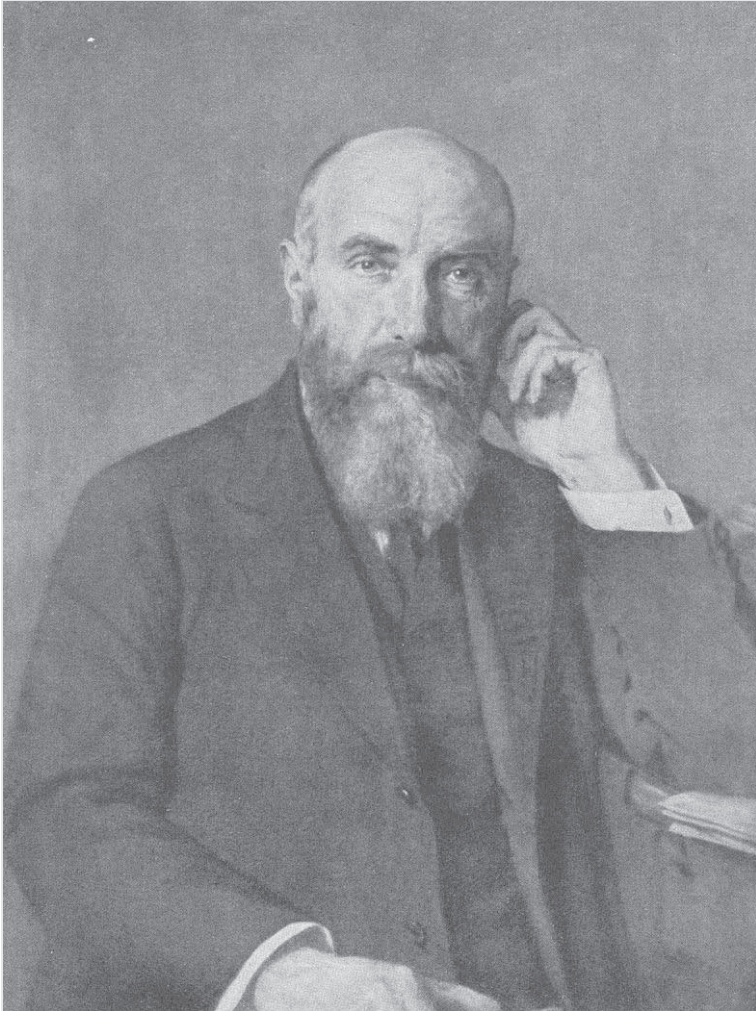
Aneks

Spis ilustracji

1. Stanisław Zakrzewski („Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI)	344
2. Franciszek Bujak („Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI)	345
3. Adam Szelański (ze zbiorów DALO, f. 26, op. 5, spr. 2109)	346
4. Konstanty Chyliński (ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego, dalej: NAC, sygn. 1-A-2645-1)	347
5. Akademia z okazji 50-lecia Akademickiego Koła Historyków na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (ze zbiorów NAC, sygn. 1 N-3190)	348
6. Uroczystość odnowienia dyplomu profesora Leona Pinińskiego w auli Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (ze zbiorów NAC, sygn. 1 N-3188)	349
7. Mojżesz Schorr (<i>Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku</i> pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007)	349
8. Iwan Krypiakewycz (<i>Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku</i> pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007)	350
9. Stepan Tomaszewski (<i>Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku</i> pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007)	351
10. Oлександр Barwiński (<i>Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku</i> pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007)	352
11. Wasyl Szczurat (Wisnyk NTSz 2010)	352
12. Stanisław Horszowski (ze zbiorów DALO, f. 26, op. 5, spr. 483)	353
13. Józef Skrzypek (ze zbiorów DALO, f. 26, op. 5, spr. 1743)	353
14. Polskie wykopaliska archeologiczne w Egipcie. Profesor Kazimierz Michałowski i Jerzy Manteuffel (1938) (ze zbiorów NAC, sygn. 1-N-1059)	354
15. Biblioteka Uniwersytecka – wnętrze czytelnicy (1942) (ze zbiorów NAC, sygn. 2-8527)	355
16. Archiwum Państwowe we Lwowie (1942) (ze zbiorów NAC, sygn. 2-9586)	356
17. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie (ze zbiorów Zbigniewa Frasa w Instytucie Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego)	357
18. Towarzystwo Naukowe im. T. Szewczenki we Lwowie („Wisnyk NTSz” 2010)	358

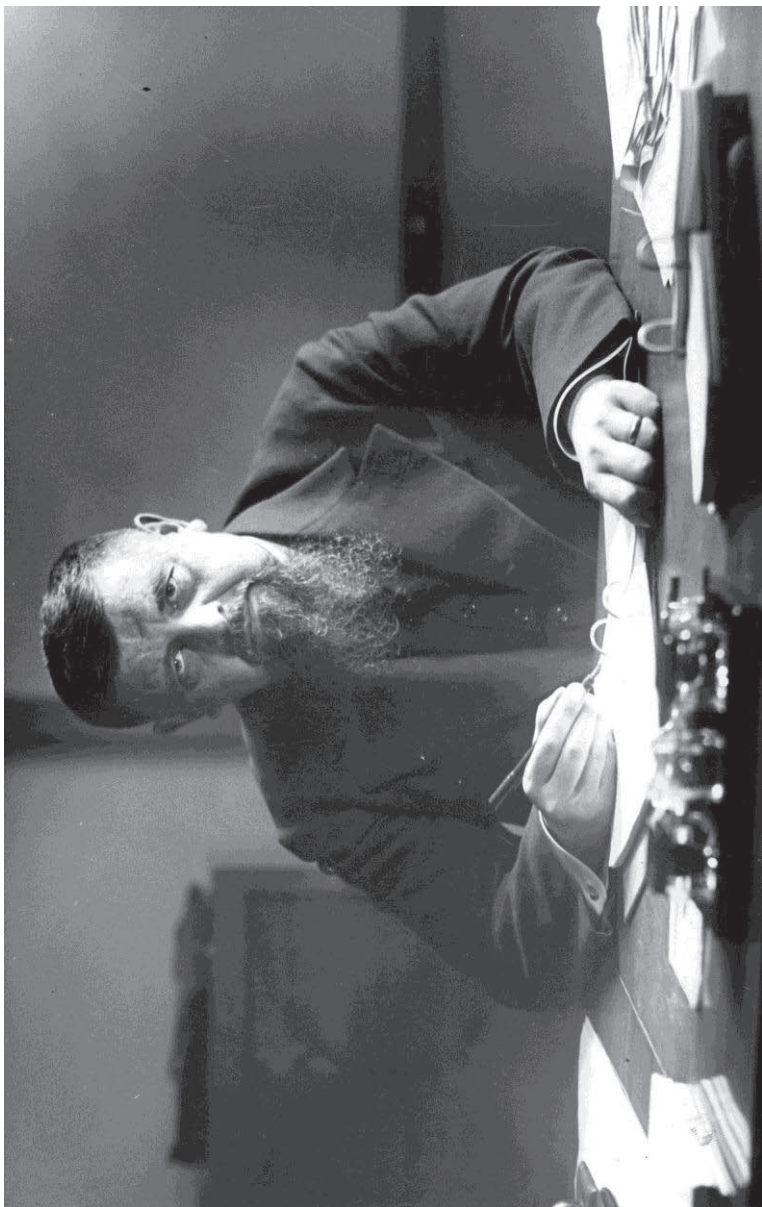
Stanisław Zakrzewski

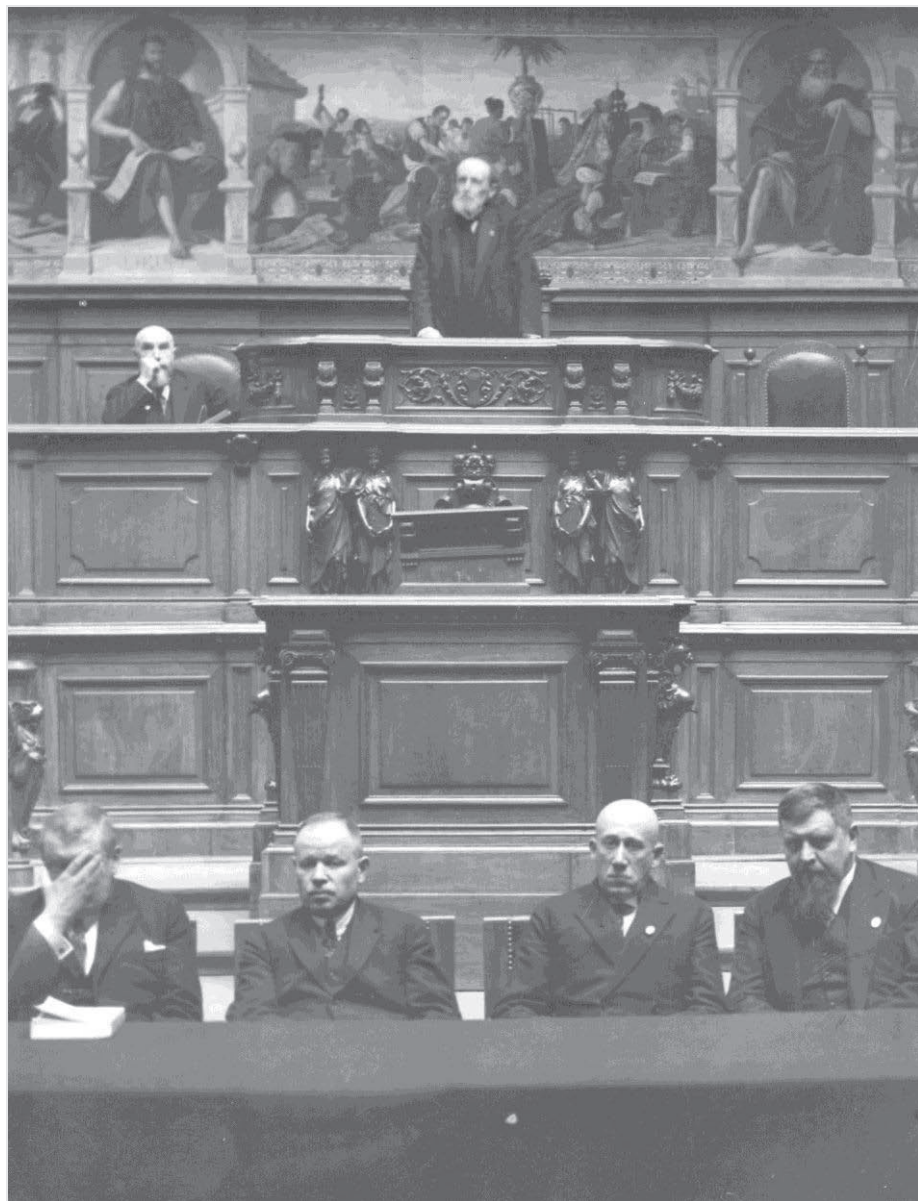
Franciszek Bujak

Adam Szelągowski

Konstanty Chyliński

**Akademia z okazji 50-lecia Akademickiego Koła Historyków
na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Widoczni m.in. profesorowie
Konstanty Chyliński (z prawej), Władysław Semkowicz (2. z prawej),
Jan Ptaśnik (3. z prawej), Ludwik Finkel (stoi najwyżej),
Franciszek Bujak (siedzi w II rzędzie)**

Uroczystość odnowienia dyplomu profesora Leona Pinińskiego w auli Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (od prawej strony siedzą Oswald Balzer, Stanisław Witkowski, Leon Piniński, Roman Longchamps de Bériér)

Mojżesz Schorr

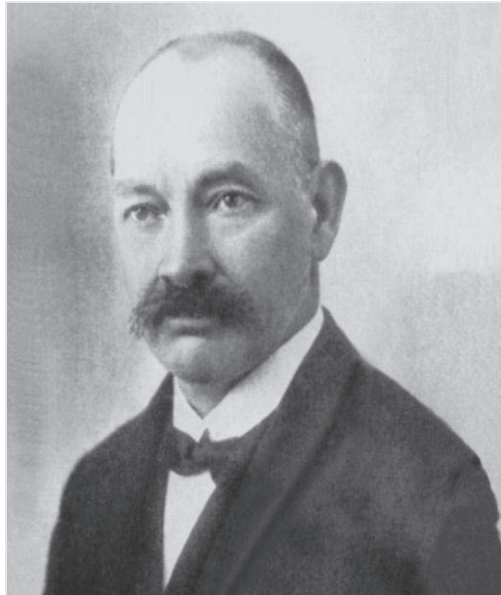
Iwan Krypiakewycz

Stepan Tomaszewski

Oleksandr Barwinśkyj

Wasyl Szczurat

Stanisław Hoszowski

Józef Skrzypek

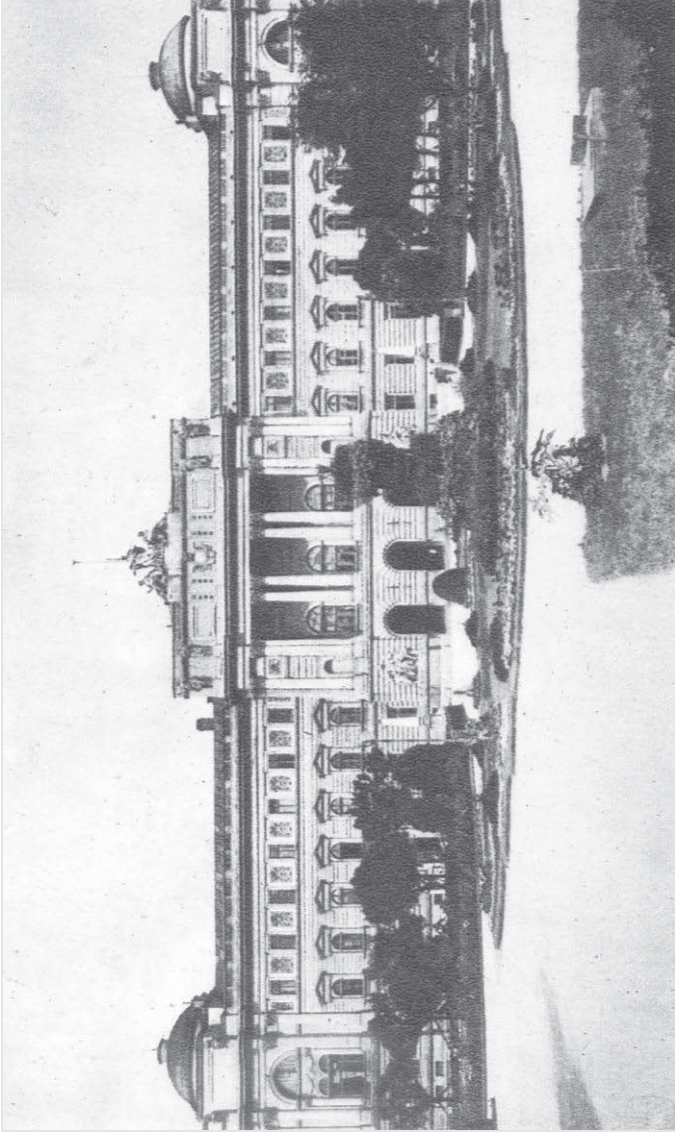
**Polskie wykopaliska archeologiczne w Egipcie.
Profesor Kazimierz Michatowski i Jerzy Manteuffel (1938)**

Biblioteka Uniwersytecka – wnętrze czytelni (1942)

Archiwum Państwowe we Lwowie (1942)

Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Gmach posejmowy przy ul. Marszałkowskiej

Towarzystwo Naukowe im. T. Szewczenki we Lwowie